



Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**KALE VE NEFER: HABSBURG SINIRINDA OSMANLI ASKERÎ
GÜCÜNÜN YENİDEN ÖRGÜTLENMESİ (1699-1715)**

Ömer Gezer

Doktora Tezi

Ankara, 2016

KALE VE NEFER: HABSBURG SINIRINDA OSMANLI ASKERÎ GÜCÜNÜN
YENİDEN ÖRGÜTLENMESİ (1699-1715)

Ömer Gezer

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2016

KABUL VE ONAY

Ömer Gezer tarafından hazırlanan "Kale ve Nefer: Habsburg Sınırında Osmanlı Askeri Gücünün Yeniden Örgütlenmesi (1699-1715)" başlıklı bu çalışma, 30.06.2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.



Prof. Dr. Ahmet Kankal (Başkan)



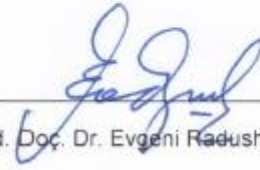
Prof. Dr. Mehmet Öz (Danışman)



Doç. Dr. Fatih Yeşil



Doç. Dr. Emine Erdoğan Özünü



Yrd. Doç. Dr. Evgeni Radushev

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Sibel Bozbeyoğlu

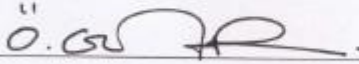
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☒ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamını her yerden erişime açılabilir.

30.06.2016



Ömer Gezer

*Beni büyüten, okutan,
her daim üzerime titreyen
büyükbabam Cevdet ve
büyükannem Fatma'nın
aziz hatıralarına...
Bu tezi hazırlarken
ellerimden kayıp gittiler.*

TEŞEKKÜR

Yedi sene süren doktora tez maceram aşağıda ismini zikrettiklerim olmasaydı şüphesiz yarım kalırdı.

Tez hocam Prof. Dr. Mehmet Öz, danışmanlığının gölgesinde hazırladığım bu çalışmaya en fazla katkıda bulunanlar arasındadır. Başından sonuna kadar tezin her aşamasını büyük bir ilgiyle takip etti; başta siyakat yazısının şifreleri olmak üzere içinden çıkamadığım birçok meselenin çözümünde yardımcı oldu. Yoğun mesaisine rağmen tezin müsveddelerini okuma zahmetine katlandı ve bibliyografyadaki eksikleri işaret etti. Danışmanlığı kuşatıcı değil, yol göstericiydi. Belki hepsinden önemlisi bir an için bile bu tezi başaracağımdan şüphe etmeme izin vermedi. Hocam'a minnettarım.

Hocam, meslekte büyüğüm ve ağabeyim Doç. Dr. Fatih Yeşil, Hacettepe Tarih'e adım attığım ilk saatten itibaren, tıfıllığımdan bu güne kadar, ilmî yahut insanî manada ne zaman yardıma ihtiyacım olsa yanı başımda bulundu. Bu tezin ortaya çıkmasında bilgisini, kütüphanesini, ham fikirlerimi dinlemek için zamanını benimle paylaşmasından başka, bütün müsveddeyi dikkatle okuyup, şaka değil, virgülüne kadar düzeltmesinin inkâr edilemez katkısı vardır. Teşekkür borcumu layıkıyla ifade edecek bir kelime bilmiyorum. Eksik olmasın.

Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı Prof. Dr. Ramazan Acun, bölüm geleneği olan genç araştırmacıların azamî ölçüde desteklenmesi ilkesini sürdürdü; bu rahatlık birçok şeyi mümkün kıldı. Henüz lisans öğrencisi iken Avrupa tarihine ilgimi çekmeyi başaran sevgili hocam Doç. Dr. Gümeç Karamuk, sonraki senelerde bilhassa Habsburg tarihi ile ilgili meselelerde sayısız soruma cevap verdi. Osmanlıca belgelerde okuyamadığım her kelime için kapısına gidip medet dediğim Yrd. Doç. Dr. Hulusi Lekesiz her defasında güler yüzle imdadıma koştı. Mensubu olmaktan gurur duyduğum Hacettepe Tarih ailesinin bütün fertleri, öğle yemeklerinde dahi, tezimle ilgili sonu gelmeyen gevezeliklerime tahammül etmek nezaketi gösterdi. Teşekkür ederim.

Bilkent Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Dr. Oktay Özel ve onun yurtdışına çıkmasından sonra yine aynı üniversiteden Yrd. Doç. Dr. Evgeni Radushev, Tez İzleme Komitesi toplantılarının son derece verimli geçmesini sağladılar. Olağandan uzun süren bu toplantılarda heyecanımı paylaşarak tezin anafikrini tartıştılar, cesaret verip motive ettiler. Teşekkürler...

Birçok kişi Osmanlı serhadleri sohbetlerime maruz kaldı; bazıları yeni düşüncelere teşvik etti. Bu cümleden olmak üzere Yrd. Doç. Dr. Serhat Küçük, Dr. Özhan Kapıcı ve Arş. Gör. Necmettin Durmuş'a ilham veren sohbetleri için teşekkür borçluyum. Keza benzer dertlerle aynı dönemde tez yazdığımız, aşağı yukarı aynı çağı, fakat farklı coğrafyayı çalışan Arş. Gör. Alaattin Dolu beni imparatorluğun farklı hallerinden haberdar etti; Osmanlıca belgelerin okunmasında yardımcı oldu. Teşekkür ederim.

Arşiv çalışmaları için İstanbul'a üç ayrı sefer düzenlemek zorunda kaldım. Bir Ankaralı için yorucu olabilen bu zamanı kolay ve keyifli geçirmemi sağlayan dostların olması büyük şanstı. Özhan Kapıcı yoldaşlık etti; Burcu Kurt, Kemal Ayyıldız ve Mustafa Tanrıverdi oldukça misafirperverdi. Ali Emir Balakbabalar uzun bir süre için bana evini açtı. Hakan Engin ve Muhammet Ali Kılıç, belgeleri beklerken geçmeyen zamanı sohbetleriyle hoş hale getirmekle kalmayıp ayrıca konuyla ilgili tesadüf ettikleri belgelere de dikkatimi çektiler. Teşekkürler...

Kütüphanenin masraf görüldüğü, tezlerin büyük bir kıskançlıkla saklandığı bir ülkede kaynaklara ulaşmak her zaman sorun oldu. Bu konuda yardımlarını gördüğüm Doç. Dr. Emine Erdoğan Özünlü, Doç. Dr. Burcu Kurt, Arş. Gör. Rümeyza Kalem ve Kemal Ayyıldız'a da teşekkür etmeliyim. Dr. Szabolcs Hadnagy Türkiye'de bulunmayan araştırmalara ulaşmamı sağlarken, Dr. Emre Saral Macarca olan bu makalelerin okumasında yardımcı oldu; köszönöm.

Ekim 2012-Ağustos 2013 tarihleri arasında Viyana'da Avusturya arşiv ve kütüphanelerinde yaptığım araştırmalar bu teze büyük katkı sağladı. Türk Tarih Kurumu'nun o dönemki başkanı tarafından yurt dışı araştırma bursumun müstehzi sözler ve tavır eşliğinde keyfi bir biçimde iptal edilmesi benim için büyük bir hayal kırıklığı oldu. TÜBİTAK 2214-A Yurt Dışı Doktora Sırası

Araştırma Burs Programının sağladığı destek sayesinde Viyana'da rahat bir şekilde araştırma yapabildim. TÜBİTAK'a teşekkür ederim.

Avusturya'daki araştırmalarım sırasında Viyana Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü'nden Prof. Dr. Claudia Römer, gerek akademik gerekse bürokratik bazı sorunların halledilmesinde yardımcı oldu; tez raporlarımı ilgiyle okuyup değerli fikirlerini benimle paylaştı. Claudia Hoca'ya müteşekkirim.

Ruşen Timur Aksak'ın arkadaşlığı Viyana'da birçok şeyi kolaylaştırdı. Avusturya arşiv ve kütüphanelerinde beraber çalıştığımız Doç. Dr. Hakan Karagöz, Arş. Gör. Çiğdem Dumanlı ve Hüseyin Onur Ercan da değerli yardımlarını esirgemediler. Teşekkürler...

Sadece akademik olarak değil insanî olarak da yardımına koşanlar oldu. Serpil Okumuş, yüzümün düştüğünü fark ettiğinde bir abla şefkatiyle benimle ilgilendi. Alaattin Dolu, Ali İhsan Çağlar, Kadriye Topal ve Özlem Akay Dinç her zaman yanımda olduklarını hissettirdiler. Ahmet ve Kemal Ayyıldız biraderler, İrşad Sarılioğlu ve Necmettin Durmuş kara gün dostu oldular. Hayat gailesinde sendeleğimde düşmeme izin vermeyen Rümeysa Kalem'in varlığı benim için talihti. Ne kadar teşekkür etsem azdır.

Ömürlerini kendilerinininkinden daha iyi bir hayata sahip olsunlar diye evlatlarına vakfeden annem Nuran'ın sonsuz desteği ve babam Tuncay'ın başka bir iş yapmamam konusundaki inadı olmasaydı, yedi sene süren doktora tezi macerama başlayamazdım. Onlara ve bu yolculuk boyunca türlü cevr ü cefama katlanan kardeşlerim Özlem, Fatma Zehra ve kuzenim Ebru Azra'ya mahsus teşekkür ederim.

Ber-vech-i mutad son cümlede gördüğü tüm desteğe rağmen yazarın çalışmasındaki eksiklerin sorumluluğunu üzerine alması beklenir. Bu tezin eksikleri ve varsa hataları da elbette ki benimdir; az bir kısmı hayatın akışını bahane eden tembelliğim, çok daha fazlası ise fikrimde sebat etmekteki inadım sebebiyledir. Takdir okuyucunundur.

Çayyolu, Temmuz 2016

ÖZET

GEZER, Ömer. *Kale ve Nefer: Habsburg Sınırında Osmanlı Askerî Gücünün Yeniden Örgütlenmesi (1699-1715)*, Doktora Tezi, Ankara, 2016.

Osmanlılar, 1683-99 Harbi'nde sınırlarında stratejik önemi haiz kalelerini kaybettiler. Karlofça Antlaşması'ndan sonra, imparatorluğun askerî gücünü erozyona uğratan bu kayıpları telafi etmek için Bâbîâli devletin bütün kaynaklarını seferber etti. Bunun bir parçası olarak, Habsburg serhaddindeki Osmanlı askeriyesi yeniden örgütlendi; merkezinde Belgrad Kalesi ve garnizonunun bulunduğu güçlü bir savunma hattı oluşturuldu. Osmanlılar bir taraftan serhad kalelerini modernize ederken, diğer taraftan da Bosna'da Una Nehri'nden Temeşvar'da Maroş Nehri'ne kadar uzanan coğrafyada, çoğu yerli kulu olmak üzere, neredeyse 40 bin asker istihdam ettiler. Bu tezin amacı Habsburg serhaddindeki söz konusu yeniden örgütlenmeyi askerî stratejik, malî, sosyo-ekonomik ve sosyo-askerî boyutlarıyla ele almaktır.

Anahtar Sözcükler

Osmanlı, Habsburg, Serhad, Askerî Örgütlenme, Sosyo-askerî, Kale, Nefer

ABSTRACT

GEZER, Ömer. *Fortress and Soldier: Reorganisation of the Ottoman Military Power on the Habsburg Frontier (1699-1715)*, Ph.D. Dissertation , Ankara, 2016.

Ottomans lost their strategically important fortresses on its frontiers in the War of 1683-99. After the Treaty of Carlowitz, the Sublime Porte mobilised all the sources of the state to recover these loses which weakened the military power of the empire. As a part of this, Ottoman military on the Habsburg frontier was reorganised; a strong defence line was constructed with the fortress and guarnison of Belgrade on its center. As Ottomans modernised their frontier fortresses on the one hand, they also employed nearly 40.000 soldier, mainly from local population, in a region lying from the Una River in Bosnia to the Maros River in Temesvár. This thesis aims to study the subjected reorganisation of the military power on the Habsburg frontier with its strategical, fiscal, socio-economic and socio-military aspects.

Keywords

Ottoman, Habsburg, frontier, military organisation, socio-military, fortress, soldier

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	ii
BİLDİRİM.....	iii
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix
İÇİNDEKİLER.....	x
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xii
TABLolar DİZİNİ.....	xiii
HARİTALAR DİZİNİ.....	xv
1. GİRİŞ	1
1.1. KONU, METODOLOJİ VE KAVRAMLAR	1
1.2. OSMANLI ASKERÎ TARİHİNİN KAYNAKLARI MESELESİ	16
1.3. LİTERATÜR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	22
2. COĞRAFYA, İNSAN VE DEVLET: OSMANLI-HABSBURG	
SERHADDİNİN DOĞASI.....	26
2.1. SERHAD VE SERHADLÜLER: OSMANLI-HABSBURG SINIRININ	
COĞRAFYASI	26
2.2. SERHADDE OSMANLI ASKERİ STRATEJİSİ YAHUT STRATEJİNİN	
SINIRLARI	58
3. ASKERÎ DEVRİM VE OSMANLI KALELERİ ÜZERİNE BİR ARASÖZ...101	
4. KALE VE GARNİZON: HABSBURG SINIRINDA OSMANLI KALELERİ VE	
GARNİZONLARI	128
4.1. MACARİSTAN'DA SON OSMANLI GARNİZONU: TEMEŞVAR.....	128
4.2. SINIRIN KİLİDİ: BELGRAD KALESİ VE GARNİZONU	169

4.3. OSMANLI ASKERÎ SERHADDİ: BOSNA EYALETİ	208
5. NEFER: SULTANIN ASKERLERİ	251
5.1. ASKERÎ BÜROKRASİNİN ÇARKLARINDA OSMANLI NEFERİ	251
5.2. ASKERLİK HAYATININ DİĞER CEPHELERİ: HABSBURG SERHADDİNİN SOSYO-ASKERÎ TARİHİ	289
6. SONUÇ	331
KAYNAKÇA	335
EKLER.....	375
Ek 1: Karlofça Antlaşması'na Göre Osmanlı-Habsburg Sınırı	376
Ek 2: Habsburg Serhaddinde Osmanlı Valileri ve Muhafız Paşaları	377
Ek 3: Temeşvar Kalesi'nin Kuşatma Planı (1716).....	380
Ek 4: Belgrad Kalesi Planı (1717).....	381
Ek 5: Etik Kurul İzni Muafiyet Formu.....	382
Ek 6: Orijinallik Raporu	383
Ek 7: Özgeçmiş	384

KISALTMALAR DİZİNİ

Bkz. : bakınız

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Çev. : Çeviren

d. : dipnot

Ed. : Editör

Exp. : Expedit (Gelen Evrak)

fol. : Folio (varak)

Haz. : Hazırlayan

HHStA: Haus-, Hof-, und Staatsarchiv (Hanedan, Saray ve Devlet Arşivi)

HKR: Hofkriegsrat (Saray Harp Şurası)

KA: Kriegsarchiv (Harp Arşivi)

Konv. : Konvolut (Tomar)

Kr. : Karton

Krş. : karşılaştırınız

OeStA: Österreichisches Staatarchiv (Avusturya Devlet Arşivleri)

r. : recto

Reg. : Registratur (Giden Evrak)

s. : sayfa

ss. : sayfalar

v. : verso

vb. : ve benzeri

vd. : ve devamı

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo I: 18. asrın başında Osmanlı ordusunda kapıkulu ve yerli kulu sayıları ..	78
Tablo II: 18. asrın başında garnizon muhafazasındaki kapıkulu askerler.....	79
Tablo III: 18. asrın başında Osmanlı garnizonlarındaki asker sayısı ve oranı ...	80
Tablo IV: H.1113'te önemli bazı garnizonlarda Dergâh-ı âli yeniçeri mevcudu .	87
Tablo V: 18. asrın başında Osmanlı bütçesindeki ulufe harcamaları	92
Tablo VI: Temeşvar Eyaleti'ndeki yerli kulu neferat ve yevmiyeleri.....	141
Tablo VII: Temeşvar yerli kulu neferatın ocaklıkları (h.1114 / m.1702-1703) ..	145
Tablo VIII: Temeşvar Kalesi'ndeki Dergâh-ı âli yeniçerileri mevcudu (1697-1714).....	149
Tablo IX: Temeşvar'da Osmanlı askerî gücünün yerli kulu kapıkulu oranı (Ocak 1704).....	150
Tablo X: Temeşvar Kalesi'ndeki neferat ağalıkları ve sınıfları	151
Tablo XI: Temeşvar Kalesi'ndeki Osmanlı garnizonunun terkihi (Ocak 1704)	152
Tablo XII: 1699'da Belgrad Kalesi'ndeki Osmanlı garnizonu	177
Tablo XIII: Belgrad'ın yeni nizamına göre garnizon tertibi.....	180
Tablo XIV: Belgrad Kalesi ve tâbi kalelerin ocaklıkları (h.1120 / m.1708)	183
Tablo XV: Belgrad Kalesi'ndeki Dergâh-ı âli yeniçerileri mevcudu (1693-1714)	189
Tablo XVI: Belgrad garnizonunun terkihi (1703/04)	191
Tablo XVII: Bosna Eyaleti'ndeki kapudanlıklar.....	218
Tablo XVIII: Bosna Eyaleti'ndeki yerli neferatın sancaklara göre dağılımı (Ekim 1701).....	228
Tablo XIX: Bosna Eyaleti'ndeki asker sayısının değişimi (1616-1709)	232
Tablo XX: Bosna yerli kulu neferatının ocaklıkları.....	236

Tablo XXI: Bosna Eyaleti'nde asker mevcudu 500'ün üzerindeki kale ve palankalar	238
Tablo XXII: Bosna'daki Osmanlı ordusunun terkihi	239
Tablo XXIII: Banaluka ve Bihke kalelerindeki garnizonların terkihi.....	240
Tablo XXIV: H.1115-16 tarihli icmâl defterinden Belgrad Kalesi'ne ait bir kayıt	274
Tablo XXV: 18. asrın başında Osmanlı ve Habsburg birliklerinde zabıtlar	287
Tablo XXVI: 16.-18. asırlarda yerli kulu neferin ulufesindeki değişim (akçe)...	298
Tablo XXVII: 16.-18. asırlarda yerli kulu neferin ulufesindeki değişim (gümüş)	300

HARİTALAR DİZİNİ

Harita I: Osmanlı-Habsburg sınırının Temeşvar ve Sirem kesiti	39
Harita II: Osmanlı-Habsburg sınırının Kuzeybatı Bosna kesiti	40
Harita III: Lefkoşe, Varad ve Uyvar kalelerinin planlarına ait kesitler	107
Harita IV: 1688 Belgrad Kuşatması'nı gösteren plandan bir kesit	110
Harita V: Neuf-Brisach Kalesi'nin planından bir kesit	118
Harita VI: 1696 tarihli bir plana göre Belgrad Kalesi'nin tabyaları	119
Harita VII: Özü Kalesi'nin tamiri ve tahkimine dair plan.....	120
Harita VIII: 1696 Habsburg kuşatması esnasında Temeşvar Kalesi	159
Harita IX: 1716 Habsburg kuşatmasını gösteren bir plandan Temeşvar Kalesi kesiti.....	166
Harita X: 1688 Belgrad Kuşatması'nı gösteren plandan bir kesit	194
Harita XI: 1717'de Belgrad Kalesi	202
Harita XII: 1718 Pasarofça Antlaşması çizilen Bosna sınırından bir kesit	209
Harita XIII: 1697 Kuşatma planına göre Bihke Kalesi	247
Harita XIV: 1717'de Bihke Kalesi'nin planı	249

1. GİRİŞ

1683-99 Harbi, Osmanlılar için felâketle sonuçlandı. Köprülü ailesinin damadı Veziriazam Kara Mustafa Paşa, devletin şanlı mazisinin bütün ihtişamını taşıyan kalabalık ordusuyla Viyana surları önünde muharebeyi kaybettiğinde, İmparatorluğun kaderi değişti. Osmanlılar için sonraki yıllar Ahmed Refik'in dönemi anlattığı kitabına verdiği isimle, *Felâket Seneleri*¹ olarak anılmayı hak edecek kadar zor geçti: Bozgun, isyan, ihtilal ve buhran... Kazanılan birkaç muharebe ve sonuçsuz kuşatmaların harbin neticesini değiştirmeye yetmeyeceği anlaşılınca barış yapıldı. Karlofça Antlaşması'na göre Macaristan vilayetleri ile Sava Nehri'nin öte yakasındaki Bosna toprakları Habsburglara; Kaniçe Kalesi ve Podolya Lehistan'a; Mora Yarımadası ve Dalmaçya kıyılarındaki bazı kaleler Venedik'e; Azak ise Rusya'ya bırakıldı.

Bu geniş toprak parçalarının elden çıkması Osmanlı hazinesi için bir gelir kaybı olduğu gibi, esasen bir buçuk asırlık zaman diliminde fetihlerle tahkim edilen serhaddin çökmesi de ciddi bir askerî zafiyet doğurdu. İmparatorluğun çekirdek coğrafyası, daha ötesinde, kalbi ve payitahtı İstanbul dahi tehdiye açık hale geldi. Bu tezin amacı, Osmanlı ricalinin bu zafiyetin üstesinden gelmek ve söz konusu tehdidi bertaraf etmek için serhadde takip ettiği askerî siyaseti, Habsburg sınırını mercak altına alarak, aynı zamanda malî ve sosyal boyutlarıyla –imkânlar çerçevesinde- ortaya koymaktır.

1.1. KONU, METODOLOJİ VE KAVRAMLAR

Karlofça Antlaşması'nın şartları, antlaşmanın Osmanlı-Habsburg sınırında meydana getirdiği değişiklikler göz önüne alındığında, İstanbul için fevkalade dramatiktir. Mohaç Muharebesi'nden (1526) itibaren Orta Avrupa'daki gücünü yeni fetihlerle perçinleyen Osmanlılar, Karlofça'da, hasımları Habsburglara karşı Macaristan'daki askerî üstünlüklerinin timsali ve dayanağı olan bütün kaleleri

¹Ahmed Refik (Altınay), *Felâket Seneleri (1094-1110)*, İstanbul, 1332.

kaybettiklerini kabullenmek zorunda kaldılar. Budin (1541), Estergon (1543), Eğri (1596), Kaniye (1600), Varad (1660) ve Uyvar (1663)² Macar cephesinde Osmanlı padişahının hükmünden çıkıp Habsburg imparatorunun idaresine giren kaleler arasında en önemlileridir. Bosna'da ise Sava ve Una nehirlerinin öte yakasında kalan Ösek, Brod, Gradiška, Kostaniçe gibi küçük ama Osmanlı ileri harekâtına lojistik üs olmaları sebebiyle stratejik önemdeki kaleler Habsburglara bırakıldı.

Bu derece büyük toprak parçalarının el değiştirmesini, tarihin akışını bilmenin sağladığı fırsatla, Güneydoğu Avrupa'daki askerî ve siyasî güç dengesinin nihaî biçimde Habsburglar lehine yeniden kurulduğu şeklinde yorumlamak mümkündür.³ Oysaki Osmanlılar, Karlofça Antlaşması'nın ağır şartlarını müverrih Naîmâ'nın ifadesiyle "*memâlik-i mahrûsaya tatarruk eden ihtilâli def' edip umûr-ı nâsa hüsn-i tedbîr ile nizâm vermek bir vakt-i râhat ve zaman-ı emniyete mevkûf olduğundan*" kabul etmişlerdi.⁴ Antlaşmayı takip eden senelerde Bâbîâlî, malî ve askerî kurumlarını güçlendirmeye yönelik bir restorasyon siyaseti takip etti. Ortak hedefi merkezî hazineyi güçlendirmek olan tedbirlerin birçoğu henüz harp yıllarında alınmaya başlamıştı ve sonrasında da Osmanlı siyasetinin doğası izin verdiği ölçüde devam etti. Odağa askerî sahada elde edilen başarıları koyduğumuzda, Prut Muharebesi'ni (1711) dikkate alarak, söz konusu reformların kısmen hedefine ulaştığı söylenebilir. Ne var ki Karlofça'da kaybedilen toprakların yeniden fethi için çıkılan Mora Seferi'nin (1714-18) sonuçlarını yorumlamak bu kadar kolay değildir. Osmanlı-Venedik Savaşı, öncesinde Bâbîâlî'nin Viyana'da muhtemel bir Habsburg-Venedik ittifakını engellemek için yaptığı diplomatik girişimler⁵ akim kalınca, Osmanlı-Habsburg Savaşı'na dönüştü. Sonuçta Osmanlı ordusu Korfu'da başarılı olamasa bile Mora'da Venedik'e karşı zafer kazandı; fakat Tuna cephesinde,

²Parantez içindeki tarih kalenin Osmanlı ordusu tarafından kesin olarak fethini göstermektedir.

³William McNeill, *Europe's Steppe Frontier, 1500-1800*, Şikago, 1964, s.156.

⁴Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn)*, cilt I, (Haz. Mehmet İpşirli), Ankara, 2007, s.45.

⁵Kemal Beydilli ve İsmail E. Erünsal, "Prut Savaşı Öncesi Diplomatik Bir Teşebbüs Seyfullah Ağa'nın Viyana Elçiliği (1711) (142 sayfa belge ile birlikte)", *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 12/26, 2001, ss.16-17.

Prens Eugen'in idare ettiği Habsburg ordusuna karşı tam bir çöküş yaşandı. Osmanlı askeri Temeşvar, Belgrad ve Kuzey Bosna'da yenildi.

1718'de Habsburglara bırakılan topraklar, Bâbıâli'nin Karlofça sonrasında imparatorluğun Avrupa vilayetlerinde ortaya çıkan askerî zafiyetin üstesinden gelmek için tahkim ettiği sınır hattıyla neredeyse tamamen örtüşür. Fazıl Mustafa Paşa'nın 1690'da Belgrad'ı Osmanlı padişahı adına ikinci defa fethini müteakiben başlayan istihkâm faaliyetleri, 1699 sonrasında yeni sınırı serhadde çevirmeyi hedefleyen bir program halini almıştı ki, bunun bir veçhesi olan Habsburg sınırında Osmanlı askerî gücünün yeniden örgütlenmesi bu tezin konusudur.

Çalışmanın başlığına ve planına göz atıldığında iki husus dikkat çekecektir. İlki araştırmanın 1699-1715 seneleriyle sınırlandırılmasıdır; 1716-18 Osmanlı-Habsburg Savaşı, bu tezde ancak serhaddi ilgilendirdiği boyutuyla ele alınacaktır. Bu şekilde, her biri ayrı ayrı anlamlı araştırma konuları olan harp kararı, Osmanlı sefer organizasyonu (iaşe, ikmal, savaşının finansmanı vb.), muharebe dizilişi, taktik vs. için harcanması gerekecek emek, araştırmanın bazı alanlarda derinleştirilmesine ayrılabildi. Bâbıâli'nin 1699 sonrasında bütün imkânlarıyla vücuda getirdiği savunma hattının nasıl olup da çöktüğü sorusuna cevap aramak da önemlidir. Bu nedenle ilgili başlıkların altında 1716-18 Harbi'nin seyri (örn. Temeşvar ve Belgrad kuşatmaları) ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

Bir diğeri husus ise, Habsburg sınırındaki askerî örgütlenme ifadesiyle bölgedeki Osmanlı kara ordusunun, kaleler ve garnizonlarıyla bir bütün olarak, yeniden tanzim edilmesinin kast edilmiş olmasıdır. Osmanlılar, her ne kadar Tuna Nehri'nde ince donanma yüzdürmede ve donanmayı Habsburg savaşlarında iaşe, ikmal ve muharebede etkin bir şekilde kullanmada mahir olsalar da, Osmanlı-Habsburg hududu bir kıta sınırıydı.⁶ Bu bağlamda iddia edilebilir ki Tuna boylarında Osmanlı-Habsburg serhaddinin tarihi, bir anlamda, meydan savaşları ve kuşatmalar tarihidir. Bu ifade şüphesiz serhaddin bir askerî

⁶Habsburgların da Tuna'da gemi yüzdürdükleri 1683-99 Harbinde dahi nehir esasen ikmal ve iaşe için kullanılıyordu. Bkz. Rossitsa Gradeva, "War and Peace along the Danube: Vidin at the End of the Seventeenth Century", *Oriente Moderno*, New Series 20 (81), 2001, s.164.

mücadele alanı olduğuna vurgu yapar. Serhaddin ve onunla alakalı diğer kelime ve kavramların tarihine bakıldığında, niçin ilk olarak askerî çağrışımların akla geldiği anlaşılabilir.

Frederick J. Turner'ın 1893'te Amerikan Tarih Cemiyeti'nde (American Historical Association) serhaddin Amerika tarihindeki önemini ele alan tebliği, ilk defa olarak serhad kavramını tarih yazımının gündemine getirmiştir.⁷ İssız yahut *gayri medeni* toprakların iskânı, kolonizasyonu ve medenileştirilmesi olguları etrafında şekillenen Turner'ın tezi, Avrupa tarihinin seyri dikkate alındığında haklı olarak eleştirildi, zira kıtada ıssız ve gayri medeni bölge bulunmuyordu.⁸ Roma (ve daha sonra tarihinin erken dönemlerinde Bizans) İmparatorluğu'nun evrensel dünya hâkimiyeti fikrine istinaden bilinen dünyayı Romalı / medeni ve Romalı olmayan / barbar şeklinde ikiye ayıran sınır tasavvuru, Roma dünyasının yok olmasından sonra yerini ortaçağın teritoryal egemenlik anlayışına bırakmıştı.⁹ Bu durum, egemenlik alanlarının kesiştiği yerleri zaman içinde askerî mücadele bölgelerine dönüştürecek. Nitekim Turner'dan birkaç yıl sonra siyasî coğrafya üzerine yazan Friedrich Ratzel, bir canlı organizmaya benzettiği devletin / ulusun tıpkı doğadaki diğer organizmalar gibi zamanla bir diğerinin aleyhine yayılmak eğiliminde olduğunu tespit edecekti.¹⁰ Tahmin edilebileceği gibi bu yayılma nadiren barışçıl yollardan, ekseriyetle savaşa vuku buluyordu. Bu basit gerçeğin dildeki yansıması, 13. yüzyılda askerî cephe anlamında kullanılan *frontière* kelimesinin, Latince *limes* orijinli ve durağan bir

⁷Turner'ın tezi 1894'te yayınlanmış ve ciddi bir tartışma yaratmıştır. Bir cümle ile özetlemek gerekirse, Turner, Amerika (Birleşik Devletleri) tarihinin itici gücünün, Kıta Avrupası'ndan bağımsızlığını kazanmak değil, fakat vahşi toprakları medenileştirmek üzere batıya doğru yayılmak olduğunu iddia etmiştir. Bkz. Frederick J. Turner, "The Significance of the Frontier in the American History", *Rereading Frederick Jackson Turner- "The Significance of the Frontier in the American History" and Other Essays*, (Ed. J.M.Faragher), New York, 1999, ss.31-62.

⁸Rusya'nın Sibirya'ya yayılması ve Osmanlıların –daha sonra ayrıca tartışılacağı gibi- Avrupa sahnesindeki fetihleri *kısmen* istisna olarak kabul edilebilir. Rusya'nın sınırları ve tarih yazımında sınırlar tartışması için bkz. Dietrich Gerhard, "The Frontier in Comparative View", *Comparative Studies in Society and History*, 1/3, 1959, s.223; Alfred J. Rieber, "Changing Concepts and Constructions of Frontiers: A Comparative Historical Approach", *Ab Imperio*, 1, 2003, s.41.

⁹Daniel Power, "Introduction –Frontiers: Terms, Concepts, and the Historians of Medieval and Early Modern Europe", *Frontiers in Question Eurasian Borderlands, 700-1700*, (Ed. Daniel Power ve Naomi Standen), Londra, 1999, s.5. Kadim uygarlıkların birçoğunda (örn. Çin ve Sasani'de) sınırlar medeni dünya ile barbar olanı ayırıyordu. Roma İmparatorluğu'nda ise bu ayırım *limes* denilen duvarda tecessüm etmişti. Bkz. Rieber, *Changing Concepts*, ss.28-29.

¹⁰Friedrich Ratzel, *Politische Geographie*, Leipzig, 1897, s.452.

sınırı ifade eden *limite* kelimesinin yerini alacak şekilde anlam genişlemesine uğraması oldu. *frontière* 16. yüzyıla gelindiğinde Valoisların fetihçi politikaları sonucunda Fransa'nın sınırları için kullanılan bir siyasi bir terim halini almıştı.¹¹

Sınır kavramını ifade eden kelimelerin Almandaki etimolojik seyrini takip etmek de konumuz açısından şayan-ı dikkattir. Erken dönemlerde sınır, sınır bölgesi, sınır işareti gibi anlamlara sahip olan *die Mark*¹² kelimesi esasen 13. yüzyıldan itibaren eşanlamlısı ve Slavca orijinli *die Grenze*¹³ sözcüğüne yerini bırakırken, Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nun uç bölgelerini ifade eder oldu. *die Grenze* ise Martin Luther'in İncil tercümelerinden sonra yaygın olarak kullanılmaya devam edecekti. Her iki kelime de özel olarak askerî bir olay ya da olguya işaret etmiyordu.¹⁴ *frontière* ile bu yönden farklı şeyleri anlatıyor olsa da, hem *frontière* hem de *die Grenze* sözcükleri (şayet kilise ya da dünyevî mülkleri kasteder anlamda kullanılmıyorsa) sınır çizgisinden ziyade, serhaddi belirtiyordu.¹⁵

Roma dünyası yıkıldıktan sonra, sınırlar Batı dünyasında devletlerin bir diğeri aleyhine büyümek için askerî mücadele yürüttüğü bölgeler olarak belirirken, Doğu dünyasında da durum pek farklı değildi. İslamiyet'in doğuşu ve Emevi / Abbasi hilafetinin hızla Hindistan'dan Endülüs'e uzanan bir coğrafyada yayılması, İslam'ın vahyine atfedilen bir dünya tasavvurunun olgunlaşmasıyla birlikte vuku buldu. Buna göre, dünya, yegâne meşru hukuk sistemi olan İslam şeriatının şemsiyesi altında bir halife tarafından idare edilmeliydi.¹⁶ Bu tasavvurun doğal sonucu, tıpkı Roma ve diğer kadim uygarlıklarda olduğu gibi, dünyanın ikiye ayrılması oldu: *dârü'l-islâm* ve *dârü'l-harb*.¹⁷ Bu ikisinin temas noktaları Arapçada *el-hadd* (الحد) ve *es-sugûr* (الثغور) kelimeleriyle ifade

¹¹Power, *Introduction*, s.6.

¹²Friedrich Kluge, *Etimologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Strazburg, 1899, ss.259-260; Jacob Grimm ve Wilhelm Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, cilt XII, Leipzig, 1971, s.1633 vd.

¹³Kluge, *Etimologisches Wörterbuch*, s.151; Grimm ve Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, cilt IX, s.125 vd.

¹⁴Power, *Introduction*, s.7.

¹⁵Günter Vogler, "Borders and Boundaries in Early Modern Europe: Problems and Possibilities", *Frontiers and the Writing of History, 1500-1700*, (Ed. Steven G. Ellis ve Raingard Eßer), Hannover, 2006, s.25.

¹⁶Macid Hadduri, *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*, (Çev. Fatih Gedikli), İstanbul, 1999, ss.30, 55 vb.

¹⁷Bernard Lewis, *The Political Language of Islam*, Şikago, 1991, s.73.

edilirken, ilki esasen daha geniş manada bir coğrafi bütünlüğü bulunan bir şeyin sonu anlamını verecek şekilde kullanılıyordu.¹⁸ *es-sugûr* ise Hristiyan ordularıyla mücadele edilen bölgeyi, hatta daha dar manada dârü'l-harbe geçiş noktalarını tanımlıyor, özellikle Arap-Bizans sınır boylarının (*el-'avâsım / العواصم*) en uç noktasındaki, askerî bakımdan tahkim edilmiş coğrafyayı işaret ediyordu.¹⁹

Hukuk kaynaklarından birisi İslam şeriatı olan Osmanlılar da dârü'l-islâm ve dârü'l-harb ayrımını benimsemişlerdi; bununla ilgili terimleri, Türkçe ve Grekçe²⁰ sözcüklerle birlikte, kâh olduğu gibi, kâh anlamını kuvvetlendirmek için başka kelimelerle terkip halinde kullandılar. *Hudûd* (*el-hadd*'in çoğulu) 18. yüzyıla kadar genellikle timar ya da vakıf gibi Osmanlı hukuk sistemine tabi araziler söz konusu olduğunda kullanılıyorken, iki devleti birbirinden ayırdığı varsayılan çizgiyi de *sınır* kelimesi karşılıyordu.²¹ Keza *uc*, *sugur* ve *serhad* kelimeleri de Osmanlı sınırları söz konusu olduğunda kullanılan diğer kelimeler arasındaydı.

Kaşgarlı Mahmud, *Divân-ı Lügati't-Türk* isimli sözlüğünde Türkçe *uc* sözcüğünün karşılığı olarak *es-sugûru* gösterir.²² *Uc* özellikle erken dönem metinlerde devletin sınır bölgelerini ifade ediyordu ki, buralardan yapılan akınlar

¹⁸Ralph W. Brauer, "Boundaries and Frontiers in Medieval Muslim Geography", *Transactions of the American Philosophical Society*, New Series 85/6, 1995, s.12. *el-hadd* kelimesinin anlamı ve etimolojik seyri için ayrıca bkz. Carra de Vaux [J.Schlacht], "Hadd", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt III, Leiden, 1986, ss.20-21; A.M. Goichon, "Hadd", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt III, Leiden, 1986, ss.21-22; Ali Bardakoğlu, "Had", *TDV-İslam Ansiklopedisi*, cilt XIV, İstanbul, 1996, ss.547-551.

¹⁹C. Bosworth, "al-Thugûr", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt X, Leiden, 2000, ss.446-447; M. Canard, "al-Awasim", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt I, Leiden, 1986, s.761; Brauer, *Boundaries and Frontiers*, s.14; Casim Avcı, "Sugûr", *TDV-İslam Ansiklopedisi*, cilt XXXVII, İstanbul, 2009, ss.473-474.

²⁰Örneğin erken Osmanlı metinlerinde de geçen ve günümüzde yaygın olarak iki araziye ayıran çizgi olarak kullanılan *sınır* kelimesi eski Grekçe *sinoron* sözcüğünden gelmektedir. Bkz. Osman Gümüşçü, "Siyasi Coğrafya Açısından Sınırlar ve Tarihi Süreç İçinde Türkiye'de Sınır Kavramı", *Bilgi*, 52, 2010, s.80.

²¹Klaus Kreiser, "Osmanische Grenzbeschreibungen", *Studi preottomani e ottomani. Atti del Convegno di Napoli (24-26 settembre 1974)*, Napoli, 1976, s.167 vd.; Maria Pia Pedani, "The Border from the Ottoman Point of View", *Tolerance and Intolerance on the Triplex Confinium, Approaching the 'Other' on the Borderlands Eastern Adriatic and beyond 1500-1800*, (Ed. Egidio Ivetić ve Drago Roksandić), Padova, 2007, s.205.

²²Colin Heywood, "The Frontier in Ottoman History: Old Ideas and New Myths", *Frontiers in Question. Eurasian Borderlands 700-1700*, (Ed. Daniel Power ve Naomi Standen), Londra, 1999, ss.233-234; Pedani, *Border from the Ottoman Point*, s.200; Markus Koller, *Eine Gesellschaft im Wandel- Die osmanische Herrschaft in Ungarn im 17. Jahrhundert (1606-1683)*, Stuttgart, 2010, s.22. Ayrıca bkz. Elizabeth Zachariadou, "Udj", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt X, Leiden, 2000, s.777.

sayesinde Osmanlılar, Rumeli’de topraklarını genişletme imkânı bulmuşlardı. İmparatorluğun merkezî karakterinin güçlenmesi ve uc beylerinin bu amaçla tasfiye edilmesinden sonra *uc* kelimesi yerini *serhadde* bırakmıştı: Nitekim 17. yüzyılın büyük lügatçisi François à Mesgnien Meninski’nin *Thesaurus Linguarum Orientalium* adlı çalışmasında ilk sözcüğü, bir şeyin sonu, en ileri noktası olarak tercüme ederken, *serhaddin* Almanca karşılığı olarak ise yukarıda hakkında etimolojik bilgi verilen *die Grenze* kelimesi yer alıyordu.²³

Şu halde, 18. yüzyıla kadar tıpkı Batı dünyasında olduğu gibi, Doğu dünyasında da sınır kavramı, serhad boylarının askerî mücadele bölgesi olduğunu bir şekilde ima eden kelimelerle ifade ediliyordu. Osmanlılarda ise askerî vurgu bilhassa ön plandaydı. Hasımlarına karşı iki evrensel iddianın (İslâm’ın vahyi ve tek imparatorluk fikri) bayraktarlığını yapan Osmanlının hudutları, tıpkı F.J.Turner’ın Amerika tarihini açıklamak için öne sürdüğü tezinde olduğu gibi, fakat ondan farklı olarak askerî araçlarla, *medeniyetin* yayıldığı açık ya da daha doğru bir ifadeyle gayrimuayyen ve hareketli sınırlardı.²⁴ Karlofça Antlaşması’nın Osmanlı-Habsburg sınırının kesin suretle tespiti ve tarafların bu *yeni sınıra* hürmet edeceklerini öngören altıncı maddesi ile dârü’l-islâm ile dârü’l-harb arasında uzanan açık sınır telakkisinin değiştiği kabul edilir.²⁵ 1526’dan sonra Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa sahnesindeki tarihinin Osmanlı ve Habsburg hanedanlarının rekabeti etrafında şekillendiği düşünülürse, 1683-99 Harbi’nde alınan mağlubiyetin İstanbul’u *evrensel* hâkimiyet, *medeniyet* taşıyıcılığı ve *açık* sınırlar fikir ve iddialarından uzaklaştırdığını kabul etmek yerinde olacaktır. Fakat Osmanlı-Habsburg serhaddinin askerî niteliğinin yok olduğunu iddia etmek mümkün değildir. 1699 sonrasında sınır hattında alınan tedbirler, bilhassa daha önce benzerine

²³François à Mesgnien Meninski, *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicæ, Arabicæ, Persicæ*, Viyana, 1680, ss.489, 2587.

²⁴Feridun Emecen, “Osmanlı Sınırları Nerede Başlar, Nerede Biter?”, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul, 2009, s.202.

²⁵Rifa’at Ali Abou-el-Haj, “The Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe: 1699-1703”, *Journal of American Oriental Studies*, 89, 1969, s.467 vd.; Koller, *Osmanische Herrschaft in Ungarn*, s.22.

rastlanmayan kale inşaatları²⁶ Habsburg sınırının askerî karakterini belki de hiç olmadığı kadar baskın hale getirecekti. Bâbîâli'nin Habsburg sınırında takip ettiği siyaset bu tezin ikinci bölümünün konusudur.

Coğrafya, İnsan ve Devlet üst başlığını taşıyan ikinci bölüm iki alt başlık olacak şekilde planlandı. İlk başlıkta Osmanlı-Habsburg serhaddi ve bu geniş coğrafyada yaşayan toplum (*serhadlû* ve Habsburg tarafında *Grenzer*), tarih içinde ortaya çıkışı, gelişimi ve 1699'da geçirdiği değişim vurgulanacak şekilde ele alınacaktır. Burada iki soru özellikle önemlidir: Karlofça'da çizilen sınırın fizikî coğrafyası, Osmanlı askerî stratejisinin tayininde ne derecede belirleyicidir? Osmanlı-Habsburg serhaddindeki toplumsal dinamikler, Osmanlı ve Habsburg siyasetini nasıl etkiliyordu?

Bu sorulardan ilkiyle meşgul olmak, coğrafya ve askeriye arasındaki kader tayin eden ilişkiyi anlayabilmek için bile kıymetlidir. Kısaca ifade etmek gerekirse, nereye kale yapılacağına karar verilirken coğrafya göz önünde bulunduruluyordu;²⁷ kaleye ağırlıklı olarak hangi sınıftan (Piyade mi? Süvari mi?) asker konulacağı kararını da kalenin etrafındaki arazi, yani yine coğrafya belirliyordu.²⁸

İkinci soru daha karmaşık bir çözümleme gerektirir. Şüphesiz toplum ve siyaset arasındaki etkileşim karşılıklı ve belirleyicidir. Ancak siyasetin, bu çalışmanın bağlamında somut örnek vermek gerekirse Habsburg serhaddinde Osmanlı askerî stratejisini inşa eden *devletin* (Saray ve Bâbîâli) ve bu siyasetin taşradaki taşıyıcıları olan *devletlülerin*, erken modern dönemde topluma nüfuz edebilme güçleri oldukça sınırlıydı. Serhad bir askerî mücadele alanıydı; Bâbîâli, 1699'dan itibaren Habsburg serhaddinde geniş çaplı bir askerî program takip ediyordu; ancak Osmanlı toplumu iddia edildiği gibi *neredeyse mükemmel bir*

²⁶Bruce McGowan, "Ayanlar Çağı, 1699-1812", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, cilt II: 1600-1914, (Ed. Halil İnalcık ve Donald Quatert), (Çev. Ayşe Berktaş), İstanbul, 2004, s.761.

²⁷Christopher Duffy, *Fire & Stone. The Science of Fortress Warfare, 1600-1860*, Londra, 1996, s.25.

²⁸Gábor Ágoston, "Çevre ve Sınır Tarihi Çalışmalarının Buluştuğu Yer: Macaristan'daki Osmanlı-Habsburg Sınırı Boyunca Nehirler, Ormanlar, Bataklıklar ve Kaleler", *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, (Çev. Fatih Çalışır), İstanbul, 2012, s.119.

*askerî cemiyet*²⁹ değildi. Hayatın ritmi, siyasetin tasavvur ettiği stratejinin sınırlarını tayin ediyordu. Bu sınırlayıcı ilişki sadece İstanbul ve *serhadlüler* arasında değil, aynı zamanda Viyana ve *Grenzerler* arasında da mevcuttu. Sınırın her iki tarafında toplum ve siyaset arasındaki ilişkiyi benzer ve farklı yönleriyle ortaya koyabilmek ancak karşılaştırmalı tarih metodunun yarattığı fırsatla mümkündür.³⁰ Bu sebeple sınırın Habsburg tarafındaki toplumsal dinamiklere de bu başlık altında yer verilecektir.

Karşılaştırmalı tarihin imkânlarından bu bölümün ikinci başlığında da azamî derecede istifade edilecektir. Karlofça Antlaşması'yla memleket büyüklüğünde topraklar el değiştirirken, her iki imparatorluk da yeni sınır hattını güçlendirmek üzere siyasî, malî ve idarî veçheleri de olan askerî kararlar almak zorunda kalmıştı. Bu başlığın ana eksenini Bâbîâli'nin Habsburg sınırındaki askerî stratejisi ve bunun sınırları oluştururken, diğer taraftan Viyana sarayı Hofburg'un Osmanlı serhaddinde takip ettiği askerî strateji, bunu belirleyen Habsburg kurumları ve bu stratejinin nasıl ve ne derecede tatbik edilebildiği gibi konular da ele alınacaktır.

Bu bağlamda, belki de Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları arasındaki bir temel farklılığa ya da daha doğru bir ifadeyle Habsburg İmparatorluğu isminin aldatıcı yönüne erkenden dikkat çekmek gerekir. Habsburg hanedanının reisi bir taraftan Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nun tahtında oturuyor, diğer taraftan da 1700'den itibaren tedavüle giren Avusturya Monarşisi (*monarchia austriaca*) yani Habsburg mülklerinin taçlarını taşıyordu; ancak Viyana'da ikamet eden imparatorun Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu üzerindeki otoritesi fevkalade sınırlıydı.³¹ Öte yandan Habsburg *mevrûs memâlikî* (*Erblande*) 17. asrın ikinci yarısından itibaren uyumlu bir bütün haline geldiği halde Macar Krallığı hâlâ tam manasıyla *Habsburg* olamamıştı.³²

²⁹Krş. Peter Sugar, "A Near Perfect Military Society: The Ottoman Empire", *War: A Historical, Political and Social Study*, (Ed. Lancelot L. Farrar), Santa Barbara, 1978, ss.95-104.

³⁰Otto Hintze, "Soziologische und geschichtliche Staatsauffassung", *Gesammelte Abhandlungen*, cilt II: *Soziologie und Geschichte: Gesammelte Abhandlungen zur Soziologie, Politik und Theorie der Geschichte*, (Ed. Gerhard Oestreich), Göttingen, 1964, s.251.

³¹Michael Hochedlinger, *Austria's Wars of Emergency War, State and Society in the Habsburg Monarchy 1683-1797*, Londra, 2003, s.9.

³²Habsburg İmparatorluğu'nun siyasi yapısı ve önce parçalanıp sonra bütünleşmesi hakkında bkz. Charles Ingrao, *The Habsburg Monarchy 1618-1815*, Cambridge, 2003, s.6 vd.

Osmanlılar için ise II. Mehmed döneminden itibaren merkezî imparatorluk sıfatı rahatlıkla kullanılabilirken, Karlofça Antlaşması'ndan sadece bir asır sonra, tablo her iki imparatorluk için de değişecektir. Ortak bir sınırdaki birbirleriyle rekabet halinde olan iki imparatorluğun kaderleri ayrı yönlerde ilerledi. Habsburglar merkezî bürokratik bir devlet kurarken Osmanlı İmparatorluğu'nda Bâbîâlî'nin ipleri giderek elinden kaçırmaya dikkat çeken, fakat şimdiye kadar tarih yazımında ihmal edilen bir olgudur. Tezin bilhassa bu başlığı altında, iki imparatorluğun tarihinin niçin farklı seyrettiği meselesine, 1699 sonrasındaki birkaç yıllık dönemde takip ettikleri askerî stratejileri mercek altına alınarak, mütevazı bir katkıda bulunulacaktır.

Bu çalışmanın üçüncü bölümü, kısa bir arasöz olarak, Osmanlı kalelerine ayrıldı. Esas olarak erken modern dönemde Osmanlı kalelerinin askerî devrimin gerektirdiği fizikî yapıya sahip olup olmadığı sorusunun tartışıldığı bu bölümde askerî devrim ile ne kastedildiği kısaca anlatılacağından, tekrardan kaçınmak adına burada ayrıca bahsi açılmamıştır. Ancak askerî tarih bağlamında, bilhassa da erken modern dönem söz konusu olduğunda, kalenin ne ifade ettiğini girişte vurgulamak gerekir.

Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) ile birlikte Avrupa kıtasında savaş stratejileri esaslı biçimde değişmeye başlamıştı: Kalabalık orduların nihaî sonuç için çarpıştığı meydan muharebeleri tercih edilmiyor, iaşe ambarları, ikmal yolları ve kalelerden oluşan coğrafyada yapılan manevralarla düşmanı çaresiz duruma düşürmenin yolları aranıyordu. Bu değişim, kaleleri savaşın en önemli hedefi haline getirdi.³³ Bir zafer ancak stratejik bir kalenin ele geçirilmesiyle somut bir başarıya dönüşüyordu. Öte yandan kale ve diğer tahkim edilmiş yapılar, savunan taraf için büyük bir güvenlik unsuruydu. Hiçbir general, meydan muharebesinde parlak bir zafer kazandıktan sonra bile, arkasında güçlü bir garnizon bulunan kaleyi bırakarak düşman topraklarında ilerlemeyi göze alamıyordu. Diğer taraftan sayıca kalabalık düşmanla yüzleşmek istemeyen komutanlar için güçlü tabyaları ve duvarlarıyla kaleler, şayet yeteri kadar erzak

³³Georg Ortenburg, *Heerwesen der Neuzeit: Waffen der Kabinettskriege 1650-1792*, Augsburg, 2005, s.87; Rolf-Dieter Müller, *Militärgeschichte*, Köln, 2009, s.154; Haagen Haas, "Belagerungskrieg: Absolutistische Festungszustände im Ausnahmezustand", *Krieg in der europäischen Neuzeit*, (Ed. Thomas Kolnberger ve Ilja Steffelbauer), Viyana, 2010, s.293.

ve mühimmat da mevcutsa, düşmanın hızını kıracak ve belki de sefer mevsimini kaçırmamasına sebep olacak birer sığınaktı.³⁴ Yakınlarda güçlü bir kale bulunması ise tarafların meydan savaşından kaçınmalarına yetecek kadar ciddi bir tehlike olarak değerlendiriliyordu.³⁵

Kaleler esasen tarihin kadim zamanlarından beri askerî stratejinin önemli bir parçasıydı ve ateşli silahlar, özellikle de top teknolojisindeki gelişmelere cevaben askerî mühendislik alanındaki yeniliklerin de (modern tabyalar gibi) nesnesi oldular.³⁶ Ancak kalenin faydaları sohbetinde herkes hemfikir değildi. Machiavelli ve Montesquieu gibi filozoflar güçlü istihkâmların tiranlar için yuva olacağını düşünüyordu.³⁷ Askerî açıdan değerlendirildiğinde ise, iyi tahkim edilmiş bir kale güç dengesini değiştirecek kadar önemli bir silahtı, ancak muhafazası için ayrılan askerler, seferdeki ordunun insan gücünden düşüyordu. Örneğin XIV. Louis'nin dâhi mühendisi Vauban, Fransa'nın sınırlarında sadece on kale daha az olsa, kralın ordusunda ayrıca 30 bin kişilik bir kuvvetin hazır olacağına dikkat çekmişti.³⁸

Ne var ki kalelerin krallar için başka anlamları da vardı. Büyük Elektör Friedrich Wilhelm, 1667'de kaleme aldığı *Siyasî Vasiyetnamesinde* ilk cümlesinden itibaren kalenin önemine dikkat çekiyordu: Kaleler ne pahasına olursa olsun en iyi şekilde inşa, tahkim ve tamir edilmeli ve kralın en sadık adamlarının idaresine bırakılmalıydı. Kraliyet siyasetinin bir aracı olarak, sadece ama sadece krala bağlı kalmalıydı. Bu yönüyle kale, mutlakîyetin yapı taşlarından birisiydi ve sadece dışarıya karşı değil, aynı zamanda içeriye dönük olarak da egemenlik işaretiydi.³⁹

³⁴Ortenburg, *Heerwesen der Neuzeit*, ss.172-173.

³⁵Henning Eichberg, "Geometrischer Krieg. Über frühmodernes Befestigungswesen und die gesellschaftliche Relativität zweckrationalen Handelns", *Krieg in der europäischen Neuzeit*, (Ed. Thomas Kolnberger ve Ilja Steffelbauer), Viyana, 2010, s.134.

³⁶Geoffrey Parker, *Askerî Devrim, Batı'nın Yükselişinde Askerî Yenilikler 1500-1800*, (Çev. Tuncay Zorlu), İstanbul, 2006, s.33.

³⁷Duffy, *Science of Fortress Warfare*, s.24.

³⁸Henning Eichberg, "Ordnen, Messen, Disziplinieren. Moderner Herrschaftsstaat und Fortifikation", *Staatsverfassung und Heeresverfassung in der europäischen Geschichte der frühen Neuzeit*, (Ed. Johannes Kunisch ve Barbara Stollberg-Rilinger), Berlin, 1986, s.374.

³⁹Eichberg, *Ordnen, Messen, Disziplinieren*, ss.348-349. Yaklaşık 70 yıl sonra Prusya tahtına çıkan halefi Büyük Friedrich ise kaleleri, hükümdarın taşra topraklarına geçirdiği tınakları olarak tasvir edecektir. Bkz. Haas, *Belagerungskrieg*, s.293.

Osmanlı İmparatorluğu'nun serhaddinde de kaleler birer iktidar sembolüydü. 16. ve 17. asırlarda sınırların nerede başlayıp bittiği, daha çok kalelerin hâkim olduğu alanlarla tarif ediliyordu.⁴⁰ Devletin gücünün taşradaki uzantısı olarak kale, nüfusun emniyetini temin ettiği gibi, haricî düşmanlara karşı bir uyarı ya da tehdit unsuruydu. İmparatorluğun batı sınırlarında topraklarını genişlettiği asırlarda düşman ülkelere karşı yağma, akın ve seferlerin de üssü olarak hizmet ediyorlardı.⁴¹ 18. yüzyıldan itibaren Osmanlılar askerî anlamda savunmaya geçtiklerinde de kaleler, güçlü garnizonlarıyla birlikte, memalik-i mahruseyi düşmanlarına karşı korudular. Bunun içindir ki, Osmanlılar serhaddeki kaleleri birçok sıfatla beraber anıyorlardı: *sedd-i sedîd*, *sugûr-ı İslâmiyye*, *intihâ-yı serhadd-i İslâmiyye* ve elbette en yaygını olarak *dârü'l-cihâd*.⁴²

18. yüzyılın başında Temeşvar, Belgrad ve Banaluka için Osmanlılar dârü'l-cihâd sıfatını kullanıyordu. Bu çalışmanın *Kale ve Garnizon* üst başlığını taşıyan dördüncü bölümünün ilk iki başlığı sırasıyla Temeşvar ve Belgrad'ın kale ve garnizonlarını ele alacaktır. Bu iki kale 1683-99 Harbi'nde Osmanlı ordusunun direnç noktaları olarak belirmişti ve savaştan sonra Bâbîâli tarafından ikisine de yeni bir nizam verildi. Bu nizam, tek cümleyle özetlemek gerekirse, Temeşvar ve Belgrad'daki garnizon büyüklüklerini Eğri ve Budin garnizonlarının 1683 öncesindeki seviyesine çıkarmayı öngörüyordu. Kale defterlerinde anlatılan hikâyeye teslim olunduğunda, Bâbîâli'nin, bazı güçlüklerle de olsa, bu hedefini gerçekleştirebildiği söylenebilir. Ancak, kaynakların ele alınacağı başlıkta vurgulanacağı gibi, defterdeki sayılar nadiren gerçek durumu yansıtıyordu. Bu bölümde garnizonların mevcudu yine de detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Zira defterdeki sayılar Bâbîâli'nin Habsburg serhaddinde tutmak istediği ordunun ne büyüklükte olmasını istediğini tarif eder. Diğer taraftan garnizon neferleri Osmanlı askerî gücünün önemli bir unsurudur. Osmanlı kara ordusunun

⁴⁰Palmira Brummet, "The Fortress: Defining and Mapping the Ottoman Frontier in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed. A.C.S. Peacock), Oxford, 2009, s.31; Emecen, *Osmanlı Sınırları*, s.211.

⁴¹Antonis Anastasopoulos, "Imperial Geography and War- The Ottoman Case", *Imperial Geographies in Byzantine and Ottoman Studies*, (Ed. Sahar Bazzar, Yota Batsaki ve Dimiter Angelov), Vaşington, 2013, ss.115-116.

⁴²Mahir Aydın, "Kaleler", *Osmanlı Askerî Tarihi- Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, (Ed. Gültekin Yıldız), İstanbul, 2013, s.30.

büyükliğini tam olarak tespit edebilmek için garnizon kuvvetlerini de hesaba katmak gerekir.⁴³

Bosna'da ise Banaluka ve Bihke diğer kale ve palankalardan muhafız asker sayısının çokluğuyla ayrılırken, yine de Temeşvar ya da Belgrad'daki gibi büyük garnizonlara sahip değildi. Fakat eyalette dikkate değer bir askerî güç bulunuyordu; savaş zamanında Bosna askeri, valinin komutası altında birleşerek eyaleti koruyordu. Bu keyfiyet ve Bosna Eyaleti'ne özgü *kapudanlık*⁴⁴ kurumunun varlığı, özellikle uluslaşma sürecinde Boşnak tarih yazımında eyaletin imparatorluk içinde özel bir konuma sahip olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Bu yoruma karşı Osmanlı tarihçileri arasında güçlü itirazlar geldiği de yeri gelmişken eklenmelidir.⁴⁵ Karlofça'dan sonra Bosna'da Osmanlı askerî gücünün yeniden örgütlenmesi bahsinde, Bosna askerinin nizamı ve ulufesi için tayin edilen ocaklıklar meselesi üzerinde genişçe durularak bu tartışmaya bir katkıda bulunulacaktır.

Osmanlı askerî teşkilatı içinde Bosna askerinin yeri tartışılırken Habsburg askerî serhaddine (*Militärgrenze*) de bakmak gerekmektedir. Osmanlı-Habsburg savaşlarının ana cephesi Macar platosu iken, Bosna-Hırvat hududunda nadiren büyük bir ordu görünüyordu. Savaş bu bölgede nispeten küçük kuvvetlerin arasında geçiyordu; ancak barış ilan edildiğinde dahi çete ve potura gibi karşılıklı akınların ardı kesilmiyordu. Bu sürekli savaş hali hem Viyana'yı, hem de İstanbul'u bölgede yerel kaynakları örgütleyerek bir askerî nizam oluşturmaya mecbur bıraktı. Bu ortak ihtiyaçlardan neşet eden benzer iki askerî örgütlenmenin karşılaştırılması, Osmanlı modelini daha iyi kavramayı kolaylaştıracaktır. Bu sebeple dördüncü bölümün son başlığında, bir defa daha Habsburg tarihinin penceresinden bakılacaktır.

⁴³Özgür Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2012, s.97.

⁴⁴Literatürde *kapetan* olarak da kullanılagelen kelimenin, karşılaştığımız belgelerdeki Osmanlıca imlâsına (قپودان) uygun olduğunu düşündüğümüz şekilde yazımı tercih edildi. Kapetan kullanışı için örneğin bkz. Halil İnalçık, "Osmanlı Devleti'nde Uc (Serhad)lar", *Doğu Batı Makaleler -II-*, İstanbul, 2008, s.59

⁴⁵Fikret Adanır, "Bosna-Hersek'te 'Müslüman' Bir Ulusun Oluşumu: Bir Tarihyazımı Tartışması", *Osmanlı ve Balkanlar. Bir Tarih Yazımı Tartışması*, (Ed. Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi), (Çev. Beril İdemen), İstanbul, 2011, ss.340-341.

Çalışmanın beşinci bölümünde nefer üzerinden Osmanlı askerî tarihini ele almak amacıyla yola çıkıldı. Fakat mevcut literatür değerlendirilirken bahsedileceği üzere, askerî tarihçiliğin konularından birisi olan ordunun kurumsal yapısı⁴⁶ gibi bazı temel konularda literatürde boşluklar olması bu bölümü, neferi aşacak şekilde yeniden planlamayı mecbur kıldı. İlk başlıkta Osmanlı askerî bürokrasisinin işleyişinin taşra boyutuyla ele alınacak olması bu mecburiyetin bir sonucudur. Bu cümleden olmak üzere *müceddeden* yahut *mahlûlât* vb. sebeplerle nefer tahririnden Bâbiâli kalemlerinden berat verilmesine, garnizon muhafızlarının yoklaması için hüküm çıkarılmasından defterlerin İstanbul'da kayıt altına alınmasına kadar taşradaki garnizonlarla alakalı bütün askerî bürokratik sürece ışık tutulacaktır. İstanbul'dan taşraya ve taşradan İstanbul'a Osmanlı askerî bürokrasisinin işleyişi üzerine yapılacak bir inceleme, Osmanlı bürokrasisinin, Habsburg serhaddindeki askerî gücüne ne derece hâkim olduğu hakkında bir fikir verecektir.

Bu başlığın bir diğer cüzü ise Osmanlı serhaddini bekleyen askerlerdir. Osmanlı taşrasındaki *neferat*, işi karşılığında nereden ücretini aldığına bakılarak, genellikle dört ayrı başlık altında incelenir: *Mevacibini* genellikle eyaletin kaynaklarından alan yerli kulu nefer; ulufesi merkezî hazineden karşılanan ve nöbet usûlüyle serhad garnizonlarında vazife yapan kapı kulları; dirlik sahibi sipahiler ve cebelileri; yol ve geçitlerin güvenliğinden sorumlu olan başta derbenciler olmak üzere yardımcı birlikler.⁴⁷ Tımarlılar ve sadece belirli zamanlarda ortaya çıkan yardımcı birlikler, Osmanlı garnizon kuvvetlerine dâhil olmadıklarından bu başlıkta kendilerine yer verilmeyecektir. Keza 17. yüzyıldan itibaren paşa kapılarında iş bulan *kapu halkı* da, her ne kadar muhafız paşaların emri altında garnizonlardaki Osmanlı askerî gücünün bir parçasını oluşturuyor olsalar da bu başlıkta incelenmeyecektir. Zira kapu halkı, hakkında tarihi kaynaklarda güvenilir bilgi bulmanın zorluğundan başka, en başından itibaren Bâbiâli tarafından Habsburg sınırında Osmanlı askerî stratejisinin bir parçası olarak düşünülmemiştir.

⁴⁶Fatih Yeşil, "Mühendis ve Tarihçi: Askerî Tarihçilikte Disiplinlerarasılık ve Asker-Sivil Diyaloğu", *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar*, (Ed. Cevat Şayin ve Gültekin Yıldız), İstanbul, 2012, ss. 26-27.

⁴⁷Gábor Ágoston, "Macaristan'da Osmanlı-Habsburg -Serhaddi (1541-1699): Bir Mukayese", *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, (Çev. Kahraman Şakul), İstanbul, 2013, s.210.

Bu başlıkta garnizon askerleri *klasik* tasnife uygun olarak ele alınacaktır. Esasen Osmanlı askerini mevacibini aldığı kaynağa göre kapı kulu ya da yerli kulu olarak değil, fakat hangi sınıfta savaştığına göre yani piyade, süvari, topçu veya yardımcı birlikler olarak tasnif etmek ve buna göre incelemek, Osmanlı ordu terkihi hakkında daha doğru bir fikir sahibi olmamızı kolaylaştıracaktır.⁴⁸ Nitekim Osmanlı askerî aklının Habsburg serhaddini korumak için uygun gördüğü askerî gücün tahlili bu esasa göre yapılacaktır. Ne var ki kolaylıkla piyade sınıfına dâhil edilebilecek yeniçeri ile *azebân* arasındaki fark, sadece Osmanlı bürokrasisinin kadim alışkanlığından ibaret değildi. Bu birlikler farklı kıyafetler giyiyordu, muhtemelen farklı silahlarla mücehhezdi; kimi zaman zabitleriyle, kimi zaman aldıkları yevmiyelerle birbirlerinden ayrışıyor; aralarında mutlak bir hiyerarşi de söz konusuydu. Üstelik bu tür farklılıklar Dergâh-ı âli yeniçerisi ile yerli kulu yeniçeriler arasında da bulunuyordu. Bunlar arasında ayrıca bir asker dayanışması vardıysa bile, kapıkulu ve yerli kulu rekabeti bunu belgelere yansıtmayacak kadar keskindi. Bu durum, garnizon neferatı arasındaki farklılıkların psikolojik boyutunu oluşturuyordu.

Beşinci bölümün son başlığı, Osmanlı neferini, hayatın diğer cephelerinde bir *insan* olarak konu edinir. Osmanlı askerî tarihi araştırmalarının en fazla ihmal edilmiş alanı, hiç şüphesiz ki, insan unsurudur; oysaki insanı hikâyeye dâhil etmeden Osmanlı askerî tarihini anlamak pek de mümkün olmayacaktır.⁴⁹ Nitekim askerî tarihin bir işi de, asker toplum ilişkisine mercek tutmak olduğu kadar, neferin bir sosyal varlık olarak toplum içindeki yerini yeniden inşa etmek, sadece savaşta değil barış zamanında da gündelik hayatını nasıl geçirdiğini ortaya koymaktır.⁵⁰ Ancak erken modern dönem Osmanlı tarihi için bu iş hiç de kolay değildir. Tarihçi, arkasında neredeyse hiçbir iz bırakmadan bu dünyadan geçip gitmiş Osmanlı neferinin hikâyesini, Bâbiâli kâtiplerinin yahut Osmanlı ricalinin gözünden *görmek* tehlikesiyle karşı karşıyadır.⁵¹ Bu durum, tarihçiyi bir

⁴⁸Özgür Kolçak, "Yeniçeriler, Ümera Kapıları ve Tımarlı Sipahiler: 1663-64 Osmanlı Habsburg Savaşlarında Osmanlı Ordu Terkihi", *Yeni Bir Askerî Tarih Özlemi – Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar*, (Ed. Kahraman Şakul), İstanbul, 2013, ss.250-251.

⁴⁹Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, (Çev. M. Tanju Akad), İstanbul, 2007, s.166; Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi*, s.336.

⁵⁰Ernst Willi Hansen, "Zum Problematik einer Sozialgeschichte des Deutschen Militärs im 17. und 18. Jahrhundert", *Zeitschrift für Historische Forschung*, 6/4, 1979, ss.426-427.

⁵¹Murphey, *Osmanlı'da Ordu*, ss.166-167.

kez daha Osmanlı askerî tarihinin kaynakları meselesiyle uğraşmak zorunda bırakır.

1.2. OSMANLI ASKERÎ TARİHİNİN KAYNAKLARI MESELESİ

Burada Osmanlı askerî tarihinin kaynaklarını ve bunlarla çalışmanın sorunlarını tüm yönleriyle ele almak imkânı olmadığı gibi, bu satırların yazarının buna cüret etmesi de beklenmemelidir. Lakin akademik çalışmalarda adet olduğu üzere giriş bölümünde kaynaklardan bahsetmek yerine (Bunun için kaynakçaya bakılabilir.), araştırma süresince elden geçen kaynaklarla çalışmak *meselesi* üzerinde durmak, Türkiye’de askerî tarih çalışmalarına küçük de olsa bir katkı sağlayacaktır.

Akademik tarihçilikte kaynaklar denildiğinde, bütün çeşitliliğine rağmen, akla evvela yazılı metinler, bilhassa da bürokrasisinin ürettiği evrak gelir.⁵² Mesleğin belge okumakla⁵³ özdeşleştiği Türkiye’de, ilk günden “*Arşive gittin mi?*” sorusuyla muhatap olan tarihçi adayı elbette ki *belge fetişizminin tehlikesinden*⁵⁴ haberdardır. Ancak geçmişi aslında nasıl olduysa öyle anlatmak işine soyunan kimse için belge vazgeçilmez bir yapı taşıdır: Ne kadar çok, o kadar iyi (*mi?*)...

İmparatorluk kâtiplerinin kayıt tutmada gösterdiği titizlik sayesinde, Osmanlı tarihini çalışanlar *bu açıdan* şanslıdır. Arşivlerde mahfuz belge sayısı göz korkutacak kadar çoktur. Bunlar arasında konumuz açısından birincil önemde olanlar, neferlere dair kayıtların tutulduğu defterlerdir. Bu defterler arasında yeniçeri kütüğünün ayrı bir yeri olması beklenir. Nitekim *Kavânin-i Yeniçeriyân*’ın anonim müellifinin de belirttiği gibi, “*yeniçeri defteri bir ‘azîm deryâdır.*”⁵⁵ Ne var ki, İstanbul yangınlarından başka, esas olarak 1826’da yeniçeri ocağının ilgası ve yeniçeriliğin imhası badirelerini atlatabilen pek fazla

⁵² John Tosh, *Tarihin Peşinde Modern Tarih Çalışmasında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular*, (Çev. Özden Arıkan), İstanbul, 1997, s.32.

⁵³ Oktay Özel, “Bir Tarih Okuma ve Yazma Pratiği Olarak Türkiye’de Osmanlı Tarihçiliği”, *Dün Sancısı Türkiye’de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik*, İstanbul, 2012, ss.3, 9-10.

⁵⁴ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? Kaynaklara Giriş*, (Çev. Zeynep Altok), İstanbul, 2001, s.2.

⁵⁵ *Kavânin-i Yeniçeriyân – Yeniçeri Kanunları*, (Haz. Tayfun Toroser), İstanbul, 2011, v.119b.

defter olmaması sebebiyle, bugün, bu deryanın mahiyetini tam olarak anlayabildiğimizi söylemek mümkün değildir. Öyle ki, eldeki az sayıda defterde yer alan bazı özel işaretlerin ne manaya geldiği bile ancak tahmin edilebilmektedir.⁵⁶ Öte yandan *kale defteri* olarak tabir edilen kayıtlar çok sayıdadır ve Osmanlı arşivinde *Başmuhasebe Kalemî*, *Büyük Kale Kalemî*, *Kamil Kepeci* ve *Maliyeden Müdevver* gibi fonlara dağılmış şekilde bulunurlar. Ancak kemiyet bir şeydir, keyfiyet başka bir şey.

Evvela kale defterleri denilen belge grubunun, garnizonlardaki neferler hakkında *esâmî*, *yoklama* ve *mevâcib* başta olmak üzere çeşitli bilgiler veren ve aslında farklı bürokratik amaçlar ve işler neticesinde ortaya çıkan defterler olduğu tespiti yapılmalıdır. Bunlar arasında en geniş malumat, *müceddeden tahrîr* örneklerini gösteren *esâmî defterlerinde* bulunur. Bir kale ya da palankayı muhafaza etmek üzere yazılan yeni neferlerin esamilerinden, yani isim ve künyelerinden başka, kimi zaman niçin ve nasıl nefer yazıldığı gibi sorulara cevap verilmesini de mümkün kılan arz, telhis, hüküm ve ferman örneklerini de ihtiva eden *müceddeden tahrîr* defterleri, Osmanlı askerî aklının izlerinin sürülebileceği türden belgelerdir. *Mühimme Defterlerindeki* eyalet valilerine ya da muhafız paşalara gönderilen hükümlerle birlikte okunduğunda, Bâbıâli'nin serhadde takip ettiği siyasetin hatları rahatlıkla anlaşılır.

Keza Osmanlı kara ordusunun temel birimleri olan cemaatlerin *aslında* hangi kompozisyona sahip olduğu da en doğru şekilde *müceddeden tahrîr* defterlerinde bulunabilir. Zira Osmanlı askerî bürokrasisi garnizon askerlerinin yoklandığı durumlarda savaş, ölüm, firar vb. sebeplerle mevcudu azalmış cemaatleri, hatta oda ve bölükleri dahi olduğu gibi kaydediyor, zaman içinde yazılan yeni neferlerle cemaatler ve garnizonlar takviye ediliyordu. Bu sebeple oda, bölük veya cemaatte ne kadar asker olduğu çoğu zaman farklılık

⁵⁶Uzunçarşılı yeniçeri defterleri hakkında malumat verirken, bunların Ocağın ilgasından sonra lüzumu olmadığı gerekçesiyle nasıl yakıldığını, arşiv vesikalarından ve Osmanlı kroniklerinden aktarır; bu bahsi kapatırken şunu eklemeyi de ihmal etmez: “*Elde bu defterlerden sekiz on dane olsa şifrelerin daha kolay anlaşılması mümkün olacaktır.*” Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, cilt I: *Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Ankara, 1988, ss.431-433.

gösteriyordu.⁵⁷ Bunun içindir ki *yoklama defterleri* garnizonlardaki Osmanlı askerî gücü ve yapısı hakkında ancak defterin tutulduğu güne dair bilgi verebilirler.

Daha sonra ele alınacağı üzere Osmanlılar, askerî zaruretler kadar malî saiklerle, beytûlmalin zarara uğramaması adına da yoklama yapıyordu. Gerek Bâbîâli ve yoklamaya memur edilenler, gerekse kale zabitanı ve neferatı için hayli sorunlu olan yoklama sırasında tutulan deftere güvenmek ya da güvenmemek tarihçi için bir meseledir. Usûlsüzlük vakaları göz ardı edildiğinde bile, yoklama için kendilerine yetki verilen mübaşirlere hitaben kaleme alınan hüküm ve fermanlardaki azamî dikkat gösterilmesini tembihleyen sert üslup dahi, işin ne derecede sağlıklı yapıldığına dair kuşku uyandırır. Şu halde, garnizonlardaki Osmanlı nefer sayısını *doğru* bir şekilde verebilmek mümkün müdür, sorusunu düşünmek gerekir.

Bu kolay değildir, zira her şeyden önce bu kayıtlar tek bir defterde ve bir arada bulunmazlar.⁵⁸ Osmanlı askerî bürokrasisi bahsinde tartışılacağı üzere, Bâbîâli, aynı kalede görev yapsalar bile kapıkulu ve yerli kulu neferlerin defterlerini ayrı tutuyordu. Bu anlaşılabilir bir şeydir, çünkü kapıkulu neferat nöbet usûlüyle muhafız kuvvet olarak garnizona tayin ediliyordu ve zamanı gelince geri çekiliyor veya bir başka garnizona gönderiyordu. Ancak kapıkulu neferatın tamamının kayıtları da aynı kalemde hazırlanmıyordu; Dergâh-ı âli yeniçerileri için başka, cebeci, topçu ve top arabacı için başka defterler bulunur. Bu durumda bir garnizondaki Osmanlı nefer mevcudunu verebilmek için en az üç ayrı defterin birlikte değerlendirilmesi icap etmektedir. Humbaracı ve lağımçı gibi unsurlar için nadiren ayrı defter yazıldığını, bunların sayılarını tam olarak tespit edebilmenin ise çok daha fazla uğraş gerektirdiğini de hatırd tutmak gerekir.

Mevzubahis defterlerin 18. yüzyılda, bir önceki asırda⁵⁹ olduğundan daha fazla sayıda ve garnizon büyüklüğünün yıllar içindeki değişimini de takip etmeyi

⁵⁷Claudia Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen in Ungarn zur Zeit Murads III., dargestellt an Hand von Petitionen zur Stellenvergabe*, Viyana, 1995, s.32.

⁵⁸Mark Stein, *Osmanlı Kaleleri Avrupa'da Hudut Boyları*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul, 2007, s.97.

⁵⁹Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi*, ss. 57-58, 97.

mümkün kılacak şekilde seriler halinde bulunması da –ki bunların çoğu birbirini tekrar eden bilgileri verir- tarihçinin işini kolaylaştırmaz. Bütün yolsuzluklar ve usûlsüzlükler bir tarafa, defterde kayıtlı bir yeniçeri pekâlâ ticaret için sınırın diğer tarafına geçmiş olabilir, bir azeb zamanının çoğunda çiftliğinde tarımla uğraşabilir, ismini deftere yazdırmış bir Bosnalı genç de köyüne geri dönüp yeniçerilik taslayabilirdi.⁶⁰ Tarihçi belge ilişkisi bakımından son derece karışık bu durumun içinden çıkmak, defterlerin incelenmesiyle elde edilen toplam sayının, garnizonun mevcudunu muhakkak doğru bir şekilde yansıtmadığını, fakat Bâbîâlî'nin askerî aklının o garnizonda bulunmasını istediği nefer gücünü gösterdiğini kabul etmekle mümkündür.

Defterlerin bir başka sorunu da, Osmanlı neferinin insan olarak portresini çizebilmek adına çok az şey vermeleridir. Modern çağların ferdi olan tarihçi, Osmanlı neferinin ait olduğu toplumsal kökenler, eğitim durumu ve milliyeti ya da en basitinden yaşı, boyu, kilosu gibi bilgileri erken modern çağda tutulmuş bir defterde bulamaz; hal böyleyken “*‘defter’ içinden nasıl bir imparatorluk ‘çıktığına’ şaşılır.*”⁶¹ Bâbîâlî'nin büyük bir imparatorluğu –büsbütün sorunsuz olmasa bile- yönetmek için kullandığı defterlerin, neferin tarihini yazmak için pek az kullanışlı olması bir ironidir. Döneme ait Osmanlı kroniklerinde serhadlerden nadiren bahsedilmesi ise kaynaklardaki boşluğu sadece daha da derinleştirir. Serhadlere yahut genel olarak Osmanlı neferine ayrılmış birkaç satıra itibar etmek ise tarihçiyi Osmanlı neferinin dünyasından uzaklaştırarak Osmanlı ricalinin dünyasına yaklaştıracaktır.⁶²

Bununla birlikte, kimi zaman mevacibi peşine düşmüş bir cemaatin ya da gediği için kavgaya tutuşmuş bir zabitin arzı, Osmanlı sosyo-askerî tarihinin fragmanları olarak kabul edilmelidir. Bu arzlar, Osmanlı arşivlerinin tasnifinde

⁶⁰ Bu türden nefer hikâyeleri için *Askerlik Hayatının Diğer Cepheleri: Habsburg Serhaddinin Sosyo-askerî Tarihi* başlıklı bölüme bakılabilir.

⁶¹ Hikmet Kıvılcımlı, *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, İstanbul, 2007, s.226. Kıvılcımlı, bu benzetmeyi 16. yüzyılın başına ait bir Vidin tahrir defteri için yapmıştır. Yazarın kitabını kaleme aldığı tarihten bugüne kadar tahrir defterleri üzerine yapılan çalışmalar, bu türe dair şaşkınlığı aşmakla kalmayıp o dereceye varmıştır ki *defteroloji* ismi altında Osmanlı tarihçiliğinde kendisine yer edinmiştir. Osmanlı askerî tarihini ilgilendiren defterler için şaşkınlık hâlâ devam etmektedir.

⁶² Murphey, *Osmanlı'da Ordu*, s.166. Bu sadece Osmanlı tarihçiliğine özgü bir sorun değildir. Mutlakıyet ordularında savaşan nefer hakkındaki neredeyse bütün bilgiler bir başka sosyal sınıftan yani ricalden kalmıştır. Bkz. Hansen, *Zum Problematik*, s.428.

takip edilen farklı usûller nedeniyle *İbnülemin*, *Ali Emiri* ve *Cevdet* tasniflerindeki fonlarda, ama esas olarak *Büyük Kale Kalemi* dosyalarında bulunurlar. Tarihçi için bir başka fırsat da, sosyo-askerî tarihinin alanını genişleterek elde edilir. Reayanın niçin nefer yazıldığı, eline geçen parayla nasıl bir hayat sürdüğü gibi sorularla meşgul olurken, diğer taraftan da firar ve isyan gibi vakaları askerî disiplinden ziyade sosyal bir olgu olarak değerlendirmek gerekir. Ancak bu şekilde belgelerin dayattığı dar kalıplardan kurtulmak mümkündür.

Bu bahiste Habsburg vesikaları da tarihçiyi başka ufuklara taşır. Osmanlı tarihi için önemi son yıllarda iki ayrı yazıya⁶³ konu olan Avusturya arşivleri (OeStA), yalnızca sınırın Habsburg tarafındaki ahvalden haber vermekle kalmaz, aynı zamanda Osmanlı arşivlerindeki eksik parçaları da *kısmen* tamamlar. Bu cümleden olmak üzere büyük kısmı Hanedan, Saray ve Devlet Arşivi'ndeki (HHStA) Türkiye fonlarında bulunan elçi raporlarından ziyade, Osmanlı sınırındaki kale komutanlarının Viyana ve Graz'a gönderdiği ve bugün Harp Arşivi'nde (KA) mahfuz bulunan takrirler son derece önemlidir. Ne var ki Habsburg arşivlerindeki belgelerin tamamı günümüze sağlıklı bir şekilde ulaşabilmiş değildir. 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren mekân sorunuyla boğuşan Saray Harp Şurası (Hofkriegsrat) memurları, 19. yüzyılda büyük yer tutan bu raporların önemli bir kısmını pratik ihtiyaçlar doğrultusunda eleyerek imha etmiştir.⁶⁴ 16. ve 17. asırlara ait belgeler bu işlemde en büyük zararı görürken, 18. yüzyılın ilk çeyreği için de önemli miktarda kayıptan bahsedilebilir. Bu kaybı ancak söz konusu evrakın bazen bir iki satırlık bazen genişçe özetlerinin bulunduğu *Protokol Defterlerini* (*Protokollbücher*) inceleyerek telafi etmek mümkündür. Bu özetlerden elde edilen bilgilerin kıymeti imha edilen belgeler hakkında bir fikir vermektedir. Keza savaş sırasında cepheden gönderilen raporlar da son derece değerlidir. *Eski Sefer Evrakı* (*Alte Feldakten*)

⁶³Hakan Karagöz, Avusturya arşivlerini Osmanlı askerî tarihçiliği zaviyesinden değerlendirirken, Selim Aslantaş ise yazısında Hanedan, Saray ve Devlet Arşivindeki Türkiye fonlarını tanıtmıştır. Bkz. Hakan Karagöz, "Osmanlı Askerî Tarihinin Kaynağı Olarak Avusturya Arşivleri", *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar & Yeni Yaklaşımlar*, (Ed. Cevat Şayin ve Gültekin Yıldız), İstanbul, 2012, ss.109-129; Selim Aslantaş, "Avusturya Saray ve Devlet Arşivi'ndeki (Haus-, Hof- Und Staatsarchiv) Türkiye Fonları", *Belleten*, 77/278, 2013, ss.109-118.

⁶⁴Géza Pálffy, "Die Akten und Protokolle des Wiener Hofkriegsrats im 16. und 17. Jahrhundert", *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert) Ein exemplarisches Handbuch*, (Ed. Josef Pauser, Martin Scheutz ve Thomas Winkelbauer), Viyana, 2004, s.190.

fonunda yer alan Türk Harpleri dosyalarında sadece savaşın seyrine değil, Osmanlı kale ve garnizonlarının içinde bulunduğu duruma dair de bilgiler bulmak mümkündür. Ancak Habsburg sınır komutanlarının gönderdiği raporlarda, Osmanlı kale ve garnizonlarına dair yargıları da belirli bir ihtiyatla okumak gerekir, zira kimi zaman bunlar, sefil bir halde bulunan Habsburg garnizonuna iâşe ve para gönderilmesi için abartılı ifadelerle yazılmıştır.

Osmanlı askerî tarihinin kaynakları meselesinde en büyük sorunlardan birisi şüphesiz Osmanlı kale planlarının elimizde olmayışıdır. Daha önce de bahsedildiği üzere Bâbîâli'nin Habsburg sınırındaki askerî stratejisinin bir ayağını serhaddeki kalelerinin tahkim edilmesi oluştuyordu. Osmanlılar kale inşa ve tamir işlerini, mahallinde çizilen planın Bâbîâli tarafından onaylanmasından sonra başlattıkları halde, şimdiye kadar Osmanlı arşivlerinde 18. yüzyılın ilk yıllarına ait bir kale planına rastlanmamıştır. Gerçi aşağı yukarı aynı dönemde mahiyeti değişen *kale tamir* ve *keşif defterleri* yapılan tahkimatlar hakkında tasvir edici bilgiler verir ve bu anlamda önemlidir.⁶⁵ Ancak Osmanlı kalesinin neye benzediği sorusuna cevap verebilmek için görsel malzemeye ihtiyaç vardır. Bu alanda Avrupa arşiv ve kütüphanelerinde bulunan harita ve plan koleksiyonları benzersiz bir katkıda bulunur. Bunlar arasında Avusturya Harp Arşivi'ndeki *Harita Koleksiyonu*'nda (*Kartensammlung*) yer alan kuşatma planları ihmal edilmemesi gereken belgeler arasındadır. Bu araştırma kapsamında dijital devrimin bir gereği olarak internet üzerinden ulaşılabilen iki zengin koleksiyondan daha faydalanılmıştır. Bunlardan ilki, 18. asrın önemli koleksiyoncularından birisi olan Bernhard Paul Moll'ün gayreti ile toplanmış ve şimdi Moravya Devlet Kütüphanesi'nde (Brno, Çek Cumhuriyeti) bulunan harita ve planlardır.⁶⁶ Diğer ise yine 18. yüzyılda Graf Kral'ın emekleriyle bir araya getirilen *Wilhelmshöher Kriegskarten*'dir (Hessen Devlet Kütüphanesi, Marburg, Almanya).⁶⁷ Mamafih bu haritaları ve planları da dikkatle kullanmak gerekir, zira 17. ve 18. yüzyılda kale planları önemli koleksiyon objeleri arasındaydı ve bunlar pekâlâ, şeklini kâğıda döktüğü kaleyi hiç görmemiş kimseler tarafından

⁶⁵ Caroline Finkel ve Victor Ostapchuk, "Outpost of Empire: An Appraisal of Ottoman Building Registers as Sources for the Archeology and Construction History of the Black Sea Fortress of Özi", *Muqarnas*, 25, 2005, s.154.

⁶⁶ Ağ içi erişim sayfası: <http://mapy.mzk.cz/en/> (Son erişim 08.11.2015).

⁶⁷ Ağ içi erişim sayfası: <http://www.digam.net/exposition.php?exp=177> (Son erişim 08.11.2015).

hazırlanmış olabilir. Ancak kale tamir ve keşif defterleri ve Habsburg ordu ceridelerindeki bilgiler ile karşılaştırarak, bu planları kullanmak mümkündür.

1.3. LİTERATÜR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Askerî tarih ile serhad çalışmalarının kesiştiği yerde bulunan bu tez kapsamında, literatür eleştirisi yerine, her iki alandaki öncü araştırmalar üzerinden Osmanlı tarihçiliğinin kısa bir değerlendirilmesi yapılacaktır. Türkiye’de Osmanlı tarihçiliğinin tarihine bakıldığında dikkat çeken olgulardan birisi, akademinin gündemini Fuat Köprülü, Ömer Lütfi Barkan, Mustafa Akdağ ve Halil İnalcık gibi büyük isimlerin yarattığı cazibeyle –çağdaş Avrupa tarih yazımının da gündeminden etkilenecek- kültür tarihi ve sosyo-ekonomik tarihin problematiklerinin belirlemiş olmasıdır; siyasî tarih çalışmaları, rağbet görmeyen, hatta söylenecek fazla söz bulunmayan bir alan olarak kabul edilmiştir.⁶⁸ Askerî tarih ise gerek cumhuriyetin erken dönemlerindeki ideolojik tarihçiliğin etkileri,⁶⁹ gerekse Avrupa’dan farklı olarak alanın asker tarihçilerin tekelinde kalmış olması sebebiyle⁷⁰ çok daha az ilgi gösterilen bir saha olarak kalmıştır. 1980’lerden itibaren Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki tasnif faaliyetlerinin hızlanması ve arşivin kolay erişilebilir hale gelmesiyle dünyada Osmanlı tarihçiliği bir ivme kazanırken, bunun Türkiye’deki yansımaları da sonraki on yılda daha belirgin olarak görülmeye başlanmıştır.⁷¹ Osmanlı İmparatorluğu’nun askerî tarihi söz konusu olduğunda söylenebilir ki, yurtdışında bu alandaki güncel literatürden beslenen çalışmaların yarattığı etki

⁶⁸Gökhan Çetinsaya, “Türkiye’de Siyaset Tarihçiliğinin Yükselmeden Düşüşü: Gök Ekini Bıçmış Gibi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1/2, 2003, s.11.

⁶⁹Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi, “Giriş”, *Osmanlı ve Balkanlar. Bir Tarih Yazımı Tartışması*, (Ed. Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi), (Çev. Beril İdemen), İstanbul, 2011, s.23.

⁷⁰Gültekin Yıldız, “Bütüncül, Karşılaştırmalı ve Felsefî Bir Askerî Tarih’e Doğru: Türkiye’de Askerî Tarih Araştırması ve Öğretiminin Geleceği Üzerine”, *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar & Yeni Yaklaşımlar*, (Ed. Cevat Şayin ve Gültekin Yıldız), İstanbul, 2012, ss.6, 10.

⁷¹Söz konusu dönemde Türkiye’de Osmanlı tarihçiliğinin panoraması için bkz. Oktay Özel ve Gökhan Çetinsaya, “Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı: Bir Bilanço Denemesi”, *Dün Sancısı Türkiye’de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik*, İstanbul, 2012, ss.15-50.

ile *yeni* askerî tarihçilik Türkiye’de akademinin gündemine girmeyi başarmıştır.⁷² Bu kapsamda yapılan araştırmalar Osmanlı askerî tarihine dair bazı ön kabullerinin sorgulanmasına ve terk edilmesine de zemin hazırlamıştır.⁷³ Ancak ilk baskısını 1943’te yapan ve o tarihten itibaren Osmanlı ordusunun aslî unsuru olan kapıkulları hakkındaki temel başvuru kaynağı olmak vasfını yitirmeyen İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın iki ciltlik *Kapıkulu Ocakları*⁷⁴ kitabına yöneltilen erken tarihli eleştirileri⁷⁵ dikkate alan yeni bir çalışma yapılmamış olması dahi, henüz yolun çok başında olduğunu gösterir.

Keza yerli kulu neferat üzerine ne *eski* ne de *yeni* askerî tarihçilik metoduyla bütüncül bir monografi yazılmıştır. Bu bahiste Asparuch Velkov ve Evgeni Radushev’in birlikte hazırladıkları h. 956 / m.1549-1550 tarihli yoklama defteri⁷⁶ yegâne kaynak neşriyken, ansiklopedi maddeleri haricinde yerli kulu neferatı mercek altına alan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Berat ve fermanları kaynak olarak kullanan Klaus Schwarz⁷⁷ ve nefer arzlarını çalışmasının merkezine koyan Claudia Römer’in⁷⁸ eserleri bu alanda birer istisna oluştururken, Salih Özbaran, imparatorluğun bir başka serhaddinde, Basra’da Osmanlı garnizonundaki neferleri bir makalesinde ele almıştır.⁷⁹ Mark Stein, *Osmanlı Kaleleri*⁸⁰ isimli kitabında Osmanlı garnizonlarındaki askerler için geniş bir bölüm ayırarak bu alandaki boşluğu doldurmaya çalışmıştır.

⁷²Kahraman Şakul, “Batı’da ve Türkiye’de Yeni Askeri Tarihçilik”, *Toplumsal Tarih*, 198, 2010, s.32.

⁷³Yeni askerî tarihçiliğin Osmanlı tarihi bağlamında bir değerlendirmesi için bkz. Kolçak, XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi, s.60 vd.

⁷⁴İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, 2 cilt, Ankara, 1988.

⁷⁵Mustafa Akdağ, “Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu”, *Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5/3, 1947, s.292. Uzunçarşılı’ya bu bağlamda getirilen bir diğer güçlü eleştiri için bkz. Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul, 1965.

⁷⁶*Ottoman Garrisons on the Middle Danube Based on Austrian National Library MS MXT 562 of 956/1549-1550*, (Haz. Asparuch Velkov ve Evgeni Radushev), Budapeşte, 1996.

⁷⁷Klaus Schwarz, *Osmanische Sultansurkunden aus der Zeit Murads III*, (Doçentlik Tezi), Viyana: Universität Wien, 1988. Schwarz’ın yazdığı doçentlik tezi, daha sonra Claudia Römer’in editörlüğünde 1997 yılında basılmıştır.

⁷⁸Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen*.

⁷⁹Salih Özbaran, “Osmanlı Ekonomisinin Sınır Bekçileri: Gönüllüyan, Müstahfızan, Azeban, Merdan”, *Yemen’den Basra’ya Sınırdaki Osmanlı*, İstanbul, 2004, ss.216-225.

⁸⁰Stein, *Osmanlı Kaleleri*.

Mahir Aydın ve Eftal Şükrü Batmaz'ın 1980lerde kaleme aldıkları çalışmaları Osmanlı kalelerini inceleyen yazıların ilk örneklerini oluştururlar.⁸¹ Ne var ki bu eserlerin devamı gelmemiş, kalelerin tarih yazımının ilgi alanına girmesi için 2000'li yıllar beklenmiştir. Bunlar arasında Cengiz Fedakâr'ın Anapa, Hakan Engin'in İbrail, Mahir Aydın'ın Vidin ve Ahmet Şimşirgil'in Uyvar kaleleri üzerine yazdığı monografiler zikredilmelidir.⁸²

Mark Stein'in yukarıda sözü geçen kitabı, serhaddeki Osmanlı askerî organizasyonunu ele alması yönüyle diğerlerinden ayrılır. Stein, akademide iltifat gördüğü kadar eleştirilen⁸³ eserinde Eğri ve Kaniye gibi stratejik önemi bariz iki kale ile birlikte, genel olarak Macaristan'daki Osmanlı serhaddini de mercek altına almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun serhadleri arasında Macaristan, gerek Macar Türkologların erken tarihli çalışmaları,⁸⁴ gerekse yakın zamanlarda yapılan katkılar⁸⁵ sayesinde en fazla malumat sahibi olduğumuz bölgedir. Bu bağlamda Osmanlı askerî serhaddini layıkıyla incelemeyen, Osmanlı tarihinin ancak eksik anlaşılabilirliğini iddia eden Gábor Ágoston'un⁸⁶ katkıları oldukça önemli bir yer tutar.

İmparatorluğun diğer hudut boyları hakkında yapılmış çalışmalar ise, bu satırların yazarının filolojik yetersizlikleri sebebiyle okuyamadıkları haricinde, az sayıdadır. Bunun iki sebebi vardır. Öncelikle Türkiye'de tarih kürsülerinin ilgi

⁸¹Mahir Aydın, "Faş Kalesi", *Osmanlı Araştırmaları*, 6, 1986, ss.67-138; Eftal Şükrü Batmaz, *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Kalelerin İdari ve Askerî Fonksiyonları (1550-1750)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, 1989.

⁸²Cengiz Fedakâr, *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı. Kırım'a Giden Yolda Anapa Kalesi (1781-1801)*, İstanbul, 2014; Hakan Engin, *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu: Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre (1736-1819)*, İbrail, 2012; Mahir Aydın, *Vidin Kalesi Tuna Boyu'ndaki İnci*, İstanbul, 2015; Ahmet Şimşirgil, *Slovakya'da Osmanlılar Türk Uyvar 1663-1685*, İstanbul, 2015. İnternetteki paylaşım gruplarından takip edebildiğimiz kadarıyla Belgrad, Özü ve Rusçuk kaleleri üzerine de çalışmalar yapılmaktadır.

⁸³Gábor Ágoston, "Review: Mark L. Stein, Guarding the Frontier. Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe", *Journal of Economic and Social History of Orient*, 52, 2009, ss.159-163; Fariba Zarinebaf, "Review: Mark L. Stein, Guarding the Frontier. Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe", *European History Quarterly*, 41/1, 2011, ss.171-173; Özgür Kolçak, "Kitâbiyat: Mark L. Stein, Guarding the Frontier. Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe", *Osmanlı Araştırmaları*, 37, 2011, ss.232-238.

⁸⁴Bir değerlendirme için bkz. Géza Dávid ve Pál Fodor, "Osmanlı Tarihi İle İlgili Macaristan'daki Çalışmalar ve Bunların Değerlendirmesi", *XIII. Türk Tarih Kongresi Ankara, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler*, cilt I, Ankara, 2002, ss.1-37.

⁸⁵Burcu Özgüven, *Osmanlı Macaristan'ında Kentler, Kaleler*, İstanbul, 2001; Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı: Osmanlı Hâkimiyetindeki Macaristan'ın Tarihi Coğrafyası ve İdarî Taksimatı*, İstanbul, 2010; Koller, *Osmanische Herrschaft in Ungarn*.

⁸⁶Ágoston, *Osmanlı-Habsburg Serhaddi*, s.205.

alanı çok uzun süre imparatorluğun merkeziyle sınırlıydı; uzak eyaletlerin tarihi ise, kendi uluslarının geçmişini milliyetçi perspektiften yazanlara gösterilen tepki boyutunda kaldı.⁸⁷ 1990'lardan itibaren sayıları artan üniversitelerin tarih bölümlerinde ise tek bir kaynak türünden beslenen ve bilhassa Türkiye coğrafyasından seçilmiş bir bölgenin sosyo-ekonomik tarihini inceleyen çalışmalar yapıldı.⁸⁸ Bu durumun bir sonucu olarak Osmanlı serhadleri kapsamlı ve karşılaştırmalı perspektifle incelenmemiştir.⁸⁹ Ancak son yıllarda yapılan çalışmalar bu konuya dikkat çekmeyi başarmıştır. Andrew Peacock'un editörlüğünde geçtiğimiz yıllarda yayınlanan ve münhasıran imparatorluğun serhadlerine ayrılmış makalelerden oluşan *The Frontiers of Ottoman World*⁹⁰ askerî tarihten idare tarihine, arkeolojiden iktisada uzanan alanlardaki yazılarla Osmanlı serhadleri çalışmalarının da bir anlamda çerçevesini çizmiştir. Bundan sonra, gerek Türkiye'de gerekse dünyada, Osmanlı serhadlerini çeşitli yönleriyle ele alan araştırmaların bu boşluğu doldurmaları beklenmelidir.

Bu tezin bir iddiası da, yukarıda işaret edilen literatürdeki boşluğu, Osmanlı ve Habsburg kaynaklarından hareketle, girişte bahsedilen soruları, ortaya konan metodolojik yaklaşımla cevaplayarak, bir geçiş dönemi olarak kabul edilen 18. yüzyıl bağlamında,⁹¹ bir parça olsun doldurmaya çalışmaktır.

⁸⁷ Adanır ve Faroqhi, *Giriş*, s.34, 53. Benzer şekilde Habsburg askerî serhaddi de siyasal gündemin oldukça fazla hissedildiği çalışmalara konu olmuştur. Bkz. William O'Reilly, "Border, Buffer and Bulwark. The Historiography of the Military Frontier, 1521-1881", *Frontiers and the Writing of History, 1500-1800*, (Ed. Steven G. Ellis ve Raingard Eßer), Hannover, 2006, ss.230-231.

⁸⁸ Özel ve Çetinsaya, *Osmanlı Tarihçiliğinin*, ss.35-37.

⁸⁹ Heywood, *Frontier in Ottoman History*, s.240.

⁹⁰ Andrew C.S. Peacock (Ed.), *The Frontiers of the Ottoman World*, Oxford, 2009.

⁹¹ Jane Hathaway, "Rewriting Eighteenth-Century Ottoman History", *Mediterranean Historical Review*, 19/1, 2004, s.29.

2. COĞRAFYA, İNSAN VE DEVLET: OSMANLI-HABSBURG SERHADDİNİN DOĞASI

2.1. SERHAD VE SERHADLÜLER: OSMANLI-HABSBURG SINIRININ COĞRAFYASI

Modern devletlerden farklı olarak imparatorluk sınırları, eşit iki siyasî yapıyı birbirinden ayıran bir hat değil, fakat güç ve nüfuz kademelerinden oluşan coğrafî bir alandır. Serhadde, siyasî ve iktisadî sınır örtüşmez; kültürel farklılık barizdir. Tek cümleyle, imparatorluk sınırları geçirgen ve esnektir.¹ İki imparatorluk arasında askerî mücadele alanı olsa bile, Osmanlı-Habsburg sınırı da bu tanıma uyar. Bu mücadelenin seyrine, şiddetine ve retoriğine teslim olduğumuz takdirde, Osmanlı-Habsburg sınırının iki farklı dünyayı kati surette ayırdığı zehabına kapılmak kolaydır. Nitekim Akdeniz'deki Osmanlı-Habsburg mücadelesini inceleyen Andrew Hess, yüksek yoğunluklu askerî mücadele neticesinde iki medeniyetin ayrıştığını ve kültürel ilişkilerin yok denecek kadar azaldığını iddia etmiş, üstelik bu durumun, iki devletin takip ettiği bilinçli bir siyasetin tezahürü olduğunu öne sürmüştür.² Emperyal ideolojinin taşıyıcısı olan *devletlüler* kastedildiğinde dahi tartışmaya açık bu iddianın,³ halk toplulukları söz konusu olduğunda kabulü mümkün değildir. Akdeniz'in *medeniyet kavgası* yaşanan bir başka bölgesinde, Osmanlı-Venedik serhaddinde, ticarî hayatın canlılığı, köylülerin sınır aşırı tarım ve hayvancılık faaliyetleri ya da nerede rahat ediyorsa oraya göç etmek konusundaki kararlılıkları kültürel ve sosyo-ekonomik temasın asla kesil(e)mediğini göstermektedir.⁴ Aynı şekilde Macaristan ya da Erdel'den Avrupa'ya emtia ihracında Osmanlı fethinden sonra

¹Herfried Münkler, *İmparatorluklar: Eski Roma'dan ABD'ye Dünya Egemenliğinin Mantığı*, (Çev. Zehra Aksu Yilmazer), İstanbul, 2009, ss.19-21.

²Andrew Hess, *Unutulmuş Sınırlar 16. Yüzyıl Akdeniz'inde Osmanlı-İspanyol Mücadelesi*, (Çev. Özgür Kolçak), İstanbul, 2010, ss.3-4, 300, 303-304.

³Osmanlı ve Avrupa arasında bir demir perde olmadığı hakkında bkz. Rifa'at Ali Abou-el-Haj, *Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev. Oktay Özel ve Canay Şahin), İstanbul, 2000, s.119.

⁴Eric Dursteler, *Dönme Kadınlar: Toplumsal Cinsiyet, Kimlik ve Sınırlar*, (Çev. Deniz Koç), İstanbul, 2013, ss.60, 64-65, 157.

da bir azalma yaşanmamıştı; keza sultanın hâkimiyetindeki Macarlar, 17. yüzyıl boyunca Avrupa ile dinî, iktisadî ve siyasî olarak karşılıklı etkileşim içindeydi.⁵ Şu halde erken modern dönemde sınırların bir ayırmadan çok kültürel ve siyasal temas alanı oldukları tespiti⁶ Osmanlı serhadleri için de doğru kabul etmeliyiz.

Sınırın bir başka yönü de fırsatlar diyarı olmasıydı. Osmanlı-Habsburg serhaddi yüzünü kendisine dönenlere birçok ekonomik imkân sunuyordu. Her şeyden önce askerî hareketlilik (yağma ve akın), serhad neferleri için önemli bir gelir kaynağıydı. Bu şekilde ticarete atılmak için gerekli sermayeyi biriktirmeleri bile söz konusuydu. Ayrıca yararlılık göstererek timar veya dirlik sahibi olmak şansı, birçok maceraperestin gönüllü yazılmasının da sebebiydi.⁷ Becerikli olanlar için serhad, aynı zamanda imparatorluğun başkentine uzanan yolculuğun ilk adımlarının atıldığı yerdı. Osmanlılar, etrafındaki dünyaya dair istihbaratı, çoğu zaman serhadden topluyordu.⁸

Serhad, yalnızca askerî ve istihbarî faaliyetlerde bulunanlar için değil, aynı zamanda reaya için de cazipti. Savaş, akın ve yağma ile ıssızlaşan köylerin iskânı için Osmanlılar –tabii Habsburglar da- vergi muafiyeti de dâhil olmak üzere birçok tedbire başvuruyordu.⁹ Bu siyaset kısmen başarılı da olmuştu. İmparatorluğun birçok bölgesinden ekip biçecek bir parça toprak sahibi olmak adına Habsburg serhaddine göç edenler vardı. Sipahiler, bu kimseleri tedhiş sebebiyle boşalan topraklara yerleştiriyorsa da deftere kaydetmeyerek timarların hassa dönüşmesini engelliyordu. Bu işten devlet zarar etse de, sipahi kazançlı çıkıyordu.¹⁰

Bununla birlikte girişte vurgulandığı gibi sınırlar, birbiri aleyhine büyümek isteyen siyasî organizasyonların kesiştiği yerlerdi; yani askerî mücadele alanıydı. Osmanlı-Habsburg serhaddi de bu manada özel bir yere sahiptir.

⁵Numan Elibol, “XVI-XVIII. Yüzyıllarda Rumeli ve Orta Avrupa Toprakları Arasındaki Ticaret Faaliyetleriyle İlgili Bazı Tespitler”, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/2, 2004, s.47; Koller, *Osmanische Herrschaft in Ungarn*, s.182.

⁶Rieber, *Changing Concepts*, s.23.

⁷Stein, *Osmanlı Kaleleri*, ss.7-8, 14-15.

⁸Gábor Ágoston, “Avrupa-Asya Arasındaki Teknolojik Diyalog ve Osmanlı İmparatorluğu: Barut Çağı’nda Askerî Teknoloji ve Uzmanlık”, *Osmanlı’da Strateji ve Askerî Güç*, (Çev. Fatih Çalışır), İstanbul, 2012, s.152.

⁹Bilge, *Osmanlı’nın Macaristanı*, s.89.

¹⁰Mark Stein, “Military Service and Material Gain on the Ottoman-Hapsburg Frontier”, *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed. A.C.S.Peacock), Oxford, 2009, s.456.

I. Süleyman'ın askerlerinin 1521'de Belgrad'ı fethiyle Macar Krallığı'nın savunma hatları çökmüş ve birkaç yıl sonra, 1526'da, II. Lajos'un da hayatını kaybettiği ve böylece Stephan'ın tacının sahipsiz kaldığı Mohaç Meydan Muharebesi ile Orta Avrupa'da Osmanlı ve Habsburg nüfuz mücadelesi başlamıştı. Kısa süre sonra bu nüfuz mücadelesi, I. Viyana Kuşatması (1529) ve Alaman Seferi (1532-33) gibi açık çatışmaya dönüşecekti. Nihayet 1541'de Budin ilhak edildiğinde, Macaristan'daki Osmanlı-Habsburg rekabeti bir başka merhaleye ulaşmıştı. Sonraki senelerde Osmanlılar, birçok önemli kaleyi ele geçirip Balkanlar ve Orta Avrupa'daki varlıklarını tahkim ederken, Habsburglar da Osmanlı sınırı boyunca yeni kaleler inşa ederek savunmalarını güçlendirdi. Bunun neticesindedir ki, Osmanlı-Habsburg serhaddi, en azından 1699'a kadar, askerî olayların diğer vakaların önüne geçtiği bir coğrafya halini almıştır.

Osmanlılar, eyaletin tahririnin tamamlanmasından yalnızca birkaç yıl sonra, Macaristan'da ani bir Habsburg taarruzuna karşı koyabilecek güçte garnizonlar oluşturabildiler.¹¹ 16. yüzyılın sonuna kadar bu garnizonlardaki asker mevcudu artacaktı; başlangıçta 15 bini bulan asker sayısı, eyaletteki timarlı sipahiler de hesaba katıldığında yaklaşık 25 bine çıkmıştı.¹² Sadece Budin ve Temeşvar vilayetlerinde (Eğri, Kanije ve Uyvar daha sonra kurulacaktır.) yüzün üzerinde kale ve palanka Osmanlı askerinin elindeydi. İstanbul, Habsburg serhaddiyle yakından ilgileniyordu; icabında yeni kale ve palankalar inşa veya harap halinde olanlar tamir ettiriliyordu. Osmanlı idarî teşkilatlanması da stratejik faktörler dikkate alınarak yapılıyordu.¹³

Uzun Savaş'ı (1593-1606) sonlandıran Zitvatorok Antlaşması, Orta Avrupa'da sonraki yılların barış içinde geçmesine vesile olduğu halde, Osmanlı-Habsburg serhaddinin askerî niteliğini değiştirmeye yetmedi. 17. yüzyılda gerek İstanbul, gerekse Viyana sarayları, artan masraflara rağmen sınırda daha fazla asker

¹¹Strashimir Dimitrov, "Introduction", *Ottoman Garrisons on the Middle Danube Based on Austrian National Library MS MXT 562 of 956/1549-1550*, (Haz. Asparusch Velkov ve Evgeni Radushev), Budapeşte, 1996, s.15.

¹²Gábor Ágoston, "Empires and warfare in east-central Europe, 1550-1750: the Ottoman-Habsburg rivalry and military transformation", *European Warfare, 1350-1750*, (Ed. Frank Tallett ve D.J.B. Trim), Cambridge, 2010, s.118.

¹³Ágoston, *Çevre ve Sınır Tarihi*, ss.113-114.

istihdam etti.¹⁴ Yüzyılın başında Osmanlıların ulufe çıkardıkları garnizon askerinin neredeyse dörtte üçü (%73) Habsburg hududuna yakın bölgelerdeydi. Bu oran, Osmanlı askerî gücünün imparatorluk genelindeki dağılımı hakkında yanlış bir intiba uyandırmaya müsait olduğu halde, Osmanlı sarayının Habsburg serhaddine verdiği önemi açık bir şekilde göstermektedir. Yüzyılın ikinci yarısında, Uyvar'ın fethinden hemen sonra sadece Budin, Varad ve Uyvar gibi kalelerdeki ulufeli nefer sayısının 18 bin 43 olduğu dikkate alındığında ve yine aşağı yukarı bu dönemde Budin ve Temeşvar'daki 14 bin kayıtlı sipahi de hesaba katıldığında, bir asır içinde Osmanlı askerî gücünün Habsburg serhaddinin sadece bir bölgesinde bile önemli miktarda arttığı ortaya çıkar.¹⁵

Bihke'den Uyvar'a kadar uzanan serhadde toplamda ne kadar Osmanlı askeri bulunduğu sorusunu cevaplamak, kaynakların yokluğunda maalesef mümkün görünmemektedir. Mesleği icabı Osmanlı İmparatorluğu hakkında bilgi sahibi ender Avrupalılardan biri olan Paul Ricaut, 17. asrın ikinci yarısında kaleme aldığı kitabında, 800 milden uzun hudut boyundaki Osmanlı askerî gücünün 70 bin savaşçıdan daha az olamayacağını iddia eder.¹⁶ Bu sayının mübalağalı olduğu açıksa da, imparatorluğun savaş gücünün sayıca en kalabalık kısmının Bosna ve Macar serhaddinde bulunduğunu iddia edebiliriz. Her ne kadar imparatorluk genelindeki garnizonların kompozisyonu hakkında bir araştırma bulunmasa ve bilhassa Safevî serhaddindeki Osmanlı askerî varlığı hakkında çok az şey biliyor olsak da, basit bir karşılaştırmayla 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı'nın askerî gücünü nerede yoğunlaştırdığını tahmin edebiliriz. 16. yüzyılın son çeyreğinde Azerbaycan ve Gürcistan hattında inşa veya tamir edilen kalelerde 10 binden fazla nefer bulunuyordu. Safevî serhaddinin kuzeyindeki bu bölgenin en büyük garnizonu, yaklaşık 5 bin mevcuduyla Revan Kalesi'nde idi. Aynı tarihlerde Budin'deki asker sayısı ise 8 bini geçiyordu.¹⁷ 17. asrın ilk yarısında Bağdat, Tebriz ve Revan'ın Safevîler tarafından ele

¹⁴Emecen, *Osmanlı Sınırları*, s.207.

¹⁵Gábor Ágoston, "Macaristan'daki Osmanlı Fethi ve Osmanlı Askerî Serhaddi", *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, (Çev. Kahraman Şakul), İstanbul, 2013, ss.188-189.

¹⁶Paul Ricaut, *The History of the Present State of the Ottoman Empire*, Londra, 1686, s.341.

¹⁷Rhoads Murphey, *The Functioning of the Ottoman Army under Murad IV (1623-1369/1032-1049): Key to the Understanding of the Relationship Between Center and Periphery in Seventeenth-Century Turkey*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Şikago: University of Chicago, 1979, s.172.

geçirilmesinden sonra yeniden serhad kalesi olan Van'daki Osmanlı askerî gücü ise, yeniçeriler hesaba katılmadığında 5 binden azdı.¹⁸ Bu durum şüphesiz Safevî serhaddinin, Habsburg serhaddinden farklı olmasıyla da doğrudan alakalıdır. İmparatorluğun doğusundaki hudut başlarında kalelerin yayıldığı coğrafya çok daha genişti ve bu nedenle kaleler arasındaki mesafeler kimi zaman üç yüz kilometreye kadar çıkıyordu. Diğer taraftan, Macaristan'dan farklı olarak, doğuda iki devlet arasında –Gürcü prenslikleri gibi- tampon bölgeler de vardı.¹⁹

Osmanlı-Habsburg sınırının diğer tarafında da ciddi bir askerî gücün bulunduğunu düşündüğümüzde, Osmanlıların, batıda niçin daha fazla sayıda nefer tuttuğunu anlayabiliriz. Osmanlı fethini durdurabilmek adına Viyana'daki Habsburg sarayı Hofburg, 1522'den itibaren evvela Hırvatistan'daki, daha sonra da Macar tacı üzerindeki kavganın bir neticesi olarak Yukarı Macaristan'a kadar uzanan bölgedeki kale ve palankalarda asker bulunduruyordu. 16. yüzyıl boyunca Osmanlı sınırını bekleyen Habsburg askerinin sayısı ortalama 20 bindi. Zitvatorok Antlaşması'nın tesis ettiği barış ortamı ve Otuz Yıl Savaşları'nın etkisiyle 17. asrın ilk yarısında bu garnizonlar ihmal edildiyse bile, 1661'de ve 1683'te Türk tehlikesi yeniden baş gösterdiğinde, binlerce yeni asker yazıldı.²⁰

İki emperyal rakibin ortak sınırlarında istihdam ettiği bu neferler, askerlik sanatını yalnızca savaş zamanında icra etmiyorlardı; Osmanlı-Habsburg sınırına askerî niteliğini veren şey çete, potura ve yağma gibi süre giden küçük çaplı silahlı faaliyetlerdi. Bu akınlar neferler için gelir kapısı olduğu kadar, iki devlet tarafından da, bilhassa siyasî gerilimin askerî çatışmaya dönüşme ihtimalinin yüksek olduğu zamanlarda, askerî stratejinin bir parçası olarak kullanılıyordu.²¹

¹⁸Orhan Kılıç, "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri", *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 31, 2012, ss.99, 119.

¹⁹Güneş Işıksel, "16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Safevî Sınırında Eşkiyalar: Bir Çözümleme Denemesi", *Kebikeç*, 33, 2012, s.40.

²⁰Hochedlinger, *Austria's Wars*, s.87.

²¹Sanja Lazanin ve Nataša Štefanec, "Habsburg Military Conscription and Changing Realities of the Triplex Confinium (16th-18th Centuries)", *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium –International Project Conference Papers 2 "Plan and Practice. How to Construct a Border Society? The Triplex Confinium c. 1700-1750"*, (Graz, December 9-12, 1998), (Ed. Drago Rokсандić ve Nataša Štefanec), Budapeşte, 2010, s.101.

Sınırdaki tansiyonun devletin kontrolü altına alınması kolay değildi. Bir önceki asra kıyasen daha sakin görünen 17. yüzyılda bile, Habsburg serhaddindeki Osmanlılar, kendilerini gazi olarak kabul ediyor ve serhad ruhunu taşıyorlardı.²² Dinî duygu ve düşüncelerle iktisadî çıkarların beslediği bu ruh, 16. ve 17. asırda Osmanlı siyasetinde belirleyici bir etken olarak ele alınmalıdır. Kara imparatorluklarında, serhaddin çekim gücü, çoğu zaman merkezin fetihçi dinamiği kadar önemliydi.²³ Uzun Savaş, Bosna'da cereyan eden çete faaliyetleri bir fetih harekâtına dönüştüğünde patlak vermişti. Büyük Savaş (1683-99 Osmanlı-Habsburg ve Kutsal İttifak Harbi) ise, *Mi'yârü'd-düvel ve misbârü'l-milel*'in yazarı Hasan Esirî'nin ifadesiyle, hakikati yansıtmayan arz ve mahzarlar vasıtasıyla, mal ve ganimet peşinde koşan serhad halkı tarafından kışkırtılmıştı.²⁴ Karlofça Antlaşması'nın serhad ruhunu ehlileştirdiğini söylemek mümkün değilse de, Osmanlı ve Habsburg yetkilileri, artık suç olan bu tür işlerin peşinden koşanları cezalandırmak konusunda daha ciddi bir tavır sergilemeye başladılar.

Osmanlı-Habsburg barışı, müzakerelerin başladığı 13 Kasım tarihinden yaklaşık üç ay sonra 26 Ocak 1699'da imzalanmıştı.²⁵ 16 yıl süren harbin barışının sadece üç ay içinde imzalanabilmesi, murahhas diplomatların başarısı olduğu kadar, müzakerelere geçilmeden önce yapılan uzun hazırlıkların da bir neticesiydi. Kutsal İttifak'ın lideri Viyana, barışın *uti possidetis / alâ-hâlihî*, yani toprak konusunda pazarlık yapılmaksızın nereye kim sahipse onda kalacağı ilkesiyle müzakere edilmesini istiyordu. Bâbîâli ise, bu fikre karşı çıkmasa bile, bazı ilave şartlar öne sürüyordu. Bunlar, 1699 sonrasında Habsburg sınırındaki Osmanlı askerî stratejisini anlayabilmek için ipucu verir.

Bâbîâli'nin isteklerine göre Habsburg ordularının Erdel'i boşaltması ve buradaki kalelerin kadim sahiplerine verilmesi; Tise ve Maroş nehirlerinin Temeşvar Eyaleti'nin sınırlarını oluşturması; Tise kenarındaki Titel Kalesi'nin yıkılması ve buraya yeni bir kale yapılmaması; Sava Nehri'nin öte yakasında bulunup

²²Koller, *Osmanische Herrschaft in Ungarn*, ss.103-104.

²³Münkler, *İmparatorluklar*, s.69.

²⁴Ahmed Refik, *Felâket Seneleri*, s.22.

²⁵Osmanlı-Habsburg barışının müzakereleri için bkz. Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *The Reisülküttab and Ottoman Diplomacy at Karlowitz*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Princeton: Princeton University, 1963, s.71 vd.

kadimden Belgrad'a ait olan toprakların yine Osmanlı hâkimiyetinde kalması; Petervaradin Kalesi'nin yıkılması ve İlok, Ösek ve Brod kalelerinin tahliye edilerek sınırın buradan çizilmesi; Una Nehri'nin beri yakasındaki palankaların arazileriyle birlikte Osmanlılara bırakılarak nehrin sahillerindeki tahkimatların yıkılması gerekiyordu.²⁶ Osmanlılar bu şartların bazılarından taviz verdiler, bazılarını ise kabul ettirebildiler.

Birçok kalesi ve palankası Habsburg işgali altında bulunan Temeşvar Eyaleti, Tise ve Maroş nehirlerinin belirlediği doğal sınırlar içinde Osmanlı İmparatorluğu'na bırakıldı; söz konusu kaleler ve palankalar ise tahliyesinden evvel Habsburg askeri tarafından yıkılacak ve Osmanlılar tarafından yeniden yapılmayacaktı. Keza bu iki nehrin sahillerinde kale veya palanka benzeri bir istihkâm da bina edilmeyecekti (2. madde).²⁷

Tise'nin Tuna'ya karıştığı noktadan Bosut Suyu'nun Sava'ya döküldüğü yere kadar bir hat çizilip güneyi Osmanlı idaresinde kaldı; ancak burada kale ve palanka yapılamayacağı gibi, varoşlar da açık inşa edilecekti (4. madde).

Beşinci madde ile Bosna Eyaleti'nin sınırları düzenlendi. Buna göre Sava ve Una nehirleri Bosna'nın hudutlarını çiziyordu. Sulh akdinin yapıldığı tarih itibariyle Habsburgların elinde olan Novi, Dubiçe, Yasenofça, Doboy ve Brot kaleleri arazileriyle birlikte boşaltılacak ve sınır, muhaddidler eliyle tespit ve tahdit edilecekti. Una Nehri'nin öte yakasındaki Kostaniçe Kalesi ise Habsburg İmparatorluğu'nda kalıyordu.

Yedinci maddeye göre antlaşmada yıkılarak tahliyesi ismen karara bağlananlar haricinde, her iki tarafın da elinde bulunan kale ve palankalar tamir ve tahkim edilebilecek, serhad reayasının korunması için açık varoş yapılabilir ama bu hüküm bahane edilerek yeni kale inşasına başlanmayacaktı.

Karlofça Muahdesi'nin toprak ve kalelerle ilgili hükümleri kısaca böyleyken üç madde üzerinde ayrıca durmak elzemdir. Altıncı maddede, sınır ve hududa

²⁶Abou-El-Haj, *The Reisülküttab and Ottoman Diplomacy*, s.12.

²⁷Karlofça'da imzalanan Osmanlı-Habsburg barışının maddeleri için bkz. *Muâhedât Mecmûası*, Ankara, cilt III, 2005, s.92 vd. Karlofça Antlaşması maddelerine yapılan atıfların tamamı bu kaynaktan alınmıştır.

hürmet gösterilmesi karara bağlanmıştı; sekizinci madde ile *çete işlemek* yasaklanmış ve ahidnameye riayet etmeyen kimselerin derhal mahkeme edilerek cezalandırılacağı kararlaştırılmıştı; dokuzuncu madde ise iki tarafın reayasından olup *çeteci* ve *garetcı* olanların himaye edilmemesini ve yakalandıkları yerde tedib edilmelerini öngörüyordu. Bu maddelerin hükmü ve icrası, serhadlülere gelir kaynaklarının önemli bir kısmından mahrum bıraktı. Habsburg sınırına yakın coğrafyada yaşayan serhadlüler için bunun sosyo-ekonomik sonuçlarının tam olarak ne olduğu açık değildir. Kuzeyde ise, Rus ve Leh serhaddinde meskûn Tatarlar arasında yağma ve akın yasaklarından sonra iktisadî sıkıntılar baş göstermiş ve bu sıkıntılar, antlaşmalardan (Karlofça ve İstanbul) kaynaklanan genel memnuniyetsizliğe eklendiğinde isyan fikri kabul görmeye başlamıştı.²⁸

Ancak serhad toplumunun dünyada ve imparatorluk içinde kendini konumlandığı yerin değiştiğini kolaylıkla iddia edemeyiz. Bâbîâli'nin Karlofça şartlarının bir anlamda ruhunu oluşturan sınır tahdidi ile çete, potura ve akının yasaklanmasına dair maddeleri kabul etmesinin, Osmanlı toplumunda bireyciliğin giderek daha fazla öne çıkmasıyla ne kadar alakalı olduğu bilinmemektedir. İltizam ve malikâne usûllerinin uygulanması, ayanın bir siyasî figür olarak öne çıkışı, yeniçerilerin zanaat ve ticaret ile uğraşmaları gibi şeyler Osmanlı'da mülkiyet fikrinin güçlenmesine Avrupa ile aşağı yukarı aynı tarihlerde yol açmıştı. Tahdit edilmiş sınırlar fikrinin Osmanlı ricalince kabulünü, kaybedilen savaş kadar, bunların da kolaylaştırmış olduğu iddia edilir.²⁹ Fakat Osmanlı-Habsburg serhaddinde yaşayan Müslüman nüfus *serhadlû*, sınır garnizonlarındaki muhafız askerler ise -çoğu zaten serhadlüler arasından yazılıyordu- *serhadd-i mansûrenin neferi* olarak ortak bir kimliğe sahipti. Karlofça Antlaşması'ndan sonra da bu değişmeyecekti. Bâbîâli ise, her ne kadar müzakeresinde, imzasında ve tatbikinde karşılıklı diplomasinin pratiklerini kabul

²⁸Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *1703 İsyanı Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, (Çev. Çağdaş Sümer), Ankara, 2011, ss.92-93.

²⁹Koller, *Osmanische Herrschaft in Ungarn*, ss.23-24.

ettiyse bile, Venedik sınırı tahdidinde görüldüğü üzere tek taraflı diplomasinin retoriğini kullanmaya devam edecekti.³⁰

Bu tezin konusu bağlamında Karlofça Antlaşması'nın dikkat edilmesi gereken şartlarından bir başkası, sınır tahdidini düzenleyen maddedir. Temeşvar, Sirem ve Bosna hududunun nasıl olacağı ve tahdit edilen sınıra işaretler konulacağı ilgili maddelerde açıklanmıştı. On sekizinci maddede, İstanbul ve Viyana tarafından tayin edilecek muhaddidlerin h.1110 nevrunda (21 Mart 1699), karar verecekleri bir yerde buluşarak sınır tahdidine başlamaları ve mümkünse iki ay içinde hududun kat'ı işini tamamlamaları kayıt altına alınmıştı.

Karlofça Antlaşması'nın bu yönüyle Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edildiğinden girişte bahsedilmişti. Esasen Osmanlı tarihinin erken dönemlerinde de gerek Hristiyan gerekse İslam devletleriyle yapılan antlaşmalarda sınırları belirleyen şartlar bulunuyordu. Örneğin I. Beyazıt'ın Karamanoğlu Mehmed Bey ile yaptığı barışta Çarşamba Suyu "*hadd-i sinur*" tayin edilmişti.³¹ Yine 1481'den sonra, Osmanlı-Venedik sınırındaki bazı ihtilaflı bölgeler birçok defa komisyonlar tarafından yerinde incelenmiş ve sorunlara çözüm yolları aranmıştı.³² Bu bağlamda örnekleri çoğaltmak mümkünken Osmanlı tarihinde modern manada ilk sınır tahdidi, Avrupa tarihinin bu alandaki ilk teşebbüsünden³³ sadece 20 yıl sonra, 1680'de Osmanlı-Leh sınırında yapıldı.³⁴ Bu durumda Karlofça Antlaşması'nın ilgili maddelerinin Osmanlı tarihinde değil, fakat Osmanlı-Habsburg sınırının tarihinde ilk defa olarak bir tahdit öngördüğünü söylemek gerekir. Ancak Osmanlı-Habsburg sınırının

³⁰Darius Kołodziejczyk, "Between Universalistic Claims and Reality: Ottoman Frontiers in the Early Modern Period", *The Ottoman World*, (Ed. Christine Woodhead), New York, 2012, s.212.

³¹Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi (Giriş, Metin, Kronoloji, Dizin, Tıpkıbasım)*, (Haz. Necdet Öztürk), İstanbul, 2008, s.36.

³²Pedani bu uygulamaların Karlofça Antlaşması sonrasında yapılan sınır tahdidi işi için bir örnek teşkil ettiğini iddia eder. Bkz. Pedani, *Border from the Ottoman Point*, s.205.

³³1659 Pireneler Antlaşması'nın öngördüğü şekilde Fransa ve İspanya monarşileri arasındaki sınır özel işaretlerle belirlenmiş ve haritalandırılmıştır. Bkz. Vogler, *Borders and Boundaries*, s.30.

³⁴Emecen, *Osmanlı Sınırları*, s.205; Kołodziejczyk, *Between Universalistic Claims*, s.209. Osmanlılar, söz konusu sınır tahdidini ayrıca Kamanice Eyaleti'nin mufassal tahrir defterine de kaydetmişlerdi. 1680 Osmanlı-Leh sınırı tahdidine dair Lehçe (ve İngilizce tercümesi) ve Türkçe metinler için bkz. Darius Kołodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century) An Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents*, Leiden, 2000, ss.545-568.

tahdidi ve sınır alametlerinin koyulması antlaşmayı imzalayan elçilerin beklediği kadar çabuk ve kolay olmadı.

Osmanlı-Habsburg sınırının yerinde belirlenmesi ve sınırın işaretlenmesi işi için Bâbîâli, sabık Anadolu Muhasebecisi Şamî İbrahim Efendi'yi Dergâh-ı âli kapıcıbaşılığı payesiyle görevlendirmişti. İbrahim Efendi'ye Sirem ve Temeşvar hududunun tespitinde Belgrad Muhafızı Ali Paşa, Bosna tarafı için de eyaletin valisi Köse Halil Paşa yardımcı olacaktı.³⁵ Sınır tahdidi için Viyana'nın belirlediği isim, barış müzakerelerinde Habsburg diplomatlarına danışmanlık yapan Luigi Ferdinando Marsigli³⁶ idi.

İlk buluşma, Marsigli'nin de içinde bulunduğu Habsburg heyetinin Segedin yakınlarında eşkiya saldırısına maruz kalmaları sebebiyle, nevrusta değil ancak Nisan 1699'da, Salankamen yakınlarında vuku buldu.³⁷ Karlofça Antlaşması'nın temeli olan *uti possidetis* ilkesinin taraflarca farklı yorumlanması üzerine, ilk anlaşmazlık, iki serhad kalesi Belgrad ve Petervaradin arasındaki sınırın çizilmesi hususunda yaşandı. Osmanlılar, antlaşmada ismen zikredilmese bile, mevzubahis ilkenin, kaleleri kadim arazileriyle birlikte bir bütün olarak görmeyi icap ettirdiğini savunuyordu. Habsburg tarafı ise bu yoruma karşı çıkıyordu. Muhaddidlerin arazide yaptığı keşif gezileri sayesinde Salankamen varoşundan Mitroviçe varoşuna uzanacak şekilde düz bir hattın sınır olarak belirlenmesi kabul edildi. Hemen akabinde bir törenle sınıra ilk *humka* yani taşlardan meydana gelen bir yığın yapıldı. Bir anlaşmazlık yaşanmaması adına da, sınırın her iki tarafından 300 adım içeri doğru ayrıca iki tepecik daha oluşturuldu. Bu usûlle yapılan 213 *humka* ile Osmanlı-Habsburg sınırının kat'ı için ilk adım

³⁵Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara, 1995, s.673; *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara, 2000, s.136; Turan Gökçe, "1699-1700 Tarihli Bosna Vilâyeti Hududnâmesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 16, 2001, s.79. Bâbîâli, Venedik sınırı için sabık Başbakıku Osman Ağa'yı tayin etmişti. Mora hududunun tespiti Eğriboz Muhafızı İsmail Paşa'ya, Lehistan sınırı ise Özü Muhafızı Yusuf Paşa ve Devlet Giray'a havale edilmişti.

³⁶Marsigli'nin hayatı için bkz. John Stoye, *Marsigli's Europe, 1680-1730: The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier and Virtuoso*, Londra, 1994; Güner Doğan, "Seyyah ve Diplomat İtalyan Luigi Ferdinando Marsigli'nin Osmanlı'sı (1658-1730)", *Türk Yurdu*, 102/310, Haziran 2013, ss.147-155.

³⁷Stoye, *Marsigli's Europe*, s.178; Özgür Arık, *1699 Karlofça Antlaşmasına Göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Sınırları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2001, s.27.

atılmış oluyordu.³⁸ Bu defa kolaylıkla bir çözüme kavuşturulduğu halde, tarafların kalelerin mücavir alanlarına yaklaşımındaki yorum farkı, sınırın tespiti işinin uzamasına sebep olacaktı.³⁹

Una Nehri sahilindeki kalelerin akıbeti sınır tahdidini uzun süre geciktiren sebeplerden birisiydi. Esasen Bosna hududunu belirleyen beşinci madde hangi kalenin kimin elinde kalacağını açıkça düzenlemişti. Ancak Novi Kalesi'nin arazisi meselesi muhaddidler tarafından çözülemedi. Novi, Una ve Sava nehirlerinin birleştiği yerde, stratejik önemi yüksek bir mevkide bulunuyordu. İbrahim Efendi ve Bosna valisi Halil Paşa, kalenin kadim toprakları ile birlikte sultanın mülkü olduğunda ısrar ediyorlardı. Ne var ki, Marsigli, Osmanlıların hak iddia ettiği yerlerin Una'nın karşı yakasında bulunduğunu hatırlatıyor ve Habsburg askerinin elinde olan Cedid Novi Kalesi'nin arazisi olduğunu iddia ediyordu. Halil Paşa'nın ifadesiyle, bu kale harp yıllarında inşa edilmiş ve müzakerelerde hatıra gelmediğinden, barış imzalandıktan sonra ne olacağı bahsi geçmemişti. Osmanlı arazisinin hemen dibinde bir Habsburg kalesinin varlığı, şüphesiz ki sınırda huzuru bozacaktı. Bu halde yapılması gereken meseleyi başkentlere havale edip, cevabı beklemektir; sınır tahdidine tartışmasız mevkilerden devam edilmeliydi.⁴⁰

Marsigli'nin ısrarı ancak birkaç ay sonra kırılabilmiş, Osmanlı-Habsburg sınırının belirlenmesi işi sonbaharda yeniden başlamıştı. Tartışması eksik olmasa da, kimi zaman antlaşma şartlarına göre, kimi zaman da bölgede sakin ihtiyarların sözlerine itibar edilerek⁴¹ Bosna bölgesinde Osmanlı-Habsburg sınırının

³⁸ Arık, *Karlofça Antlaşmasına Göre*, ss.27-28; Antal András Deák, "Zur Geschichte der Grenzabmarkung nach dem Friedensvertrag von Karlowitz", *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie, Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Wien*, 22.-25. September 2004, (Ed. Marlene Kurz, Martin Scheutz, Karl Vocelka ve Thomas Winkelbauer), Viyana, 2005, s.34.

³⁹ Stoye, *Marsigli's Europe*, s.182.

⁴⁰ Mehmet Demiryürek ve Güner Doğan (Haz.), *Boundary Letters Ottoman Officials to Luigi Ferdinando Marsili (1699-1701)*, Ankara, 2015, ss.38-39, 47-51.

⁴¹ Monika Molnár, "Borders of the Ottoman Empire: Theoretical Questions and Solutions in Practice (1699-1856)", *Regions, Borders, Societies, Identities in Central and Southeast Europe, 17th-21th Centuries- Bulgarian-Hungarian History Conference, Sofia 16-17 May 2012*, (Ed. Penka Peyskova ve Gábor Demeter), Sofya ve Budapeşte, 2013, s.39. Sadece Osmanlı-Habsburg sınırında değil, modern matematiğin yardımıyla çizilen Fransa-İspanya sınırında da yaşlıların sözü muteber kabul edilmişti. Bkz. Michael Biggs, "Putting the State on the Map: Cartography, Territory and European State Formation", *Comparative Studies in Society and History*, 41/2, 1999, s.387. Marsigli, esasen bu usûlün tartışmaları daha fazla büyüteceğini

işaretlenmesi Temmuz 1700'de büyük oranda tamamlanmıştı; 25 Temmuz-18 Ağustos tarihleri arasında Habsburg askeri Sokov, Yasenofça, Dubiçe, Doboy ve Bro'tu boşaltarak Osmanlılara teslim ettiler.⁴² Bâbıâli, Novi arazisi ve Cedid Novi Kalesi'ne dair ihtilaflarının çözümü için Viyana'ya elçi olarak giden İbrahim Paşa'yı ve beraberinde bölgeyi iyi bilen sipahi zabitleri ile kapudan ve yerli kulu ağalarını seferber etmişti. Yerinde yapılan soruşturmalar neticesinde, Atik Novi'nin Una Nehri'nin karşı yakasında da arazisinin olduğu anlaşılmış, Osmanlılar lehine bir karara varılmıştı.⁴³ Cedid Novi Kalesi'nin ise bütün istihkâmlarıyla yıkılmasına ve Habsburg askerinin bölgeyi boşaltmasına karar verildi. Bu iş ancak 1702 sonbaharında Bosna paşasının subaylarının nezaretinde tamamlanabilecekti.⁴⁴

Muhaddidler, Sirem ve Bosna tarafındaki sınırı belirledikten sonra, Temeşvar hududunu tayin için hareket ettiler. Şimdiye kadar yaşanan gecikme dahi Temeşvar'da reayanın üzerine hayli ağır yük bindirmişti. Habsburg ordusunun işgali altındaki bölgelerde reaya iki tarafa da, senelik vergilerini yarımşar hisse olarak ödemekle mükellefti. Fakat Habsburg maliyesinin memurları haddinden fazla vergi talep ediyordu. Savaş şartlarında fakirleşen reaya durumdan hayli şikâyetçiydi. Bu sebeple Temeşvar Muhafızı Ahmed Paşa, eyaletinde sınır kesilmesi işine başlanmasını memnuniyetle karşılamıştı.⁴⁵

Sosyo-ekonomik veçhesi bir tarafa, sınır tayini işinin askerî tarih bağlamında Temeşvar'daki en önemli meselesi Arad Kalesi'ydi. Maroş Nehri'nin coğrafyanın etkisiyle dar bir kavis çizerek nehrin güneyinde oluşturduğu kara parçasında bulunan Arad'ın konumu son derece stratejikti. Kalenin önemini ilk olarak Prens Eugen fark etmişti. Kalenin tahkimi için yazdığı raporlar İmparator I. Leopold'ün dikkatini bu küçük palankaya çekmeyi başardığında, Arad, Habsburg askerî

düşünüyordu; zira iki tarafın ihtiyarlarının sözleri birbirleri aleyhine olabilirdi. Bunlara itibar edilmemeliydi. Bkz. Demiryürek ve Doğan, *Boundary Letters*, s.65.

⁴²Gökçe, *Bosna Vilâyeti Hududnâmesi*, s.93; Molnár, *Borders of the Ottoman Empire*, s.41.

⁴³Arık, *Karlofça Antlaşmasına Göre*, s.36; Gökçe, *Bosna Vilâyeti Hududnâmesi*, s.81.

⁴⁴OeStA, KA, HKR Protokollen 416 (Reg. 1702), 541r. September nr. 78, 79.

⁴⁵OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica Kr. 175 Konv. 3, fol.71r.-71v.; Demiryürek ve Doğan, *Boundary Letters*, ss.63-64. Ancak Marsigli'nin beraberinde gelen Habsburg askerinin iaşesi ve sınır alametlerinin yerleştirilmesi için reayadan ayrıca mal ve hizmet talep edilmesi sorunları büyütecek, başka şikâyetlere konu olacaktı. Bkz. Demiryürek ve Doğan, *Boundary Letters*, ss.114-115.

stratejisinin en önemli dayanaklarından birisi haline gelmişti; öyle ki yapılacak yeni kalenin planını bizzat İmparator seçti.⁴⁶ Henüz barış mükâlemeleri devam ederken palankanın güçlendirilmesine başlanmış, Bosna sınırının belirlendiği günlerde ise yeni istihkâmlar görünür olmuştu. Temeşvar Muhafızı Ahmed Paşa, ahidnamenin hilafına olarak Arad'daki palankanın tahkim edilerek kaleye dönüştürülmesine geç bir tarihte, sınır tahdidi komisyonu bölgeye geldiğinde itiraz etti.⁴⁷ Muhtemelen bu ihmalin de etkisiyle, fakat aynı zamanda Marsigli'nin diplomasi alanındaki maharetini dengeleyebilmek adına, Bâbîâli, antlaşmanın mübadelesi için Viyana'ya giden ve İstanbul'a dönüş yolunda bulunan İbrahim Efendi'yi, paşa unvanı ile Temeşvar valisi olarak tayin etti.⁴⁸ Bu değişiklik Arad meselesinde Osmanlılara bir fayda sağlamazken, görüşmelerin hızlanmasını ve Habsburg işgali altında bulunan Osmanlı palankalarının tahliyesini kolaylaştırdı. Temeşvar sınırına dair müzakerelerin tamamlanması ve sınır işaretlerinin yerleştirilmesi, yani yukarıda bahsedildiği üzere Novi arazisi haricinde Osmanlı-Habsburg sınırının kat'ı işi, nihayet Şubat 1701'de tamamlanabilmişti; 5 Mart 1701'de muhaddidler Bistra'da hududnameleri mübadele ettiler.⁴⁹

Osmanlı-Habsburg sınırın haritalarını, Habsburg delegeleri arasında bulunan kartograf Johann Christoph Müller, görüşmeler devam ederken tuttuğu notlar ve hazırladığı eskizlerden yararlanarak 1703'te Nürnberg'de hazırladı.⁵⁰ Zaman içinde asılları Viyana'da toplanan bu haritalardan hareketle birçok baskı da yapılmıştı. Bu haritalar (Bkz. Harita I ve II, Ek 1) Osmanlı-Habsburg sınırına damgasını vuran coğrafi unsurun Tuna Nehri ve kolları olduğunu açık bir şekilde gösterir.

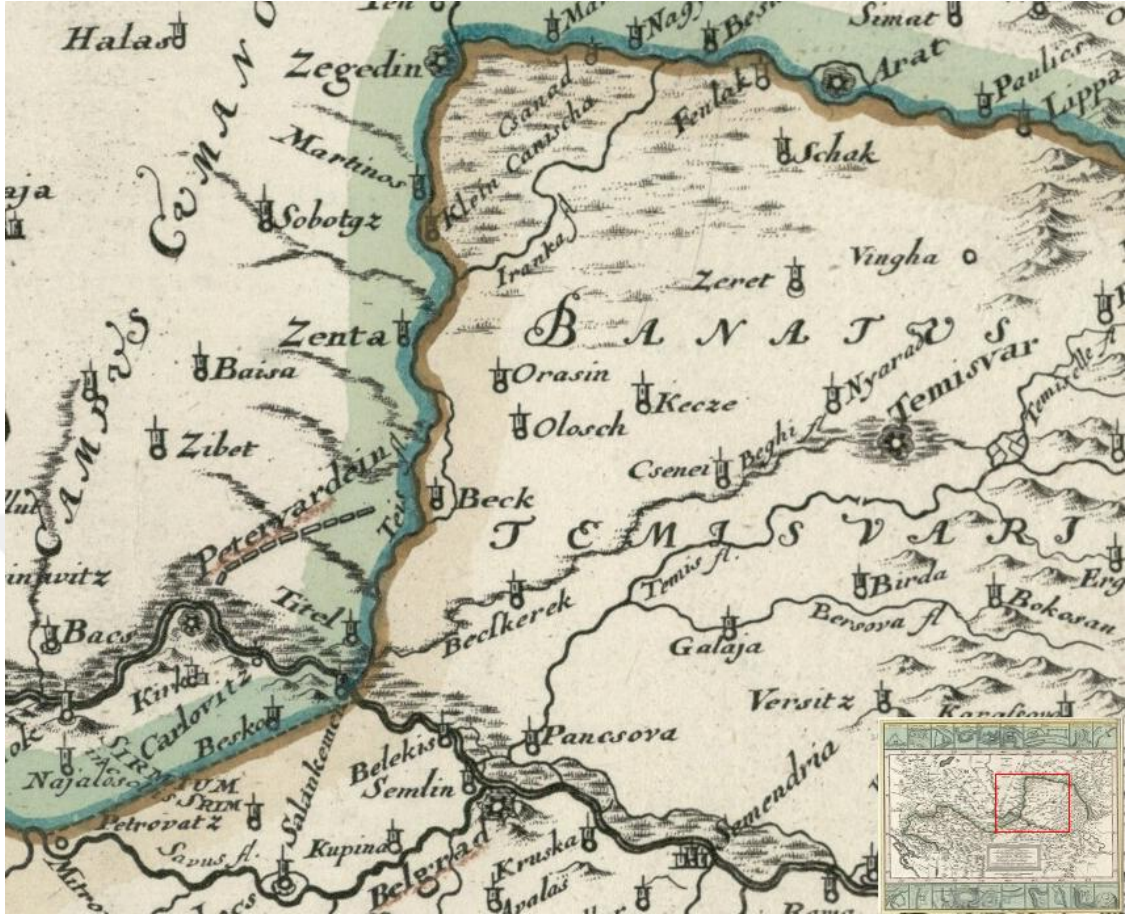
⁴⁶OeStA, KA, HKR Protokollen 405 (Exp. 1699), 51v. Januar nr. 173.

⁴⁷Demiryürek ve Doğan, *Boundary Letters*, ss.54-56.

⁴⁸Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, ss.689-690. Ahmed Paşa, kale muhafızı olarak görevine bir süre daha devam edecektir.

⁴⁹Stoye, *Marsigli's Europe*, 213; Molnár, *Borders of the Ottoman Empire*, s.41.

⁵⁰Antal András Deák, Miljenko Lapaine ve Ivka Kljajić, "Johann Christoph Müller (1673-1721)", *Kartografija i Geoinformacije*, 3, 2004, s.72.

Harita I: Osmanlı-Habsburg sınırının Temeşvar ve Sirem kesiti⁵¹

Tuna Nehri, Osmanlıların Balkanlara yerleşmesinden itibaren kader nehri olmuştu. Nehrin geçitlerinin güvenceye alınması 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı siyasetinin önemli hedefleri arasındaydı; Belgrad'ın fethini ve Macaristan içlerine doğru hızla ilerleyen Osmanlı akınına kolaylaştıran etken, Tuna'nın sağladığı imkânlardı. İmparatorluk 1683'ten itibaren, özellikle de Belgrad'ın Habsburglar tarafından kısa süreliğine de olsa 1688'de ele geçirilmesiyle birlikte

⁵¹Harita I ve II, 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Nürnberg'de ünlü matbaacı Yaşlı Christoph Weigel tarafından basılmış Karlofça haritasından detaydır. Harita I Temeşvar ve Sirem sınırını, Harita II ise Bosna'nın kuzeybatı sınırlarını göstermektedir. Her iki haritanın da sağ alt köşesinde orijinal haritanın hangi kesitine ait olduğu kırmızı çerçeve ile gösterilmiştir. Yukarıdaki görüntüler Weigel'in Moravya Devlet Kütüphanesi'ndeki Moll Koleksiyonu'ndaki örneklerinden alınmıştır. Bkz. MZK, Moll-0003.332: Christoph Weigel, *Mappa der zu Carlovitz geschlossenen und hernach durch zwey gevollmächtigte Commissarios vollzogenen Kaiserlich-Türkischen Grantz-Schneidung: so in dem früh Jahr 1699 angefangen und nach verflussung 26. Monaten vollendet worden*, Nürnberg, 1701-1725. Haritaya çevrim içi ulaşmak için bkz. <http://mapy.mzk.cz/de/mzk03/001/052/765/2619316667/> (Son erişim 13.04.2016).

savunmaya geçtiğinde, nehrin önemi bir kat daha arttı. Sadece Balkanları değil, Karadeniz'i ve Rumeli'yi, dolayısıyla İstanbul'u da Tuna Nehri koruyordu.⁵²

Harita II: Osmanlı-Habsburg sınırının Kuzeybatı Bosna kesiti



Nehrin debisi ve taşıdığı su miktarının seyrüsefere izin vermesi ve Tuna havzasında harekât halinde bulunan ordunun ikmali ve iaşesine imkân tanınması büyük bir avantajdı; ancak nehrin genişliği, karşı yakaya geçecek ordular için köprü kurmakta büyük sıkıntı yaratıyordu. Osmanlı kroniklerinde bu sıkıntılara dair hayli malumat bulmak mümkündür.⁵³ Fetih çağında Osmanlı sefer

⁵²Franz Babinger, "Die Donau als Schicksalsstrom des Osmanenreiches", *Südosteuropa-Jahrbuch*, cilt V: *Die Donau in ihrer geschichtlichen, wirtschaftlichen und kulturellen Bedeutung*, (Ed. Rudolf Vogel), Münih, 1961, s.18.

⁵³Virginia Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1800*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul, 2010, s.26.

lojistiğinde hayatî önemi haiz⁵⁴ olan Tuna Nehri, 1683'ten sonra garnizonların iâşesi için vazgeçilmez bir konuma geldi. Rumeli'den ve imparatorluğun diğer bölgelerinden mubayaa edilen zahire, gemilerle Belgrad ambarına getiriliyor ve buradan huduttaki garnizonlara gönderiliyordu.⁵⁵ Osmanlılar da bu önemin idrakinde olarak Tuna Nehri'nde seyrüseferin güvenliği için harp senelerinden itibaren tedbirler almıştı. Bu kapsamda Tuna sahillerinde Tahtalıgirdap mevkiinde Dobra'ya, Güvercinlik yakınlarında bulunan İpek'e palanka yapılmış ve nefer yazılmıştı;⁵⁶ nehrin Belgrad'dan Vidin'e kadar uzanan kesiminde güvenlik, sahillerindeki kale muhafız paşalarına ve palanka dizdarlarına bırakılmıştı.⁵⁷

Tuna'nın en kritik yeri Demirkapı denilen ve nehir yolculuğunun imkânsıza yakın hal aldığı geçitti.⁵⁸ Osmanlılar, Demirkapı'yı Tuna'nın kilidi olarak görüyorlardı;⁵⁹ 1688-90 yılları arasında burada, sahilde ve nehrin ortasındaki adada birçok önemli muharebe vuku buldu. Marsigli, bu iki adadan birinin tahkim edildiği takdirde Osmanlıların Belgrad'a ulaşamayacağını iddia etmiş ve bu amaçla Viyana'da Saray Harp Şurası nezdinde girişimlerde bulunmuştu.⁶⁰ Osmanlılar, Fazıl Mustafa Paşa'nın gayretiyle Vidin'den Belgrad'a kadar olan bölgeyi ele geçirdiklerinde, Demirkapı geçidinde İrşova ile Adakale'yi de almışlar ve burada buldukları istihkâmları tamirden geçirip sonraki yıllarda da kullanmaya devam etmişlerdi.⁶¹

Belgrad Kalesi ve garnizonu, Habsburg serhaddinde Osmanlı askerî gücünün sıklet merkeziydi. Belgrad'ın bu özelliği, kalenin ve şehrin fevkalade stratejik konumundan kaynaklanıyordu. 1695'te yayınladığı *Poliologia* isimli kitabında

⁵⁴ Ağoston, *Çevre ve Sınır Tarihi*, s.101.

⁵⁵ Gradeva, *War and Peace*, s.167.

⁵⁶ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, ss.507-508; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, cilt I, (Haz. Abdülkadir Özcan, Y.Uğur, B.Çakır ve A.Z.İzgöer), İstanbul, 2013, s.475.

⁵⁷ Gradeva, *War and Peace*, s.166.

⁵⁸ P.L. İnciciyan ve H.D. Andreasyan, "Osmanlı Rumelisi Tarihi Coğrafyası", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2-3, 1973-74, s.25.

⁵⁹ Faik Reşit Unat, "Ahmet III. Devrine Ait Bir Islahat Tavrı- Muhayyel Bir Mülâkatın Zabıtları", *Tarih Vesikaları Dergisi*, 1/2, 1941, s.121.

⁶⁰ A.Z. Hertz, "Ada Kale: Key to the Danube", *Archivum Ottomanicum*, 3, 1971, s.176.

⁶¹ Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s.396. Demirkapı, 1716-18 Osmanlı-Habsburg Harbi'nden önce yeniden tahkim edilecek ve garnizonu güçlendirilecekti. Sefer için ordunun ihtiyaç duyduğu mühimmat burada tutulacaktı. Bkz. Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, s.1003.

coğrafyacı Johann Heinrich Seyfried, Belgrad'ı Macaristan'ın kilidi olarak anarken, bir Osmanlı ile bir Nasranî'nin 18. yüzyılın ilk çeyreğinde vuku bulan muhayyel sohbetinde, Osmanlı'nın bir sualine verdiği cevapta, Nasranî Belgrad'ı Rumeli'nin kilidi olarak tarif ediyordu.⁶² Osmanlı askerî ricali de Belgrad'ın ne derece önemli olduğunun farkındaydı. 1693 yazında Habsburg askeri tarafından kuşatıldığında “*Belgrad bir def'a dahi eydî-i küffâra girerse farzan bütün memâlik-i Erdel zapt olunmuş Belgrad'a mu'adil olmaz ve bütün Rûm-ilinden hayır kalmaz*” denilerek ordunun yönü Belgrad'a doğru çevrilmişti.⁶³ Stratejik konumu sayesinde Belgrad, 1683 öncesinde Osmanlı ordularının Macaristan seferlerinde kışlağı olmuştu; 1699 sonrasında ise, sınırın en güçlü kalesi olarak kalabalık bir garnizona ve Tuna donanmasının bir kısmına ev sahipliği yapacaktı.⁶⁴ Osmanlı savunma hattının merkezi olmasından başka, Belgrad, Habsburg askerî harekâtının da ilk hedefleri arasında yer alıyordu. Eylül 1716'da Venedikli bir yetkili, devam eden Osmanlı-Venedik ve Habsburg Savaşı'nın ancak Belgrad ve Temeşvar'ın el değiştirmesinden sonra biteceğini yazıyordu;⁶⁵ nitekim bu öngörüsünde de haklı çıkacaktı.

Temeşvar'ın önemi ise Habsburg hududunda Tuna'nın kuzeyindeki yegâne Osmanlı toprağı olmasından ileri gelir. Eyalette, Temeşvar dışında büyük bir kale bulunmuyordu; istihkâmları kayda değer palankalar ya Tuna Nehri kenarındaydı (Pançova ve Yenipalanka / Ujpalanka) ya da Habsburg sınırının uzağında (Mehadiye) kalıyordu.⁶⁶ Temeşvar'da nehirler ve bataklıklar fizikî coğrafyaya şeklini veriyordu. Bu durum sadece beşerî coğrafyayı belirlemiyor,

⁶²J.Heinrich Seyfried, *Poliologia, das ist accurate Beschreibung aller vornehmsten in der ganzen Welt befindliche Städten, Schlössern und Befestigungen*, Nürnberg, 1695, s.417; Unat, *Bir Islahat Takriri*, s.121; İnciciyan ve Andreasyan, *Osmanlı Rumelisi*, s.85.

⁶³Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa- Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106/1654-7 Şubat 1695) (Tahlil ve Metin)*, (Haz. Nazire Karaçay Türkal), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2012, s.1498.

⁶⁴Belgrad'da bir Tuna kapudanı ikamet ediyor ve ince donanmanın gemilerinin bir kısmı kış aylarında Belgrad limanlarında bırakılıyordu. Bkz. BOA, C.BH. 181/8494; İE.ML. 49/4723.

⁶⁵Güner Doğan, “The Rivers of Ottoman in the Balkans on the Reports of Luigi Ferdinando Marsili (1699-1719)”, *Boundary Letters. Ottoman Officials to Luigi Ferdinando Marsili (1699-1701)*, Ankara, 2015, s.28.

⁶⁶A.F. Busching, *A New System of Geography*, cilt III, Londra, 1762, ss.72-73; J.C.G. Hayne, *Abhandlung über die Kriegskunst der Türken, von ihren Märchen, Lägern, Schlachten und dergleichen derjenigen Völker, welche unter dem Osmanischen Schutze stehen, als: Griechen, Armenier, Araber, Drusen, Kurden, Jesiden, Tatern, Wallachen, Moldauer u.d. gl. nebst einer militärischen Geschichte der drey letzten Türkenkriege in Ungarn*, Viyana, 1788, s.280.

askerî coğrafyayı, dolayısıyla da savaşın seyrini de doğrudan etkiliyordu. Nitekim 1683-99 Harbi'nde Habsburg taarruzlarına karşı koyan Temeşvar Kalesi'nin sırrı, güçlü tabyaları değil, kaleyi koruyan Temeş Suyu ve oluşturduğu bataklıklardı.

Temeşvar'dan farklı olarak Bosna'da coğrafyanın başat figürleri Sava'yı besleyen akarsular ve bunların meydana getirdiği vadilerdir. Doğudan batıya doğru bu akarsular Semendire Sancağı ile Bosna'yı ayıran Drina, eyalete ismini veren Bosna, Vrbas ve Una idi.⁶⁷ Vrbas ve Una nehirlerinin suları, eyaletin en önemli iki kalesinin, sırasıyla Banaluka ve Bihke'nin hendeklerini dolduruyordu. Bu ikisi, Büyük Harp'te Sava'nın öte yakasındaki kaleler Habsburglar tarafından ele geçirildikten sonra önem kazandı ve Bosna, imparatorluğun elinden çıkana kadar, yani yaklaşık iki asır boyunca Osmanlı serhaddinin en batı noktasını oluşturdular.

Bosna'dan Temeşvar'a kadar uzanan bu hattın gerisinde imparatorluğun çekirdek coğrafyası, yani Rumeli uzanıyordu. Kuruluş tarihi itibarıyla ilk Osmanlı beylerbeyliği olan Rumeli Eyaleti'nin toprakları, Avrupa'daki genişlemeye bağlı olarak yeni eyaletler kurulması (Silistre, Bosna ve Budin gibi) nedeniyle zaman içinde küçülmüştü; 18. asrın başında eyalette toplam 18 sancak bulunuyordu ve bunların çoğu arpalık olarak tevcih edilmişti.⁶⁸

Osmanlı-Habsburg serhaddinin tarihi bağlamında Rumeli coğrafyasının bahse değer özelliği, *via militaris* yani *Roma askerî yolunun* akarsu ve nehirlerin vadilerini takip ederek eyaleti doğudan batıya doğru geçmesidir. Osmanlılar bu kadim Roma yolunu batı istikametine yönelen seferlerde kullandılar, tamir ettiler ve korunması için yeni palankalar inşa ettiler. Niş, İstanbul-Viyana yolunda, bu iki imparatorluk başkentinin tam ortasında bulunması sebebiyle, *via militaris* üzerindeki en önemli mevki idi.⁶⁹ Morava Vadisi üzerinde Rumeli coğrafyasının

⁶⁷P.L. İnciciyan ve H.D. Andreasyan, "Osmanlı Rumelisi Tarihi Coğrafyası", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4-5, 1975-76, s.102.

⁶⁸Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı- Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ, 1997, ss.45-47. Mevzubahis 18 sancak arasında bir toprak parçasına değil, fakat Rumeli'de yaşayan topluluklara (Voynugan, Çengan ve Yörükân) tekabül edenler de vardır.

⁶⁹Josef Konstantin İreçek, *Belgrad-İstanbul-Roma Askerî Yolu*, (Çev. Ali Kemal Balkanlı), Ankara, 1990, s.118.

adeta kapısı olan Niş, Osmanlıların Macaristan'a hâkim olduğu senelerde askerî önemini yitirmişti. Evliyâ Çelebi, Niş Kalesi'ni şehrin içinde kalmış, hana benzeyen bir taş bina olarak tarif eder; Osmanlı seyyahının yazdıklarına göre kalede nefer dahi yoktur.⁷⁰ Osmanlı askerî gücünün Macaristan'dan çıkarılması ve özellikle de 1688'de Belgrad'ın Habsburglar tarafından ele geçirilmesinden sonra Niş, cephenin bir parçası haline gelmişti. Habsburglar 1689'da şehri aldı ve derhal kalenin güçlendirilmesi için gerekli çalışmalara başlandı.⁷¹ Buna rağmen kale bir yıl sonra yeniden Osmanlıların eline geçtiyse de, Bâbîâlî, harp şartlarında kaleyi en fazla onarabilmişti.

Barıştan sonra Niş ihmal edilmiş gibi görünmektedir. Antlaşmanın mübadelesi için İstanbul'a giden Habsburg heyeti kaleyi bakımsız bulmuştu; kalenin tahkimatları tamir edilmemiş, duvarları ise yerle bir olmuştu.⁷² Kaledeki garnizon ise dikkat çekici bir mevcuda sahip değildi. H.1110'da (Kasım 1698) yapılan bir yoklamaya göre kalede 279 nefer silah altındaydı.⁷³ Sonraki yıllarda, Habsburg serhaddinde Osmanlı askerî stratejisinin bir parçası olarak Niş Kalesi, çağın askerî mühendislik ilkelerine göre yeniden inşa edilmek istendiyse de, bu büyük proje, daha sonra detaylı bir şekilde anlatılacağı üzere, akim kalacaktı.⁷⁴ Niş Kalesi ve garnizonunun Bâbîâlî'nin gündemine hayatî bir mesele olarak yeniden girmesi, Temeşvar ve Belgrad kalelerinin 1716 ve 1717'de Habsburgların eline geçmesinden sonrasına rastlar.

Aynı tarihlerde Vidin de, bir serhad kalesi olarak tahkim edilmeye ve güçlü bir garnizonla korunmaya başlanacaktır. Yüzyılın başında Vidin, Temeşvar Eyaleti'ne bağlı bir sancaksa da⁷⁵ tıpkı Niş gibi, Rumeli coğrafyasının Tuna'daki kapılarından birisiydi. Vidin, 15. yüzyılda Osmanlı'nın Avrupa'daki en önemli uç kaleleri arasındaydı, fakat serhaddin Macar platosuna kaymasıyla birlikte iç ilde kalmış ve askerî önemi azalmıştı. Osmanlı askerî bürokrasisinin Vidin'e ilgi

⁷⁰ Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, II/5. kitap, (Haz. Robert Dankoff, S.A.Kahraman, Y.Dağlı v.d.), İstanbul, 2011, s.188.

⁷¹ Paul Ricaut, *The History of the Turks beginning with the Year 1679*, Londra, 1700, s.372.

⁷² Abt Simperto, *Diarium, oder ausführliche curiose Reiß-Beschreibung von Wien nach Constantinopel und von dar wieder zuruck in Teutschland*, Augsburg, 1735, s.313.

⁷³ BOA, C.AS. 68/28894.

⁷⁴ Bu konuda bkz. *Askerî Devrim ve Osmanlı Kaleleri Üzerine Bir Arasöz* başlıklı bölüm.

⁷⁵ Gradeva, "Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries", *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed. A.C.S. Peacock), Oxford, 2009, s.347.

göstermesi, 1683-99 Harbi'nde kısa süreliğine Habsburg işgalinde kalıp yeniden Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonrasına tesadüf eder. İşgalin devam ettiği on aylık kısa zaman zarfında Habsburg askerî mühendislerinin tahkimat çalışmaları, Balkanlardaki diğer Osmanlı kalelerinin birçoğunda olduğu gibi, Vidin'de de modern askerî mimarinin ilk taşlarını koymuştur.⁷⁶ Niş'ten farklı olarak bu istihkâmlar harbin sonunda da ayakta idi ve iyi korunuyordu.⁷⁷ Neredeyse bütün Osmanlı coğrafyasını gezen seyyah de La Motraye ise, kalenin çok güçlü olmadığını, fakat muhafazasında yeniçeri birlikleri bulunduğunu yazacaktır.⁷⁸ Esasen Vidin, etrafındaki palankalarla birlikte bir savunma grubu meydana getiriyordu. Sayıları dokuzu bulan bu palankalara rağmen Vidin civarındaki muhafız asker sayısı fazla değildi.⁷⁹ Ancak 1718'den sonra Vidin, 1739'a kadar Habsburg sınırında Osmanlı müdafaa hattının merkezi olacak, 1739'dan sonra da bir serhad kalesi ve garnizonu olarak önemini korumaya devam edecektir.

Osmanlı-Habsburg serhaddi, emperyal bir sınırın iki tarafında uzanan kaleler ve garnizonlardan oluşan bir savunma hattından daha fazlasıydı. Osmanlı serhaddini incelerken bu hatta ve ötesinde yer alan köyleri, kasabaları ve şehirleri de kapsayan geniş bir bölgeyi birlikte değerlendirmek gerekir.⁸⁰ Bu bölge insansız değildi, ya da daha doğru bir ifadeyle serhadde yaşayanlar sadece kale neferleri ve onların ailelerinden ibaret değildi. Serhaddi ve serhadlülere anlayabilmek için, buradaki toplumsal dinamikleri de mutlaka göz önünde bulundurmak gerekir.

18. yüzyılda Osmanlı serhaddinin toplumsal dinamikleri önceki asırlardan farklıdır. Osmanlılar, Rumeli'de, Balkanlarda ve Macaristan'da hâkimiyetlerini genişletirken, reayanın huzuru ve refahını kendisinden evvelki nizama nazaran daha fazla gözetken bir irade gösterebilmişti. Bu irade, Osmanlı düzeninin Balkanlarda kolaylıkla tesis edilebilmesinin önünü açmıştı. Ortodoks kilisesinin

⁷⁶Gradeva, *War and Peace*, s.154.

⁷⁷Simperto, *von Wien nach Constantinopel*, s.75.

⁷⁸Aubry de La Motraye, *Travels through Europe, Asia, and into Part of Africa*, cilt II, Londra, 1723, s.157.

⁷⁹Aydın, *Vidin Kalesi*, s.60.

⁸⁰Agoston, *Osmanlı-Habsburg Serhaddi*, s.205.

Osmanlı idaresiyle bütünleşmiş olması da bir başka önemli etkidir.⁸¹ Keza eski idarenin bazı usûllerinin benimsenmesinde gösterilen esneklik ve yerel unsurların bir takım imtiyazlarını korumaları karşılığında kolaylıkla Osmanlı hizmetine alınması gibi faydacı siyasî kararlar da bunu kolaylaştırıyordu. Örneğin fetihten sonra yapılan tahrirlerde, bölgenin önde gelen Hristiyan ailelerine timar verildiği ve bunların sipahi yazıldığı bilinmektedir.⁸² Hristiyan sipahilerin sayısı zaman içinde azalsa da, 16. yüzyılda dahi, yani fetihten kuşaklar sonrasında bile, bunlar mevcudiyetlerini devam ettirmişlerdi.⁸³

İslam'ın esaslarına atfedilen dünya telakkisi imparatorluk retoriğinin önemli bir dayanağını oluştursa da, Osmanlılar, “*Allah'ın izniyle*” zafer kazandıkları hudut boylarına, yani *serhadd-i mansûre*ye dair ideolojik değil, gerçekçi bir algıya sahiptilerdi.⁸⁴ Bu algının dış politikadaki izdüşümü *dârü'l-'ahd* yahut *dârü's-sulh*⁸⁵ ile kavramlaşırken, diğer taraftan serhadlerde, Habsburg yahut İran tarafında, imparatorluğun çekirdek vilayetlerinde olduğundan daha belirgin şekilde esnek ve pragmatik siyaset takip ediliyordu.⁸⁶ Macaristan serhaddi, Osmanlı siyasetinin pragmatik yönünü çok daha berrak bir şekilde ortaya koyar.

Osmanlı fethinden sonra Sirem'e ve Macaristan'a doğru, refah arayan kitlelerin göç dalgası yaşanmış, hatta Osmanlı sarayı tarafından teşvik edilmişti. Ulah, Sırp ve Boşnakların oluşturduğu bu nüfus, kasaba, şehir veya kalelere yakın köylerde iskân edilmişti.⁸⁷ Osmanlı, bölgede *kadim* vergi düzenini olabildiğince korumuştur; savaşların maliyetini karşılamak için konan avarız gibi vergiler, reayadan gelen güçlü itirazlar dikkate alınarak toplanmadığında bölge ekonomik

⁸¹Balkanlarda Osmanlı idaresinin tesisi hakkında bkz. Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi*, cilt I: 18. ve 19. Yüzyıllar, (Çev. İhsan Durdu), İstanbul, 2006, s.54 vd.

⁸²Halil İnalcık, “Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna XV. Asırda Rumeli'de Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri”, *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, İstanbul, 1993, ss.75-76, 80.

⁸³Linda Darling, “Nasihatnameler, İcmal Defterleri, and the Timar-Holding Ottoman Elite in the Late Sixteenth Century”, *Osmanlı Araştırmaları*, 43, 2014, s.203.

⁸⁴Andrew C.S. Peacock, “Introduction: The Ottoman Empire and its Frontiers”, *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed. A.C.S. Peacock), Oxford, 2009, s.16.

⁸⁵Halil İnalcık, “Dar al-'Ahd”, *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt II, Leiden, 1986, s.116; Ahmet Özel, “Dârüssulh”, *TDV-İslam Ansiklopedisi*, cilt IX, İstanbul, 1994, ss.5-6.

⁸⁶Gábor Ágoston, “Esnek Bir İmparatorluk: Sultan Buyruğu ve Osmanlı Serhatlerindeki Sınırları”, *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, (Çev. Kahraman Şakul), İstanbul, 2013, ss.168-169, 173; Işıksel, *Osmanlı-Safevî Sınırında Eşkiyalar*, s.40.

⁸⁷Özgüven, *Osmanlı Macaristan'ında Kentler*, s.15; Nenad Močanin, *Town and Country on the Middle Danube, 1526-1690*, Leiden, 2006, s.15.

olarak bir cazibe merkezi haline geldi.⁸⁸ Bununla birlikte, Habsburg sınırına yakın yerlerde, reayanın sadece Osmanlı'ya değil, aynı zamanda eski senyörüne de vergi vermeye devam ettiğini, bu durumun köylülerin fakirleşmesine sebep olabileceğini de hatırd tutmak lazım. Şehirlerde ise durum farklıdır. Osmanlılar, Macar şehirlerine hukukî olarak geniş özerklikler tanımıştı; esasen Macar toplumundaki anlaşmazlıkları çözmesi beklenen yerel hâkimler olan *bíró*lar sadece hukukî meselelerde değil, idarî konularda da etkindi.⁸⁹ 17. yüzyılda, savaşlar sebebiyle hazinenin artan yükünü hafifletmek amacıyla Macar vilayetlerinden cerâhor seferber edilmesi, reayanın saraya ve Bâbîâlî'ye kadar ulaşan şikâyetlerine rağmen bu imtiyazların artık fazla dikkate alınmadığını da göstermektedir.⁹⁰

18. yüzyıla kadar Osmanlı Avrupası'nda büyük bir isyan görülmemesinde, Osmanlı savaş makinesinin düşmanı uzakta tutmakta başarılı olması kadar, İstanbul'un dinî meselelerde nispî bir özgürlük siyaseti takip etmesi de etkilidir. Daha önce bahsedildiği gibi, imparatorluğun gayrimüslim reayasının ekseriyeti Ortodoks Hristiyan inancına sahipti ve kilise, kendi çıkarlarını Osmanlı emperyal siyaseti ile uzlaştırmıştı. Katolikler ise Macaristan haricinde bütün imparatorlukta dinî azınlıktı. 17. yüzyılda Balkanlarda, bilhassa da Arnavutluk'ta Katolik propaganda sayesinde Roma kilisesi kendine taraftar bulabilmişti; ancak aynı dönemde Arnavutlar, kısmen cizyenin yarattığı ekonomik baskılardan kurtulmak için İslâm'ı kitleler halinde kabul ettiler.⁹¹ Bölgenin İslâmlaşmasındaki bir diğer faktör de, Bâbîâlî'nin Venedik ile rekabetinde demografik üstünlüğü elinde tutabilmek adına, Katolik nüfusunun göç etmesine izin vermesiydi.⁹²

İslâm, Türk fethi ile birlikte yayılmaya başlamıştı ancak Osmanlılar, zimmî reayayı İslâmiyet'i kabul etmeleri için zorlamıyordu. Rumeli haricinde,

⁸⁸Moačanin, *Town and Country*, s.20.

⁸⁹Koller, *Osmanische Herrschaft in Ungarn*, s.131.

⁹⁰Koller, *Osmanische Herrschaft in Ungarn*, ss.136-138.

⁹¹Jelavich, *Balkan Tarihi*, s.89.

⁹²Hans Georg Majer, "Albaner und Bosnier in der osmanischen Armee. Ein Faktor der Reichsintegration im 17. und 18. Jahrhundert", *Jugoslawien. Integrationsprobleme in Geschichte und Gegenwart Beiträge des Südosteuropa-Arbeitskreises der Deutschen Forschungsgemeinschaft zum V. Internationalen Südosteuropa-Kongreß der Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen –Belgrad, 11.-17. September 1984*, (Ed. Klaus-Detlev Grothusen), Göttingen, 1984, s.115.

imparatorluğun Avrupa topraklarında sadece Bosna eyaletinde Müslüman nüfusun çoğunluğunu oluşturuyordu. Bosna'nın İslâmlaşması ise uzun yıllar süren bir değişimin sonucuydu ve 16. yüzyıl ortalarından itibaren Müslümanlar demografik olarak bölgede hâkim unsurdu.⁹³

18. yüzyılda İslâmlaşma hız kaybetti; fakat asrın ilk çeyreği bu konuda bir istisna oluşturur. Örneğin Karlovac'daki Habsburg sınır komutanı Rabatta, bir raporunda sorumluluğu altındaki bölgede bulunan bazı köylerdeki ailelerin topyekûn İslâm'a geçtiğini, böyle vakaları engellemek için elinden geleni yapacağını yazıyordu.⁹⁴ Ancak sonrasında bu sürecin hızı kesildi.⁹⁵ İslâmlaşmanın hız kesmesi, bölgede Müslüman nüfusun sayısının artmadığı anlamına gelmez. Nitekim 1683-99 Harbi sırasında ve sonrasında yaşanan göçler, Balkanların demografik yapısını, etkileri günümüze kadar uzanacak şekilde kökten değiştirmişti. Takribi 130 bin Müslüman, savaş sebebiyle yeni sınırlara doğru, en çok da Bosna'ya göç etmişti.⁹⁶ Yurtlarını kaybetmiş bu kimselerin çok kültürlü Osmanlı retoriğinden uzaklaştığı, İslâmî dünya görüşünü daha fazla benimsedikleri iddia edilir.⁹⁷

Kitlesel göçler 1683-99 Harbi'nden itibaren Balkan coğrafyasının kaderi oldu. Göç, sınırlar içinde yahut sınır aşırı yer değiştirmeler, Balkanların tarihi boyunca görülen bir olgudur. 18. asrın arifesinde bu göç hareketlerinin hız kazanmasının sebebi, bahsedildiği üzere Osmanlı-Habsburg harplerinin bu coğrafyaya

⁹³Srećko Džaja, *Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina-Voremanzipatorische Phase 1463-1804*, Münih, 1984, s.80. İslâm'ın Balkanlarda yayılması bugün için bile bir tarih yazımı problemidir. Ulus inşası sürecinde geçmişin tahrif edilmesi sebebiyle tarihe sızan kirlilik, elan akademiden gelen eleştirilere rağmen, hâlâ devam etmektedir. Bu konuda bkz. Antonina Zhelyazkova, "Bir Tarihyazımı Sorunsalı Olarak Balkanlar'da İslamlaşma: Güneydoğu Avrupa Perspektifi", *Osmanlı ve Balkanlar. Bir Tarih Yazımı Tartışması*, (Ed. Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi), (Çev. Beril İdemen), İstanbul, 2011, ss.259-306.

⁹⁴OeStA, KA, HKR Protokollen 463 (Exp. 1710), 492r. Juni nr. yok.

⁹⁵Anton Minkov, *Conversion to Islam in the Balkans. Kisve Bahası Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730*, Leiden, 2004, s.57.

⁹⁶Džaja, *Konfessionalität und Nationalität*, s.81. Yeri gelmişken bahsetmek gerekir ki, Habsburgların eline geçirdiği bölgelerdeki Müslüman ahalinin tamamı Osmanlı hâkimiyetindeki topraklara göç etmiş değildir. Sayıları az da olsa bazı aileler mal ve mülklerini korumak için tanassur etmiştir. Silahdar Tarihi'nde buna dair birçok örnek bulmak mümkün olduğu gibi, 1714 senesinde yolu Budin'e düşen de La Motraye de, şehirde Hristiyanlığı kabul etmiş beş, altı Türk aile ile karşılaştığını yazar. Bkz. de La Motraye, *Travels through Europe*, cilt II, s.155.

⁹⁷Virginia Aksan, "Locating the Ottomans Among Early Modern Empires", *Journal of Early Modern History*, 3/2, 1999, s.110.

taşınması ile doğrudan alakalıdır. 1683 Bozgunu sonrasında Balkanlardaki Osmanlı düzeni bozulmuştu. İmparatorluğun Hristiyan reayasının yurtlarına dair gelecek tasavvurlarını değiştiren⁹⁸ bu durum, başta Sırp ve Bulgarların Habsburg ordusuyla birlikte silaha sarılmalarına yol açmıştı.⁹⁹ Osmanlı askerinin bölgede yeniden güçlü bir şekilde zuhur etmesi üzerine, imparatorluktan Habsburg mülklerine doğru ilk büyük göç dalgası yaşanacaktı. Sırpların göçü gerek sayısı gerekse –tarihteki ve günümüzdeki- etkisi itibarıyla en önemlisidir.

Habsburg askerî serhaddi, tarihinin erken dönemlerinden¹⁰⁰ itibaren göçlere sahne olmuştu. Savaşlar ve akınlar sebebiyle ıssızlaşan ve verimsizleşen toprakların kontrolü, savunma masraflarını karşılayan Viyana'daki merkezî idarenin eline geçmiş ve Hofburg burada askerî önceliklerini dikkate alan bir yönetim sistemi kurmuştu. Buna paralel olarak Balkanlarda yerleşik nüfus arasından, ama daha çok Küçük Eflâk'ta hayvancılıkla geçinen Uahlardan önemli sayıda aile Habsburg askerî serhaddine göç etmişti. Viyana bu göçleri ekonomik vaatlerle teşvik ediyor ve bazı imtiyazlarla *Militärgrenze*de hayatı cazip hale getirmeye çalışıyordu.¹⁰¹ Bu imtiyazlar askerlik hizmeti karşılığında bedelsiz arazi dağıtılması, 20 yıl süreyle vergi muafiyeti ve en önemlisi soylular ve kilisenin iktisadî baskılarına karşı koruma güvencesi başlıklarına ayrılabilir.¹⁰² 5 Ekim 1660'da II. Ferdinand'ın bir beratı ile bu haklar ve ödevler kanunlaştırıldı. Uahların Statüsü (*Statuta Valachorum*) daha sonra askerî serhaddin tamamına teşmil edilecek ve yaklaşık bir asır boyunca bölgenin askerî, dinî, hukukî ve

⁹⁸Harald Heppner, "Die Entwicklungsmöglichkeiten für die südosteuropäische Gesellschaft infolge der habsburgisch-osmanischen Auseinandersetzungen des 16. bis 18. Jahrhunderts", *Österreich und die Osmanen- Prinz Eugen und seine Zeit*, (Ed. Erich Zöllner ve Karl Gutkas), Viyana, 1988, s.210.

⁹⁹Stefan Spevak, "Unde potentia Turcicum pulsi, bonis universis amissis- Die Emigration der Familie de Vuko et Branko aus dem Osmanischen Reich nach Ungarn (1688-1828)", *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie, Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Wien, 22.-25. September 2004*, (Ed. Marlene Kurz, Martin Scheutz, Karl Vocelka ve Thomas Winkelbauer), Viyana, 2005, s.586; Jelavich, *Balkan Tarihi*, s.103.

¹⁰⁰Habsburg askerî serhaddinin teşekkülü, eyaletteki Osmanlı askerî örgütlenmesiyle büyük oranda benzerlik gösterdiğinden, Bosna bahsinde ele alınacaktır. Burada sadece sosyo-ekonomik dinamikler üzerinde duruldu.

¹⁰¹Ekkehard Völkl, "Militärgrenze und 'Statuta Valachorum'", *Die österreichische Militärgrenze Geschichte und Auswirkungen*, (Ed. Gerhard Ernst), Regensburg, 1982, ss.10-11, 14-17.

¹⁰²Jürg Zimmermann, *Militärverwaltung und Heeresaufbringung in Österreich bis 1806*. Frankfurt am Main, 1965, s.30.

iktisadî meselelerinde temel referans metni olacaktır.¹⁰³ Dinî özgürlükler bahsinde Katolik subayların, özellikle de Cizvitler eliyle kimi zaman kargaşaya ve cemaatler arasında çatışmaya sebep olan baskısı¹⁰⁴ hiç eksilmediği halde, serf olmadıklarından *grenzerler* Habsburg (veya Macar ve Hırvat) köylüsünden daha rahat bir hayat sürüyorlardı. Nitekim 17. yüzyılda Hırvatistan'da, sadece sivil idarenin kontrolü altındaki bölgelerde, feodal vergiler ve angarya sebebiyle yaklaşık 40 köylü isyanı çıkmıştı; bunlardan bazılarında isyancıların temel motivasyonu köylerini veya bölgelerini askerî serhadde dâhil ettirmekti.¹⁰⁵ Habsburg İmparatorluğu'nda askerî serhadde yakın, fakat sivil idarenin hükmü altındaki bölgelerde, 18. yüzyıl boyunca çıkan birçok isyanın arkasında aslında refah arayışı olan bu arzu ve istek olacaktı.

Osmanlı vilayetlerinden Habsburg İmparatorluğu'na göçün sebebi işte bu nispî refah ortamıydı. Ancak 18. asrın ilk yarısındaki göç hareketleri tek yönlü değildi; Habsburg tebaasından da Osmanlı İmparatorluğu'na yerleşmek için yola düşenler vardı. Viyana'da Saray Harp Şurası, 2 Mayıs 1699'da, Erdel'i terk edip Temeşvar'a yerleşen reayanın geri dönmesi için bölgenin valisi General Rabutin'in çabalarına devam etmesini emretmişti.¹⁰⁶ Fakat bu kolay değildi; Rabutin, gerek Temeşvar paşasının gerekse Eflâk voyvodasının, Sırp ve Bulgar ahaliyi özgürlük ve yüksek ücret vaat ederek ülkelerine çektiğinden şikâyetçiydi; ayrıca Sırlara (*Ratzen*) ödeme yapılırsa memnuniyetle yerlerinde kalacaklarını da Viyana'daki makamlara iletmişti.¹⁰⁷

Sadece Erdel'de yaşayan *grenzerler* değil, Hırvat soyluların baskısından ve yüksek vergilerden ezilen köylüler de sınırın diğer tarafına geçiyordu.¹⁰⁸

¹⁰³ Gunther E. Rothenberg, *The Austrian Military Border in Croatia, 1522-1747*, Urbana, 1960, s.76; Zimmermann, *Militärverwaltung und Heeresaufbringung*, s.34; Völkl, *Militärgrenze und 'Statuta Valachorum'*, ss.18-19.

¹⁰⁴ Rothenberg, *Austrian Military Border*, s.85.

¹⁰⁵ Nataša Štefanec, "Soziale Unruhen im Königreich Dalmatien, Kroatien und Slawonien (16.-18. Jahrhundert)", *Die Stimme der ewigen Verlierer? Aufstände, Revolten und Revolutionen in den österreichischen Ländern (ca. 1450-1815) – Vorträge des Jahrestagung des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung (Wien, 18.-20. Mai 2011)*, (Ed. Peter Rauscher ve Martin Scheutz), Viyana, 2013, ss.187, 191.

¹⁰⁶ OeStA, KA, HKR Protokollen 407 (Reg. 1699), 150r. 2 Mai nr.7.

¹⁰⁷ Gertrud Hlavka, *Johann Ludwig Graf Bussy de Rabutin. Feldmarschall, geheimer Rat und kommandierender General in Siebenbürgen 1642-1716*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Viyana: Universität Wien, 1941, s.36; OeStA, KA, HKR Protokollen 411 (Exp. 1701), 410v. Juni nr. 290.

¹⁰⁸ OeStA, KA, HKR Protokollen 438 (Exp. 1706), 1017v. Juli nr. 316.

Köylülerin sınırın iki yakasından birinde yerleşmek kararı hiçbir zaman kesin değildi; geri dönüşlere her zaman için rastlanıyordu. Rákóczi İsyanı sebebiyle Osmanlı topraklarına firar eden Macar köylüsü, Osmanlı ve Habsburg serhad ricali arasında anlaşmazlıklara da neden olarak, 1711'den itibaren eski yurtlarına dönmeye başlamıştı.¹⁰⁹ İktisadî saiklerle göç edenler ise, geri dönmeden önce, vergi muafiyeti gibi bazı imtiyazlar koparabilmek için Habsburg makamlarıyla müzakere ediyordu.¹¹⁰

Osmanlı topraklarına yerleşmeyi cazip kılan sebepler arasında Karlofça Antlaşması'ndan sonra, harp senelerinde felâkete uğrayan reayanın durumunu¹¹¹ düzeltmek için alınan tedbirlerin etkisi göz ardı edilemez. Bâbîâli, henüz savaş yıllarında reayanın içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik yıkımın farkındaydı. Belgrad'ın kaybı ve yeniden fethi arasındaki sürede bazı yerlerde nüfus hayli azalmış, bilhassa Niş-Belgrad arasındaki bölgede “*şenlikten eser kalmamış idi*”.¹¹² Belgrad'ın fethinden sonra Rumeli Valisi Küçük Cafer Paşa, bu boş topraklara Arnavutluk'tan reaya sürülerek iskân edilmesini teklif etmiş, fakat reayanın gönderdiği feryatçılar sayesinde “*cebr ü zûr ile bir kimse rencîde olunmamak*” için merhamet fermanı çıkarılmış, cebren iskân siyaseti akim kalmıştı.¹¹³ Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'nın reformları maliyeye nefes aldırırken, özellikle cizye miktarının reayanın durumuna göre belirlenmesi usûlüne geçilmesi ve savaş vergilerinin önemli bir kısmının kaldırılmasıyla Osmanlı reayasının şartları da bir nebze olsun iyileştirilmişti.¹¹⁴ Keza reaya tarım ve hayvancılık için yardım da yapıldı. Bu tedbirler, Osmanlı ordusunun Tuna'nın güneyine tekrar hâkim olmasıyla birleşince imparatorluğun çeşitli yerlerine dağılmış reaya eski yurtlarına döndü.¹¹⁵

¹⁰⁹ OeStA, KA, HKR Protokollen 469 (Exp. 1711), 438r. Mai nr. 238; 547v. Juni nr. 296.

¹¹⁰ OeStA, KA, HKR Protokollen 469 (Exp. 1711), 156v. Februar nr. 186.

¹¹¹ Büyük Harpte Osmanlı reayasının durumu için bkz. Markus Köhbach, “Sozioökonomische Auswirkungen der Türkenkriege im Osmanischen Reich”, *Beiträge zur historischen Sozialkunde*, 12/4, 1982, ss.126-130.

¹¹² Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât. Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi*, (Haz. Yılmaz Kurt), Ankara, 2008, s.303.

¹¹³ Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s.536.

¹¹⁴ Cizye reformu için bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul, 1985, s.137 vd.; Fehmi Yılmaz, “The Life of Köprülüzade Fazıl Mustafa Pasha and His Reforms (1637-1691)”, *Osmanlı Araştırmaları*, 20, 2000, ss.205-206.

¹¹⁵ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât*, s.304.

Ancak savaşın ve yol açtığı şiddetin etkileri özellikle cepheye yakın yerlerde hiç azalmamıştı. Reayanın hali öylesine içler acısıydı ki, Belgrad muhafızlığı ile cephede bulunan Diyarbakır Valisi Ahmed Paşa, 1691'de Osmanlı-Habsburg barışına zemin hazırlamak için diplomatik girişimlerde bulunan İngiliz elçi William Hussey'den köylerin yağmalanmasının engellenmesi adına arabuluculuk yapması için ricada bulunmuştu. En azından askerden ziyade bir hırsız gibi davranan *hayduk*ların fakir köylülere verdiği zararın önüne geçilmesi lazımdı.¹¹⁶ Fakat barışın gecikmesi, ne harbin ne de eşkıyalığın yarattığı yıkımın gereği gibi tamir edilmesine izin verdi. Nihayet 1699'da Karlofça'da on altı senelik savaşı bitiren antlaşma imzalandığında, Osmanlı ricali, dört bir tarafta sakin reaya ve berayanın üzerine seferler dolayısıyla tahammüllerini zorlayacak kadar yük bindiğini düşünüyordu.¹¹⁷ Sonraki yıllarda Bâbîâli, Balkanlardaki reayanın hayat şartlarını iyileştirmek için askerî, malî ve siyasî önlemler alarak Osmanlı mülkünü, Habsburg köylüsü için cazip hale getirecektir. Reayanın cizye borcunun affı bu bağlamda en başta zikredilmelidir. H.1110 / m.1699-1700 senesine ait Temeşvar, Belgrad ve havalisi ile Bosna Eyaleti'nin cizyesi, buralarda yaşayan reayanın yaralarını sarması için affedilmişti.¹¹⁸ Vergi affı sadece bir sene ile sınırlı kalmayacak, icap ettiği yerlerde, gerek cizye gerekse diğer tekâlif affedilecek yahut cizyenin ednâ ödenmesi için ferman çıkarılacaktı.¹¹⁹

Diğer taraftan Bâbîâli, savaş zamanında perakende olmuş reayanın, timar ve zeamet sahipleri tarafından kadim karyelerine götürülmek üzere rencide edilmemesini, bunların öşürlerini arazi sahiplerine, raiyyet rüsumlarını ise sipahilerine ödemelerini emretmişti.¹²⁰ Özellikle Belgrad ve Niş arasında yerleşmiş reayaya, barışın imzasından sonra yakınlarda bir köyde arazi

¹¹⁶Ricaut, *History of the Turks*, s.410.

¹¹⁷Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s.556.

¹¹⁸Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, s.142.

¹¹⁹Örneğin Temeşvar'da reayanın öşür haricindeki diğer vergilerinin affedildiğine dair hüküm için bkz. BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 521/1814 (Evâsıt-ı şevvâl 1112). Bosna'da istila sebebiyle perişan reayaya merhameten cizyenin edna tarifesinden ödenmesi hakkında bkz. BOA, İE.EV. 40/4538. Rumeli reayasının fakirliğinden bahisle cizye cibayeti için edna evrakı verilmesi hakkında bkz. BOA, AE.SAMD.III 20/1849.

¹²⁰BOA, A.DVNS.MHM.d. 110, 484/2181 (Evâil-i Rebîü'l-evvel 1100).

verilmesi istenmişti. Böylece reaya tarımla uğraşmaya başlayacak, geçimini de sağlayabilecekti.¹²¹

Reayanın rencide edilmemesi, özellikle de sipahilerin hukuksuzluklarına karşı korunması Bâbiâli'nin öncelikli hedefi arasındaydı. Fakat kimi durumlarda padişahın hükmü sipahisine geçmiyordu. Reayanın toprağını terk edemeyeceği Osmanlı İmparatorluğu'nda kadim kanundu; fakat sipahilerin, yeni yurtlarında on yılını doldurmuş kimseleri cebren timarlarına götürmeleri de yasaktı.¹²² Bosna'da Stari Eflâk reayasından olup, kadim köylerini on seneden evvel terk etmişlerin sipahiler tarafından zorlanmaması için, Halil Paşa'nın arzı üzerine ferman çıkarılmıştı.¹²³ Temeşvar reayası için de benzer bir hüküm yazılmıştı, ancak sabık Temeşvar Muhafızı Ahmed Paşa'nın kapıcılar kethüdası olan Süleyman, eşkiyayı da arkasına alarak, başka timar ve zeamette mütemekkin reayayı kendi zeametine yerleşmeye zorlamıştı. Bâbiâli bu zorbanın cezasını vermek için Temeşvar Valisi İbrahim Paşa'ya hitaben hüküm gönderecekti.¹²⁴

Taşrada padişahın gücünü ve adaletini temsil eden valilerin, her zaman için Bâbiâli'nin reayayı korumak siyasetine uygun davrandıkları söylenemez. Temeşvar'da Osmanlı köylüsünü mütegalibeden ve eşkiyadan korumak için emir alan İbrahim Paşa, çok değil sadece dört sene sonra, bu defa Bosna'da reayadan zahire bahanesiyle haksız akçe topladığı için ikaz edilecekti.¹²⁵ Keza Temeşvar Valisi Ali Paşa da, reayadan aynî vergi topladığı için uyarılmış ve bu tür hukuksuz işlere bir son vermesi istenmişti.¹²⁶ Böyle durumlarda reayanın hakkını yerinde savunması beklenecek kadılar ve cemaatlerinin dinî önderleri de, ehl-i örf ile birlikte hareket ederek ya da kilise hiyerarşisinde bir destekçi olarak, reayaya zulmeden tarafta zuhur edebiliyorlardı.¹²⁷ Bu örnekleri çoğaltmak mümkün olduğu halde, reayanın maruz kaldığı zulmün ya da

¹²¹BOA, A.DVNS.MHM.d. 110, 489/2208 (Evâil-i receb 1110).

¹²²Halil İncılık, "Timar", *TDV-İslam Ansiklopedisi*, cilt XLI, İstanbul, 2012, s.170.

¹²³BOA, İE.DH. 15/1413.

¹²⁴BOA, A.DVNS.MHM.d. 112, 213/765.

¹²⁵BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 368/1674 (Evâil-i Cemâziye'l-âhir 1116 / Ekim 1704). İbrahim Paşa, haksız akçe talepleriyle üstelik sadece reayayı değil, kaleler neferatını da incitmişti.

¹²⁶BOA, A.DVNS.MHM.d. 115, 208/917 (Evâhir-i Şevvâl 1118).

¹²⁷Bosna'da Yayçe kadı naibinin zulmü hakkında bkz. BOA, A.DVNS.MHM.d. 117, 144/630 (Evâsıt-ı Rebîû'l-evvel 1123); Temeşvar'da Hristiyan reayanın vladikalarından şikâyetleri için bkz. BOA, C.ADL. 19/1146.

hukuksuzluğun daima İstanbul'da aks-i seda bulmamış olabileceğini de hatırd tutmak gerekir. Keza kimi zaman reaya Bâbîâlî'ye başvurmadan, şikâyet dairesinden çıkıp isyan dairesine giriyordu. 1703'de Hersek'te reayanın cizye sebebiyle isyan edip, sancağın mutasarrıfı Recep Paşa ve yakınlarını öldürmesi,¹²⁸ iktisadî sebepleri olan toplumsal gerilimin hangi boyutlara ulaşabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Bütün sorunlarına rağmen İstanbul'un iskân siyaseti kısmen başarılı olmuştu. Örneğin Karlofça Antlaşması'nı takip eden yıllarda Temeşvar'a önemli bir kısmı Habsburg tarafından gelen 8 bin yeni reaya yerleşmişti.¹²⁹ Bâbîâlî, şen ve abadan olan köy ve kasabaların gelirlerini ocaklık usûlüyle yeni nefer yazmak için kullanacaktı.¹³⁰

Reayanın ekonomik çıkarlarını gözeterek iki imparatorluk arasında göç etmesi bahsinde, esasen 1699 sonrasında Osmanlı-Habsburg sınırının iki farklı ekonomik sistemi birbirinden ayırmadığını da hatırlatmak gerekir. Sınırın bir tarafında yaşayan Habsburg köylüsü, Osmanlı tarafında tarım yapabiliyor veya hayvanlarını otlatabiliyordu. Bunun için sipahiye vergisini verdiği ya da eyalet valisi bu işe zimnen rıza gösterdiği sürece bir sorun yoktu. Nitekim Viyana'nın dostları arasında gösterilemeyecek Ali Paşa'nın Temeşvar valiliğine getirilmesiyle, eyaletin otlaklarını kullanan Sırp köylülerin sığır sürülerine artık izin verilmemiştir.¹³¹

Osmanlı-Habsburg serhaddinde ticarî hayat da bir o kadar canlıydı. Viyana, serhaddeki komutanlarına Türk, Yunan yahut Yahudi olsun fark gözetmeksizin bütün Osmanlı tüccarına saygıyla davranılmasını, ancak yüklerinin dikkatle aranmasını emretmişti.¹³² 1702'de Segedin'deki fuara, Temeşvar ve Belgrad'dan Osmanlı tüccarları yüz araba yükü malla katılmış, tek bir sorun dahi yaşamadan ticaret yapmışlardı.¹³³ Fakat ticaret her zaman için sorunsuz değildi; Rákóczi İsyanı, Habsburg Macaristanı'nı tehlikeli bir coğrafya haline getirmişti.

¹²⁸Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, s.143.

¹²⁹Anonim *Osmanlı Tarihi*, s.209.

¹³⁰Örneğin Bosna'da Novi yakınlarındaki bir geçide, savaşta harap olan fakat şimdi yeniden şen ve abadan olan köylerin resm-i floris ocaklık tayin edilerek martolos yazılmıştı (BOA, D.BKL. 54/63).

¹³¹OeStA, KA, HKR Protokollen 437 (Exp. 1706), 581r. April nr.361; HKR Protokollen 438 (Exp. 1706), 971v. Juli nr.129; 997r. Juli nr.236; 1167r. August nr.338; 1171v. August nr.349.

¹³²OeStA, KA, HKR Protokollen 413 (Reg. 1701), 367r. 26 Juli nr.249.

¹³³OeStA, KA, HKR Protokollen 412 (Exp. 1702), 663v. October nr.110.

Segedin komutanı Globitz, 1706'da Rákóczi'nin önderlik ettiği Kurucların meydana getirdiği tehdide karşı Osmanlı tüccarını korumak için nöbetçi tahsis etmek zorunda kalmıştı.¹³⁴

Sadece sığır sürüleri ve tüccarlar değil, aynı zamanda veba mikrobi da sınır aşırı bir olguydu. Veba, her ne kadar 18. yüzyıldan önce Avrupa kıtasında hızını kaybetmişse de, hastalığın salgına dönüşmesine izin verildiğinde hâlâ arkasında korkunç sayıda ölü bırakabiliyordu. Batı Avrupa'daki son salgın Marsilya kırsalında görülmüştü ve 80 bin cana mal olmuştu.¹³⁵ Osmanlı Avrupası'nda ise, Habsburg sınır komutanlarının raporlarından takip edilebildiği kadarıyla, hemen her yıl bir salgın vakasına rastlanıyordu. Asrın ilk büyük salgını 1700'de Temeşvar'da 4 bin kişinin ölümüne yol açmıştı,¹³⁶ Belgrad'da ise ileride ayrıntılı bir şekilde anlatılacağı üzere yerli kulu neferatın isyanına sebep oldu. Bazı yıllarda Viyana'ya aylarca salgın haberi geliyor ve bilhassa Saray Harp Şurası yetkilileri, sınır komutanlarını gerekli tedbirleri almaları konusunda uyarıyordu. 1706-1708'de, art arda üç yıl neredeyse bütün Osmanlı Avrupası'nda veba mikrobi hüküm sürmüştü. Bosna'nın çeşitli şehirlerinde,¹³⁷ Rumeli'de ve Belgrad'da,¹³⁸ Temeşvar'ın¹³⁹ neredeyse tamamında ve hatta Eflâk'ta dahi salgının önüne geçilememiş ve çok fazla can kaybı olmuştu. Salgın 1708'de Habsburg Macaristanı'na da sirayet etmiş ve Budin'e kadar olan bölgeyi etkilemişti.¹⁴⁰ Üstelik burada vebanın yarattığı kayıplar, askerî zafiyete dönüşmüştü. Gerekli tedbirleri almakta ihmalkâr davranan Arad komutanı Wilson, askerlerinin önemli bir kısmını hastalığa kurban vermişti ve takviye yapılmazsa Kurucların kaleyi ele geçirebileceklerini itiraf etmişti.¹⁴¹

¹³⁴ OeStA, KA, HKR Protokollen 439 (Exp. 1706), 1605v. Dezember nr.359.

¹³⁵ Andrew Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, (Çev. Selahattin Erkanlı), İstanbul, 2010, s.89.

¹³⁶ OeStA, KA, HKR Protokollen 409 (Exp. 1700), 556r. November nr.24.

¹³⁷ OeStA, KA, HKR Protokollen 437 (Exp. 1706), 600r. April nr.437. 1707'de veba Bosna Eyaleti'nde Saraybosna, Travnik, Kluc, Banaluka ve Bihke'de etkili olmuştu. Bkz. OeStA, KA, HKR Protokollen 444 (Exp. 1707), 372r. März nr.211.

¹³⁸ OeStA, KA, HKR Protokollen 446 (Exp. 1707), 1071v. August nr.190; 1080v. August nr.228; HKR Protokollen 451 (Exp. 1708), 238v. Februar nr.328.

¹³⁹ OeStA, KA, HKR Protokollen 451 (Exp. 1708), 220v. Februar nr.228.

¹⁴⁰ Salgın 1712'de son bulduğunda Habsburg Macaristanı'ndaki nüfusun %10'u, yani 400 bin kişi artık yaşamıyordu. Bkz. János Barta, "Habsburg Rule in Hungary in the Eighteenth Century", *Hungarian Studies Review*, 28/1-2, 2001, s.141.

¹⁴¹ OeStA, KA, HKR Protokollen 452 (Exp. 1708), 759r. Juli nr.136.

Bu büyük salgının Osmanlı İmparatorluğu'na maliyetini kestirebilmek tam olarak mümkün olmasa da, en azından bazı yörelerde demografik felâkete yol açtığı iddia edilebilir.¹⁴² 1706'da Tuna sahillerinde görülen salgında, yaklaşık 5 bin reaya Eflâk'a firar etmişti.¹⁴³ Ancak Osmanlı reayasının kaçgunluğuna veba kadar, sadece cana değil, aynı zamanda mala ve ırza da tasallut olan eşkıyalık faaliyetleri de sebep oluyordu.

Balkan geçitleri harp yıllarından itibaren eşkıya yuvası haline gelmişti. Bâbîâli, henüz savaş sürerken eşkıyalığı önlemek için tedbir almaya başlamış ve önemli mevkilere palanka inşa ederek muhafazası için nefer koymuştu; Sırbistan'da Bane ve Bulgaristan'da Kızılhisar bu amaçla tamir ve tahkim edilmişti.¹⁴⁴ Karlofça Antlaşması'nın imzasından sonra Tuna sahillerinin, Morava Vadisi'nin, Belgrad ve havalisinin eşkıyadan temizlenmesi için birçok hüküm çıkarıldı.¹⁴⁵ Bu güvenlik tedbirleri sonuç verse bile, eşkıyalık da 18. yüzyılda Balkanlarda sınır aşırı bir mefhumdu. Karlofça Antlaşması'nın ilgili maddelerindeki açık hükümlere rağmen yağma, talan ve akın, her iki tarafın da ortak şikâyetiydi. Önceki asırdan farklı olarak bu defa iki imparatorlukların serhad ricali de bu tür şikâyetleri ciddiye alıyor, suçluları cezalandırıyor ve mağdurların zararını tazmin ediyordu.¹⁴⁶

Vebadan ya da diğer salgın hastalıklardan, Osmanlı ricalinin keyfî idaresinden yahut kendi zulmünden değilse bile, reayanın eşkıyadan korunmak için güvencesi Osmanlı neferleriydi. Bu sebeple, örneğin 1683-99 yıllarında savaş şartlarında terk ettikleri kadim yurtlarına dönmek için Stari Eflâk reayası, bölgedeki kale ve palankalara nefer konmasını bekleyeceklerini Bosna valisi

¹⁴²Džaja, *Konfessionalität und Nationalität*, s.81, Bosna'nın 18. asırda salgın hastalıklar sebebiyle nüfusunun bir kısmını kaybettiğini öne sürer.

¹⁴³BOA, C.ML. 44/2005.

¹⁴⁴Simperto, *von Wien nach Constantinopel*, s.305; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s.61.

¹⁴⁵BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 584/2074 (Evâil-i muharrem 1113); 584/2056, 2057 (evâsıt-ı muharrem 1113).

¹⁴⁶OeStA, KA, HKR Protokollen 430 (Exp. 1705), 431v. März nr.509; 452v. März nr.580; 453r. März nr.581. Sadece Osmanlı-Habsburg sınırında değil, Osmanlı-Venedik sınırında da durum aynıydı. Bkz. Snježana Buzov, "Friendly Letters. The Early 18th Century Correspondence between Venetian and Ottoman Authorities in Dalmatia", *Tolerance and Intolerance on the Triplex Confinium, Approaching the 'Other' on the Borderlands Eastern Adriatic and beyond 1500-1800*, (Ed. Egidio Ivetic ve Drago Roksandić), Padova, 2007, ss.215-221.

Halil Paşa'ya açıkça ifade etmişti.¹⁴⁷ Güvenlik zafiyeti olmasa bile tehdit algısı dahi Osmanlı reayasının göç hazırlıklarına başlaması için yeterli olabiliyordu. Prut Harbi (1711) sırasında, Rus öncü birliklerinin Boğdan'da yağma ve talana başlamaları üzerine, Temeşvar'daki reaya diken üstünde yaşamaya başlamıştı; bunlar mallarını elden çıkarıyor ve Segedin üzerinden Habsburg tarafında geçiyordu. Eşkiyalar ise bu haberlerden cesaret almış, katliama başlamıştı.¹⁴⁸

Saray Harp Şurası, yerel makamların göçmenleri dikkatle soruşturmasını, Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelenlerin kabul edilmemesini istiyordu. Cevap her defasında aynıydı: Gelenler Venedik tebaası köylülerdi ya da Kuruc İhtilali sebebiyle Osmanlı'ya sığınmış firarî Habsburg tebaasıydı. Bunlar Karlofça Antlaşması'nın şartlarına göre değerlendirilmemeliydi.¹⁴⁹ Osmanlı-Venedik Savaşı başladığında, topraklarını terk eden Osmanlı reayası Habsburg İmparatorluğu'na sığınmış ve burada yerel makamlardan iltica hakkı elde edebilmişlerdi.¹⁵⁰ Keza Hersek'ten önemli sayıda Morlak da Venedik'e sığınmış, hatta St. Marco aslanı için savaşmak üzere silah kuşanmıştı.¹⁵¹ Fakat bu durum Osmanlı reayasına özgü değildir. Osmanlılarla yeni bir savaş çıkacağı dedikodusu üzerine Sirem'deki Habsburg köylüsü korkuya kapılmış ve yanlarına kıymetli eşyalarını alarak kadın ve çocuklarıyla kaçmak için hazırlıklara başlamıştı.¹⁵²

Görülebileceği üzere Osmanlı-Habsburg sınırındaki *serhadlüler* veya *grenzerler*, imparatorluk merkezinin aldığı kararlardan doğrudan etkileniyor ancak kendi kaderlerini tayin edebilmek için gerekirse devletle müzakere ediyor, olmazsa yeni yurt arayışına başlıyorlardı. 18. asrın başında her iki devlet de, reayanın refahının askerî tedbirlerle doğrudan alakalı olduğunu ve bu ikisinin karşılıklı bir

¹⁴⁷ BOA, İE.DH. 15/1413. Reayanın güvenlik ihtiyacı ve Bâbüâli'nin bu konudaki siyaseti bir sonraki başlıkta daha detaylı olarak ele alınacaktır.

¹⁴⁸ OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 301: Unruhen in Ungarn 1711, 1711/7/3; 1711/7/5.

¹⁴⁹ OeStA, KA, HKR Protokollen 475 (Exp. 1712), 165v. März nr. yok; 204v. März nr.194; HKR Protokollen 493 (Exp. 1715), 463r. Mai nr.110; 595r. Juni nr.317.

¹⁵⁰ OeStA, KA, HKR Protokollen 493 (Exp. 1715), 174r. Februar nr.380; 241r. März nr.42.

¹⁵¹ Morlakların Venedik tarafında savaşmaları hakkında bkz. Domagoj Madunić, "Capi di Morlacchi: The Integration of the Morlacchi in the Venetian defensive System in Dalmatia and the Formation of the Morlacchi Elite (1645-1699)", *Türkenkriege und Adelskultur in Ostmitteleuropa vom 16. bis 18. Jahrhundert*, (Ed. Robert Born ve Sabine Jagodzinski), Memmingen, 2014, ss.29-47.

¹⁵² OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 339: Türkenkrieg 1716, 1716/5/3.

etkileşimde olduğunu, az ya da çok, biliyordu. Ancak bölgede takip ettikleri askerî stratejiyi, reayanın refahı değil, devletin askerî ve malî öncelikleri ile siyaset gücünün sınırları belirliyordu.

2.2. SERHADDE OSMANLI ASKERİ STRATEJİSİ YAHUT STRATEJİNİN SINIRLARI

Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Osmanlı siyasetinin gündem maddelerinden birisi serhaddeki Osmanlı askerî gücünün yeniden örgütlenmesiydi. Bunun bir gereği olarak, daha önce benzeri görülmedik sayıda kale yahut palanka inşası veya tamiri işine başlanması Bâbü'lî'nin imparatorluğu savunma refleksi geliştirdiğini gösterir.¹⁵³ Nitekim devrin önde gelen siyâsî figürlerinden biri olup bu tezin mercek tuttuğu dönem içerisinde yedi defa defterdarlık makamına getirilen¹⁵⁴ ve bu sebeple düşüncelerinin Osmanlı ricali tarafından itibar gördüğünü kabul ettiğimiz Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın, Osmanlı için yeni bir çağın başladığı senelerde gelenekçi ıslahat fikirlerini kaleme aldığı *Nesâiyhü'l-Vüzerâ*¹⁵⁵ isimli eserinde serhad kalelerine münhasır bir bölüm ayırması da, söz konusu savunma refleksinin Osmanlı düşüncesindeki tezahürüdür.

Defterdar Sarı Mehmed, eserinde özetle şunları nasihat ediyordu: Serhad kalelerine muhafız paşa tayin edileceği zaman, güç zamanlarda tecrübe kazanmış vezir ve paşalar içinden çalışkan ve bahadır olanları seçilmelidir ki kaleyi düşmandan koruyabilsin; kalelerin harap düşmesine izin verilmeden tamiri, saltanatın ve devletin ehemmi-i mühim işlerinden olup kale tamirinde azamî dikkat gösterilerek metanet üzere yapılmalıdır ki sık sık tamire ihtiyaç duyulmasın; kalelerin mühimmatı düzenli olarak kontrol edilmelidir ki varsa eksikleri tamamlansın; barışta da sanki harpteymişçesine kalenin mühimmatı hazır tutulsun; kale mühimmatı bilhassa defter edilmelidir ki dizdar ve zabitler

¹⁵³ McGowan, *Ayanlar Çağı*, s.761.

¹⁵⁴ Abdülkadir Özcan, "Defterdar Sarı Mehmed Paşa", *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt IX, İstanbul, 1994, s.98.

¹⁵⁵ Mehmet Öz, *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*, İstanbul, 1997, s.94.

elinde zayi olmasın; zahire ve sair iaşe ile barut ve kurşun uzun kuşatmalarda yetecek miktarda hazır bulundursun; son olarak neferatın yoklanması işine mutemet memurlar tayin edilsin ki muhafız asker, gerek kapıkulu gerek yerli kulu, tam mevcuduyla garnizonda bulunsun.¹⁵⁶

Sarı Mehmed Paşa'nın nasihat ettiği serhad nizamı, çalışmanın bu kısmında Bâbiâli'nin Habsburg serhaddinde takip ettiği askerî stratejinin değerlendirilmesi için bazı ana başlıklar verdiğiinden bir anlamda nirengi noktası teşkil eder. Bâbiâli, serhad kalelerinin tamir ve tahkimi, mühimmatının gözden geçirilmesi ve garnizonların güçlendirilmesi için gerekli tedbirleri almaya muahedenin imzasından hemen sonra başladı. Ayrıntılı olarak bunları incelemekten önce, 18. asrın başında Osmanlı siyasetinin işleyişine göz atmak faydalı olacaktır.

1699'da Osmanlı tahtında Gazi Sultan II. Mustafa,¹⁵⁷ veziriazamlık makamında ise Köprülü hanesinden Amcazade Hüseyin Paşa bulunuyordu; muahedenin mimarı Râmi Mehmed, bizzat Sultan'dan iltifat görmüş, fakat vezirlik teklifini geri çevirmiş ve reisülküttaplıkta kalmıştı.¹⁵⁸ Osmanlı *barış hizbi* antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra devletin hazinesi ve askeriyesinin restorasyonu için faaliyetlerine başlamıştı. Zenta Bozgunu'nun (1697) ardından veziriazam olan Amcazade Hüseyin Paşa'nın bu minvaldeki ilk işi merkezî ordunun ıslahı meselesi oldu. Savaş yıllarında şişen kadrolarıyla yeniçeri ocağı, Osmanlı hazinesi için büyük bir külfetti. Yeniçeri kütüğünün tashihi ve böylelikle askerlikle ilgisi olmayanların ocakla bağının kesilip reaya defterine kaydı sonrasında imparatorluktaki yeniçeri sayısı neredeyse yarı yarıya azaltılmış, 70 bin 304'ten 33 bin 389'a indirilmişti. Bütün kapıkulu askerin mevcudu ise 1701'de 59 bin 100 idi.¹⁵⁹ Veziriazam, timar ve zeamet sahiplerinin beratlarını yenileyerek timar

¹⁵⁶ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler- Osmanlılarda Devlet Düzeni*, (Haz. Hüseyin Ragıp Uğural), Ankara, 1969, ss.79-81.

¹⁵⁷ 1695'te bizzat katıldığı Lugoş Muharebesi'nde kazanılan zaferden sonra *gazi* unvanı almıştı. Bkz. Abdülkadir Özcan, "Mustafa II", *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXXI, İstanbul, 2006, s.276.

¹⁵⁸ Recep Ahıskalı, "Râmi Mehmed Paşa", *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXXIV, İstanbul, 2007, s.450.

¹⁵⁹ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt I, ss.639-642; Avigdor Levy, "Military Reform and the Problem of Centralization in the Ottoman Empire in the Eighteenth Century", *Middle Eastern Studies*, 18/3, 1982, s.231; Selim Hilmi Özkan, *Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1644-1702)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2006, s.145; Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714-1716)*, İstanbul, 2007, s.215.

sistemindeki yozlaşmanın da önüne geçmek istediye de, bu konudaki çabaları istenilen sonucu tam olarak vermemiştir.¹⁶⁰ II. Mustafa'nın devlet işlerinde Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin tesirinde kalması, akrabası Kiblelizâde Ali Efendi'nin saray tertibinin ortaya çıkmasından sonra idamı, ilerleyen yaşı ve hastalığı gibi sebeplerle Amcazade Hüseyin Paşa veziriazamlıktan çekildiğinde (Eylül 1702)¹⁶¹ aldığı tedbirler gevşetildi; örneğin takip eden sene içerisinde Dergâh-ı âli yeniçerilerinin mevcudu yeniden elli bini aşacaktır.¹⁶²

Hüseyin Paşa'nın yerine Daltaban Mustafa Paşa getirildiyse de yeniçerilikten yetişme Mustafa Paşa'nın veziriazamlığı sadece dört ay sürdü. Veziriazam, makamında Feyzullah Efendi'nin gölgesini görmek istemediğinden evvela bir suikast ile Şeyhülislam'ı ortadan kaldırmak istedi; daha sonra Kırım ve Bucak'taki isyanı el altından destekledi. Bütün bu işleri ortaya çıktığında Mustafa Paşa, makamıyla birlikte canını da kaybedecekti.¹⁶³ Veziriazamlıkta Daltaban Mustafa'yı, Râmi Mehmed takip eder. Reisülküttapken bir günlük kubbe vezirliği sonrasında kendisine mühr-i hümayûn verilen Râmi Mehmed Paşa, Amcazade'nin başlattığı restorasyonu devam ettirmek niyetindeydi; fakat maliye ve üretim alanlarıyla sınırlı kalan bazı tedbirlerinin etkisi kısa ömürlü oldu.¹⁶⁴

II. Mustafa'nın, hocası ve şeyhülislamı Feyzullah Efendi'nin ve veziriazamı Râmi Mehmed Paşa'nın, yani Karlofça Antlaşması'nın arkasındaki gücün iktidarı kaybederek siyaseten tasfiyesi 1703 Edirne Vakası'yla gerçekleşti. 1703 İsyanı, hangi ölçülerde, büyük toprak kayıplarını kabullenemeyip 1683 sınırlarına doğru yeniden genişlemeyi hedefleyenlerin hareketiydi? İmparatorluğun sınırlarındaki değişiklikler Sultan'ın ve gözdelelerinin iktidarı kaybetmesinde ne derece etkiliydi? Bu soruların cevabı ayrı çalışmaların konusudur. Vakıa İstanbul'dan Edirne'ye yürüyen isyancıların retoriği 1699'da kaybedilen topraklara da atıfta

¹⁶⁰ Özkan, *Amcazâde Hüseyin Paşa*, s.147. Amcazade Hüseyin Paşa'nın askerî alandaki diğer reformları için bkz. Özkan, *Amcazâde Hüseyin Paşa*, s.148 vd.

¹⁶¹ Özkan, *Amcazâde Hüseyin Paşa*, ss.199-200. Amcazâde'nin veziriazamlıktan çekilmesi ve kısa bir süre sonra ölümü üzerine kapısı da dağıtılmış ve çoğunun malları müsadere edilmişti. Bkz. Markus Köhbach, "Das Schicksal des Qibleli-Zade Ali Beg und die Dimension des Großvesirs Amuca-Zade Köprülü Hüseyin Paşa", *Südost-Forschungen*, 40, 1981, ss.28-30.

¹⁶² Levy, *Military Reform*, s.231.

¹⁶³ Abou-el-Haj, *1703 İsyanı*, s.92.

¹⁶⁴ Ahıskalı, *Râmi Mehmed Paşa*, s.450.

bulunuyordu.¹⁶⁵ Fakat isyan, II. Mustafa ve ricalinin takip ettiği dış politikadan rahatsız olanlardan ziyade, tarih itibariyle halinden hoşnut olmayan birçok zümrenin işbirliği ile vuku bulmuştu. İsyan ve sonrasında Osmanlı siyasetine dair iki gelişme bu tespiti doğrulayabilir.

Evvvela; Osmanlı'nın eli kalem tutanları Karlofça şartlarını, savaşın devlet ve halk üzerindeki yıkıcı etkilerini işaret ederek meşrulaştırıyor, “*ibâdu'llâhın râhatı ve bir müddet memâlik-i mahrûsanın nizâmı için*”¹⁶⁶ barış yapılması gerektiğini propaganda ediyorken, diğer taraftan bilhassa da serhadlüler arasında harpte yaşanan felâketleri hatırlatan, Sultan'ı ve saray ricalini eleştiren türküler söyleniyordu.¹⁶⁷ Ancak isyan serhadde değil, imparatorluğun başkentinde çıkmıştı.

İkinci olarak; isyanı, saray ve devlet ricalinin bulunduğu Edirne'de takip eden Habsburg elçisi Michael Talman, Viyana'ya gönderdiği raporunda, Mustafa taraftarlarının kaybetmesi halinde Karlofça Antlaşması'nı imzalayanların iktidardan uzaklaştırılacağını ve barışın tehlikeye gireceğini yazmıştı;¹⁶⁸ ancak 22 Ekim'de yeni padişah III. Ahmed'in veziriazamı Nişancı (ya da Kavanoz) Ahmed Paşa tarafından kabul edilen Habsburg elçisi, barışın devam edeceğine dair sözler işitmişti.¹⁶⁹ Nitekim öyle de olacaktır.

1703 İsyanı'nın, Bâbü'lî'nin Karlofça düzenini değiştirmek için ordu seferber etmesine yetmediği düşünüldüğünde, tahtta ve veziriazamlıkta kimin bulunduğu kısmen bağımsız olarak Osmanlı siyasetinde bir *süreklilik* olduğunu söyleyebiliriz. 1683-99 Harbi'nde kaybedilen yerlerin yeniden fethi Bâbü'lî'nin siyasî hedefleri arasındaydı, fakat Osmanlılar bu konuda aceleci değildi; Avrupa dengesini takip ederek dış politikaya yön verilmesi 1699

¹⁶⁵ Abou-el-Haj, 1703 İsyanı, s.110.

¹⁶⁶ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s.639. Barışın siyaseten savunması sadece kroniklerde değil, edebiyatta da aks-i seda bulmuş, esasen bir kaside türü olan *sulhiyeler* ortaya çıkmıştır. Nâbi ve Sâbit'in sulhiyeleri Karlofça Antlaşması ile ilgilidir. Bkz. Bayram Rahimgülyev, *Osmanlı Edebiyatında Dönüşümün Şiiri: Sulhiyeler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Bilkent Üniversitesi, 2007, ss.87-89, 91-104. Vakanüvis Raşid Efendi de, 1703 İsyanı bahsinde “*Bin yüz onda buldu dünyâ rahat-ı sulh u salâh*” mısraı ile not düşmüştür, *Târih-i Râşid*, cilt II, s.649.

¹⁶⁷ Bazı örnekler için bkz. Cahit Öztelli, *Uyan Padişahım*, İstanbul, 1976, ss.459, 462, 477-486.

¹⁶⁸ OeStA, KA, HKR Akten Kr. 86, Exp. 1703 Mai 271: Tallmannische Relationes anno 1703, fol.166r. vd.

¹⁶⁹ OeStA, KA, HKR Akten Kr. 86, Exp. 1703 Mai 271: Tallmannische Relationes anno 1703, fol.259r. vd.

sonrasında Osmanlı diplomasisinin ana ilkesiydi.¹⁷⁰ Buna rağmen Osmanlı-Habsburg barışının bozulmaması için her iki tarafın da ince bir siyaset takip etmesi gerekecekti. Talman, İstanbul'dan düzenli olarak gönderdiği raporlarında III. Ahmed'in yeniçeriler ve sipahiler tarafından savaşa zorlandığını yazıyor, Osmanlı başkentinden gelen bu tür haberler Avrupa matbuatında da yer buluyordu.¹⁷¹ Rákóczi İsyanı'nı destekleyen Macarların ve İspanya tahtı için Habsburglarla savaşan Fransa'nın Bâbüâli'yi yeni bir sefere kışkırttığı da biliniyordu.¹⁷² Kurucların ilk başarıları Osmanlı sınır paşalarını, bilhassa da Temeşvar Valisi Ali Paşa'yı etkilemiş ve Rákóczi ile sürekli temas halinde olan Paşa, İstanbul'a gönderdiği raporlarında Habsburglara karşı zafer fırsatından bahseder olmuştu. Fakat III. Ahmed'in kararını Ali Paşa'nın heyecanlı haberleri değil, aynı tarihlerde Bosna valisi olan Elçi İbrahim Paşa'nın soğukkanlı değerlendirmeleri belirledi.¹⁷³ Yine de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gelişmeleri dikkatle takip eden Talman, sonraki yıllardaki raporlarında da, Saray'ın ya da Bâbüâli'nin gizlice savaş planı yaptığından bahsetmeye devam edecektir.¹⁷⁴

Habsburg elçisinin dikkatini çeken şeylerin başında şüphesiz Osmanlı İmparatorluğu'ndaki askerî faaliyetler, bunlar arasında da bilhassa serhaddi ilgilendirenler geliyordu. Bâbüâli'nin 1699 sonrasındaki askerî stratejisinin en önemli başlıklarından birisi, serhadlerdeki kaleleri güçlendirmek ya da icap eden yerlere yenilerini yapmaktı; bu, esasında 18. asrın tamamında görülecek bir siyasî iradenin neticesiydi.¹⁷⁵

Mamafih Bâbüâli'nin 1699 sonrasında inşa ettiği kaleler, Habsburg sınırında değil, imparatorluğun kuzey serhaddindedir. Bu durum, Azak'ın Osmanlı elinden çıkmasıyla doğrudan alakalıdır. Esasen Osmanlılar Azak'ta 17. yüzyıl boyunca orta ölçekli bir garnizon bulunduruyordu ve Azak, bir serhad kalesi olmaktan

¹⁷⁰ Beydilli ve Erünsal, *Prut Savaşı Öncesi*, s.1.

¹⁷¹ *Wienerisches Diarium* no.163, 21-24 Şubat 1705; Nurdan Melek Aksulu, *Die Hohe Pforte, Türkenkriege, Konflikte und Beziehungen zwischen Abendland und der Türkei (1703-1738)-Aus deutschsprachigen Zeitungen des 18. Jahrhunderts*, Norderstedt, 2009, s.24.

¹⁷² *Wienerisches Diarium* no.158, 4-6 Şubat 1705.

¹⁷³ Sandor Papp, "Krimtatarische und ungarische Interessengemeinschaft während des Rákóczi-Freiheitskampfes", *Studia Caroliensia*, 3-4, 2004, s.68.

¹⁷⁴ Eudoxiu Hurmuzaki (Ed.), *Documente privitoare la Istoria Românilor*, cilt VI: 1700-1750, Bükreş, 1878, s.66.

¹⁷⁵ Aksan, *Locating the Ottomans*, s.123.

ziyade, özellikle Karadeniz'in güvenliği için bir kontrol noktasıydı.¹⁷⁶ İstanbul Antlaşması ile kale Rusya'ya bırakıldığında, Osmanlılar için Karadeniz'in, dolayısıyla da payitahtın güvenliği tehlikeye girmişti. Çar I. Petro'nun Azak'ta büyük bir garnizon ve güçlü bir donanma kurmak için Rusya'nın insan ve malî kaynaklarını seferber etmesinin bu tehlikeyi bir tehdide çevirdiği aşikârdı.¹⁷⁷ Bâbîâli, bu tehdidi bertaraf etmek için, Azak Denizi'nin Karadeniz'e açıldığı stratejik Kerç Boğazı'nın iki yakasında Yenikale, Taman ve Temrük kalelerinin inşasına başladı.¹⁷⁸

Özellikle Yenikale, Azak'ın kaybını telafi etmek için düşünülmüştü. Kalenin inşa edileceği yer için boğazın en dar noktası Akıntıburnu'nun seçilmesi tesadüf değildir. Bâbîâli'nin hedefi seyrüseferi denetim altında tutmaktır. Kalenin mimarları humbaracı ve lağımçı ocağının ağalarıydı ve aslen bir İtalyan olan mühtedi Galoppo da inşaatı nezaret ediyordu. Veziriazam Râmi Mehmed Paşa da Yenikale'nin inşaatıyla bizzat ilgileniyordu.¹⁷⁹ Bu inşaatı, üstelik Rus elçisi Tolstoy, Osmanlı maliyesinin yeni bir kale yapabilecek durumda olmadığını yazdıktan¹⁸⁰ hemen sonra başlanması, Bâbîâli'nin serhadlerin tahkimi için kararlı bir siyaset takip ettiğini göstermektedir. Bu kararlılık Habsburg serhaddinde başka bir şekilde tecessüm edecektir.

Karlofça Antlaşması'nın kısıtlayıcı hükümleri, hududa yakın bölgelerde ne Bâbîâli'nin ne de Hofburg'un yeni bir kale inşa etmesine izin veriyordu; ancak mevcut kaleler tamir edilebilirdi. Nitekim Osmanlılar, barış antlaşmasının imzalanmasından sonra, harp senelerinin kısıtlı imkânlarıyla 1690'dan itibaren

¹⁷⁶ Alan Fisher, "Azov in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *A Precious Balance: Conflict, Trade and Diplomacy on the Russian-Ottoman Frontier*, İstanbul, 1999, s.69; Victor Ostapchuk ve Svitlana Bilyaveya, "The Ottoman Northern Black Sea Frontier at Akkerman Fortress: The View from a Historical and Archaeological Project", *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed. A.C.S. Peacock), Oxford, 2009, s.140.

¹⁷⁷ Petro'nun Azak siyaseti için bkz. Brian Boeck, "When Peter I Was Forced to Settle for Less: Coerced Labor and Resistance in a Failed Russian Colony (1695-1711)", *The Journal of Modern History*, 80, 2008, ss.485-514.

¹⁷⁸ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt V: 1699-1774, İstanbul, 2011, s.251; Nejât Göyünç, "Osmanische Festungen auf dem Balkan im 18. Jahrhundert", *Internationaler Kongress für Militärgeschichte Wien 6.-10. Juni 1983, Beiträge*, Viyana, 1983, s.79.

¹⁷⁹ Akdes Nimet Kurat, *Prut Seferi ve Barışı 1123 (1711)*, cilt I, Ankara, 1951, ss.50-53.

¹⁸⁰ Pyotr Andreyeviç Tolstoy, *Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu- İstanbul'daki Rus Büyükelçi Pyotr Andreyeviç Tolstoy ve Onun Osmanlı İmparatorluğu'na Dair Hatıraları (XVIII. Yüzyılın İlk Çeyreği)*, (Ed. M.R.Arunova ve F.S.Oreşkova), (Çev. İbrahim Allahverdi), İstanbul, 2009, s.108.

zaman zaman tamir gören Belgrad ve Temeşvar kalelerinin güçlendirilmesi için büyük bir iş gücü seferber etmişti.¹⁸¹ Bosna'da ise daha geniş bir coğrafyaya yayılmış şekilde askerî inşa programı başlatıldı. Bütün bu inşa ve tamir faaliyetleri, ilgili bölümlerde ayrıntılı inceleneceğinden, burada sadece Karlofça Antlaşması'nın yedinci maddesinin Osmanlı askerî stratejisini nasıl sınırladığını daha rahat anlayabilmek için Habsburg serhaddindeki bazı askerî tahkimatların inşasına ve tamirine dair bilgi verilecektir.

Bâbîâli, birçoğu Bosna Eyaleti'nde olmak üzere, 1699 sonrasında kale ve palankaları tamir ederken, çok az yerde yeni bir kale inşası için girişimde bulundu. Bunlar ise çoğu zaman Habsburg sınır ricaliyle ya da doğrudan iki başkent arasında sorun yaratıyordu. 1699'da Habsburglara bırakılan Arad Kalesi'nin hemen top altında kurulması planlanan pazar yeri ve bunu korumak için yapılacak kule bunlardan birisidir. Kalenin inşaatını, o dönem Temeşvar valisi olan Elçi İbrahim Paşa bizzat takip ediyordu; işlerin yürümesi için bölgeye bir yeniçeri ağası nezaretinde askerî birlikler de gönderilmişti. Arad garnizonu komutanı Löffelholz, bu girişimi İbrahim Paşa nezdinde defalarca protesto etmiş ancak bir sonuç alamamıştı.¹⁸² Viyana, yapılacak kalenin barışın açık bir ihlali olacağını düşünüyor ve bu konuda hem Paşa'yı, hem de Bâbîâli'yi uyarıyordu.¹⁸³ İki tarafın uzlaşarak pazar yeri ve kulenin biraz daha iç bölgede inşa edilmek üzere anlaşılması, ancak Elçi İbrahim Paşa'nın Rumeli beylerbeyi olarak tayini ve yerine sabık Rumeli Beylerbeyi Hüseyin Paşa'nın getirilmesi sonrasında mümkün olabilecekti.

Buna benzer bir vakaya Bosna'da da tesadüf edilir. Bâbîâli, harp zamanında yıkılmış birçok kale ve palankayı –beraberinde Sava sahillerindeki iskeleleri de– tamir ettirmek için h.1111 senesinden itibaren müfettişler görevlendirmiş, keşif defterleri çıkarmış ve bütçe ayırmıştı.¹⁸⁴ Bunlar arasında özellikle Eski Gradişka'ya yapılması planlanan tahkimatlar Petervaradin'den Karlovac'a, Graz'dan Viyana'ya kadar Habsburg askerî serhaddinde söz sahibi bütün

¹⁸¹Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s.606.

¹⁸²OeStA, KA, HKR Protokollen 414 (Exp. 1702), 389r. Juni nr.200; 476r. Juli nr.373; 479v. November nr.221.

¹⁸³Aksulu, *Die Hohe Pforte*, s.11.

¹⁸⁴BOA, D.BKL.d. 32277.

makamları teyakkuza geçirmişti. Bu konudaki ilk raporu Petervaradin garnizonu komutanı Baron de Nehem 1702 senesinin başında kaleme almıştı, sonrasında diğerleri takip etti.¹⁸⁵ Karlofça Antlaşması ile Habsburglara bırakılan Gradiška'da, 17. asırda sayıca orta ölçekli, fakat nispi olarak önemli bir Osmanlı garnizonu bulunuyordu.¹⁸⁶ Bâbîâli, bu kaybı telafi etmek için Sava kıyısında Atik Gradiška'yı yeniden tahkim etmek istemişti. İlk plana göre hendek temizlenecek ve varoşun etrafı şaranpoyla çevrilecekti. Bu iş için yalnızca 300 guruşluk oldukça cüz'i bir bütçe ayrılmıştı.¹⁸⁷ Gradiška'nın tahkimi, Nehem tarafından Bosna valisi nezdinde protesto edilmiş ve inşaatın bir an evvel durdurulması istenmişti, zira Osmanlılar sadece şaranpo yapmakla kalmıyor, mazgallarla güçlendirerek bunları birer istihkâma çeviriyordu.¹⁸⁸ Habsburg serhaddini tahkim etmeyi hedefleyen Osmanlı kararlılığı, bir defa daha eyaletteki paşanın değişmesi sebebiyle yumuşayacaktı. Bu defa da Elçi İbrahim Paşa'nın Eğriboz'a tayininden sonra, halefi, ilk işi olarak kethüdasını Petervaradin'e göndermiş ve Gradiška'da şikâyetle konu olan tahkimatların inşaatını durdurduğunu haber vermişti.¹⁸⁹

Arad ve Gradiška vakalarından hareketle, Habsburg sınırındaki Osmanlı askerî stratejisinin sınır paşalarının takdirine bırakıldığı iddia edilebilir ki bu iddia, sadece kale ve palanka inşaatlarında değil, daha sonra gösterileceği üzere sınırdaki garnizon büyüklükleri mevzubahis olduğunda da *kısmen* doğrudur. Sınır paşaları, Osmanlı tarafında yapılacak tahkimatlar konusunda ne kadar esnekse, sınırın diğer tarafında inşa edilenler konusunda da bir o kadar katıydı. Daha önce, yine Vasvar Antlaşması'nın (1664) kısıtlayıcı hükümlerine rağmen Bosna sınırında Habsburgların bir kale inşa etmesine göz yuman Sührab Mehmed Paşa'nın akıbetinin bu katılıkta ne derece payının bulunduğunu tam olarak kestirebilmek mümkün değildir. Habsburgların sınırdaki inşa ettiği kale Bâbîâli tarafından haber alınınca Sührab Mehmed Paşa, Bosna valiliğinden azl

¹⁸⁵OeStA, KA, HKR Protokollen 414 (Exp. 1702), 115r. Februar nr.150; HKR Protokollen 423 (Exp. 1704), 253r. März nr.233; Alte Feldakten Kr. 234: Akten des Karlstädter Generalats 1705, 1705/8/2.

¹⁸⁶Gradiška garnizonunun mevcudu 905 iken, bütün Bosna Sancağı'nda sadece 5 bin 160 nefer vardı. Bkz. BOA, D.BKL.d. 32182.

¹⁸⁷BOA, DBKL.d. 32277, s.8.

¹⁸⁸OeStA, KA, HKR Protokollen 425 (Exp. 1704), 1329r. November nr.25.

¹⁸⁹OeStA, KA, HKR Protokollen 432 (Exp. 1705), 1492r. November nr.141.

ve ardından idam edilmişti.¹⁹⁰ Bir diğer etken de, bilhassa Bosna serhaddindeki kale kapudanları ve sair zabıtların, meseleleri doğrudan Bâbîâlî'ye taşıyarak sınır paşalarının da gücünü aşan bir dikkati celp etmeleri olabilir.

Osmanlı serhad ıcalı de, hududa yakın bölgelerde inşa edilen Habsburg istihkâmlarına Karlofça Muahedesi'nin yedinci maddesini öne sürerek itiraz ediyordu. Söz konusu madde, antlaşmada ismen zikredilerek yıkılan kalelerin bir daha inşa edilmemesini, fakat bunların haricindeki kale ve istihkâmların tamir edilebileceğini; diğer taraftan reayanın rahatı için kurulacak açık varoşların hiçbir bahaneyle kaleye çevrilmemesini öngörüyordu. Asıl tartışma sebebi bu maddenin farklı yorumlanmasıydı. Örneğin Bosna Valisi Köse Halil Paşa, Habsburgların sınıra yakın bölgelerdeki Ortaçağ'dan kalma kaleleri askeriyle işgal ve tahkim ettiğinden şikâyetçi olduğunda, Karlovac generali Auersperg, bunların kadim Habsburg kalesi olduğu ve içlerinde kırk yıldır asker bulunduğu cevabını vermişti.¹⁹¹

Osmanlı itirazlarının asıl hedefi, sınırın hemen yanı başında muhafız kuleleri olarak da tarif edebileceğimiz çardaklar (Alm. *Tschardak*) inşa edilmesi idi. Saray Harp Şurası'na Mart 1699'da sunulan bir askerî raporda Osmanlı hududu boyunca bir güvenlik hattı oluşturulması ve bu hattın imparatorluğa yerleşmiş Sırp milislerce korunması fikri, uzun süren tartışmalar sonrasında, 1702'de kabul edilmişti. Plana göre Sava'dan Tuna'ya ve Tuna'da Tise'ye kadar uzanan sınırdaki belirli aralıklarla çardaklar inşa edilmesi ve bunların her birine 32 muhafız milis konulması gerekiyordu; her 6 çardağın neferi bir bölük meydana getiriyor ve Osmanlı hududu boyunca dizilen 101 çardaktan ibaret toplam 15 bölükte 3 bin 199 asker istihdam ediliyordu.¹⁹² Bu çardaklar esasen antlaşmadan hemen sonra inşa edilmeye başlanmıştı ve Osmanlı-Habsburg sınırının tahdidi görüşmelerinde de sorun olmuştu. Tarafların ayrıca tayin ettiği müfettişler bu çardakları yerinde görerek Bâbîâlî'ye ve o tarihte antlaşmanın

¹⁹⁰ Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s.101.

¹⁹¹ OeStA, KA, HKR Protokollen 411 (Exp. 1701), 414v. Juni nr.311.

¹⁹² Fr. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze, aus Originalquellen und Quellenwerken Geschöpft*, cilt I, Viyana, 1875, s.130; *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen*, cilt I: *Einleitung zur Darstellung der Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*, (Ed. Abtheilung für Kriegsgeschichte des k.k. Kriegs-Archives), Viyana, 1876, ss.450-455.

mübadelesi için Viyana'da bulunan İbrahim Efendi'ye (daha sonra Elçi İbrahim Paşa) hitaben bir takrir kaleme almışlardı.¹⁹³ Sadece Bosna'da değil, Temeşvar tarafında yapılanlar da şikâyet konusuydu.¹⁹⁴ Viyana, bu şikâyetleri, sınırda inşa edilen çardakların birer kale olmadığını, ancak reayayı eşkiyadan korumak için yapıldıklarını öne sürerek geçiştiriyordu. Fakat Osmanlılar bu çardakların yıkılması için ısrar ediyordu. Nehem ise meselenin İstanbul'daki Habsburg elçisi Talman'a havale edilmesinin doğru olacağını düşünüyordu.¹⁹⁵

Bâbiâli, Habsburgların çardaklara ve bazı varoş şaranpolarına asker hatta top koyduğunu haber veren Belgrad Muhafızı Hasan Paşa'ya, Karlofça Antlaşması'nın ilgili maddesini hatırlatarak, bu durumun kesinlikle barışın ruhuna aykırı olduğunu yazmıştı.¹⁹⁶ Hasan Paşa'nın ısrarı üzerine Nehem, antlaşmanın hilafına inşa edilen çardakların yıkılacağına söz vermişti, ancak yıkım işleri uzun süre sürüncemede kaldı. Bu çardaklar bir süre sonra tekrar gündeme gelecek, Osmanlı-Habsburg sınır meselelerinin de ele alındığı müzakerelerde yeniden pazarlık konusu yapılacaktı.¹⁹⁷

Sınırın hangi tarafında yapılıyor olursa olsun, askerî tahkimatlar incelediğimiz dönem boyunca tartışma konusu olarak kaldı. Bunlar kimi zaman yerel düzeyde karşılıklı protestolarla geçiştirilirken, kimi zaman da başkentlere kadar uzanan birer diplomatik mesele halini alacaktı. Saray Harp Şurası, bir süre sonra, Karlofça Antlaşması'nın ilgili maddesini yeniden düzenlemek adına bir girişimde bulunacak, sınırdaki komutanlarından, Bosna paşasından ya da Belgrad seraskerinden, Habsburgların da kale inşa edebileceklerine dair bir temessük almalarını isteyecektir.¹⁹⁸ Fakat yeni bir Osmanlı-Habsburg harbi çıkana kadar Karlofça Antlaşması'nın yedinci maddesi, her iki tarafça kendileri lehine esnetilmeye çalışılsa da değişmeden kalacak ve iki imparatorluğun da

¹⁹³ Gökçe, *Bosna Vilâyeti Hududnâmesi*, ss.91-92.

¹⁹⁴ OeStA, KA, HKR Protokollen 412 (Exp. 1701), 610r. September nr.163.

¹⁹⁵ OeStA, KA, HKR Protokollen 420 (Reg. 1703), 427v. 22 Juni nr.247; HKR Protokollen 424 (Exp. 1704), 539v. Mai nr.408.

¹⁹⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 756/4 (11 muharrem 1115).

¹⁹⁷ Jovan Pešalj, "Early 18th-Century Peacekeeping: How Habsburgs and Ottomans Resolved Several Border Disputes after Karlowitz", *Empires and Peninsulas Southeastern Europe between Karlowitz ven the Peace of Adrianople, 1699-1829*, (Ed. Plamen Mitev, I.Parvev, M.Baramova ve V.Racheva), Berlin, 2010, ss.31, 36.

¹⁹⁸ OeStA, KA, HKR Protokollen 447 (Reg. 1707), 627r. 20 Juni nr.338.

serhaddeki askerî stratejilerini belirleyen faktörlerden biri olacaktır. Ancak Osmanlıların, Habsburg serhaddinde yeni kale inşa etmemelerin tek sebebinin Karlofça Antlaşması'nın kısıtlayıcı hükümleri olduğunu söylemek doğru olmaz; başka engeller de söz konusudur. Bunların tamamını tek bir örnekle tartışmak mümkündür.

Bâbîâli, h.1113 / m.1701-02 senesinde Niş'te yeni bir kale yapmak için hazırlıklara başlamıştı. Daha önce bahsedildiği üzere Niş, *via militaris* üzerinde önemli bir konumdaydı; Morava Vadisi'nin, yani Semendire'den Rumeli'ye geçişin kilidiydi. Kale, savaşta iki defa el değiştirmiş, bu sırada tahkimatlarında bazı yenilikler yapılmış, ancak 1690 sonrasında ihmal edilmişti. Karlofça Antlaşması ile *serhad başlarında* yeni kale inşa etmeyeceğini taahhüt eden Bâbîâli için, hem daha önce burada bir kale bulunduğundan hem de Niş sınırı çok da yakın bir mesafede olmadığından yapılacak tahkimatlara dair diplomatik bir sorun söz konusu değildi. Antlaşmadan hemen sonra Belgrad ve Temeşvar'ın tamiri ve tahkimi için çalışmaya başlayan Bâbîâli, Niş'te de bu iki serhad kalesine benzer şekilde muhkem bir kale yapılmasını kararlaştırmıştı. Hikâyenin devamını Defterdar Sarı Mehmed Paşa ve Râşid Mehmed Efendi'nin tarihlerinden takip edebiliyoruz:¹⁹⁹

Niş Kalesi'nin inşaatına Köstendil Mutasarrıfı Mehmed Paşa'yı nazır tayin eden Bâbîâli, yapılan tahkimatların keşfini de Lağımcıbaşı Frenk Mehmed Ağa'ya sipariş etmişti. Mehmed Ağa'nın "*gösterdiği resme i'tibâr*" edilmiş ve "*hâric-i hendekte dört tabya*" yapılmak üzere toplam 361 bin 435 guruşluk bir bütçe ayrılmıştı. Lağımcıbaşı Mehmed'in emrine Rumeli kazalarından ayrıca işçi de verilmişti. Mehmed Ağa, işe eski kale duvarlarını yıktırıp yeni hendek açtırmakla başlamıştı. Ancak çalışmalara kış sebebiyle ara verildi. Gerek işine başkasını karıştırmaması, gerekse reayadan gelen şikâyetler sebebiyle Bâbîâli yeni bir karar vermek zorunda kaldı. "*İfrâğı dûr u dırâz müddete muhtâc*" ve "*mesârıfden gayrı kazâ re'âyâlarına dahi küllî cevır ü eziyet*" olacağından, yani tamamlanması için çok uzun bir süre gerektiğinden ve hazineye getirdiği masraftan başka reayanın büyük sıkıntı çekmesine yol açacağından Niş

¹⁹⁹ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyât*, ss.726-727; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s.606. İtalik ile gösterilen alıntılar Târih-i Râşid'den yapılmıştır.

Kalesi'nin tahkimi çalışmaları iptal edilmişti. Mehmed Ağa vazifeden alınmış, hazineyi uğrattığı zarar sebebiyle idam olunmaktan ancak bazı devlet ricalinin yardımıyla kurtulabilmişti. Bâbîâli, kalenin eski haliyle yeniden inşa edilmesine karar vermiş, bu iş için bir sonraki senenin beklenmesini uygun bulmuştu. Gerek Defterdar Sarı Mehmed'in, gerekse Râşid Mehmed'in yazdıklarından anlaşıldığı kadarıyla Lağımcıbaşı Mehmed'in planı çağın askerî prensiplerine uygundu. İşin iptal edilmesi de, yine erken modern dönem devletlerinin böylesi büyük inşa projelerinde yaşadıkları benzer sıkıntıların bir sonucuydu: Maliyet, işçilik ve zaman.

Bâbîâli'nin Niş Kalesi'nin yeniden inşası için ayırdığı para 43 milyon akçenin üzerindeydi. H.1113 / m.1701-02 tarihli Osmanlı bütçesi²⁰⁰ incelediğinde söz konusu meblağın tam olarak ne ifade ettiği daha rahat anlaşılabilir. İnşaat için öngörülen masraflar, h.1113'te Osmanlıların yaptığı toplam harcamaların %4,12'sine karşılık geliyordu; imparatorluğun bütün sınırlarındaki muhafız yerli kulu neferatın mevacibinin ise neredeyse beşte birine denkti. Aynı tarihte Bâbîâli'nin kale tamiri ve mühimmatı için sadece 3 milyon akçe harcadığı düşünüldüğünde, Niş Kalesi'nin yenilenmesinin Osmanlı hazinesine neye mal olacağı ortaya çıkar. Fakat yine h.1113'te Osmanlı bütçesinin yaklaşık 130 milyon akçe fazla verdiği de hesaba katılmalıdır; yani mesele hazineye para bulunmaması değildir. Şu halde fiskalist maliye politikalarının²⁰¹ Osmanlı askerî stratejisinde belirleyici etkenlerden birisi olduğu açıktır.

İş gücünün temini ve maliyeti, böyle büyük inşaat projelerinde kısıtlayıcı etkenlerin başında geliyordu. İnşaatın zamanında tamamlanması için çok sayıda işçi çalıştırmak gerekiyor, bilhassa nitelikli ustaların istihdamı masrafları oldukça yükseltiyordu. Bâbîâli, inşaat için gerekli kol gücünü civar kazaların ahalisinden, kale neferinden ve timarlı sipahiden temin ederek bu yükü azaltmanın bir yolunu bulmuştu. Bilhassa timarlı sipahiler, alaybeyleri nezaretinde *rûz-ı hıız*dan *rûz-ı kasım*a kadar, yani olağan sefer mevsiminde bedenen kale inşaatlarında çalışmak üzere emir alıyorlardı. Bunlar

²⁰⁰ Mehmet Genç ve Erol Özvar (Haz.), *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, cilt II, İstanbul, 2006, ss.247-258.

²⁰¹ Mehmet Genç, "Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün İlkeleri", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, 2000, ss.46-47.

gönderildikleri yerde yoklanıyor, padişahın fermanına itaat etmeyenlerin dirliği elinden alınıyor ve bir başkasına tevcih ediliyordu.²⁰² Sefere katılmaktan kaçınan sipahinin niçin uzak memleketteki²⁰³ bir kalenin inşaatında çalışmak isteyeceği bir başka sorundu. Nitekim bazı mazul alaybeyleri, bu eziyetten kurtaracağına söz verdiği sipahiyle işbirliği yaparak, eski dirliğine yeniden tevcih edilmek için çeşitli tertiplere bulaşıyordu.²⁰⁴ Sancağındaki timarlıları bütün mevcuduyla kale tamirine götürebilenler ise, genellikle muhafız paşanın arzıyla, vazifesinde ibka olunuyordu.²⁰⁵ Ancak ne kale neferi veya timarlı sipahi ne de cizyesine mahsuben kale inşaatlarında çalışan Eflâk ve Boğdan reayası kalifiye işçi değildi. Daha sonra ele alınacağı üzere Bâbîâlî'nin kale inşaatlarının işçilik bahsinde asıl sorunu iş gücü temini ya da bunun yüksek maliyeti değil, kalifiye işçilik meselesi olacaktır.

Diğer taraftan, her ne kadar Osmanlı eşrafı ve reayası, emniyetleri söz konusu olduğunda Bâbîâlî'ye müracaat ederek kazasına bir palanka yapılmasını yahut garnizon konulmasını istiyor ve bunun için madden ve bedenen yardımda bulunuyorsa da, Niş vakasında olduğu gibi memnuniyetsizlik söz konusu olabiliyordu. Banaluka Kalesi'nin tamirinde de, eşraftan ve zabitler arasından bazı kimseler birlikte hareket ederek işi yavaşlatmayı başarmış, ancak daha sonra Bâbîâlî tarafından cezalandırılmışlardı.²⁰⁶ Bâbîâlî'nin Lağımçı Mehmed Ağa'nın yürüttüğü Niş Kalesi'nin modernleştirilmesi işinden vazgeçmesinin bir sebebi de, daha önce bahsedildiği üzere vergi muafiyetleri ve bazı başka teşviklerle iskân siyaseti takip ettiği bölgeden reayayı kaçırmak istememesi olmalıdır.

Uzun yıllar sürecektir olması Bâbîâlî'nin yeni kale inşasından kaçınmasının bir başka nedenidir. Masrafları karşılamak bir yana, iş gücü ve malzemenin temini inşaatı geciktirdiği gibi, sadece belli mevsimlerde çalışılabilir olması da, inşaatın zamanında tamamlanmasını engelliyordu. Osmanlılar, böyle önemli ve

²⁰² BOA, A.DVNS.MDM.d. 114-1, 513/2285 (Evâsıt-ı Zî'l-hicce 1116); 585/2617 (Evâhir-i Rebîü'l-evvel 1117); 651/2905 (Evâhir-i Cemaziye'l-evvel 1117); İE.AS. 89/8218; C.TZ. 138/6852.

²⁰³ Örneğin Anadolu Eyaleti'ndeki livaların timarlıları h.1126 / m.1714'de Hotin Kalesi'nin tamiri için tayin edilmişti. Bkz. BOA, C.AS. 871/37371.

²⁰⁴ BOA, İE.DH. 24/2189.

²⁰⁵ BOA, İE.DH. 21/1925; 24/2189.

²⁰⁶ BOA, İE.ŞKRT. 7/660.

büyük istihkâm işlerini genellikle ordunun bölgede bulunduğu zamanlarda yapmayı tercih ediyordu; serasker denetimi, ordu istihkâmcıları, seferber edilen işçiler ve nakit para gibi unsurlar işin daha hızlı tamamlanmasını mümkün kılıyordu.²⁰⁷

Yukarıda temas edilen sorunlardan sadece Osmanlılar değil, erken modern dönemin bütün devletleri etkileniyordu. Örneğin Habsburglar, 1699'da Osmanlı hududunda kurulacak askerî düzeni belirledikleri planın öngördüğü kale inşaatlarının bazısına başlayamamış, bazısını ise bitirememişti. Söz konusu plana göre Arad, Segedin, Petervaradin, Ösek ve Brod kaleleri tamir ve tahkim edilerek sınırları koruyacaktı.²⁰⁸ Karlofça Antlaşması'nı takip eden dönemde kendini İspanya Veraset Savaşı'nın içinde bulan Hofburg, bu dönem boyunca malî sıkıntılarla boğuşmak zorunda kalacak ve sınır kalelerini güçlendirmek için gerekli çalışmaları uzun süre başlatamayacaktı. Ufukta yeni bir Türk harbi görüldüğünde yapılan tahkimat ve tamiratların masrafları ise, Bâbîâli'nin idam ettiği eski Eflâk ve Boğdan voyvodalarının Erdel'de tuttuğu şahsî hazinelerinin tamamının (yaklaşık 400 bin flori) cebren borç alınması ile karşılanabilmişti.²⁰⁹ Bunlar yine de aceleyle yapılmış tahkimatlardı; 1699'da Saray Harp Şurası'nın kabul ettiği plana uygun olarak inşa edilen yegâne yapı Arad Kalesi'ydi ve bütün tahkimatları ancak 1783'te, Osmanlı tehlikesi artık kalenin uzağında kaldığında tamamlanabilecekti.²¹⁰

Bâbîâli de yeni bir savaş ihtimali belirlediğinde serhad kalelerinin tahkimi için harcadığı parayı doğal olarak arttırmıştı. 1714'te imparatorluğun Habsburg, Venedik ve Rusya hudutlarındaki kalelerden stratejik önemi olanların tamiri için yaklaşık 480 bin guruş sarf edildi. En fazla harcama imparatorluğun uzak ucundaki Hotin Kalesi'ne yapılırken (takribî 134 bin guruş), Belgrad Kalesi'nin tamiri için 47 bin 550 guruş ayrılmıştı.²¹¹ Bir savaş tehlikesi söz konusu

²⁰⁷ Murphey, *Osmanlı'da Ordu*, ss.40-41.

²⁰⁸ OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 210: Türkenkrieg 1698-1699, 1699/13/3; HKR Akten Kr. 73, Exp. 1699 September 153.

²⁰⁹ Ludwig Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen Nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen*, cilt XVI: *Der Türken-Krieg 1716-18. Feldzug 1716*, Viyana, 1891, s.105.

²¹⁰ Mihai Georgita, "Der Festungsbau im westlichen Siebenbürgen im 18. Jahrhundert", *Festung und Innovation*, (Ed. Harald Heppner ve Wolfgang Schmale), Bochum, 2005, ss.35-36.

²¹¹ Ertuş, *Sultanın Ordusu*, s.291.

olduğunda, Bâbîâli de, çağın diğer devletlerinde olduğu gibi, bütün güçlüklerine rağmen kaleleri tahkim ve tamir etmek için gerekli parayı ve insan gücünü bulabiliyordu. Ancak bu cümle, Bâbîâli'nin yalnızca bir savaş durumunda serhadlerindeki askerî stratejisini hatırladığı anlamına gelmemektedir. İncelediğimiz dönem içerisinde yeni kale inşaatından ziyade, güçlü garnizonlarla sınırı savunmak, serhadde Osmanlı askerî stratejisinin temel unsuruydu; nitekim Osmanlıların piyade ve süvariden mürettep güçlü garnizonlarına güvendiğini ve savaşlarda kuşatma yerine meydan muharebesini tercih ettiğini 17. yüzyılın ikinci yarısında yazan St.Gotthard Muharebesi'nin kahramanı General Montecuccoli'nin tespitini²¹² yaklaşık yarım asır sonra Rus elçisi Tolstoy da paylaşacaktır.²¹³ Bu durum aslında 17. asır boyunca Osmanlı ordusunda yaşanan değişimin de bir neticesidir. Bu nedenle 1699 sonrasında Bâbîâli'nin Habsburg serhaddindeki garnizonlara verdiği nizamı ele almadan önce Osmanlı ordusunun değişimi üzerinde kısaca durmak gerekir.

Osmanlı ordusu *klasik çağ*da merkezinde Dergâh-ı âli yeniçerilerinin bulunduğu, fakat asıl gücünü timarlı sipahinin meydana getirdiği hafif süvari ağırlıklı bir orduydı; hareketli süvariye göre bir taktik benimsenmişti.²¹⁴ Ancak Osmanlı ordusunun kompozisyonu 17. asırda değişecek, piyadenin öne çıktığı bir taktik ve tertip gelişecektir. Bu değişimin izlerini geriye doğru, Uzun Harbe (1593-1606 Osmanlı-Habsburg Savaşı) kadar götürmek mümkünse de,²¹⁵ örneğin 1632-39 Osmanlı-Safevî Savaşı'nın en önemli safhası olan 1638 Bağdad Kuşatması'nda Osmanlı ordusundaki süvari sayısı, piyade sayısının iki katından fazlaydı.²¹⁶

²¹²Raimond Montecuccoli, "Vom Kriege mit den Türken", *Ausgewählte Schriften des Raimond Fürsten Montecuccoli General-Lieutenant und Feldmarschall*, cilt II: *Militärische Schriften*, (Ed. Alois Veltzé), Viyana, 1899, s.544, 555.

²¹³Tolstoy, *Tolstoy'un Gizli Raporlarında*, s.115.

²¹⁴Colin Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1650: The Structure of Power*, New York, 2002, s.257; Feridun Emecen, "Ateşli Silahlar Çağı: Askeri Dönüşüm ve Osmanlı Ordusu", *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul, 2010, s.44.

²¹⁵Emecen, *Ateşli Silahlar Çağı*, s.44. Uzun Harp için bkz. Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, Viyana, 1988 ve 1593-1606 Savaşı'nda Osmanlı ve Habsburg ordularının karşılaştırmalı bir incelemesi için bkz. Tibor Szalontay, *The Art of War during the Ottoman-Habsburg Long War (1593-1606) According to Narrative Sources*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Toronto: University of Toronto, 2004.

²¹⁶Murphey, *Osmanlı'da Ordu*, s.59.

Bu keyfiyet Osmanlı ordusundaki dönüşümün hızıyla mı yahut bazen kadimin yeniye tercih edilmesiyle mi alakalıdır,²¹⁷ yoksa Osmanlılar, savaştıkları cephenin taktiğine göre mi bir ordu seferber ediyorlardı, tam olarak söyleyebilmek için yeterli bilgiye sahip değiliz. Fakat batıda, Habsburg hududunda coğrafyanın kendine özgü şartları ve serhaddin askerî niteliği, süvariden ziyade piyade ağırlıklı bir savaş tarzını dayatıyordu ve bölgede görünen Osmanlı ordusu da en azından 17. asrın başından itibaren bu duruma göre şekil almıştı.²¹⁸ Askerî tercihler kadar malî zorunluluklar da bu dönüşümü etkiliyordu. Donanımlı bir sipahi, her ne kadar erken modern devletlerin tamamında olduğu gibi Osmanlılar için de tercihe şayan ise de oldukça masraflıydı; bunların sayısının azaltılması hazine için büyük bir tasarruf kaynağıydı.²¹⁹ Nihayet asrın sonunda Macar Seferi (1697-98) için seferber edilen ordudaki askerin yaklaşık %57'si piyadeydi. Eyalet askerleri ise toplamın onda birinden ancak biraz fazlaydı; kapu halkı ve sair kuvvetler hesaba katıldığında taşra kuvvetlerinin %30'undan fazlasını piyade asker meydana getiriyordu. Yani dönüşüm sadece merkezî orduyu değil, aynı zamanda taşra kuvvetlerini de etkilemişti.²²⁰

Timarlı sipahilerin savaşçı bir unsur olarak Osmanlı ordusunda arka plana düşmesi bu dönüşümün bir sonucudur. Ateşli silahların yaygınlaşmasının timarlı sipahinin Osmanlı ordusundaki rolünü azalttığı genel olarak kabul gören bir açıklamadır.²²¹ Keza dünya ekonomisindeki yapısal değişikliklere bağlı olarak timar sisteminin eski önemini kaybetmeye başlaması, enflasyon sebebiyle

²¹⁷ 1632'de timar sisteminde yapılan ıslahatlar, timarlı sipahinin bir savaşçı olarak hâlâ gözde olduğunu göstermektedir. Bkz. Darling, *Nasihatnameler, İcmal Defterleri*, s.213.

²¹⁸ Kolçak, *Yeniçeriler, Ümera Kapıları*, s.235.

²¹⁹ Murphey, *Osmanlı'da Ordu*, s.75; Kolçak, *Yeniçeriler, Ümera Kapıları*, s.227. Avrupa sahnesinde de durum buna benzerdi, bkz. Geoffrey Parker, "Hanedan Savaşları (1494-1660)", *Cambridge Savaş Tarihi*, (Ed. Geoffrey Parker), (Çev. Füsun Tayanç ve Tunç Tayanç), İstanbul, 2014, s.164.

²²⁰ Ayrıntılar için bkz. Géza Dávid ve Pál Fodor, "Changes in the Structure and Strength of the Timariot Army from the Early Sixteenth to the End of the Seventeenth Century", *Eurasian Studies The Skilliter Centre-Istituto per l'Oriente –Journal for Balkan, Eastern Mediterranean, Anatolian, Middle Eastern, Iranian and Central Asian Studies*, 4/2, 2005, ss.175-180.

²²¹ Özer Ergenç, "Osmanlı Merkez Askerinin Nitelik ve Fonksiyonları Üzerine", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul, 2013, ss.364-365; Gábor Ágoston, "Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya'da Askerî Dönüşüm, 1500-1800", *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, (Çev. M. Fatih Çalışır), İstanbul, 2012, ss.250-251; Emine Erdoğan Özönlü, *Ayntâb Sipahileri Bir Osmanlı Sancağında Timarlı Sipahi Olmak (1530-1647)*, Ankara, 2011, ss.77-78.

sipahinin timarından elde ettiği gelirle geçimini sağlayamaması gibi nedenler de askerî sebeplerle birlikte timarlı sipahinin gücünü azaltıyor, timara rağbeti engelliyordu.²²² 15. yüzyılda yeniçeriler timarla mükâfatlandırılırken,²²³ 16. asırda timarlılar ulufeli olmak için şehzade ordularına nefer yazılıyordu.²²⁴ 17. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde yeniçeriler artık timara rağbet göstermeyecekti.²²⁵

Diğer taraftan Osmanlı maliyesi, artan harcamaları karşılamak adına, verimsizleşen timar yahut hasları iltizama vererek eyalet askerine tahsis edilen gelirleri merkezî hazinenin kontrolüne alıyordu.²²⁶ Birbirini besleyen bu iki olgu, Osmanlı askeriyesinin ateşli silahların artan gücünü kabul ederek ordu terkinde hafif süvari yerine piyadeyi tercih etmesi ve Osmanlı maliyesinin uzun ve pahalı savaşların masraflarını karşılamak için timar gelirlerini mukataalaştırması, Osmanlı askerî dönüşümünün iki yüzüdür.

18. yüzyıla gelindiğinde timarlı sipahilere ne olduğu sorusu hâlâ cevap beklerken,²²⁷ yüzyılın başında Bâbîâli'nin imparatorluğun temel yapı taşlarından biri olan timar sistemini ıslah teşebbüslerinin akim kaldığını da tekrar hatırlatmak gerekir. Birbirini takip eden fermanlara rağmen timarlılar tevcih beratlarını yenilemiyor; sipahi sancağında oturmayıp başka işlerle meşgul oluyor; alaybeyleri daha fazla gelir elde etmek için kanunsuz işlere bulaşıyor; tevcihatta usûlsüzlükler yapıyordu.²²⁸ Yine de Bâbîâli, savaş zamanında timarlı sipahiye seferber etmekten geri durmuyordu. Osmanlı ordusunda piyadenin öne çıkmasına karşın, timarlılar da bilhassa kuşatma savaşlarında önemli hizmetler vermeye devam etmişlerdi.²²⁹ Ancak özellikle 18. yüzyılda timarlı sipahiye sefer

²²²Metin Kunt, *Sancaktan Eyalet 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul, 1978, ss.111-112; Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul, 2014, s.302; Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk*, s.61; Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul, 2003, s.14.

²²³Darling, *Nasihatnameler, İcmal Defterleri*, s.204.

²²⁴Şerafettin Turan, *Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası*, Ankara, 1961, ss.85-86; Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, s.36.

²²⁵Koller, *Osmanische Herrschaft in Ungarn*, s.169.

²²⁶Halil İnalcık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, 6, 1980, s.313; Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s.303.

²²⁷Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk*, s.62.

²²⁸Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Malî Nitelikleri", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul, 2013, ss.369-370.

²²⁹Darling, *Nasihatnameler, İcmal Defterleri*, ss.212-215.

emri gönderilmesi, bunların savaş meydanında bulundukları anlamına gelmemektedir. Osmanlı-Habsburg ve Venedik Harbi'nde (1714-18), 15 bine yakın sipahi sefere katılmamış, yaklaşık 60 bini ise düşmanı görmeden firar etmişti.²³⁰

Osmanlı ordusunun yeni bir çehre kazanmasının ve timar sisteminin dönüşümünün bir başka yansıması da Osmanlı serhaddini bekleyen garnizonların mevcudunun artması ve serhadlülerin timarlı kadrolardan ulufeli kadrolara geçişidir.²³¹ 16. asrın ikinci çeyreğinde devlet gelirlerinin %37'si timarlı sipahilerin tasarrufundaydı; toplam 37 bin 521 timarın 9 bin 653'ü Osmanlı kalelerindeki müstahfızlara tevcih edilmişti, kalanı eşkinici timarıydı.²³² Kapıkulu neferin sayısının 27 bin civarında olduğu bir zamanda cebelüleriyle birlikte imparatorluğun timarlı kuvvetleri 70 ila 80 bin kişi arasındaydı.²³³

Mevcut araştırmalardan hareketle net bir tablo çizmek mümkün değilse de, 17. yüzyıl boyunca, boşalan timarların müstahfızlara tahsis edilmesiyle, Osmanlı sarayı, ordusunda hafif süvari yerine garnizon askeri istihdam etmeye başlamıştı.²³⁴ Her ne kadar bu eğilim serhadde mahsus değilse de, Osmanlılar serhad garnizonlarını güçlendirmek için özellikle sınır vilayetlerindeki timarları müstahfızlara veriyordu. Örneğin Bosna'da 17. yüzyıl boyunca timar sayısı artmış, ancak eyaletin sipahisinin Osmanlı ordusundaki katkısı azalmıştı.²³⁵ 1669'da fethi tamamlanan Girit'te ise yerli kulu neferata müstahfız timarı tevcih edilmişti; neferatın önemli bir kısmı 3 ila 4 bin akçelik timar tasarruf ederken zabıtlere 6 ila 20 bin arasında gelir getiren dirlikler verilmişti. Ancak 18. yüzyılın

²³⁰ Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s.231; Ağoston, *Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya'da*, s.252.

²³¹ Bu dönüşüm tespit edebildiğimiz kadarıyla 16. asrın ortalarından itibaren Osmanlı vesikalarından izlenebilmektedir. Limni Adası'ndaki timarlı müstahfızların hizmetlerinin karşılığını ulufe ile almaya başlamalarıyla timar defterinden kaybolmaları hakkında bkz. Yasemin Demircan, *Osmanlı İdaresinde Limni Adası (XVI. Yüzyıl)*, Ankara, 2014, s.66.

²³² Tabakoğlu *Türkiye İktisat Tarihi*, s.297.

²³³ Erdoğan Özünlü, *Ayntâb Sipahileri*, s.62.

²³⁴ Kolçak, *Yeniçeriler, Ümera Kapıları*, s.242 vd.

²³⁵ Linda Darling, "Nasihatnameler, İcmal Defterleri, and the Timar-Holding Ottoman Elite in the Late Sixteenth Century- Part II, Including the Seventeenth Century", *Osmanlı Araştırmaları*, 45, 2015, s.10.

başında Girit'teki yerli kulu neferatın timarları ellerinden alınacak ve bunlara ulufe tahsis edilecekti.²³⁶

Hafif süvariden garnizon askerine, müstahfız timarından ulufeye doğru dönüşümün Habsburg serhaddindeki izleri bahsine geçmeden önce kısaca hatırlatmak gerekir ki, Bâbîâlî'nin bu siyasetine rağmen müstahfız timarları sayıca azalacak, fakat kaybolmayacaktı. Buna dair bazı örnekler vermek mümkündür. Eğriboz Kalesi'nde 1700 öncesinde timarlı müstahfız sayısı bin civarındayken, Mora Seferi'nin arifesinde bu sayı 242'ye kadar düşmüş, savaş kararı alan Bâbîâlî, mahlûl gedikleri yeni timarlı müstahfız yazarak tamamlamıştı.²³⁷ Kale ve palanka dizdarlarından²³⁸ başka özellikle Bosna'da hâlâ müstahfızlara timar tevcih ediliyordu. Bâbîâlî, eyalette gedik timar tasarruf eden müstahfızları h.1114 Recebi'nde (Aralık 1702) yoklaması için Dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından Mehmed'i görevlendirmiş, kendisine yardımcı olmak üzere züemadan birkaç nefer ile eyaletin timar defterdarı Ali'yi tayin etmiş ve gereğinin layığıyla yapılması için eyaletin valisi Seyfullah Paşa'ya hüküm göndermişti.²³⁹ Daha geç tarihli (h.1124 / m.1712-13) bir icmalden ise Bosna'nın İzvornik sancağında, yekûnu 410 bin akçeden fazla tutan timarlara İzvornik, Böğürdelen, Srebreniç, Srebrenika ve Sokol gibi kalelerde mevcut toplam 275 neferin tasarruf ettiği anlaşılmaktadır.²⁴⁰

Bu bilgiler Bosna'da Osmanlı askerî sistemindeki dönüşümünün başka bir seyri olduğu anlamına gelmez. Vakıa Köse Halil Paşa zamanında dahi ulufe alan muhafız neferin kadimde olduğu gibi yine timarlarıyla kanaat etmelerine karar verilebiliyordu.²⁴¹ Daha sonraki senelerde de, Bâbîâlî'nin tedbirleriyle şenlenen köy ve kazaların geliri yine timarlı müstahfızlara verilmiş, bunların hazinemanda edilen ulufeleriyle yeni nefer yazılmıştı.²⁴² Fakat Bosna askerinin ücretinin nasıl

²³⁶Nuri Adıyeke, "Girit'te Askerî ve Toplumsal Bir Kurum: Yerli Yeniçeriler-Gönüllüyan Zümresi", *XV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Eylül 2006: Kongreye Sunulan Bildiriler*, cilt IV/3, Ankara, 2010, s.1615.

²³⁷Ertuş, *Sultanın Ordusu*, s.199.

²³⁸Örneğin Temeşvar Eyaleti'nde Medova Palankası'nın dizdarı Mahmud'a ve keza Belgrad'da Kal'a-i zîr dizdarı İbrahim'e timar tevcihi için bkz. BOA, C.TZ. 102/5057; İE.DH. 20/1885.

²³⁹BOA, A.DVNS.MHM.d. 112, 405/1455; 406/1458.

²⁴⁰BOA, D.BKL. 74/49.

²⁴¹BOA, D.BKL. 31/16 (27 Ramazan 1111 / 18 Mart 1700). Bu konuda bir başka örnek olarak bkz. AE.SMST.II 3/282 (17 Ramazan 1112 / 25 Şubat 1701).

²⁴²BOA, D.BKL. 56/93; 63/98.

ödendiğine bakıldığında, müstahfız timarların bir genel eğilimden ziyade sadece istisna olarak mevcut bulunduğu anlaşılabilir.²⁴³ Nitekim Bâbıâlî'nin garnizon askerlerinin ücretlerinin ödenmesine dönük siyaseti, müstahfız timarların lağvı ve ulufe için ocaklık tayin edilmesi şeklindeydi.²⁴⁴

Esasen serhad kaleleri neferatına ocaklık tahsisi Osmanlıların erken tarihlerden itibaren, timar gelirlerinin büyüyen garnizonların ulufe masraflarını karşılayamaz hale gelmesiyle birlikte başlamıştı.²⁴⁵ Bir önceki başlıkta, Osmanlı-Habsburg sınırının askerî niteliğini vurgulamak üzere verilen sayılara tekrar göz atıldığında serhadde ulufeli neferlerin –temkinli bir tahminle- en geç 17. asrın ikinci yarısından itibaren timarlılardan daha fazla sayıda olduğu anlaşılabacaktır. Hatırlatmak gerekirse, 17. asrın ikinci yarısında sadece Budin, Varad ve Uyvar gibi kalelerdeki ulufeli nefer sayısı 18 binin üzerindeyken, Budin ve Temeşvar'daki timarlılar ise 14 bin civarındaydı. Üstelik garnizon kuvvetleri yerli kulu neferden ibaret değildi. Osmanlılar, özellikle de 16. asrın sonundan itibaren merkezî ordunun önemli bir kısmını serhad kalelerinde muhafız olarak tutmaya başlamıştı. Bu durum savaşın mevsimlik olmaktan çıkarak uzun seneler boyunca süren mücadele halini almasının bir sonucuydu.²⁴⁶ Osmanlı fetih siyasetinin sonraki hedefine bağlı olarak bir bölgede garnizon kuvvetlerinin sayısı artabilirdi.²⁴⁷ Fetihten sonra, ya da daha doğru bir ifadeyle Osmanlıların yeni ele geçirdikleri bölgeye nizam vermelerinin akabinde buradaki asker sayısı azalırdı; ancak bu, Osmanlıların serhad kalelerindeki nefer sayısını azaltmayı hedefledikleri anlamına gelmez. Bilakis barış zamanlarında da, bu garnizonlarda önemli sayıda asker mevcuttu ve genel olarak 17. asır boyunca serhad kalelerindeki nefer sayısı –kaynakların işaret ettiği şekilde- artış göstermişti.²⁴⁸ Bu artışın yukarıda izah ettiğimiz timardan ocaklığa, hafif süvariden piyadeye; serhad garnizonları söz konusu olduğunda timarlı müstahfızlardan yerli kuluna doğru dönüşümün bir sonucu olduğu ve bu

²⁴³ Ayrıntılar için bkz. *Osmanlı Askerî Serhaddi: Bosna Eyaleti* başlıklı bölüm.

²⁴⁴ Örneğin Belgrad ve etrafındaki palankaların muhafız neferatına verilen nizam için bkz. BOA, İE.AS. 45/4076 (27 Cemaziye'l-ahir 1114 / 19 Ekim 1702).

²⁴⁵ Moaçanın, *Town and Country*, s.130.

²⁴⁶ Kolçak, *Yeniçeriler, Ümera Kapıları*, s.222.

²⁴⁷ Murphey, *Functioning of the Ottoman Army*, s.182.

²⁴⁸ Ağoston, *Osmanlı-Habsburg Serhaddi*, s.214; Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi*, s.96.

sebeple Osmanlı askerî gücündeki gerçek artışı abartacak şekilde belgelere yansıdığını hatırd tutmak gerekir.²⁴⁹

Fakat ne var ki 18. asrın başında, imparatorluğun dört bir yanındaki garnizonlara dağılmış yerli kulu neferin sayısı, Dergâh-ı âli yeniçerilerinin sayısını geçmişti; ancak sipahiler de hesaba katıldığında kapıkulu ordusunun mevcudu, yerli kulu neferden fazla çıkabiliyordu. Döneme ait Osmanlı bütçelerinde neferlere yapılan ulufe ödemelerine ait kayıtlar sözünü ettiğimiz durum hakkında bir fikir verebilir.

Tablo I: 18. asrın başında Osmanlı ordusunda kapıkulu ve yerli kulu sayıları²⁵⁰

Yıl	Yerli kulu	Dergâh-ı âli Yeniçerileri	Kapıkulları (Yeniçeriler dâhil)
h.1112/m.1701-02	65.039	50.102	75.028
h.1113/m.1701-02	69.710	39.925	63.817
h.1114/m.1702-03	70.845	40.139	62.934
h.1116/m.1704-05	71.424	52.642	81.626
h.1122/m.1710	68.001	43.562	67.962

Yukarıdaki tabloda h.1112 ve h.1116 senelerinde kapıkulu mevcudunun, yerli kulu nefer sayısının bariz bir şekilde üzerinde olduğu görülebilir ve bu durum, 1703 Edirne Vakası'ndan sonra, Amcazade Hüseyin Paşa'nın tedbiriyle ocaktan çıkarılan *yeniçeri taslakçıların* karışıklıktan istifade ederek kendini yeniden deftere yazdırabilmeleriyle alakalı olmalıdır. Bununla birlikte tabloda verilen bazı senelere ait kapıkulu askeri toplamına dair ayrıntılar, kapıkulları ile yerli kulu nefer arasındaki karşılaştırmayı daha ilginç hale getirmektedir. Örneğin 1710 bütçesinde, öncekilerden farklı olarak bütün kapıkulu birliklerindeki *mütekait*,

²⁴⁹ Ağoston, *Osmanlı-Habsburg Serhaddi*, s.215.

²⁵⁰ Tablo I, II ve III'teki bilgiler Mehmet Genç ve Erol Özvar'ın hazırladığı Osmanlı bütçelerinden derlenmiştir. Kapıkulları toplamı altında şu birliklere ait askerler bulunur: Dergâh-ı âli yeniçerileri, cebecileri, topçuları ve top arabacıları ile kapıkulu süvariler. Tabloda Osmanlı ulufeli ordusunun *aslı* unsuru olarak kabul edilen Dergâh-ı âli yeniçerilerinin mevcudu, yerli kulu neferatın askerî gücünün oransal değerini vurgulamak için ayrı bir sütunda verilmiştir.

korucu ve *nânhoregân* sayıları yazar. Buna göre Dergâh-ı âli yeniçerilerinin neredeyse dörtte biri emekliler, odaların ve başkentin korunması için sefere götürülmeyenler ve küçük yaştaki bu kimselerden oluşuyordu; bütün kapıkulları sınıflarından 12 bin kişi sefere gitmiyordu.²⁵¹ Bunları kapıkulu ordusu mevcudundan düşerek Osmanlı merkezî ordusunun gerçek gücünün ne olduğu hakkında fikir sahibi olabiliriz. Ancak şu da unutulmamalıdır ki, yerli kulu nefer arasında, sayıları merkezî ordudaki kadar çok olmasa da, muharip olmayan (örneğin cami hizmetlileri gibi) zümreler de vardı. Bunları gösteren bir kayıt yahut araştırma olmadığından, kapıkulları ile yerli kulu arasındaki muharip güçlerin oranları üzerine yorum yapmak mümkün değildir.

Diğer taraftan, daha önce de belirtildiği üzere, Osmanlı garnizonlarındaki neferat yerli kulundan ibaret değildi. Bâbîâli, kalenin önemine göre belirli bir sayıda yeniçeri, cebeci, topçu vb. kapıkulu askerini serhadde muhafız olarak görevlendiriyordu. Yine elimizdeki bütçelerin bazılarında ne kadar Dergâh-ı âli neferinin muhafız olarak garnizonlarda bulunduğunu öğrenebiliyoruz.

Tablo II: 18. asrın başında garnizon muhafazasındaki kapıkulu askerler

Yıl	Kapıkulları (Sipahi haricinde) ²⁵²	Garnizonlarda muhafız bulunanlar	Muhafız kapıkullarının oranı
h.1113/m.1701-02	50.818	27.888	% 54,87
h.1114/m.1702-03	50.149	24.735	% 49,32
h.1116/m.1704-05	64.493	24.714	% 38,32
h.1122/m.1710	52.337	29.872	% 57,07

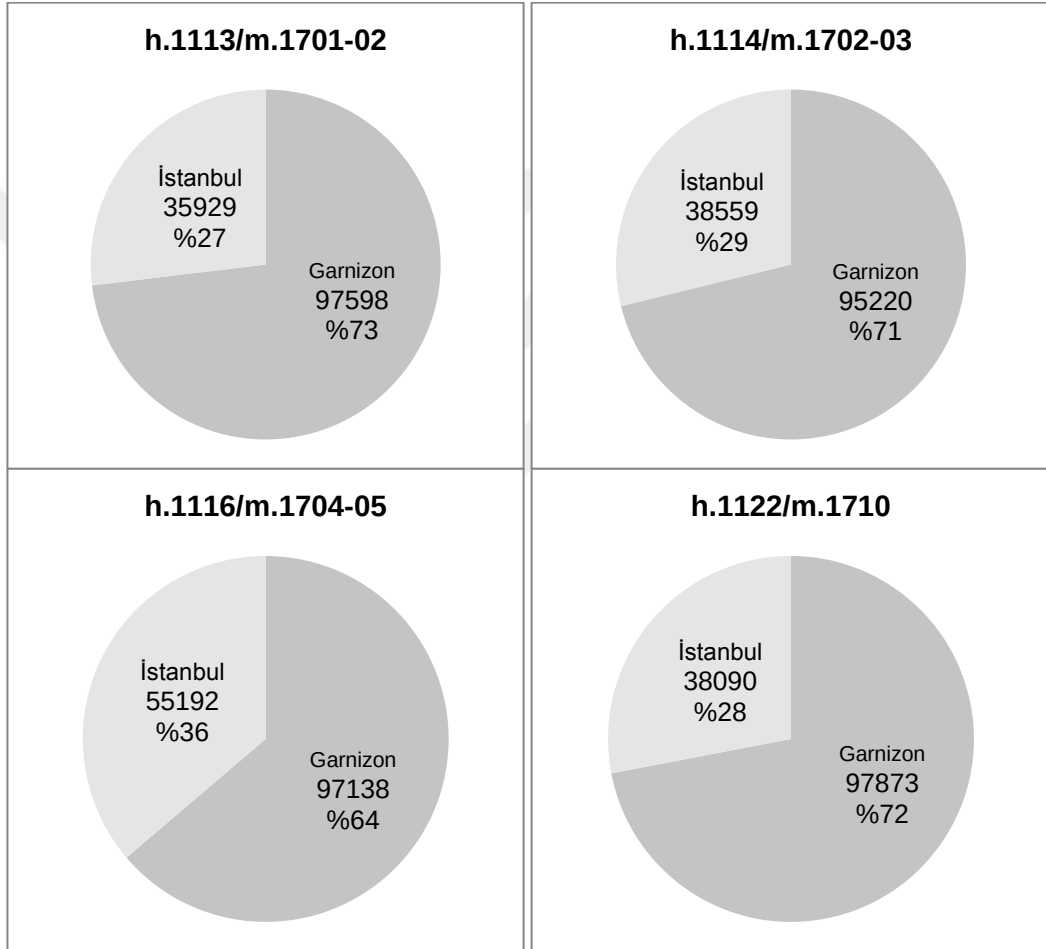
H.1116'da serhad garnizonlarındaki muhafız kapıkullarının oran olarak azalması, daha önce bahsedildiği üzere Edirne Vakası'ndan sonra yeniçeri mevcudunun artışıyla açıklanabilir. Bu istisna dışında sipahiler haricinde kapıkulu askerinin yarıya yakını ya da daha fazlası Osmanlı serhadlerinde

²⁵¹ Genç ve Özvar (Haz.), *Osmanlı Maliyesi*, cilt II, ss.278-298.

²⁵² Kapıkulu sipahiler muhafız olarak gönderilmediği için kapıkulu toplamına dâhil edilmemiştir.

görevlendirilmişti; nispi ve sayısal olarak en yüksek değerler ise 1710 senesinde görülür ki, bu durum muhtemelen Osmanlı-Rus gerginliğinin sonraki sene savaşa dönüşecek olmasıyla ilgilidir. Serhad bekleyen kapıkulları sayısını, yerli kulu neferlere eklediğimizde Bâbîâli'nin taşrada tuttuğu ulufeli asker sayısı hakkında daha belirgin bir tablo elde edebiliriz.

Tablo III: 18. asrın başında Osmanlı garnizonlarındaki asker sayısı ve oranı



Tablo III'teki grafiklerde açıkça görüleceği üzere Bâbîâli, 18. yüzyılın başında ulufeli askerlerinin %64 ila %73'ünü taşra garnizonlarında istihdam ediyordu. Bu dönem içinde garnizon kuvvetlerinin sayısı 95 binin altına düşmemiş, genel olarak 97 binin üzerinde kalmıştı. Paşa kapılarındaki askerler ve timarlılarla birlikte taşradaki Osmanlı askerî gücü bu sayıdan çok daha fazla çıkacaktır.

Osmanlı garnizonlarında bulunan kapıkulu ve yerli kulu neferin ne kadarının serhad kalelerinde muhafız olduğunu Osmanlı bütçelerinden hareketle ortaya koyamadığımız gibi, kapıkullarının imparatorluk içindeki dağılımlarını gösteren icmaller arşiv evrakı arasında bulunduğu halde, yerli kulu nefer için böyle bir toplu bilgi olmaması sebebiyle yukarıdaki tabloyu tamamlayacak önemli bir parça eksik kalmaktadır. Mamafih bu askerin önemli bir kısmının *serhadd-i mansûreyi* koruduğunu tahmin edebiliriz, zira her ne kadar Osmanlı coğrafyasında nizama ihtilal getiren isyanlar eksik olmasa da, asıl tehdit dışarıdan bekleniyordu. Üstelik kalelerin, düşmanın birinci hedefine dönüştüğü bir çağda, erken modern devletlerin ordularının önemli bir bölümünü garnizonlarda istihdam etmeleri de son derece olağandır. Ancak Bâbîâli, daimi ordusunun oransal olarak büyük bir kısmını garnizonlarda tutmasıyla çağdaşı diğer devletlerden farklılaşır. Örneğin 1712’de, Bâbîâli’nin kuzeydeki komşusu Rusya, kendi askerî devrimini tamamlamak üzere olduğu yıllarda, ordusundan yaklaşık 65 bin neferi garnizon muhafazasına ayırmıştı. Ne var ki Petro’nun ordusundaki garnizon askerlerinin toplam içindeki oranı %37 gibi düşük bir seviyeyeydi. Aynı tarihte Rus ordusunun mevcudu 175 bin civarındaydı.²⁵³

Fransa’da ise bir başka manzara vardır. 1630’larda sadece 30 bin civarında olan garnizon askerlerinin sayısı sadece kırk yıl sonra, 1678’de, 116 bini geçmişti. 18. yüzyılın hemen başında Fransız ordusunun ülkenin dört bir yanına dağılmış kalelerdeki mevcudu 173 bine ulaşmıştı. Bu yüksek sayıya rağmen, Fransız askerî mühendis ve uzman Vauban, ordunun sadece %40 ile 45’inin savaş zamanında tabyaların arkasında beklediğini tahmin ediyordu. Bu dikkat çekici durum, XIV. Louis’nin fetihçi siyaseti sonucunda Fransız ordusunun mevcudundaki inanılmaz artışın bir görünümünden ibarettir; Kral’ın savaş makinesinde harp zamanında neredeyse 380 bin nefer bulunuyordu.²⁵⁴

Aynı tarihlerde Habsburg ordusunda kaç askerin garnizon muhafazasında olduğuna dair maalesef bilgi sahibi değiliz. Esasen Viyana, 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı hududundaki kalelerde ulufeli asker (*Ordinari Kriegsvolk*)

²⁵³ John L.H. Keep, *Soldiers of the Tsar Army and Society in Russia 1462-1874*, Oxford, 1985, s.136.

²⁵⁴ John A. Lynn, *Giant of the Grand Siècle The French Army, 1610-1715*, Cambridge, 1997, ss.48, 62-63.

bulunduruyordu. Düzenli orduya geçiş ise, ancak Otuz Yıl Savaşları sonrasında, askerlerin bir kısmının (37 bin) terhis edilmemesiyle mümkün olabilmişti.²⁵⁵ Sonraki yıllarda Habsburg İmparatorluğu'na özgü sorunlar sebebiyle daimi ordunun mevcudu Büyük Harp öncesinde 80 bine kadar çıkarılabilmisti; bunlardan başka garnizonlarda ve askerî sınırdaki 27 ila 28 bin kişilik bir kuvvet daha vardı.²⁵⁶ Karlofça Antlaşması'na müteakip vuku bulan terhislerden sonra ordunun kâğıt üstündeki gücü 80 bine kadar düşecek, bunların da ancak 55 bini bilfiil hazır bulunacaktı.²⁵⁷ Bir yandan İspanya Veraset Savaşı, diğer taraftan Viyana'yı dahi tehdit eder boyuttaki Kuruc İsyanı, Hofburg'un askerî harcamalarını arttırarak daha kalabalık bir ordu beslemesine sebep olmuştu; bu iki badireyi de atlattığında Habsburg ordusunun kâğıt üstündeki gücü 130 binin üzerindeydi.²⁵⁸ Macaristan ve Erdel'de ise neredeyse 39 bin kişilik Habsburg askerî gücü vardı.²⁵⁹

Osmanlı serhaddinde Habsburg askerî gücü hakkında, Viyana'nın bölgede kurmak istediği askerî düzeni takip ederek, daha net bir tasvir yapmak mümkündür. 3 Mart 1699'da, zamanın Saray Harp Şurası Başkanı (ve Viyana Kuşatması'nda Habsburg başkentinin müdafii komutanı) Ernst Rüdiger von Starhemberg, yeni sınır hattında nasıl bir askerî strateji takip edilmesi gerektiğine dair raporunu I. Leopold'e takdim etti. Daha önce Osmanlı serhaddinde Habsburg askerî varlığının dayanağı olacak kaleler bahsinde değindiğimiz bu rapor, tekrar etmek gerekirse Arad, Segedin, Petervaradin, Ösek ve Brod kalelerinin tahkim ve tamir edilmesini öngörüyordu. Macaristan'da stratejik önemi bariz olan Budin, Zigetvar, Kaniye, Gran ve Komorno gibi kaleler küçük ölçekli garnizonlarla işgal edilecek, fakat diğerleri bir isyan halinde

²⁵⁵ Micahel Hochedlinger, "Der gewaffnete Doppeladler. Ständische Landesdefension, Stehendes Heer und 'Staatsverdichtung' in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie", *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740*, (Ed. Petr Mat'a ve Thomas Winkelbauer), Stuttgart, 2006, ss.231-232.

²⁵⁶ Hochedlinger, *Austria's Wars*, s.103.

²⁵⁷ Hochedlinger, *Austria's Wars*, s.104.

²⁵⁸ Otto Fenzl, *Zustandekommen, Vorbereitung und Durchführung des Türkenkrieges 1716-1718*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Viyana: Universität Wien, 1950, s.23; Michael Hochedlinger, "'Onus Militare'. Zum Problem der Kriegsfinanzierung in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie 1500-1750", *Kriegsführung und Staatsfinanzen Die Habsburgermonarchie und das Heilige Römische Reich vom Dreißigjährigen Krieg bis zum Ende des habsburgischen Kaisertums 1740*, (Ed. Peter Rauscher), Münster, 2010, s.115.

²⁵⁹ Hochedlinger, *Austria's Wars*, s.190.

düşmanın eline geçmemesi için yıkılacaktı.²⁶⁰ Bu kalelerde, Habsburg askerî serhaddindeki *grenzerler* haricinde 21 bin 254 piyade, 8 bin 100 süvari, toplam 29 bin 354 nefer muhafız olarak bulundurulacaktı. Garnizon büyüklükleri itibariyle Arad (3 bin), Sathmar²⁶¹ (2 bin), Kaschau²⁶² (2 bin), Eğri (bin), Büyük Varad (bin), Petervaradin (2 bin 500) ve Ösek (3 bin 300) kaleleri öne çıkıyordu. Segedin ve Brod'da ise konumları itibariyle büyük garnizonlar tutmak gereksizdi.²⁶³

Starhemberg Planı, Habsburg askerî makamlarının yeni sınırın tahkim ve askerî manada yeniden örgütlenmesine yönelik tek planı da değildi. Karlofça Antlaşması'ndan bir sene sonra, Graz'daki yerel Saray Harp Şurası'nın yetkilileri, kendi sorumluluk alanlarındaki bölgeler için (Hırvat ve Slavon generallikleri) bir plan hazırlamış ve Bihke'nin karşısındaki vadinin ve Lika topraklarının tahkim edilmesi gerektiğini Viyana'ya bildirmişti.²⁶⁴ Keza Erdel'in sivil ve askerî valisi Rabutin, bu geniş toprak parçasını elde tutabilmek için asgarî 6 ila 7 bin piyadeye, 5 ya da 6 süvari alayına ihtiyaç olduğunu yazmıştı.²⁶⁵

Fakat Habsburg planlarının önemli bir kısmı kâğıt üstünde kaldı. Örneğin Petervaradin Kalesi'nin komutanı Nehem, 1706 tarihli bir raporunda, askerî serhaddeki ordunun büyük bir kargaşa içinde bulunduğunu, yollar ve geçitlerin kötü inşa edildiğini ve korumasız kaldığını, firarın garnizonların gücünü büyük ölçüde azalttığını haber veriyordu.²⁶⁶

²⁶⁰Yukarı Macaristan'da 1703'e kadar 20'den fazla kale yıkılacaktı; 17. asırda bölgesine hâkim olan Uyvar Kalesi'nin 1728'de yıkılmasıyla, Starhemberg Planı'nın bu kısmı tamamlanmıştır. Bkz. Ivan Mrva, "Vom Brennpunkt zur Peripherie. Festungswesen und Innovation auf dem Gebiet der heutigen Slowakei im 18. Jahrhundert", *Festung und Innovation*, (Ed. Harald Heppner ve Wolfgang Schmale), Bochum, 2005, ss.19-20.

²⁶¹Sathmar, Büyük Varadin'in kuzeyinde, Macaristan'ın Erdel ile bağını sağlayan yolun üzerinde olduğu için önemlidir. Günümüzde Romanya sınırları içinde yer alan kalenin Macarca adı Szatmárnémeti, Romence adı ise Satu Mare'dir.

²⁶²Kaschau, asilerin kalbinde olduğundan önemliydi. Bugün Slovakya'da olan kale Košice olarak bilinir. Sathmar ile birlikte Kaschau, Starhemberg Planı'nın sadece Osmanlılara karşı değil, aynı zamanda Macar asilere karşı da bir güvenlik tedbiri olduğunu gösterir ki, raporda buna dair ifadeler de bulmak mümkündür.

²⁶³OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 210: Türkenkrieg 1698-1699, 1699/13/3.

²⁶⁴OeStA, KA, IÖ.HKR Akten Kr. 20: Croatica, 1700 August 14.

²⁶⁵Hlavka, *de Rabutin*, s.35.

²⁶⁶OeStA, KA, HKR Protokollen 438 (Exp. 1706), 844r. Juni nr.285.

Kuruc İsyanı'ndan hemen sonrasına ait bir icmalde, Habsburgların Macaristan'daki askerî gücü resmedilir. Buna göre Macaristan'da 29 bin 400 kişi olması gerekirken, firariler, hastalar ya da başka sebeplerle birliğinde olmayanlar bir kenara ayrıldığında bu sayı 25 bin 408'e düşüyordu.²⁶⁷ Aynı cetvele göre Erdel'de 9 bin 540 neferlik (*Sollstand* yani kâğıt üstünde) bir kuvvet bulundurulduğu da hesaba katıldığında, Viyana'nın Osmanlı sınırında ücretini merkezî hazineden karşıladığı 39 bin kişilik bir ordu tutmak istediği ortaya çıkar ki, buradan hareketle Habsburg ordusunun Osmanlı serhaddinde bulunan yüzdesini tahmin etmek kolaylaşır. 1711'de, yani henüz İspanya Veraset Savaşı ve Kuruc İsyanı sebebiyle celp edilen askeri terhis etmemiş Habsburg ordusunda 130 bin 622 nefer bulunuyordu.²⁶⁸ Buna göre Habsburg hazinesinden ulufesini (Alm. *Sold*) alan askerin (Alm. *Soldat*) neredeyse %30'u Osmanlı serhaddinde yahut çok yakınındaydı. İmparatorluğun bütün garnizonlarındaki asker mevcudu ve oranının bunun çok üzerinde olacağını söyleyebiliriz.

Sınırın diğer tarafında yaklaşık 40 bin kişilik bir ordu (*Grenzerler* ile birlikte bu sayının çok daha yukarıda olması icap eder.) bulunması Osmanlıların, Habsburg serhaddindeki askerî stratejilerini belirlemelerinde ne derece etkiliydi? Ya da bir başka soru: Bâbîâli'nin çağdaşı diğer Avrupalı devletlere nazaran daimi ordusunun büyük bir kısmını taşra garnizonlarında tutmasının bir sebebi de batı sınırındaki Habsburg gücünü dengelemek ihtiyacı mıydı? Osmanlı'nın yeni sınır hattındaki askerî stratejisini açıklayan bir belge bulunmaması sebebiyle bu sorulara cevap vermek kolay değildir; ancak Habsburg serhaddinde Osmanlı askerî stratejisini ortaya koyarak buna dair bir yorumda bulunmak mümkün olabilir.

Bir defa daha tekrar etmek gerekirse, Bâbîâli'nin Habsburg serhaddindeki askerî stratejisinin en önemli unsuru güçlü garnizonlarla serhaddini takviye etmektir. Bu nedenle, Osmanlı maliyesini rahatlatmak üzere merkezî ordunun mevcudunu azaltmak için tedbirler alınırken, Habsburg serhaddini korumak

²⁶⁷ OeStA, KA, HKR Akten Kr. 114, Exp.1712 April 296. Bu sayıya sınır hattı boyunca uzanan *grenzerler* dâhil değildir.

²⁶⁸ Hochedlinger, *Onus Militare*, s.115. Bu sayı da Habsburg ordusunun kâğıt üstündeki gücünü gösterir.

üzere yeni nefer yazıldı. Bâbîâli, Karlofça Antlaşması'nı takip eden birkaç senede, Bosna'dan Temeşvar'a uzanan bölgeye yeni askerî nizamlar verdi: Bosna'ya Halil Paşa nizamı, Belgrad'a Budin nizamı, Temeşvar'a ise Eğri nizamı. Bu nizamlar esas olarak yerli kulu nefer sayısının Belgrad ve Temeşvar'da 1683 öncesinde Osmanlı Macaristanı'nın iki önemli askerî merkezi olan Budin ve Eğri'ye kıyas ile yeniden düzenlenmesini, Bosna'da ise öncesine nazaran daha fazla asker yazılmasını öngörüyordu.

Fethinden itibaren Osmanlı askerî serhaddi olan Bosna'da, 1645'te, eyaletteki çeşitli kalelere dağılmış toplam 14 bin 262 yerli kulu nefer bulunuyordu.²⁶⁹ 1645 itibariyle Bosna eyaletinin coğrafyası, Karlofça sonrasında olduğundan daha büyüktü; 1699'da Zaçesna, Kırka ve Pojega sancakları kaybedilmiş, Bosna ve Hersek'teki bazı önemli kaleler de elden çıkmıştı. Eyaletin coğrafyasının küçüldüğü, müstahkem mevkillerin sayısının azaldığı ve yenisinin yapılamadığı bir dönemde, üstelik bölgenin insan kaynaklarını tüketen bir harpten sonra, Bâbîâli'nin daha az sayıda askerle bir savunma örgütlemesi beklenebilirdi. Ancak Halil Paşa nizamı ile eyaletteki asker sayısı 16 binin üzerine çıktı. Halil Paşa'nın halefleri Elçi İbrahim Paşa ve Osman Paşa'nın valiliği senelerinde ise Bosna'daki yerli kulu muhafız sayısı 20 bine yaklaşacaktı.²⁷⁰ Basit bir hesaba göre, 1700'de eyaletteki asker sayısı yaklaşık 2 bin daha fazlaydı; sonraki senelerde yazılan yeni neferlerle, bir önceki yüzyıla kıyasla Bosna'daki Osmanlı ordusunun asker sayısı takribi %37 oranında artmıştı. Ancak bu artışta timarlı müstahfızların ulufeli yerli kuluna dönüşmesi sürecinde, müstahfızların da artık defterde görünür hale gelmesinin etkisi olsa gerektir.

17. asırda Belgrad Kalesi'ndeki Osmanlı askerinin sayısı muhtemelen görmezden gelinecek kadar küçüktü. Kale, Budin'in fethi ve bir eyalet olarak teşekkülünden itibaren serhadden uzakta kalmış ve askerî önemini ancak Macaristan seferlerinde ordunun kışlağı olarak koruyabilmişti. Bir önceki bölümde anlatıldığı üzere Belgrad Kalesi, 1683-99 Harbi'nde yeniden serhadd-i mansûrenin en önemli mevkillerinden biri olmuştu. Bu önemin farkında olarak Bâbîâli, kaledeki garnizonu barış zamanında da güçlü tutmak istemişti. Bu

²⁶⁹BOA, D.BKL.d. 32182.

²⁷⁰BOA, D.BKL.d. 32294, s.10.

amaçla yeni nefer yazılarak, Belgrad garnizonundaki asker sayısı 5 bin 566'ya tamamlandı.²⁷¹ Belgrad'a Budin nizamı verildiğinde kale, Habsburg serhaddinde Osmanlı askerî gücünün sıklet merkezi olurken, etrafındaki kale ve palankalarla birlikte bir savunma ünitesi meydana getirecek şekilde Belgrad muhafızı paşanın emrine verilmişti. Bu kale ve palankalarda ise 5 binin üzerinde yerli kulu nefer bulunuyordu.²⁷² Belgrad havalisindekilerle birlikte bölgedeki Osmanlı yerli kulu askerinin sayısı 10 bin 500 civarındaydı.

Eğri nizamı gereğince Temeşvar Kalesi'nin yerli kulu mevcudu da uzun süren çabalar neticesinde 4 bin 288'e çıkarıldı.²⁷³ Karlofça'dan sonra Habsburg serhaddine verilen nizamla beraber bölgedeki yerli kulu nefer sayısı 31 binin üzerindeydi. Bu dönemde (h.1111-1114 / m.1699-1703) Osmanlı hazinesinden ulufe alan yerli kulu sayısı ise 65 ila 71 bin arasındaydı.²⁷⁴ Şu halde kabaca yapılmış bir hesaba göre, Bâbîâli'nin yerli kulu nefer mevcudunun aşağı yukarı %45'i Habsburg sınırındaki kalelerde bulunuyordu. Üstelik Habsburg hududundaki Osmanlı askerî gücü yerli kulu neferlerden ibaret de değildi.

Osmanlıların, serhad kalelerini merkezî ordunun askerleriyle takviye ettiklerine daha önce değinilmişti. Kapıkulu ocaklarına mensup zümrelerden, Dergâh-ı âli yeniçerileri, cebecileri, topçuları ve top arabacıları ile humbaracı ve lağımcıları nöbet usûlüyle ile garnizon görevlerine tayin edilirdi. Savaş yıllarında yahut savaştan hemen sonraki senelerde, Bâbîâli bölgede askerî nizamını tesis etmeden önce, bir kaledeki garnizonun önemli bir kısmını Dergâh-ı âli yeniçerileri meydana getirirdi. Daha sonra kapıkulu askerinin yerini yerli kulu neferat alırdı. Örneğin Uyvar'da, fethi takip eden ilk senelerde Dergâh-ı âli yeniçerilerinin sayıca çoğunluğu oluşturduğu bir garnizon bulunuyordu. 1663'te kalede bin 442 Dergâh-ı âli yeniçerisi vardı; 1667'de bunların sayısı bin 430'a gerilemişti. Topçu ve cebecilerle birlikte kapıkulları toplam bin 699 neferdi ki garnizon mevcudu ancak 2 bin 546 idi. Sonraki yıllarda imparatorluğun merkezinden gönderilen yeniçerilerin sayısı 635'e kadar düşecekti. Ne var ki

²⁷¹BOA, KK.d. 4895, s.3.

²⁷²Anonim Osmanlı Tarihi, s.211.

²⁷³BOA, KK.d. 4898.

²⁷⁴Bkz. Tablo I: 18. asrın başında Osmanlı ordusunda kapıkulu ve yerli kulu sayıları, s.78.

1683-99 Harbi'nde Osmanlılar, Uyvar'daki garnizonu yeniden merkezî ordunun askerleriyle takviye ettiklerinde, yeniçeri sayısı 2 bin 485'e ulaşmıştı.²⁷⁵

Bu keyfiyetten hareketle, Osmanlı garnizonlarındaki asker sayısının durağan değil, bilakis dinamik olduğunu ve garnizon büyüklüğünü belirleyen faktörün Osmanlı askeriyesinin nabzının nerede attığıyla doğrudan ilgili bulunduğunu iddia edebiliriz. İmpartorluk genelindeki Dergâh-ı âli askerinin dağılımı da Osmanlıların savunma ihtiyaçlarını göstermesi bakımından önemlidir.²⁷⁶ H.1113 / m.1701 tarihli bir Dergâh-ı âli yeniçerileri icmal defteri bize bu konuda bir şeyler söyleme imkânı verir.

Tablo IV: H.1113'te önemli bazı garnizonlarda Dergâh-ı âli yeniçeri mevcudu²⁷⁷

Kale	Mevcut	Kale	Mevcut
Hanya	825	Kandiye	1700
Van	523	Bağdat	4167
Özü maa Kılburun	950	Babadağı	508
Belgrad	2517	Acu (Kırım)	525
Eğriboz	799	Bender	907
Temeşvar	656	Kefe	986
Ace (Kırım)	685	İnebahtı	668

²⁷⁵ Stein, *Osmanlı Kaleleri*, ss.62-63; Muhammed Fatih Çalışır, *War and Peace in the Frontier: Ottoman Rule in the Uyvar Province, 1663-1685*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Bilkent Üniversitesi, 2009, ss.53-54; Şimşirgil, *Slovakya'da Osmanlılar*, s.156. Uyvar'da Osmanlı garnizonuna dair sayılar, aynı yıllar söz konusu olduğunda dahi, her üç çalışmada da farklıdır. Bunun sebebi, muhtemelen farklı dönemlere ait mevacic kayıtlarını kullanmış olmalarıdır. Buradaki bilgiler, garnizonlardaki dergâh-ı âli yeniçerileri sayısının zaman içindeki değişimini daha açık bir şekilde gösterebilmek için en büyük ve en küçük sayıların alınmasıyla oluşturulmuştur.

²⁷⁶ Murphey, *Osmanlı'da Ordu*, s.81.

²⁷⁷ BOA, MAD.d. 1729. Yeniçeri mevcudu 500'ün üzerindeki garnizonlar listelenmiştir. İtalik karakterli yazı ve sayılar belgenin durumu sebebiyle okunmasında güçlük çekildiğine işaret eder. İcmalde h.1113 / m.1701 senesinde çıkan mevacic kıstlarına göre birden fazla kayıt da bulunabildiği halde, iki kayıt arasında anlamlı değişiklikler olmadığı için buraya yalnızca biri alınmıştır.

Yukarıdaki tabloda yer verilmeyen Selanik, Şam-ı Şerif, Trabzon, Erzurum, Erzincan, Sakız, Limni vb. kalelerde de Osmanlılar Dergâh-ı âli yeniçerilerini muhafız olarak bulunduruyorlardı; ancak bunların hiçbirinde yeniçerilerin mevcudu 500'ü geçmez. Kapıkulu yeniçerileri mevcuduyla dikkat çeken garnizonların başında, imparatorluğun doğu serhaddinde bulunan Bağdat Kalesi gelir. İcmaldeki bilgilere göre Bağdat'ta 3 bin 382 nefer Dergâh-ı âli yeniçerisine, ayrıca 785 nefer daha ilave edilmiş ve böylelikle garnizondaki muhafız yeniçeri sayısı 4 bini geçmişti. Diğerlerine kıyasla bir istisna olduğu ilk bakışta anlaşılan Bağdat'taki Dergâh-ı âli yeniçerilerinin sayısının bu denli fazla olması, muhtemelen şehrin geçmişte bir yerli kulu isyanı neticesinde Safevî İran'ın eline geçmesiyle ilgilidir. 12 bini bulan Bağdat yerli kulu neferatına komutanlık eden Bekir Subaşı'nın Osmanlı Irakı'nın merkezi olan bu kale ve şehri, üzerine gelen Osmanlı ordusunu yendikten sonra İran'a teslim etmesi 1623'te Osmanlı-Safevî Harbi'ni başlatmıştı.²⁷⁸ Osmanlılar Bağdat'ı tekrar ele geçirdiklerinde (1638) burada 3 bin 800 Dergâh-ı âli yeniçerisini muhafız olarak tuttular.²⁷⁹ Şu halde Dergâh-ı âli yeniçerileri, yalnızca serhad garnizonlarını düşman tehdidine karşı takviye etmiyor, aynı zamanda kaleyi diğer *Osmanlı* unsurlardan da koruyordu.

H.1113 / m.1701'de Osmanlı serhadlerindeki garnizonlarda Dergâh-ı âli yeniçerileri mevcudu itibariyle Bağdat'ı, batı serhaddinin kilidi Belgrad takip eder. İcmalde esasen Belgrad Kalesi'ne ait, her ikisi de h.1113 senesine dair iki kayıt bulunur. H.1113 masar ve recec mevacic²⁸⁰ kayıtlarına göre Habsburg sınırındaki kaleye 2 bin 517 Dergâh-ı âli yeniçerisi muhafız olarak tayin edilmişti.²⁸¹ Aynı senenin reşen ve lezez kıstlarına dair kayda göre, Belgrad yakınlarındaki Fethülislam Kalesi'ndeki 72 neferle birlikte, ceman 2 bin 456 kapıkulu yeniçeri imparatorluğun batısındaki en önemli kaleyi işgal ediyordu.²⁸² Habsburg serhaddindeki gelişmelere bağlı olarak Bâbîâli buradaki kapıkulu

²⁷⁸Bekir Subaşı İsyanı için bkz. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ*, cilt II, s.516 vd.

²⁷⁹Ahmed Cevad Paşa, *Târih-i 'Asker-i Osmânî*, cilt I: *Yeniçeriler*, İstanbul, 1299, ss.102-103.

²⁸⁰Bâbîâli, mevacic yani nakit ödeme yaptığı maaşları taksitler halinde öderdi. İleride bu usûl hakkında bilgi verileceğinden burada şimdilik şunu belirtmekle yetinelim: Masar muharrem, safer ve rebû'l-evvel aylarının; recec Rebû'l-âhir, cemaziye'l-evvel, cemaziye'l-ahir aylarının; reşen receb, şaban ve ramazan aylarının; lezez ise şevval, zi'l-ka'de ve zi'l-hicce aylarının yer aldığı dönemlerdir. Ayrıntılar için bkz. s.273.

²⁸¹BOA, MAD.d. 1729, s.3.

²⁸²BOA, MAD.d. 1729, s.4.

yeniçeri sayısını daha da arttırmak yoluna gidecekti. Örneğin Kuruc İsyanı sebebiyle h.1115'te 500 Dergâh-ı âli yeniçerisi Temeşvar'a takviye gönderildi.²⁸³

Söz konusu defterde Temeşvar'daki Dergâh-ı âli yeniçerileri için de iki farklı kayıt bulunur. Osmanlı Macaristanı'nın bu dönemdeki yegâne garnizonunda 656 nefer yeniçeriye masar ve recec dönemleri için ulufe ödenmiş,²⁸⁴ sonraki iki kıst döneminde ise yeniçeri sayısı 645'e gerilemişti.²⁸⁵ Dergâh-ı âli yeniçerileri sayısı üzerinden bir yorum yapılacaksa Temeşvar Kalesi'nde orta ölçekli bir garnizon bulundurulması Bâbîâli'nin askerî stratejisine uygundu.

Tablo IV'teki sayıların gösterdiği kadarıyla Bâbîâli'nin serhad garnizonlarında tuttuğu muhafız yeniçeri sayısı nadiren bini aşıyordu. Bağdat ve Belgrad vakalarından başka Girit adasının en büyük ve en önemli kalesi olan Kandiye'de binin üzerinde (bin 700) kapıkulu yeniçeri vardı. Bunlar haricinde Osmanlılar genellikle 500 ila bin arasında Dergâh-ı âli yeniçerisini serhad muhafazasına göndermişti ve bunların önemli bir kısmı kuzeyde, hatta Kırım'daydı. Mezkûr icmalin gösterdiği en dikkat çekici bilgi ise Bosna eyaletindeki hiçbir kaleye Dergâh-ı âli yeniçerisi gönderilmemesidir ki, elimizdeki diğer icmallere de incelendiğinde Bosna'da kayda değer sayıda yeniçeri bulunmadığı ortaya çıkar.

Yeniçeriler serhad garnizonlarına muhafız olarak gönderilen yegâne kapıkulu zümresi değildi; cebeciler, topçular ve top arabacılar da garnizon muhafızları arasında önemli bir yer tutuyordu. H.1114 / m.1702-03'te Belgrad'da 740 cebeci, 407 topçu ve 67 top arabacı olmak üzere toplam bin 214 nefer diğer kapıkulu ocaklarından muhafız olarak bulunuyordu. Temeşvar'da Dergâh-ı âli topçu ve cebecilerinin toplamı ise 367 idi.²⁸⁶ Bu yardımcı sınıflarla birlikte Belgrad ve Temeşvar kalelerindeki kapıkulu asker mevcudu 4 bin 754 civarındaydı ve bu sayı –iki farklı seneye ait icmal bilgilerinden bir toplama ulaşıldığı unutulmadan- serhad muhafazasına gönderilen kapıkulu askerlerin bütünü içerisinde %17 ila 19'una karşılık geliyordu.

²⁸³ Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, s.723.

²⁸⁴ BOA, MAD.d. 1729, s.3.

²⁸⁵ BOA, MAD.d. 1729, s.4.

²⁸⁶ BOA, D.BŞM.d. 1029, ss. 3-4.

Farklı senelere ait olsalar bile bu sayılardan hareketle imparatorluğun batısındaki iki önemli garnizondaki ulufeli asker miktarını tespit edebiliyoruz. 18. asrın başında Belgrad'da 9 bin 297, Temeşvar'da ise 5 bin 311 nefer serhadd-i mahrûseyi koruyordu. Şimdi Habsburg serhaddinde Bâbîâlî'nin ne kadar ulufeli asker istihdam ettiğini ve bunların imparatorluğun garnizonlarında bulunan askerî gücünün ne kadarına tekabül ettiğini söyleyebiliriz: Karlofça Antlaşması'nı takip eden senelerde Bâbîâlî'nin Habsburg serhaddine askerî nizamını verdikten sonra, Belgrad Kalesi'nde ve ayrıca havalisinde, Temeşvar'da ve Bosna'da mevcudu 40 bine yaklaşmış bir daimi ordu bulunuyordu. Bu sayı –ihtiyatla hesap edildiğinde bile-²⁸⁷ Osmanlı ordusundaki ulufeli askerin %25'ine, imparatorluğun garnizonlarındaki askerlerin ise %40'ına tekabül ediyordu. Daha önce belirtildiği gibi Habsburglar da aşağı yukarı aynı sayıda bir askerî gücü Osmanlı sınırında tutuyordu. Sadece bu sayılara bakarak her iki imparatorluğun da, hemhudut oldukları coğrafyada yekdiğerine kıyasla sayıca neredeyse denk bir ordu beslediğini ve bu sebeple her ikisinin de askerî gücünün büyük bir bölümünü serhadde konuşlandırıldığını iddia edebiliriz. Ancak 18. yüzyılın başında Osmanlı garnizonlarının imparatorluk topraklarındaki dağılımı hakkında kesin bilgilere sahip olmadan bir yargıya varmanın da eleştiriye açık olduğunu kabul etmek gerekir.

Ne var ki şunu kesin bir dille ifade edebiliriz: Bâbîâlî'nin nefer yazarken tek kaygısı sınırın diğer tarafındaki düşmanın gücü değildi. Belgrad, Temeşvar, hatta Banaluka ve Bihke kalelerine elbette ki Bâbîâlî'nin memâlik-i mahrûseyi Habsburg işgalinden korumak için uygun gördüğü sayıda nefer konmuştu. Keza kimi zaman *lüzumlu / lazımlı mahal* olduğu gerekçesiyle de nefer yazılabiliyordu.²⁸⁸ Bölgenin sosyo-ekonomik durumu da nefer tahriri için bir gerekçe olabilirdi. İlginç bir vaka olarak şu örnek zikre değer: Bosna'da Belgradcık yahut Glamuc Kalesi'nin yaz ve kış kalabalık bir garnizonla korunması gerektiğinden başka “*gaza ve cihâd ile meşhûr [...] berâtlı neferâtından mâ'adâ harb ü darbe kâdir vâfir ahâlisi olmağla serhadd-i mezbûrda nefer kayd olmadıkça kimi yeniçeri ve kimi sekbânlığa heves idüb*

²⁸⁷En kalabalık asker mevcudu üzerinden, h.1116 / m.1704-1705 bütçesine göre hesaplanmış; Habsburg serhaddindeki asker mevcudu ise 39 bin olarak kabul edilmiştir.

²⁸⁸Bazı örnekler için bkz. BOA, D.BKL. 31/1; 31/16; AE.SAMD.III 126/12432.

[ihtiyaç halinde] *mevcûd bulunmazlar*” korkusuyla reayadan bazısı eyaletin valisi el-Hac Mustafa Paşa arzıyla yerli kulu kadrolarına kaydedilmişti.²⁸⁹

Bâbîâlî’nin hangi sebeple olursa olsun *müceddeden nefer tahririnde*, yani yeni ulufeli asker kadrosu tahsis ederken dikkat ettiği en önemli husus, sabit askerî harcamaların Osmanlı hazinesine daha fazla külfet oluşturmamasıydı. Bu nedenle garnizonlardaki yerli kulu nefer mevcudu da sabit tutulmaya çalışılırdı ki, bu 18. asır öncesinde de görülen bir askerî / malî tedbirdir: 1568’te Budin beylerbeyine eyaletindeki artan nefer mevcudunu yeniden asıl sayısına çekmek üzere mahlûl gediklere tevcih yapılmaması, mevcut olmayanların defterden düşülmesi gibi bir dizi önlem almasını emreden hüküm buna örnek olarak gösterilebilir.²⁹⁰ Karlofça Antlaşması’ndan sonra Bâbîâlî’nin bir taraftan merkezî ordunun şişmiş mevcudunu azaltırken, diğer taraftan Habsburg serhaddinde yerli kulu sayısını arttırmak yoluna gittiği daha önce söylenmişti. Fakat burada da Bâbîâlî, imparatorluk maliyesinin imkânlarını fazla zorlamaktan kaçınıyordu. Ne var ki İstanbul’un hesabı, nefer tahrir edilen bölgedeki askerî iş gücü piyasasının gerçekleriyle örtüşmeyebilirdi. Böyle durumlarda maliyetin artması pahasına askerî öncelikler gözetiliyordu. Örneğin Temeşvar’a Eğri nizamı verilirken yevmi 10 akçeden süvari yazılamamış, garnizonun tekmili için Bâbîâlî’nin yevmi 15 akçeden süvari istihdam etmeyi kabul etmesi gerekmişti.²⁹¹

Bosna valisi Köse Halil Paşa’ya, barış ilan edildiğinde, önceden ilam ettiği nizam üzere nefer tahrir etmemesi gerektiğini bildiren hüküm,²⁹² bu anlamda İstanbul’daki askerî ricalin –çağdaşı diğer başkentlerde olduğu gibi- savaş ve barış zamanı için iki farklı nefer mevcudu düşündüğüne işaret eder. Yine de Bâbîâlî, Köse Halil Paşa’nın imparatorluğun hem Habsburg hem de Venedik serhaddindeki eyaletine önceki senelerde olduğundan daha fazla asker yazmasına da itiraz etmeyecekti. Fakat sonraki yıllarda Bosna’daki nefer sayısının Bâbîâlî’nin siyasetinin hilafına artması sebebiyle, h.1120’de Mustafa Paşa nizamı olarak bilinen bir tanzim ve terhis dönemi yaşanacaktı.

²⁸⁹ BOA, İE.AS. 68/6109.

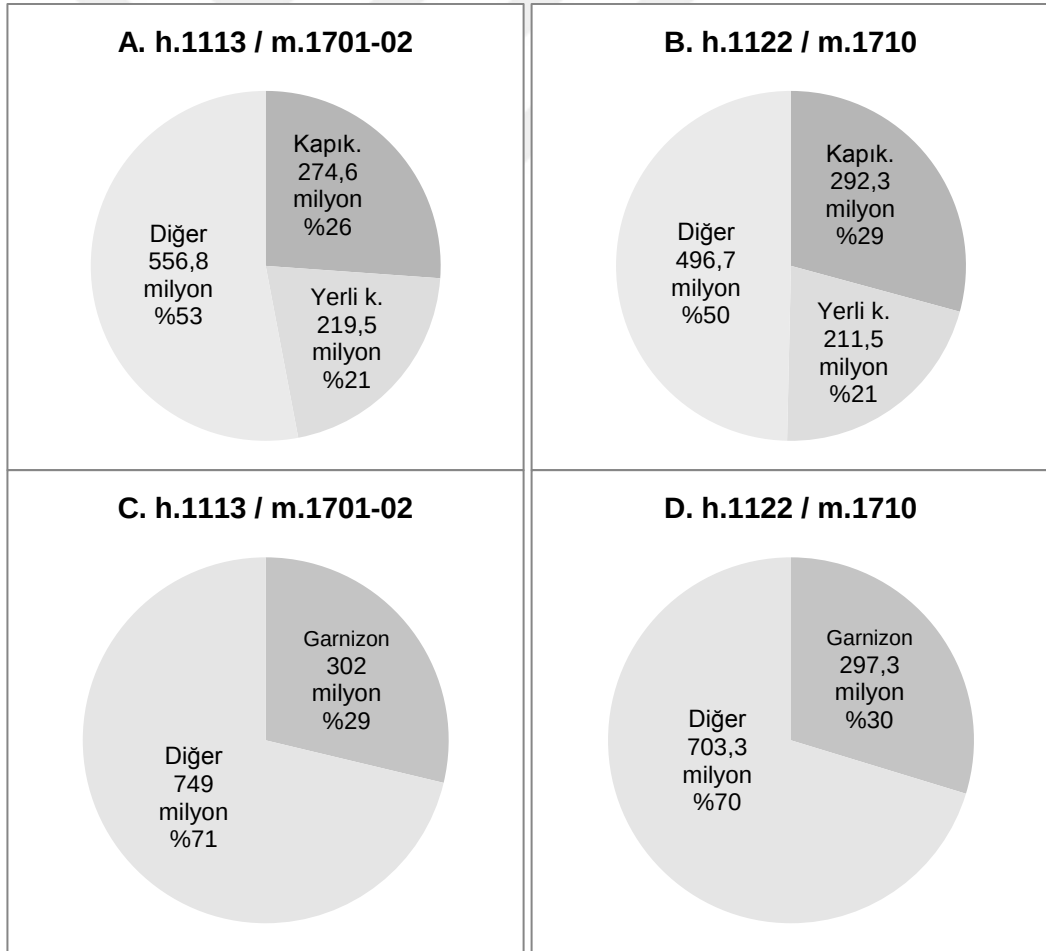
²⁹⁰ Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen*, s.33.

²⁹¹ BOA, KK.d. 4898, s.2.

²⁹² BOA, A.DVNS.MHM.d. 110, 582/2678 (Evâil-i şaban 1110).

Osmanlı hazinesinden yapılan harcamalara bakıldığında, Bâbîâli'nin niçin askerî ve malî öncelikleri arasında bir denge gözettiği anlaşılabilir. Tablo V'teki A ve B grafikleri, ilgili bütçe senelerinde Osmanlı hazinesinden çıkan ulufeleri ve bunların süvariler de dâhil olmak üzere kapıkulu ve yerli kulu dağılımı ile genel harcamalar içerisindeki oranını göstermektedir. C ve D grafikleri ise aynı yıllarda, merkezî bütçe giderlerinin ne kadarının garnizon askerine ulufe olarak ayrıldığını gösterir. Bu oran on yıllık dönemde neredeyse değişmemiş ve %30 civarında kalmıştır. Bâbîâli'nin harcamalarının yaklaşık yarısını merkezî orduda ya da garnizonlarda istihdam ettiği askerlerin (mütekait, korucu ve nânhoregân ile birlikte) ulufeleri meydana getiriyordu. Üstelik ulufe haricinde neferlere kışlık giysileri, et ve ekmek masrafları için de ek ödemeler yapıyordu.

Tablo V: 18. asrın başında Osmanlı bütçesindeki ulufe harcamaları²⁹³



²⁹³ Genç ve Özvar'ın yayınladığı bütçelerden hareketle hazırlanmıştır. Akçe hesabıdır.

Kalelerin tamirâtı ve cephanelerindeki mühimmatın ikmalî için de yüklü miktarda para harcanıyordu. Örneğin h.1113 / m.1701-02'de bu kalemlerin karşısında yaklaşık 45 milyon akçe masraf yazılmıştır; h.1122'de de bu masraflar neredeyse aynı meblağdadır.²⁹⁴ Bu üç kalemle birlikte Osmanlıların bir senelik giderlerinin yarıdan fazlasını askerî harcamaların oluşturduğunu söyleyebiliriz ki, bu hesaba muhafız paşalara tahsis edilen maaş yahut arpalık türünden ödemeler dâhil değildir.

Öte yandan Bâbîâlî'nin ulufe harcamalarını, imparatorluk merkezî hazinesinin gelirleri ile orantıladığımızda başka bir görüntü ile karşılaşırız.²⁹⁵ H.1113 / m.1701-02'de kapıkulu ve yerli kulu neferata ödenen ulufeler, Hazine-i amire'nin gelirlerinin %41'ine, garnizon neferatının senelik mevacibi ise gelirin %25'ine denkti; on yıl sonra, h.1122 / m.1710'da, Bâbîâlî gelirinin %38'ini ulufeli askerleri için, %22'sini ise taşrada muhafız bulunan askerler için ayırıyordu. Bir cümleyle, bu on yıllık zaman zarfında, Bâbîâlî'nin ulufe harcamaları imparatorluğun giderlerine nazaran %5 artmış, gelirleri dikkate alındığında ise %3 azalmıştı. Bu durum İstanbul'un takip ettiği malî politikaların bir neticesidir.

İncelediğimiz dönem içerisinde Osmanlı bütçeleri fazla verdi; Bâbîâlî, imparatorluğun gelirlerini giderlerinin üzerinde tutmayı başarmış, hatta istikrarlı bir şekilde merkezî hazinenin gelirlerini de arttırmıştı.²⁹⁶ Fazıl Mustafa Paşa'nın zamanında hayata geçirilen cizye reformunun meyveleri 1699 sonrasında toplanmaya başlanmıştı.²⁹⁷ 1695'te Osmanlı maliyesinin malikâne usûlünü benimsemesiyle de merkezî hazinenin gelirleri önemli miktarda artmıştı.²⁹⁸

²⁹⁴ Genç ve Özvar (Haz.), *Osmanlı Maliyesi*, cilt II, ss.247-258, 278-298.

²⁹⁵ Bu döneme ait Osmanlı bütçelerinin gelir ve gider tablosu için bkz. Ahmet Tabakoğlu, "XVII. ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 41/1-4, 1985, s.398.

²⁹⁶ Tabakoğlu, *Osmanlı Bütçeleri*, s.398.

²⁹⁷ Rhoads Murphey, "Continuity and Discontinuity in Ottoman Administrative Theory and Practice during the Late Seventeenth Century", *Poetics Today*, 14/2: *Cultural Processes in Muslim and Arab Societies: Medieval and Early Modern Periods*, 1993, s.433; Yılmaz, *Life of Köprülüzaade*, ss.205-206.

²⁹⁸ Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Mukataa Kavramı", *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, cilt I, (Ed. Mehmet Genç ve Erol Özvar), İstanbul, 2006, s.62. Malikâne için ayrıca bkz. Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne*.

Sonuç olarak cizye reformu ve malikâne usûlüne geçilmesi Osmanlı bütçesinin büyümesinin birincil sebepleridir.²⁹⁹

Bu verilerden hareketle Büyük Harp senelerinde sürekli olarak açık veren Osmanlı maliyesinin barışın ilk yıllarından itibaren *toparlandığını* kabul edebiliriz. Üstelik h.1103 / m.1691-92’de imparatorluğun gelirlerinin üçte birinden fazlası tahsil edilemiyordu; h.1114’te, yani sulh akdinden 3 sene sonra dahi 70 milyon akçenin üzerinde bir para Osmanlı hazinesine girmemişti.³⁰⁰ Büyük toprak kayıplarına rağmen kısa sürede maliye kaleminin Hazine-i amirenin gelirlerini, üstelik sadece nominal değil reel olarak da arttırmış olması dikkate değer; ancak yine de 1711’de imparatorluk gelirleri, akçenin içeriğindeki gümüş hesaba katıldığında 1566’dakinden daha azdı.³⁰¹

Osmanlıların, 17. ve 18. asırda imparatorluk gelirlerini diğer Avrupa devletlerine nazaran çok cüzi miktarda arttırabilmiş olmalarının, 18. asırda imparatorluğun askerî rekabet gücünü erozyona uğrattığının ve Osmanlı ordusunu disiplin, eğitim ve taktik anlamda sınırladığının dikkate alınması salık verilir.³⁰² Mamafih asrın başında, Osmanlı maliyesinin askeriyenin ihtiyaçlarını karşılamakta, çağdaş Habsburglardan daha başarılı olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekir. Nitekim Osmanlı maliyesi, 17. asırdan itibaren ordu ve savaş için gerekli parayı temin etmek zaruretine göre şekillenmiş, bu alandaki gelişmelere paralel olarak evrim geçirmiştir.³⁰³

Habsburg maliyesinin memurları ise bütün 17. asır boyunca ve hatta 18. asrın ilk yarısında kronik sorunlarla boğuşuyordu. İmparatorluğun parçalı siyasî organizasyonuna bağlı olarak Viyana’da merkezî bir hazine bulunmuyordu; 18. yüzyılın ortasına kadar bu özel durum devam etti. Askerî harcamaların önemli bir kısmı, Otuz Yıl Savaşları zamanında ihdas edilmiş ve zaman içerisinde kalıcı hale gelmiş bir çeşit olağanüstü vergi olan *Kontributions* ile karşılanıyordu. Bu gelir Habsburg maliyesinin kontrolünü elinde bulunduran *Hofkammer* tarafından

²⁹⁹Linda Darling, “Osmanlı Maliye Tarihinde Gelir-Toplama ve Meşruiyet”, *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, cilt I, (Ed. Mehmet Genç ve Erol Özvar), İstanbul, 2006, ss.47-48.

³⁰⁰Halil Sahillioğlu, “Sıvış Yılı Buhranları”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 27/1-2, 1967, s.97.

³⁰¹Tabakoğlu, *Osmanlı Bütçeleri*, s.400.

³⁰²Kıvanç Karaman ve Şevket Pamuk, “Avrupa Devletleriyle Bir Karşılaştırma Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapının Evrimi”, *Toplumsal Tarih*, 191, 2009, ss.26, 28-30.

³⁰³Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne*, s.10.

idare ediliyor ve askerî harcamalar buradan çıkan onay ile yapılabilirdi.³⁰⁴ Habsburg siyasetine yön vermek için Saray Harp Şurası ile sürekli rekabet halinde olması sebebiyle, çoğu zaman garnizonlardaki askerlerin ulufesi yahut garnizonların diğer masrafları için bütçe ayrılması sorun oluyor ya da en iyi ihtimalle gecikiyordu. Örneğin Segedin komutanı Globitz, bir raporunda, garnizonunun içinde bulunduğu malî sıkıntılara örnek olarak cellâdın parasını ödeyemediği için suçluları cezalandıramadığını, yine de maliye bürokratlarının işlerine karışmayacağını yazıyordu.³⁰⁵

Esasen Habsburgların açmazı, askeriye ve maliye ricali arasındaki çekişmeden ziyade, imparatorluk maliyesinin içinde bulunduğu durumla alakalıydı. Askerî harcamalar için toplanan vergiler nadiren savaş masraflarını karşılayabiliyordu; çoğu zaman ancak harcamaların yarısına yakını bu vergilerden gelen gelirle yapılabilirdi.³⁰⁶ Vaki Habsburglar, 1680-1705 arasındaki çeyrek yüzyıllık dönemde hazine gelirlerini beş katına çıkarabilmişti; ancak bütçe giderleri açısından bakıldığında askerî harcamalar bazen %90'a kadar ulaşabiliyordu.³⁰⁷ Üstelik söz konusu dönemde Viyana, yeni ele geçirdiği Macar vilayetlerinden malî açıdan katkı alamıyordu. Hofkammerin vergi siyaseti, Rákóczi İsyanı'na ateş taşıyan bir yük getirmişti.³⁰⁸

Karlofça Antlaşması'nı takip eden senelerde Habsburgların, doğudaki komşuları Osmanlılar gibi bir barış dönemine girmedikleri ve Macaristan'daki vergi gelirlerinin düşük kalmasına sebep olan isyandan başka, askerî harcamaların kontrol altına alınmasını engelleyen İspanya Veraset Savaşları ile uğraştığı da unutulmamalıdır. Keza 18. asrın başında Viyana, tekrarlayan malî krizlerden de muzdaripti. Saray bankeri Samuel Oppenheimer'ın ölümü üzerine Habsburg hazinesi parasız kalmıştı. Sonraki senelerde kredi ilişkilerini kurumsallaştırmak için açılan devlet bankası da iflas edecekti. Ancak 1706'da Wiener Stadt-Banco'nun kurulmasından sonra Habsburg hazinesi kredi kullanarak yeni bir

³⁰⁴Hochedlinger, *Onus Militare*, ss.98, 115.

³⁰⁵OeStA, KA, HKR Prtokollen 405 (Exp. 1699), 203r. April nr.162.

³⁰⁶Hochedlinger, *Onus Militare*, s.118.

³⁰⁷Thomas Winkelbauer, "Nervus rerum Austriacum. Zur Finanzgeschichte der Habsburgermonarchie um 1700", *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740*, (Ed. Petr Mat'a ve Thomas Winkelbauer), Stuttgart, 2006, ss.182-183.

³⁰⁸Hochedlinger, *Austria's Wars*, s.37; *Onus Militare*, s.123.

iflas daha yaşamaktan kurtulmuştu.³⁰⁹ İki cephede durmaksızın devam eden savaşlar ve malî sorunların üstesinden gelebilmek için ortaya konan çabalar Habsburg mucizesini yaratacaktır.³¹⁰

Fakat 18. asrın başında, bilhassa da serhad kale ve garnizonlarında, bu mucizeyi hissetmek mümkün değildir. Parasızlık sınır birliklerinin komutanlarının genel şikâyetiydi ve firarı teşvik edecek boyutlara ulaştığında askerî gücün erozyona uğramasının başlıca amiliydi. Firar haricinde hastalık vb. sebeplerle garnizonlardaki asker sayısı olması gerekenin altında kalıyor ve yeni nefer tahriri Habsburglar için hiç de kolay olmuyordu. Daha önce de atıfta bulunduğumuz 1712 tarihli cetvele göre Macaristan'daki Habsburg ordusunda piyade mevcudu 2 bin 500 kişi eksikti; firariler, hastalar ve izinliler çıkıldığında ise noksan 600 nefer daha artıyordu. Süvariler için ise durum çok daha trajiktir. Macaristan'da 11 bin süvari olması gerekirken 483 nefer, bin 820 at eksikti; mealen Osmanlı serhaddindeki Habsburg süvarisinin bazısının atı yoktu.³¹¹

Osmanlı neferinin ahvalini *gösteren* yoklama defterlerindeki bilgiler ile kıyaslandığında, sınırın her iki tarafında da garnizon mevcudundaki eksiklerin önemli boyutta olduğu görülür. Fakat yine bu defterlere göre Osmanlı tarafındaki kayıp oranı, Habsburglara nispeten daha düşüktü. Örneğin h.1118 tarihli bir yoklamaya göre Bosna'da defterli neferatın yalnızca %7'si namevcut görünüyordu ki,³¹² bu sayının tamamını firariler meydana getirmiyordu. Ölüm yahut bir başka vazifeye geçenler de namevcutlar arasında yer alıyordu. Ancak bu noktada, üstesinden gelmek zorunda olduğu metodolojik bir sorun tarihçinin karşısına çıkar. Bizzat Osmanlı bürokrasisinin şüpheyle yaklaştığı bu yoklamalar, gerçeği ne derece *gösteriyordu*?

Osmanlı ricali yoklama işinin ne derece sorunlu olduğunun gayet farkındaydı; daha önce özet olarak bu meseledeki fikirlerine değindiğimiz Defterdar Sarı Mehmed şöyle yazıyordu:

³⁰⁹Winkelbauer, *Nervus rerum*, ss.198-199, 202.

³¹⁰Siegfried Fiedler, *Kriegswesen und Kriegsführung im Zeitalter der Kabinettskriege*, Koblenz, 1986, ss.57-58.

³¹¹OeStA, KA, HKR Akten Kr. 114, Exp. 1712 April 296.

³¹²BOA, D.BKL.d. 32294, s.10.

“[Garnizon askerlerini] mümkün olursa senede bir defa yoklamak lâzımdır. Ve yoklamaları için mutemedün-aleyh âdemler gönderilüb yoklatırlar. Lâkin şol şartla ki yoklamaya gönderilen âdem neferâtdan bir mikdâr hizmet alub nısıf mikdârı yoğ iken tamamdır deyü bir defter düzdürüb getürmiye. Olbâbda gaayet ihtimam lâzımdır. Zirâ fî zemânınâ bu makuule hîdmet-i mühimmeye tayin olunanların ekseri bu ahvâli güya kendüye celb-i menfaat için hizmet bilüb hilâf-ı inha beytûlmâle gadr ve kendüye dahî dünya ve âhîrette kahr ve zecr olacağı mukarrer idüğünü fehm ü idrâk itmeyüb neferâtın bu kadar noksanı var iken birkaç akçeye tama’ ile cadde-i sadâkatden inhirâf ve hakikat-i hâli ketm ü ihfâ idüb tekmîlen cümlesi mevcûddur deyü haber virür.”³¹³

Sarı Mehmed Paşa’nın işaret ettiği sorunlar sebebiyle, Osmanlı merkezî bürokrasisinin, bilhassa da maliye kaleminin, hazırlanan deftere şüpheyile yaklaştığını düşünebiliriz. Defterin resmettiği ahvalin, İstanbul’a ulaşan bilgilerden farklı olması durumunda yeni bir yoklama emri verilebiliyordu. Örneğin Karlofça sonrasında Bosna’da yapılan ilk yoklamanın, mübaşirlerin işten anlamaması sebebiyle “*mevâcibleri husûsunda her vechile mîrîye gadr nümâyân olmağla*” tekrarlanması ve bu defa eyaletin defterdarı Ebubekir Efendi eliyle yapılmasını istenmişti.³¹⁴ Buna benzer örnekler çoğaltılabilir ve Bâbîâlî’nin yoklamalarda azamî dikkat gösterilmesi için gönderdiği tehdit kokan hükümlere de atıfta bulunulabilir. Osmanlı askerî bürokrasisinin işleyişi ele alınırken yoklama pratiklerinden ve sorunlarından ayrıntılı bir şekilde bahsedileceğinden burada şunu belirtmekle yetinebiliriz: Bâbîâlî, malî sebeplerle garnizon neferâtının yoklamasına önem veriyordu. Fakat bu, meselenin askerî açıdan önemsiz görüldüğü anlamına gelmez. Nitekim Belgrad’da çıkan yerli kulu isyanından sonra kaleye muhafız olarak gönderilen Köprülü Numan Paşa’nın isyancı neferata karşı takip ettiği tedip siyaseti sebebiyle garnizondan firar artınca, Bâbîâlî, Paşa’yı azl ve yerine bir başkasını tayin etmişti.³¹⁵

Habsburg hududunda Osmanlı askerî stratejisinin sınırları bahsinde son olarak serhad paşalarına değinmek yerinde olacaktır. Osmanlı düzeninde eyalet valileri bulundukları bölgede padişaha vekâlet ederlerdi: “*ahkâm-ı şerî’at-ı mutahharayı icrâ ederler. Hıfz u hırâset-i ra’iyyet ve zabt u rabt-ı asker ve def’-i*

³¹³ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, s.81. Transkripsiyondaki imla aynen korunmuştur.

³¹⁴ BOA, D.BKL. 30/49.

³¹⁵ Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, s.898.

mezâlim-i ahvâl-i memleket ve umûr-ı seyf ü siyâset bi'l-küllîye beylerbeyilere müfevvazdır."³¹⁶ Özetle taşranın nizamı valilere emanetti. Bunlar arasında serhadde vazifeli olanların ise daha fazla yetkisi ve sorumluluğu bulunurdu. Örneğin 17. asırda Habsburg serhaddinin en önemli siyasî figürü Budin paşalarıydı: Habsburglara barışın korunması, diplomatik işlerin yürütülmesi, istihbarat toplanması gibi özel görevleri bulunurdu. Üstelik imparatorluğun diğer Macar vilayetlerinde de söz sahibiydi. Örneğin IV. Murad, zamanın Temeşvar beylerbeyini, Budin Valisi Ali Paşa'ya serhad umurunda muhalefet etmemesi için uyarmıştı. Keza Eğri vilayeti, Budin paşası Hüseyin'in arzı ile Leboğlu Mustafa'ya tevcih edilmişti.³¹⁷

Karlofça Antlaşması sonrasında Budin paşasının rolünü kısmen Belgrad muhafızı üstlenecekti. Bütün serhad paşalarına Habsburg sulhunu ihlal etmemek üzere hüküm gönderiliyordu; fakat Draç'ta Fransız gemilerine el konulması, Macaristan'da Osmanlı tüccarının katli gibi meselelerin müzakeresi için Belgrad paşasının murahhas tayin edilmesi,³¹⁸ diğerlerine kıyasen Belgrad muhafızının serhad meselelerinde daha fazla söz sahibi olduğunu gösterir. Belki de bu sebeple Osmanlı sınırında tecrübeli bir komutan olan Löffelholz, Belgrad ve Temeşvar paşaları arasında rekabet ve çekememezlik olduğunu yazacaktı.³¹⁹

Şüphesiz ki serhad paşalarının en önemli vazifesi, eyaleti yahut muhafızlığındaki Osmanlı askerî nizamını korumaktı. Bu nedenle kimi zaman bizzat sınırdaki karakolları ve diğer istihkâmları teftiş eder,³²⁰ kimi zaman da serhaddeki kale ve palanka komutanlarını divanına çağırırdı. Fakat serhad paşalarının kaçı, Defterdâr Sarı Mehmed Paşa'nın işaret ettiği vasıflara sahipti? Hatırlatmak gerekirse tecrübeli devlet adamı, serhad kalelerine muhafız gönderilenlerin savaşta yetenekli, zorluk görmüş, gayretkeş ve serhad ahvalini

³¹⁶ Abdurrahman Abdi Paşa, *Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi*, (Haz. Ahmet Aslantürk), İstanbul, 2012, s.50.

³¹⁷ *Sultan Dördüncü Murad'ın Hatt-ı Hümayûnları- Suver-i Hutût-ı Hümayûn*, (Haz. Önder Bayır), İstanbul, 2014, ss.96, 210. Ayrıca bkz. L. Fekete, "Budin", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt I, Leiden, 1986, s.1285.

³¹⁸ Pešalj, *Early Eighteenth Century*, s.35.

³¹⁹ OeStA, KA, HKR Protokollen 438 (Exp. 1706), 789r. Juni nr. 12.

³²⁰ OeStA, KA, HKR Protokollen 439 (Exp. 1706), 1340v. Oktober nr. 27.

bilenler arasından seçilmesi gerektiğini nasihat ediyordu.³²¹ Mevcut literatürde serhad paşalarının prosopografik özelliklerini ortaya koyacak bir çalışma olmaması bu soruya cevap vermeyi güçleştiriyor. Ne var ki, incelediğimiz kaynaklar ve araştırmalardan hareketle bazı şeyler söylemek mümkündür.³²²

Evvela Bâbîâli'nin Bosna, Temeşvar ve Belgrad'a tayin ettiği paşaların önemli bir kısmı devlet işlerinde tecrübe sahibiydi. Mevcut bilgilere göre serhad paşalarının önemli bir kısmının Osmanlı seyfîyesinde yetiştiğini kabul edebiliriz. Elçi İbrahim Paşa bu konuda önemli bir istisnadır; serhad paşalığına tayini, daha önce bahsedildiği üzere Osmanlı-Habsburg sınır tahdidi görüşmelerinin bir neticesiydi. Ancak eklemek gerekir ki, Osmanlı ricali arasında kalemiyeden yetişmelerin eyalet valiliklerinde yahut daha sonra İstanbul'da kendilerini paşa makamlarında bulmalarına yine bu dönemden itibaren rastlanır.³²³ Diğer taraftan Râmi Mehmed Paşa'nın kendisine ayak bağı olan Yeniçeri Ağası Ali Ağa'yı Belgrad'a muhafız tayin etmesi gibi vakalar da yok değildi.³²⁴

İkinci olarak; incelediğimiz dönem içerisinde Habsburg serhaddine tayin edilmiş paşaların önemli bir kısmı yine yakın serhad bölgelerinden gönderiliyordu. Çoğu zaman Bosna, Belgrad ve Temeşvar paşaları yer değiştiriyor yahut Eğriboz veya Özü gibi başka serhadlerden yerlerine yenileri tayin ediliyordu. Nadir de olsa doğrudan serhadde pişmiş birisinin de paşa yapıldığı olurdu ki, Ferhadpaşazade Mustafa'nın Bosna valiliğine tayini, Mustafa'nın kendi arzı ve bazı konularda Bâbîâli'ye verdiği sözler neticesinde vuku bulmuştu.³²⁵

Dikkat çeken bir diğer husus ise Bâbîâli'nin serhad paşalarını çok sık değiştirdiğidir. 1699-1715 tarihleri arasında Temeşvar'da 12, Bosna'da 13, Belgrad'da ise 15 defa muhafız paşalar değişmişti. Bu, Osmanlı siyasetinin bilinçli bir tercihiydi. Budin'deki 145 yıllık Osmanlı hâkimiyeti süresince 75 paşanın görev yaptığı bilinmektedir; neredeyse iki sene dolmadan vali

³²¹Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, s.79.

³²²1699-1715 arasında Habsburg sınırındaki serhad paşalarının listesi için bkz. Ek 2: *Habsburg Serhaddinde Osmanlı Valileri ve Muhafız Paşaları*.

³²³Norman Itzkowitz, "Eighteenth Century Ottoman Realities", *Studia Islamica*, 16, 1962, s.86 vd.

³²⁴Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, s.641.

³²⁵BOA, MAD.d. 692, ss. 42-43. Ayrıntılar için bkz. *Osmanlı Askerî Serhaddi: Bosna Eyaleti* başlıklı bölüm.

değiştiriliyordu.³²⁶ Bu durum haliyle serhad paşalarının kale ve garnizonlarına tam manasıyla hâkim olmalarının önüne geçiyor, Bâbîâlî'nin Habsburg serhaddine vermeyi istediği askerî nizamı bölgedeki daha düşük rütbeli Osmanlı ricalinin ellerine bırakıyordu. İstanbul'da veziriazamlık makamındaki değişiklikler de hesaba katıldığında, söz konusu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasetin doğasının bir şahsın önderliğinde kararlı bir siyaset takip etmeye izin vermediğini düşünmek kolaylaşır. 1699-1715 arasında veziriazamlık makamında 13 defa değişiklik olmuştu.³²⁷

Habsburg tarafına bakıldığında ise başka bir tablo ortaya çıkar. Osmanlı serhaddindeki en önemli Habsburg kalesi olan Petervaradin'in komutanlığı on yıldan uzun süre Nehem'in uhdesinde kalmıştı; yerine geçen isim daha önce uzun yıllar Arad'da görev yapan Löffelholz idi. Viyana'da ise önemli makamlardaki istikrar çok daha dikkat çekici boyuttadır. Prens Eugen, 1703'te tayin edileceği Saray Harp Şurası başkanlığında sonraki 33 sene boyunca Habsburg siyasetine yön verecekti. Nihayet bizatihi Saray Harp Şurası gibi, imparatorluğun askerî meseleleriyle doğrudan ilgilenen bir kurumun varlığı dahi, Habsburg merkezinin orduya ve taşraya daha etkin bir şekilde nüfuz edebilmesini sağlıyordu.³²⁸

³²⁶Fekete, *Budin*, s.1285.

³²⁷İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, cilt V, İstanbul, 1971, ss.49-54.

³²⁸Ágoston, *Empires and Warfare*, s.126.

3. ASKERÎ DEVRİM VE OSMANLI KALELERİ ÜZERİNE BİR ARASÖZ

Kısa bir zaman öncesine kadar tarih yazımında Osmanlıların askerî teknolojiyi etkin biçimde kullanıp kullanmadıkları bahsinde iki farklı dönem için iki farklı bakış açısı hâkimdi. İmparatorluğun sınırlarını genişlettiği zaferler çağında, ağırlıklı olarak süvariden mürettep ordularında ateşli silahların Çaldıran (1514) ve Mohaç'ta (1526) olduğu gibi savaşın kaderini tayin edecek kadar etkin bir şekilde kullanıldığı genel olarak kabul görmektedir. İstanbul'un fethinde (1453) de başarının önemli bir kısmı Osmanlı topçusuna atfedilir. Esasında Osmanlıların daha erken tarihlerde ordularında topçu neferi istihdam ettikleri de bilinmektedir.¹

Tarihinin erken dönemlerinde Osmanlıların ateşli silahlar teknolojisini başarılı bir şekilde kullandığı hususunda yaygın bir görüş birliği bulunduğu gibi, “duraklama” ve takiben “gerileme” dönemlerinde bu alanda Avrupa'daki ilerlemeyi takip edemedikleri ve çağın gerisine düştükleri de, her ne kadar sebepleri konusunda farklı fikirler öne sürülse de, tarih yazımının bir başka ortak kanaatidir. Askerî devrim olarak tarif edilen olgunun teknolojiden taktiğe, ordu terkiibinden neferatın talimine kadar geniş bir alanda icap ettirdiği dönüşümün ıskalandığı iddiası,² son zamanlarda yapılan bazı araştırmalarla yeniden değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Bu cümleden olmak üzere Macar tarihçi Gábor Ágoston'un Osmanlı ordusunda kullanılan top ve barut üzerine yaptığı çalışması, bu konuda sadece öncü değil, aynı zamanda belirleyici de olmuştur.³

Bununla birlikte söz Osmanlı kalelerinde geldiğinde hâlâ kapsamlı bir yeniden değerlendirme yapılmamış, eski kabuller yeni cümlelerle tekrar edile gelmiştir: “*Osmanlı kaleleri Avrupa kaleleri kadar iyi tasarlanmış ve inşa edilmiş değildi.*”⁴ Daha ileri giden bir yoruma göre askerî mimarideki yeniliklerin İslam dünyasında

¹Salim Aydıöz, “Osmanlı Askerî Teknoloji Tarihi: Ateşli Silahlar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2/4, 2004, s.268; Gábor Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, (Çev. Tanju Akad), İstanbul, 2006, s.42. Osmanlıların ateşli silahları benimsemeleri hakkında bkz. Aydıöz, *Osmanlı Askerî Teknoloji*.

²Parker, *Askerî Devrim*, s.226 vd.

³Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek*. Kitabın İngilizce ilk baskısı 2005 yılında yapılmıştır.

⁴Stein, *Osmanlı Kaleleri*, s.45. Benzer bir ifade için bkz. Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s.135.

doğrudan bir yansıması olmamıştı.⁵ Bu bahiste yeni şeyler söyleyenlerin ise editör müdahalelerine maruz kaldığı vakidir.⁶ Bu sebeple, Habsburg serhaddinde Osmanlı kale ve garnizonlarına mercek tutmadan önce, genel olarak Osmanlı kaleleri hakkında bir dizi değerlendirme yapılması faydalı olacaktır. Evvela şunu hatırlatmak gerekir: Bu arasözde askerî devrim ve Osmanlılar tartışması yapılmayacak,⁷ fakat askerî devrim içerisinde kale ve istihkâmların evrimi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bu devrim / evrimdeki yeri tespit edilmeye çalışılacak, sonra da 18. asrın başında Osmanlı kalesinin neye benzediği ve çağdaşları ile benzer ve farklı yönleri ortaya konulacaktır.

Askerî devrimin mahiyeti tartışmalarına yazılarıyla önemli katkıda bulunan Geoffrey Parker, bir bölgede askerî devrimin görülüp görülmediğini tespit etmek için anahtar değişkenin *trace italienne* olduğunu iddia eder.⁸ Esasen bu yeni istihkâm türü önceki iki asrın birikiminin bir neticesidir. Topun kuşatma savaşlarındaki faydasını ispat etmesi üzerine Ortaçağ'dan kalma yüksek ama ince surların savunan taraf için artık bir koruma sağlamadığı anlaşılmış, yeni savunma stratejileri geliştirmenin yolları aranır olmuştur. 14. asrın ortalarından itibaren top ve topçu birlikleri kalelerin korunması için seferber edilmişti. Mazgallar genişletilmiş, kuleler güçlendirilmiş, hatta ateş gücünü arttırmak için yenileri inşa edilmişti. Fakat bütün bu tedbirler kuşatma altındakilere ancak birkaç gün kazandırabiliyor, nihaî akıbeti değiştiremiyordu.⁹ 15. asrın ikinci yarısından itibaren Kastilya ordularına karşı küçük kalelerini savunmak isteyen Arap askerî mühendisler, topun sağladığı ateş gücünden faydalanmak için

⁵A. Northedge, "Sur", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt IX, Leiden, 1997, s.883.

⁶Kahraman Şakul'un Osmanlı askerî mühendisliğini ele aldığı makalesi bu konuda bir örnektir. Yazarın 2013'te Bruce Lenman editörlüğünde hazırlanan kitap için kaleme aldığı çalışması, adeta sansürlenmiş ve yeniden yorumlanmıştır. Bunun üzerine Şakul, makalesinin orijinal halini academia.edu ağ sayfasındaki profilinde paylaşmıştır. Makaleye yapılacak atıflar, Şakul'un internet ortamında yayınlanmış orijinal yazısınadır. Bkz. Kahraman Şakul, *Military Engineering in the Ottoman Empire (The Original Version)*, Ağ içi erişim için bkz. https://www.academia.edu/19826125/Military_Engineering_in_the_Ottoman_Empire_The_Original_Version (Son erişim 10.01.2016). Editör müdahalesine maruz kalmış makale için bkz. aynı yazar, "Military Engineering in the Ottoman Empire", *Military Engineers and the Development of the Early-Modern European State*, (Ed. Bruce P. Lenman), Dundee, 2013, ss.179-199.

⁷Yakın dönemde yapılmış değerlendirmeler için bkz. Emecen, *Ateşli Silahlar Çağı*; Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi*, ss.45-55.

⁸Parker, *Askerî Devrim*, s.34.

⁹Geoffrey Parker, "Barut Devrimi", *Cambridge Savaş Tarihi*, (Ed. G. Parker), (Çev. Füsun Tayanç ve Tunç Tayanç), İstanbul, 2014, s.116.

surlarda yarım daire şeklinde geniş tabyalar inşa etmeye başlamıştı. Böylece askerî mimari söz konusu olduğunda yeni istihkâmlar Endülüs'te şekillenmeye başlamış, *Reconquista*'nın 1492'de Gırnata'nın teslimiyle tamamlanması üzerine, kıtaya yayılmak için bir başka bölgede son halini almak zorunda kalmıştı.¹⁰ Apenin Yarımadası'nı işgal eden VIII. Charles'ın ordusu, İtalyan mühendislere ve mimarlara modern tahkimatların ilk örneklerini geliştirmek için ilham kaynağı oldu. Surlar, top ateşine dayanacak kadar kısa ve kalın inşa ediliyor, düşmanı uzakta tutabilmek için de ateşli silahlarla, bilhassa da top ile korunuyordu. Ateş gücünü arttırmak için surlara tabyalar ekleniyor ve bu tabyalar ateş sahalarını çakıştırarak birbirini destekleyecek açılarda inşa ediliyordu. Bu usûlde yapılmış kaleler 16. yüzyılın başında İtalya'da kendini kabul ettirirken, kısa zaman sonra kıtaya da yayıldı ve menşesine işaret eden Fransızca ismiyle, *trace italienne* olarak anıldı.¹¹

Takip eden senelerde V. Karl'a karşı topraklarını korumak isteyen Fransa Kralı I. François tarafından İtalyan mühendislerin istihdamı ile yeni usûl tabyalar Alplerin kuzeyinde görülmeye başlandı; İtalyan mühendisler, sadece Fransa'da değil Hollanda ve Alman memleketlerinde de farklı devletlerden işverenler için yeni kaleler ve tabyalar inşa ettiler.¹² Böylece Avrupa'da modern istihkâmlar hızla geniş bir coğrafyada yayılırken, Portekiz'in okyanus aşırı ticaretini korumak için 1541'de yine bir İtalyan mühendise Fas sahilinde inşa ettirdiği Mazagão / el-Cedîde Kalesi, bu türün Avrupa dışındaki ilk örneği oldu.¹³

Osmanlıların bu yeni tarzda istihkâmların gücüyle karşılaşmaları da ilk defa Afrika'nın bir başka sahilinde, Cezayir'de, Akdeniz hâkimiyeti için İspanya Habsburgları ile verilen mücadele esnasında vuku buldu. 1563'teki Vهران / Oran Kuşatması'nda Osmanlı ordusu, İspanyol hasımlarının koruduğu yeni

¹⁰Gottfried Liedl, "Wettrüsten oder Der Weg der Kanone", *Im Zeichen der Kanone Islamisch-christlicher Kulturtransfer am Beginn der Neuzeit*, (Ed. Gottfried Liedl, Manfred Pittoni ve Thomas Kolnberger), Viyana, 2002, ss.73-77.

¹¹Kenneth Chase, *1700'e Kadar Ateşli Silahlar Tarihi*, (Çev. Füsün Tayanç ve Tunç Tayanç), İstanbul, 2008, s.79.

¹²Parker, *Askeri Devrim*, s.17; Henry Gverlac, "Vauban: Bilimin Savaş Üzerindeki Etkisi", *Modern Stratejinin Ustaları*, (Ed. Edward Mead Earle), (Çev. Selma Koçak), İstanbul, 2007, s.50.

¹³Laurent Vidal, *Mazagao Şehirler de Göçer – Fas'tan Amazon'a (1769-1783)*, (Çev. Nedim Demirtaş), İstanbul, 2010, s.11.

istihkâmları ele geçiremediği gibi, ağır kayıplar da vermişti; 1565 Malta Kuşatması, Osmanlı neferinin *trace italienne* karşısındaki ikinci başarısızlığı oldu.¹⁴ Bu iki Osmanlı başarısızlığının en önemli sebebi, donanma-yı hümayûnun sefer mevsiminin kuşatmanın gerektirdiği haftalar ve aylara yetecek kadar uzun olmamasıydı. Esasında modern tabyaların en önemli işlevi de tam olarak buydu: Bu tarzda inşa edilmiş bir kalenin fethi için haftalar, hatta aylar gerekiyordu.¹⁵ Bununla beraber Osmanlı ordusu 1570-73 Osmanlı-Venedik Harbi'nde Lefkoşa (1570) ve Magosa (1571) kuşatmalarından topçuluk, özellikle de lağımcılıktaki yetenekli personeli sayesinde başarıyla ayrıldı. Söz konusu her iki kale de, 16. asrın ortalarında askerî mühendisliğin yeni prensiplerine göre inşa edilmişti ve Rönesans askerî mimarisinin önemli örnekleri arasında yer alıyordu.¹⁶ Lala Mustafa Paşa idaresindeki ordu Lefkoşa'yı kısa sürede ele geçirirken, sırtını Akdeniz'e dayamış Magosa Kalesi'nin tabyalarında yaklaşık bir sene savaştı ve ancak ağır kayıplar verdikten sonra kaleyi ele geçirebildi. Kaleme aldığı Osmanlı tarihine kuşatma hakkında birkaç satırlık bilgi yazan Selânikî, orduda olmamasına rağmen Magosa Kalesi'nden etkilenmişti.¹⁷

Osmanlıların batı cephesindeki harplerinde yeni istihkâmlarla güçlendirilmiş kalelerle karşılaşması da 16. asrın ikinci yarısına rastlar. Osmanlı fetihleri karşısında Habsburglar, İtalyan askerî mühendisler eliyle Zigetvar, Kaniye, Yanık, Komorno, Uyvar, Eğri ve Temeşvar gibi kaleleri yeni usûllerle tahkim etmişti.¹⁸ Ne var ki yeni istihkâmlarla güçlendirilmiş kalelerin pek azı Osmanlı topçusunun ve lağımcısının tahrip gücüne uzun süre dayanabilmişti; çoğu on ila yirmi gün arasında düşmüştü.¹⁹

Hofburg, yüzyıl boyunca Osmanlı serhaddindeki kalelerini modernleştirmeye devam etti. Habsburglar, yeni istihkâm ilminin İtalyan olmayan ilk büyük

¹⁴Hess, *Unutulmuş Sınırlar*, ss.117-118, 122.

¹⁵Parker, *Barut Devrimi*, s.119.

¹⁶Gianni Perbellini, "The Military Architecture of Venetian Famagusta", *Medieval and Renaissance Famagusta Studies in Architecture, Art and History*, (Ed. Michael J.K. Walsh, Peter W. Edbury ve Nicholas S.H. Coureas), Farnham, 2012, ss.188-189.

¹⁷Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, cilt I: (971-1003/1563-1595), (Haz. Mehmet İpşirli), Ankara, 1999, ss.79-80.

¹⁸Gábor Ágoston, "Habsburglar ve Osmanlılar: Savunma, Askeri Değişim ve Güç Dengesindeki Kaymalar", *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, (çev. Kahraman Şakul), İstanbul, 2013, s.119.

¹⁹Ágoston, *Empires and Warfare*, ss.1118-119; Murphey, *Osmanlı'da Ordu*, s.37.

teorisyonu ve tatbikçisi Daniel Specklin'in emeğinden de yararlandılar: Viyana, Graz, Komorno ve Varazdin kaleleri bunlar arasında zikre değeri olanlarıdır.²⁰ Fakat maddî imkânsızlıklar sebebiyle birçok kale inşaatı 17. asrın ikinci yarısına kadar tamamlanamayacaktı.²¹ Uzun Savaş (1593-1606) sırasında bu bahsi geçen kaleler değilde de, yine Habsburg askerî mühendisleri tarafından modern tabyalarla güçlendirilmiş Yanık (1594; 1598'de Osmanlılar kaleyi kaybedecektir.), Eğri (1596) ve Kaniye (1600) gibi stratejik önemi yüksek kaleler Osmanlı ordusuna teslim olmuştu.

Osmanlı ordusunun *trace italienne* tarzında yeniden inşa edilmiş kalelere karşı kuşatma savaşındaki üstünlüğü 17. asırda da devam etti: Varat (1660), Uyvar (1663), Kandiye (1669) ve Kaniye (1672) kalelerinin fetihleri Osmanlı askeriyesinin başarı hanesine kolaylıkla yazılabilir. Bunlar arasında bilhassa Kandiye Kuşatması askerî tarih içinde önemli bir yere sahiptir. Osmanlı donanmasının kaleyi denizden kuşatmayı başaramaması başta olmak üzere askerî ve idarî birçok sebepten Kandiye için savaş olağanüstü uzun sürmüştü. Bu süre zarfında Osmanlılar, İtalyan askerî mühendislerin de hizmetinden faydalanarak, güçlü tabyalara paralel uzanan siperler kazarak yeni taarruz yolları bulmuş, bu usûlü Uyvar, Kaniye ve Çehrin kuşatmalarında da başarıyla tatbik etmişlerdi.²² Kuşatma Avrupalı askerî mühendisler için de öğreticiydi. Vauban, Kandiye'de Venedik saflarında savaşan Fransız subayların anlattıklarıyla Osmanlıların muharebe usûllerini etüt etme imkânı bulacaktı.²³

Kandiye Kuşatması, muhafızlar için kale savunması bağlamında önemli bir tecrübe oldu; bilhassa da Alman askerî mühendisler –ki çoğu Venedik hizmetinde ücretli olarak çalışıyordu- burada edindikleri tecrübeyi yurtlarına

²⁰Winkelbauer, *Österreichische Geschichte 1522-1699 Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im Konfessionellen Zeitalter*, cilt I, Viyana, 2004, s.411.

²¹Hochedlinger, *Austria's Wars*, s.124. Habsburg kalelerinin yeni istihkâmlarla güçlendirilmesi işi yüzyılın erken tarihlerinde Arşidük Karl tarafından başlatılmış, Karlovac/Karlstadt ve Sissek kaleleri top ateşini savunmada etkin bir şekilde kullanmak üzere tasarlanmıştı. Bkz. Anton Dolleczeck, *Geschichte der Österreichischen Artillerie von den frühesten Zeiten bis zur Gegenwart*, Viyana, 1887, s.131.

²²Graf Marsili, *Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitâtı Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti*, (Çev. Kaymakam Niyazi), Ankara, 1934, ss.241-242.

²³Christopher Duffy, *The Fortress in the Age of Vauban and Frederick the Great 1660-1789*, Londra, 1985, s.221.

taşıdı.²⁴ Bu askerî mühendisler arasında yer alan bir isim, Georg Rimpler, istihkâm ilmi alanında rüştünü ispat ettikten sonra Habsburg hizmetine girecek ve Viyana başta olmak üzere birçok kaleyi tamir ve tahkim edecekti. Kale tahkiminde Rimpler'e daha sonra askerî mühendislik alanında şöhret kazanacak olan Daniel Suttinger yardım ederken, Viyana'yı Osmanlı taarruzundan koruyanlar arasında bulunan Kardinal Kollonits de Kandiye Kuşatması'nda Venedik namına savaşıyordu.²⁵ Sonuç olarak Osmanlı ordusunu Viyana surları önünde yavaşlatan ve kalenin düşmesini engelleyen tabyalar ve savunması, Kandiye Kuşatması ile başlayan askerî mühendislik alanındaki ivmenin bir neticesiydi.

Şu halde, yukarıda özetlenen bilgilerden hareketle söylenebilir ki, Osmanlılar, ortaya çıktığı tarihten itibaren *trace italienne* tarzındaki kalelere aşınaydı. Kıbrıs'ta yahut Girit'te, fakat en fazla Macaristan cephesinde Osmanlı askeri bu kalelere hücum etmiş, çoğunu ele geçirmiş ve kuşatma sonrasında yıkılan tabya ve duvarları tamir ettikten sonra güçlü garnizonlarla işgal etmişti. Bu basit gerçek, Osmanlı askerî uzmanlarının yeni istihkâmların önemini kavradıklarını ve bunları benimsediklerini göstermektedir. Nitekim Koca Sinan Paşa, Yanık'ın fethini İstanbul'a müjdelemek için gönderdiği mektubunda askerî başarısını “*eğer vüs'atde ve eğer metânet ü istihkâmda umûmen Rûmili'nde olan ehl-i İslâm kal'alarından biri buna mu'âdil [değildir]*” diyerek parlatırken yoktan bir hikâye anlatmıyor, fakat mübalağalı bir dil kullanıyordu.²⁶ Takriben 60 sene sonra, bu defa Fazıl Ahmed Paşa idaresindeki ordunun Uyvar'ı fethi üzerinde bir eser kaleme alan Mühürdar Hasan Ağa, *Cevâhirü't-tevârih*'te Osmanlı memalikinde böyle bir kale olmadığını yazacaktır.²⁷ Osmanlı tarihlerinde başka örneklerine rastlanması mümkün olan bu ifadeler, bir dereceden sonra zaferini yüceltmek ya da hamisinden iltifat görmek isteyenlerin propaganda cümleleri olarak da kabul edilebilir. Ancak çağdaş kale planlarına göz atıldığında yukarıda ismi geçen kalelerden çoğunun birbirine benzediğini ve yeni istihkâm ilminin 16. asırdaki prensiplerine göre inşa edildiğini görmek mümkündür.

²⁴Duffy, *Fortress in the Age of Vauban*, s.13.

²⁵Walter Hummelberger ve Kurt Peball, *Die Befestigungen Wiens*, Viyana, 1974, s.52-53; Stoye, *Viyana Kuşatması*, (Çev. Derin Türkömer), İstanbul, 2003, s.109.

²⁶Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, cilt I, s.396.

²⁷Şimşirgil, *Slovakya'da Osmanlılar*, s.13.

Harita III: Lefkoşe, Varad ve Uyvar kalelerinin planlarına ait kesitler²⁸

Bu durumda Osmanlı kalelerinin çağdaşı Avrupa kaleleri gibi iyi tasarlanmamış olduğunu söylemek doğru olmayacaktır, zira bunların çoğu zaten çağın askerî icaplarına göre Avrupalı (çoğu İtalyan) mühendisler tarafından yapılmıştı. Bu sebeple, Osmanlı kaleleriyle ilgili örneğin Raimondo Montecuccoli'nin yazdıklarını değerlendirirken, Osmanlı tarihlerine ve arşiv evrakına ne derecede mesafeli yaklaşıyorsa, aynı şekilde eleştiri süzgecinden geçirerek bir sonuca

²⁸Lefkoşe Kalesi'nin planı Giacomo Franco'nun *Viaggio da Venetia a Constantinopoli per Mare* (1597) isimli eserinden; Varat Kalesi'nin planı haritacılar Georg Braun ve Frans Hogenberg'in *Civitates orbis terrarum* (1572-1617) isimli atlasından; Uyvar'ın planı ise haritacı Jakop Koppmayer'e aittir. Planların tamamı açık kaynaklardan alınmıştır.

varmak gerekir. Habsburg generali “*Türklerin muhkem yerleri bizimkiler kadar iyi değildir. Bunlara yeni usûllere göre istihkâm verilmemiştir; gerçek manada yan cepheleri*²⁹ *yoktur ve dardır; açık varoşları bulunur; ekseriya ahşap olan evler ya kale duvarlarına bitişiktir ya da bunların pek uzağında değildir.*”³⁰ diye yazarken, eserinin bir yerinde Viyana’dan Belgrad’a kadar Ösek, Mohaç ve Temeşvar’dan başka önemli bir kale bulunmadığını, bir başka yerinde ise Kaniye, Uyvar ve Zigetvar haricinde Budin’den İstanbul’a kadar uzanan coğrafyada büyük ve önemli bir kale olmadığını iddia ediyordu.³¹

Ne var ki Montecuccoli bu satırları, Osmanlı ordusu Uyvar’ı aldıktan 7, Kaniye’yi kuşatan Habsburg ordusu kale önünden eli boş çekildikten sadece 6 sene sonra yazmıştı. Her iki kuşatmanın da kaderini belirleyen kalelerin güçlü tabyaları değil esasen imdada gelen orduların başarısı yahut başarısızlığı idi.³² 17. asır boyunca, Büyük Harp de dâhil olmak üzere, Habsburg serhaddinde Osmanlı kalelerinin kolayca teslim olmadıkları da hatırdta tutulduğunda, bunların askerî mühendislik anlamında çağ dışı sayılamayacaklarını kabul etmek gerekir. Bir örnek vermek gerekirse, Osmanlı Macaristanı’nın başkenti Budin 1542, 1598, 1602 ve 1603’te Habsburg ordusu tarafından kuşatılmış, ancak ele geçirilememiştir.³³ Bu somut bilgilere rağmen Lajos Fekete, Osmanlıların Budin’i –sık sık değişen valilerin İstanbul’dan yeteri kadar destek alamadıkları için– sistemli bir şekilde tahkim etmediklerini ve kalenin Ortaçağ Macar krallarının zamanındaki şekle sahip olduğunu iddia eder.³⁴ Oysa Osmanlıların 1541’de Budin’i bir İtalyan askerî mühendis eliyle tahkim ettikleri bilinmektedir.³⁵ Büyük Harp’te bu “Ortaçağ” kalesi 1684’te 120 gün boyunca tabya ve istihkâmlarını harabeye çeviren Habsburg kuşatmasına ve taarruzuna dayanmıştı; 1686’da

²⁹ Montecuccoli, burada Almanca *die Flanke* kelimesini kullanır ki, bu kelimeyle kastedilen bir tabyanın, komşu tabyaların altındaki bölgeyi savunan yan cepheleridir.

³⁰ Montecuccoli, *Vom Kriege mit den Türken*, s.544. Benzer ifadeler için bkz. Hayne, *Kriegskunst der Türken*, s.276; Charles de Warnery, *Des Herrn Generalmajor von Warnery Sämtliche Schriften*, cilt VI: *Bemerkungen über das türkische und russische Militair*, (Çev. W. von Zechau), Hannover, 1787, s.94; *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt I, s.618.

³¹ Montecuccoli, *Vom Kriege mit den Türken*, s.534, 555.

³² Ayrıntılı bilgi için bkz. Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi*, ss.226, 261-264.

³³ Fekete, *Budin*, s.1284.

³⁴ Fekete, *Budin*, s.1285.

³⁵ Darling, *Nasihatnameler, İcmal Defterleri*, s.211. Budin’de Osmanlıların yaptığı tahkimatlar hakkında bkz. Mária Sándor, “Balkanische Elemente in der türkischen Militärarchitektur in Ungarn im 16.-17. Jahrhundert”, *Electronic Journal of Oriental Studies*, 4, 2001, s.2-3.

ise yaklaşık 80 gün süren kuşatmadan sonra Budin, Habsburg askerleri tarafından ele geçirilecekti.³⁶ İki vaka arasındaki farkın sebebi 1684'te yardıma gelen Osmanlı ordusunun muharebeyi kaybetse bile gücünü koruyarak çekilmeyi başarabilmesi, 1686'da ise Habsburgların mutlak bir zafer kazanması ve Budin Kalesi'ndeki muhafızlara yardım ulaştırılamamasıdır. Budin şayet antik surlar ve burçlardan ibaret bir kale olsaydı, şüphesiz ki Habsburg kuşatmasına Osmanlı ordusu bölgeye ulaşmadan önce teslim olması gerekirdi.

Osmanlı kalelerinin vasfı bahsinde değilse bile, Budin'den sonra Rumeli içlerine kadar uzanan coğrafyada güçlü bir Osmanlı kalesi olmadığı ve Belgrad'dan sonra İstanbul yolunun açık olduğu fikrinde Montecuccoli haklı görünür: “*Bir meydan muharebesinin kazanılmasıyla bütün vilayetler feth edilecektir, ... zira Türklerin işgal ettiği mevkiler çok güçlü değildir ve Kanije, Uyvar ve Zigetvar hariç önemsizdir.*”³⁷ Nitekim 1687'de Mohaç'ta Osmanlı ordusunun bozguna uğraması ve takip eden siyasî ve askerî buhran sebebiyle Habsburglar önce Belgrad'ı (1688), daha sonra da Niş ve Vidin'i (1689) ele geçirebilmişti. Döneme ait bir kuşatma planının açıkça gösterdiği üzere (Bkz. Harita IV) I. Süleyman'ın yaptırdığı tahkimatlardan sonra Belgrad Kalesi, askerî devrimin prensiplerine göre yenilenmemişti. 1688'de Yeğen Osman Paşa'nın kaleyi korumak yerine emrindeki orduyla birlikte geri çekilmesinin de, Habsburg başarısını kolaylaştırdığını kabul etmek gerekir. Bu kalelerin kolaylıkla el değiştirmesinin bir sebebi de, 16. ve 17. asırda Osmanlı-Habsburg savaşlarının uzağında kalmış bulunmaları ve bu sebeple yeni istihkâmlarla güçlendirilmemiş olmalarıdır; esasen bunların *trace italienne* tarzında tahkim edilmeleri için 1686'ya kadar askerî bir mecburiyet de yoktur.

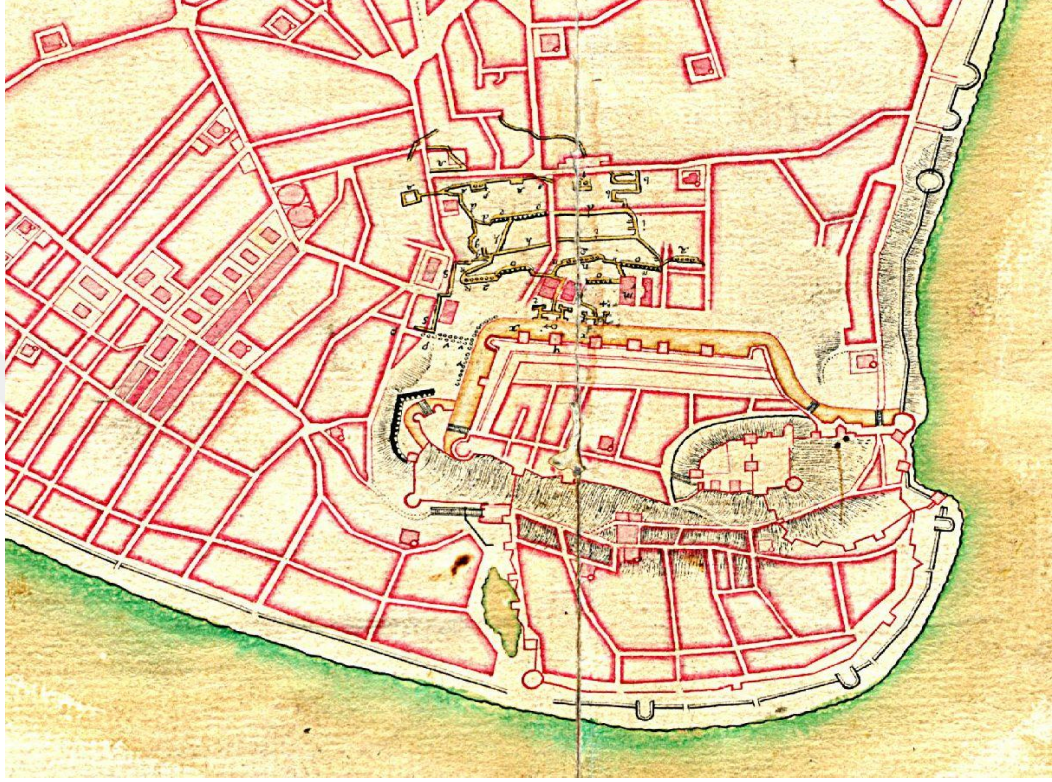
Özetle 17. asırda batı cephesindeki Osmanlı kaleleriyle ilgili olarak iki tespit yapabiliriz: Evvela bu kalelerin önemli kısmı Habsburg İmparatorluğu'ndan koparılmıştı ve ekseri çağın askerî mühendisliğinin ilke ve prensiplerine uygun olarak inşa edilmişti; bunlar, ordu-yı hümâyûn bölgede görünene kadar dayanabiliyor, kuşatmanın nihaî sonucunu yardıma gelen ordunun akıbeti

³⁶Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, ss.272-273, 294.

³⁷Montecuccoli, *Vom Kriege mit den Türken*, s.555.

belirliyordu. Ayrıca serhadde olmayan kaleler, askerî bir mecburiyet söz konusu olmadığından, yüzyılın sonuna kadar yenilenmemişti.

Harita IV: 1688 Belgrad Kuşatması'nı gösteren plandan bir kesit³⁸



Bu noktada bir başka ayrımı işaret ederek Osmanlı kaleleri tartışmasına devam etmek gerekir. Osmanlı kalesi ile Osmanlı *yapısı* kale arasındaki fark şimdiye kadarki askerî tarih çalışmalarında önemsenmemiş görünmektedir. Oysa bu ayrımı Evliyâ Çelebi'nin seyahatnamesinde dahi hissetmek mümkündür. 1663-64 Harbi'ni cephede yaşayan ve ömrünün önemli bir kısmını imparatorluğu uçtan uca dolaşarak geçiren Evliyâ Çelebi, “Âl-i Osmân kal'a yapamaz derler. Bu kal'a [Vidin Kalesi] ile Bender kal'ası ve Segedin ve Boğazhisar kal'aların görmeyen Âl-i Osmân padişâhları ne kuvvetde ve ne metânetde kal'a inşâ etdiklerini bilmezler.”³⁹ yahut Bender Kalesi için de benzer şekilde “Âl-i Osmân kal'a inşâ edemez derler. Bu kal'ayı görmeyen Âl-i Osmân'ın kal'a yapmasına

³⁸OeStA, KA, Kartensammlung H III c 143 K2.

³⁹Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I/6. kitap, s.98.

elbette münkirdir."⁴⁰ diye yazarak, bu ifadelerden 17. asırda dahi tedavülde olduğu anlaşılan Osmanlıların kale yapamadığı iddiasına karşı kendi fikirlerini dile getiriyordu. Evliyâ Çelebi şüphesiz iyi bir gözlemciydi, fakat askerî mühendis değildi; üstelik mübalağa sanatına sık sık başvurması, tarihçiyi bu alıntıların tarihî hakikati ne derece yansıttığı konusunda kolaylıkla üstesinden gelinemez bir şüpheyi düşürür.

Osmanlı kalelerinin mimarisine ilişkin özgün kaynak bulmanın güçlüğü, gerek Osmanlı gerekse Osmanlı hizmetindeki Avrupalı mühendislerin bu konuda bir risale yahut kitap kaleme almamış olmaları ve Osmanlı arşivlerinde bu döneme ait bir kale planı bulunmaması bir başka sorundur.⁴¹ Oysaki savaş sanatı ve bunun bir cüzü olarak istihkâm ilmi üzerine neşriyat 17. yüzyıl Avrupası'nda altın çağını yaşıyordu.⁴² Bunun sebebi elbette ki askerlik ve askerî mühendislik alanlarında ketum usta çırak ilişkisinin 17. yüzyıl ortasından itibaren aşılması ve bu işlerin bilimin sahasına girmesidir; matbaa vasıtasıyla bu bilgiler kamuoyuna mal oluyordu. Sonraki asırda işler o boyuta varacaktı ki, kale ve şehir planları saygın bir koleksiyon uğraşı halini alacak, istihkâmların geometrik şekilleri iskambil kâğıtlarını dahi süsleyecekti.⁴³ 1650-1750 tarihleri arasındaki yüz yıllık dönemde Avrupa'da telif, tercüme yahut tekrar baskı olmak üzere 954 yayın kaleleri konu ediniyordu; bunların 233 tanesi ise Almanca konuşulan ülkelerde basılmıştı.⁴⁴ Avrupa matbuatının kalelere yönelik ilgisi bir vaka ise de, şayet neşriyat yalnız başına savaşta başarı getirseydi Habsburgların başını çektiği Kutsal Roma Cermen ordularının Paris'i kolaylıkla fethetmeleri gerekirdi.⁴⁵ Keza bu alanda geriye bir şey bırakmayan Osmanlılar da, daha önce bahsettiğimiz gibi, kale kuşatmalarında fevkalade başarılıydılar; hatta lağımcılıkta standartları belirleyecek seviyede iyiydiler.⁴⁶

⁴⁰ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, II/5. kitap, s.65.

⁴¹ Stein, *Osmanlı Kaleleri*, s.45.

⁴² Ortenburg, *Heerwesen der Neuzeit*, s.181.

⁴³ Eichberg, *Ordnen, Messen, Disziplinieren*, ss.356-357.

⁴⁴ Yukarıda sayılara Klaus Jordan, *Bibliographie zur Geschichte des Festungbaues von den Anfängen bis 1914*, Marburg, 2003 künyeli çalışmadaki bilgiler esas alınarak ulaşılmıştır. İstihkâm ilmi üzerine 17. yüzyılda 758, 18. yüzyılda ise toplam 1118 kitap basılmıştı, Bkz. *aynı eser*, s.8.

⁴⁵ Duffy, *Fortress in the Age of Vauban*, s.13.

⁴⁶ Murphey, *Osmanlı'da Ordu*, s.37.

Bu keyfiyet Osmanlı mimarisinin sırrını korumada gösterdiği titizliğin bir işareti de olabilir.⁴⁷ Bu ahvalde Osmanlı askerî mimarisi üzerine düşünen tarihçinin diğer bilimlerin ihtisasından yararlanması, kaynakları başka gözle değerlendirmesi gerekmektedir. Arkeolojik alan çalışmaları bu manada oldukça önemli sonuçlara ulaşılmasını temin etmiştir. Macaristan'daki kalelerin (Çoğu Starhemberg Planı gereğince 18. asrın ilk çeyreğinde yıkılacaktı.) günümüze ulaşan kalıntıları incelendiğinde, Osmanlıların, örneğin Köprülü Mehmed Paşa'nın valiliği zamanında Eğri Kalesi'ni beşgen tabyalarla güçlendirdiği ortaya çıkmıştır.⁴⁸ Moskof serhaddindeki kalelere yönelik çalışmalar da Osmanlı mühendislerinin askerî devrimi takip ettiğini işaret eder. Osmanlı belgeleriyle desteklenmiş arkeolojik araştırmaların gösterdiği üzere Bâbıâli, 17. asrın sonuna doğru kaleleri toprak rampalar ve top ateşine dayanıklı tabyalarla güçlendirmişti; sultanın hizmetindeki askerî mimar ve mühendisler, tabyalardan ve şaranpodan top ve humbara ateşine imkân tanıyan bir üslup benimsemişlerdi.⁴⁹ Tarihî metinlere başvurduğumuzda, Osmanlıların kale duvarlarını top ateşine daha dayanıklı bir şekle getirmek için ilk defa 15. yüzyılda Otranto'da kale planında bazı değişikliklere gittiğini öğrenebiliriz. Mühendisler, Otranto Kalesi'nin duvarlarını alçaltmış, ama aynı zamanda kalınlaştırmıştı; top ateşine dayanabilmesi için de surların önüne ayrıca toprak siperler yapılmıştı. Bu yeni istihkâmlar sayesinde Osmanlı askeri kaleyi dört buçuk ay başarıyla savunabilmişti.⁵⁰

Kale keşif ve tamir defterlerine dayanarak yapılmış çalışmaların işaret ettiği bir başka şey de, şimdiye kadar tekrar edile geldiği şekilde Osmanlıların, Baron de Tott gibi Batılı uzmanların ordu-yı hümâyûnda istihdam edildiği tarihe kadar istihkâm ilmine karşı kayıtsız kaldıkları iddiasının temelsiz olmasıdır.⁵¹ Yalnızca Osmanlı askerî tarihinin değil, aynı zamanda mimari tarihinin de önemli

⁴⁷ Stein, *Osmanlı Kaleleri*, s.45.

⁴⁸ Keza Estergon'da da benzer tabyalar yapılmıştı. Bkz. Sándor, *Balkanische Elemente*, s.5.

⁴⁹ Ostapchuk ve Bilyaveya, *Ottoman Northern Black Sea Frontier*, s.156.

⁵⁰ Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi*, s.63. Kolçak, Otranto'daki Osmanlı istihkâmlarının *trace italienne* üslubuna ilham vermiş olabileceğini bir ihtimal olarak öne sürerken, 18. asırda Osmanlı ordusunu gözlemlemek fırsatı bulan Warnery, Otranto'da Avrupalı mühendislerin zekâsını aramak taraftarıdır. Bkz. Warnery, *Bemerkungen*, s.94. Diğer taraftan Osmanlı tahkimatlarının İtalyan mühendislere örnek oluşturduğunu, ancak Osmanlıların bu sanatta daha sonra pek fazla ileri gidemedikleri de iddia edilmiştir. Bkz. Hayne, *Kriegskunst der Türken*, s.279.

⁵¹ Finkel ve Ostapchuk, *Outpost of Empire*, s.177.

kaynakları arasında yer alan keşif ve tamir defterleri,⁵² kalenin planından mimarî özelliklerine kadar birçok konuda malumatı muhtevidir. Bu malumatlar kale keşif ve tamir defterlerini Osmanlı askerî tarihi için önemli kaynak grupları arasına sokar.⁵³ Bu defterler söz konusu özelliğe 18. asrın başında geçirdikleri dönüşüm sayesinde sahip olmuştur; bu zamana kadar kale tamiri için harcanan / harcanacak meblağı gösteren defterler, yüzyılın başından itibaren yapılan tamiratı yahut inşaatı da tarif eden bir içeriğe kavuşmuştur.⁵⁴

Yine de bu tariflerin yanıltıcı olabileceğini ya da daha doğru bir ifadeyle gerçeğin ancak bir kısmını yansıtabileceğini unutmamak lazımdır. Örneğin *tabya* kelimesinin neyi ifade ettiği, hangi metne baktığımızla doğrudan alakalıdır: Özü Kalesi'nin tamir defterinde toprak dolma ve ancak hafif ateşli silahların ateşlenebileceği, fakat ağır toplar için uygun olmayan basit istihkâmlar olarak görünebilirken,⁵⁵ başka metinlerde modern manada, üzerinden top ateşi yapılabilecek üçgen yahut beşgen veya başka bir şekilde muhkem platformlar olarak da tarif edilebilir.⁵⁶ Bu durum Osmanlıların benimsedikleri yenilikleri her zaman için lisanlarında vurgulamayı tercih etmediklerini, bazı durumlarda *yeni* bir şeyi *eski* bir kelime ile ifade ettiklerini düşündürür. Kadim alışkanlıklar bu tercihi belirlemiş olmalıdır. Nitekim Bosna'daki bazı kalelerin mevacic hesabının tutulduğu bir icmalde kale, palanka, kule, şaranpo ve çardak isimlerinin yapıdan ve muhafız nefer sayısından bağımsız bir şekilde kullanıldığı intibai edinmek mümkündür: Törökmihalpekler Kalesi'nde 15, Korasna *Çardağı*'nda 40, Kladoş *Şaranposu*'nda 77, Cisir-i Çetine *kulesinde* 115, Teşne *Palankası*'nda 50 nefer mevcuttu.⁵⁷ Ancak Osmanlıların benimsedikleri askerî yenilikleri lisanlarında açıkça ifade ettiği vakaların da sayısı az değildir. Palanka ve şaranpo kelimeleri bunlar arasında rahatlıkla gösterilebilir.

Palanka, Osmanlıların Balkanlarda karşılaştıkları bir savunma yapısıydı ve Osmanlı fethiyle birlikte, muhtemelen hızlı ve nispî olarak daha az masrafla inşa

⁵²Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Mimari Tarihinin Arşiv Kaynakları", *İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi*, 3/5-6, s.98 vd.

⁵³Engin, *İbrail Kalesi*, s.39.

⁵⁴Finkel ve Ostapchuk, *Outpost of Empire*, s.154.

⁵⁵Finkel ve Ostapchuk, *Outpost of Empire*, ss.173-174.

⁵⁶Ostapchuk ve Bilyaveya, *Ottoman Northern Black Sea Frontier*, s.158.

⁵⁷BOA, D.BKL. 54/96.

edilebildiği için bölgede yayıldı. Etimolojik kökeni kadim Yunancaya işaret etse de,⁵⁸ Türkçeye Macar lisanından geçmiş olmalıdır; *palánk* hatta *párkany* olarak da kullanılırdı⁵⁹ ve Türkçede ilki son derece yaygın olmakla birlikte her iki haliyle de yer bulmuştu. Palanka, iki sıra kerestenin arasına doldurulan toprakla güçlendirilmiş duvarları olan basit bir istihkâmdı.⁶⁰ Osmanlılar, bu basit istihkâmları fark edilebilir Türk mimarî öğeleriyle yeniden inşa ettiler yahut güçlendirdiler. Hendek, kışla, cephanelik, anbar gibi yapılarla takviye edilen palankalar, en başta stratejik önemi haiz bölgelerle ulaşım ve iletişimi temin etmek için inşa edilirdi.⁶¹

Temel yapı malzemelerinin ağaçtan ve topraktan olması savaşa ve zamana dayanmalarını güçleştirdiği içindir ki, günümüze ulaşmayı başarmış bir palanka bulunmaz; ancak Balkanlarda birçok şehir ve kasabada ismine tesadüf edilebilir. Bunlara örnek gösterilebilecek Bela Palanka,⁶² Türkçesiyle Musapaşa Palankası hakkında, 17. asrın ikinci yarısına ait bir tasvir, genel olarak iyi durumdaki bir palankanın neye benzediğini anlamamıza imkân tanır. Dersaadete Habsburg çıkarlarını gözetmek üzere gönderilen Albrecht Caprara'nın maiyetinde bulunan Johanne Benaglia'nın satırları şöyledir: “*Bu palanka [Musapaşa Palankası] şimdiye kadar gördüklerimiz içinde en iyiler arasındaydı; mazgallara sahip surlarla çevrilidir; dört adet güçlü yuvarlak kuleyle cephe kazanmıştır ve önde geleni tamamen demirden olan kapılar üzerinde de iki adet dikdörtgen kulesi vardır.*”⁶³ Yazarın tarif ettiği Musapaşa Palankası'nın tarih itibarıyla Habsburg serhaddinin çok gerisinde, iç ilde olduğu da akılda tutulduğunda, serhaddeki palankaların daha muhkem oldukları tahmin edilebilir. Ayrıca evsafından bağımsız olarak palankalar, her ne kadar basit birer istihkâm gibi görünseler bile, muhafız neferleriyle bir arada düşünüldüğünde kalabalık bir

⁵⁸Batmaz, *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde*, s.34.

⁵⁹Franz Salamon, *Ungarn im Zeitalter der Türkenherrschaft*, (Çev. Gustav Jurany), Leipzig, 1887, s. 127.

⁶⁰Sándor, *Balkanische Elemente*, s.4; Stein, *Osmanlı Kaleleri*, ss.45-46.

⁶¹Burcu Özgüven, “Palanka Forts and Construction Activity in the Late Ottoman Balkans”, *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed. A.C.S. Peacock), Oxford: Oxford University Press, 2009, s.171.

⁶²Bugün Sırbistan Cumhuriyeti sınırları içinde, Niş şehri yakınlarında bulunmaktadır.

⁶³Johanne Benaglia, *Ausführliche Reiß-Beschreibung von Wien nach Constantinopel und wieder zurück in Teutshcland, auch was sich Merckwürdiges dabey zugetragen: deß hoch-Gebornen Grafen und Herrn Albrecht Caprara*, Frankfurt, 1687, s.34.

askerî güç meydana getiriyor ve bu haliyle Osmanlı askerîyesinin önemli unsurlarından biri oluyordu.⁶⁴

Kale ya da palankanın en dıştaki savunma hattı olarak tarif edilebilecek şaranpo, hendeğin ilerisinde, düşmana silahlı ilk direnişin sergileneceği seğırdim yerini koruyan kazık perdedir.⁶⁵ Meninski'nin Macarca kökenine işaret ettiği⁶⁶ kelimenin Osmanlılar tarafından ilk defa olarak ne zaman kullanılmaya başladığını Türkçenin etimolojik sözlüğü olmaması sebebiyle tam olarak tespit edebilmek mümkün değilken, Evliyâ Çelebi'nin "*kalın direklerle şaranpav ta'bîr etdikleri parmaklık*" veya "*şaranpov ya'nî parmaklık*"⁶⁷ şeklinde izah ederek yazdığına bakılırsa, 17. asrın ikinci yarısında okuryazar Osmanlılar arasında dahi kelimeyi işittiğinde ne olduğunu anlamakta güçlük çekecekler bulunuyordu. Bununla birlikte şaranpo askerî devrimin kale mimarisine yansımış yenilikleri arasında yer almıyordu: Macarcaya da, Orta Yüksek Almanca *das Schrankbaum* isminden geçen kelime eski çağlardan itibaren bir bölgeyi korumak için çevrilen çitleri ifade ediyordu.⁶⁸

Geçişken sınırların hâkim olduğu bir dünyada akültürasyona her alanda rastlamak mümkünken savaşın ortak payda olduğu bir çevrede bunun daha fazla olması tabii olarak beklenebilir. Nitekim sadece askerî mimari alanında değil, savaş araç ve gereçleri, bilhassa da ateşli silahlar söz konusu olduğunda büyük çaplı Alman *Faule Metze* topunun Osmanlı'da *balyemez* ismini alması gibi örnekler de çoğaltılabilir.⁶⁹ Bu alanda vereceğimiz son örneğin, Osmanlıların askerî devrimin bir unsuru olarak yeni istihkâm ilmini takip ettiklerini daha sarîh bir şekilde ortaya koyacağını düşünüyoruz.

17. yüzyılın son çeyreğinde, daha belirgin bir ifadeyle 1683-99 Harbi senelerinden itibaren kullanıldığına tesadüf ettiğimiz *şans* kelimesi, yine Almanca *die Schanze*⁷⁰ isminin Türkçeleşmiş halidir; Osmanlılar, muhtemelen

⁶⁴Kolçak, *XVIII. Yüzyıl Askerî Gelişimi*, s.98.

⁶⁵Aydın, *Kaleler*, s.20.

⁶⁶Meninski, *Thesaurus*, s.2793.

⁶⁷Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I/5. kitap s.66; I/6. kitap, s.114.

⁶⁸Grimm ve Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, cilt XV, s.1633.

⁶⁹H.J. Kissling, "Balyemez", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt I, Leiden, 1986, ss.1007-1008.

⁷⁰Grimm ve Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, cilt XIV, s.2162-2163.

1688 sonrasında, Habsburglar Tuna Nehri üzerindeki adayı stratejik önemi nedeniyle tahkim ettiklerinde bu isimle ve bunun ifade ettiği şeyle tanışmıştı. Nitekim bu ada sonraki senelerde de Osmanlılarca Şans Adası olarak bilinecek ve anılacaktı.⁷¹ Osmanlıca imlâsı شانس⁷² şeklinde olan kelime kimi zaman doğru olduğunu düşündüğümüz haliyle şans⁷³ olarak, kimi zaman da şanis⁷⁴ yahut şanes⁷⁵ olarak da yeni harflere çevrile gelmiştir. Askerî terminolojide kalenin ana gövdesinden ayrı ve bağımsız bir savunma tahkimatını ifade eden kelime zamanla kaleye bitişik bütün istihkâmlar için kullanılır olmuştu⁷⁶ ki Osmanlılar da farklı tarzda istihkâmları bu sözcükle ifade etmiş görünürler. Silahdar Fındıklılı Mehmed Efendi, “şans tâ'bîr itdükleri şaranpo ağaçlarıyla” Habsburg ordusunun Bükreş yakınlarındaki bir derbendi korumak için meydana getirdiği sahra tabyalarını betimlerken,⁷⁷ Râşid Mehmed Efendi, Kırım'da Akıntıburnu'na inşa edilen “kal'anın döküntü üzerine tarhı tahmîn olunan şanesin binâsı husûsuna” memur edilen mimar ve mühendislerin teftişinden bahsederken şansı kalenin bir tabyası olarak kabul ediyordu.⁷⁸

Askerî devrimin Osmanlılarca benimsendiğinin yazılı ifadesi olarak gösterebileceğimiz son örnek ise 1690'da Belgrad'ın Osmanlı ordusu tarafından ele geçirilmesinden sonra yapılan tahkimatlar bahsinde Râşid Mehmed Efendi tarafından kaleme alınmıştır: “Asl-ı dîvâr ve handekden hâric dört aded kal'a manendi toprak dolma kebîr tabyalar ve dâiren-mâ-dâr şaranpolar”⁷⁹ inşa edilerek Belgrad Kalesi güçlendirilmişti. Kale duvarlarından ve hendeğinden hariç tabyalar inşa edilmesi, yeni istihkâm ilminin kararlı düşman hücumlarına, bilhassa da lağım patlamalarına karşı 18. yüzyılın eşiğinde geliştirdiği bir fikirdi. Bu fikri geliştiren Vauban, iki asırlık geçmiş olan askerî devrim içinde bir devrim yapmıştı.

⁷¹Simperto, *von Wien nach Constantinopel*, s.72.

⁷²Örneğin BOA, İE.AS. 45/4108; *Anonim Osmanlı Tarihi*, v.143b.

⁷³Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, ss.1316, 1323, 1330 vb.

⁷⁴*Anonim Osmanlı Tarihi*, s.131; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s.378.

⁷⁵Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, s.722.

⁷⁶Wilhelm Rüstow, *Militärisches Hand-Wörterbuch*, cilt II, Zürich, 1859, s.196.

⁷⁷Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s.1323 vb.

⁷⁸Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, s.722.

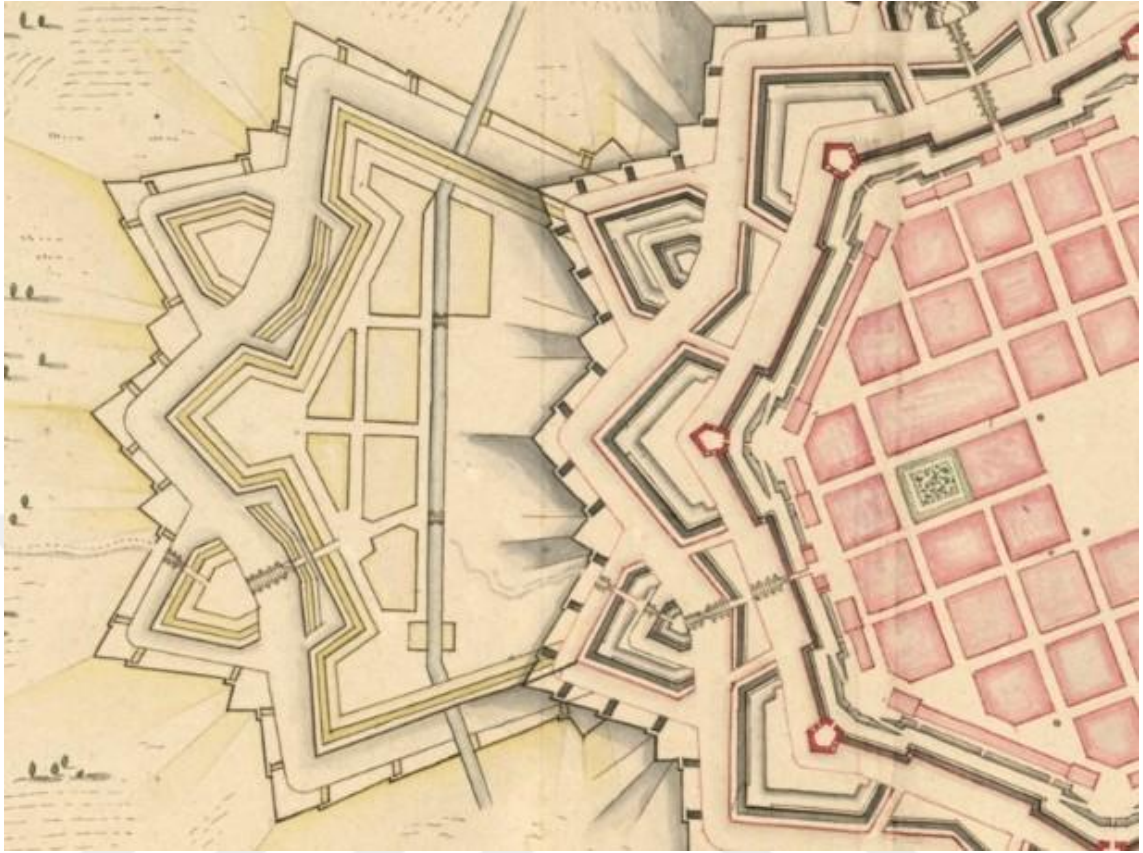
⁷⁹Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s.429.

Fransa Kralı XIV. Louis'nin hizmetinde yarım asırdan uzun bir süre bilfiil askerî mühendislik yapan Sébastien Le Prestre de Vauban (1633-1707) ,⁸⁰ 1651-1704 seneleri arasında Fransa'nın bütün savaşlarında cephede hizmet etmiş, 40'ın üzerinde kale kuşatmış ve bunların 39'unu teslim almıştı. Hayatı boyunca 30 yeni kale inşa ve onlarca eski kaleyi tamir ve tahkim eden Vauban, tahkimatlarında kuşatma tecrübelerinden hareketle edindiği yeni fikirlerini denemek şansı bulmuştu. Ana tabya düştüğünde bütün bir kalenin kaybedilmesi sorununa bulduğu çözüm, kalenin ana gövdesinden ayrı olarak her biri diğerlerinden bağımsız ama bir savunma bütünü içinde olacak şekilde tabyalar inşa etmektir. Böylelikle ilk hat işgal edilse bile, sonraki hatta yeni bir savunma organize etmek mümkün olacaktı. Vauban daha sonra ikinci savunma hattının önünde yarım ay tabyalarla desteleyecek üçüncü bir hat oluşturarak yeni bir kale savunma sistemi üzerine çalışsa bile ortaya çıkan masraflar sebebiyle bu planı sadece bir yerde, Neuf-Brisach'ta, vücuda getirebilmişti.⁸¹

Ren Nehri'nin sağ yakasında bulunan ve yine Vauban tarafından tahkim edilen Breisach Kalesi 1697'de Habsburglara terk edilince, XIV. Louis'nin nehrin sol yakasına inşa edilmesini istediği kale (Neuf-Brisach ya da Yeni Breisach), Fransız askerî mühendisin son ve ustalık eseri idi. Yapılan masraflara rağmen kale, değişen siyasî ortama bağlı olarak askerî tarihin ilgisini çekecek vakalara sahne olmadı. 1743'te Habsburg kuşatmasını atlattıktan sonra kale, 1870'deki Fransa-Almanya Harbi'ne kadar ancak yerel düzeyde bazı olaylarla gündeme geldi; 1870 sonbaharında ise Alman ordusunun modern silahlarına bir aydan uzun bir süre dayanmıştı. Vauban'ın ustalık eseri, ait olmadığı bir çağda dahi güçlü bir hücum karşısında ayakta kalmış olması sebebiyle övgüyü hak eder.

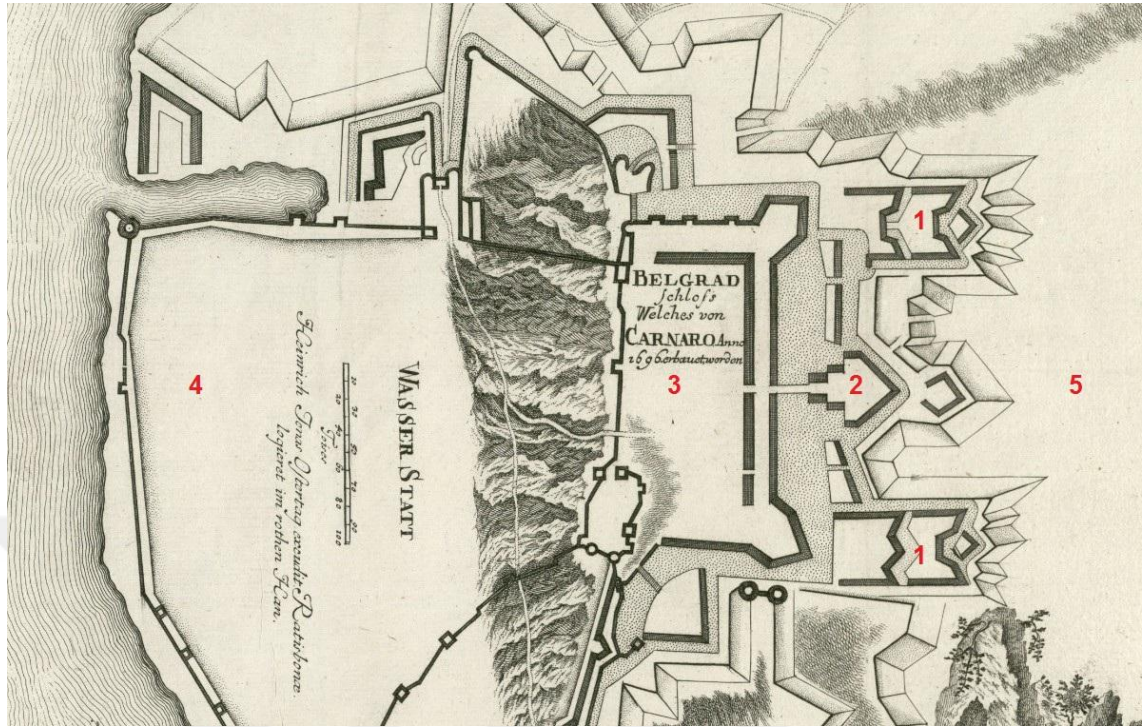
⁸⁰Vauban'ın yaşam öyküsü için bkz. Jean Denis G.G. Lepage, *Vauban and the French Military under Louis XIV: an illustrated history of fortifications and strategies*, Jefferson, 2010, ss.5-29.

⁸¹Lepage, *Vauban and the French Military*, ss.73-76.

Harita V: Neuf-Brisach Kalesi'nin planından bir kesit⁸²

Vauban'ın geliştirdiği istihkâmların ana fikri, kuşatma ordusunu kale gövdesini oluşturan duvarlar ve tabyalar ile bunları çevreleyen asıl hendeğin ilerisinde kurulan yeni ve güçlü bir savunma hattı ile uğraşmak zorunda bırakmaktır. Osmanlı ordusu, bu tür istihkâmlarla ilk defa 1688-90 arasında Habsburglar tarafından tahkim edilen Belgrad Kalesi'nde karşılaşmıştı. 1690 Kuşatması'ndaki tecrübeleri sayesinde ve muhtemelen –aşağıda bahsedileceği üzere- istihkâmların mimarı askerî mühendis Andrea Cornaro'nun sultanın hizmetine girmesinin de sağladığı kolaylıkla bu yeni usûl benimsendi; Belgrad Kalesi'nin sonraki yıllardaki istihkâmları da buna uygun olarak yapıldı.

⁸²Bibliothèque nationale de France, Département Estampes et photographie, EST VA-68 (4): *Plan du neuf Brisach*, 1698. Ağ içi erişim için bkz. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b69023223.r=neuf%20brisach> (Son erişim: 11.05.2016).

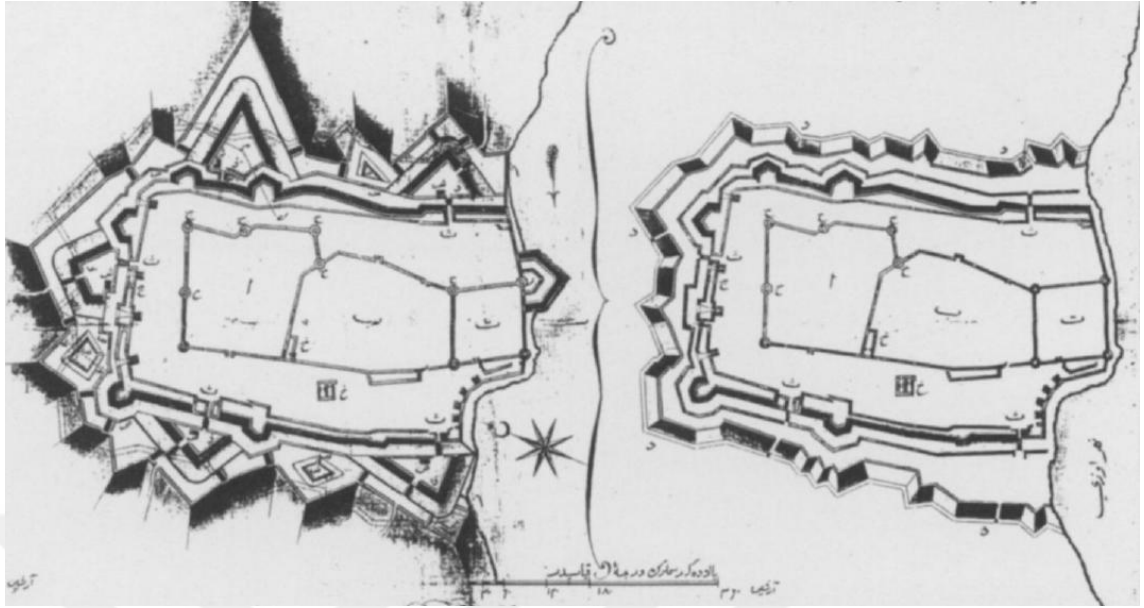
Harita VI: 1696 tarihli bir plana göre Belgrad Kalesi'nin tabyaları⁸³

Harita VI'da ilk bakışta dikkat çeken boynuz tabyalar (1) ve şans tabya (2), yukarı ve aşağı kaleleri (3 ve 4) çevreleyen hendeğin içinde ve hemen dışında, şehrin varoşuna (5) doğru inşa edilmiş görünürler. Üç cephesi Sava ve Tuna nehirleri ile çevrili olan Belgrad'ın sahil tarafındaki surlarını nehirler üzerindeki adacıklara tabyalar yaparak koruyan Osmanlılar, kalenin güneydoğu cephesinde inşa ettikleri bu yeni istihkâmlarla Rumeli'nin kilidini sağlamlaştırmıştı. Nitekim fark edileceği üzere bu haliyle Belgrad Kalesi, 1688'deki Ortaçağ hisarının çok uzağındadır.⁸⁴

Bâbîâli, bütün kalelerinde olmasa bile –böylesi çok pahalı olurdu- stratejik önemi yüksek yerlerde Vauban usûlü istihkâmlar inşa etti. Osmanlı arşiv malzemesi arasında nadir bir örnek olan 1737 yılına ait Özü Kalesi'nin güçlendirilmesi çalışmalarını resmeden aşağıdaki plan, asrın başındaki kale modernleştirilmesini görsel olarak daha açık bir şekilde ortaya koyar.

⁸³MZK, Moll-0003.362: Heinrich Jonas Ostertag, *Belgrad schloss, Welches vom Carnaro Anno 1696 erbauet werden*, Regensburg, 1717. Ağ içi erişim için bkz. <http://mapy.mzk.cz/en/mzk03/001/052/805/2619316606/> (Son erişim 10.04.2016).

⁸⁴Karşılaştırma için bkz. s.110, Harita IV: 1688 Belgrad Kuşatması planından bir kesit.

Harita VII: Özü Kalesi'nin tamiri ve tahkimine dair plan⁸⁵

Sağdaki çizim Özü Kalesi'nin 1737'deki halini gösterirken, üç ayrı bölmeden meydana gelen Ortaçağ hisarını kuşatan yeni surlar üzerindeki yıldız tabyalar ve bunların önündeki hendek ile ilerisindeki şaranpolar askerî devrimin kale mimarisindeki ilk izlerini taşır. Soldaki plan ise Özü'de yapılması teklif edilen istihkâmların planıdır ve kalenin ana duvarları ve tabyalarından ayrı olarak inşa edilmesi düşünülen tabyalar, Osmanlı mühendislerinin istihkâm sanatındaki gelişmeleri takip ettiğinin pekâlâ bir delilidir.

Erken modern dönemde Osmanlı hizmetindeki askerî mühendisler hakkında bir araştırma bulunmaması sebebiyle bunların yetenekleri hakkında kolayca bir yargıya ulaşmak mümkün görünmemektedir. Osmanlı padişahının askerî teknolojiyi takip ve tatbik edecek meslekî bilgiye sahip kalifiye mühendisleri olmadığı, ancak yabancı uzmanların raporları sayesinde bu alandaki eksikliğin farkına varıldığı kabul edilir.⁸⁶ Erken modern dönem için öne sürülen bir başka iddia da, Osmanlıların, askerî teknoloji alanında *yabancı* (Batılı diye okuyunuz!) uzmanlara bağımlı olduklarıdır. Vakıa incelediğimiz dönem içerisinde tesadüf ettiğimiz askerî mühendislerin ve kale mimarlarının önemli bir kısmı mühtedi

⁸⁵Finkel ve Ostapchuk, *Outpost of Empire*, s.164. Finkel ve Ostapchuk'un makalelerinde verdiği harita BOA, Plan ve Proje, 857 numarada mahfuzdur.

⁸⁶Engin, *İbrail Kalesi*, ss.40-41.

yahut dinî inancını koruyarak Osmanlı askeriyesinde kendisine bir yer bulmuş kimselerdir. Çağdaş bir başka devlet ya da kültür söz konusu olduğunda uluslararası iş piyasasından askerî mühendis istihdam etmek yeni fikirlere açık olmanın bir işareti olarak kabul edilirken, aynı durumun Osmanlılar için yabancı uzmanlığa bağımlılık şeklinde yorumlanmasındaki isabetsizlik ortadadır.⁸⁷ Nitekim erken modern dönemde, 1600-1737 tarihleri arasında, Habsburg ordularına imparator namına seraskerlik (Alm. *Generalleutnant*) yapan komutanların hiçbiri Habsburg mevrus memalikinden gelmiyordu; yüksek rütbeli diğer subaylar arasında da ancak az sayıda isim Avusturya, Bohemya veya Macaristan'dandı. 1632-1737 arasında Saray Harb Şurası'na başkanlık eden sekiz kişinin sadece üçü Habsburg soylusuydu.⁸⁸ Askerî mühendislik alanında da durum farklı değildi. Viyana'nın kale mimarlarının neredeyse tamamı yabancıydı ve bilhassa da Fransa'dan kovulan Huguenotlar bu işte istihdam ediliyordu.⁸⁹ Şu halde padişahın hizmetinde çalışan yabancı uzmanları ve Avrupa'dan Osmanlı'ya teknoloji transferini, askerî mühendislik alanındaki yeniliklerden Osmanlı'nın hissesine düşeni alması şeklinde yorumlamak daha doğru olacaktır.⁹⁰

Daha önce de söylendiği gibi, tezin mercek tuttuğu dönemdeki birçok askerî mühendis ve kale mimarı yabancı kökenliydi. Bunlar arasında hakkında en fazla malumat sahibi olduğumuz isim, yukarıda adı geçen Andrea Cornaro'dur. Kandiyeli bir Venedikli olan Cornaro, Habsburg hizmetinde bir askerî mühendis iken, 1688-90 tarihleri arasında Belgrad Kalesi'ni yeni tabyalarla tahkim etmişti. Fazıl Mustafa Paşa, Belgrad'ı fethettiğinde, ailesi ile birlikte en yakındaki Habsburg kalesi Petervaradin'e doğru firar etmek niyetinde olan Cornaro, Tatar süvarisi tarafından esir alınmıştı. Sonrasında Osmanlılar için çalışmaya başladı ve inşa ettiği tabyalar kalenin 1693'teki Habsburg kuşatmasına dayanmasına katkı sağladı.⁹¹ Sonraki yıllarda Cornaro sadece Belgrad'ı değil, aynı zamanda

⁸⁷ Chase, *Ateşli Silahlar Tarihi*, s.123; Ağoston, *Barut, Top ve Tüfek*, s.73 vd. Daha kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Ağoston, *Teknolojik Diyalog ve Osmanlı*.

⁸⁸ Hochedlinger, *Austria's Wars*, s.113.

⁸⁹ Duffy, *Fortress in the Age of Vauban*, ss.24-25.

⁹⁰ Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi*, s.62.

⁹¹ Nikola Samardžić, "The Emergence of the Baroque in Belgrade", *The Peace of Passarowitz, 1718*, (Ed. Charles Ingrao, Nikola Samardžić ve Jovan Pešalj), West Lafayette, 2011, s.256.

Temeşvar'ı da tamir ve tahkim edecekti. Çağdaşı Dimitri Cantemir, Mimar Andrea'nın matematik ve teknik alanlarında mükemmel bilgi sahibi olduğunu yazar; bu yetenekleri Andrea'nın senelik sekiz kese altın maaşla istihdam edilmesini sağlamıştır.⁹²

Cornaro ölümüne kadar (tahminen 1701 baharında) Bâbîâli için çalıştı. Ölümünden sonra yerine Dergâh-ı âli cebecilerinden mühtedi Ahmed Abdullah Belgrad Kalesi mimarı olarak tayin edildi. Mimar Ahmed'in Belgrad'a tayini süreci, Saray'ın ve Bâbîâli'nin bu işe önem verdiğini açık bir şekilde gösterir. Boşalan Belgrad mimarlığı için "*üstâd mi'mâr*" istenmesi üzerine Ahmed'in mimarlıktaki mahareti bir ferman-ı şerif ile Cebecibaşı el-Hac Mehmed'den sual edilmiş ve "*tarh eylediği resûmâtına nazar olundukda kemâl-i ehliyyeti nümâyân*" olunca, yani yeteneği yaptığı çizimlerden anlaşıldığında tevcih edilmişti.⁹³

Cebecibaşı'nın takriri, daha önce bahsi geçen Niş Kalesi'nin modernleştirilmesine dair Râşid Mehmed Efendi'nin yazdıkları⁹⁴ ile birlikte okunduğunda, Bâbîâli'nin, kale mimarı seçerken yahut tahkimine karar verirken *resim* yani kale planlarını görerek bir tercih yaptığı anlaşılır. Yine Târih-i Râşid'de, bu defa Pasarofça Antlaşması sonrasında Niş ve Vidin kalelerinin tahkimini anlatan satırlar bu konuda oldukça ilginçtir:

*"Kemâl-i metânet ü rasanet ile istihkâm verilmek lâ-büdd ü lâzım olduğu ecilden, bi'l-cümle hayr-hâhân-ı Devlet-i Aliyye istisvâb etmeleriyle tarh ve cirmeleri hadd-i i'tidâlde olup her bir tabya ve makasları birbirlerini gözedüp, bir dürlü mahzûr ve kusuru kalmayacak vech üzere mücessem resm eylemek için bundan akdem irsâl olunan mi'mâr ve kalfalar varup ol tarafta olan mi'mârlar ve serhad ricâlinden kal'a resmi ve tarhında vukuf u şu'uru olanlar ile her mahalline tedkîk-i nazar ve ta'lik-i basar eyleyerek hatve hatve âlât-ı hendesiye ile mesâha edüp, ba'z-ı mahallerinde el-yevm bulunan hudûd-ı binâya i'tibâr ve ba'z-ı mevâzi'in dahi idhâl ü ihrâc ile dâiren-mâ-dâr keşif ve defter ve mücessem resm [edildi.]"*⁹⁵

⁹²Dimitrie Cantemir, *Historie de L'Empire Othoman où se Voyent les Causes de son Aggrandissement et de sa Decadence*, (Çev. M. de Jonquieres), cilt II, Paris, 1743, ss.201-202.

⁹³BOA, AE.SMST.II 136/15067 (17 zi'l-ka'de 1112).

⁹⁴Bu konuda bkz. ss.68-69. Niş Kalesi'nin yeniden inşasının hikâyesini Râşid Mehmed Efendi'nin kaleminden okumak için bkz. Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s.606.

⁹⁵Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, s.1153. Bu tarihlerde Niş ve Vidin kalelerinin tamiri hakkında bkz. Göyünç, *Osmanische Festungen*, ss.80-83.

Yukarıdaki uzun alıntıda iki defa tekrar edilen *mücessem resmin*, yani gözle görülür, elle tutulur şekle sokulmuş kale planının ne (ve şimdi nerede) olabileceği tarihçinin aklını meşgul edip hayal gücünü iş başına davet ederken, parçanın bütününden hareketle yapılabilecek en kesin yorum, Bâbîâlî'nin imparatorluğun serhadlerinin tahkimi işini serhad paşalarına bırakmayıp yakından ilgilendiğidir.⁹⁶ Diğer taraftan stratejik önemi bulunmayan kale ve palankaların tamiri için askerî ve sivil mimari alanında uzmanlık gözetilmediği de olurdu. Mesela Banaluka yakınlarındaki Çetine Kalesi'nin tamiri için vazifelendirilen Hassa Mimarı Yusuf Ağa, ayrıca kaledeki camiyi onarmıştı.⁹⁷

Osmanlılar, 17. asırdan itibaren serhad vilayetlerinde mimar bulundurmaya dikkat ediyorlardı; örneğin Budin'de, Hassa Mimarlar Ocağı'na kayıtlı olarak *mimar-ı kal'a-yı Budin* ünvanlı bir görevli ve emrinde önemli miktarda çalışan vardı.⁹⁸ İstanbul'dan tayin edilen mimarlar haricinde, kale tamiri ve tahkiminde mimarlıktaki maharetini göstermek fırsatı bulabilenler de, mimar kadrosuyla olmasa bile, uygun bir gediğe tevcihen el altında tutuluyordu. Kılburun Kalesi'nin inşaatında mimarlıktaki yeteneği anlaşılan emektar İbrahim'in, Haşanpaşa Palankası'nın müstahfızan cemaatine kaydı için Özü Muhafızı Mehmed Paşa aracı olmuştu.⁹⁹ Fakat taşradan bir kimsenin mimarlık sanatındaki ehliyetine işaret eden takrirler neticesinde yapılan her atamanın yerinde olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Yagodina Kapudanı Ahmed'in mahir mimarlar olduğunu yazarak tevcih ettirdiği Nemçe'den firari dört mühtedinin, aslında mimarlıkla alakaları bulunmayıp sekban bölükbaşı oldukları daha sonra anlaşılmıştı.¹⁰⁰ Habsburg hizmetinden firar ederek Osmanlı'ya iltica eden bir başkası, Petervaradin Kalesi'nin topçu ustası Johann Miliani, Belgrad Kalesi'nde mühendis olarak istihdam edildiğinde, Viyana'daki askerî yetkililer bu

⁹⁶Osmanlı kalelerinin tamir ve tahkim süreçleri hakkında fikir vermesi bakımından bkz. Ostapchuk ve Bilyaveya, *Ottoman Northern Black Sea Frontier*, ss.151-154, 161-163.

⁹⁷BOA, AE.SAMD.III 63/16634.

⁹⁸Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s.73.

⁹⁹BOA, İE.TCT. 9/1096.

¹⁰⁰BOA, AE.SMST.II 45/4428 (15 ramazan 1112).

tecrübesiz mühendisin Osmanlı'ya çok az fayda sağlayabileceğini düşündüklerinden firarının teslim edilmesini istememişti.¹⁰¹

Buna benzer hikâyeler Osmanlı askerî mühendislerinin, kökeni ne olursa olsun, işlerinde ne derece ehil olduklarını düşündürür. 17. asırda istihkâm ve lağımcılıkta söz sahibi olan Osmanlıların, Büyük Harp senelerinde bu kadroların önemli bir kısmını yitirmiş olması ve askerî mühendisliğin de diğer zanaatler gibi sözlü aktarıma ve iş üstünde eğitime dayanması sebebiyle mevcut bilgi birikimini kaybettikleri söylenebilir.¹⁰² Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk mühendishaneler, 18. yüzyılın son çeyreğinde, İstanbul'da eğitim vermeye başlayacaktı. Bu tarihe kadar Osmanlı askerî mühendisleri alaylı usûlüyle yetişecekti. Diğer taraftan, en azından yüzyılın başında Prens Eugen de, emrinde çalışan mühendislerin meziyetlerinden memnun değildi. 1710 tarihinde kaleme aldığı bir takririnde düzgün bir kale inşa edecek tek bir mühendisinin bile olmadığından yakınıyor ve Viyana'da bir askerî mühendislik mektebi ile orduda mühendis kıtaları tertip edilmesini dile getiriyordu.¹⁰³ Habsburglar 1717 ve 1718'de biri Brüksel'de, diğeri de Viyana'da olmak üzere askerî mühendislik mektepleri kurdular; ancak orduda mühendis kıtaları oluşturulması için 1747'ye kadar beklenecekti.¹⁰⁴

Prens Eugen'in beğenmediği Habsburg askerî mühendisliği Osmanlıların takdirini kazanmıştı. 1689'da ele geçirdikleri Niş'te yaptıkları tabyalardan gerek Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, gerekse Anonim Osmanlı Tarihi'nin müellifi övgüyle bahseder.¹⁰⁵ Sadece müverrihler değil, Osmanlı mühendisleri de Habsburg hizmetindeki meslektaşlarının eserlerini beğeniyordu. 1718 sonrasında Vidin'i bir serhad kalesine çeviren Osmanlı mühendisleri, 1689'da

¹⁰¹OeStA, KA, HKR Protokollen 493 (Exp. 1715), 69r. Januar nr.292; HKR Protokollen 495 (Reg. 1715), 149v. 26 Januar nr.371. Bir başka benzer vaka için bkz. HKR Protokollen 448 (Reg. 1707), 684v. 5 Juli nr.75.

¹⁰²Mesut Uyar ve Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, (Çev. Mesut Uyar), İstanbul, 2014, s.204.

¹⁰³Duffy, *Fortress in the Age of Vauban*, s.25.

¹⁰⁴Hochedlinger, *Austria's Wars*, s.124; Robert Rill, "Das Festungswesen im Habsburgerreich des 18. Jahrhunderts im Überblick", *Festung und Innovation Jahrbuch der österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts*, (Ed. Harald Heppner ve Wolfgang Schmale), Bochum, 2005, s.39.

¹⁰⁵Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s.1311; *Anonim Osmanlı Tarihi*, ss.13-14. Keza Râşid Mehmed Efendi de Niş Kalesi'nin istihkâmlarını övmüştür. Bkz. Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s.391.

kalenin Tuna Nehri sahilinde Habsburglar tarafından yapılmış surların sağlamlığından sitayişle bahsedecekti.¹⁰⁶

Osmanlı askerî mühendislerinin işleri ise genellikle çağdaş Batılı gözlemciler tarafından küçümsenmiştir. Bâbîâli'nin Karadeniz'in kuzeyinde Kerç Boğazı'nı korumak için inşa ettiği Yenikale, örneğin buradaki yapıları asla görmemiş olan Rus elçisi Tolstoy tarafından zayıf bulunmuştu; zira Osmanlılar, padişahın hizmetindeki üst düzey ustalara rağmen bu yeni kaleleri İstanbul Boğazı'nı koruyan kalelere benzer şekilde inşa edecekti ki bunlar katiyen sağlam yapılar değildi. Rus elçiye göre Osmanlılar ayrıca istihkâm ilminde de hile yapıyordu.¹⁰⁷ Yenikale'yi görüp tabyalarını gezmek fırsatı bulan de La Motraye ise seyahatnamesinde, kalenin sağlam taştan örülmüş kalın duvarları olduğunu ancak bunların düzensiz şekilde inşa edildiğini yazar. Muhafız paşanın tercümanlığını yapan İtalyan mühtedinin anlattığına göre, diye ekliyordu de La Motraye, kalenin planını bir İtalyan çizmiş ancak inşasında bir Türk mühendisinin muhalefetiyle karşılaşmıştı; sonuçta hemen herkesin göreceği gibi Türk işiyle Hristiyan işi bu kalede bir çatışma halindeydi. Esasen din eğitimi almış ve askerî uzmanlığı bulunmayan de La Motraye, yine de kalenin mevkiini deniz trafiğini kontrol etmek için son derece elverişli bulmuştu; boğazdan geçmek isteyen her gemi Yenikale tabyalarının top menzilinde olacaktı.¹⁰⁸ Şu halde, Petro'nun Azak'ta inşa ettiği donanmayı Karadeniz'e çıkarmamak isteyen Bâbîâli için Yenikale amacına uygun bir şekilde inşa edilmişti.

Ya Habsburg serhaddindeki Osmanlı kaleleri? Sonraki başlıklarda sırasıyla Temeşvar ve Belgrad kaleleri ile Bosna eyaletinin direnç merkezleri Banaluka ve Bihke kaleleri ayrıntılı olarak inceleneneğinden burada ayrıca bilgi verilmeyecektir. Ancak bu arasözde ortaya konan iddianın, tek cümleyle Osmanlı kalelerinin askerî devrimin gerektirdiği gibi istihkâm ilminin esaslarına göre inşa edilmiş tabyalarla korunduğu keyfiyetinin akla getirdiği bir soruya peşinen cevap vermek gerekir. Nasıl oldu da, Osmanlılar, *iyi* tahkim edilmiş ve *güçlü* garnizonlarla işgal edilmiş kaleleri, Temeşvar (1716) ve Belgrad'ı (1717),

¹⁰⁶Gradeva, *Between Hinterland and Frontier*, s.336 d.21.

¹⁰⁷Tolstoy, *Tolstoy'un Gizli Raporlarında*, ss.XXXIX, 109-110.

¹⁰⁸de La Motraye, *Travels through Europe*, cilt II, ss.38-39.

Habsburg ordusuna karşı savunamadı? Kuşatmaların kaderini, şayet şanslı bir atış muhafız kuvvetlerin canını yakan bir noktaya, örneğin kale cephanesine isabet etmemişse, daha önce de ifade edildiği gibi kalenin imdadına gelen ordunun başarısı veya başarısızlığı belirliyordu. Osmanlı ordusu 5 Ağustos 1716'da Petervaradin Muharebesi'nde Habsburglar karşısında ağır bir mağlubiyet aldığı anda, ordu-yı hümâyûnda panik havasının oluşması ve tedbir aklının kaybolması, Tuna Nehri'nin öte yakasında savunmasız kalan Temeşvar Kalesi'ne zamanında yardım gönderilememesine neden oldu. Kuşatılan kale 47 gün sonra Prens Eugen'in ordusuna teslim olmak zorunda kalmıştı. Belgrad Kalesi ise, 51 günlük bir muhasaradan sonra, Halil Paşa idaresindeki Osmanlı ordusunun 16 Ağustos 1717'de kale önünde hezimete uğramasının ardından teslim oldu.¹⁰⁹

Bu iki kuşatmanın askerî tarih açısından önemi, Habsburg ordusunun Osmanlı kalelerine ilk defa Vauban'ın üç paralel sistemi ile saldırmış olmasıdır. Kale mimarı olarak bilinen Fransız mühendisin savaş sanatına asıl katkısı olan üç paralel sistemi, kuşatılan kalenin top menzilinin dışından başlayarak kazılacak metrislerle kaleye yaklaşmayı öngörüyordu. Kale duvarlarına mümkün olabilecek en yakın mesafeye kazılacak üçüncü ve son metris üzerine inşa edilmiş ceplere yerleştirilmiş havan toplarının ateşiyle, kuşatan orduya çok fazla cana mal olan son piyade hücumuna gerek kalmadan kale teslim olmaya zorlanacaktı.¹¹⁰ Vauban, bu planın hatasız uygulanması halinde küçük bir kalenin iki hafta içinde düşeceğini, güçlü kalelerin ise en fazla 48 gün dayanabileceğini hesap etmişti. Vakıa Vauban'ın takvimine uymayan örnekler de söz konusudur: Zayıf istihkâmlı Mons Kalesi (1691) 9 ay boyunca kuşatma ordusuna direnirken, güçlü bir kale olan Maastricht (1673) 13 gün sonra düşmüştü.¹¹¹

Temeşvar ve Belgrad'daki Osmanlı kaleleri ve garnizonları aşağı yukarı Vauban'ın öngördüğü süre kadar Habsburg askerinin hücumlarına dayandı. Şu

¹⁰⁹Söz konusu kuşatmalar hakkında ayrıntılı bilgiler için ilgili bölümlere bakılmalıdır.

¹¹⁰Fiedler, *Kriegswesen und Kriegsführung*, s.45. Paraller sistemi için ayrıca bkz. Duffy, *Fortress in the Age of Vauban*, s.78 vd.; Christer Jörgensen ve Michael F.Pavlovic vd., *Dünya Savaş Tarihi*, cilt II: *Erken Modern Çağ, 1500-1763*, (Çev. Özgür Kolçak), İstanbul, 2011, ss.196-197.

¹¹¹Lepage, *Vauban and the French Military*, s.54.

halde, bu kıyastan hareketle, Osmanlı kalelerinin askerî mühendislik bağlamında kuşatmanın kaderine etki edecek derecede eksiği olmadığını söyleyebiliriz. Diğer taraftan askerî mühendisliğin kuşatma savaşlarındaki rolü üzerinde yeniden düşünmek gereklidir. Zira Venedik hesabına çalışan Fransız mühendisler La Salle ve Levasseur tarafından yalçın bir kayalık üzerine inşa edilen Mora Yenişehri'ndeki Palamedî Kalesi, 1714'te Osmanlı askerine yalnızca 8 günlük bir kuşatmadan sonra teslim olmuştu.¹¹² Üstelik Osmanlılar, Vauban'ın olgunlaştırdığı paraleller sistemiyle değil, hâlâ Kandiye Kuşatması'nda olduğu gibi, top ateşine değil, lağım patlatmaya dayanan tarzda hücum ediyordu.

¹¹²Duffy, *Fortress in the Age of Vauban*, ss.223-224.

4. KALE VE GARNİZON: HABSBURG SINIRINDA OSMANLI KALELERİ VE GARNİZONLARI

4.1. MACARİSTAN'DA SON OSMANLI GARNİZONU: TEMEŞVAR

Osmanlılar 1552'de Temeşvar'ı fethettiler. Kaleyi bir yıl önce Rumeli Beylerbeyi Sokullu Mehmed Paşa kuşatmış ancak ele geçirememiş, ertesi yıl Kara Ahmed Paşa idaresindeki ordu Temeşvar'ı almıştı. Aynı tarihte Eğri kuşatması başarısızlıkla sonuçlansa da, bölgede nispeten küçük 15 kale daha Osmanlı ordusuna teslim oldu; böylelikle Erdel içlerine kadar uzanan bir alan Osmanlı padişahının hâkimiyetine girmişti.¹ Ordu-yı hümâyûnun Tuna Nehri'nin kuzeyinde bir askerî harekâta girişmesinin sebebi, Erdel'de bir süredir yerel siyasî figürler üzerinden devam eden nüfuz mücadelesinin, Habsburg ordusunun doğrudan müdahalesi ile bir başka hal almasıydı. Ancak Osmanlı askerî harekâtının Habsburg siyasetine karşı ani bir tepki olarak geliştiğini söylemek doğru olmaz; Osmanlı başkentinin, fethin on sene evvelinde Temeşvar'ın ve çevresindeki diğer bazı kalelerin önemini gayet iyi kavradığını gösteren deliller de mevcuttur. Nitekim Temeşvar'ın fethiyle Rumeli'nin ve Macaristan'ın güvenliği için stratejik önemi haiz Sirem Sancağı'nın emniyeti sağlanmış, ayrıca Erdel, Eflâk ve Boğdan ile Habsburgların bağı tamamen kesilmiş oluyordu.²

1552'de ele geçirilen topraklarda derhal yeni bir eyalet kuruldu ve iki sene içinde tahriri tamamlandı. Zaman içerisinde Temeşvar Eyaleti'nin sınırları, sancak sayısı ve paşa sancağı değişecektir. Temeşvar'dan başka, Lipova (1555-yaklaşık 1557-58) ve Yanova (1658-1693) bir süre için paşa sancağı olmuştu; 16. ve 17. yüzyıllarda eyaletteki sancak sayısı ise 5 ila 8 arasında değişecekti.³

¹Mihai Maxim, "Tımişvar", *TDV-İslam Ansiklopedisi*, cilt XLI, İstanbul, 2012, s.94.

²Ágoston, *Çevre ve Sınır Tarihi*, s.116; Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s.258.

³Géza Dávid, "Temeshwar", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt X, Leiden, 2000, s.417. Temeşvar Eyaleti'nin sancakları olarak ismi geçen yerler şunlardır: Yanova, Arad, İrşova, Beşkelek/Beçkerek, Çanad, Göle, Kaçnat, Kulaboş, Lipova, Lugoş, Morava (Medova?), Sebeş, Vidin ve Vulçitrin. Ayrıntılar için bkz. Andreas Birken, *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*, Wiesbaden, 1976, ss.39-40. Ayrıca Alacahisar, Çakova, Çayla, Naylak, Pançova, Pankota,

17. asrın ortalarına ait Osmanlı İmparatorluğu'ndaki timar ve zeametleri konu edinen bir risaleye göre eyalette Temeşvar, Göle, Modava, Yanova, Çanad ve Lipova livalarında toplam 710 kılıç timar ve zeamet vardı ve bunlar cebelileriyle birlikte 3 bin civarında bir askere tekabül ediyordu. Söz konusu risalenin müellifi eyalette ayrıca ulufeli asker olduğunu da yazıyordu.⁴

Yüzyılın son çeyreğinde, eyalette timar kalmadığı, vergi gelirlerinin yerli kulu mevacibi için harcandığına dair mevcut literatürde bilgi bulmak mümkünse bile bu şüphelidir.⁵ Nitekim Marsigli, 17. yüzyılın sonunda eyalette 567 timar ve zeamet olduğunu yazar.⁶ Keza Karlofça Antlaşması'ndan sonra Bâbıâli eyaletteki timar ve zeamet sahiplerinin yoklanmasını ve yeniden defter edilmesini isteyecekti.⁷ Yoklama defterine arşivde tesadüf edemesek bile, söz konusu hüküm Temeşvar Eyaleti'nde 18. asrın başında hâlâ timar bulunduğunu göstermektedir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamında, bilhassa da en açık şekilde serhad vilayetlerinde görülen timarlı müstahfızlardan yerli kuluna dönüşümün Temeşvar'da da yaşandığını kabul etmek gerekir. 1591'de eyaletin bütününde 2 bin 637 ulufeli asker varken, bu sayı 1613'te 3 bin 679'a, 1634'te ise 3 bin 748'e çıkmıştı.⁸ Dikkate değer bu artışın Eğri ve Varad'ın fethinden, yani bir serhad kalesi olarak Temeşvar'ın öneminin azalmasından sonraya rastlaması, kadim zamanların timarlılarının ulufeli nefer mevcutlarını gösteren defterlerde kendilerine yer bulmalarıyla alakalı olmalıdır.

Segedin ve Verseç de zaman zaman Temeşvar Eyaleti'nin sancakları arasında da sayılır. Bkz. Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, ss.258-285.

⁴İlhan Şahin, "Timâr Sistemi Hakkında Bir Risâle", *İ.Ü. E.F. Tarih Dergisi*, 32: Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, 1979, s.911.

⁵Birken, *Die Provinzen*, s.39. Birken, burada kaynak olarak Hezârfen Hüseyin Efendi'nin kitabını gösterir. Vakıa Hezârfen kitabının Eyâlet-i Tamişvar bahsinde eyaletin timarlı askerine dair bilgi vermez, ancak buradan hareketle Temeşvar'da timar bulunmadığını iddia etmek doğru olmasa gerektir. Nitekim Hezârfen'in Temeşvar'ın idarî yapısına dair verdiği malumattan, eyalette bir timar defterdarı olduğunu da anlayabiliyoruz. Bkz. Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânin-i Âl-i Osmân*, (Haz. Sevim İlğürel), Ankara, 1998, ss.120-121.

⁶Marsili, *Osmanlı İmparatorluğunun*, s.133.

⁷BOA, A.DVNS.MHM.d.111, 528/1843 (Evâsıt-ı şevvâl 1112). Keza Temeşvar'da Topçubaba zaviyesinin zaviyedarı Ahmed Dede'ye 18 bin akçelik timar tevcih edilmesi hakkında bkz. BOA, C.EV. 513/25924 (7 cemaziye'l-ahir 1125). Yine Temeşvar Eyaleti'nde Medova Palankası'nın dizdarına da timar tevcih edilmişti. Bkz. s.78 d.249.

⁸Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s.260; Klára Hegyi, "Ottoman Network of Fortresses in Hungary", *Ottomans, Hungarians, and the Habsburgs in Central Europe The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, (Ed. Géza Dávid ve Pál Fodor), Leiden, 2000, s.186.

Kaynaklardaki boşluklar sebebiyle Osmanlıların Temeşvar'da 17. asır boyunca istihdam ettiği askerî gücün tam manasıyla bir tasvirini yapmak mümkün değildir. Fakat eyaletteki Osmanlı ordusuna dair bazı tespitler yapılabilir. Macar tarihçi Klára Hegyi tarafından hazırlanmış listelere⁹ itibaren eyaletin en önemli askerî merkezinin, tahmin edileceği üzere Temeşvar Kalesi olduğunu söyleyebiliriz. Burada 1633-34 tarihinde 963'ü nefer, 118'i cami hizmetlisi, mütakait, divan çavuşu gibi vazifeliler olmak üzere toplam 1081 ulufeli bulunuyordu; bunlar müstahfız, topçu, barutçu, pasban, müteferrika, farisan, azeban, köprücü ve martolos gibi sınıflara ayrılmıştı. Garnizonda yerli kulu yeniçeri ise yoktu.¹⁰ Maroş Nehri'nin güneyinde bulunan Lipova'da ise 1628-30 senelerinde 620 nefer mevcuttu. Yine aynı tarihlerde Göle Kalesi'ni 436 kişilik bir garnizon koruyordu.¹¹ Eyaletteki diğer yerlerde, isimlerinin defterlerde kale yahut palanka olarak geçmiş olmasından bağımsız olarak sayıları çoğunlukla onlarla ifade edilen birlikler vardı; nefer sayısı yüzü geçen garnizonlara nadiren rastlanıyordu.

Bu sayılar şüphesiz Temeşvar'daki Osmanlı askerî gücünün ancak bir kesitine aittir. Bölgede ayrıca Dergâh-ı âli yeniçerisi ve diğer kapıkulu askeri ile timarlıların mevcut olduğunu, bunlara paşa kapısındaki neferatı da eklemek gerektiğini söylemeye gerek yoktur. Mamafih bu gruplara dair mevcut literatürde ve kaynaklarda tatmin edici bir malumat bulunmaz. Evliyâ Çelebi, yüzyılın ortasında paşa kapısındaki askerlerle birlikte Temeşvar'da yaklaşık 10 bin Osmanlı neferi ve timarlı olduğunu iddia etse de,¹² artık bir uc vilayeti olmayan eyalette bu sayıda asker bulunduğu akla yatkın değildir. Fakat Temeşvar'ın durumu, 1683'ten sonra neredeyse bütün Osmanlı Avrupası için olduğu gibi değişecektir.

Büyük Harp'te Budin (1686), Eğri (1687) ve Belgrad'ın (1688) Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasından sonra Temeşvar Eyaleti Osmanlı-Habsburg savaşının cephelerinden birisi oldu. Fazıl Mustafa Paşa'nın enerjisiyle kısa

⁹Hegyi, *Ottoman Network of Fortresses*, ss.186-190. Ayrıntılı bilgi için bkz. aynı yazar, *A török hódoltság várai és várkatonasága*, cilt III, Budapeşte, 2007, ss.1349-1492.

¹⁰Hegyi, *A török hódoltság*, cilt III, ss.1364-1367.

¹¹Hegyi, *A török hódoltság*, cilt III, ss.1456-1457, 1474-1475.

¹²Ömer Bıyık, "1652-53 Tarihli Şer'iye Sicili'ne Göre Temeşvar", *Karadeniz Araştırmaları*, 45, Bahar 2015, s.236.

süreliliğine başarı kazanan Osmanlılar Salankamen Muharebesi'nde (1691) mağlup olurken Erdel cephesinde faaliyet gösteren bir başka Habsburg ordusu da Lipova'yı ele geçirmişti. Bu cephenin komutanı Friedrich Graf von Veterani, başarısının stratejik öneminin son derece farkındaydı. Habsburg ana ordusuyla birlikte Temeşvar'ı kuşatmak için Lipova Kalesi, Erdel'den güneye inecek birliklere köprübaşı olacaktı.¹³ Saray Harp Şurası, Veterani'nin sonraki sefer mevsimi için önerdiği planı askerî bakımdan riskli bulduğu için evvela Temeşvar'ı değil, fakat daha kuzeyde bulunan Varad'ı kuşattı. Habsburg ordusu bu önemli kaleyi Haziran 1692'de ele geçirdi;¹⁴ takip eden senenin ilkbaharında Yanova Kalesi de düşecek ve Habsburg ordusu Macaristan'daki varlığını sağlamlaştıracaktı. 1695 kışında Göle Kalesi'nde yalıtılmış bir durumda bulunan Osmanlı garnizonu teslim olduğunda,¹⁵ padişahın hüküm-fermâ olduğu Macar vilayetlerinden elinde sadece Temeşvar kalmıştı.

1695 ve 1696'da Osmanlı ordusu, Macaristan'daki varlığını korumak için tahta henüz cülus etmiş II. Mustafa'nın idaresinde Temeşvar'a iki ayrı sefer düzenledi. 1695'te Veterani'nin komuta ettiği, sayıca küçük bir kuvvetten oluşan Habsburg ordusu Lugoş'ta ağır bir yenilgi almış, ancak bu zafer Osmanlılar için meyvesiz kalmıştı. Vakıa Lipova, Lugoş ve Sebeş gibi kaleler fethedilmiş ve Temeşvar üzerindeki Habsburg baskısı da kırılmıştı. Diğer taraftan önemli sayıda Habsburg mühimmatı da ele geçirilmişti. Ancak Osmanlılar, müdafaası güç olduğundan Lipova Kalesi'nin tabyalarını yıktılar, diğer iki kaleyi de güçlü garnizonlarla işgal etmediler.¹⁶ Ele geçirilen mühimmatın tamamı Temeşvar Kalesi'nin envanterine katıldıktan sonra ordu-yı hümâyûn kışlağa çekildi.¹⁷

1696'da Osmanlı askerî ricali, Tuna'nın ötesinde evvela bir meydan muharebesi fırsatı arayıp sonra da bir kale fethetmek niyetindeyken Temeşvar'ın kuşatıldığı haberi gelmiş ve harekât planı tamamen değiştirilmişti. Osmanlı kaynakları

¹³Federico Veterani, *Des Grafen Veterani, Kaiserlichen Feldmarschalls, Feldzüge in Ungarn und den angränzenden Provinzen, vom Jahre 1683 bis 1694. Aus dem Italianischen neu übersetzt, mit Zusätzen und Auszügen aus authentischen Handschriften*, Dresden, 1788, s.114.

¹⁴İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, cilt III/I: II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Antlaşmasına Kadar, Ankara, 1995, s.550.

¹⁵Veterani, *Des Grafen Veterani*, s.152.

¹⁶Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, ss.506-510.

¹⁷Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s.559.

kuşatmanın 9 ya da 18 gün devam ettiğini yazar.¹⁸ Habsburg kaynaklarına göre kuşatma 12 Ağustos'ta başlamış ve bir hafta sonra, 19 Ağustos'ta Habsburg askeri Temeşvar Kalesi önünden çekilmiştir; bu kadar kısa zaman zarfında kazılan metrisler sayesinde kalenin dış mevzilerine ulaşmaya elli adım kadar mesafe kalmış, Saksonya Elektörü (Bir sene sonra Lehistan kralı seçilecektir.) Friedrich August, büyük palankayı ele geçirmek için genel bir taarruz planı dahi hazırlamıştı.¹⁹ Ne var ki Belgrad sahrasından kuzeye yönelen ordu-yı hümâyûnun yaklaştığı haber alınınca Habsburg ordusu Osmanlıları karşılamak için güneye inmişti. 26 Ağustos 1696'da karşılaşan iki ordu da ağır kayıplar vermiş, Friedrich August'un birlikleri Osmanlı Macaristanı'ndan tamamen çekilmişti. II. Mustafa'nın ordusu ise bir başka askerî harekâta girişemeyecek duruma düşmüştü; ordu-yı hümâyûnun insan gücü kuşatmada zarar gören Temeşvar tahkimatlarının tamiri ve yenilerinin inşası ile uğraşmıştı.²⁰

Kuşatma gerçi kısa sürmüştü ama Temeşvar'ı savunmak güçtü. Bu güçlüğü en iyi ifadesi, kaleye muharebeden sonra muhafız olarak tayin edilen Arslan Cafer Paşa'nın bu görevi kabul etmekteki açık isteksizliğidir. Paşa, "*Ben üç sene bu kal'ada kelb ve kedi eti yiyüb bunca zahmet çekdim. Etbâ'im durmaz, vüs'atim yok.*" diyerek Veziriazam Elmas Mehmed Paşa'ya memnuniyetsizliğini bildirmiş, hatta kaleye girmeyerek durumu açıkça protesto etmişti.²¹ Ne var ki Cafer Paşa, 1697 Zenta Bozgunu'nda hayatını kaybedene kadar Temeşvar muhafızlığı vazifesinde bulunacaktır. Ordusunun Zenta'da uğradığı hezimet II. Mustafa'nın Macaristan'ı yeniden fetih rüyasını bitirirken, Tuna Nehri'nin karşı yakasında elde kalan tek Osmanlı kalesi Temeşvar'ı da korumasız bırakmıştı. Fakat sefer mevsiminin sonuna gelinmiş olması sebebiyle Prens Eugen komutasındaki Habsburg ordusunun Temeşvar üzerine yürümesi mümkün olamamış, Eugen elindeki gücü koruyarak bir sonraki sene Belgrad'ı kuşatmak üzere ordusunu kışlağa çekmek zorunda kalmıştır.²²

¹⁸ Anonim Osmanlı Tarihi, s.119; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s.526.

¹⁹ Paul Haake, "Die Türkenfeldzüge Augusts des Starken 1695 und 1696", *Neues Archiv für sächsische Geschichte und Altertumskunde*, 24, 1903, ss.145-146.

²⁰ Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s.526.

²¹ Anonim Osmanlı Tarihi, ss.123-124.

²² F. Heller (Haz.), *Militärische Korrespondenz des Prinzen Eugen von Savoyen. Aus österreichischen Quellen*, cilt I: *Jahr 1694-1702*, Viyana, 1848, ss.163-164.

İngiltere ve Hollanda'nın tavassutuyla 1698'de Osmanlı-Habsburg (ve Kutsal İttifak) barış müzakerelerinin başlaması Eugen'i, Belgrad ve Temeşvar üzerine yeni bir askerî harekâtta alıyordu. Fakat 1683-99 Harbi'nde tecrübe kazanan Eugen, Temeşvar'ın askerî stratejik önemini farkında olarak, hâlihazırda birçok palankası işgal altında bulunan eyaletin Temeşvar Kalesi'yle birlikte Habsburglara terk edilmesinin müzakerelerde gündeme getirilmesini istiyordu; böylelikle Osmanlılar Tuna'nın karşı yakasından sökülüp atılacak, Macaristan'a tekrar girebilmeleri ancak Eflâk üzerinden mümkün olacaktı.²³ Osmanlı-Habsburg sulhü için sultanın askerlerinin Temeşvar'dan çekilmesi şartı önceki barış girişimlerinde de gündeme gelmiş, fakat Bâbiâli tarafından kabul görmemişti.²⁴

Karlofça Antlaşması'nda Maroş ve Tise nehirleri sınır olmak üzere Temeşvar Osmanlılarda kaldı; fakat antlaşmanın ikinci maddesine göre eyaletteki Sebeş, Lugoş, Lipova, Çanad, Kanize,²⁵ Beki, Beçkerek ve Ajayık / Jabya²⁶ palankaları ile “*Tamişvar toprağında vâki' bu misüllü her ne var ise ba'de'l-yevm yapılmamak üzere müşar-ileyh Çasar tarafından hedm*” edilecek ve “*ba'de'l-yevm ne zikr olunan mevâzi' ve ne Maroş ve Tise yalıları kurbünde sagîr ü kebîr gayri yerler kal'a sûretine konulmayub binâ*” olunmayacaktı.²⁷

²³Heller (Haz.), *Militärische Korrespondenz*, cilt I, s.176.

²⁴Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt V, s.103; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, cilt III/I, s.551.

²⁵Osmanlı kroniklerinde Kanşuva olarak ismi geçmektedir. Bkz. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s.655; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s.566. Muahedat Mecmuası'nda ise Kanize şeklinde okunacak imla ile yazılmıştır (قنزہ). Bkz. *Muâhedât Mecmûası*, cilt III, s.93. Söz konusu palanka Harita l'de (Bkz. s.39; ayrıca Ek 1) Segedin'in güneyinde görünen Klein Canisca / Küçük Kanije olmalıdır.

²⁶Defterdar Sarı Mehmed ve Râşid tarihlerinde Zabik olarak geçer. Bkz. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s.655; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s.566. Muahedat Mecmua'sında ise اربيق şeklinde yazılmıştır. Bkz. *Muâhedât Mecmûası*, cilt III, s.93. Habsburg kaynaklarında söz konusu palanka Macarca ismiyle Zsablya yahut Almanca Sabia olarak anılır. Bkz. *Friedens-Schluß zwischen Ihrer Römischen Kayserlichen Majestat Eines und der Ottomanischen Porten Andern Theils zu Carlowitz bey Simach In der General Versammlung der hohen Alierten Plenipotentiarier aufgerichtet und den 26. Januarii st. n. 1699 unterschrieben*, tz., s.3; Moritz von Angeli, *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen*, cilt II: *Feldzüge gegen die Türken 1697-1698 und der Karlowitzer Friede 1699*, Viyana, 1876, s.302. Habsburg kaynaklarına istinaden doğru telaffuzun Jabya olması gerekir. Palanka, Tise Nehri'nin sağ yakasında olup antlaşmaya göre Habsburg hâkimiyetinde kaldığı halde, isminin niçin zikredildiğini anlamak maalesef mümkün olmamıştır.

²⁷*Muâhedât Mecmûası*, cilt III, s.93.

Karlofça Antlaşması'nın bu kısıtlayıcı hükmü Bâbîâli'yi Tuna Nehri'nin ötesindeki topraklarını sadece Temeşvar Kalesi ile savunmak zorunda bıraktı; eyaletteki diğer kale ve palankalar bu dönem boyunca askerî manada önemsiz kaldı. 1699 sonrasında Temeşvar Eyaleti'ndeki sancaklar Osmanlı *klasik* düzeninin hatırası olarak kalmış gibidir: Eyaletin tevcihat defterinde paşa sancağından başka Çanad, Sebeş / Lugoş, Medova, Irşova ve Lipova sancaklarına rastlanıyordu. Ancak bunlardan birçoğuna 18. asırda tevcihat yapılmamıştı.²⁸ Bâbîâli yine bu dönemde yaptığı bir idarî düzenleme ile Vidin'i Temeşvar Eyaleti'ne bağladı.²⁹

Daha önce de belirtildiği üzere Bâbîâli, savaş yıllarında büyük bir yıkım yaşayan eyaletin iktisadî ve sosyal durumunu güçlendirmek için tedbirler aldı. Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasıyla beraber Osmanlı Avrupası'nda reayanın içinde bulunduğu şartları iyileştirmek için cizye affı ilan edildi. Sonraki senelerde Temeşvar reayasının öşür haricindeki diğer tekâlifi de affedilecekti.³⁰ Bâbîâli'nin takip ettiği siyasetin Temeşvar'daki sonuçlarını ancak fragmanlar halinde verebiliriz. *Anonim Osmanlı Tarihi*'nin müellifi, mevacip ödemeleri için ocaklık sistemine geçilmesi sebebiyle “*neferât re'âyâyı sıyânet edüp*” ya da bir başka deyişle reaya üzerinde neferatın zulmü hafiflediğinden eyalete 8 bin yeni reaya yerleştiğini ve bölgenin mamur olduğunu yazar.³¹ Bu nüfus artışı şüphesiz sınırın diğer tarafında alevlenen Rákóczi İsyanı ile ilgili olmalıdır. Nitekim isyan sona erdiği tarihlerde, Osmanlı arşiv kayıtları Temeşvar eyaletinde bir nüfus kaybı yaşandığına işaret etmektedir. Temeşvar'ın 1707'de tamamlanan tahririndeki sayılar, bu tahririn 1711'de yapılmış tashihinde verilen sayılarla karşılaştırıldığında %5'in üzerinde bir nüfus kaybı söz konusuydu; bunun tabii sonucu da eyaletin mukataa gelirlerinin azalmasıydı.³² Ancak buna rağmen, aynı tarihte Temeşvar hazinesini teftiş etmek için bölgede bulunan Yeğen Hüseyin Ağa, hazineye 9 bin guruş fazla bulmuştu.³³

²⁸Kılıç, 18. Yüzyılın İlk Yarısında, s.48; Géza Dávid, “The Eyalet of Temesvár in the Eighteenth Century”, *Oriente Moderno*, New Series 18 (79)/1: *The Ottoman Empire in The Eighteenth Century*, (Ed. Kate Fleet), 1999, s.120.

²⁹Gradeva, *Between Hinterland and Frontier*, s.347.

³⁰BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 521/1814 (Evâsıt-ı Şevvâl 1112).

³¹*Anonim Osmanlı Tarihi*, s.209.

³²Dávid, *Eyalet of Temesvár*, ss.121-122.

³³BOA, C.AS. 492/20569.

Temeşvar eyaletinin nüfusu bahsine dönecek olursak; Osmanlı tahrir kayıtlarından hareketle eyaletin 18. asrın başındaki nüfusunu ancak tahmin edebiliriz. Tarihçi Géza Dávid, eyaletteki Müslim, garyrimüslim ve Kıbtî, reaya ve askerî de dâhil olmak üzere toplam nüfusun 180 ila 200 bin arasında olması gerektiğini belirtir.³⁴ Temeşvar'ın Habsburg idaresine girmesinden hemen sonra Viyana'nın merkezî maliye kurumu Hofkammer tarafından 1716-1717 senelerinde yapılan tahrirler nüfusu değilse de, yerleşim yerlerini ve hane sayısını verir. Buna göre 1716'da Temeşvar'da 740 yerleşim yeri vardı; bir sene sonra bunların sayısı 658'e düşecek, hane sayısı ise 21 bin 289 olarak belirlenecekti. 1720'de ise 587 yerleşim yerinde 14 bin 26 hane bulunuyordu.³⁵ Bu kaçgunun sebebi muhtemelen Temeşvar köylüsünün şikâyetlerine sebep olan Habsburg malî idaresiydi.³⁶

Temeşvar'ın sosyo-ekonomik manzarası böyleyken, eyaletin idarecilerine dair daha mufassal bilgi vermek imkânı vardır.³⁷ İncelediğimiz dönem içerisinde Temeşvar Eyaleti'nde 12 farklı vali yahut muhafız görev yaptı; üçü haricindeki tevcihlerin tamamı Bâbîâlî'nin rutin değişiklikleri olarak kabul edilebilir. 1700'de Ahmed Paşa'nın sınır tahdidi işinde ihmalkâr davranması sebebiyle azli üzerine yerine Elçi İbrahim Paşa'nın getirilmesi; Ekim 1708'de bu defa Belgrad muhafızı bulunan Elçi İbrahim Paşa'nın ani ölümü üzerine yerine acilen Temeşvar Valisi Karayılıanoğlu Ali Paşa'nın ve onun boşalttığı makama da Çakırcıbaşı Hasan Paşa'nın tayini; 1709'da Temeşvar'a tevcihinden hemen sonra vefat eden Seyfullah Paşa'nın yerine Bender Muhafızı olan Sarı Mustafa Paşa'nın tayini olağanüstü olarak görülebilir. Prosopografik bir araştırma bulunmaması ve mevcut biyografik kaynakların kısıtlı bilgi vermesi sebebiyle Temeşvar'da görev yapmış paşaların bürokratik kökenlerini tespit etmek oldukça güçtür. Elçi İbrahim Paşa ve Sarı Mustafa Paşa'nın elçilik ve defterdarlık yapmaları dolayısıyla kendilerini kalemiye sınıfından yetişmiş kabul edebiliriz. Ancak diğer

³⁴Dávid, *Eyalet of Temesvár*, s.123.

³⁵Vojin S. Dabić, "The Habsburg-Ottoman War of 1716-1718 and Demographic Changes in War-Afflicted Territories", *The Peace of Passarowitz, 1718*, (Ed. Charles Ingrao, Nikola Samardžić ve Jovan Pešalj), West Lafayette, 2011, s.195.

³⁶Dávid, *Eyalet of Temesvár*, s.127.

³⁷Temeşvar valilerinin azil ve tayinleriyle ilgili detaylı bilgiler için bkz. EK 2: *Habsburg Serhaddinde Osmanlı Valileri ve Muhafız Paşaları*.

Temeşvar paşalarının seyfiyeye mi, kalemiyeye mi mensup olduklarını tespit etmek kolay değildir. Şunu da belirtmek gerekir ki, 18. asrın başında seyfiye ve kalemiye ayrımı belirginleşse ve imparatorluk bürokrasisinde ikincinin önemi artmaya başlasa bile, birkaç on yıl sonra görülecek keskin ayrım manzarası yoktur. Temeşvar paşaları arasında mezkûr İbrahim Paşa haricindekilerin tamamı daha önce imparatorluğun çeşitli vilayetlerinde paşalık yapmış tecrübeli kimselerdi. Bâbîâlî'nin tevcihatta yakın bölgelerden tercih yapma usûlü Temeşvar muhafız paşaları için de söz konusudur. Bosna, Rumeli, Eğriboz, Bender ve Özü'den Temeşvar'a tayin yapılmışken, Temeşvar'dan azledilen paşaların Rumeli, Belgrad ya da Eğriboz'a gönderildikleri de vakidir.

Osmanlı eyalet valilerinin taşranın nizamından sorumlu olduklarına ve bu manada padişaha vekâlet ettiklerine daha önce işaret edilmişti.³⁸ Serhad paşaları ayrıca komşu devletle olan ilişkilerin yürütülmesinde de, en azından yerel düzeyde etkiliydiler. Temeşvar muhafızı paşaların bu bağlamda bilhassa Rákóczi ile kurdukları temas ve yürüttükleri diplomasi zikre değer. İsyanın henüz erken safhasında Prens Rákóczi, Temeşvar'a bir elçisini göndererek Osmanlı yardımını istemişti.³⁹ Kurucların kazandığı askerî başarılar Bâbîâlî'nin Macaristan'daki isyana müdahil olmasına yetmediyse de,⁴⁰ Rákóczi'ye giden Fransız yardımına da engel olunmadı.⁴¹ Fakat Temeşvar'daki Osmanlı paşalarının Kuruc İsyanı'nı sadece meraklı gözlerle seyrettiğini düşünmek doğru değildir. Bâbîâlî'nin Habsburg sulhünü korumak kararına karşın, Temeşvar Valisi Ali Paşa, Maroş Nehri kenarındaki Arad Kalesi'ni kuşatması için Rákóczi'ye cesaret veriyordu, zira kaledeki Habsburg garnizonu firar gibi sebeplerle zayıf düşmüştü.⁴² Aynı Ali Paşa, Temeşvar'a tayinini tebrik bahanesiyle Habsburg sınır generallerinden tatmin olacağı miktarda rüşvet aldığında hasmane tutumundan vazgeçerek Nemçe köylülerinin Temeşvar otlaklarında sürülerini otlatmalarına izin vermiş, iaşesi biten garnizonların

³⁸Bkz. ss.100-101.

³⁹OeStA, KA, HKR. Protokollen 418 (Exp. 1703), 483r. Juni nr.75; 483v. Juni nr.79.

⁴⁰Papp, *Krimtatarische und ungarische*, s.68.

⁴¹*Wienerisches Diarium* no.164, 25-28 Şubat 1705.

⁴²Domokos Brenner, *Histoire des révolutions de Hongrie, où l'on donne une idée juste de son légitime gouvernement*, cilt V: *Qui contient les Memoires du prince François Rakoczy sur la guerre de Hongrie, depuis 1703 jusqu'à sa fin*, Den Haag, 1739, s.379.

Osmanlı tüccarından erzak satın almasına da rıza göstermişti.⁴³ Ali Paşa sadece kendi tayininde değil, Temeşvar sınırındaki Habsburg kalelerine yapılan tayinlerde de iyi ilişkilerin devamı için yüklü miktarda hediyeler kabul etmişti. Arad'ın yeni komutanı Wilson, paşaya yüz duka altın değerinde bir hediye vermek gerektiğini düşünüyorken, Viyana'daki Saray Harp Şurası sadece Ali Paşa'ya değil, aynı zamanda kâhyasına, kethüdasına, yeniçeri ağasına, defterdara ve tercümana da hediye gönderilebileceğini haber veriyordu.⁴⁴

Reayanın himayesi ve sulhün korunması, yani sosyal nizamın devamı ve sınır diplomasisinin barışçıl yollardan sürdürülmesi serhad paşalarından beklenen vazifeler arasındayken, valisi ya da muhafızı oldukları bölgenin askerî bakımdan da savaşa hazır bir halde tutulması fevkalade önemliydi. Bâbîâli, önceki bölümde anlatıldığı gibi, Habsburg serhaddindeki askerî stratejisini güçlü garnizonların koruduğu kilit kalelere dayanan bir savunma hattı inşa etmek üzere belirlemişti. Bu amaçla Temeşvar'a Eğri nizamının verilmesi kararlaştırılmıştı.

Eğri Kalesi, 1596'da Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve 1687'de Habsburglar tarafından ele geçirilinceye kadar Macar serhaddinde stratejik askerî merkezlerden biri olması sebebiyle önemli bir rol oynamıştı. Osmanlı fethinin hemen sonrasında kalede 5 binin üzerinde asker bulunuyorken daha sonra bu sayı bin 965'e kadar gerilemişti; 1607'de kalede Dergâh-ı âli yeniçerisi ve cebecisinden başka müstahfız, topçu, top arabacı, gönüllü, faris, azeb ve martolos cemaatleri bulunuyordu.⁴⁵ 1664'te Eğri'yi ziyaret eden Evliyâ Çelebi ise kaledeki Osmanlı garnizonunu farklı bir şekilde tasvir eder. Osmanlı seyyahına göre kalede hisar erlerinden başka, beşli, martolos ve gönüllü ile birlikte yerli kulu cebeci, topçu, humbaracı ve baruthane neferi vardı. Bunların mevcudu 12 bin idi. Kalede 4 oda Dergâh-ı âli yeniçerisi ile 12 oda yerli kulu yeniçeri bulunuyordu ki sadece yerli kulu yeniçerilerin sayısı bin 500'dü. Bu ulufeli neferattan başka Evliyâ Çelebi, ayrıca bahsettiği "*garîb yiğit ma'zûlcü askerîleri*"

⁴³OeStA, KA, HKR Protokollen 439 (Exp. 1706), 1242v. September nr.76; 1254v. September nr.127.

⁴⁴OeStA, KA, HKR Protokollen 445 (Exp. 1707), 660v. Mai nr.65; HKR Protokollen 448 (Reg. 1707), 1108r. 17 November nr.172.

⁴⁵Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, ss.292-293; Hegyi, *A török hódoltság*, cilt III, ss.1504-1509.

yani serhadlû neferatı kadrolarında bir gedik boşalmasını bekleyen ve bu esnada kalede pasbanlık ya da nigâhbanlık (bekçilik) yapan kimselerin sayısını 3 bin olarak verir.⁴⁶ Şu halde 17. asrın ortasında Eğri Kalesi'nde 15 binin üzerinde Osmanlı askeri bulunması gerekirdi ki 1687'de Habsburg ordusu kaleyi ele geçirdiğinde yapılan tahrire göre şehrin bu oranda bir nüfusu barındıracak fizikî kapasitesi yoktu.⁴⁷

Bu durumda 17. yüzyılın ikinci yarısında, tahminen Büyük Harp'ten biraz önce, Eğri Kalesi'ndeki garnizon büyüklüğüne dair en sağlıklı bilgi, Temeşvar'a Eğri nizamı verilmesi için yazılan ferman-ı âlide bulunur; buna göre "*Eğri kal'ası sedd-i sedîd-i İslâmiyye'den iken 4 bin 288 yerlû neferâtı var idi.*"⁴⁸ 28 Cemâziye'l-âhir 1111 / 21 Aralık 1699'de, Ahmed Paşa'ya hitaben kaleme alınan hükümde Temeşvar Kalesi "*sugûr-ı İslâmiyye'den olmağla Eğri nizâmı verilmek ehemm ü elzem olduğundan*" garnizondaki yerli kulu nefer sayısının bir an evvel Eğri Kalesi'nin kadim nizamına göre yeniden düzenlenmesi emrediliyordu. Hükümün kaleme alındığı tarihte Bâbîâli'deki kayıtlara göre Temeşvar Kalesi'nde ve etrafındaki palankalarda, Belgrad muhafazasına tayin edilen Varad neferatı hesaptan düşüldüğünde, 2 bin 22 nefer bulunuyordu; bu sayıya harp senelerinde Osmanlı elinden çıkan Eğri, Yanova ve Göle kalelerindeki neferler de dâhildi.⁴⁹ Bâbîâli, Ahmed Paşa'ya hitaben gönderdiği hükümde, Temeşvar'a Eğri nizamını vermek üzere bir süre sonra eyaletin defterdarı olacak Ömer Efendi'yi memur tayin ettiğini bildiriyordu. Ömer Efendi, evvela kale neferatını yoklayıp namevcutları tespit edecekti; daha sonra yoklama neticesinde ortaya çıkan namevcutların gedikleri için ve bunlardan başka Eğri nizamı için eksik kalan yeni neferatı tahrir edecekti. Kendisine bu konuda serhad ahvalini bilen ağalar ve ihtiyarların yardımcı olması gerekiyordu. Ayrıca neferatın "*pîr ve sabî makûlesi olmayub ceng ü harbe ve rezm ü darbe kâdir tâmmü's-silâh [...]* serhad yiğitleri" içinden yazılması önemliydi. Osmanlı

⁴⁶ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, II/7. kitap, s.63.

⁴⁷ Géza Dávid, "Eğri", *TDV-İslam Ansiklopedisi*, cilt X, İstanbul, 1994, s.490.

⁴⁸ BOA, KK.d. 4898, s.2.

⁴⁹ BOA, KK.d. 4898, s.2.

sarayı, Temeşvar garnizonunda istihdam edeceği neferler için günlük 10 akçelik bir ücret verileceğini de hükme açıkça yazmıştı.⁵⁰

Temeşvar'a Eğri nizamı verilmesi işinde Ahmed Paşa ve Ömer Efendi'yi en fazla uğraştıran mesele, Bâbîâli'nin askerî iş gücü piyasasının gerçeklerinin farkında olmayarak belirlediği bu 10 akçelik yevmiye olmuştu. 24 Şaban 1111 / 14 Şubat 1700'de İstanbul'a Temeşvar'ın yeni askerî nizamı ile ilgili bir icmalî de ihtiva eden takrir gönderen Ahmed Paşa, atik kadrolarda harp yıllarında nefer sayısı bazılarında ikiye kadar düşmüş 85 ağalık bulunduğunu, bu halde “*nizâm ve intizâmları müşkil olduğundan*” serhadde yetişmiş ve ömrünü tüketmiş ağalarla istişare ederek sayılarının 40'a düşürüldüğünü ve yeni yazılan neferlerin de bu cemaatlere dağıtıldığını haber veriyordu. Ancak Bâbîâli'nin belirlediği ücretle piyade yazılabilmişken süvari kadrolarına rağbet olmamıştı; Ahmed Paşa, izin verilmesi halinde yevmî 15 akçe ile yani İstanbul'da öngörülen ücretin %50 fazlasına süvari (gönüllü ve faris) yazılabileceğini de eklemişti.⁵¹

Bâbîâli, bu durum karşısında, Temeşvar nizamının tamamlanması uğruna ek masrafı kabul etmek zorunda kaldı. 13 Şevval 1111 / 3 Nisan 1700 tarihli ferman ile Ahmed Paşa ve Ömer Efendi'nin 457 süvari neferini 15 akçe yevmiye ile tahrir etmelerine müsaade verildi; fakat atik süvari nefer arasından günde 15 akçeden fazla ulufe alanların gedikleri boşaldıkça, mahlûle tayin olunacak neferlerin de en fazla 15 akçe yevmiye ile yazılması ve farkın hazinehane edilmesinin isteniyordu.⁵² Bâbîâli, böylece garnizon masraflarını yıllar içinde azaltmayı düşünüyordu.

Ne var ki bir süre sonra meselenin çözümünün pek de kolay olmadığı anlaşılacaktı. Ömer Efendi, eksik kadroları tamamlamak için 400 nefer yazmıştı, ancak bunlar bir kıst mevaciplerini yani üç aylık ücretlerini peşin olarak almak istiyordu. Bâbîâli, cemaat ağalarının da ricacı olmasıyla, bu neferata üç aylık ulufelerinin peşin olarak verilmesini kabul etmişti. Bosna'da ve Tuna yalılarında sakin ahaliden Temeşvar'a neferat yazılmak için peşin ulufe ödenmesini şart

⁵⁰BOA, KK.d. 4898, s.2.

⁵¹BOA, D.BKL. 31/14.

⁵²BOA, KK.d. 4898, s.2.

koşanların isteği ise geri çevrildi. Bâbîâli bu kimselerin ulufeyi alıp kalede ikamet etmeyerek ortadan kaybolacağını düşünüyordu. Bunların yerine Temeşvar'ın kadim ahalisinden olup etrafa dağılmış olanlar arasından nefer yazılabilirdi.⁵³

İstanbul, 21 Mart 1701'de Temeşvar'da Eğri nizamı henüz verilmediği için eyaletin beylerbeyini ve defterdarını ikaz edecek ve en kısa sürede eksikğin tamamlanarak Temeşvar yerli kulu neferatının defterinin başkente gönderilmesini isteyecekti.⁵⁴ Mamafih işler Bâbîâli'nin istediği hızda yürümüyordu. Erdel valisi Rabutin, Osmanlıların Karansebeş'te nefer yazdığını ve eyalet neferatının gecikmiş iki yıllık mevacibini ödediğini Viyana'ya bildirdiğinde tarih Ocak 1702 idi.⁵⁵ Rabutin'in raporunda bahsettiği gecikmiş mevacibin ödenmesinin ne derece etkisi vardır bilinmez, fakat üç yıl önce ferman-ı âli ile emredilen Temeşvar'a Eğri nizamı verilmesi işinin tamamlanması da 1702 sonbaharında mümkün oldu. 7 Rebiü'l-evvel 1114 / 31 Ağustos 1702'de Eğri nizamının, eksik kalan neferlerin de tahririnden sonra Bâbîâli'nin öngördüğü şekilde tamamlandığını bildiren bir takrir ile birlikte, esami defteri el-Hac / Elçi İbrahim Paşa'nın mührü ile İstanbul'a gönderildi.⁵⁶

Temeşvar garnizonu neferatının sayısının Eğri nizamına tamamlanmasından sonra Bâbîâli'nin önünde bir başka sorun daha bulunuyordu: Bu kadar askere düzenli olarak nasıl ödeme yapılacaktı? Nitekim İbrahim Paşa, cedid neferatın esami defterini gönderdikten hemen sonra, belki de aynı günlerde, Temeşvar neferatı ağalarından bir heyet ulufe meselesini görüşmek üzere İstanbul'a geldi. Kimlerden oluştuğunu bilmediğimiz heyetin elinde Temeşvar garnizonundan cemaat ağalarının ve ayrıca Camii-i Kebir imamı Ahmed, Temeşvar vaizi Mehmed ve Müftü İsmail'in mühürlerinin de bulunduğu bir mahzar vardı. Eyaletin her köşesinde bulunan neferat fukarası adına yazılan ve mühürlenmiş mahzarda, mevacipleri için havale emri verilen yere gidip gelmenin⁵⁷ büyük sıkıntıya yol açtığı, kadimde olduğu gibi bundan sonra da Temeşvar yakınında

⁵³BOA, KK.d. 4898, s.2. Hüküm tarihi 13 Muharrem 1112 / 30 Haziran 1700.

⁵⁴BOA, KK.d. 4898, s.2; A.DVNS.MHM.d. 111, 534/1867.

⁵⁵OeStA, KA, HKR Protokollen 414 (Exp. 1702), 51v. Januar nr.168; 117v. Februar nr.170.

⁵⁶BOA, KK.d. 4898, ss.2-3, 16.

⁵⁷Örneğin 22 Receb 1112 ile 3 Şevval 1112 tarihleri arasındaki 70 günlük ulufe için Bâbîâli, Temeşvar yerli kulu neferatına Gümülcüne memlehasından ödenmek üzere havale emri vermişti. Bkz. BOA, İE.AS. 40/3696.

münasip bir gelirin kendilerine ocaklık olarak tayin edilmesi isteniyordu.⁵⁸ Temeşvar Kalesi'ndeki yerli kulu neferlerinin vekilleri olarak Bâbîâlî'ye gelen ağaların elinde ayrıca İbrahim Paşa'nın da bir ilamı vardı. Paşa, neferata mevaciplerine karşılık ocaklık tahsis edilmesi için bir arz kaleme almıştı; arzın üzerine Defterhâne-i Amire'den düşülen derkenar eyaletteki yerli kulu neferatın icmalini verir.⁵⁹

Tablo VI: Temeşvar Eyaleti'ndeki yerli kulu neferat ve yevmiyeleri⁶⁰

Kale / Palanka	Nefer sayısı	Yevmiye (akçe)
Temeşvar Kalesi	3279 (-163=) 3116	60.871
Varoş ve menzillerde	369	5.342
Pançova	169	2.581
Medova	32	365
Palanka-i cedîd	229	3.475
İrşova	205	2.622
Toplam	4283 (-163=) 4120	75.256
<i>Cedîd neferat (Temeşvar'da)</i>	<i>1009</i>	<i>10.895</i>
<i>Yeni Toplam</i>	<i>5292</i> (-163=) 5129	<i>86.151</i>

Bâbîâlî, yerli kulu neferata ulufelerini merkezî hazinenin lehine, neferatın aleyhine olacak şekilde genellikle bir guruh 180 akçe kuru üzerinden hesap

⁵⁸BOA, HAT 1654/51/1.

⁵⁹BOA, HAT 1654/51/2.

⁶⁰11 Cemâziye'l-evvel 1114 / 3 Ekim 1702 tarihinde düşüldüğü anlaşılan derkenarda İbrahim Paşa'nın Ağustos 1702'de gönderdiği defterdeki neferat yer almaz. Cedid neferat, Hazine-i amire ve Büyük Kale Kalemi defterlerine II. Mustafa'nın 9 Kasım 1702 tarihli onayından sonra kaydedilmiştir. Yeni neferatın bilgileri arzın arkasına yazılmıştır. Defterhâne'den düşülen derkenara eklenen yeni neferata dair sayılar italik olarak gösterilmiştir. Sonradan yazılan neferatın tamamı Temeşvar Kalesi'nde muhafız olarak görevlendirilmiştir. Parantez içindeki sayılar ise muharip olmayan unsurlara ait olup, defterde yer alan toplamdan çıkarılmış ve sonuç aynı sütunda ikinci satıra yazılmıştır.

ederek ödüyordu. Temeşvar yerli kulu neferatının mevacibi de, bir sene 354 gün olmak üzere beher guruş 180 akçe hesabıyla, senede 169 bin 529 guruş tutuyordu.⁶¹ Temeşvar neferlerine vekâleten ocaklık işini görüşmek üzere İstanbul'a gelen ağalar, Temeşvar Eyaleti'nin gelirlerinin 90 bin guruş kabul edilerek kendilerine ocaklık olarak verilmesini ve eksik kalan yaklaşık 80 bin guruşun da başka mukataalardan tahsis edilmesini talep ediyordu. Bahsi geçen Temeşvar Eyaleti gelirleri birçok kalemden mürekkepti: Eyaletin ehl-i zimmet kefare ve Kıbtî cizyesi; Temeşvar mukataası; İrşova, Sebeş, Lugoş ve Façet'teki müstahfız köyleri; sahipsiz timarların gelirleri; Lipova ve Çanad kadim mukataalarının hudut içinde kalan malları; kadim Köprülü Mehmed Paşa evkafının köyleri; kadim Şehid Mehmed Paşa evkafından olan Beçkerek mukataası; Çakova, Berçe, Pançova ve Palanka-i cedîd mukataaları; Eflâk ve Boğdan tarafından gelen kasaplık hayvanlardan alınan vergiler ile resm-i ağnam ve rûsûm-i bid'at ve sair bütün cins gelirler.⁶²

Belgenin muhtevasından anlaşıldığı kadarıyla Temeşvar neferatı ağaları, mevaciplerine tahsis edilecek ocaklık için pazarlığı Defterdar Efendi ile yürütüyorlardı. O tarihte defterdarlık makamında Halepli bir tüccarın oğlu olan Muhsinzade Hacı Mehmed Efendi bulunuyordu.⁶³ Mehmed Efendi, ocaklık meselesinin halledilmesi için yürüttüğü görüşmeleri özetlediği arzında, Temeşvar eyaletinin h.1113 senesi gelirlerinin eyaletin defterdarı tarafından zabtedildiğini, ancak henüz bütün vergiler tahsil edilmediği için bunun ne kadar olacağını bilinmediğini açıkça yazıyordu. Defterdar Efendi'ye göre eyaletin reayası harp senelerinde dağılmıştı; “*mevâtın-ı kadîmîlerine iskân eylemek içün [reayadan] her birine istimâletde dikkat ve her vechile himâyet ve sıyânet ve intizâm-ı ahvâlleri husûsunda bezl-i kudret eylemek şartiyle*” neferat ağalarının isteği kabul edilebilirdi. Temeşvar'ın atîk neferatına 1114 Muharremi itibariyle eyaletin bütün gelirleri ocaklık olarak verilmeli, eksik kalan 80 bin guruş da uygun bir başka mukataadan tahsis edilmeliydi. Cedid neferata ise h.1114

⁶¹BOA, HAT 1654/51/2.

⁶²BOA, HAT 1654/52.

⁶³Danişmend, *İzahlı Osmanlı*, cilt V, s.282. Ayrıca bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, (Haz. Nuri Akbayar), cilt III, İstanbul, 1996, s.1064.

senesinde hak ettikleri iki kıst mevacic için bir defalık bir havale emri çıkarılmalı ve h.1115'ten itibaren ödenmek üzere ocaklık beratı yazılmalıydı.⁶⁴

Muhsinzade Hacı Mehmed'in arzı II. Mustafa'nın önüne, Veziriazam Daltaban Mustafa Paşa'nın telhisiyle gitti. Veziriazam, neferat ağaları Temeşvar gelirlerini 90 bin guruş olarak istedikleri halde, 200 keseye yani 100 bin guruşa tahammülleri olduğunu yazmıştı. 8 Kasım 1702'te Mustafa Paşa'nın belirttiği şekilde padişahın izni çıktı.⁶⁵

Temeşvar neferatı ağaları, Bâbîâli ile oturdukları pazarlık masasında ilk isteklerini kabul ettirememişlerdi. Fakat ocaklık tahsisi pazarlığında halledilmesi gereken bir başka mesele daha vardı. Bâbîâli, mevacibin 100 bin guruşluk kısmını Temeşvar Eyaleti'nin gelirlerinden vermeyi taahhüt ettiği halde, hâlâ neredeyse 70 bin guruşu bulan bir açık söz konusuydu. Neferat ağaları, mezkûr meblağın bir kısmının Vidin Sancağı gayrimüslim ve Kıbtî cizyesi ile Vidin iskelesi gümrüğü mallarından, *“her sene taraflarından müstakilen zabt olunub âhardan ferd-i vâhid karışmamak üzere”* ocaklık tayin edilmesini istemişti. Ne var ki 12 bin guruş geliri olan Vidin Sancağı mukataası veziriazam hassı idi ve o tarihte malikâne usûlüyle Hazinedar Mustafa isimli birisine verilmişti. Vidin iskelesi gümrüğü malı ise 2 bin 690 guruş ediyordu ki bunun da bir kısmı Kapudan Paşa hizmetindekilere ve bazı kale neferatına ocaklık tahsis edilmiş, bir kısmı ise yine malikâne ile Hazinedar Mehmed'in üzerindeydi. Vidin Sancağı'nda meskûn kefer ve Kıbtî cizyesi ise toplam 26 bin 20 guruştı ve Hazine-i amire'ye gönderiliyordu.⁶⁶

Bâbîâli'nin hesabına göre Temeşvar ağalarının kendilerine ocaklık olarak verilmesini isteği mukataa gelirleri 40 bin 710 guruş tutuyordu. Neferat vekili ağaların, hemen yanı başlarında bulunan Vidin'deki vergi gelirlerinin ne kadar olduğunu tahmin edebildiklerini, bu gelirlerin kimin tasarrufunda olduğunu bildiklerini kabul etmeliyiz. Vakıa Vidin coğrafî konumu sebebiyle Temeşvar'a oldukça yakındı; ocaklık gelirlerinin tahsili ve idaresi kolay ve masrafsız olabilirdi. Ancak aradaki yaklaşık 30 bin guruşluk farkın telafi edilmesi için yerli

⁶⁴BOA, HAT 1654/52.

⁶⁵BOA, HAT 1654/52.

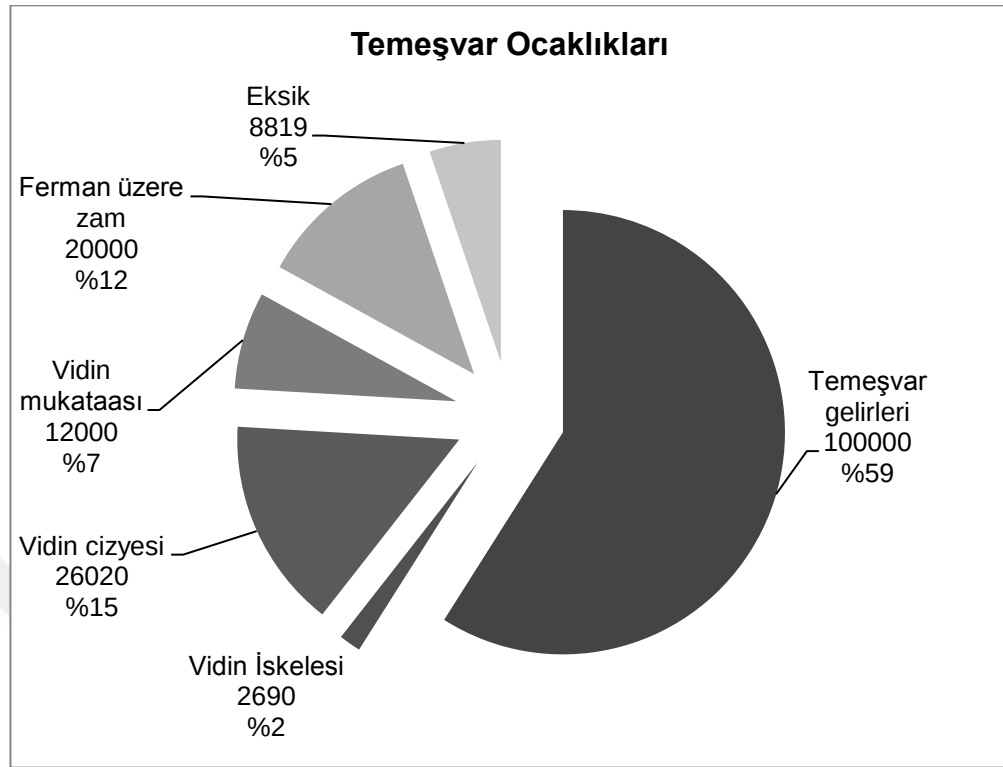
⁶⁶BOA, HAT 1654/51/3.

kulu neferin mucize yaratacak kadar iyi bir işletmeci olması gerekebilirdi. Söz konusu farkın 20 bin guruşu, fermân-ı âli ile Temeşvar neferatının ocaklığına eklenince durum bir nebze olsun iyileşti; fakat hâlâ bir senelik mevacipten tam olarak 8 bin 819 guruş eksikti. Neferat ağaları bu eksikliği, Vidin gelirlerinin kendileri tarafından tasarruf edilmesi ve bir başkasının müdahalesinin padişah fermanı ile yasaklanması halinde telafi edilebilir bulmuş olmalı.

Bâbîâli ise meseleye hazineden çıkacak paranın azalması açısından bakıyordu. Veziriazam hassı için bir başka yerden gelir tahsis edilebilir, diğer kalelerin neferatına başka ocaklıklar bulunabilirdi. Temeşvar Eyaleti'ndeki yerli kulu nefere tahsis edilmesi gereken ocaklıklar meselesi böylece halledilirse hazinenin büyük kârı olacaktı. Neferat ağalarının isteği üzerine ocaklık beratına eski hak sahiplerinin ve bir başkasının müdahale edemeyeği yazılabilirdi; ayrıca gerek zimmî gerekse Kıbtî cizyesi için her sene Cizye Kalemî'nden gerekli evrakı alarak vergiyi bizzat toplayabilirdi. Ancak cizye ödemesi beklenen ehl-i zimmet reayanın sayısının seneden seneye artması bekleniyordu. Her sene bu nüfusta meydana gelecek artış Cizye Kalemî'ne doğru bir şekilde bildirilmeli ve ona göre evrakı alınmalıydı; *“yoklandıkda ketm ü ihtifâları zâhir olur ise bir vechile i'tizârları mesmû' olunmayub mes'ûl ve mu'âteb olacakları”* beratlarına şerh düşülmeliydi.⁶⁷

Yaklaşık dört ay kadar süren müzakereler neticesinde, bu şartları da içerecek şekilde, 28 Şaban 1114 / 17 Ocak 1703'te Temeşvar yerli neferatının ocaklık beratları yazıldı. Böylece, en azından resmî anlamda, Temeşvar'a Eğri nizamı verilmesi işi tamamlandı. Ocaklıklarına bütün olarak bakıldığında ise manzara görüldüğünden daha karışıktı. Vakıa mevacibin %59'u Temeşvar Eyaleti'nin gelirlerinden karşılanıyordu; Vidin Sancağı'ndaki gelirler ise Temeşvar neferatına tayin edilen ocaklığın %24'ünü meydana getiriyordu. Fakat daha önce de ifade edildiği gibi Temeşvar neferatına ödenmesi gereken mevacibin %5'i için ocaklık geliri tahsis edilmemişti. Ferman üzere Vidin gelirlerine eklenen 20 bin guruşun ise karşılığı nedir, tam olarak ifade edilmemişti.

⁶⁷BOA, HAT 1654/51/3.

Tablo VII: Temeşvar yerli kulu neferatın ocaklıkları (h.1114 / m.1702-1703)⁶⁸

Temeşvar yerli kulu vekili olarak Bâbîâli ile ocaklık görüşmelerini yürüten ağaların bu eksikliğe rağmen niçin razı oldukları sorusuna cevap bulmak kolay değilse de, sonraki senelerde Temeşvar neferatının ocaklığı için yapılan

⁶⁸Tablo yukarıdaki bilgilere göre hazırlanmıştır. Anonim Osmanlı Tarihi'nde Temeşvar neferatı için ocaklık tahsis edilmesi üzerine bir bahis varsa da, verilen sayılarda tutarsızlık bulunur. Müellif, Temeşvar neferatına ödenmesi gereken senelik mevacibi doğru olarak belirttiği halde, neferatın toplam yevmiyesini sehven 8 bin 651 akçe olarak vermiştir. Neferata ocaklık olarak verilen gelirlerin en büyük kalemi olan Temeşvar mukataası ve cizyesi ise yine sehven 10 bin guruş olarak yazılmıştır. Ayrıca 2 bin guruşluk "ziyâde-i kapudan neferatı" kalemi de Anonim Osmanlı Tarihi'nde Temeşvar neferatına ocaklık olarak tahsis edilmiş görüldüğü halde, incelediğimiz belgelerde buna dair bir bilgi yoktur. Eserin müellifi, II. Mustafa'nın fermanı üzerine Vidin gelirlerine eklenen 20 bin guruştan ise bahsetmez. Buna göre Temeşvar neferatına tahsis edilen ocaklık gelirleri 142 bin 710 guruş tutmaktadır ki eksik 26 bin 818 guruştur. Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi*, s.209. Temeşvar yerli kulu neferatına (ve daha sonra bahsedeceğimiz Belgrad ve Bosna neferatlarına) mevacipleri için ocaklık tayin edilmesini eserinde, Anonim Osmanlı Tarihi'ndeki bilgilere dayanarak yer veren Joseph von Hammer-Purgstall ise bu uygulamayı Râmi Mehmed Paşa'nın bir reformu olarak ele alır ki daha önce değindiğimiz üzere ocaklık usûlü 17. asırdan itibaren yaygınlık kazanan bir ödeme şekliydi. Hammer'in iddiası için bkz. Joseph von Hammer-Purgstall, *Geschichte des Osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven*, cilt VII: *Vom Carlowiczzer bis zum Belgrader Frieden 1699-1739*, Peşte, 1831, s.64. Hammer'in iddiası literatürde de tekrar edilmektedir. Bkz. Dávid, *Eyalet of Temesvár*, s.120. Diğer taraftan yukarıda da belirtildiği üzere Temeşvar Eyaleti'ndeki yerli kulu neferata ocaklık tayin edilmesi Daltaban Mustafa Paşa'nın veziriazamlığı döneminde vuku bulmuştur; Râmi Mehmed Paşa'nın veziriazamlığa tayini 6 Ramazan 1114 / 24 Ocak 1703 tarihindedir. Bkz. Danişmend, *İzahlı Osmanlı*, cilt V, s.50.

düzenlemeler ise bu konuda fikir verebilir. Bâbîâli, h.1117'de ocaklık meselesini yeniden görüşmek üzere Temeşvar yerli kulu neferatını temsilen yedi, sekiz ağa ile eyaletin timar defterdarı Ahmed Efendi'yi İstanbul'a çağırdı. Belgeden anlaşıldığı kadarıyla, üç sene evvel “8 bin 819 gurus kusûrları dahi inşâ'a'llah-ı te'âlâ şîn ve âbâdân olub cizyelerinin tahammülü ol[duğundan]” ocaklık olarak verilen Vidin Sancağı gelirlerine, bilhassa da ehl-i zimmet cizyesi için talip çıkmıştı. H.1114'te bin evsat ve 8 bin 300 edna evrak üzerinden hesap edilerek ocaklık verilen Vidin zimmî cizyesi, üç sene sonra h.1117'de, “ednâ evrâk ile cibâyet olunduğundan ol havâlide olan aklâmın ekser keferesi Vidin aklâmına varub iskân” ettiğinden –Bâbîâli'nin istihbaratı bu yöndeydi- bin 200 evsat ve 13 bin 800 edna, toplam 15 bin evrak olarak yeniden hesap edilerek, sancağın diğer gelirleriyle birlikte 70 bin gurusâ malikâne olarak verilebilirdi. Bâbîâli, İstanbul'a çağırdığı ağalara, Vidin Sancağı gelirlerinin 70 bin gurusâ olarak düzeltilerek ocaklık beratının yenilenmesini teklif etti. Neferat ağaları, bölgeyi şen ve abadan kabul etmeye yetecek kadar reaya gelmediğini, özellikle de civardaki bölgelerde yaşayıp cizyesini başkasına ödemesi gereken reayanın Vidin topraklarına yerleşmediğini, bu sebeplerle Vidin zimmî cizyesi gelirlerine artış yazılmasının doğru olmayacağını öne sürdüyse de, neticede Bâbîâli'nin istediği oldu; Vidin Sancağı gelirleri 70 bin gurusâ kabul edilerek Temeşvar yerli kulu askerine ocaklık olarak yeniden tayin edildi. Böylece yerli kulu neferatın ulufesi için eksik kalmamıştı. Bunun karşılığında Temeşvar ağaları, ocaklıklarına bir başkasının müdahale etmeyeceği garantisini almışlardı. Fakat Bâbîâli, bu defa diğer bölgelerden gelerek Vidin'e yerleşmek isteyen cizyegüzar reayaya kesinlikle izin verilmemesini ve Vidin Sancağı'ndaki reayanın kayıtlarının da özen gösterilerek tutulmasını şart koşmuştu.⁶⁹

Temeşvar yerli kullarının ocaklıkları meselesinin karara bağlandığı (Esasen sonraki yıllarda da bazı değişiklikler yapılacaktır.) iki müzakerede de, ortak tartışma konusunun cizye geliri olması dikkat çekicidir. Bâbîâli ile Temeşvar Eyaleti'ndeki ulufeli garnizon askeri arasındaki görüşmeler, özellikle Vidin cizyesinin kaç gurusâ tuttuğu ve kimin tarafından toplanacağı / tasarruf edileceği ekseni etrafında geçmişti. Bu durumda Temeşvar neferatının, mevacibi için

⁶⁹BOA, D.BKL. 55/18 (15 Receb 1117 / 2 Kasım 1705).

tahsis edilen ocaklık gelirlerini müstakilen idare etmek namına –bir şekilde telafi edebileceği- zararı göze aldığını söyleyebiliriz. Cümledeki vurgu neferat kelimesinde olsa bile, esasen müzakereleri yürütenler neferat zabitleri olduğu gibi, ocaklık gelirlerini toplayacak ve neferatın hakkını gözetecek olanlar da bunlardı. Ne var ki sistem, bütün imparatorlukta olduğu gibi Temeşvar'da da, ocaklık gelirlerinin toplanması aşamasında nispeten iyi işlerken, neferata ulufesinin tesliminde sorun eksik olmuyordu. Bu sebeple h.1115'te Temeşvar garnizonunda büyük ve kanlı bir isyan dahi çıkacaktı; daha sonra geniş bir şekilde ele alınacak bu isyan, yerli kulu yeniçerilerin mevacibinin zabitleri tarafından ödenmemesi sebebiyle patlak vermişti.⁷⁰

Temeşvar garnizonuna dönecek olursak; yerli kulu neferatı gösteren defterlerde muharip olmayan unsurlar da yer alırdı. Şubat 1700'de Ahmed Paşa'nın gönderdiği defterde 113 nefer cami hizmetlisi, 16 nefer Göle Kalesi hizmetlisi,⁷¹ 24 nefer divan çavuşu ve 10 nefer şakirt ve mimar olmak üzere toplam 163 kişinin askerlikle alakası yoktu.⁷² Kalan 5 bin 129 yerli kulu nefer bilfiil asker olduğu halde, kolaylıkla tahmin edileceği gibi, Temeşvar Eyaleti'nin askerî gücünün önemli bir kısmını meydana getirmelerine rağmen, bölgedeki asker sayısı bunlardan ibaret değildi. Merkezî ordunun taşra garnizonlarına nöbet usûlüyle gönderdiği yeniçeri, cebeci, topçu gibi ocaklara mensup kapıkulları da Temeşvar Kalesi'nde Habsburg serhaddini bekliyordu.

Bu cümleden olmak üzere ilk dikkat edilmesi gereken grup elbette ki Dergâh-ı âli yeniçerileridir. Bâbîâli, Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, serhad kalelerine muhafız olarak gönderilmiş kapıkulu yeniçerilerin önemli bir kısmını geri çekmişti. Zenta Muharebesi (1697) sonrasında Temeşvar'daki Dergâh-ı âli yeniçerisi sayısı 2 bin 500'e kadar ulaşmıştı.⁷³ H.1110 masar mevacibi döneminde ise kalede bin 352 Dergâh-ı âli yeniçerisi mevcuttu.⁷⁴ Buna

⁷⁰BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 117/631 (Evâsıt-ı Ramazan 1115). Ayrıntılar için bkz. *Askerlik Hayatının Diğer Cepheleri: Habsburg Serhaddinin Sosyo-askerî Tarihi* başlıklı bölüm.

⁷¹Defterde sehven "*Hademe-i hademe-i kal'a-yı Göle*" olarak yazılan bu kimselerin Göle Kalesi'nde ne iş yaptıkları anlaşılamamaktadır.

⁷²BOA, D.BKL. 31/14.

⁷³Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*, (Haz. Mehmet Topal), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2001, s.326.

⁷⁴BOA, MAD.d. 6683, ss.97-127. H.1110 masar kıstı 10 Temmuz 1698 – 6 Ekim 1698 tarihleri arasını kapsar.

karşın 24 Haziran 1699 tarihli raporunda Rabutin, Temeşvar'dan yeniçerilerin ayrıldığını ve yerlerine sipahilerin gönderildiğini Viyana'ya haber veriyordu.⁷⁵ Rabutin'in bahsettiği *sipahiler*, Temeşvar Kalesi'nin tamiri için gönderilen timarlılar mıdır, yoksa Habsburg valisi bu kelime ile yerli kulu neferatını mı kastetmektedir tam olarak bilmek mümkün değil; fakat istihbaratın Dergâh-ı âli yeniçeriler ile ilgili kısmı doğrudur. Nitekim 1701 tarihli bir icmalde Temeşvar Kalesi'ndeki kapıkulu yeniçerilerin mevcudu 650 civarında görünmektedir.⁷⁶ Mayıs 1702-Mayıs 1703 tarihleri arasında mevacicp ödemesi için çıkan havale emrine ve et ödenekleri (bedel-i lahm) için verilen sebep-i tahrir hükmüne göre kalede 610 ila 709 nefer Dergâh-ı âli yeniçerisi vardı.⁷⁷

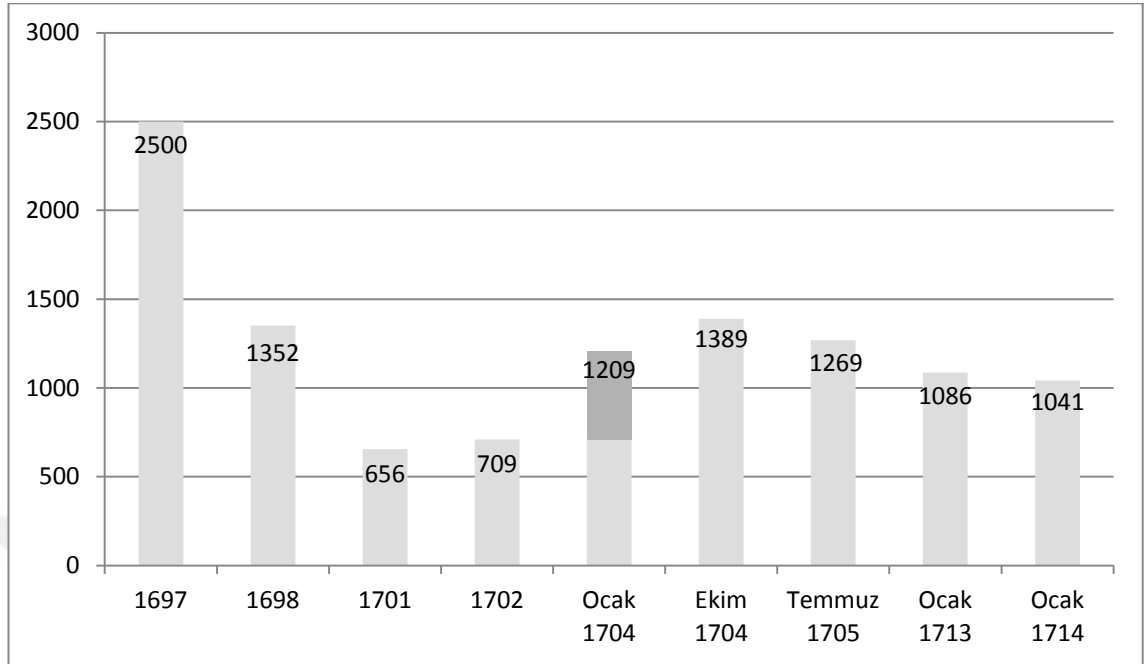
Fakat bir yıl sonra Bâbıâli Temeşvar Kalesi'ndeki kapıkulu birliklerini takviye etmek zorunda kalacaktı. "*Macar tâ'ifesinin ba'zı mertebe hareketleri olduğu*" işitildiğinden –kastedilen Rákóczi İsyanı'dır-, Belgrad'daki kapıkulu yeniçerilerinin zabiti Turnacıbaşı Mehmed Ağa'dan kaledeki 5 oda yeniçeri ve 202 nefer yamak ile birlikte toplam 500 yeniçeriye Temeşvar garnizonuna takviye olarak göndermesi istenmişti.⁷⁸ Bu takviye ile birlikte Tuna Nehri'nin öte yakasındaki tek Osmanlı kalesini bekleyen kapıkulu yeniçerilerin sayısı bin 200'ü geçmişti. Sonraki senelere ait icmal defterleri ve çeşitli ödeme emirlerindeki bilgilerden hareketle hazırlanan tabloda görüleceği gibi Temeşvar Kalesi'ndeki Dergâh-ı âli yeniçeri mevcudu binden aşağı düşmeyecekti.

⁷⁵OeStA, KA, HKR Protokollen 405 (Exp. 1699), 389v. Juli nr.151.

⁷⁶BOA, MAD.d. 1729, ss.2-3. Bu defterdeki bilgilerden daha önce bahsedilmişti. Bkz. ss.90-91.

⁷⁷BOA, İE.AS. 48/4347; İE.ML. 50/4842.

⁷⁸BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 116/629 (Evâil-i Ramazan 1115). Bu olay Râşid Tarihi'nde Zi'l-ka'de 1115, yani defterdeki hükümden bir ay sonrasına tarihlendirmektedir. Ayrıca Râşid Mehmed Efendi'ye göre Belgrad'a da 500 kişilik kapıkulu yeniçeri takviyesi gönderilmişti. Bkz. Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, c.II, s.723. Atıfta bulunduğumuz hüküm sadece Belgrad garnizonundan Temeşvar'a takviye gönderilmesini öngörmektedir; Râşid Mehmed'in bahsettiği hatt-ı hümayûna ise arşiv çalışmalarımız neticesinde maalesef ulaşamadık. Bâbıâli, Belgrad'dan Temeşvar'a kaydırıldığı askerin yaratacağı zafiyeti önlemek için bir ay sonra Belgrad garnizonunu da takviye etmiş olmalıdır.

Tablo VIII: Temeşvar Kalesi'ndeki Dergâh-ı âli yeniçerileri mevcudu (1697-1714)⁷⁹

Serhad garnizonlarında bulunan tek kapıkulu ocağı yeniçeriler değildi. Temeşvar'da ayrıca İstanbul'dan gönderilmiş cebeci ve topçular da bulunuyordu. Mayıs 1703'te kapıkulu topçu ve cebecilerinin imparatorluk genelinde hangi kalelerde bulunduğunu gösteren bir icmal deftere göre Temeşvar Kalesi'nde 272 nefer cebeci ve 95 nefer topçu bulunuyordu.⁸⁰ Bunların sayısında da, tıpkı Dergâh-ı âli yeniçerilerinde olduğu gibi, zaman içinde dalgalanmalar olduğu muhakkaktır ama bazen rakamların pek değişmediği de görülür. Örneğin h.1119 / m.1707-08 tarihinde kaledaki cebeci sayısı 162 idi; beş yıl sonraki bir başka kayıt da Temeşvar'daki cebeci sayısını 163 olarak vermektedir.⁸¹

Bâbiâli, yukarıda bahsi geçen bu üç zümreden başka huduttaki kale ve garnizonlarında top arabacı, humbaracı ve lağımcı ocaklarından neferler

⁷⁹Ocak 1704 tarihli sütundaki bilgi, 1702'de Temeşvar Kalesi'nde bulunan yeniçerilere, Rákóczi İsyanı sebebiyle Belgrad'dan takviye olarak gönderilen yeniçerilerin sayısının eklenmesi sonucunda ortaya çıkmıştır; takviye olarak gönderilen 500 yeniçeri aynı sütunda koyu renkle gösterilmiştir. Metin içinde bahsedilmeyen tarihlere ait bilgiler şu belgelerden alınmıştır: Ekim 1704 için bkz. BOA, MAD.d. 3923, s.5; Temmuz 1705 için bkz. BOA, MAD.d. 5874, ss.293-315; Ocak 1713 için bkz. C.AS. 644/27118; Ocak 1714 için bkz. İE.AS. 72/6470.

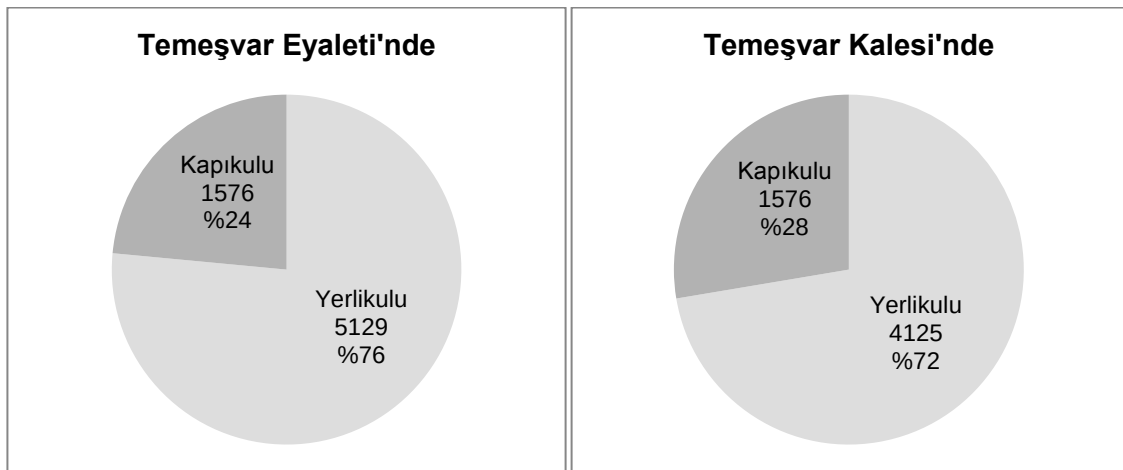
⁸⁰BOA, D.BŞM.d. 1029, ss.3-4.

⁸¹BOA, İE.ML. 82/7705; İE.ML. 115/10879.

görevlendiriyordu. İcmal defterlerinde Temeşvar Kalesi'nde vazifeli top arabacı cemaat veya bölükleri hakkında bir bilgi bulamadığımızdan, bu işin yerli kulu neferata havale edildiğini düşünebiliriz. Esasen büyük topların nakli işinde yardımcı birlik vazifesi gören top arabacıların⁸² Temeşvar'da bulunmalarını gerektirecek bir askerî zaruret de söz konusu değildi. Temeşvar Kalesi konumu gereği Osmanlı serhaddinin ucunda yer alıyordu ve örneğin Belgrad Kalesi gibi bir mühimmat merkezi değildi.

Humbaracı ve lağımıcılar ise nöbet usûlüyle kalelere gönderilirdi; ancak bu birliklerin ulufeli değil timarlı olmaları sebebiyle hangi tarihte nerede kaç humbaracı veya lağımıcı olduğunu tespit etmek güçtür. 1683-99 Harbi'nin sonuna doğru humbaracı ve lağımıcılar yoklanmış ve 87'si humbaracı, 55'i lağımıcı olmak üzere bu iki zümreden toplam 128 neferin mevcut bulunduğu anlaşılmıştı. Bunlar içinden 2 nefer humbaracı Temeşvar Kalesi'nde görevliydi; garnizonda ise lağımıcı bulunmuyordu.⁸³ Sonraki yıllarda Temeşvar'da ne kadar humbaracı nefer tutulduğu hakkında bir malumata sahip olmasak da, h.1116'da Humbaracıbaşı Osman Ağa'nın Temeşvar'a memur edilmesinden kalede kapıkulu humbaracı mevcut olduğu sonucuna ulaşabiliriz.⁸⁴ Bütün bu bilgilerden hareketle Temeşvar'daki Osmanlı askerî gücünün profilini çıkarabiliriz.

Tablo IX: Temeşvar'da Osmanlı askerî gücünün yerli kulu kapıkulu oranı (Ocak 1704)



⁸²Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, cilt II, s.97.

⁸³BOA, MAD.d. 4849.

⁸⁴BOA, C.AS. 657/27641.

Muharip unsurların sayıları ile hazırlanmış tabloda görüleceği üzere Temeşvar eyaletindeki her dört askerden üçü yerli kulu defterlerinde bulunuyordu; kaledeki kapıkulu askerinin oranı ise biraz daha fazladır. Asrın başında imparatorluğun bütünündeki askerî gücün dağılımı ile karşılaştırıldığında⁸⁵ Temeşvar'ın askerî kompozisyonu imparatorluk geneli ile son derece uyumludur. Diğer taraftan Temeşvar'daki Osmanlı askerlerinin, maaşlarını nereden aldıklarına, künyelerinin hangi defterde olduğuna değil de, hangi sınıfta bulunduklarına dair bir başka değerlendirme daha yapmak gerekir.

Hatırlatmakta fayda vardır ki, Osmanlı askerî bürokrasisi defterdeki arz ve telhiste süvari ve piyade başlığı altında genel bir toplam verdiği halde, neferatı kadim geleneklerine uygun olarak çeşitli isimler altında yazıyordu; müstahfız, azeb, faris bunlardan sadece üçüdür. Ahmed Paşa'nın Eğri nizamı vermek için serhad ağaları ve ihtiyarları ile yaptığı istişareler sonucunda, nefer sayısı son derece azalmış ağalıklar ref edilerek sayıları 40'a indirilmişti. Buna göre piyade, süvari ve topçu başlığı altında toplanabilecek ağalıkların listesi şöyledir.

Tablo X: Temeşvar Kalesi'ndeki neferat ağalıkları ve sınıfları⁸⁶

Piyade	Süvari	Topçu ve Yardımcı
Yerli yeniçeriler (1)	Gönüllü (1)	Topçu (3)
Müstahfız (2)	Faris (10)	Humbaracı (1)
Azeb (8)		Cebeci (1)
Azebân-ı çekme ⁸⁷ (5)		Barutçu (1)
Martolos (2)		Barutçu müstahfızı (1)
		Bendci (1)
		Köprücü (1)
		Paspan (2)

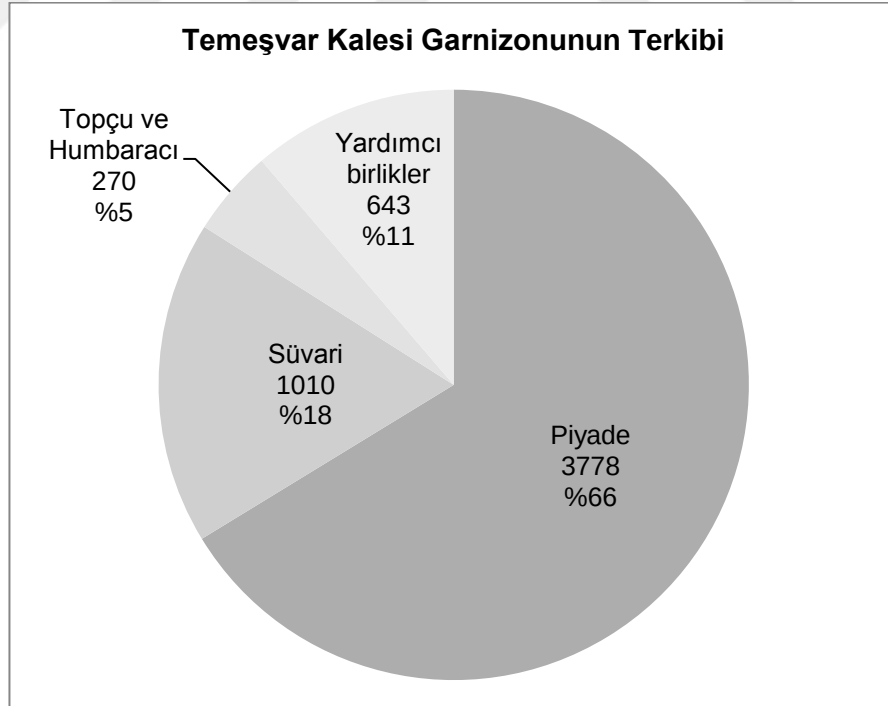
⁸⁵Bkz. s.80, Tablo III: 18. asrın başında Osmanlı garnizonlarındaki asker sayısı ve oranı.

⁸⁶BOA, D.BKL. 31/14. Parantez içindeki rakamlar, söz konusu zümrede kaç ağalık bulunduğunu göstermektedir.

⁸⁷Bunlar Temeşvar Kalesi'nin hendekleri üzerindeki çekme köprüleri korumakla yükümlüydü.

Yine Ahmed Paşa'nın gönderdiği deftere göre Temeşvar Kalesi'ndeki muharip atik neferatının bin 342'si piyade, 553'ü ise süvari idi. Ahmed Paşa, bin 773 piyade ve 457 süvari neferi daha yazarak Eğri nizamını tamamlamayı düşünüyordu; fakat daha önce anlatıldığı üzere Bâbîâli'nin nefer tahriri için öngördüğü ücretlerde süvari yazmak mümkün olmamıştı. Keza yukarıdaki tabloda topçu ve yardımcı kuvvetler sütununda gösterilen ağırlıklar da, Ahmed Paşa tarafından piyade sınıfında sayılmıştı. Bunların toplamı 476 neferdi. Daha sonra yazılan neferatla Ahmed Paşa'nın planladığı şekilde Temeşvar garnizonunda yerli kulu neferata nihai nizamı verildiğinde kalede 2 bin 639 nefer piyade, bin 10 nefer süvari ve 476 nefer topçu ve yardımcı sınıftan asker bulunuyordu. Ahmed Paşa'nın başlayıp Elçi İbrahim Paşa'nın tamamladığı Eğri nizamının sonraki birkaç yıl bozulmadığını kabul edersek, 1704 itibariyle Temeşvar'da bulunan kapıkullarını da toplama dâhil ettiğimizde, kaledeki Osmanlı garnizonunun bütününe dair şu tablo ortaya çıkar.

Tablo XI: Temeşvar Kalesi'ndeki Osmanlı garnizonunun terkibi (Ocak 1704)



Temeşvar Kalesi'ndeki Osmanlı garnizonunu meydana getiren ocak, cemaat ve zümrelere bir bütün olarak tekrar bakıldığında en kalabalık grubu yeniçeri (kapıkulu ve yerli kulu birlikte) unvanlıların oluşturduğu (2 bin 709), bunları ise sırasıyla azeb (788), faris (712) ve gönüllülerin (310) takip ettiği görülüyor. Kalede 372 nefer cebeci, 230 nefer topçu, 40 nefer de humbaracı bulunuyordu. Bunlar haricinde 189 mevcutlu müstahfız cemaatleri, 70 kişilik bir paspan birliği, toplam 80 kişiyi bulan mevcutlarıyla iki martolos ağalığı, 40 kişilik köprücü, 50 kişilik bendçi neferatı ve Temeşvar baruthanesini işleyen 80 nefer barutçu ile baruthaneyi koruyan 31 müstahfız vardı.

Temeşvar Kalesi'ndeki Osmanlı garnizonun *kâğıt üzerindeki* gücü, 1704 yılı Ocak ayında 5 bin 701 neferdi; fakat gerçekte durum çok daha karmaşıktır.⁸⁸ Temeşvar yerli kulları h.1116, h.1118-1119 ve h.1124 tarihlerinde olmak üzere üç defa yoklamaya tâbi tutulmuştu; ilkinde özel olarak Eğri yeniçerileri, diğer ikisinde eyaletteki neferat genel olarak yoklanmıştır. Eğri Kalesi'nin yerli kulu yeniçerilerinin sayısı bin 500'ü buluyordu ve 1687 sonrasında Temeşvar'a nakledilmişlerdi.⁸⁹ Temeşvar'a Eğri nizamı verildiğinde, Ahmed Paşa, harp senelerinde eriyen bu yeniçeri cemaatine bin 289 cedit nefer yazarak mevcutlarının yeniden bin 500'e çıkarılmasını hedefliyordu.⁹⁰ Bunların önemli bir kısmı daha sonra İbrahim Paşa tarafından deftere yazılacaktı.⁹¹ Eğri yeniçerileri, daha önce de söylendiği gibi, h.1115'te (Ocak 1704) Temeşvar'da büyük ve kanlı bir isyan çıkarmışlardı. Bu isyan bastırıldıktan sonra Eğri yeniçerileri Temeşvar'daki tehlikeli bölgelere dağıtılmıştı.⁹² “*Şekâvet idenlerin kimi katl ve kimi firâr eylediğinden*” bu neferatın yoklanması ve yeni bir nizam verilmesi için dönemin Temeşvar Valisi Ali Paşa ferman çıkarılmasını istemiş, 16 Eylül 1704'te bu isteği gerçekleştirmişti.⁹³ 25 Ramazan 1116 / 21 Ocak 1705'te tamamlanan yoklamaya göre Eğri yeniçerilerinin sadece 602'si mevcutken katl,

⁸⁸Temeşvar'daki Osmanlı askerî gücü hakkında başka kaynaklardan hareketle Pál Fodor farklı sayılar verir. Krş. Pál Fodor, . “A temesvári vilajet a török hódoltságban”, *In Memoriam Barta Gábor – Tanulmányok Barta Gábor emlékére*, Peşte, 1996, ss.195-208.

⁸⁹Hegyi, *A török hódoltság*, cilt III, s.1369.

⁹⁰BOA, D.BKL. 31/14.

⁹¹BOA, KK.d. 4898.

⁹²Dávid, *Eyalet of Temesvár*, s.114.

⁹³BOA, D.BKL.d. 32301, s.1. Buradan anlaşıldığına göre, Bâbîâli'nin isyan eden Eğri yeniçerilerinin hudut başlarındaki menzillere dağıtıldığından haberi bulunmuyordu.

fırar yahut başka bir sebeple mahlûl gedik sayısı 898 idi; bir başka deyişle yerli kulu yeniçerilerin neredeyse %60'ı namevcuttu.⁹⁴

Eyaletin asker gücünün önemli bir kısmının kayıp olmasından başka, şimdiye kadar bu kayıp neferata mevacibinin ödenmesi de Bâbîâli için bir başka sorundu. Yapılan tahkikat neticesinde Hazine-i amire'nin zararı 26 bin 661 guruştı ki bunun 6 bin gurusunu Ali Paşa başta olmak üzere Temeşvar valileri harcamıştı; kalan 20 bin 661 guruş ise Temeşvar'a Eğri nizamı vermek üzere Bâbîâli'nin memur ettiği Defterdar Ömer Efendi'nin elinde kalmıştı.⁹⁵ Bu büyük mevacip yolsuzluğu ve muhtemelen Eğri yeniçerilerinin gönderildikleri köylerde reaya zulmetmeleri sebebiyle⁹⁶ Bâbîâli, Eğri ocağının söndürülmesine karar vermişti. Plana göre bu yeniçerilerden mevcut olanlar azab cemaatlerine dağıtılacak, namevcutlar yerine yine azab cemaatlerine nefer yazılacaktı; 500 neferlik esami ise defterden tamamen silinecekti.⁹⁷

Fakat Bâbîâli ile Temeşvar'daki Osmanlı askerî ricali mevcut sorun karşısında farklı düşünüyordu. Önceki zamanlarda Osmanlı Macaristanı'nda düşmana karşı koyacak birçok kale ve palanka varken “*şimdilik nehr-i Tuna'nın berü yakasında fakat bir Tamişvar kal'ası kalmağla el-yevm mevcûd üzere esâmilerinden dahi ziyâde esâmiye muhtâc*” idi. Yerli kulu yeniçerileri azab cemaatlerine dağıtılabilirdi; fakat defterden silinmesi istenen esamilerin yevmiyeleriyle yine azab ve ayrıca “*Tamişvar etrâfı sahrâ olub süvâri yeri olub süvârisi kalîl olub süvâriye muhtâc olmağla*” süvari yazılmalıydı. Keza eyaletin taşrasındaki köy ve kasabaların da muhafazası için yeni azab ve faris ağalıkları ihdas etmek gerekiyordu. Defterden düşülecek esaminin yevmiyesinin bir kısmı da bunun için harcanmalıydı. Bâbîâli, Temeşvar serhaddinden gelen bu askerî değerlendirmeyi kabul ederek 7 Zî'l-ka'de 1117 / 20 Şubat 1706'da gereken izni verdi.⁹⁸

Bâbîâli, Şubat 1707 (Evâil-i Ramazan 1118)'de Temeşvar Eyaleti'ndeki yerli kulu neferatın tamamen yoklanması için karar verdi. Zaman içinde oluşan

⁹⁴BOA, D.BKL. 56/26; D.BKL.d. 32301, s.10.

⁹⁵BOA, D.BKL. 56/26.

⁹⁶Dávid, *Eyalet of Temesvár*, s.114.

⁹⁷BOA, D.BKL.d. 32301, s.1.

⁹⁸BOA, D.BKL.d. 32301, s.1.

mahlûl sebebiyle boş gediklere nefer tahriri gerekirken, “*zâbitlerin hıyâneti ve Tameşvar vâlilerinin dahi müsâ’adesi sebebiyle*” bu gediklere yeni nefer yazılmıyordu. Mevcutların ise “*kimi etbâ’ ve kimi Kıbtî ve sıbyan makûlesi olmağla hidmet-i muhâfazada ekseri nâ-mevcûd ve mevâcibleri vülât ve zâbitlere me’kel*” olmaları sebebiyle, yani mevcutların çoğu kapı halkı, Kıptî yahut çocuk olduğundan ve kalede bulunmadıklarından, ulufelerine ise zabitleri tarafından el konulduğundan “*eyâletin nizâmına inhilâl ve ahvâl-i neferâta küllî ihtilâl târî olduğu*” haber alınmıştı. Bu sebeple Temeşvar Kalesi’ndeki muharip ve gayr-i muharip bütün cemaatlerin yoklaması için İstanbul’dan bir mübaşir gönderilmişti ve kendisine yardımcı olmak üzere Dergâh-ı âli yeniçerilerinden Mehmed Ağa tayin edilmişti. Eyaletin valisi Ali Paşa da, yoklamada herhangi bir usûlsüzlük olması durumunda mesul tutulacağı konusunda ikaz ediliyordu.⁹⁹

İstanbul’dan tayin edilen Sadr-ı âli ağalarından Ahmed Ağa ve mezkûr Mehmed Ağa, Temeşvar Eyaleti’nin yoklamasını Muharrem 1119 / Nisan 1707’de tamamladılar ve mevcutlar ve namevcutların esamilerini iki defter halinde Bâbîâli’ye takdim ettiler. Eyaletin kadim defterinde 5 bin 314 yerli nefer kayıtlı görünürken, daha önce yoklaması yapılan Eğri yeniçerilerinin namevcutları hesaptan düşüldüğünde 4 bin 416 neferin mevcut olması gerekirdi. Oysaki yapılan yoklama neticesinde 503 neferin daha kayıp olduğu anlaşılmıştı. Eyaletteki Osmanlı askerî gücü geçen birkaç yıl içinde erozyona uğramış, nefer sayısı 3 bin 950’ye inmişti. Neredeyse her dört ulufeli yerli kulundan biri kaybolmuştu. Namevcut neferatın 336’sı Temeşvar Kalesi’nde muhafız olarak görünüyordu; 65’i varoş ve menzillerde, 101’i ise tâbi kale ve palankalarda idi. Sayıca en büyük kayıp yerli yeniçeriler cemaatindeydi. 603 mevcutlu yerli yeniçeri ocağından 87 esami, yani %14,5’i mahlûl defterine kaydedilmişti; Temeşvar Kalesi garnizonundaki mahlûl oranı ise ancak %10 civarındaydı. Kalede yoklama yapıldığı tarih itibariyle 3 bin 364 nefer vardı ve hizmetliler düşüldüğünde muharip nefer olarak ancak 3 bin 187 kişi silâh altındaydı.¹⁰⁰

Bâbîâli, Temeşvar yerli kulu defterindeki gediklerin tamamlanması için “*’asl-ı nizâmları tekmîl olmak üzere nâ-mevcûd ve mahlûlâtı yerine güzîde ve*

⁹⁹BOA, A.DVNS.MHM.d. 115, 225/995.

¹⁰⁰BOA, D.BKL. 60/76; D.BKL.d. 32310, s.72.

tüvâna ve ceng ü harbe kâdir” yeni nefer yazılmasına müsaade etmişti.¹⁰¹ Ali Paşa zamanında buna uygun olarak nefer tahrir edildiği halde, defterleri İstanbul’a gönderilmemiş ve yeni neferlerin Büyük Kale Kalemî’ne kayıtları yapılmamıştı. Bu ihmal h.1124 (m.1712-13) tarihli yoklama neticesinde fark edilecekti. Yoklamanın yapıldığı sene Temeşvar muhafızı olan el-Hac Mustafa Paşa’ya göre, Ali Paşa zamanında nefer yazılan ancak deftere kaydedilmeyen 502 nefer asker olacak özelliklere sahipti ve ocaklıkları ile kanaat ediyorlardı. Bâbîâlî’nin izniyle bu isimler Temeşvar Kalesi yerli kulu esami defterine kaydedildi.¹⁰² İstanbul ayrıca h.1124 yoklamasında namevcut görünen 308 neferin mahlûlüne piyadesi 10, süvarisi 15 akçe yevmiye ile yenilerinin yazılmasını ve eyaletin asker mevcudunun yeniden 4 bin 500’e çıkarılmasını istemişti.¹⁰³

Ancak erken modern dönem ordularında yaygın olarak rastlanan ve henüz disiplin tedbirleriyle önü alınamayan firar, Osmanlı ordusunda ve garnizonlarında kronik bir hal almıştı. Temeşvar askerinin bir taraftan yazılan yeni neferata rağmen diğer taraftan eksilmeye devam ettiğini düşünebiliriz. Nitekim 1715’te Mora Seferi’ne hazırlanan Osmanlı ordusuna levent olarak yazılmak isteyen serhad kulları arasından bazıları Temeşvar’ın yerli kulu neferatıydı. Bunlar gediklerinin bir başkasına verildiğini iddia ediyorlardı. Ordu-yı hümayûndan –Temeşvar’dan değil- gelen arz üzerine bu durumu haber alan Bâbîâlî, eyaletin yoklanması için ferman çıkardığı¹⁰⁴ halde, bu yoklamanın yapılabildiğine dair bir kayıt bulunmuyor; zaten kale ve mücavir toprakları 1716’da Osmanlı elinden çıkacaktı.

Fakat Temeşvar Kalesi’nin Habsburg ordusu tarafından kuşatılmasından hemen önce, 14 Ramazan 1128 / 1 Eylül 1716’da el-Hac Mustafa Paşa’nın kaleme aldığı arzdan anlaşıldığı kadarıyla sorun sadece firariler değildi. Paşa, yerli kulu neferat ile kaleyi düşmandan korumaya imkân olmadığını, daha önceki arzlarına

¹⁰¹BOA, D.BKL.d. 32310, s.73. Temeşvar Muhafızı Ali Paşa’ya hitaben yazılan bir başka hükümde ise yeni nefer yazmak yerine Erdel hududuna gönderilmiş Eğri yeniçerilerinin Temeşvar’a nakledilmesi isteniyordu. Bkz. BOA, A.DVN.MHM.d. 115, 409/1790 (Evâil-i Receb 1119 / Ekim 1707).

¹⁰²BOA, D.BKL. 80/72 (29 Şaban 1126).

¹⁰³BOA, D.BKL. 74/102.

¹⁰⁴BOA, D.BKL.d. 32376.

cevap alamadığı halde şimdi kaledeki kadın ve çocuklara acıyarak acilen eyalet askerinden 20 bin miktarı bir gücün kaleye takviye gönderilmesini istemişti. Habsburg tehdidini yakından hisseden Mustafa Paşa'ya göre, Temeşvar Kalesi “*dâ'iren şaranpo ve tabyalarıyla kılâ'-ı sâ'ireden kebîr ve vasî*” olduğundan daha az bir kuvvet ile savunmak mümkün değildi. 15-20 gün içinde, takviye güç gönderilemezse kalenin akıbeti kötü olacaktı; bundan sonra “*keyfiyyet-i ahvâli niçün bildirmediñüz deyü*” ceza verilmemeliydi.¹⁰⁵ Bir mukayese imkânı sağlaması için: 1697'de Zenta Muharebesi'nden sonra kalenin kuşatılmasını bekleyen Sultan II. Mustafa, Temeşvar'da 11 bin neferin üzerinde bir garnizon gücü bırakmıştı.¹⁰⁶ Fakat 1716 Petervaradin Muharebesi'nden sonra Temeşvar Kalesi'ne zamanında takviye güç gönderilemeyince sonuç Mustafa Paşa'nın korktuğu gibi olacaktı.

Râşid Mehmed Efendi, el-Hac Mustafa Paşa'nın 1683-99 Harbi'nde birçok badire atlatmış Temeşvar Kalesi'ni Prens Eugen'e teslim edişini, Paşa'nın askerinin cesaretini kırmasını sebep göstererek aktarır.¹⁰⁷ Fakat Osmanlı müverrihi cephede değildi, Temeşvar'daki Osmanlı garnizonunun ahvalini ve korumakta oldukları kalenin durumunu bilmiyordu. H.1124 / m. 1712'deki yoklamadan sonra, namevcut neferatın yerine yenisini tahrir için Bâbîâlî'nin iznini isteyen Mustafa Paşa, aynı zamanda 40 kişilik neccar cemaati de yazmak istiyordu. Bunların başında bir de mimar bulunacaktı.¹⁰⁸ İki sene sonra Temeşvar'dan bu konuyla ilgili ikinci bir arz geldi. Bu defa azebân-ı sâlis ağası İbrahim'in imzası bulunan 16 Şevvâl 1126 / 14 Ekim 1714 tarihli arzda, Temeşvar Kalesi tahta, kazık, ağaç ve ahşaptan inşa edildiğinden “*her bâr ta'mîr ve termîme muhtâc olub*” fakat diğer serhad kaleleri gibi bir mimarı ve neccarı olmadığından tamirinde zorluklar yaşandığı ifade ediliyordu.¹⁰⁹

¹⁰⁵ BOA, AE.SAMD.III 216/20890.

¹⁰⁶ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, ss.326-327. Mehmed Ağa'ya göre 1697'de Temeşvar Kalesi'nde 2 bin 63 yerli kulu ve 2 bin 50 dergâh-ı âli yeniçerisine ilavaten 450 yeniçeri, 768 cebeci, 223 topçu; ayrıca Halep, Sivas, Karaman ve Adana sipahileri, Bosna'dan yazılan bin nefer levent, 450 nefer Arnavut levent, Boşnak Cafer Paşa'nın 250 nefer miri süvarisi ile 500 kişilik Macar birliği bulunuyordu.

¹⁰⁷ Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, s.1035. Uzunçarşılı'ya göre el-Hac Mustafa Paşa, Temeşvar Kalesi'ni teslim ettiği için bir süre Kavala Kalesi'ne hapsedilmişti. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, cilt IV/I, s.128 d.1.

¹⁰⁸ BOA, D.BKL. 74/102.

¹⁰⁹ BOA, D.BKL. 80/83.

Temeşvar Kalesi'nin ağırlıklı olarak ahşap malzemeden inşa edilmiş olması etrafındaki coğrafyanın bir sonucudur. 17. asrın ortasında Temeşvar'ı gören Evliyâ Çelebi, kaleyi kendine has üslubuyla şöyle tarif eder: Etrafında “*aslâ ve kat'â bir bakla mikdârı taş bulunmaz yerde binâ olunmuş bir kal'a-i zîbâdır.*” Osmanlı seyyahının tasvirine göre kale duvarlarının yapı malzemesi, taş veya tuğla değil, meşe ve pelit ağaçlarıydı. Dış cephesi üzeri kireçle sıvanmış bir çitle çevrilmişti. Evliyâ Çelebi'ye göre Türk mimarların başarıyla tatbik ettikleri Horasan harcı Temeşvar Kalesi'nin dolma palanka duvarları için de kullanılmıştı. Bu şekilde ahşap, horasan harcı ve topraktan oluşan duvarlar öyle sağlam olmuştu ki “*bin yıl nice yüz bir top-ı kûp gülleleri ursan palanka direklerinin aralarına gülleler girüb gâ'ib olur. Taş kal'alar gibi topdan aslâ havf u haşyeti yokdur. Eğer palanka ağaçların âteşe uralım deseler, deryâ-misâl sudan ve bataklardan yanına varılmaz ve etrâfında bataktan meterise girilmez, iç kal'adan ve dörd aded makas tabyalardan şayka toplar âdem gezdirmez, değil ki palankasın âteşe ursunlar.*”¹¹⁰

Osmanlı seyyahı ile takriben aynı tarihlerde, Habsburg diplomatik misyonu beraberinde Temeşvar'ı görmek fırsatı bulan Heinrich Ottendorf da aşağı yukarı aynı cümlelerle kaleyi anlatıyordu: “*Şehir, sağlam ve yüksek kazıkların arasına yatay bir şekilde dizilip bir tutkal ile tutturulmuş kalaslardan oluşan duvarla çevrili; birçok yeri bu şekilde tahkim edilmiş ve toprakla doldurulmuş, böylece üzerinde top durabiliyor.*”¹¹¹ Temeşvar bu haliyle, Habsburg generali Montecuccoli tarafından Osmanlı Macaristanı'nın en önemli kaleleri arasında sayılıyordu.¹¹²

Temeşvar'ı Habsburgların eline geçmeden kısa bir süre önce, Londra'dan İstanbul'a uzanan yolculuğu sırasında gören de La Motraye ise kaleyi “*antik ve modernin melezi*” olarak tanımlar. Ancak “*çok büyük miktardaki su, onu bir*

¹¹⁰Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 1/5. kitap, s.204. Evliyâ Çelebi'den yaklaşık yarım asır sonra Temeşvar Kalesi'ni tarif eden Humbaracı ocağı zabıtlarından Bayramoğlu Ali Ağa'nın tanıtı de kalenin bu özelliğine vurgu yapar. Bkz. Bayramoğlu Ali Ağa, *Ümmü'l-Gaza Harp Sanatı ve Aletleri (İnceleme-Çeviriyazı-Tıpkıbasım)*, (Haz. Salim Ayduz ve Şamil Çan), İstanbul, 2013, ss.103-104.

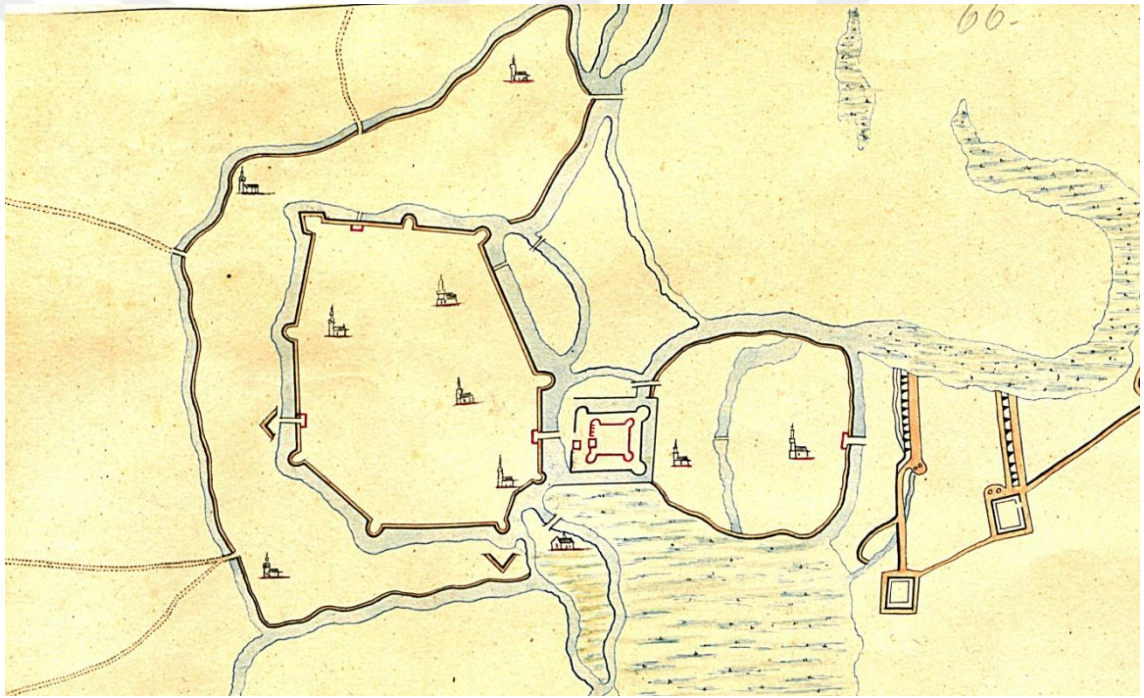
¹¹¹Henrik Ottendorf, *Von Wien auff Temeswar, 1663*, (Haz. Ioan Haşegan), Temeşvar, 2006, s.40.

¹¹²Montecuccoli'nin saydığı diğer önemli kaleler Mohaç ve Ösek'tir. Bkz. Montecuccoli, *Vom Kriege mit den Türken*, s.534.

*bataklığa çeviriyor ve hayli derin olan hendeklerini dolduruyor ki bu kaleye yaklaşmayı güçleştiriyor.*¹¹³ 17. asrın toprak ve ahşaptan inşa edilmiş kalesini 1714 tarihinde antik ve modern askerî mimarının melezi haline getiren şey, Osmanlıların 1699 sonrasında yaptıkları tamir ve tahkim faaliyetleriydi. Kalenin tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk tamiri 1690'da Temeşvar Muhafızı Topal Hüseyin Paşa'ya bu iş için para gönderilmesiyle yapıldı.¹¹⁴

Bu tarihte Temeşvar Kalesi'nin şekline dair bir fikir edinebilmek için 1696'daki Habsburg kuşatmasını gösteren plana müracaat edilebilir.

Harita VIII: 1696 Habsburg kuşatması esnasında Temeşvar Kalesi¹¹⁵



Temeş ve Bega nehirlerinin kolları ve meydana getirdiği bataklıkların doğal bir savunma alanı yarattığı kaleye Habsburg ordusu güneyden saldırmış, fakat Osmanlı ordusunun yaklaştığı haberi alınınca kuşatma kaldırılmıştı. Temeşvar Kalesi'nde ilk büyük tamir ve tahkim çalışması bu kuşatma sonrasında Arslan Cafer Paşa'nın gayretleriyle gerçekleşti: İç ve dış kalenin surları yıkılarak

¹¹³ de La Motraye, *Travels through Europe*, cilt II, s.156.

¹¹⁴ Anonim Osmanlı Tarihi, s.44.

¹¹⁵ OeStA, KA, Kartensammlung, H III c 163.

üzerinde top, top arabası ve piyade hareketliliğine izin verecek genişlikte yeniden inşa edildi. Kale duvarları yine kazık perdeden oluşuyordu ve bunların arası toprakla dolduruldu. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın ifadesiyle, surlar o kadar geniş inşa edilmişti ki balyemez toplar kundaklarıyla birlikte kale kapısından rahatça giriyor, surlar üzerine çıkıyor ve kaleyi baştanbaşa dolaşabiliyordu. Cafer Paşa, kalenin sadece surlarını değil, hendeklerini de elden geçirmiş, zaman içinde dolan hendekler temizlenmiş, daha derin ve daha geniş olarak yeniden kazılmıştı. Ayrıca iç kalenin güney cephesinde makas tabyalar inşa edilmişti.¹¹⁶ 1697'de tamamlanan tahkimatlar kaleye son halini vermişti.

Ancak harp şartlarında ve aceleyle yapılmış bu tabyalar ve surlar uzun süre ayakta kalmadı. Ekim 1699 tarihli bir rapor kalenin sefil bir halde bulunduğunu ortaya koyuyordu. Kale duvarlarında uzunluğu yer yer 250 ziraya, yani 180 metreye varan göçükler meydana gelmişti.¹¹⁷ Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasından sonra kalenin tamiri için ilk çalışmalar yapıldı. Bu amaçla inşaatta kullanılmak üzere Eflâk'tan 58 adet öküz arabası satın alındı.¹¹⁸ Sonraki seneler de yük taşımacılığı için büyük önem arz eden öküz arabaları Eflâk'tan reyanın cizye borcu karşılığında temin edilecekti.¹¹⁹ Eflâk cizyesi daha sonra da Temeşvar'da kale tamir ve tahkim işlerinin masrafları için havale usûlüyle tahsis edilecektir.¹²⁰

Bâbîâlî, ücretli işçi çalıştırmanın masraflarından kaçınmak adına Ağustos 1701'de Rumeli Eyaleti'ndeki bazı sancakların züema ve timar erbabına Temeşvar Kalesi'nin tamiri için seferberlik emri vermişti.¹²¹ Takip eden yıllar içinde Osmanlı Avrupası'ndan birçok sipahi aynı amaçla Temeşvar'a gönderildi. Bu inşa faaliyetlerini dikkatle takip eden Habsburg serhad ricalinin raporları dikkat çekicidir. Nisan 1705'te kalenin tamiri için 10 bin Arnavut'un Temeşvar'a

¹¹⁶Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, ss.325-326.

¹¹⁷Dávid, *Eyalet of Temesvár*, s.115.

¹¹⁸BOA, İE.AS. 46/4151 (19 Receb 1110).

¹¹⁹1704'te Eflâk'tan getirilen arabalar hakkında bkz. Dávid, *Eyalet of Temesvár*, s.116. h.1118'de yine Eflâk'tan 100 adet araba ve 150 cerahor 6 ay için çalıştırılmıştı. Bkz. BOA, D.BKL. 57/7 (11 Receb 1118).

¹²⁰BOA, İE.HR. 8/783; 13/1287; İE.ML. 96/9048.

¹²¹Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s.726; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s.606.

geldiği Viyana'da yayınlanan gazetede bile kendisine yer bulmuştu.¹²² Aynı tarihli bir başka Habsburg istihbarat raporunda ise Temeşvar Kalesi'nin tamiri için 20 bin sipahinin seferber edildiğinden bahsediliyordu.¹²³ Bu sayıların abartılı olduğu kabul edilebilir. Diğer taraftan timarlılar kale tamiri söz konusu olduğunda Osmanlıların en önemli iş gücünü oluşturunuyordu. Bunlar ruz-ı hızırdan ruz-ı kasıma, yani 6 Mayıs'tan 8 Kasım'a kadar olan süre içinde çalışmak üzere emir alıyordu.¹²⁴

Sipahilere yahut Temeşvar muhafızı paşalara yazılan hükümlerden kalede ne gibi inşa faaliyetleri yapıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin 1701'de kalenin hendekleri ve bentleri tamir edilmişti. Temeşvar ahalisinin şikâyeti üzerine hendeklere su taşıyan nehirlerin bentlerinin zaman içinde birkaç yerden yıkıldığı anlaşılmıştı. Zamanla bazı kimseler doğal yatağına dönen sular üzerinde değirmen kurmuştu. Bâbiâli, bentlerin derhal tamir edilerek hendeklere yeniden su bırakılmasını ve değirmen sahiplerinin de bentleri tekrar bozmasının önüne geçilmesini emretmişti.¹²⁵

Bâbiâli, Temmuz 1705'te kalenin Kanlı Tabya ile Horoz Tabyası arasında kalan şaranposundaki yaklaşık 25 adet evin yıkılmasını istemişti: "*Serhad kal'alarında olan tabya ve şaranpo içinde hâne ve süknâ memnû' olmağla*" bunların yıkılıp nefereta savaş alanı açılması gerekiyordu. Söz konusu evler garnizon askerlerine ait olduğundan, Bâbiâli, bunların maddî kaybının hafifletilmesi için mirî hazineden 500 guruş göndermişti.¹²⁶ İstanbul'daki Osmanlı ricali Mart 1714'te bu defa Muhafız Mustafa Paşa'nın ilamı üzerine, daha önce izin verdiği, iç kale hendeği ile parmaklıklar arasındaki hanelerin yıkılmasına müsaade etmişti.¹²⁷

¹²² *Wienerisches Diarium* no.181, 25-28 Nisan 1705. Mevzubahis Arnavutlar, Tırhala ve Yanya'nın timarlılarıdır. Bkz. BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 513/2285 (Evâsıt-ı Zî'l-hicce 1116).

¹²³ OeStA, KA, HKR Protokollen 430 (Exp. 1705), 610v. April nr.442.

¹²⁴ Örneğin Tırhala ve Yanya timarlılarına 1117'de ve daha sonra 1118'de Niğbolu timarlılarına giden hükümler için bkz. BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 715/3205, 3206 (Zî'l-ka'de 1117); A.DVNS.MHM.d. 115, 239/1048 (Evâhir-i Zî'l-ka'de 1118).

¹²⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d. 112, 42/127 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1113).

¹²⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 588/2632 (Evâil-i Rebîü'l-evvel 1117). Zamanın Temeşvar Muhafızı Ali Paşa, yıkılan hane başına 100 guruş talep ettiği halde, Bâbiâli, hane başına ancak 20 guruş göndermişti. Bkz. Dávid, *Eyalet of Temesvár*, s.117.

¹²⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d. 120, 140/536 (Evâhir-i Safer 1126).

1705'te yine Yanya ve Selanik sipahilerinin yardımıyla kale bedenleri ve tabyalar etrafında dolma çitten top siperleri yapılmıştı.¹²⁸ H.1118 / m.1707'de ise kalenin hendekleri temizlenmiş, bazı tabyalar güçlendirilmiş ve baruthaneye bir mahzen yapılmıştı.¹²⁹ Temeşvar Kalesi'nin tamir ve tahkimi işlerinde eyalet askerinin seferber edilmesi usûlü daha sonra terk edildi. Gaznizonun ocaklık beratını yenilemek üzere İstanbul'a giden cemaat ağaları kalenin tamiratının tamamlandığını ve bundan sonra yapılacak işleri üstlendiklerini ifade etmişlerdi. Mühimme defterindeki hükümden neye karşılık böyle bir taahhüt verildiği anlaşılamasa da, verilen sözün tutulmadığı ortadaydı. Horoz Kapısı'nda yeni yapılan tabyanın toprak dolması tamamlanmamıştı; yine Temeşvar surlarının bir kısmının toprak dolması yapılmamış, bir kısmı ise çökmüş ve tamir edilmemişti; top siperlerinin içleri de boş bırakılmıştı; Su Kapısı'ndaki tabyanın duvarları çatlamıştı; hendekler uzun zamandır temizlenmediği için çamurla dolmuştu; tophaneyi düşman ateşinden korumak amacıyla çatısına daha fazla toprak konmalıydı.¹³⁰ Kısa sürede yerli kulu neferatın, ağalarının taahhütlerini yerine getirmesi istendiği halde, sonraki sene emredilen işlerin niçin hâlâ yapılmadığını araştırmak üzere Temeşvar'a bir mübaşir gönderilmişti.¹³¹

Teftiş amacıyla Temeşvar'a gönderilen Osmanlı mübaşirinin kalenin durumu hakkındaki fikirlerini ya da bahsi geçen eksikliklerin giderilip giderilmediğini Osmanlı belgelerinden şimdilik takip edemesek de, 1711'de Arad Kalesi komutanı von Rosenstein'ın istihbarat toplaması için gönderdiği subayının, Temeşvar Kalesi'nin tahkimatlarının gayet iyi durumda olduğunu rapor ettiğini biliyoruz.¹³² Söz konusu istihbarat raporunu Viyana'ya gönderen von Rosenstein, belki de pek de iyi durumda bulunmayan kalesi ve zor şartlarda bir arada tuttuğu garnizonu için bir imdat çağrısı olarak, kasten mübalağalı bir dil

¹²⁸BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 715/3204; 715/3206. Bu iş için önce Yanya ve Tırhala sipahisine hüküm gönderilese de, daha sonra Tırhala sancağı timarlıları Eğriboz Kalesi'nin tamirine yollanmış, bunların yerine Temeşvar'a Selanik sipahisi tayine edilmişti. Bkz. BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 743/3318 (Evâil-i Zî'l-hicce 1117).

¹²⁹BOA, A.DVNS.MHM.d. 115, 239/1047 (Evâhir-i Zî'l-ka'de 1118).

¹³⁰BOA, A.DVNS.MHM.d. 115, 639/2798 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1120).

¹³¹BOA, A.DVNS.MHM.d. 116, 292/1206 (Evâil-i Zî'l-ka'de 1121).

¹³²OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 301: Unruhen in Ungarn 1711, 1711/5/8.

kullanıyordu. Zira Habsburg komutanına göre Temeşvar'ın tahkimatları ve bilhassa garnizonun iaşesi övgüyü hak ediyordu.¹³³

Habsburg istihbarat raporları sonraki yıllarda da Temeşvar Kalesi'nin tamir, garnizonun iaşesinin ikmal, mühimmatının da takviye edildiğini bildirecekti.¹³⁴ Temeşvar Kalesi'nin mühimmatı, kalenin ve garnizonun gücünü göstermesi bakımından özellikle bahse değer. 8 Aralık 1714 tarihli bir mühimmat defterine göre kalede 118'i tunç, 11'i demir toplam 129 parça top vardı.¹³⁵ Bunlardan başka 9 adet havan ve 15 adet saçma topu da bulunuyordu. Defterde ayrıca 10 parça top, şikest yani kırık ve kullanılamaz durumda kaydedilmişti. Kalede mevcut topların 93 adedi her an ateşlenebilecek şekilde kundakta tutuluyordu. Bazı topların, menşesine işaret edecek şekilde kafirî sıfatıyla yazıldığı defterdeki bilgilere kıyasen, Temeşvar Kalesi'ndeki Osmanlı ateş gücünün önemli bir kısmını 1 ve 1,5 kıyyelik gülle atar şahî topların meydana getirdiğini söyleyebiliriz ki bunların sayısı toplamda 58 idi. Temeşvar Kalesi'nin ateş gücü Azeb Kapısı, Horoz Kapısı, Kanlıkule Kapısı ve Su Kapısı'nda yoğunlaşmıştı. Bu kapıları koruyan tabyalarda ceman 45 parça top bulunuyordu. Kalan topların ise büyük bölümü kal'a-i birûndaki diğer tabyalarda sayıları bir ila altı arasında değişecek şekilde dağıtılmıştı. Miktar olarak bakıldığında en fazla top, toplam 10 parça ile Azeb Kapısı önündeki el-Hac Mustafa Paşa tabyasında bulunuyordu. İç kalede ise 38 parça top vardı.

Aynı tarihlere ait bir başka defterde ise sadece toplar değil, fakat aynı zamanda kaledeki diğer mühimmat hakkında da malumat bulunur.¹³⁶ Kalenin cephanesinde çeşitli ebatlarda 17 bin 75 yuvarlak yani top güllesi ve havan mermisi kayıtlıydı. Gülle envanterine bakıldığında küçük çaplı top mermilerinin sayıca çokluğu dikkat çeker. İlginç olan ise 18 kıyyelik balyemezler için uygun

¹³³OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 301: Unruhen in Ungarn 1711, 1711/7/7. Her bakımdan Arad'dan çok daha kötü durumda olan Segedin'den gelen benzer bir rapor için bkz. OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 301: Unruhen in Ungarn 1711, 1711/9/2.

¹³⁴Örneğin bkz. OeStA, KA, HKR Protokollen 481 (Exp. 1713), 837v. November nr. 150; 846v. November nr. 219; HKR Protokollen 481 (Exp. 1714), 1084r. November nr. 361; 1172v. Dezember nr. 330.

¹³⁵BOA, MAD.d. 1030. Aksi işaret edilmediği sürece Temeşvar Kalesi mühimmatına dair sıralanan bilgiler bu defterden alınmıştır.

¹³⁶BOA, MAD.d. 1005. Tarihi bulunmayan bu defterdeki bilgiler büyük oradan h.1126 tarihli MAD.d. 1030 numaralı defterle örtüşür. Bu defteri Temeşvar Kadısı Salih Efendi hazırlamış ve mühürleyerek İstanbul'a göndermiştir. Sıralanan bilgiler MAD.d. 1005'ten alınmıştır.

g llecilerin Temeşvar cephaneliğinde bulunmamasıdır. Kalede kazma, kürek ve balta gibi inşaat işlerinde kullanmak üzere araç ve gereçler bulunurken, yine kadim zamanların silahları olan ok, kılıç, köhne kalkan ve mızrak da deftere yazılmıştı. Cephanelikte ayrıca top ve tüfek için fitil ve tüfek mermisi dökmek üzere kurşun bol miktarda depolanmıştı. Temeşvar Kalesi'ndeki humbara mühimmatı da şayan-ı dikkattir: 3 bin adet dolu tahta humbara, 2 bin adet boş havan humbarası malzemesi, 9 bin adet el humbarası, 18 bin adet boş el humbarası, 30 bin kıyye ham demir ve 2 bin kantar barut.¹³⁷

Temeşvar Kalesi ve garnizonuna dair son bilgileri Habsburg istihbarat raporlarından ve harp ceridelerinden öğrenebiliyoruz. Mamafih özellikle istihbarat raporlarında çelişkili bilgilere tesadüf etmek mümkündür. Örneğin Osmanlı reayası bir Sırp'ın verdiği bilgilere göre Haziran 1716'da Temeşvar'da 10 bin nefer vardı; hepsi kundakta 200 top bulunuyordu ve iaşe yönünden herhangi bir sıkıntı söz konusu değildi.¹³⁸ Daha sonraki günlere ait bir başka raporda ise Temeşvar Paşası'nın Belgrad'dan asker ve erzak istediği yazar; Osmanlılar, kaleye yardım götürmek için nehrin üzerine bir köprü kurmuştu.¹³⁹

Kuşatma sırasında Temeşvar Kalesi'ni kaç askerin savunduğunu tespit etmek oldukça güçtür. Habsburg istihbarat raporları kalede 7 ila 10 bin neferlik¹⁴⁰ bir garnizon bulunduğu yönünde tahminler yapsa da, mevcut literatürde Osmanlıların kaleyi Haziran 1716'da yeni birliklerle güçlendirdikleri  ne sürülerek Temeşvar'da 10 ila 18 bin civarında asker bulunduğu iddia edilir.¹⁴¹ Mustafa Paşa'nın kuşatma öncesinde ordu-yı hümâyûndan acil asker yardımı

¹³⁷ Cephanedeki işlenmeye muhtaç ham malzeme, harp zamanında kaledeki baruthane ve tophanede kullanmaya hazır hale getirilebilirdi. Temeşvar'daki baruthane ayda 200 okka barut üretim kapasitesine sahipti. Bkz. D vid, *Eyalet of Temesv r*, s.117.

¹³⁸ OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 339: Türkenkrieg 1716, 1716/6/2.

¹³⁹ OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 339: Türkenkrieg 1716, 1716/7/8.

¹⁴⁰ Petervaradin Muharebesi'ni takip eden günlerde Habsburg süvari birlikleriyle Temeşvar'a geçen Palffy, Osmanlı hezimetini haber aldıktan sonra dehşete düşmüş 7-8 bin askerin kaleyi koruduğunu yazacaktı. Bkz. Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt XVI, s.224. Yukarıda atıfta bulunulan istihbarat raporlarından başka, Ağustos ya da Eylül 1716 tarihli bir başka rapora göre kalede sivil ahaliyle birlikte 10 bin kişi vardı. Bkz. Costin Feneşan, "O Descriere a Cet şii Timişoara din August 1716", *Analele Banatului, Serie Nou , Archeologie – Istorie*, 22, 2014, s.298. Feneşan'ın makalesinde transkripsiyonunu verdiği istihbarat raporu için bkz. OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 343: Türkenkrieg 1716, 1716/10/1.

¹⁴¹ Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt XVI, s.232; Fenzl, *Zustandekommen*, ss.63-64; Max Braubach, *Prinz Eugen von Savoyen – Eine Biographie*, cilt III: *Zum Gipfel des Ruhmes*, Viyana, 1964, s.324.

talep ettiği göz önünde tutulduğunda Temeşvar'daki Osmanlı garnizonunun sayıca büyük bir kuvvete sahip olmadığı anlaşılabılır. Karlofça Antlaşması sonrasında Temeşvar garnizonuna Eğri nizamı verildiğinde, eyaletteki Dergâh-ı âli askerleriyle birlikte Osmanlı askerî gücünün de 6 bin 885 olduğunu tespit etmiştik. Bu mevcudun tamamı Temeşvar Kalesi'nde olmadığı halde, yine bu toplam içerisinde paşa kapısındaki defterli askerlerin de bulunmadığını belirtmek gerekir. Bu sayılar dikkate alındığında 1716 güzünde Temeşvar'ı 7 ila 8 bin neferlik bir Osmanlı garnizonunun koruduğunu kabul edebiliriz.¹⁴²

Habsburg kuşatmasının detaylı bir tasvirini yapan aşağıdaki plan ise, Temeşvar Kalesi'nin şekli hakkında, kaledeki garnizonun büyüklüğüne dair bildiklerimizden daha fazlasını anlatır. Kaledeki ve kuşatma ordusundaki topların yerleşimini, Habsburg metrislerini ve top ateşinin hedeflerini anlamamıza yardımcı olur.

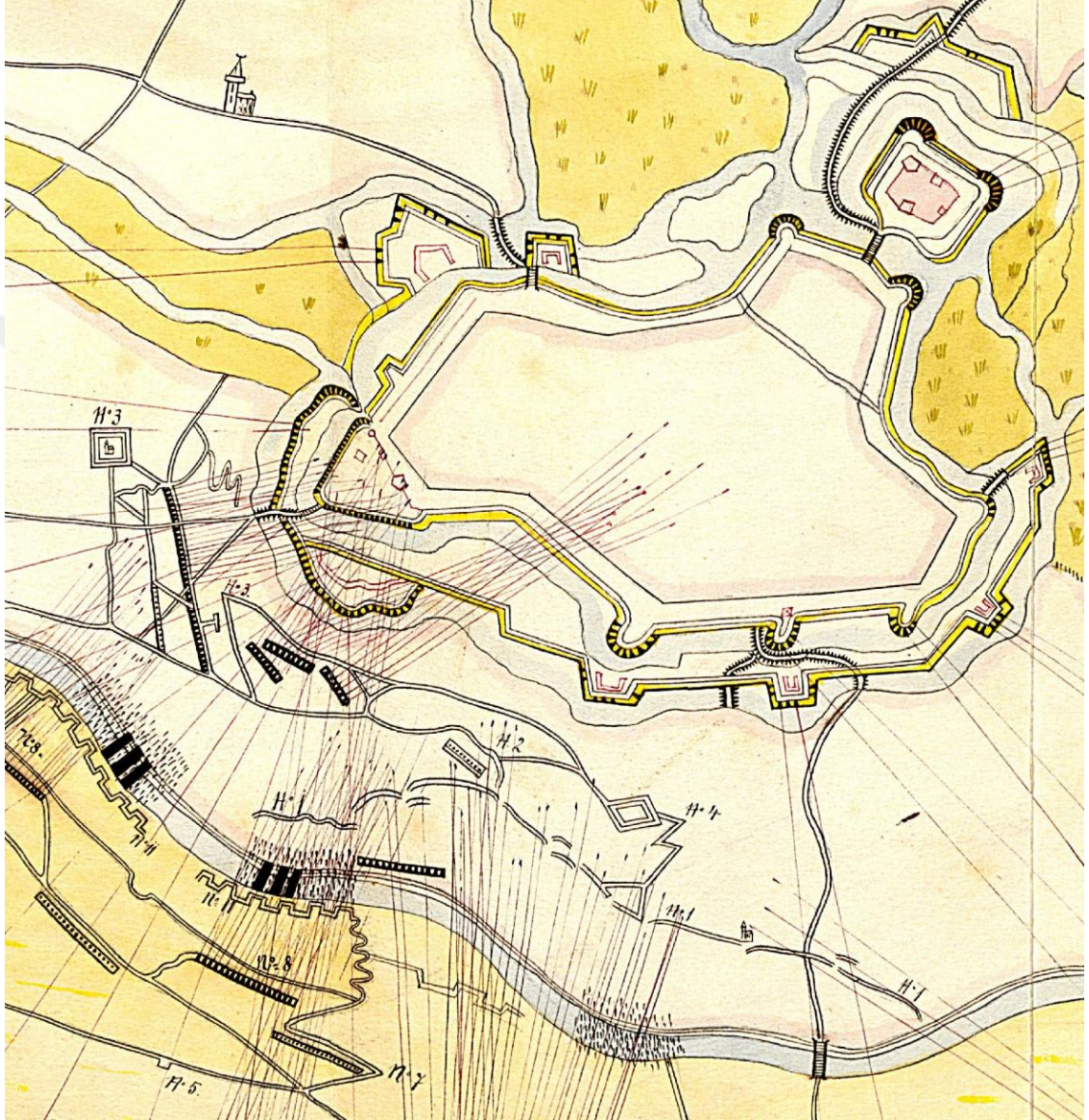
27 Ağustos'ta Temeşvar önünde görünen Habsburg ordusu birkaç gün içinde kuşatma hazırlıklarını tamamlamıştı. Prens Eugen, 1696'daki kuşatmadan gerekli dersi çıkararak kaleye kuzeyden yaklaşmayı kararlaştırmıştı ve ordusunu da buna göre dizdi. 1 Eylül'de ilk metrisin kazılmasına başlandı ve takip eden günlerde, bütün aksaklıklara rağmen, çalışmalara hızla devam edildi. Osmanlı süvarisinin huruç harekâtı Habsburg piyadesini metrislerden sökemediği gibi, üçüncü paralel metrisin Büyük Palanka'nın duvarlarına yaklaşmasını da engelleyememişti. 11 Eylül'de Temeşvar kuşatması neredeyse göğüs göğüse harbe dönüşmüştü. Bu tarihe kadar kalenin surlarını sahra topları ile döven Habsburglar, 14 Eylül'de Budin'den getirtilen ağır topların da kullanılmaya başlanmasıyla ateş üstünlüğünü de ele geçirmişti. 50'si sahra, 87'si kuşatma topu olmak üzere toplam 137 parça top ve havan, her biri günde 80 atış ile Temeşvar Kalesi'nin surlarını ve kale içindeki yerleşim alanını yoğun bir şekilde ateş altında tutuyordu.¹⁴³ Osmanlı topçusunun açtığı ateş de Habsburg ordusunda büyük kayıplara sebep oluyordu. Kuşatmanın kaderi metrislerde ya da surlarda değil, 23 Eylül'de Temeşvar'daki Osmanlı

¹⁴² Osmanlı tarihi literatüründe de 8 bin sayısı genellikle kabul görür. Bkz. Dávid, *Eyalet of Temesvár*, s.115; Gábor Ágoston, "Venedik ve Avusturya'ya Karşı Osmanlı Savaşları: 18. Asır Başlarında Tuna Boylarında Değişen Askerî Güç Dengesi", *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, (Çev. Kahraman Şakul), İstanbul, 2013, s.150 n.21.

¹⁴³ Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt XVI, ss.236-246.

garnizonuna yardıma gelen öncü birliklerin Habsburg süvarisi tarafından mağlup edilmesiyle aslında kesinleşmişti.

Harita IX: 1716 Habsburg kuşatmasını gösteren bir plandan Temeşvar Kalesi kesiti¹⁴⁴



Osmanlı yardım kuvvetinin yarattığı tehlike savuşturulduktan sonra, 1 Ekim sabahı genel bir taarruzla Habsburg askeri Büyük Palanka'yı ele geçirmeyi başardı. el-Hac Mustafa Paşa, kaybedilen mevzileri geri almak için humbara

¹⁴⁴ OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 345a: Türkenkrieg 1716, 1716/13/105. Planın tamamı için bkz. Ek 3: Temeşvar Kalesi'nin Kuşatması Planı (1716).

ateşinin de desteğiyle son bir defa hücum ettiyse de başarılı olamadı. Osmanlıların zayıatı yaklaşık 2 bin 500 ölü ve yaralıydı. Yaralılar arasında Mustafa Paşa'nın oğlu da bulunuyordu. Habsburg tarafında ise bin 500 yaralı ve 455 ölü vardı.¹⁴⁵

7 Ekim'de Budin'den takviye olarak gelen havan ve ağır bombardıman topları Büyük Palanka'da inşa edilen mevzilerine yerleştirildi ve kale aralıksız olarak top atışına tutuldu. Şehirde baş gösteren yangınlar sebebiyle meydana gelen kargaşa yeterince büyüktü. Osmanlı askeri 11 Ekim'de tabyalardan da çekilmek zorunda kaldı. Ertesi gün, 12 Ekim 1716 saat 11:30'da Temeşvar Kalesi'ne beyaz bayrak çekildi ve Osmanlı garnizonu teslim oldu.¹⁴⁶

47 gün süren kuşatmada Habsburg topçusu 28 bin 620 atış yapmıştı; bu zamana kadar görülmemiş bir topçu ateşi¹⁴⁷ sonrasında Habsburg zabitlerinin kalede karşılaştığı manzara son derece kötüydü. Şehirdeki çok sayıda bina yanmış veya hasar görmüştü; top ateşinden masun kalmış az sayıdaki evde ise yaralıların tedavisi yapılıyordu.¹⁴⁸ Cadde ve sokaklar o derecede harabeye dönmüştü ki Osmanlı garnizonunun kaleyi terk etmesi için gerekli arabaları geçirmek mümkün olmayınca sokakların temizlenmesi emredilmişti. Kalenin teslimi için imzalanan kapitülasyonda öngörülenden iki gün sonra, 17 Ekim'de Osmanlı askeri kaleden çıkacak ve Temeşvar'daki Osmanlı varlığı ilânihaye son bulacaktı.¹⁴⁹

Habsburg ordusu takip eden günlerde Temeşvar Eyaleti'ndeki diğer Osmanlı palankalarını da, birçoğunda bir direnişle karşılaşmadan ele geçirecekti.¹⁵⁰ Temeşvar'ın düşmesinden sonra bütün bir eyaletin kaybı, Osmanlı askerî gücünün neredeyse tamamının Temeşvar Kalesi'nde bulunmasıyla alakalıdır.¹⁵¹ Karlofça Antlaşması'nın Temeşvar'da yeni bir kale inşa edilmesini yasaklayan

¹⁴⁵Fenzl, *Zustandekommen*, s.67. Mustafa Paşa, oğlunun tedavisi için Prens Eugen'den bir cerrah göndermesini rica etmiş ve karşılığında birkaç seçme at hediye etmişti. Eugen'in cerrahı Temeşvar'dayken, Mustafa Paşa küçük oğlunu ise rehin bırakacaktı. Bkz. Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt XVI, s.255.

¹⁴⁶Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt XVI, ss.256-259.

¹⁴⁷Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt XVI, ss.267-268.

¹⁴⁸Anton Peter Petri, *Die Festung Temeschwar im 18. Jahrhundert*, Münih, 1966, s.17.

¹⁴⁹Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt XVI, s.265.

¹⁵⁰Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt V, s.375.

¹⁵¹Dávid, *Eyalet of Temesvár*, s.114.

maddesi Bâbîâlî'nin bölgede yeni bir askerî direnç noktası oluşturmasını engellemiştir. Buna karşın İstanbul'daki ve ordudaki Osmanlı askerî ricali Temeşvar Kalesi'nin düşmeyeceğinden neredeyse emindi. Kalenin teslim edildiği haberi büyük bir üzüntüye sebep olmuş, infiale yol açmaması için de bir süre ahaliden saklanmıştır.¹⁵²

Osmanlı ricali kalede güçlü bir garnizon, yeterince erzak ve mühimmat olduğunu düşünüyordu¹⁵³ ki erzak ve mühimmat konusundaki görüşleri isabetliydi. Habsburg ordusu Temeşvar Kalesi'nin cephaneliğinde 156 parça toptan başka bin 700 humbara, 10 bin gülle ve bol miktarda barut, kurşun ve erzak ele geçirmişti. Kıyas etmek gerekirse, ele geçirilen barutun miktarı, neredeyse kuşatma boyunca Habsburg ordusunun harcadığı kadardı.¹⁵⁴ Ancak kalede yeterince asker bulunduğunu iddia etmek, daha önce işaret ettiğimiz bilgiler göz önüne alındığında doğru olmaz. Osmanlı garnizonu Temeşvar'daki güçlü tabyalarını terk etmek zorunda kaldığı gibi, önemli miktarda askerini de kaybetmişti. Mustafa Paşa'nın teslim olmasının en önemli sebebi kaleyi savunacak kadar askerinin kalmaması olarak gösterilebilir. Garnizon teslim olduğunda Osmanlı askerinin yeni bir müdafaa hattı kurabileceği tek mevzi iç kaleydi, fakat burası o kadar küçüktü ki birarada ancak 200 nefer savaşabilirdi. Üstelik iç kaledeki top bataryaları ve siperler, tabyalar kadar sağlam da değildi.¹⁵⁵ Yine de ordu-yı hümâyûndan yardım gelmesinden ümidini kesen askerin moralinin de el-Hac Mustafa Paşa'yı böyle bir karar almaya mecbur bıraktığı söylenebilir.¹⁵⁶

Temeşvar'ın Habsburgların eline geçmesi Tuna serhaddinde Osmanlıların lehine olan askerî dengenin de bozulmasına yol açtı. Modern araştırmalarda Prens Eugen'in Belgrad yerine Temeşvar'ı kuşatmayı tercih etmesi, kendisini önceki kuşak generallerden ayıran bir karar olarak övülür.¹⁵⁷ Eugen, Temeşvar'ı kuşatma kararını, Petervaradin'de kaybetse bile Osmanlı askerinin hâlâ güçlü

¹⁵² Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, s.1035. Haberin İstanbul'da yarattığı etki için bkz. Selim Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü Sadreddinzâde Telhisi Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*, İstanbul, 2013, s.96.

¹⁵³ Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, s.1035.

¹⁵⁴ Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt XVI, s.267.

¹⁵⁵ OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 339: Türkenkrieg 1716, 1716/7/37a.

¹⁵⁶ Fenzl, *Zustandekommen*, s.68.

¹⁵⁷ Duffy, *Fortress in the Age of Vauban*, s.238.

bulunması¹⁵⁸ ve Tuna donanmasının Habsburg harekâtını engelleyebilecek güçte olmasıyla açıklamıştı.¹⁵⁹ Nitekim Habsburg ordusu Temeşvar'ı aldıktan sonra, Viyana'nın ince donanması da Tuna Nehri'nde daha rahat gemi yüzdürmeye başlamış, hatta Osmanlı donanmasının harekât alanını da kısıtlamıştı.¹⁶⁰ Diğer taraftan Habsburg generaline göre Belgrad Kalesi, Temeşvar'dan daha müstahkem bir yapıydı ve kuşatma için hazırlıkları tam olmayan ordusunun kaleyi ele geçirmesi aylar sürebilirdi.¹⁶¹ Belgrad, Eugen'in 1717 seferindeki hedefi olacaktı.

4.2. SINIRIN KİLİDİ: BELGRAD KALESİ VE GARNİZONU

I. Süleyman, Belgrad'ı 1521'de fethetti; Osmanlılar, daha önce kaleyi 1440'ta ve 1456'da iki defa kuşatmış, fakat ele geçirmekte başarısız olmuşlardı. Belgrad ya da Macarca ismiyle Nándorfehérvár,¹⁶² Osmanlı akınlarına karşı inşa edilen Macar askerî serhaddinin en önemli kalesiydi ve kaybı Macar Krallığı için telafi edilmesi güç bir sorun yarattı.¹⁶³ Belgrad'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesi, bölgedeki askerî dengeyi kesin surette Osmanlılar lehine değiştirdi; takip eden senelerde kale, Macaristan'ın fethi için önemli bir askerî ve lojistik üs olarak kullanılacaktı. Bu sebeple Osmanlılar, şehri *dârü'l-cihâd* yani cihat evi sıfatına layık görmüştü.¹⁶⁴

Belgrad, fethinden sonra Semendire Sancağı'nın merkezi oldu; Semendire ve Sirem de dâhil olmak üzere Tuna'nın karşı yakasındaki yeni Osmanlı memaliki

¹⁵⁸Eugen, özellikle yeniçerilerin muharebedeki cesaretinden etkilenmişti. Bkz. Braubach, *Prinz Eugen von Savoyen*, cilt III, s.322.

¹⁵⁹Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt XVI, s.215.

¹⁶⁰Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, s.1061.

¹⁶¹Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt XVI, s.215.

¹⁶²Belgrad'ın diğer isimleri için bkz. B. Djurdjev, "Belgrade", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt I, Leiden, 1986, s.1163.

¹⁶³Géza Pálffy, "The Origins and Development of the Border Defence System Against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century)", *Ottomans, Hungarians, and the Habsburgs in Central Europe The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, (Ed. Géza Dávid ve Pál Fodor), Leiden, 2000, s.13.

¹⁶⁴Osmanlılar, Belgrad'ı aynı isimdeki diğer şehirlerden ayırmak amacıyla Belgrad-ı Engürüs, Aşağı Belgrad veya Tuna Belgradı gibi tamlamalarla da ifade ediyordu. Bkz. Djurdjev, *Belgrade*, s.1163; Divna Djuric-Zamolo, "Belgrad", *TDV-İslam Ansiklopedisi*, cilt V, İstanbul, 1992, s.407; Selim Aslantaş, "Belgrad-ı Dârü'l-cihâd", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 2011, ss.13-14.

buradan idare ediliyordu.¹⁶⁵ Bu durum Budin'in fethi ve bir eyalet olarak teşekkülüne kadar devam etti. Şehir ve kale, 1541'i takiben oluşturulan Osmanlı Avrupası'nın yeni idarî teşkilatında Budin Eyaleti'ne bağlandı ve paşanın kaimmakamı tarafından yönetildi. Belgrad aynı dönemde, serhad kalesi hüviyetini kaybettiği halde, 16. ve 17. asırlarda batıya yönelen seferlerde bir ikmal üssü olarak önemini korumaya devam etti.¹⁶⁶ Aynı zamanda Macar serhaddinde savaşıyan Osmanlı birlikleri için kışlak olarak da kullanıldı. Örneğin 1664'te ordu-yı hümayûn Edirne ya da İstanbul'a çekilmeyerek Belgrad Kalesi'nde kışladı.¹⁶⁷

Belki de bu özelliği sebebiyle, artık bir serhad kalesi olmasa da, Belgrad şehrinin hâkim unsurunu Osmanlı neferleri meydana getiriyordu. Evliyâ Çelebi, Belgrad'daki bütün nüfusu “*yeniçeri geçinirler*” diye tanımlıyordu.¹⁶⁸ Habsburg elçisi Walter Leslie'nin maiyetinde İstanbul'a seyahat eden Paul Tafferner ise, 1665 yazında Belgrad'daki Osmanlı askerleri arasında pek az yeniçeri, daha çok zanaat sahibi neferler görmüştü.¹⁶⁹ Askerler ve zanaatkârlar arasındaki ayrımın kaybolması şüphesiz Belgrad'a özgü değildir ve daha sonra tartışılacağı üzere esasen 17. asırdan öncesine uzanan bir olgudur. Ancak şehirdeki canlı ticarî hayatın bu geçişleri kolaylaştırdığını düşünebiliriz. Nitekim asrın son çeyreğinde, Büyük Harp'ten hemen önce Belgrad'ı görme şansı bulan Johanne Benaglia, Almanya, İtalya ve Bosna'dan tüccar kabilelerinin şehre gelip gittiğini yazıyor, ayrıca şehirde bir de merkezi bulunan Viyana Şark Kumpanyası'nın faaliyetlerinden bahsediyordu.¹⁷⁰

Bu canlı ticarî hayatın ve Habsburg seferlerinin beslediği savaş ekonomisinin Belgrad'ın büyümesine katkıda bulunduğu tahmin edilebilir. Büyük yangınlar ve veba salgınlarına rağmen Belgrad, 16. ve 17. asırlarda büyüdü ve gelişti.¹⁷¹

¹⁶⁵ Djurdjev, *Belgrade*, s.1164.

¹⁶⁶ Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, s.154.

¹⁶⁷ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s.396.

¹⁶⁸ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I/5. kitap, s.195.

¹⁶⁹ Paul Tafferner, *Curiose und eigentliche Beschreibung des von Ihro Röm. Kays. Maj. an den Türkischen Hoff abgeschickten Groß-Botschaffters ... Herrn Graff Walther von Leslie*, Leipzig, 1700, s.54.

¹⁷⁰ Benaglia, *Ausführliche Reiß-Beschreibung*, ss.28-29.

¹⁷¹ Bu tarihlerde Belgrad'ın sosyo-ekonomik durumu hakkında bkz. Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, ss.219-222.

Fakat Belgrad'ın kaderi 1686'da Budin'in Osmanlıların elinden çıkmasından sonra değişti. Macar serhaddindeki kalelerin birbiri ardına düşmesi Belgrad'ı yeniden bir serhad kalesi, daha doğru bir ifadeyle Osmanlı-Habsburg savaşlarının cephesi haline getirecekti.

Belgrad'ın önemi coğrafî konumundan kaynaklanıyordu. Viyana'dan İstanbul'a uzanan yolun en önemli duraklarından birisi Belgrad idi; ayrıca kuzeyden, Temeşvar'dan gelen yol da burada *via militarise* dâhil oluyordu. Tuna ve Sava nehirlerinin birleştiği yerde, etrafına hâkim bir tepe üzerine inşa edilmiş kalesi sayesinde Belgrad, bu iki nehir üzerindeki seyrüsefaini de kolaylıkla kontrol ediyordu.¹⁷²

Coğrafî konumu Belgrad'ı Tuna'nın her iki tarafına da açılan ya da kapanan bir kilit haline getirmişti: Macaristan'ı yahut Rumeli'yi tutan bir kilit.¹⁷³ Öyle ki Montecuccoli, Habsburg ordusunun Sava Nehri'ni geçerek Belgrad'ı aldığı takdirde ya askerî yolu takiben Sofya, Filipe ve Edirne üzerinden devam etmesini ya da yan yollar üzerinden Arnavutluk ve Makedonya'ya doğru yönelmesini salık veriyordu; bir başka seçenek de kuzeye yönelerek Erdel ve Eflâk istikametinde ilerlemek olabilirdi.¹⁷⁴ Nitekim 1688'de Belgrad'ın Habsburgların eline geçmesi üzerine Tuna sahillerindeki Semendire, Hisarcık ve Güvercinlik gibi kale ve palankalardan başka Temeşvar yakasındaki Lugoş, Sebeş, Mehadiye ve İrşova'da bile büyük bir kargaşa başlamış ve ahali yurtlarını terk etmişti. Rumeli'nin Belgrad'dan Vidin'e kadar Habsburg ordusu tarafından ele geçirilmesini tasvir eden Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, toplam 34 kale ve palankanın işgale uğradığını ve Müslüman nüfusun ancak üçte birinin canını kurtarabildiğini yazar.¹⁷⁵ Bu askerî çöküşün sebebi, Osmanlı siyasetinin içine düştüğü buhran kadar, Belgrad Kalesi'nden başka Rumeli'de Habsburg ilerleyişini durduracak bir başka kale olmamasıydı.¹⁷⁶ Osmanlılar kaleyi 1690'da geri alarak Rumeli'deki varlıklarını tahkim ettiler. Böylece

¹⁷²Philipp Röder von Diersburg, *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken, größtentheils nach bis jetzt unbenützten Handschriften*, cilt II, Carlsruhe, 1842, s.59.

¹⁷³Seyfried, *Poliologia*, s.208; Unat, *Bir Islahat Takriri*, s.121. Ayrıca bkz. Aslantaş, *Belgrad-ı Dârü'l-cihâd*, s.14; İlhan Türkmen, *XVI. Yüzyılda Belgrad*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi, 2014, s.369.

¹⁷⁴Montecuccoli, *Kriege mit den Türken*, s.534.

¹⁷⁵Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, ss.1169-1170, 1283.

¹⁷⁶Ricaut, *History of the Turks*, s.313.

Budin'de Habsburg ve Belgrad'da Osmanlı güçlerinin temerküz ettiği stratejik bir denge kuruldu ve 1683-99 Harbi süresince neredeyse değişmedi.¹⁷⁷

Belgrad Kalesi'nin Osmanlı-Habsburg sınırındaki önemini son bir kez daha vurgulamak için Prens Eugen'e atıfta bulunabiliriz. Saray Harp Şurası'nın 1697 seferinde nasıl bir askerî strateji takip etmesi gerektiği, özellikle Belgrad'ı yeniden ele geçirmeyi hedefleyen bir askerî harekâtın riskleri hususunda görüşüne danıştığı¹⁷⁸ askerî rical arasında yer alan Eugen, Osmanlıların aklını başına getirmek için Belgrad Kalesi'nin mutlaka alınmasını tavsiye ediyordu. Böylelikle sadece güçlü bir kaleye sahip olunmayacak, aynı zamanda Macaristan'ın da güvenliği sağlanacaktı.¹⁷⁹ Eugen, 1697'de harekât üstünlüğünü Osmanlı birliklerine kaptırdığından Belgrad'ı kuşatamadıysa da, Zenta Bozgunu, II. Mustafa'yı ve Bâbîâli'yi barış müzakerelerine itecekti.

Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Bâbîâli, Belgrad'a gereken önemi gösterdi. Harp senelerinde olduğu gibi, 1699 sonrasında da Belgrad Kalesi'nde vezir rütbeli bir muhafız paşa bulunuyordu. Bu durum elbette kalenin Habsburg serhaddindeki askerî öneminden ileri geliyordu. Fakat Macar vilayetlerinin kaybı üzerine Avrupa topraklarındaki idarî teşkilatı bozulan Bâbîâli, savaş sonrasında Belgrad'ı komşu eyaletlerden birisine dâhil etmediği gibi Belgrad merkezli bir eyalet de kurmadı. Bunun yerine Belgrad, Sava Nehri'nin karşı yakasında kalan küçük bir arazi parçası ile Semendire sancağının askerî ve idarî merkezi olan bir serhad kalesi şeklinde Osmanlı taşra teşkilatı içerisinde özel bir yere sahip oldu. Batılı yazarlar tarafından sehven Belgrad Paşalığı olarak isimlendirilen bu bölgeyi Belgrad Kalesi muhafızı idare ediyordu. Muhafız paşanın askerî sorumluluk alanı daha sonra geniş bir şekilde ele alınacağından burada idarî yetkilerini vurgulamak için bir örnek verilebilir. Belgrad Paşası, Divân-ı Belgrad vasıtasıyla Semendire Sancağı'ndaki timar ve zeamet

¹⁷⁷ Duffy, *Fortress in the Age of Vauban*, s.236.

¹⁷⁸ OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 206: Türkenkrieg 1697, 1697/1/5a.

¹⁷⁹ Heller (Haz.), *Militärische Korrespondenz*, cilt I, s.119-120.

tevcihinde belirleyici bir rol oynuyordu. Belirtmek gerekir ki sancakbeyliği Belgrad muhafızının uhdesinde değildi.¹⁸⁰

Timar ve zeamet tevcihinde belirleyici yetkisi olan Belgrad muhafızı, söz konusu Balkanların güvenliği olduğu zaman, civar livaların sancakbeylerinin azl ve tayini için de girişimlerde bulunabiliyordu. Örneğin Belgrad Muhafızı Ali Paşa, Perakin Kalesi neferatının mevacibini zimmetine geçiren Alacahisar Sancakbeyi Kurd'un azlini ve yerine sabık Temeşvar Valisi Mustafa Paşa'nın tevcihini rica etmişti. Bunun üzerine esasen Rumeli Eyaleti'ne bağlı olan Alacahisar Sancağı'na Belgrad muhafızının istediği isim tayin edilmişti.¹⁸¹ Bu tevcihte Ali Paşa'nın, mazul Sancakbeyi Kurd'un aslî vazifesini ihmal ettiği ve bu sebeple hudud eşkiyasının reayaya ve sipahiye huzur vermediği yönündeki ihbarı da etkili olmuş olabilir. Zira Bâbîâli, Rumeli'nin eşkiyadan temizlenmesi meselesini halletmek için Belgrad muhafızlarına yetki vermişti. Haziran 1701'de Belgrad muhafızına, kadısına, neferat ağalarına, derbent zabitlerine, bölgedeki kale ve palankaların dizdarlarına gönderilen hükümlerde yollar, geçitler ve derbentlerin haydut ve eşkiyadan korunması için gereken tedbirlerin alınması isteniyordu. Bunun için Belgrad yerli kulu neferatından asker ayrılacak, Belgrad kazası reayasından da pandur yazılacaktı.¹⁸² Aynı tarihlerde kaleme alınmış bir başka hükümden Belgrad paşasına havale edilen haydut ve eşkiyanın temizlenmesi işinin, bir başka ifadeyle Belgrad garnizonunun sorumluluk sahasının hangi coğrafyayı kapsadığı daha rahat anlaşılır. Belgrad'dan Tuna yoluyla Fethülislam'a, Batçina'dan Niş'e, Niş'ten İzvornik'e; yine Belgrad'dan Sava yoluyla Böğürdelen'e, karşı yakada Sirem'e ve Belgrad mukabelesinde olan Zemun'a kadar uzanan geniş bölgenin iç güvenliği Belgrad muhafızına ve garnizonuna emanet edilmişti.¹⁸³

Bâbîâli, bütün eyalet valilerine hitaben gönderdiği reayanın ve sair ahalinin korunmasına yönelik hükümleri tevcih ve ibka gibi sebeplerle Belgrad

¹⁸⁰Semendire Sancakbeyi Ahmed'in Belgrad Divanı'na müracaat etmesi üzerine 24 bin 500 akçe geliri olan bir zeametın tevcihı hakkında bkz. BOA, C.TZ. 139/6908. Bir başka vaka için bkz. BOA, AE.SAMD.III 113/11127.

¹⁸¹BOA, AE.SMST.II 10/965 (9 Rebîu'l-âhir 1113 / 11 Eylül 1701).

¹⁸²BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 584/2056, 2057 (Evâsıt-ı Muharrem 1113). Hisarcık, Semendire, Hasanpaşa Palankası, Pasarofça, Güvercinlik, Fethülislam, Yagodina gibi kale ve palankaların dizdarlarına hitaben yazılan hükümler birbirini takip etmektedir.

¹⁸³BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 590/2074 (Evâil-i Muharrem 1701 / Haziran 1701).

muhafızlarına da göndermişti.¹⁸⁴ Tevcih hükümlerinden hareketle Habsburg barışının korunması Belgrad paşalarının bir başka vazifesi olarak görülebilir.¹⁸⁵ Nitekim Belgrad muhafızı, daha önce de işaret edildiği gibi, yerinde vuku bulan diplomatik görüşmelerde Bâbîâlî'yi temsil ediyordu.

Şüphesiz serhad paşalarının en önemli vazifesi, sorumlu olduğu bölgenin askerî nizamını gözetmektir. Tevcih yahut ibka sebebiyle yazılan hükümlerde “*serhadlerin tanzîm-i ahvâlî[ne]*”¹⁸⁶ ve “*Belgrad kal’asının muhâfazasına ve ol taraflarda olan serhadlerin tertîb-i esbâb-ı nizâmına*”¹⁸⁷ özen gösterilmesi gibi ifadeler yahut daha açık şekilde “*kal’a-ı mezbûrenin hıfz u hırâsetinde ve neferâtının zabt u rabtında*”¹⁸⁸ ve “*husûsâ Belgrad kal’asının kemâl-i metânet ve istihkâm üzere ta’mîr ve termîm ve tarsîninde ve hendeklerin tanzîm ve tathîrinde*”¹⁸⁹ dikkat edilmesini isteyen cümleler önemlidir. Bâbîâlî'nin, bu işler için Belgrad muhafızlığına seçtiği paşalar, Elçi İbrahim Paşa istisna olmak üzere, çoğunlukla askeriye kökenliydi. Yeniçeri Ağalığı'ndan Belgrad'a tayin olunan Dellak Ali Paşa haricindekilerin tamamı daha önce bir serhad vilayetinde muhafızlık yapmıştı; yani Belgrad'a gelen Osmanlı paşası aynı zamanda taşra nizamında da tecrübe sahibiydi. 1699-1715 tarihleri arasında Belgrad Kalesi'ne 15 paşa tayin olmuştu. Ancak bu tayinlerden ikisi olağanüstü vaka olarak kabul edilebilir; Belgrad'a tayin edildiği halde Özü ahalisinin ricası ile Özü muhafızlığında ibka olunan Yusuf Paşa'nın ve Elçi İbrahim Paşa'nın ölümü üzerine Belgrad Kalesi'nde bir süre için vekâleten muhafızlık yapan Tuna Kapudanı Eyüp Paşa'nın durumları birer istisnadır.¹⁹⁰

Fakat Belgrad söz konusu olduğunda *sıradan* olağanüstü vakalara rastlanır. İncelediğimiz kısa dönem içerisinde muhafız paşalık makamında iki mecburî değişiklik yapılmıştı. Moralı Ali Paşa, Belgrad yerli kulu neferatının isyanında

¹⁸⁴ Örneğin BOA, A.DVNS.MHM.d. 112, 371/1328 (Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1114 / Ekim-Kasım 1702); A.DVNS.MHM.d. 114, 207/883 (Evâsıt-ı Safer 1115 / Haziran 1703).

¹⁸⁵ Mesela bkz. BOA, C.AS. 10/4966 (Evâsıt-ı Safer 1120 / Mayıs 1708); A.DVNS.MHM.d. 116, 140/570 (Evâsıt-ı Rebîü'l-evvel 1121 / Mayıs 1709); İE.DH. 28/2547 (Rebîü'l-âhir 1125 / Mayıs 1713).

¹⁸⁶ BOA, İE.DH. 28/2547 (Rebîü'l-âhir 1125 / Mayıs 1713).

¹⁸⁷ BOA, C.AS. 10/4966 (Evâsıt-ı Safer 1120 / Mayıs 1708); A.DVNS.MHM.d. 116, 140/570 (Evâsıt-ı Rebîü'l-evvel 1121 / Mayıs 1709).

¹⁸⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d. 114, 207/883 (Evâsıt-ı Safer 1115 / Haziran 1703).

¹⁸⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d. 112, 232/829 (Evâhir-i Zî'l-hicce 1113 / Mayıs 1702).

¹⁹⁰ Ayrıntılar için bkz. EK 2: *Habsburg Serhaddinde Osmanlı Valileri ve Paşaları*.

katledilmiş ve yerine Hüseyin Paşa tayin edilmişti. 18. asrın hemen başında çıkan bu isyan daha sonra bahsedileceği üzere Ali Paşa'nın veba salgını sebebiyle aldığı tedbirlerin yeniçerilerin canını yakması üzerine patlak vermişti. Yerli kulu neferlerinin isyanı nedeniyle Bâbîâli'nin Belgrad muhafızlığında yapmak zorunda kaldığı diğer değişiklik ise Kasım 1714'e rastlar. İsyanın sebebi Köse Halil Paşa'nın neferatın mevacibine müdahale etmesidir. Bâbîâli, bunun üzerine Halil Paşa'nın yerine Köprülü Numan Paşa'yı gönderdiyse de, Paşa'nın asi neferatın tedbinde çok sert davranması üzerine Belgrad garnizonundan birçok askerin firar etmesi, önceki atamanın senesi dolmadan kaleye yeni bir tevcihi gerektirmişti.¹⁹¹

Belgrad'da yerli kulu isyanının muhafız paşaların değiştirilmesine kadar giden sonuçlar vermesi, kalenin Habsburg serhaddindeki Osmanlı askerî örgütlenmesinin merkezi olması dışında, asker mevcudu bakımından da göz ardı edilemeyecek önemi haiz olmasıyla ilgilidir. Osmanlı fethini takip eden ilk senelerde Belgrad garnizonunda yaklaşık bin 850 nefer bulunuyordu.¹⁹² 16. asrın ikinci yarısına dair kesin bir bilgi bulmak mümkün değilse de, Budin Eyaleti'nin kurulmasından sonra Belgrad garnizonundaki nefer sayısı azalmış olmalıdır. 16. asrın sonunda kaledeki asker sayısı ancak yüzlerle ifade ediliyordu.¹⁹³ Buna rağmen Evliyâ Çelebi, 17. asırda Belgrad Kalesi dizdarının, hisar erlerinden başka, topçu, cebeci ve azebden mürettep bin kişilik bir garnizona komutanlık ettiğini yazar.¹⁹⁴

1683-99 Harbi'nde, Budin'in düşmesinden sonra Osmanlılar Belgrad'da yeniden kalabalık bir garnizon istihdam etmeye başladılar. 1688 kuşatmasında kalede 3 bin 500 kişilik bir Osmanlı gücü bulunuyordu. Ricaut, bu sayıdaki bir garnizonun Belgrad Kalesi'ni elde tutmaya yetmeyeceğinden İstanbul'da endişe edildiğini yazar.¹⁹⁵ Osmanlılar, kaleyi tekrar ele geçirdiklerinde Belgrad'da daha büyük sayıda asker bulunduracaktır. Belgrad garnizonundaki nefer sayısına dair nispeten sağlıklı bilgiler de 1690 sonrasına aittir. H.1104 / m.1692 senesine ait

¹⁹¹ Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, s.898.

¹⁹² Aslantaş, *Belgrad-ı Dârü'l-cihâd*, s.29.

¹⁹³ Djurdjev, *Belgrade*, s.1164.

¹⁹⁴ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I/5. kitap, ss.194.

¹⁹⁵ Ricaut, *History of the Turks*, s.308.

bir mevacic defterine göre kalede 2 bin 45 nefer bulunuyordu.¹⁹⁶ Bu sayının sadece yerli kulu neferatın mevcudunu gösterdiğini de hatırlatmak gerekir. Belgrad'daki Osmanlı askerî gücünün hakikatte bundan daha büyük olduğunu düşünebiliriz, zira bir sonraki seneye ait sayıların resmettiği tablo başkadır.

H.1105 / m.1693 sonbaharında, Habsburgların Belgrad'ı yeniden ele geçirmek teşebbüsleri akim kaldıktan hemen sonra, kalede yaklaşık 15 bin kişilik bir kuvvet bırakılacaktı. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın kaydına göre 2 bin 700 yerli kulu, 6 bin 300 Dergâh-ı âli yeniçerisi, bin 500 cebeci, 100 top arabacı ve sair timarlı serdengeçti ve sancak askeri bu son derece kalabalık garnizonu meydana getiriyordu.¹⁹⁷ 1694'te kaledeki Osmanlı askerinin mevcudunu, sancak askerine dair bir bilgi olmadığından tam olarak bilemesek de, yerli kulu ve kapıkulu sayısı neredeyse aynı kalmıştı.¹⁹⁸ Harp senelerinde Belgrad Kalesi'ndeki Osmanlı askerinin sayısına dair son bilgiler, 1697'de Zenta Muharebesi sonrasındaki haftalara aittir. Belgrad Kalesi'nde 3 bin 700 yerli kulundan başka yeniçeri, cebeci, topçu ve top arabacı zümrelerinden toplam 5 bin 987 kapıkulu askeri ve ayrıca Çorum, Saruhan, Konya sipahilerinden 400 nefer ile bir miktar Bosna piyadesi ve sair taşra askeri –bir kısmı ruz-ı kasımda sancağına dönmek üzere- tedbiren bırakılmıştı.¹⁹⁹

Karlofça Antlaşması imzalandıktan sonra Bâbîâli, Belgrad'daki ordusunun önemli bir kısmını İstanbul'a çekti. Bu döneme ait bir masraf defteri h.1110 / m.1699'da Belgrad'daki Osmanlı askerî gücü hakkında bir fikir verir. Aşağıda verilen tablodaki sayıların açıkça gösterdiği üzere Bâbîâli, 26 Ocak 1699'da imzalanan antlaşmayı takip eden üç aylık süre içinde kapıkulu neferatının neredeyse 1/3'ünü geri çekmişti. Bâbîâli, Hasburg serhaddinin kilidi olan bu kaledeki kapıkulu nefer sayısını daha sonra da azaltmaya devam edecekti. Öyleki Edirne Vakası'nda Karlofça Antlaşması'nı hazırlayan barış hizbinin iktidardan uzaklaşması üzerine Viyana'da yeni bir Türk harbinin beklendiği

¹⁹⁶Türkmen, XVI. Yüzyılda Belgrad, s.351.

¹⁹⁷Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyli Fezleke*, s.1516.

¹⁹⁸Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyli Fezleke*, s.1566.

¹⁹⁹Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, s.330.

günlerde, Petervaradin garnizonu komutanı Nehem, Belgrad'daki Osmanlı gücünün çok az sayıda askerden meydana geldiğini yazacaktı.²⁰⁰

Tablo XII: 1699'da Belgrad Kalesi'ndeki Osmanlı garnizonu²⁰¹

Birlik	Şubat	Mart-Nisan	Mayıs
Kapıkulu yeniçerileri	6000	5050	4000
Kapıkulu cebecileri	1500	1402	1204
Kapıkulu topçuları	600	580	522
Kapıkulu top arabacıları	100	100	88
Yerli kulu neferat	3778	3778	3778
Kursluyan taifesi ²⁰²	1060	1060	1060
Toplam	13038	11970	10652

Bir başka dikkat çekici husus ise Belgrad'daki yerli kulu mevcudunun 3 bin 778'e çıkmasıydı ki bu elimizde sağlıklı bir bilgi bulunan 1692 senesindeki mevcuda (2 bin 45) göre ciddi bir artış yaşandığı anlamına gelir. Defterdeki kayıtlar dikkatle incelendiğinde bu artışın önemli bir kısmının Varad Kalesi'nin yerli kulu neferlerinin Belgrad muhafazasına gönderilmesi sonucu meydana geldiği anlaşılmaktadır. Hatırlatmak gerekirse Varad Kalesi, Haziran 1692'de Habsburgların eline geçmişti. Varad yerlilerinin 1699'daki sayısı 896 idi; defterde Belgrad yerli kulu ifadesinin karşısında 2 bin 755 nefer yazıyordu. Ayrıca *Neferât-ı Osman Ağa* ismiyle kaydedilmiş 127 nefer daha vardı.²⁰³

Bâbîâli, Belgrad'a Budin nizamı verilmesi için Ali Paşa'ya hüküm gönderdiğinde kaledeki yerli kulu neferatın sayısı yukarıda yazıldığı gibiydi. 14 Muharrem

²⁰⁰OeStA, KA, HKR Protokollen 419 (Exp. 1703), 1233v. Dezember nr.268. Nehem, bir sonraki raporunda Belgrad'a takviye asker gönderildiğini, ancak bunun arkasında yatan sebepleri bilmediğini yazacaktı. Bkz. HKR Protokollen 419 (Exp. 1703), 1245v. Dezember nr.354.

²⁰¹BOA, C.AS. 871/37331.

²⁰²Belgede Kursluyan taifesi, yani Thökely İmre'nin Macar askerinin Niğbolu'ya gönderileceği ifade edilmektedir.

²⁰³BOA, C.AS. 871/37331. Osman Ağa neferatı, daha sonra gösterileceği üzere humbaracı askeridir.

1111'de, miladi takvimle Temmuz 1699'da, Bâbîâli, Belgrad Kalesi'ndeki yerli kulu nefer sayısının 1683 öncesinde Budin'de mevcut yerli kulu sayısına, yani 5 bin 555'e çıkarılmasını istemişti. Bâbîâli'nin kayıtlarına göre Belgrad'ın yerli kulu neferi, kaledeki Budin yeniçerileri ve Varad askeriyle birlikte 2 bin 979 idi; noksan kalan 2 bin 576 nefer müceddeden tahrir edilecekti.²⁰⁴

Birkaç ay arayla tutulmuş iki kayıtta, Belgrad yerli kulu neferatının mevcuduna dair çok farklı iki sayının nasıl meydana geldiğini izah etmek kolay değildir. Makul görünen tek açıklama, Belgrad anbarından kâğıt üzerinde mevcut nefer sayısı dikkate alınarak tayinat dağıtılmış olabileceğidir. Nitekim ismi var cismi yoklara yapılan masraflar Osmanlı hazinesi için bir gider kalemiyken, başkaları için gelir kapısı olabiliyordu.

Belgrad Kalesi'ne Budin nizamı verilmesine dönersek; Bâbîâli, Belgrad garnizonunda hangi birliğe ne kadar asker yazılacağını gösteren bir icmal defterini de Belgrad Muhafızı Ali Paşa'ya hitaben kaleme aldığı hükümle birlikte göndermişti. Defterdeki bilgilere göre Belgrad Kalesi'nde elan 588 nefer süvari bulunuyordu ki bu sayı Budin'de olandan 20 nefer daha fazlaydı. Bâbîâli, süvari sayısının aynen korunmasını istemişti. Mevcut süvarinin ekseriyeti (416 nefer) Varad Kalesi'nin farisan, gönüllüyan yahut kapudan cemaatleriyle sipahilerinden oluşuyordu.²⁰⁵

İcmaldeki bilgilere göre en büyük nefer açığı yerli yeniçeri cemaat ve bölüklerindeydi. Garnizonda mevcut yerli yeniçerilerinin mevcudu yalnızca 888 iken, bu sayının 3 bin 331'e tamamlanması icap ediyordu; eksik, tam olarak 2 bin 423 neferdi.²⁰⁶ Yeniçeri birliklerinde büyük bir eksik söz konusuyken diğer piyade ve yardımcı unsurlarda Belgrad garnizonundaki nefer sayısı 1683 öncesinde Budin'de olduğundan daha fazlaydı. Müstahfız, cebeci ve topçu neferatının toplamı bin 11 iken, bu sayı barutçuyan ve müstahfızan-ı barutçuyan da dâhil olmak üzere Budin'de yalnızca 889 idi. Bâbîâli, Belgrad garnizonunda mevcut bulunmayan barutçu ve barutçuyan müstahfızı ile humbaracı kadrolarına sırasıyla 90 ve 30 neferin Belgrad'ın yerli cebeci, topçu ve

²⁰⁴BOA, D.BŞM.d. 957, s.8.

²⁰⁵BOA, D.BŞM.d. 957, ss.2-3.

²⁰⁶BOA, D.BŞM.d. 957, s.4.

müstahfızlarından tebdilen yazılmasını istiyordu; fazla kalan 122 nefer ise azeban kadrolarına nakledilecekti.²⁰⁷ Azeb cemaatlerine 122 nefer nakledildikten sonra Budin nizamı için eksik kalan 44 nefer de müceddeden tahrir olunacaktı.²⁰⁸

Bâbîâli, yoklamada ortaya çıkan namevcutların yerine yazılacakların ve müceddeden tahrir edilecek neferatın “*ol havâlide iftâ-yı ömr ile serhad ahvâline vukûf-ı tâm tahsîl eylemiş ağalar ve ihtiyârlar buldurulub istişâre ve ma’rifetleriyle ‘amel-mânde, pîr ve sabî makûlesi olmayub ceng ü harb ve razm ü darbe kâdir tâmü’s-silâh ve tûvâna serhad yiğitlerinden cem’*” edilip yevmi 10 akçe ile deftere kaydedilmesini istiyordu.²⁰⁹

Ali Paşa, Bâbîâli’nin istekleri doğrultusunda Belgrad garnizonuna Budin nizamını kısa sürede vererek esami defterini 20 Rebîü’l-evvel 1111 / 15 Eylül 1699 tarihinde mühürleyerek İstanbul’a gönderdi.²¹⁰ Belgrad’ın yeni askerî nizamının Temeşvar’da olduğundan çok daha kısa sürede tamamlanması, burada Bâbîâli’nin tayin ettiği ücretle asker istihdam etmeyi başarabilmesiyle ilgilidir ki bu da Belgrad’a süvariden ziyade piyade nefer yazılmasıyla alakalıdır.

Muhafız Ali Paşa ve Budin nizamının tatbiki için İstanbul’dan tayin edilen Ömer Efendi’nin²¹¹ gönderdiği deftere kaleminden yazılan telhiste, Belgrad Kalesi’ndeki yeni Osmanlı garnizonunun 630 nefer süvari ve 4 bin 936 nefer piyadeden mürettep olduğu açıkça yazar.²¹² Buna göre Belgrad garnizonu, Bâbîâli’nin öngördüğünden fazla, toplam 5 bin 566 nefer olmak üzere tertip edilmişti; bunların 2 bin 633’ü müceddeden tahrir olunmuş neferdi. Bu fazlalık muhtemelen Bâbîâli kalemlerindeki bilgi ile Belgrad’daki mevcut durum arasındaki ihtilaftan kaynaklanıyordu. Nitekim Temeşvar’dan Belgrad’a gönderilen 37 nefer Varad askerine²¹³ dair bilgi, Ali Paşa’ya gönderilen hüküm

²⁰⁷BOA, D.BŞM.d. 957, ss.4-5.

²⁰⁸BOA, D.BŞM.d. 957, s.5. Yukarıda sayılan bu muharip unsurlardan başka Belgrad divanı için ayrıca 59 çavuş yazılacaktı. Bkz. *aynı defter*, s.3.

²⁰⁹BOA, D.BŞM.d. 957, s.8.

²¹⁰BOA, KK.d. 4895, s.3.

²¹¹Temeşvar’a Eğri nizamının verilmesine memur edilen Ömer Efendi ile aynı kimse midir tam olarak tespiti güçse de, Bâbîâli’nin Belgrad’daki vazifesini kısa sürede tamamlayan Ömer Efendi’yi Temeşvar’a da göndermiş olabileceği yüksek bir ihtimaldir.

²¹²BOA, KK.d. 4895, s.3.

²¹³Bu konuda bkz. s.140.

ve icmal defterinde yer almıyordu. Müceddeden tahrir edilen neferatın sayısındaki fazlalık ise kolayca, Budin nizamının teknilinden önce yapılması emredilen yoklamada ortaya çıkan namevcutlarla açıklanabilir.

Diğer taraftan esami defteri bütün olarak incelendiğinde, Belgrad garnizonunun 1683 öncesindeki Budin nizamının bir kopyası değil, fakat yerinde yapılan istişareler neticesinde kendine has bir askerî örgütlenme olduğu ortaya çıkar. Keza Temeşvar'da da yerli ağalar ve ömrünü serhadde vakfetmişlerin sözüyle cemaatlerin sayısı belirlenmiş ve buna göre yeni asker yazılmıştı.

Tablo XIII: Belgrad'ın yeni nizamına göre garnizon tertibi²¹⁴

Piyade	Süvari	Topçu ve Yardımcı
Yerli yeniçeri (1)	Gönüllü (1)	Topçu (1)
Müstahfız (7)	Faris (3)	Humbaracı (1)
Azeb (5)	Varad Kapudan süvarileri (1)	Serhumbaracı Osman Ağa neferleri (1) ²¹⁵
Varad azebleri (3)	Varad sipahileri (1)	Cebeci (1)
Ada palankası müstahfızan ve azebanı (1)		Barutçu (1)
		Barutçu müstahfızı (1)
		Paspan (2)

Yukarıdaki tabloda piyade mi, süvari mi oldukları kayıtlarından anlaşılamayan ve Temeşvar'dan geldiklerinden başkaca bir bilgi bulunmayan 37 nefer bulunmaz. Ayrıca Belgrad garnizonunun esami defterinde ismi yer alan vazifeliler, yani cami hizmetlileri, Belgrad Mukabelesi'nin şakirtleri ve duagular ile divan çavuşlarına da, bunlar muharip unsur olmadıklarından, yer verilmemiştir. Belgrad'daki gayr-i asker neferatın toplamı 93 idi. Bu sayı

²¹⁴Parantez içindeki sayılar kaç ağalık olduğunu gösterir.

²¹⁵Krş. Türkmen, XVI. Yüzyılda Belgrad, s.346. Türkmen, defterde yerli humbaracı neferatına ait kayıtları sehven demirci olarak vermiştir. Türkmen'in, *Cemâ'at-i demirciyân* ve *Cemâ'at-i neferât-ı Osman Ağa Ser-demirciyân* şeklinde okuduğu kayıtlar, Belgrad yerli humbaracıları ile geçici süreyle Belgrad'da bulunan Humbaracıbaşı Osman Ağa'nın humbaracı birliklerine aittir.

toplamdan düşüldüğünde Belgrad garnizonundaki muharip mevcudunun 5 bin 473 olduğu ortaya çıkar.²¹⁶

Bâbîâli, bu kadar büyük bir yerli kulu ordusunun masraflarını karşılayabilmek için Budin nizamının öngördüğü meblağın çok üzerinde bir bütçe ayırmak zorundaydı. Evvela Belgrad Kalesi için Budin nizamından fazla yazılan neferatın yevmiyesi, ikinci olarak askerden bazısına verilen terakki sebebiyle yaklaşık 25 bin akçelik bir artış söz konusuydu. Bu artış ile birlikte Belgrad Kalesi'nin yerli kulunun Osmanlı hazinesine günlük maliyeti 65 bin 677 akçe tutuyordu. Bu hesaba göre Bâbîâli'nin masrafları takriben %38 artmalıydı; ancak Belgrad yerli neferlerinin mevacibi bir guruş 160 akçe hesabıyla ödenecekti. Oysaki Budin yerlilerine ulufeleri 190 akçe üzerinden veriliyordu. Bu durumda Belgrad garnizonunun yerli neferatının senelik ücretleri 145 bin 310 guruş ediyordu ki bu da %50'nin üzerinde bir masraf artışına denk düşüyordu.²¹⁷

Budin nizamının tesisi Bâbîâli için maddî anlamda hayli külfetli olacaktı. Bahsedilen yüksek artışın yanı sıra, Belgrad neferatının mevacip ödemeleri için ocaklık tayin edilmesinde Bâbîâli'nin üstesinden gelmesi gereken başka sorunlar da mevcuttu. Belgrad'ın coğrafi parçası olduğu Semendire Sancağı, gelirleri itibariyle kaledeki yerli kulu neferatın mevacibini karşılayacak zenginlikten oldukça uzaktı. Önceki bölümlerde gösterildiği üzere İstanbul'daki Osmanlı ricali, Semendire de dâhil olmak üzere harbin yıkıcı etkisine maruz kalmış bölgelerde refahı arttırmak için klasik bazı tedbirlere başvurmuştu. Ancak bölgenin mukataa gelirleri Belgrad yerli kulu neferatının mevacibini karşılamaktan uzak olduğu için Bâbîâli, garnizon askerinin en azından tayinatını

²¹⁶Krş. Türkmen, *XVI. Yüzyılda Belgrad*, ss.321-322. 1699'da Belgrad garnizonunun mevcudu hakkında malumat veren İlhan Türkmen, kalede 2 bin 896 atik ve 2 bin 633 cedit, yani din görevlileri ve rütbeliler de dâhil olmak üzere toplam 5 bin 556 asker (!) bulunduğunu ifade ettikten hemen sonra, 56 esamî olarak tespit ettiği din görevlilerini bu toplamdan çıkararak asker sayısını 5500 olarak verir. Ancak defterin hemen başında bulunan icmaline ve içerisindeki esamî kısmına bakıldığında üç başlıkta yazılmış gayr-i askerî unsurların sayısının 93 olduğu anlaşılır. Bkz. BOA, KK.d. 4895, ss.2, 6. Keza Türkmen, atik ve cedit neferatın toplamını da sehven 5 bin 556 olarak verir ki doğrusu 5 bin 566 olmalıdır. Türkmen aynı zamanda defterde *Defter-i neferât-ı Varad* başlığı altında kaydedilmiş 322 nefere dair bilgiyi, bunların geçici görevle Varad Kalesi'nde bulunduğu şeklinde yorumlamıştır. Yukarıda işaret edildiği üzere bunlar Varad'ın Habsburgların eline geçmesinden sonra (1692) Belgrad'a tayin edilen Varad yerli kulu ve sipahileridir.

²¹⁷BOA, KK.d. 4895, s.3.

verebilmek adına, masrafları Belgrad anbarından görölmek üzere, günlük olarak ekmek pişirilip neferata dağıtılmasını emretmişti.²¹⁸

Reayanın yeniden vergi ödeyebilecek duruma geldiği güne kadar geçen zaman zarfında Bâbîâli, nefer ücretlerinin bir kısmını Semendire Sancağı'nda bulunan müstahfız timarlarından tahsis etmişti. Kasım 1702'de Bâbîâli, bu müstahfız timarlarının havass-ı hümayûna tahsis edildiğini ve bu tarihten itibaren Belgrad ve etrafındaki kale ve palankaların yerli kulu askerlerine mevaciplerinin ocaklık olarak verileceğini kale muhafızı Hasan Paşa'ya bildirmişti.²¹⁹ Anonim Osmanlı Tarihi'ndeki kayda göre Belgrad ve etrafındaki kale ve palankalar neferatına Belgrad gümrüğü, Belgrad cizyesi, Yagodina mukataası ve başka bazı münasip mukataalar, Niş, Şehirköy ve Semendire adet-i ağnam vergisi ile Rahova ve Niğbolu Kıbtî cizyesi "*ber-vech-i kabûl*" ocaklık olarak verilmişti; Osmanlı hazinesinden çıkacak meblağ neredeyse 264 bin guruştur. Bu meblağın önemli bir kısmını, mevcudu 5 bin 41 olan Belgrad etrafındaki kale ve palankalardaki askerlerin mevacibi oluşturuyordu.²²⁰

Belgrad Kalesi ile ona tâbi kale ve palankaların neferatlarına tahsis edilmiş ocaklıklar hakkında daha sağlıklı ve kesin bilgiler, h.1120 / m.1708 tarihine ait bir hükümde bulunur. Bu tarihte yapılan bir yoklamaya göre Belgrad Kalesi garnizonunda yevmi 5 bin 65 akçe ile 4 bin 94 nefer istihdam ediliyordu ki bunların senelik mevacibi 160 akçe üzerinden hesap edildiğinde 112 bin 65 esedî guruh tutuyordu. Tâbi kale ve palankalardaki nefer mevcudu ise 4 bin 356 idi ve bunların bir senelik ücretleri, bir guruh 190 akçe hesabıyla, 103 bin guruh ediyordu. 215 bin guruhdan biraz fazla tutan neferat mevacibi için Bâbîâli, 191 bin guruhluk ocaklık tahsis etmiş, kalan yaklaşık 24 bin guruhu da havale ile göndermek üzere karar almıştı.²²¹

²¹⁸BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 605/2121; 2123 (Evâhir-i Muharrem 1113 / Haziran-Temmuz 1701).

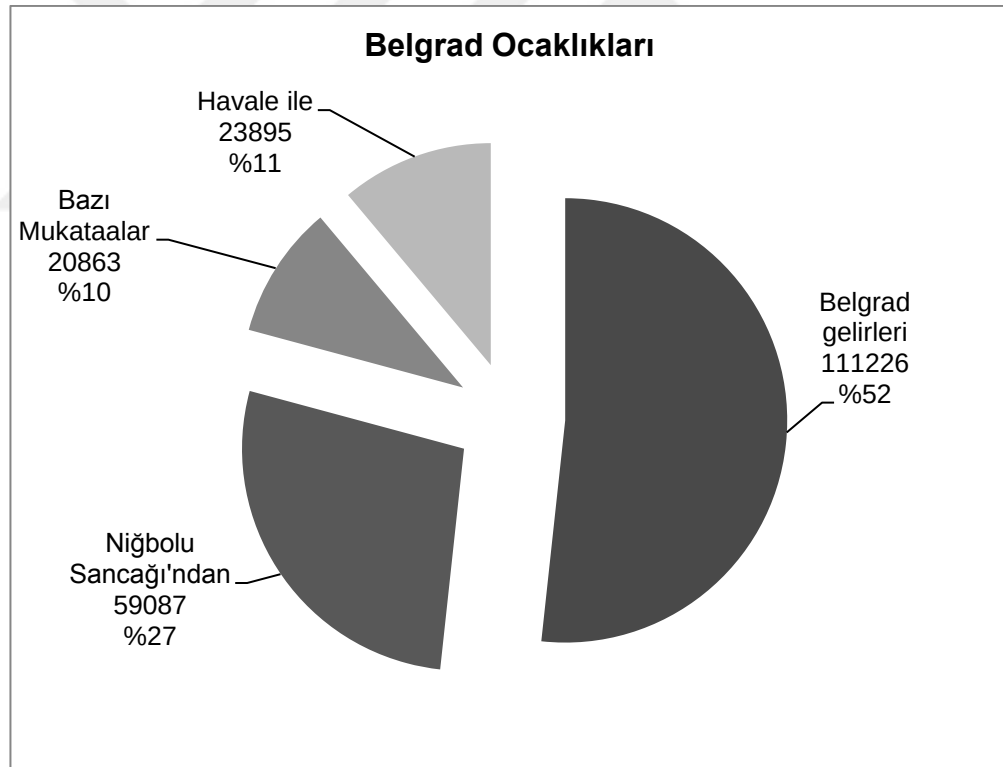
²¹⁹BOA, İE.AS. 45/4076 (27 Cemâziye'l-âhir 1114 / 18 Kasım 1702).

²²⁰Anonim Osmanlı Tarihi, s.211. Yukarıda italik olarak verilen ifade Belgrad neferatına ocaklık tahsisinin de, tıpkı Temeşvar garnizonu yerli kulları için oluşu gibi bir müzakere neticesinde gerçekleştiğini ima etse bile, arşivde buna dair bir belgeye tesadüf etmediğimizi belirtmek gerekir. Diğer taraftan müellif, Belgrad Kalesi'ndeki yerli neferatın mevcudunu 5 bin 611, mevacibini ise senelik 147 bin 446 guruh olarak verir ki, incelediğimiz defterdeki sayılara kıyasla, Anonim Osmanlı Tarihi'nde nefer sayısı az, mevacibi ise fazla gösterilmiştir.

²²¹BOA, MAD.d. 692, s.23.

Bâbiâli'nin Belgrad neferatına havale göndermek usûlünü kısmen de olsa yeniden tercih etmesinin sebebi gün yüzüne çıkan mevacic yolsuzluklarıydı. H.1115'te Belgrad ve etrafındaki kale ve palankaların neferatına ocaklık olarak tahsis edilen Rahova kazası cizyesi, neferata dağıtılmamış, ocaklık beratı hükmüne göre cizyeyi toplamakla görevli ağalar ve zabitleri tarafından usûlsüzce harcanmıştı. İmparatorluğun maliye memurlarının tespitine göre h.1117 senesinden itibaren buharlaşan meblağ 100 bin guruştan daha fazlaydı. Bu durum karşısında İstanbul'daki devlet ricali yolsuzluğa konu olmuş mukataanın ocaklıktan çıkarılmasına, Belgrad Kalesi ve Belgrad'a tâbi kale ve palankalar neferatının mevacipleri ayrı ayrı ödenmek üzere ocaklıklarının yeniden tayin edilmesine karar vermişti.²²²

Tablo XIV: Belgrad Kalesi ve tâbi kalelerin ocaklıkları (h.1120 / m.1708)²²³



²²²BOA, MAD.d. 692, s.24.

²²³BOA, MAD.d. 692, ss.20-23. Grafikteki bilgilere ait metinde verilen ayrıntılar için ayrıca dipnot gösterilmeyecektir.

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere, Belgrad Kalesi'nin ve etrafında ona tâbi kale ve palankaların yerli neferatının mevacibinin yarıdan fazlası, Belgrad gelirleri başlığı altında toplanabilecek mukataalardan karşılanıyordu. Bu başlık altındaki en önemli gelir kalemini Belgrad'ın gayrimüslim ve Kıbtî cizyesi oluşturuyor, bunu Belgrad gümrüğü takip ediyordu. Bir diğer gelir kalemi de Belgrad etrafındaki mukataalardı; Perakin, Semendire, Haçova, Alacahisar gibi yerlerin mukataaları, Sava ve Tuna nehirleri üzerindeki iskelelerin gümrükleri ile Sirem ve Semendire sancaklarında evvelden müstahfız timarı olan bazı timar ve zeamet gelirleri bunlar içinde sayılabilir.

Yekûn olarak bakıldığında anlamlı bir bütün oluşturan diğer mukataalar Niğbolu Sancağı'nın kazalarından tahsis edilmişti. Rahova, İvraca, Lofça ve Zıştovi gibi kazaların avarız, bedel-i nüzul, celebkeşan yahut adet-i ağnam gibi gelirleri bu başlık altında toplanmış gelir kalemleri arasındadır. Fakat sayılan bütün bu mukataaların gelirleri, aynı başlık altında toplanmış ocaklık olarak tayin edilen vergi grubu arasında cüzi bir yer tutuyordu. Belgrad yerli neferlerine Niğbolu Sancağı'ndan tayin edilmiş ocaklıkların dikkate değer olanı, toplam 40 bin gurus tutarındaki, Silistire ile birlikte Niğbolu'nun Kıbtî cizyesi idi.

Tabloda verilen grafikteki üçüncü ocaklık başlığı altında da, bütün içerisinde %10'a tekabül eden Niş, Şehirköy, Yagodina, Ma'den-i İpek mukataaları, Alacahisar adet-i ağnamı gibi vergiler toplanmıştır. Bâbîâli'nin doğrudan doğruya İstanbul tarafından tayin edilen cizyedar eliyle toplanmasına karar verdiği 71 bin 925 gurusluk Niğbolu Sancağı kazalarının gayrimüslim cizyesi ise Belgrad muhafız neferlerinin ocaklıklarından yukarıda işaret edilen sebepler nedeniyle çıkarılmıştı; buna göre yerli kulu neferatın mevacibi için eksik kalan yaklaşık 24 bin gurus havale ile gönderilecekti. Bâbîâli, söz konusu meblağın yine Rahova cizyesinden havale edilmesini istemişti.²²⁴ Sonraki senelerde de bu meblağın ödenmesi için bir dizi bürokratik yazışmayı gerektiren usûlden vazgeçilmeyecekti.²²⁵

Belgrad askerine tahsis edilen ocaklığı hangi bölgelerden ne çeşit gelirlerin meydana getirdiği bir tarafa, mezkûr defterdeki bir başka bilgi de oldukça ilgi

²²⁴ BOA, MAD.d. 692, s.23.

²²⁵ Örneğin bkz. BOA, MAD.d. 10155.

çekicidir. Ocaklık beratının tashihiinde esas alınan yoklamaya göre Belgrad Kalesi'nde 4 bin 94 nefer, etrafındaki tâbi kale ve palankalarda ise 4 bin 356 nefer mevcuttu. Belgrad'a Budin nizamı verildiği günden itibaren garnizondaki Osmanlı askerî gücü dörtte bir oranında erozyona uğramıştı. 5 bin 566 neferden mürettep olması öngörülen ve bu sayıyı tamamlayacak şekilde cedit nefer yazılan Belgrad Kalesi yerli kulu askerinden toplam bin 472 nefer, yani %26'dan biraz daha fazlası adeta buharlaşmıştı. Belgrad'a tâbi kale ve palankalardaki namevcut oranı ise nispeten düşük olmasına rağmen, ciddi bir kayıp söz konusuydu: 705 nefer, bir başka ifadeyle olması gereken nefer sayısından %14 noksan bulunuyordu.

Yoklama sonucunda ortaya çıkan nefer sayılarına göre ocaklık beratının yenilenmesi ve garnizonun Budin nizamına tekmilinin talep edilmemesi, Bâbîâlî'nin 1708 öncesinde (muhtemelen h.1118 / m.1706-1707) Belgrad Kalesi'ndeki Osmanlı garnizonunun Budin nizamının öngördüğünden daha az sayıda askerden oluşmasını kabullendiğine işaret eder. Tam olarak hangi tarihte Belgrad garnizonundaki yerli kulu asker mevcudunun azaltılmasına karar verildiğini söylemek mümkün değilse de, Budin nizamının tamamlanmasını takip eden ilk birkaç senede Bâbîâlî'nin Rumeli'nin kilidini kalabalık bir garnizonla tutmak fikrinde ısrarcı olduğu kesindir. Öyle ki Mart 1701'de Belgrad Muhafızı Hasan Paşa'ya hitaben yazılan bir hükümde, yerli yeniçeriler başta olmak üzere yerli kulu neferatın "*ba'zıları milel-i muhtelifeden olub hidmete 'adem-i ehliyet ve istihkakları olduğundan*" nizamın bozulduğunu ve bunların isimlerinin defterden çıkarılarak yerlerine "*hidmete yarar güzîde yiğitler*" yazılması istenmişti.²²⁶ Keza Belgrad garnizonundaki yerli kulu neferatın gediklerinde mahlûl meydana geldikçe Büyük Harp sırasında toprağını kaybetmiş timar ve zeamet sahiplerinin deftere yazılmasının emredilmesi²²⁷ de Bâbîâlî'nin bu konudaki hassasiyetini göstermektedir.

İstanbul'daki devlet ricali, 1708 sonrasında, h.1124 / m.1712 ve h.1125 / m.1713 tarihlerinde Belgrad garnizonundaki neferatın yoklanması için ferman çıkarmıştı. 1712'de Belgrad muhafızından, garnizonu izinsiz terk edenlerin

²²⁶BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 515/1786 (Evâil-i Şevvâl 1112).

²²⁷BOA, D.BKL. 46/1 (12 Şaban 1115 / 21 Aralık 1703).

isimlerini defterden silerek yerlerine yeni nefer yazılması istenmişti. Osmanlı padişahı, “*serhadd-i mansûremin bir neferi noksân olmamak üzere*” ağa ve zabıtlara uyarıda bulunmayı da ihmal etmemişti.²²⁸ Kısa bir süre sonra, 25 Eylül 1713’te Dergâh-ı âli gedikli çavuşlarından Mehmed Ağa, Belgrad Kalesi ve etrafındaki kale ve palankaların yerli kulu neferatının yoklanması için tayin edildi. Defterdar Sarı Mehmed Paşa’nın serhadlerin nizamı için tavsiye ettiği tedbirlerden biri neferatın düzenli olarak yoklanması idi, fakat iki yoklama arasındaki sürenin bu kadar kısa olmasının sebebi, Bâbîâlî’nin yerel makamların yaptığı yoklamaya güvenmemesiydi. Beşinci bölümde ayrıntılı bir şekilde anlatılacağı üzere yoklamada yapılan hileler, Osmanlı maliyesinin zarara uğramasına sebep oluyor ve serhad garnizonlarının gücünü erozyona uğrattıyordu; diğer taraftan yerel askerî ricalin de zenginleşmesine imkân tanıyordu.

Mehmed Ağa yoklama işini 23 Mart 1714’te bitirdi ve defterini Bâbîâlî’ye gönderdi. Yoklama sonucuna göre Belgrad Kalesi’ndeki muharip yerli nefer mevcudu yalnız 3 bin 168 idi.²²⁹ Oysaki yoklamaya esas alınan h.1118 tarihli defter, Belgrad Kalesi’ndeki Osmanlı garnizonunda istihdam edilen yerli neferlerin sayısını, gayr-i muharip unsurlarla birlikte 4 bin 155 olarak veriyordu. Yoklama neticesinde Belgrad Kalesi’ndeki namevcutların sayısı 947 çıkmıştı ki bu yaklaşık olarak %23 gibi bir kayıp oranına tekabül ediyordu. Sayıca en fazla eksiğe yerli yeniçeriler arasında rastlanıyordu. Belgrad garnizonunun en kalabalık asker grubunu meydana getiren yerli yeniçerilerden işinin başında bulunan nefer sayısı bin 438, namevcutların sayısı ise 551 idi; kayıp oranı %38’in biraz üzerindeydi.²³⁰

Defterde Belgrad Kalesi’nin yerli kuluna dair bilgilere bakıldığında bir şey daha dikkat çeker. Budin nizamının tamamlanmasından sonra Belgrad garnizonunun sadece asker mevcudu azalmamış, aynı zamanda bazı cemaatler bütünüyle kaybolmuş, bazıları ise yeni kurulmuştu. 1699’da Belgrad garnizonunun bir

²²⁸ BOA, MAD.d. 10155, s.20 (20 Receb 1124 / 23 Ağustos 1712).

²²⁹ Defterin icmalinde verilen toplamda cami hizmetlileri, Belgrad mukabelesi hüddamı ile şakirtler yer almaz; bunların sayısı ayrıca verilmiştir. Toplam içerisinde verilen 40 neferlik Belgrad çavuşları da, gayr-i muharip unsur kabul edilerek Belgrad yerli kulu nefer mevcudundan çıkarılmıştır. İcmal için bkz. BOA, MAD.d. 6376, ss.2-4.

²³⁰ BOA, MAD.d. 6376, s.4.

parçası olan Humbaracıbaşı Osman Ağa idaresindeki humbaracılar 1714 tarihli defterde görünmezler. Bununla birlikte Sava Nehri üzerine yapılmış köprüyü korumak için köprücüyân cemaati, Sirem Sancağı'nın timar ve zeamet sahipleri, neccar ve kalfa cemaati, Belgrad Sarayı'nın müstahfizanları, mirî ahengeran cemaati ve lağımçı cemaati garnizonun *yeni* unsurları arasındadır.²³¹ Söz konusu *yeniliği* doğru yorumlamak için, bu cemaatlerdeki neferlerin esamisinin 1699 defterinde başka cemaatlerin başlığı altında bulunabileceği, zaman içerisinde ihtiyaca göre ihdas edilmiş yeni cemaatlere buralardaki fazla askerin kaydırılmış olabileceği ihtimallerini de hatırdâ tutmak gerekir.

Yine 1714 tarihli defterde mütekaitler cemaati olarak esamisi ayrı başlık altında verilmiş ve Belgrad nizamının ilk defteri olduğundan 1699 tarihli defterde bulunmayan bir başka grup daha vardır. Esasen bu başlık altındaki neferat, cemaatin defterdeki isminin çağrıştırdığından farklı olarak, sadece emeklilerden oluşmaz. Yerli yeniçerilerin yüksek rütbeli subayları, örneğin yerli yeniçeriler ağası, alemdarı ve halifelerinin isimleri de bu başlık altında verilmiştir.²³²

Mehmed Ağa'nın görevi sadece Belgrad Kalesi'ndeki Osmanlı garnizonunu değil, fakat aynı zamanda Belgrad etrafındaki kale ve palankaların da neferatını yoklamaktı. Aynı defterin devamında da bahsi geçen bu kale ve palankalardaki askerî gücün mahiyeti hakkında bilgi bulmak mümkündür. Bâbiâli, Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasından sonra bu kalelerde 5 bin 41 yerli kulu nefer istihdam etmişti; 1708'de ise bunların mevcudu 4 bin 356'ya gerilemişti. H.1126 yoklamasında ise bu istihkâmlarda ancak 3 bin 774 nefer sayılmıştı; namevcutların toplamı 757 idi. Bu askerî gücün dağılımına bakıldığında, ekseriyeti 50 ile 200 kişilik küçük garnizonlar tarafından işgal edilmiş 39 kale ve palankada bulundukları anlaşılır. Sayıca en büyük askerî birlik, 327 neferin istihdam edildiği Sava Nehri sahilindeki Bögürdelen Kalesi'nde²³³ bulunuyordu. Daha sonra Konak Palankası (253), Semendire Kalesi (222) ve Niş Kalesi (201) asker sayısı itibarıyla dikkat çeken diğer yerlerdi.²³⁴

²³¹BOA, MAD.d. 6376, ss.2-4.

²³²BOA, MAD.d. 6376, s.36.

²³³Bugün Sırbistan sınırları içerisindeki Šabač şehridir.

²³⁴BOA, MAD.d. 6376, ss.4-7.

Sonuç olarak Osmanlı-Habsburg Harbi'nin arifesinde Belgrad Kalesi ve etrafındaki Osmanlı istihkâmlarında toplam 6 bin 942 yerli kulu asker bulunuyordu. Elbette Habsburg serhaddinin en önemli bölgesindeki Osmanlı askerî gücü bundan ibaret değildi. Bâbıâli, 1699 sonrasındaki askerî stratejisi için büyük bir önemi haiz olan Belgrad Kalesi'nde başlıbaşına bir garnizon büyüklüğünde kapıkulu askeri de bulunduruyordu.

Daha önce harp senelerinde ve Osmanlı-Habsburg barışından hemen sonraki aylar içinde Belgrad garnizonundaki Dergâh-ı âli neferatının mevcudu hakkında bilgi verilmişti. Belgrad'ın Osmanlılar tarafından yeniden fethinden barışın ilan edildiği tarihe kadar kalede 6 binin üzerinde kapıkulu yeniçerisi vardı. Sonraki birkaç ay içinde bunların sayısının 4 bine kadar düşürüldüğünü ve Bâbıâli'nin merkezî ordunun askerlerini cephe hattından çekmeye devam ettiğini de hatırlatmak faydalı olacaktır. Bu askerî stratejinin neticesinde Belgrad'daki Dergâh-ı âli yeniçerilerinin sayısı, 1701'de 2 bin 500'e kadar gerileyecekti. Bu haliye bile Belgrad Kalesi, imparatorluğun taşrasına dağılmış kapıkulu yeniçerilerinin Bağdat'ın ardından en kalabalık sayıda bulunduğu yerdirdi.²³⁵ Bu tarihten itibaren Belgrad'daki Dergâh-ı âli yeniçerilerinin mevcudunda dalgalanmalar olmakla birlikte önemli miktarda bir azalma gözlenmeyecektir.

Aşağıdaki tabloda yer alan iki tarihe ait veriler ayrıca izaha muhtaçtır. Ocak 1704 tarihindeki kapıkulu yeniçeri mevcudunu gösteren sütundaki koyu renkli alan, Rákóczi İsyanı sebebiyle Belgrad'a takviye gönderildiği varsayılan 500 kişilik bir yeniçeri birliğini gösterir. Râşid Mehmed Efendi'nin vekayinamesindeki bir kayıt²³⁶ dikkate alındığında Belgrad garnizonunun güçlendirildiği anlaşılabilir. Ayrıca mühimme defterinde yer alan ilgili hükümde²³⁷ açıkça Temeşvar Kalesi'ndeki garnizona takviye olarak Belgrad'daki Dergâh-ı âli yeniçerileri ve yamaklarından mürettep 500 asker gönderilmesinin ferman edildiği görülmektedir. Dolayısıyla bu sırada Belgrad'a gelen takviyenin, zaten eksilen mevcudu tamamlamak için gönderilmiş olması gerektiği ortaya çıkar. Filhakika 1704-05 tarihli icmal defterin de açıkça gösterdiği üzere Belgrad'daki Dergâh-ı

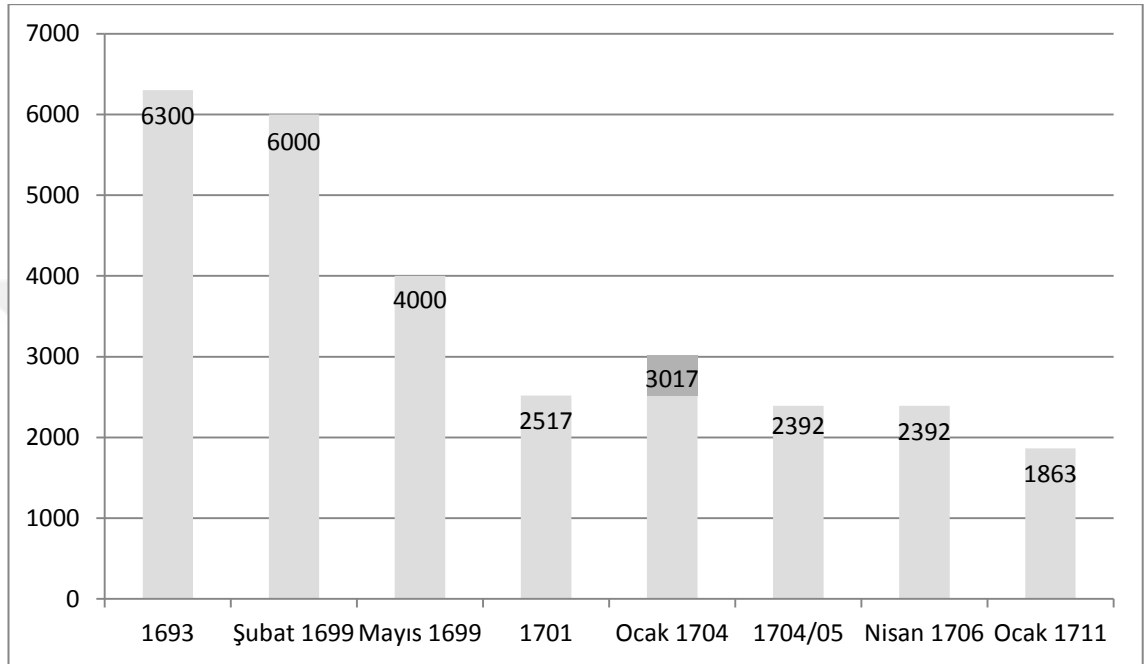
²³⁵ Bu konudaki sayılar için bkz. s.87, Tablo IV: *h.1113'te önemli bazı garnizonlarda Dergâh-ı âli yeniçeri mevcudu.*

²³⁶ Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, s.723.

²³⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 116/629 (Evâil-i Ramazan 1115).

âli yeniçeri mevcudu yüzyılın başına göre küçük de olsa bir miktar azalmıştı. Şu halde, Ocak 1704 tarihindeki mevcudu gösteren sütundaki bilgiye her zamankinden daha fazla şüpheyile yaklaşmak gereklidir.

Tablo XV: Belgrad Kalesi'ndeki Dergâh-ı âli yeniçerileri mevcudu (1693-1714)²³⁸



Şayan-ı dikkat bir başka bilgi de Ocak 1711 tarihinde Belgrad Kalesi'ndeki kapıkulu yeniçeri mevcudunun 2 binin altına düşmesidir. Bu azalmanın sebebi Bâbîâli'nin yeni bir Rus seferi için hazırlıklarını hızlandırması olmalıdır. Nitekim Osmanlı başkentinden, sefer lojistiğinin bir kısmının Belgrad'daki harp sanayiinden karşılanması için fermanlar gönderilmişti.²³⁹ Belgrad Muhafızı Abdi Paşa'dan özel olarak 150 parça tonbaz arabası, 150 parça kayık, 30 parça cisr-i kebir tonbazı hazırlanması istenmişti.²⁴⁰ Bâbîâli gerçi Dergâh-ı âli askerinin sayısını, gerek yeniçeri gerekse cebeci ve topçu cemaatlerinde, önemli

²³⁸Metin içinde bahsedilmeyen tarihlere ait bilgiler şu belgelerden alınmıştır: 1704/1705 için bkz. BOA, MAD.d. 3923, s.5; Nisan 1706 için bkz. BOA, İE.ML. 112/10678; Ocak 1711 için bkz. C.AS. 93/4259. 1693-99 tarihleri arasındaki sayılar hakkında bkz. ss.178-179.

²³⁹Belgrad'a ve Bosna'ya bu konuda gönderilen hükümler için bkz. M.Münir Aktepe, "1711 Prut Seferiyle İlgili Belgeler", *İ.Ü. Tarih Dergisi*, 34, 1984, ss.38-41, 44. 1711 Prut Seferi lojistiğinde Belgrad'ın yeri ve önemi için ayrıca bkz. Hakan Yıldız, *Haydi Osmanlı Sefere! Prut Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*, İstanbul, 2006, ss.118-122.

²⁴⁰BOA, C.AS. 369/15279.

miktarda arttırmak için karar vermişti.²⁴¹ Fakat Belgrad'daki kapıkulu yeniçerilerinin cüzi bir kısmının harbe katılmak yahut Moskof serhaddindeki kalelerin muhafazası için garnizondan ayrılmış olması da bir ihtimaldir.

Belgrad garnizonundaki kapıkulu askerleri arasında yeniçerilerden başka cebeciler, topçular ve top arabacıları gibi unsurları da saymak gerekir. 1683-99 Harbi senelerinde Belgrad'da sayıları 2 binin üzerinde bulunan bu üç sınıftan askerler, barış zamanında da Belgrad garnizonunun önemli parçalarından birisi olarak kaldı. H.1114 / m.1702-03 tarihinde Belgrad Kalesi'nde 740 nefer Dergâh-ı âli cebecisi ile birlikte 407 nefer kapıkulu topçusu ve 67 nefer de top arabacısı mevcuttu.²⁴² Tıpkı diğer cemaatler için söz konusu olduğu gibi, cebeci, topçu ve top arabacıların da mevcudu sabit değildi ve zaman içinde değişmişti. Nisan 1706'da kalede 513 nefer cebeci, 343 nefer topçu ve 65 nefer top arabacı kapıkulu askeri vardı.²⁴³ 1708-09'da ise Belgrad Kalesi'nde 437 kapıkulu cebecisi muhafız olarak bulunuyordu.²⁴⁴

Belgrad Kalesi'deki yerli kulu ve Dergâh-ı âli askerlerinin zaman içindeki mevcuduna dair yukarıda sıralanan fragmanları bir araya getirdiğimizde, Habsburg serhaddindeki en büyük Osmanlı garnizonunun resmi daha da belirgin bir hale gelir.

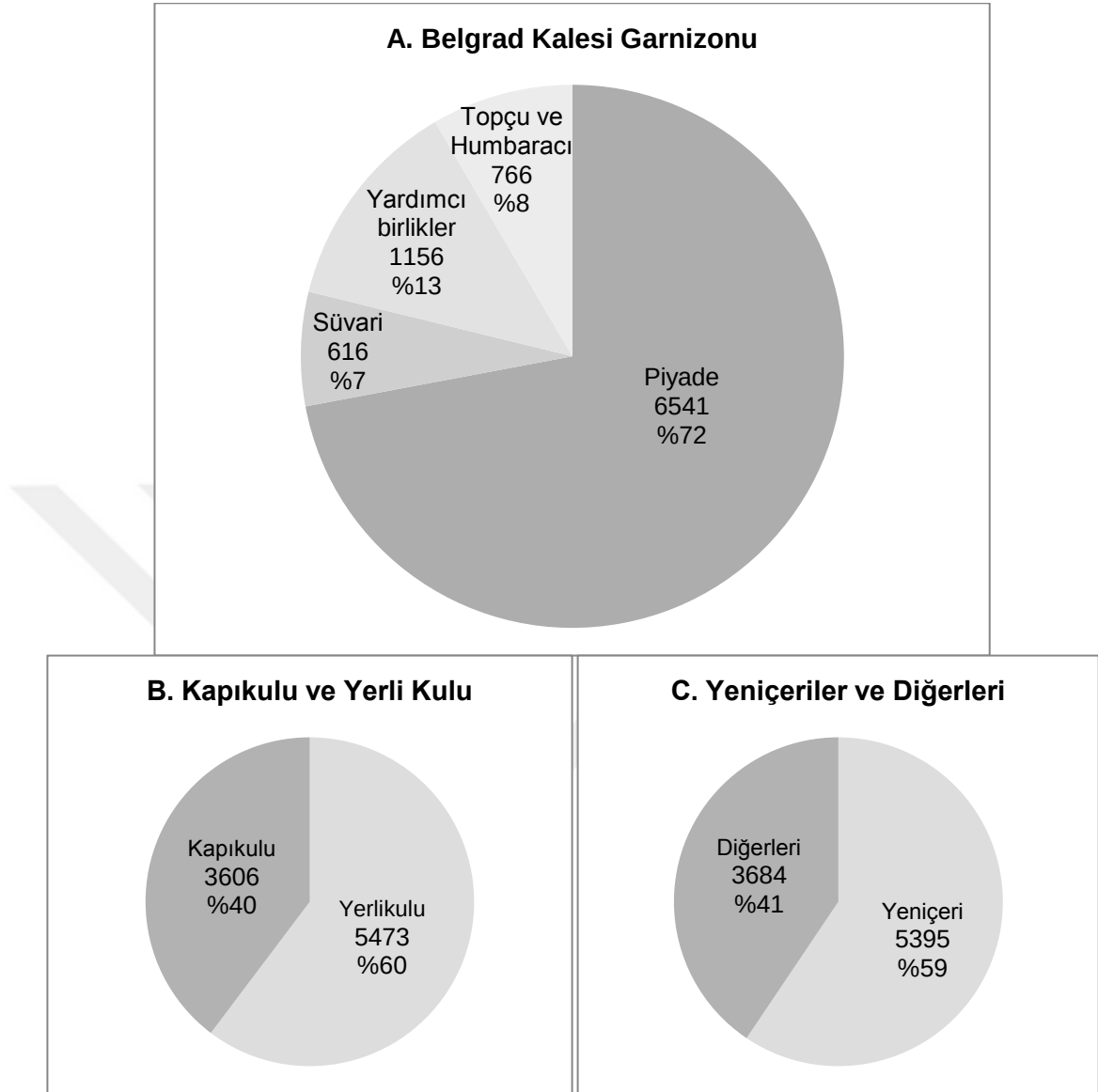
²⁴¹Kurat, *Prut Seferi*, cilt I, s.174.

²⁴²BOA, D.BŞM.d. 1029.

²⁴³BOA, İE.ML. 112/10678.

²⁴⁴BOA, C.AS. 837/35730.

Tablo XVI: Belgrad garnizonunun terkihi (1703/04)



Söz konusu tarihte Belgrad garnizonunun terkihini –Osmanlı vesikalarındaki boşluğa rağmen- en doğru şekilde yansıtan yukarıda tabloya göre, kaledaki Osmanlı askerinin sayısı 9 bin 79 idi. Bu sayı, incelediğimiz dönem içerisinde Belgrad'daki garnizonun en kalabalık olduğu döneme aittir. Mevcudun %72'si piyade iken, %8'i topçu ve humbaracı, %13'ü yardımcı sınıflardan oluşuyordu. Süvari askerinin oranı ise ancak %7 idi (Bkz. Grafik A). Bu verileri Temeşvar Kalesi'ndeki Osmanlı askerî kuvvetiyle²⁴⁵ karşılaştırdığımızda, piyade oranının

²⁴⁵Krş. s.150, Tablo XI: *Temeşvar Kalesi'ndeki Osmanlı garnizonunun terkihi (Ocak 1704)*.

neredeyse aynı olduğu, fakat en bariz farkın süvarilerin sayısı ve oranında bulunduğu görülür. 1704'te Temeşvar'daki süvari sayısı bin 10, bunların genel içindeki oranı da %17 idi. Belgrad'da ise, daha kalabalık bir garnizon tarafından işgal edildiği halde, daha az sayıda ve daha küçük oranda bir süvari grubu bulunuyordu. Bu farkın temel sebebi, Temeşvar Kalesi'nin içinde bulunduğu coğrafya sebebi ile ciddi miktarda süvari askerine ihtiyaç duymasıydı.²⁴⁶ Belgrad'daki yardımcı sınıfların sayıca fazla olması ise, doğrudan doğruya, kalenin Habsburg serhaddinde Osmanlı askeriyesinin lojistik üssü olmasıyla alakalıdır.²⁴⁷

Belgrad Kalesi'ndeki Osmanlı garnizonu aynı zamanda gerek kapıkulu asker sayısının fazlalığı (Grafik B), gerekse ister yerli kulu olsun ister Dergâh-ı âli, yeniçeri unvanlı neferatın ekseriyeti meydana getirmesiyle Temeşvar garnizonundan ayrılır. Belgrad'ın bir başka dikkat çekici özelliği de kalede toplam 766 nefer topçu ve humbaracının istihdam edilmiş olmasıdır. Temeşvar'daki topçu ve humbaracı neferi mevcudunun (230 topçu ve 40 humbaracı) neredeyse üç katı sayıda asker, kalenin tabyalarında yahut diğer istihkâmlarında savaşmak için hazırды.

Belgrad'a verilen Budin nizamını gösteren defterden²⁴⁸ yahut ale'l-esâmi yoklama defterinden²⁴⁹ Belgrad Kalesi'nin en azından bazı önemli yapıları hakkında da bilgi edinmek mümkündür. Birer müstahfız ve birer paspan cemaatleri tarafından işgal edilen Kal'a-i bala ve Kal'a-i zir, yani aşağı kale ve yukarı kale kadim zamanlardan beri Belgrad'ın savunma merkezıydı. Bunlar haricinde Beyaz Tabya, Liman Tabyası, Tabya-i kebir, Tabya-i bâb-ı cedîd, Şehriyari Tabyası gibi istihkâmlarda da müstahfız bulunuyordu. Bunlardan başka Sava Nehri'ndeki ada üzerinde bulunan bir yeni palankada da müstahfız ve azeb askeri görevliydi.

²⁴⁶BOA, D.BKL.d. 32301, s.1. Ayrıca bkz. s.157.

²⁴⁷Bu konuda bir örnek vermek gerekirse, 1716'da Osmanlı askerî ricali Petervaradin Kalesi'ni kuşatmaya karar verdiğinde, ordu-yı hümâyûnun ateş gücünün eksiği Belgrad cephaneliğinden verilen top ve mühimmatı ile giderilmişti. Bkz. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, s.855; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, s.1013.

²⁴⁸BOA, KK.d. 4895.

²⁴⁹BOA, MAD.d. 6376.

Esami defterlerinde kalelerin fizikî yapıları hakkında bazı bilgiler bulmak mümkünse de, bunlar kalenin evsafı hakkında fikir edinmeye imkân vermez. Belgrad Kalesi, yukarıda sayılan yapıların bir kısmını 1688'den itibaren peyderpey yapılan tamir ve tahkim işlerine borçluydu. Vakıa Belgrad Kalesi, fethini takip eden senelerde I. Süleyman tarafından güçlendirilmişti. 17. asrın sonuna kadar kalenin bu dönemde aldığı şekli koruduğunu düşünebiliriz, zira daha önce de vurgulandığı üzere, özellikle Budin'in fethinden sonra Osmanlıların iç ilde kalan bir kalenin modernizasyonu için para harcamaları gerekmedi. Şu halde Büyük Harp öncesinde Belgrad Kalesi, askerî devrimin kale mimarisi ve mühendisliği alanındaki izlerini *trace italienne* usûlünde inşa edilmiş kaleler kadar taşııyordu. Nitekim Evliya Çelebi, Belgrad'ı tasvir ederken kale duvarlarını çevreleyen 116 adet kuleden bahsediyor, fakat tek bir tabya bile zikretmiyordu.²⁵⁰ Belgrad Kalesi'ni gördüğünde Osmanlı seyyahını özellikle etkileyen şey, iç kale yani yukarı kale içinde ayrı bir hendekle çevrilmiş bir başka iç kale olmasıdır: “*Nâdir görmüşüzdür. Eğer var ise böyle metânet üzere değildir.*” Seyahatname'nin yazarı muhtemelen, kendi ifadesiyle cephanelik olarak kullanılan yüksek ve sağlam kulelerden etkilenmişti, zira yukarı kale içindeki iç kale haricinde Belgrad Kalesi'nin pek de sağlam bir yapı olduğunu düşünmüyordu. Şayet zaman içinde harabeye dönmüş duvarları tamir ettirilirse, Belgrad Kalesi eski gücüne yeniden kavuşacaktı.²⁵¹

Evliya Çelebi'den birkaç sene sonra Belgrad'ı görmek fırsatı bulan Johanne Benaglia da kalenin tamir ve tahkim edilmesi halinde son derece önemli bir askerî mevzi olacağını düşünüyordu, zira bir tepelik üzerine kurulmuş kale, kulelerle desteklenmiş surlarla çevrili olmaktan başka aynı zamanda nehre kadar uzanan yarılarla korunuyordu.²⁵²

Bavyera Prensi Max Emanuel 1688'de Sava Nehri'ni geçtiğinde muhtemelen yukarıda tasvir edilen kaleden daha güçlüsünü bulmamıştı. Nitekim Almanca kaleme alınmış bazı kaynaklar, 1686'da Budin'in düşmesinden sonra Belgrad'ın çağın askerî mühendislik prensiplerine uygun olarak tahkim edildiğini iddia etse

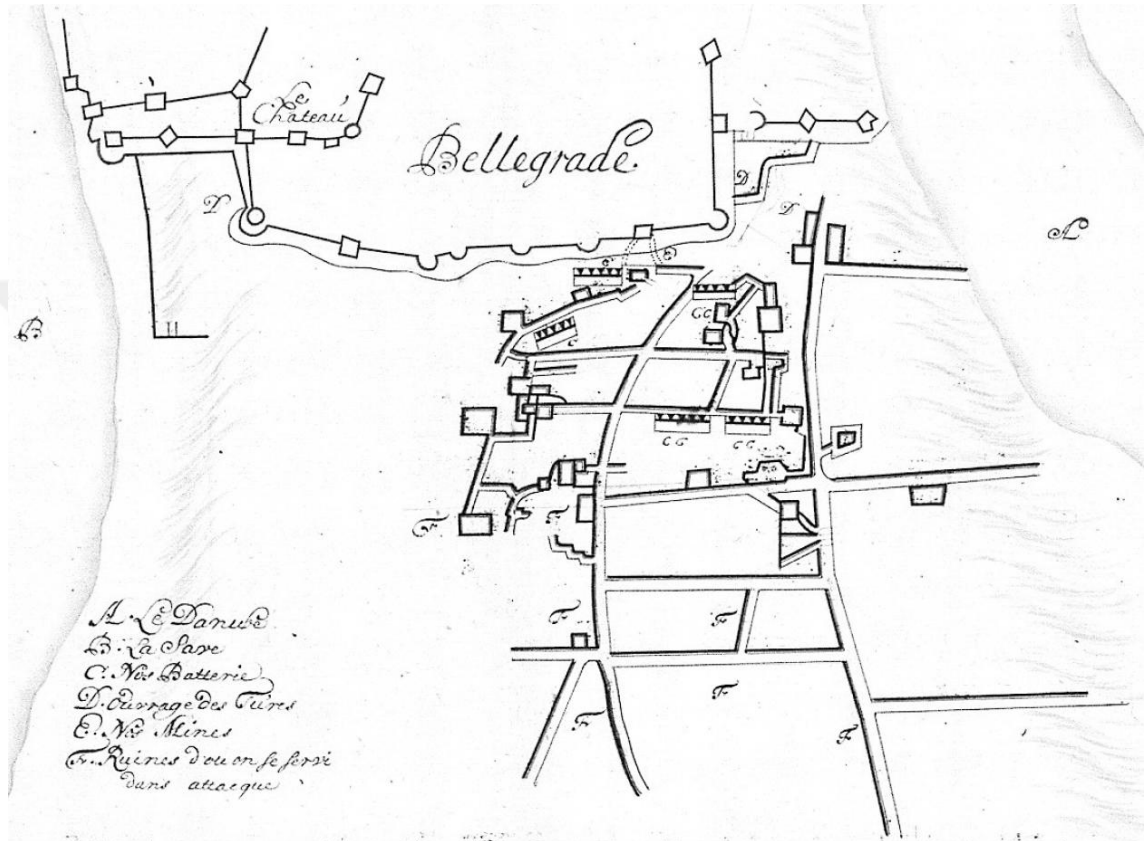
²⁵⁰ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I/5. kitap, ss.192-194.

²⁵¹ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I/5. kitap, s.193.

²⁵² Benaglia, *Ausführliche Reiß-Beschreibung*, s.28.

de,²⁵³ Osmanlı müverrihi Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Belgrad'ın “*tabyasız ve şaranposuz yalın kat bir çürük dîvârlı hisâr*” olduğunu yazar.²⁵⁴ Keza kuşatma planları dikkate değer bir yenilik olmadığını göstermektedir.

Harita X: 1688 Belgrad Kuşatması'nı gösteren plandan bir kesit²⁵⁵



Belgrad Kalesi, 1688'deki haliyle bile kolay lokma değildi. Modern askerî mimarinin gereği olan tabyalardan mahrum bulunsa da, güçlü ve muhkem kulelerdeki mazgallar kale duvarlarına cephe kazandırmıştı. Bu duvarlar kaleyi ve şehri, varoşlar haricinde, tamamen çevreliyor ve bölmelere ayırıyordu. Habsburg metrislerinin Belgrad Kalesi'ne yaklaştığı güney cephesinde ise derin ve geniş bir kuru hendek bulunuyor ve bu hendek yer yer tuğlalarla çevrilmiş

²⁵³ Hayne, *Kriegskunst der Türken*, s.276; *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt I, s.278.

²⁵⁴ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s.1169.

²⁵⁵ HStAM, WHK 6/44: *Plan der Angriffsanlagen vor der Festung Belgrad, 1688*. Ağ içi erişim için <http://www.digam.net/document.php?dok=2635> (Son erişim: 07.04.2016). Kuşatmanın bir başka planı için bkz. s. 110, Harita IV: 1688 Belgrad Kuşatması'nı gösteren plandan bir kesit.

siperlerle korunuyordu. Habsburg askerlerini en çok şaşırtan şey, bu siperlerin arkasında da bir hendek ve duvar bulunmasıydı; Viyana'nın istihbaratı bu istihkâmlardan habersizdi.²⁵⁶ 6 Eylül'de beş ayrı noktadan kale üzerine taarruz eden Habsburg askeri, bu ikinci savunma hattını gördüğünde bir an için duraksamış, ancak Max Emanuel'in ateşli sözleri ve kale burçlarına bayrak dikecek ilk asker için vaat ettiği 10 bin dukalık ödül sayesinde Habsburg askerinin cesareti yerine gelmişti. Birkaç saatlik muharebeden sonra Belgrad Kalesi düşecekti.²⁵⁷

Kuşattığı kalenin istihkâmları hakkında sağlıklı bilgiye sahibi olmayan, komuta heyeti arasında büyük bir çekişmenin yaşandığı Habsburg ordusu, bütün bunlara rağmen Belgrad'da büyük bir zafer kazandı. Bu zaferi kolaylaştıran şey şüphesiz, Max Emanuel, Sava Nehri'ni geçmeyi başardığında Osmanlı Seraskeri Yeğen Osman Paşa'nın ordusuyla birlikte geri çekilmesi ve bu sırada askerî tedbir olarak sadece Belgrad varoşunu ateşe vermeyi düşünebilmesiydi. 1684'te ya da 1686'daki Budin kuşatmalarında olduğu gibi arkasından saldıracak bir düşman bulunmadığı zaman, Max Emanuel bütün dikkatini ve enerjisini Belgrad'ı ele geçirmek için harcayabilmişti.²⁵⁸ Bir ay süren kuşatmada Osmanlılar 6 bin ölü ve bin civarında esir vermişti; Habsburg tarafının kaybı ise sadece 278 idi. Belgrad Kalesi'nin cephaneliğindeki 77 top, 3 havan ve 6 humbara ile birlikte 8 bin gülle ve önemli miktarda mühimmat da ele geçirilmişti.²⁵⁹

Habsburg ordusu sonraki sene Rumeli içlerine doğru yeni fetihler yaparak büyük yağma akınları düzenlerken, mühendisleri de Belgrad Kalesi'ni tahkim etmek için çalıştılar. Bu çalışmaların mahiyetine dair teferruatları bilmesek de, Belgrad Kalesi'nin tamir ve tahkim işlerinin başında kimin bulunduğunu biliyoruz. Mimar ve askerî mühendis Andrea Cornaro, Kandiye doğumlu bir Venedikliydi; hakkında çağdaşı Marsigli'nin verdiği malumata itimat edilecek olursa Osmanlı'nın kaleyi kuşattığı senelerde Şövalye Vernad'ın emrinde

²⁵⁶ von Diersburg, *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm*, cilt II, ss.59-60.

²⁵⁷ Wilhelm Schreiber, *Max Emanuel, Kurfürst von Bayern*, Münih, 1861, ss.35-36.

²⁵⁸ Marcus Junkelmann, *Kurfürst Max Emanuel von Bayern als Feldherr*, Münih, 1979, s.77.

²⁵⁹ von Diersburg, *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm*, cilt II, s.71; Junkelmann, *Kurfürst Max Emanuel*, s.80.

çalışmış ve istihkâm ilmine dair ilk tecrübelerini bu sırada edinmişti.²⁶⁰ Bilgisini ve emeğini uluslararası iş piyasasında kiralayan zamanın birçok mühendisi gibi Cornaro'nun hayatına dair bilinenler de hayli kısıtlıdır; ne zaman ve hangi şartlar altında Habsburg hizmetine girdiği meçhuldür. Fakat Belgrad kadar stratejik bir kalenin tamir ve tahkimi işi kendisine emanet edildiğinde, fenn-i istihkâmdaki rüştünü en azından Saray Harp Şurası'na ispat edecek kadar süre Habsburg hizmetinde çalıştığını kabul etmek gerekir. Ne var ki Cornaro'nun *trace italienne* tarzında inşa ettiği tabyalar, iki sene sonra, 1690'da Belgrad'ın yeniden Osmanlılar tarafından ele geçirilmesini önleyemeyecektir.

Fazıl Mustafa Paşa'nın idare ettiği Osmanlı ordusunun Belgrad Kalesi'ni fethi, bazı kaynaklarda mezkûr Cornaro'nun ihanetinin bir neticesi olarak tasvir edilir. Bu söylentinin kaynağı elbette kuşatmadan hemen sonra Osmanlılara esir düşen Cornaro'nun 1690 sonrasında sultanın hizmetine girmiş olmasıdır. Birçok kişi esaret hikâyesine inanmaz; gerçek hikâyeye göre, Belgrad cephaneliğini infilak ettiren kıvılcımı bizzat Cornaro ateşlemiştir.²⁶¹ Osmanlı kaynaklarında ise cephaneliğe peş peşe iki humbara güllesi isabet etmiş, şanslı atışlar sonrasında vuku bulan patlamalarda sadece kale duvarlarında gedikler oluşmakla kalmamış, fakat aynı zamanda önemli sayıda Habsburg askeri de ölmüştü.²⁶² Osmanlı müverrihlerinin aktardıklarına itibaren, Cornaro'nun Belgrad Kalesi'nin mimarisinde ciddi bir değişiklik yapamadığını, tamir ve tahkimat işlerinin ihmal edildiğini söyleyebiliriz ki doğrudan bir ihanet hikâyesi anlatanlar da dâhil olmak üzere döneme ait kaynaklarda bu ihmal açıkça işaret edilir; Viyana, kısıtlı malî imkânlarını Belgrad'ın daha ilerisinde ve ikiside son derece stratejik yerlerde bulunan Niş ve Vidin kalelerinin modernizasyonu için seferber etmiş, Belgrad'a yeterince para ayrılmamıştı.²⁶³

Bâbiâli ise 1690 sonrasında, hızla ve önemli bir kısmını ordu-yı hümayûnun neferlerinin meydana getirdiği büyük bir iş gücünü seferber ederek Belgrad

²⁶⁰Marsili, *Osmanlı İmparatorluğunun*, s.253.

²⁶¹Marsili, *Osmanlı İmparatorluğunun*, s.253; Veterani, *Des Grafen Veterani*, s.71: Anmerkung 25 ad 103; von Diersburg, *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm*, cilt II, s.138.

²⁶²Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, ss.1325-26; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s.17; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s.393. Ricaut'nun 1690 Belgrad Kuşatması'na dair anlattıkları da Osmanlı müverrihlerinininkiyle benzerdir. Bkz. Ricaut, *History of the Turks*, s.383.

²⁶³Ricaut, *History of the Turks*, s.317; Veterani, *Des Grafen Veterani*, Anmerkung 25 ad 103, s.70.

Kalesi'nde Habsburgların başlattığı çalışmaları tamamlamak için harekete geçti. Kalenin tamir ve tahkim işlerinin Osmanlı ordusundaki Fransız askerî mühendislerin nezaretinde tamamlandığı iddiası²⁶⁴ bir kenara bırakıldığında – zira ne Osmanlı ne de Habsburg kaynaklarında bu yönde bir iddia bulunur- Andrea Cornaro'nun Belgrad Kalesi mimarı olarak istihdam edildiği ve bu tarihten ölümüne kadar geçen süre içinde Belgrad'daki büyük çaplı askerî inşa faaliyetlerini yürüttüğünü açıktır. Bâbîâli, hizmetleri karşılığında Cornaro'ya iç kalede, dizdar ve kethüdaya komşu bir haneyi vermiş,²⁶⁵ ayrıca Belgrad yakınlarındaki Samakov Nahiyesi'nde üç karyeyi de timar olarak vermişti.²⁶⁶ Cornaro, 1701'de öldü ve yerine bir başka Avrupalı, mühtedi Ahmed Abdullah Belgrad Kalesi mimarı olarak tayin edildi.²⁶⁷

Mimar Andrea'nın 1688'de Ortaçağ'dan kalma surları Yeniçağ'ın gereklerine göre elden geçirip kaleye yeni tabyalar eklemesiyle başlayan Belgrad mesaisi, 1690 sonrasında iç kalenin kuzeybatı ve güneybatı duvarlarının tahkimi, kuzeyde ve doğuda iki ayrı tabya inşa edilmesi gibi faaliyetlerle devam etti. Modern araştırmalar Cornaro'nun çalışmaları sayesinde Belgrad'ın 1693'teki Habsburg kuşatmasına dayanabildiğini iddia eder.²⁶⁸ Osmanlı müellifleri de, Mimar Andrea'nın ismini zikretmeden, bu dönemde yapılan tahkimatların 1693 kuşatmasındaki faydalarından bahseder.²⁶⁹ Şüphesiz ki Cornaro'ya atfedilen başarının arkasında, Bâbîâli'nin savaş şartlarında bile Habsburglara nazaran önemli miktarda iş gücünü ve parayı temin etmekte zorlanmaması yatar. Harp senelerinde Osmanlı'nın iş gücünü, düşmanla savaşmak için orduda toplanmış neferler meydana getiriyordu: “*‘Asâkir-i İslâm münâvebe ile Belgrad kal’asını ta’îme mübâşeret edüp*” şaranpo ve top tabyası inşa etmiş, hendekleri temizlemişti.²⁷⁰

²⁶⁴ Ricaut, *History of the Turks*, s.384.

²⁶⁵ BOA, C.AS. 501/20922 (28 Safer 1105 / 29 Ekim 1693).

²⁶⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d. 110, 614/2837 (Evâil-i Ramazan 1110).

²⁶⁷ BOA, AE.SMST.II 136/15067; İE.AS. 31/2754. Cornaro hakkında ayrıca bkz. ss.124-125.

²⁶⁸ Samardžić, *The Emergence of the Baroque*, ss.256-258; Duffy, *Fortress in the Age of Vauban*, s.296.

²⁶⁹ *Anonim Osmanlı Tarihi*, s.50; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, s.432; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s.449.

²⁷⁰ *Anonim Osmanlı Tarihi*, s.44.

Daha sonra yapılan tamir ve tahkimat işlerinde de yine neferat çalıştırılmıştı. 1692’de ileri harekâta kalkışmayan Osmanlı askerî ricali, “*Belgrad kal’ası virân eyler, dutar yeri yok, içinde olan dahi bıragup gider*” korkusuyla kalenin tamir ve tahkimine karar vermişti. Sonraki 50 gün içinde Belgrad’da Atpazarı Kapısı’ndan Su Kapısı’na kadar olan bölgede Veziriazam ve Yeniçeri Ağası’nın askerleri ile cebeci ve topçu ocaklarının neferleri dört ayrı tabya inşa ettiler; ayrıca şaranpo ve lağımlar ile kaleye istihkâm da verilmişti. Su Kapısı tarafında, bir önceki yılda inşa edilmiş Beyaz Tabya’ya kadar olan bölgenin istihkâmı tamamlanmak istense bile bunun için yeteri kadar zaman yoktu.²⁷¹

1693 kuşatmasında hasar gören kalenin tamirinde de ordudaki askerler bilfiil ter dökmüştü. Fakat iş gücü sadece bunlardan ibaret değildi. Belgrad Kalesi’nin güneyinde Atpazarı bölgesindeki kadim duvarlar ve tahkimatların yıkılıp yerine daha sonra kethüda tabyası olarak anılacak büyük bir tabya yapılmasına karar verildiğinde, bu iş için gedikli müteferrikalar, çavuşlar, Divân-ı hümayûn kâtipleri, Defterhâne kâtipleri, Veziriazam Bozoklu Mustafa Paşa’nın ve Köstendil Valisi Arnavut Cafer Paşa’nın kapı halkı vardiyalar halinde 21 gün çalışmıştı.²⁷² Bundan başka Sava Nehri tarafında büyük hasar almış tabya cebeciler tarafından, Beyaz Tabya önündeki bir başka tabya da silahtar sipahlar tarafından yapılmış ve bunlara Cebeci Tabyası ile Bölük Tabyası isimleri verilmişti. Yine Sava Nehri tarafından Tabya-i kebire kadar olan bölgede üç sıra halinde şaranpo parmaklıkları dizilmiş ve aralarına hendek kazılmıştı. Nemçe Tabyası önünde birbirini koruyan iki küçük top tabyası daha inşa edilmiş, Cafer Paşa Tabyası toprakla desteklenmiş, kale duvarları da kısaltılmıştı. Bunların önüne de kurşun menzili mesafede şaranpo çekilmişti. Anadolu Eyaleti’nin timarlılarının inşa ettiği Mısırlızâde Tabyası ve yeniçeriler tarafından tamir edilen Ağa Tabyası da 1693’te inşa edilen diğer istihkâmlardı. “*Bu zikr olunan altı tabyalar müceddeden eski hisâr handaklarından hâric yerlerde binâ olunup, bu tabyaların cümlesine muhîr ü müştemil birer kat handak ve parmaklıklar dikilüb ve câ-be-câ makaslar ve köşeler binâ olunup, itmâm buldu.*”²⁷³

²⁷¹Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s.1471.

²⁷²Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s.1514.

²⁷³Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s.1515.

Alıntının açıkça aktardığı üzere Belgrad Kalesi'nin 1693'te gördüğü tamir ve tahkim, yeni istihkâm ilminin prensiplerine göre yapılmak istenmişti; birbirini tamamlayan bir bütün halinde, düşmanı kale duvarlarının uzağında tutan bir savunma hattının oluşturulması hedeflenmişti. Fakat Belgrad Muhafızı Cafer Paşa ve diğer ileri gelen askerî rical tarafından Nisan 1694'te İstanbul'a gönderilen mektup bir başka hikâye anlatır. Buna göre bir önceki sene kuşatmada yıkılan yerler gereği gibi müstahkem tamir edilmemişti ve viran haldeydi; şayet kale yeniden kuşatılırsa ancak 10 gün dayanabilirdi. Belgrad'ın bu derece kötü bir durumda bulunduğunu haber alan III. Ahmed, kendisini kandırmak cüretini gösteren sabık veziriazamı Mustafa Paşa'ya önce idam, daha sonra merhamet ederek sürgün cezası vermişti.²⁷⁴

Büyük Harb'in takip eden senelerinde Habsburglar Belgrad'ı tekrar kuşatmadılar fakat Osmanlılar, kaleyi güçlendirmekten geri durmadılar. 1695-96'da Sava Nehri yalısındaki surlar tamir edildi ve buraya iki yeni tabya inşa edildi.²⁷⁵ 1697 Zenta Bozgunu sırasında Belgrad muhafızı olan ve muharebede rical-i devletin büyük bir kıyıma uğramasından sonra veziriazamlığa getirilen Amcazade Hüseyin Paşa, 1698'de Tuna üzerindeki Yabanada'ya bir tabya inşa ettirerek Belgrad Kalesi'nin nehir tarafındaki cephesini güçlendirmişti.²⁷⁶ Bulunduğu coğrafi konum dolayısıyla ancak güney cephesinden kuşatılabilecek Belgrad Kalesi için Osmanlıların nehirler tarafında da istihkâm yapması aynı anda iki amaca hizmet etmekteydi. Bir kuşatma halinde Sava Nehri'nin öte tarafında Habsburgların topçu tabyaları kurarak kaleye hasar vermelerini önlemek bunlardan ilkiydi. Nehir istihkâmının ikinci hedefi ise 1688 ve 1693 kuşatmalarında olduğu gibi, kaleyi kuşatmak üzere nehri geçecek orduya çok daha fazla kayıp verdirtmekti.

Karlofça Antlaşması'ndan sonra da Belgrad Kalesi'ni tahkim çalışmaları devam etti. Temeşvar Kalesi için olduğu gibi, Belgrad'ın da tamiri ve istihkâmı için Rumeli Eyaleti'nden sancak askerlerine ferman çıkarılmıştı, zira “*ücret ile işler*

²⁷⁴ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s.1529.

²⁷⁵ Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s.504. Bu tabyalardan biri Tuna Nehri sahilindeydi ve şehrin varoşunu görecektir şekilde inşa edilmişti. Bkz. OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 206: Türkenkrieg 1697, 1697/6/9; 1697/6/14.

²⁷⁶ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, s.382.

'amele ve rençber ile yapıdırılmakda 'usret mukarrer" idi.²⁷⁷ Aynı tarihe (h.1113) ait bir masraf defterine göre Belgrad Kalesi'ne 24 bin 820 guruş harcanmıştı; karşılaştırmak gerekirse bu tutar Temeşvar ve Niş kaleleri için sarf edilen meblağdan fazla, bütün Bosna Eyaleti'ndeki kaleler için harcanandan biraz daha azdı. Temeşvar Kalesi için 16 bin 666 guruş, Niş Kalesi için 16 bin 737 guruş, Bosna kaleleri için 28 bin 480 guruş, toplamda ise 128 bin 284 guruş masraf edilmişti. Kale tamirâtı başlığındaki en büyük gider kalemi 34 bin 177 guruş olarak İnebahtı ve Preveze kalelerinin karşısında yer alır.²⁷⁸

Ancak Belgrad Kalesi'nde yapılması ferman edilen tamir ve tahkimatın masrafları gerçekte yukarıda anılan meblağdan çok daha fazlasıydı. Keşif defterine göre 33 bin 381 guruş hesap edilen tamir masrafları, iş gücü olarak Rumeli Eyaleti'nin sancaklarıyla Sirem ve Semendire'den tayin edilen timarlılar ile kale muhafızı neferat ve civar kazalardaki reayanın sadece nan tayinatı bahasına, yani karın tokluğuna çalıştırılması sebebiyle Bâbîâlî'ye yalnızca 20 bin guruşa mal olmuştu. Üstelik Hazine-i amire'den çıkan paradan yalnızca Belgrad Kalesi'nin değil, aynı zamanda Belgrad yakınlarındaki Perakin, Aleksinac ve Cisir-i Morava palankalarında yapılan tamiratın masrafları da karşılanmıştı.²⁷⁹

1704 tarihinde yapılması gereken bazı tamirat ve yeni istihkâmların inşası için aynı usûlün takip edilmesi kararlaştırılmıştı. Belgrad Kalesi'nin duvarlarındaki top meydanı tabir edilen setlerinden bazılarında zaman içerisinde ve bilhassa aşırı yağmur sebebiyle göçükler oluşmuş ve bunlar kullanılamaz hale gelmişti. Belgrad Muhafızı Hasan Paşa arzında ayrıca kaledeki yeniçeri kışlasının, tophanenin, cephaneliğin, beylik sarayın tamir edilmesi gerektiğini, kale hendekleri üzerine mevcut yedi köprüden başka beş köprü daha yapılmasının icap ettiğini, yangınlar sebebiyle zarar gören bazı cami ve mescitlerin de onarılmasının elzem olduğunu yazmıştı. Belgrad'ın yerli ve kapıkulu askerî ricali

²⁷⁷ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, s.726; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s.606.

²⁷⁸ BOA, MAD.d. 3798, s.4.

²⁷⁹ BOA, MAD.d. 2545, s.4.

ve kadısının mühürlerinin bulunduğu keşif defterine göre işçi ücretleri de dâhil olmak üzere yaklaşık 11 bin guruş masraf öngörülüyordu.²⁸⁰

Defterin kalede yapılacak tamirata dair mufassal bilgi verildiği kısmında işaret edildiği şekilde timarlılardan başka 10 bin 20 cerahora ve 7 bin 760 neccara ihtiyaç vardı; ayrıca 24 nefer ahengeran yani demirci ustası da gerekli kalifiye iş gücü arasında sayılmıştı. Hesaplar incelendiğinde yapılacak tamir masraflarının 285 bin 970 akçesini bu işçilerin yevmiyyesi ve tayinatı meydana getiriyordu. İşçilere harcanacak para, toplam gider içerisinde %22'den biraz daha fazlasına tekabül ediyordu. Tek tek harcama kalemlerine bakıldığında ise taş, kireç ve kiremit başta olmak üzere inşaat malzemeleri en büyük masraf kalemleriydi. Yaklaşık 11 bin araba taş, 5 bin kantarın üzerinde kireç ve 325 bin kiremit Belgrad Kalesi'nde yapılacak tamiratta kullanılmak üzere temin edilecekti.²⁸¹ III. Ahmed, çöken veya yıkılan istihkâmların bütün masraflarına rağmen kargir olarak yeniden inşa edilmesini istemiş, maliyeti azaltmak için de tamiratta ve diğer inşaat işlerinde muhafız neferatın ve timarlıların yine karın tokluğuna, sair amelelerin ise ücreti mukabilinde çalıştırılmasını ferman etmişti. Bâbîâli, keşif defterinde öngörülen bedelin altında, 7 bin 500 guruşa bütün bu işlerin tamamlanabileceğini düşünüyordu.²⁸²

Osmanlılar sonraki yıllarda da, gerektikçe, Belgrad Kalesi'ni tamir ve tahkim ettiler. Son olarak 1714'te, imparatorluğun serhadlerindeki kalelerin tamiri için neredeyse 480 bin guruş harcanmıştı ve bu masrafın 47 bin 550 guruşu Belgrad Kalesi'nin tamiri için yapılmıştı.²⁸³ Osmanlı-Habsburg Harbi başladığında da Belgrad'da yeniçeriler için dokuz adet yeni kışla inşa edilmişti.²⁸⁴ Ayrıca Tuna Nehri üzerindeki adaya bir tabya daha inşa edilmiş ve buraya 15 parça top ve çok sayıda asker yerleştirilmişti.²⁸⁵

²⁸⁰ BOA, MAD.d. 2545, s.3.

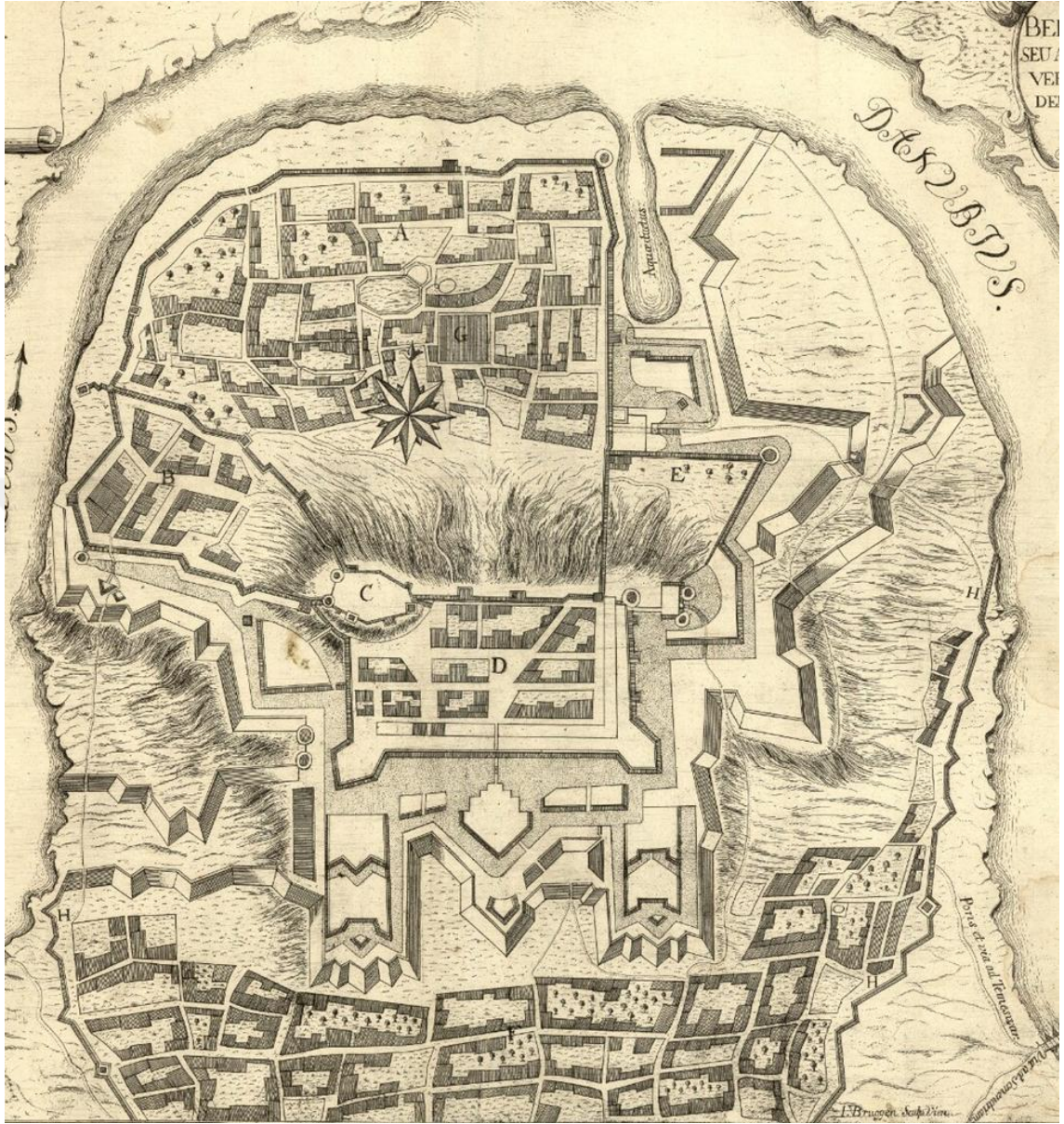
²⁸¹ BOA, MAD.d. 2545, s.6.

²⁸² BOA, MAD.d. 2545, s.4.

²⁸³ Ertas, *Sultanın Ordusu*, s.291.

²⁸⁴ BOA, C.AS. 946/41063.

²⁸⁵ OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 339: Türkenkrieg 1716, 1716/7/16.

Harita XI: 1717'de Belgrad Kalesi²⁸⁶

1717'de Habsburg ordusu tarafından kuşatılmadan hemen önce Belgrad Kalesi Harita XI'deki şekle sahipti. Tuna Nehri üzerindeki adada bulunan tabya haricinde Belgrad Kalesi'ni bütün unsurlarıyla gösteren planda, paşa konağının (G) aşağı şehir / su şehri (A) merkezinde yer aldığı; kadim surlarıyla yukarı kalenin (B) ve iç kalenin (C) etrafına hâkim bir tepenin üzerinde olduğu

²⁸⁶ MZK, Moll-0003.365: A. Ribro Couttats, *Belgradi, Seu Albegraecae Vera, Et Noua Delineatio 1717*, Viyana, 1717. Ağ içi erişim için bkz. <http://mapy.mzk.cz/en/mzk03/001/052/810/2619316691/> (Son erişim: 10.04.2016). Haritaya atfen Belgrad Kalesi'ndeki yapılara dair verilen bilgiler, haritadaki açıklamalardan alınmıştır.

görülmektedir. Bu yüksekliği takip ederek batı-doğu ekseninde Belgrad şehrini çevreleyen eski kale ve surlarında (D) yeni tabyalar inşa edilmişti. Kadim kalenin üzerine kurulduğu yükseltinin eteklerinde ise geniş hendekler bulunuyordu. Bu hendekler üzerinde, surlardan ve birbirinden bağımsız, kaleyle sadece köprüler vasıtasıyla bağlanacak yani hin-i hacette bütün bağları koparılabilecek şekilde inşa edilen tabyalar güneye, şehrin varoşuna doğru uzanıyordu. Varoşun etrafı basit bir şaranpo (H) ile çevrilmişti. Sava ve Tuna sahillerini koruyan şaranpolar ise eğimli bir yükseklik oluşturacak şekilde inşa edilmişti. Sava Nehri kıyısından başlayarak Tuna'ya açılan limana doğru uzanan kuru hendekleri korumak üzere ayrıca başka istihkâmlar (E) da mevcuttu.

Bütün bu istihkâmlarıyla Belgrad Kalesi'nin dikkat çeken ilk özelliği, plana bakıldığında da fark edileceği üzere, matematik ve geometrinin yasalarına dayanan Vauban tarzında inşa edilmiş yıldız tabyalı kalelere benzemediğidir.²⁸⁷ Osmanlı kaleleri, matematik, geometri ve askerî bilimlerin yardımıyla savaşı ehliştirmeye çalışan Avrupa mutlakîyetinin tecessüm ettiği kalelerden farklı olarak, gerektiğinde yapılan tahkimatların bir araya geldiği bir askerî yapıdır. Vakıa bu tahkimatlar yeni istihkâm biliminin ilkelerine göre inşa ediliyordu, fakat kadim olanı ikame etmek üzere *bütünüyle yeni* bir askerî yapı meydana getirilmesi Bâbîâlî'nin benimsediği bir yöntem değildi. Daha önce bahsi geçen Niş Kalesi'nin yeniden inşası projesinin hangi sebeplerle akim kaldığı hatırlandığında, Bâbîâlî'nin niçin böyle bir tercihte bulunduğu anlaşılabilir.

Ancak Belgrad Kalesi'nin yıldız tabyalı kalelerin geometrik nizamına sahip olmaması, kalenin askerî mühendislik açısından güçsüz olduğu anlamına gelmez. 1717'de Belgrad'ı kuşatan Habsburg ordusunda savaşan bir Fransız subayın fikrine göre kale iyi tahkim edilmişti. de la Colonie, Sava ve Tuna nehirlerinin sahillerinde bulunan istihkâmları, bu cepheden gelecek bir tehlike karşısında kaleyi korumak için yeterli bulmuştu; ayrıca Tuna'daki ince donanma da Belgrad garnizonuna önemli miktarda ateş desteği sağlayabilirdi. Vakıa yukarı kale geçmiş zamanlardaki kuşatmalarda ortaya çıkan ihtiyaca binaen

²⁸⁷ Bkz. s. 118, Harita V: *Neuf-Brisach Kalesi'nin planından bir kesit*.

yapılmış tabyalara sahipti; Belgrad Kalesi'nin tabyaları iyi inşa edilmişti²⁸⁸ ve düzgün hendeklere, şarapolara ve siperliklere sahipti. Ancak bunlar herhangi bir askerî metoda ya da düzene göre inşa edilmiş değildi. de la Colonie'ye göre, tam da bu sebeple, yani tabyaların düzensiz yerleşiminden dolayı, mevcut top tabyalarının ateş sahaları çakışıyor ve bu sayede kalenin savunma gücü artıyordu.²⁸⁹

Osmanlılar, şayet böyle bir şey söz konusuysa, kalelerinin muntazam geometrik plana sahip olmamasından kaynaklanan zaaflarını, kalabalık garnizonlar ve büyük ateş gücüyle dengeliyordu. Her ne kadar, kuşatma sırasında kalede bulunan top miktarını Osmanlı arşiv vesikalarına dayanarak ortaya koymak mümkün değilse de, cephaneliğindeki silah ve mühimmatıyla birlikte kaleyi teslim alan Habsburgların tuttuğu kayıtlara göre Belgrad'daki top ve benzerî ateşli silah sayısı muazzam boyuttadır. Belgrad Kalesi'ndeki çeşitli kalibrelerde 200 parça top ile 67 parça havan ve humbara, kalenin teslim şartları gereğince Habsburg ordusuna bırakılmıştı; topların 55'i için kullanılamaz notu düşülmüştü. Belgrad'daki ince donanmanın cephaneliğinde bulunan toplarla birlikte ceman 398 parça kullanılabilir durumdaki top, havan ve humbara 1717 seferinde Habsburgların eline geçen ganimetin sadece bir kısmıydı. Belgrad önünde uğradığı ağır yenilgi sonrasında ağırlıklarını bırakarak gözden kaybolan ordu-yı hümâyûndakilerle birlikte toplam 665 parça top ve 104 parça humbara el değiştirmişti.²⁹⁰

Garnizondaki Osmanlı asker mevcuduna dair bu kadar kesin bir sayı vermek ise mümkün değildir. Barış zamanında Belgrad Kalesi'nde ne kadar asker bulunduğundan yukarıda bahsedilmişti; en kalabalık haliyle 9 binin üzerinde muhafız askeri bulunan kale, harp senelerinde daha çok sayıda nefer tarafından savunuluyordu. Örneğin 1693'teki kuşatma sonrasında kalede neredeyse 15 bin

²⁸⁸ Modern araştırmalar da Belgrad Kalesi'nin tabyalarının iyi inşa edilmiş olduğuna işaret eder. Bkz. Duffy, *Fortress in the Age of Vauban*, s.239.

²⁸⁹ M. de la Colonie, *The Cronicles of an Old Campagnier (1692-1717)*, (Çev. Walter C. Horsley), Londra, 1904, ss.407-408.

²⁹⁰ OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 352: Türkenkrieg 1717, 1717/8/116.

asker silâh altındaydı. Karlofça Antlaşması imzalandığında ise bu sayı, yerli kulu, kapıkulu neferleri ve Macar askerleriyle birlikte tam olarak 13 bin 38 idi.²⁹¹

Petervaradin Muharebesi'nde alınan mağlubiyet ve Temeşvar Kalesi'nin kaybedilmesinden sonra Osmanlıların Belgrad Kalesi'ni daha büyük bir garnizon ile işgal ettiğini tahmin edebiliriz. Nitekim 1717 baharında Belgrad muhafazasına yardımcı olmak emri alan Şatır Ali Paşa, kapı halkı ve Rumeli Eyaleti askeriyle garnizonu takviye etmişti.²⁹² Bazı Habsburg kaynakları kalede 12 bin yeniçeri, 4 bin Arnavut levent, 2 bin Tatar ve 3 bin sipahi, toplam 21 bin asker bulunduğunu yazar ki bu sayıya Belgrad'daki Tuna donanmasının neferleri dâhil değildir.²⁹³ Kaynakların büyük bir kısmı ise Belgrad Kalesi'nde 30 bin kişilik bir savunma gücü bulunduğuna işaret eder.²⁹⁴ Ancak modern araştırmalarda bu sayıya temkinle yaklaşılr.²⁹⁵ Nitekim kuşatılması beklenen bir kaleye 30 bin kişilik bir ordu hapsetmek, kuşatma günlerinde ortaya çıkması muhtemel iaşe sorunlarına davetiye çıkarmak demektir.

Prens Eugen'in komuta ettiği Habsburg ordusu Belgrad önünde görüldüğünde, Osmanlılar çok az direniş gösterdiler. de la Colonie, garnizonun sanki kaleyi savunmaya gücü yokmuş gibi, Osmanlı ordusu görünene kadar büyük bir kaygıyla beklediğini yazar.²⁹⁶ Belgrad Muhafızı Mustafa Paşa, kaleye yaklaşan Habsburg birliklerini top atışıyla taciz etmekten başka bir şey yapmamış, muhtemelen askerini nihaî muharebenin yaşanacağı güne saklamak istemişti. Diğer taraftan garnizondan firar ederek Habsburglara sığınan bir neferin ifadesine göre kaledeki askerî rical şaşkınlık içindeydi zira Osmanlılar düşman ordusunu Tuna Nehri üzerinden beklemiyordu.²⁹⁷ 1688 ve 1693 kuşatmalarında Sava Nehri üzerine köprü kurarak Belgrad tarafına geçilmişti ve yukarıda bahsedildiği gibi Osmanlılar bu bölgeyi olası bir nehir geçişini güçleştirmek için tahkim etmişti. Sava Nehri'ni ve Tuna dar boğazını koruyan Osmanlı istihkâmlarından haberdar olan Eugen ise ordusunu Tuna Nehri'nin kuzeyinde

²⁹¹ Ayrıntılar için bkz. ss.177-178.

²⁹² Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, ss.1063-1064.

²⁹³ OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 354: Türkenkrieg 1717, 1717/13/27: *Excellent Plan et Journal de la Bataille donnée par S.A.R. le Prince Eugène de Savoie. L'année 1717 le 16. Août*, s.6.

²⁹⁴ Josef Odenthal, *Oesterreichs Türkenkrieg 1716-1717*, Düsseldorf, 1938, s.84.

²⁹⁵ Ágoston, *Venedik ve Avusturya'ya Karşı*, s.150.

²⁹⁶ de la Colonie, *The Cronicles*, s.410.

²⁹⁷ Odenthal, *Oesterreichs Türkenkrieg*, s.83.

kalarak doğruya doğru yürütmüş ve Titel yakınlarında Tise'yi geçtikten sonra Pançova'da –Belgrad Kalesi'nden sadece 15 km. uzakta- inşa ettirdiği köprüler üzerinden nehrin güneyine, Belgrad tarafına geçirmişti.²⁹⁸ Habsburg generaline bu imkânı veren, şüphesiz bir önceki yıl Temeşvar Kalesi'ni ele geçirmesi olmuştu. Eugen'in planladığı bu askerî harekâtın, modern askerî tarihçiler tarafından Napoléon'un manevraları ile karşılaştırılarak övülmesi bir başka önemli ayıntıdır.²⁹⁹

15 Haziran'da köprüyü geçmeye başlayan Habsburg ordusu, 18 Haziran'da ihtiyaten köprünün karşı yakasında bekleyenler haricindeki bütün birlikleriyle Tuna'nın güney yakasına inmişti. Eugen sadece Osmanlı ordusundan önce hareket ettiği takdirde Belgrad'ı alabileceğine inandığı için bütün eksiklerine rağmen bu kadar erken bir tarihte cepheye gelmişti. Nitekim henüz 1716'da Habsburg askerî harekâtının hedefinde Belgrad vardı, ancak yine Osmanlı ordusunun cephede erken görünmesi Eugen'i savunmada kalmaya mecbur bırakmış, Osmanlı ordusunu yendikten sonra sefer mevsiminin sona ermek üzere olması sebebiyle Belgrad değil, daha kolay hedef olarak görülen Temeşvar kuşatılmıştı.³⁰⁰ Habsburg generalinin senelerdir kovaladığı fırsat 1717 yazında eline geçecekti.

19 Haziran'da Habsburg ordusu savaş nizamı alarak Belgrad Kalesi önüne gelmiş ve derhal ordugâhın etrafını tahkim etmeye başlamıştı. Sonraki yirmi gün Sava'dan Tuna'ya uzanacak bir kuşatma hattının tahkim edilmesiyle geçti. Bu sırada kuşatma topları da getirilmiş, Belgrad Kalesi bilhassa Sava Nehri'nin karşı yakasına yerleştirilen tabyalardan ateş yağmuruna tutulmuştu. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın rivayetine göre günde 2 bin top ve havan mermisi şehre düşüyordu.³⁰¹ Bu şartlar altında Habsburg metrislerinin kaleye yaklaşmaması için huruç harekâtından başka tercihi olmayan Mustafa Paşa, askerlerinin cesaretine rağmen Habsburg ilerleyişini durduramamıştı. Ne var ki 28 Temmuz'da öncü birlikleri görünen ordu-yı hümayûn 30 Temmuz'da

²⁹⁸ Odenthal, *Oesterreichs Türkenkrieg*, ss.81-82.

²⁹⁹ Duffy, *Fortress in the Age of Vauban*, s.239.

³⁰⁰ Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt XVI, s.118.

³⁰¹ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, ss.880-881.

Belgrad'a geldiğinde kuşatmanın seyri muhafızların lehine dönmüş görünüyordu.

Serasker Halil Paşa'nın bütün gücüyle hücum edeceğini tahmin eden Eugen bir savunma muharebesi için gereken düzeni hızla almıştı, fakat Osmanlı askerleri saldırmak yerine siperler ve tabyalar inşa etmeye başlamıştı. Tuna'nın kuzeyinde de bir askerî harekât yürüten Osmanlılar, Mehadiye'yi ele geçirmiş ve Tuna üzerindeki zayıf köprü haricinde Habsburg ordusunun ikmal yollarını kesmişti. Ordu-yı hümâyûn ile Belgrad Kalesi'ndeki Osmanlı garnizonu arasında sıkışan Eugen'in askerleri, Osmanlı topçusunun açtığı ateş kadar salgın hastalıklara da yenik düşüyordu.³⁰²

Ancak Osmanlılar, Habsburg ordusunu kuşatmış olsalar bile savaşma iradesini kıramamışlardı. Belgrad Kalesi'ne yoğun bir şekilde top ateşi devam etti ve 4 Ağustos'ta aşağı kaledeki cephanelik isabet aldı. Patlama Belgrad'da büyük hasara yol açmıştı.³⁰³ Bundan on gün sonra (14 Ağustos'ta), tenassur ederek Habsburg hizmetine girmiş bir Osmanlı olan Leopold Halil'in Viyana tophanesinde döktüğü humbaradan ateşlenen merminin yukarı kaledeki cephaneliğe isabet etmesi Belgrad Kalesi için kuşatmanın kaderini tayin etti. Sabahın erken saatlerindeki patlama o kadar şiddetliydi ki surlarla birlikte bazı kuleler, haneler ve yukarı kaledeki cami havaya uçmuş, enkazın bir kısmı Sava Nehri'ne düşmüştü. Habsburg kaynaklarına göre kaledeki garnizonun zayıyatı toplam 3 bin kişiydi,³⁰⁴ Osmanlı vekayinâmeleri ise 12 bin asker ve sivilin hayatını kaybettiğini yazar.³⁰⁵

Bu patlamalar sonrasında Belgrad Kalesi'nin harabeye dönmüş olmasına rağmen, Osmanlı ordusunun varlığı Eugen'i son yürüyüşe geçmekten alıkoymuyordu. Tamamen kuşatılmak tehlikesiyle karşı karşıya kalan Eugen, Belgrad'daki büyük patlamadan iki gün sonra, 16 Ağustos sabahında hava şartlarından da istifade ederek Osmanlı istihkâmlarına taarruz etti. Sis

³⁰²Fenzl, *Zustandekommen*, ss.101-102; Braubach, *Prinz Eugen von Savoyen*, cilt III, s.352.

³⁰³Fenzl, *Zustandekommen*, s.101.

³⁰⁴OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 345: Türkenkrieg 1716, 1716/13/21, ss.166-167.

³⁰⁵Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, s.882. Habsburg topçu ateşi o kadar güçlüydü ki enkaz altında kalan cesetlerin yaydığı koku nedeniyle kaleyi teslim aldıktan sonra günlerce sürecektir bir temizliğe başlanmıştı. Bkz. de la Colonie, *The Cronicles*, s.459.

dağıldığında Belgrad'ın hâlâ ayakta kalabilmiş tabyalarından görülen manzara, kale muhafazasındaki Osmanlı askeri için kâbus gibiydi. Muharabede 10 bin kayıp veren Osmanlı ordusu birkaç saat içinde bütün istihkâmlarından sökülmiş ve Belgrad'ı kaderine terk etmişti.³⁰⁶

Erzakı, mühimmatı ve her şeyden önemlisi savaşıma isteği tükenmiş Belgrad garnizonu 18 Ağustos'ta, Temeşvar ile benzer şartlarda teslim oldu. Belgrad'ın kaybı 1699'dan itibaren Habsburg serhaddinde inşa edilen Osmanlı askerî stratejisinin çökmesi anlamına geliyordu. Bâbîâli'nin elinde kalan sadece Bosna kaleleriydi.

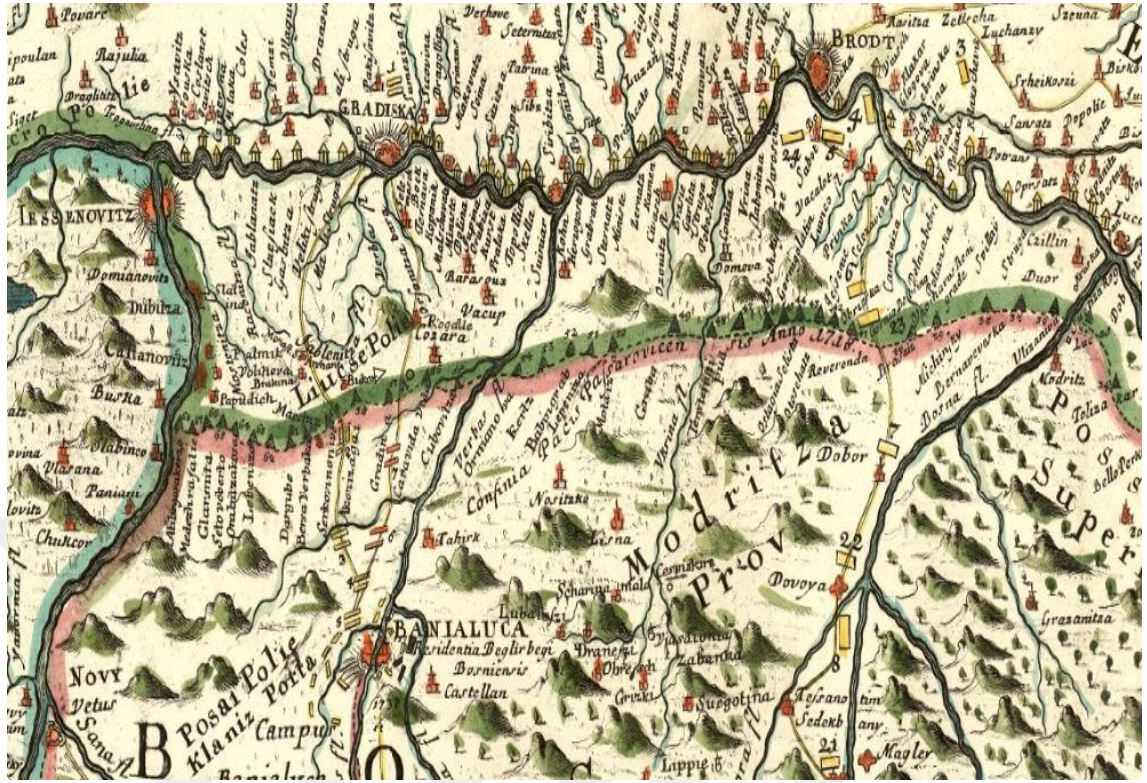
4.3. OSMANLI ASKERÎ SERHADDİ: BOSNA EYALETİ

1716-17 senelerinde Bosna cephesinde birçok muharebe ve kuşatma yaşandı. Bosna Eyaleti'nde esasen bir yıl öncesinde, 1715'de Venedik Harbi için askerî seferberlik başlamış, ordu-yı hümâyûn Mora Seferi'ne çıkmışken, iki devlet Dalmaçya'da daha mütevazı güçlerle savaşmıştı.³⁰⁷ Osmanlı-Venedik Harbi, 1716'da boyut değiştirdiğinde, savaş Bosna'nın doğusundaki Venedik hududundan, kuzeyindeki Habsburg sınırındaki bölgelere doğru kaydı. Bu savaşta Osmanlılar, Bosna'da bazı muharebeleri kaybetti, bazılarını kazandı; Pasarofça Antlaşması imzalandığında, Bosna'daki Osmanlı askerî varlığının temel dayanakları hâlâ Bâbîâli'nin elinde olmasına rağmen, Sava Nehri'nin güneyinde kalan Bosna kale ve palankalarıyla şehir ve köyleri Habsburg İmparatorluğu'na terk edilmişti.³⁰⁸ Osmanlılar, nehrin sağladığı savunma imkânlarını kaybetmişlerdi ama Bihke, Novi ve Banaluka gibi kaleleri ellerinde tutmayı başarmışlardı. Tek bir cümleyle ifade etmek gerekirse, Bosna'daki toprak kayıpları, Osmanlı askeri Bosna'nın kilit kalelerini savunabildiği halde, Macaristan ve Sırbistan'da alınan mağlubiyetlerin bir sonucuydu.

³⁰⁶ Muharebe için bkz. Odenthal, *Oesterreichs Türkenkrieg*, s.96 vd.; Fenzl, *Zustandekommen*, ss.109-111; Braubach, *Prinz Eugen von Savoyen*, cilt III, s.355-357.

³⁰⁷ Bosna cephesinde Osmanlı savaş hazırlıkları için bkz. Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s.202.

³⁰⁸ Pasarofça Antlaşması'nın 3., 4., 5. ve 6. maddeleri Bosna tarafında Osmanlı-Habsburg hududunu tayin eder. Bkz. *Muâhedât Mecmûası*, cilt III, ss.104-105.

Harita XII: 1718 Pasarofça Antlaşması çizilen Bosna sınırından bir kesit³⁰⁹

Osmanlılar 1736-39 Harbi'nde Bosna'daki kayıplarını telafi edecekti. Ordu-yı hümâyûnun 1738'de Hisarcık / Groçka Muharabesi'nden galip ayrılması kadar, Hekimoğlu Ali Paşa'nın 1737'de, muhtemelen Bosna tarihinin gördüğü en kalabalık Habsburg ordusuna karşı elde ettiği başarılar da bu sonuca katkıda bulunacaktı. Ali Paşa'nın kazandığı askerî zaferlere, tarihindeki diğer askerî vakalara olduğu gibi, Bosna'nın Osmanlı İmparatorluğu içindeki özel yerini vurgulamak için işaret edilir. Bosna ve Boşnaklar örneğinde uzun süren uluslaşma çağında ortaya konan tarih görüşüne göre, Osmanlı fethine rağmen Bosna tarihi kesintisiz bir şekilde Boşnaklar tarafından yazılmıştır.³¹⁰

³⁰⁹ MZK, Moll-0003.308: Etienne Briffaut, Evžen Savojský ve J.J. Khevenhüller-Metsch, *Le Royaume de Bosnie, dans son entier Carte Originale et particuliere de la Bosnie ...*, Viyana, 1738. Ağ içi erişim için bkz. <http://mapy.mzk.cz/de/mzk03/001/052/598/2619316507/> (Son erişim: 13.04.2016). Haritada kırmızı ile işaret edilen çizgi 1718 hududunu göstermektedir.

³¹⁰ Safvet Beg Başıgaç, *Bosna Hersek Tarihi 1463-1850*, (Çev. Saffet Atalay), İstanbul, tarihsiz, s.45. Başıgaç, 19. asrın son çeyreğinde Habsburg idaresi altına giren Bosna'da Boşnak milli kimliğini vurgulayan bir siyasî tarih kaleme alarak bu yolda ilk adımı atmıştı. Sonraki senelerde Boşnak tarihçiler Başıgaç'ı takip ederek siyasî gündemi de olan tarihçiliğe devam ettiler. Bkz. Adanır, *Bosna-Hersek*, ss.307-350. Boşnak tarihyazımında Başıgaç'ın yeri hakkında bkz. Fatma

Bosna serhaddinin özelliğine vurgu yapan ifadelerde haklılık payı vardır. Fethinden Osmanlı hâkimiyetinden çıktığı güne kadar Bosna, Osmanlı İmparatorluğu içinde askerî yönü her zaman baskın kalan coğrafya olarak diğerlerinden ayrılır. Bosna (1463), Hersek (1470) ve İzvornik'in (1478-83) ele geçirilmesiyle buralarda başlangıçta Rumeli Eyaleti'ne bağlı sancaklar kuruldu ki bunlar tarih itibarıyla Macaristan ve Venedik serhaddinde Osmanlı uç bölgelerini meydana getiriyorlardı. Bosna Eyaleti'nin teşekkülü ise bir asır sonra Eylül 1580'de vuku buldu.³¹¹ Osmanlı sarayının Bosna sancaklarını ayrı bir eyalet olarak örgütlemesi sınırın diğer tarafında büyüyen Habsburg tehdidine karşı alınan bir idarî önlem olarak yorumlanır.³¹²

Eyaletin teşekkülünden önce Osmanlı Avrupası'ndaki önemli uç merkezlerinden biri olması Bosna'nın askerî yönünü her geçen gün daha fazla öne çıkaracaktı. 16. asır boyunca Bosna'da nüfusunun bir kısmı akıncı, voynuk veya martolos adı altında, bazı imtiyazlar karşılığında Osmanlı padişahına askerlik hizmeti veriyordu.³¹³ Bu imtiyazlar ya da bazı muafiyetler zaman içinde Müslüman nüfusun önemli bir kısmını kapsayacak şekilde genişletilecek, sonuçta Bosna coğrafyası ve nüfusuyla bir nevi kışla halini alacaktı.³¹⁴ Bosna'daki kale sayısının Osmanlı fethini takip eden yarım asırda iki katına çıkması bu görüntüyü pekiştiriyordu. Diğer taraftan 16. asrın sonunda Una ve Sava nehirlerinin ilerisinde giriştikleri askerî harekâtlarda Osmanlılar büyük toprak parçaları ele geçiremediler; 17. yüzyılda ise bu cephede Osmanlı fethi neredeyse tamamen durmuştu. Bu keyfiyetin sonucunda Bosna bir serhad eyaleti olarak kaldı.³¹⁵

Sel Turhan, "Bosna-Hersek'teki Osmanlı Tarihi Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8/15, 2010, s.238.

³¹¹İnalcık, *Osmanlı Devleti'nde Uc*, ss.56-58; Avdo Sućeska, "Osmanlı İmparatorluğunda Bosna", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 30: III. Međunarodni Simpozijum za Predosmanske i Osmanske Studije, Sarajevo, 18-22. septembra 1978, 1980, s.433; Hatice Oruç, "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı", *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 18, 2005, ss.250-253.

³¹²Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul, 2003, s.109.

³¹³Mehmet Emin Yardımcı, *15. ve 16. Yüzyılda Bir Osmanlı Livası Bosna*, İstanbul, 2006, ss.147-148, 151.

³¹⁴Sućeska, *Osmanlı İmparatorluğunda Bosna*, ss.428, 440.

³¹⁵Džaja, *Konfessionalität und Nationalität*, ss.55-56.

Bosna Eyaleti'ndeki Osmanlı askerî varlığı sayıları gittikçe artan kalelerde tecessüm ediyordu. 1463'te yaklaşık 20 olan kale sayısı sonraki yarım asır içinde iki katına çıkarken, iki asır sonra 126'yı bulmuştu.³¹⁶ İleride bahsedileceği üzere eyaletteki asker sayısı da önemli miktarda artmıştı. Bütün bunlar bir serhad bölgesinin makûs talihi olarak kabul edilebilir. Fakat Bosna'nın askerî örgütlenmesi söz konusu olduğunda, eyalete özgü karakteristik bir askerî kurumu, yani kapudanlıkları da dikkate almak gerekir.

Bosna'da bilinen ilk kapudanlık 1535 senesi civarında, 16. ve 17. asırlarda bölgedeki Osmanlı askerî varlığının önemli merkezlerinden birisi olan Gradiška'da kuruldu.³¹⁷ 1580'de ayrı bir eyalet olarak teşekkülüne kadar Bosna'daki kapudanlıkların sayısı bir elin parmaklarını ancak geçiyordu; birkaç on yıl sonra ise Habsburg serhaddi boyunca uzanan bir alanda yeni kapudanlıklar ihdas edilmişti. Kapudanlıkların sayıca çoğalmasının arkasında yatan sebep, Habsburg himayesinde çarpışan Uskoklara karşı Bosna'yı korumak ihtiyacının da artmasıydı.³¹⁸ 17. asrın ilk yarısında Bosna'daki kapudanlıkların sayısı Sava Nehri'ndeki ince donanmanın kapudanı haricinde 18'e yükselmişti. Gradiška'dan başka Dubiça, Kostaniçe, Zrin, Bihke, Kilis, Kamengrad, Udvina, Obrovaç, Nadin, Skradin, Vrana, Zemun, Sedd-i İslâm, Zadra, Virgorač, Gabela ve Novi'de birer kapudan bulunuyordu; bunların önemli bir kısmı Uskok tehlikesinin belirgin bir şekilde hissedildiği Dalmaçya kıyılarındaydı.³¹⁹

Kapudanlar emri altındaki diğer askerî birliklerle beraber geniş bir bölgenin güvenliğinden sorumluydu. Diğer taraftan bu bölgenin idaresi ve iskânı gibi konularda da söz sahibiydi. Aynı zamanda azeban cemaatinin de ağası olması sebebiyle ve azeb isminin esasında Osmanlı donanmasının neferlerine

³¹⁶ Džaja, *Konfessionalität und Nationalität*, s.55; Adem Hanciç, "XVII. Yüzyılda Bosna Eyaletinde Sınır Karakollarının Teşkilâtı Hakkında", *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 23-28 Eylül 1985, Tebliğler III. Türk Tarihi*, cilt I, İstanbul, 1985, s.266.

³¹⁷ Moaçanın, *Town and Country*, s.148.

³¹⁸ Nenad Moaçanın, "Exposing Existing Fallacies Regarding The Captaincies in the Bosnian Frontier Area between the 16th-18th Centuries", *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium International Project Conference Papers 2: 'Plan and Practice. How to Construct a Border Society? The Triplex Confinium c. 1700-1750' (Graz, December 9-12, 1998)*, (Ed. Drago Rokсандić ve Nataša Štefanec), Budapeşte, 2000, s.80.

³¹⁹ Hanciç, *XVII. Yüzyılda Bosna*, s.269.

verildiğinden hareketle kapudanların, örneğin Gradiška Kapudanı Mahmud Bey'in, belgelerle henüz ortaya konulamasa bile, Sava'daki ince donanmanın da komutanlığını üstlenmiş olabileceği düşünülür.³²⁰ Fakat en geç 1616'da Gradiška'da iki farklı ismin iki ayrı askerî makama, ince donanmanın kapudanlığına ve merkezinde Gradiška Kalesi'nin bulunduğu ve ona tabi kale ve palankaların meydana getirdiği bir coğrafyanın kapudanlığına tayin edildiği bilinmektedir.³²¹ Keza bu tarihten daha önce, Osmanlıların ince donanma bulundurmadıkları nehirlerin kıyısındaki kalelerde de kapudan görevlendirdikleri biliniyor. Örneğin 1592'de fethinden itibaren Bihke'de bir kapudan bulunuyordu ve Una Nehri'nin debisi ve yatağının nehirde ince donanma işletmeye uygun olmaması sebebiyle Bihke Kapudanı, yine azeban cemaatinin ağası olmakla beraber, tamamen bir kale kapudanıydı.³²² Sonraki senelerde Osmanlılar sadece azeban cemaati ağalarından değil, farisan ve martolosan cemaatleri ağalarından da kapudan yazacak, kale kapudanları ile nehir kapudanları arasındaki fark giderek daha da belirgin bir hal alacaktı.³²³ Buna rağmen 17. yüzyılın ortalarında dahi, sadece Bosna'da değil, Habsburg serhaddinin diğer bölgelerinde bulunan kapudanların da küçük filolara komutanlık ettikleri, nehir güvenliğini sağladıkları ve mühimmat nakliyesinde önemli görevler üstlendikleri iddia edilir.³²⁴

Kapudanların, aynı zamanda nehir güvenliğinden sorumlu olmaları, bu özel askerî kurumun nasıl ortaya çıktığı hakkındaki tartışmalarda da öne sürülen bir iddiadır. Buna göre Osmanlılar, Bosna'nın fethinden önce de denizde yahut nehirlerde donanma kapudanı istihdam ediyorlardı; Bosna'daki vaka ise, kapudanların daha sonra görev ve sorumluluklarının genişlediğine işaret eder.³²⁵ Bir diğer iddiaya göre, Osmanlılar bu askerî yapıyı Habsburglardan etkilenecek benimsemişlerdir.³²⁶ Bir başka görüş ise, nehir kapudanlığı için

³²⁰ Moaçanın, *Captaincies in the Bosnian Frontier*, s.76.

³²¹ Hanciç, *XVII. Yüzyılda Bosna*, s.269.

³²² Moaçanın, *Captaincies in the Bosnian Frontier*, s.78.

³²³ Hanciç, *XVII. Yüzyılda Bosna*, s.270.

³²⁴ Stein, *Osmanlı Kaleleri*, s.90; Şimşirgil, *Slovakya'da Osmanlılar*, s.168.

³²⁵ Hanciç, *XVII. Yüzyılda Bosna*, s.269.

³²⁶ Kapudanlıklar hakkında kaleme alınmış yegâne monografinin yazarı olan Hamdija Krešavljaković'in kitabında öne sürdüğü bu iddia için bkz. Moaçanın, *Captaincies in the Bosnian Frontier*, s.75. Ayrıca bkz. Hans Joachim Kissling, "Betrachtungen über Grenztradition und

Osmanlıların Bosna fethinden öncesine dayanan bir askerî birikimleri olduğunu kabul etmekle birlikte, Bosna'da geniş bir bölgenin askerî amiri olan kale kapudanın Ulahlar vasıtasıyla Osmanlı savaş makinesinde yerini aldığını öne sürer. Buna göre gündelik hayatlarında Senjli Uskoklar başta olmak üzere Habsburg grenzerleri ile temas halinde olan Ulahlar, hasımlarının komutanlarına verdikleri bu unvanı kendi ağalarına da yakıştırmışken, Osmanlılar da bilinmeyen bir tarihte askerî zabıtlarını kapudan olarak isimlendirmeye başlamıştı. Tarihî hakikat tam olarak böyle değildiye bile, ister akıncı, ister azeb yahut martolos olsun serhaddeki askerî yapılar birbirine oldukça benziyordu ve bazılarının farklı isimler taşıyor olması askerî geleneklerle, dinle veya nasıl ücretlendirildikleriyle alakalıydı.³²⁷

Habsburg İmparatorluğu'nun Osmanlı serhaddindeki askerî örgütlenmesine bakıldığında, Hofburg'un Osmanlılarla aşağı yukarı aynı tarihlerde, 1540'larda serhaddeki kapudanlıkları yeniden organize ettiği görülür. Adriyatik'ten Yukarı Macaristan'a kadar uzanan coğrafya altı kapudanlığa taksim edilmişti: Kuzeyden güneye doğru Kaschau / Košice, Uyvar, Raab / Yanık, Kanije, Varazdin ve Karlovac kalelerinin etrafında örgütlenmiş farklı savunma bölgeleri Osmanlı serhaddini koruyacaktı.³²⁸

Esasında iki imparatorluğun serhadlerindeki askerî sistemlerinin birbirine benzemesi, akültürasyon kadar, belki de daha fazla olarak erken modern dönemde sürekli savaş halinin yarattığı savunma baskılarına karşı eldeki imkânlarla bulunan çözümlerin birbirine benzemesiyle ilgilidir. Nitekim İstanbul'daki devlet ricalinin yahut Viyana'daki askerî çevrelerin imparatorluk serhadlerine nizam vermelerinden iki yüzyıl önce, dünyanın bir başka ucunda Ming Çini'nde, Moğol tehdidine karşı kuzey ve kuzeybatı sınırlarında bağımsız ama birbiriyle bütünlük oluşturacak şekilde savunma komutanlıkları oluşturulmuş ve ücretleri topraktan karşılanan askerler istihdam edilmişti. Bu siyasetin bir başka veçhesi de, Ming ordusunda nefer olmayı cazip hale getiren

Grenzorganisation der Osmanen", *Scientia Revue Internationale de Synthèse Scientifique*, 104 (Septième Série 63), 1969, s.8.

³²⁷ Moaçanın, *Town and Country*, s.151.

³²⁸ Hochedlinger, *Austria's Wars*, s.84. Bununla birlikte sınırın üçüncü tarafındaki askerî organizasyon Osmanlı / Habsburg askerî sistemiyle ilişki kurulamayacak kadar başkadır. Bkz. Lazanın ve Štefanec, *Habsburg Military Conscription*, s.94.

bazı imtiyazlar sayesinde yerleşik hayata geçen Moğollardan serhad neferi yazılmasıdır. En nihayet geniş sınırları korumanın maliyeti Ming hazinesi için fazla masraflı olduğunda kadim Çin Seddi yeniden ihya edilecekti.³²⁹ Daha yakın bir örnek ise Macar kralların Osmanlı fetihlerine karşı hudutlarını korumak için inşa ettiği güçlü kalelere, vergi muafiyeti başta olmak üzere çeşitli imtiyazlar karşılığında köylüleri asker yazarak oluşturdukları askerî serhaddir.³³⁰ Habsburgların Türk tehdidine karşı takip ettikleri siyasetin esası da Ming hanedanı zamanında Çin İmparatorluğu'nun yahut Ortaçağ Macar Krallığı'nın sınırlarında oluşturulan askerî sistemin arkasındaki aklın izlerini taşır; erken modern dönemde bütün devletler en az masrafla en çok sayıda askeri serhad kalelerinde istihdam etmek istiyorlardı.

Osmanlıların Belgrad'ı fethinden bir sene sonra 1522'de Osmanlı akınlarıyla baş edemeyen Hırvat soyluların ricası üzerine Habsburg askerleri, Osmanlı sınırındaki kalelere muhafız olarak gönderildi. Bu olay *Militärgrenze* / Habsburg askerî serhaddinin miladı kabul edilir.³³¹ Viyana'yı böylesine bir askerî tedbire mecbur bırakan şey, Osmanlı akınlarının sadece Macaristan ve Hırvatistan'daki köy ve şehirleri değil, 15. asrın ikinci yarısından itibaren Karintiya ve Steiermark gibi Avusturya illerini de hedef almasıydı.³³² 1526'da Avusturya Arşidükü Ferdinand'ın (1558'de Kutsal Roma Cermen İmparatoru olacaktır.) bazı Macar soylular tarafından kral seçilmesi üzerine Habsburgların Osmanlı'ya karşı savunmak zorunda kaldığı coğrafya çok daha genişleyecek, buna bağlı olarak da Viyana'nın idarî ve malî ihtiyaçları artacaktı.

Saray Harp Şurası'nın 1556'da kuruluşu bu idarî ihtiyacın bir sonucudur.³³³ Kurulduğu günden itibaren Habsburg (Kutsal Roma Cermen değil!)

³²⁹ Chase, *Ateşli Silahlar Tarihi*, s.44-47, 67.

³³⁰ Ferenc Szakály, "The Hungarian-Croatian Border Defense System and Its Collapse", *From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, (Ed. János M. Bak ve Béla Király), New York, 1982, ss.142-148; Pálffy, *Origins and Development*, ss.7-13.

³³¹ Zimmermann, *Militärverwaltung und Heeresaufbringung*, s.28; Völkl, *Militärgrenze und 'Statuta Valachorum'*, ss.10-11.

³³² Leopold Toifl ve Hildegard Leitgeb, *Die Türkeneinfälle in der Steiermark und in Kärnten vom 15. bis zum 17. Jahrhundert*, Viyana, 1991, ss.6-11.

³³³ Hochedlinger, *Austria's Wars*, s.118. Türk tehdidinin Habsburg ve Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'daki malî ve idarî etkileri için genel olarak bkz. Karl Vocelka, "Die inneren Auswirkungen der Auseinandersetzung Österreichs mit den Osmanen", *Südost-Forschungen*, 36, 1977, ss.13-34.

askeriyesinin merkezî kurumu olan Saray Harp Şurası, imparatorun savaş kabinesi olmasının yanı sıra Habsburg ordusunun bürokratik işlerinin de görüldüğü kalemdi. Osmanlı ve Rusya ile yürütülen diplomatik ilişkilerin de belirlendiği Saray Harp Şurası'nın sorumlulukları arasında askerî meseleler ön plandayken, bu kurum bilhassa da *Militärgrenzen*in askerî, idarî, siyasî ve malî işleriyle de meşguldü.³³⁴ Viyana'daki askerî yahut malî bürokrasiye mensup ricalin Osmanlı hududunda daha güçlü bir savunma hattı inşa etmek konusundaki çabalarıyla kaleler tahkim, garnizonlar ise takviye edilmişti. Saray Harp Şurası'nın kurulmasını takip eden 20 sene içinde Osmanlı serhaddindeki kale sayısı yarı yarıya artmıştı; 1576'da 128 kale ve palankada mevcudu 22 bin 500'ü bulan süvari ve piyade düzenli asker ile 4 bin 500 civarında *extra ordinari / düzensiz* yahut gönüllü nefer ile birlikte toplam 27 bin silahlı kişi Türk tehlikesini savuşturmak için istihdam ediliyordu.³³⁵ Bu savunma sisteminin maliyeti, Habsburg hazinesinin karşılayamayacağı kadar fazlaydı. Nitekim imparatorluğun parçalanmış yapısının da etkisiyle kronik olarak malî krizlerle boğuşan Hofburg, savunma masraflarını yerel unsurların katkısıyla karşılayabilmek için otoritesini de paylaşmak zorunda kalacaktı.³³⁶

Bosna'ya komşu coğrafyanın iki kapudanlığı olan Karlovac ve Varazdin'deki kale ve garnizonların masrafları, İç Avusturya şemsiyesi altında toplanan Karintiya, Steiermark ve Krayina illerinin gelirlerinden karşılanıyordu. Bunun sonucunda bu iki kapudanlığın idaresi 1578'de, aynı tarihte Graz'da faaliyetine başlayan Harp Şurası'na (*Grazer Hofkriegsrat*) bırakıldı.³³⁷ Tarih itibarıyla bu iki bölgede (*Krabatische ve Windische Gränitz*) 6 bin 756 asker bulunuyordu ve Graz hazinesi yarım milyon guldenden daha fazla tutan masrafların tamamını, kale tamiri için gereken parayla birlikte, karşılamayı taahhüt etmişti.³³⁸ Buna karşılık askerî serhaddeki en yüksek rütbeli komutan olan *Generalobrist* haricindeki bütün subayları Graz'daki yetkililer seçecekti.³³⁹ Böylelikle Graz,

³³⁴ Oskar Regele, *Der Österreichische Hofkriegsrat 1556-1848*, Viyana, 1949, ss.15, 43.

³³⁵ Pálffy, *Origins and Development*, s.49.

³³⁶ Winkelbauer, *Österreichische Geschichte*, cilt I, ss.438-441.

³³⁷ Regele, *Österreichische Hofkriegsrat*, ss.32-33.

³³⁸ Völkl, *Militärgrenze und 'Statuta Valachorum'*, ss.10-11; Zimmermann, *Militärverwaltung und Heeresaufbringung*, ss.31-32.

³³⁹ Regele, *Österreichische Hofkriegsrat*, s.33; Völkl, *Militärgrenze und 'Statuta Valachorum'*, s.12.

Adriyatik'ten Sava Nehri'ne kadar uzanan bölgenin askerî ve tartışmalı da olsa sivil idaresini tamamen uhdesine almıştı; savaşa ve barışa elbette ki hâlâ Viyana karar veriyordu, fakat kısa zamanda Habsburg neferleri için de geçim kapısı haline gelecek olan yağma ve talan akınlarını başlatmak ve durdurmak konusundaki son söz sahibi Graz'daki Habsburg ricali idi.³⁴⁰

1579'da Bosna'dan kaçarak Habsburg hâkimiyetindeki topraklara yerleşmek isteyen Morlaklara verilen imtiyazlar, askerî serhaddin tarihinde yeni bir ivme yarattı.³⁴¹ Esasen Osmanlı idaresi altında yaşamak istemeyen köylülerin Habsburg tarafına geçerek, ekip biçecekleri toprak karşılığında askerlik yapmayı kabul etmeleri, bu tarihten on yıllar öncesine, 1535'e kadar geri gider.³⁴² Osmanlı akıncılarının hedefi olan köy ve kasabaların zaman içinde ıssızlaşması, bu topraklar üzerinde feodal hakları olan kilise ve soyluların güçlerini kaybetmesine zemin hazırlamıştı. Feodal aktörlerin güç kaybı, Habsburg askerî serhaddini yöneten ricalin söz konusu araziye ekonomik imtiyazlar vaadiyle, fakat askerî ödevler karşılığında, Osmanlı idaresinden hoşnutsuz ya da Habsburg akınlarıyla terörize edilen bölgelerden kaçan köylülere açmasını kolaylaştırmıştı.³⁴³ Sınırın diğer tarafında Osmanlıların güçlü bir savunma sistemi kurmasından sonra artık kadim imtiyazlara dikkat etmemesi de, bir zamanlar elde ettikleri bu ayrıcalıklar üzerine hayat kurmuş kimselerin, özellikle de martolosların, Habsburg tarafına geçmesini tetikliyordu.³⁴⁴

Özellikle 1593-1606 Harbi'nin yıkıcı etkisinin hızlandırdığı Osmanlı mülkünden Habsburg askerî serhaddine doğru firar neticesinde bilhassa da Slavonya'da geçimini topraktan sağlayan askerler ortaya çıkmıştı. Zaman içinde artan nüfuslarına bağlı olarak Osmanlı hududunda Habsburg askerî gücünün ulufesiz neferleri haline gelen bu kimselerin haklarını düzenleyen *Statuta Valachorum*

³⁴⁰ Rothenberg, *Austrian Military Border*, s.47.

³⁴¹ Rothenberg, *Austrian Military Border*, ss.49-50.

³⁴² Karl Kaser, "Das 'Kriegstheather' zwischen den Kulturen - Die habsburgische Militärgrenze in Kroatien", *Krieg und Akkulturation*, (Ed. Thomas Kolnberger, Ilja Steffelbauer ve Gerald Weigl), Viyana, 2004, s.86.

³⁴³ Völkl, *Militärgrenze und 'Statuta Valachorum'*, s.17.

³⁴⁴ Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun içine düştüğü malî krizler nedeniyle artık martolosların imtiyazlarına dikkat etmediği de vurgulanır. Bkz. Milan Vasić, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Martoloslar", (Çev. Kemal Beydilli), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 31, 1977, ss.51-52.

(*Ulahların Statüsü – 5 Ekim 1660*), aslında Osmanlı İmparatorluğu'ndan göç ederek Habsburg askerî serhaddine yerleşen köylüleri bir dizi askerî ödev karşılığında soylulardan ve Katolik kilisesinden korumayı hedefliyordu.³⁴⁵

Ulahlarla sınırlı kalması planlanan ayrıcalıklar zaman içinde, Habsburg İmparatorluğu'ndaki dinamiklere de doğrudan bağlı olarak, askerî serhaddeki halkların tamamına teşmil edildi. Böylece *işleyen* bir sınır savunma sistemi kurabilen Viyana ve Graz (Esasında bu ikisi 1665'te bir daha ayrılmamak üzere I. Leopold'ün şahsında birleşmişti.³⁴⁶) Osmanlı serhaddinde barışı koruyabildiği yahut toprak kayıplarını asgarî seviyede tutabildiği oranda, Habsburg mutlakîyetinin önünde engel oluşturabilecek soylular sınıfının isteklerini de bastırabiliyordu. Nihayet 1683-99 Harbi'ndeki parlak Habsburg zaferleri, Viyana'nın askerî serhad için öngördüğü merkezîyetçi siyaseti kuvveden fiile dökmek imkânı verecekti. Habsburgların Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopardığı kadim Macar Krallığı'na ait toprakların akıbeti, tek bir Macar temsilcinin dahi bulunmadığı bir komisyonun çalışmalarına bırakıldığında, askerî serhaddeki nizamın yeni ele geçirilen topraklarda da uygulanması ve her konuda nihaî kararın mutlak surette Viyana'da bulunması fikri galip gelmişti.³⁴⁷ Haziran 1705'te Graz'daki Harp Şurası'nın Viyana'daki merkezî kurum olan Saray Harp Şurası'na bağlanması,³⁴⁸ Osmanlı sınırı boyunca uzanan ve artık hatırı sayılır bir derinliği de olan askerî serhaddin merkezîleşmesinin önündeki tek engeli de kaldıracaktı. Bu tarihten itibaren Saray Harp Şurası, merkezî maliye kalemi Hofkammer ile birlikte Habsburg mutlakîyetinin taşıyıcı kurumu olurken, askerî serhad de Habsburg mutlakîyetinin laboratuvarı haline gelecekti.

Karlofça Antlaşması'ndan sonra *Militärgrenze*de askerî, idarî yahut iktisadî olarak ne yapılması gerektiği hakkında Habsburg İmparatorluğu'nda canlı bir

³⁴⁵ Zimmermann, *Militärverwaltung und Heeresaufbringung*, ss.34-35; Völkl, *Militärgrenze und 'Statuta Valachorum'*, ss.18-19. Ayrıntılar için bkz. Karl Kaser, *Freier Bauer und Soldat Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft in der kroatisch-slavonischen Militärgrenze (1535-1881)*, Graz, 1986, ss.108-117.

³⁴⁶ Ingrao, *The Habsburg Monarchy*, s.9.

³⁴⁷ Rothenberg, *Austrian Military Border*, s.89; Ingrao, *The Habsburg Monarchy*, s.86; Pálffy, *Origins and Development*, ss.60-62.

³⁴⁸ Rainer Egger, "Hofkriegsrat und Kriegsministerium als Zentrale Verwaltungsbehörden der Militärgrenze", *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 43: *Festschrift Kurt Peball*, 1993, s.84.

tartışma ortamı mevcutken, İstanbul'un hükmettiği serhadde sessiz sedasız yeni bir nizam kuruldu. Bosna'da eyaletin askerî karakterini pekiştirecek yeni tedbirler alındı. Bu bağlamda ilk olarak kapudanlıkların sayısı 32'ye çıkarıldı.³⁴⁹

Tablo XVII: Bosna Eyaleti'ndeki kapudanlıklar³⁵⁰

Bosna Sancağı	Novi (f) (80/714)	Hersek Sancağı
Teşne (f) (45/328)	Bihke Sancağı	Çaçvine (a) (50/133)
Doboy (f) (58/139)	Bihke (a) (80/1533)	Mostar (a) (60/535)
Kobaş (a) (43/173)	İzvornik Sancağı	Poçitel (f) (39/396)
Banaluka (a) (157/1225)	İzvornik (a) (80/412)	Vidoska (a) (61/428)
Gradiška (a) (65/485)	Gradçaç (f) (50/112)	Jupanpotok (f) (50/170)
Dobiça (a) (35/268)	Bırça (a) (70/150)	Klobuk (a) (47/150)
Kamengrad (f) (40/118)	Kilis Sancağı	Banvir ³⁵¹ (a) (51/499)
Şehr-i Brud (a) (80/552)	Kluc (f) (30/329)	Cisr-i Tara (a) (30/50)
Yenipazar (a) (52/70)	Kuprez (a) (47/92)	Kluc (a) (56/172)
Östervişçe (a) (70/334)	Karaorman (a) (25/75)	Lipoška (f) (49/200)
Yayçe (f) (40/121)	İhlevne (a) (53/838)	
Derbend (f) (70/222)	Cisr-i Kebir (f) (96/595)	

³⁴⁹Karlofça Antlaşması'ndan sonra Bosna'daki kapudanlıkların sayısının yeni ihdas edilen 13 kapudanlıkla birlikte 25'e çıkarıldığı iddia edilse de Tablo XVII'ye esas alınan defterde kapudanlık sayısı 32 olarak sayılır. Krş. Enes Pelidija, "The Influence of the Peace of Passarowitz on Bosnia", *The Peace of Passarowitz, 1718*, (Ed. Charles Ingrao, Nikola Samardžić ve Jovan Pešalj), West Lafayette, 2011, s.114.

³⁵⁰BOA, MAD.d. 2387. Parantez içindeki harfler kapudan cemaatinin azeb veya faris olduğuna işaret ederken, sayıların ilki cemaatin, ikincisi ise kalenin asker mevcudunu verir.

³⁵¹Kal'a-i Banvir yahut Panvir, Bosna'daki kapudanlıklar hakkında bilgi veren araştırmalarda

rastlamadığımız bir yerdir. Bununla birlikte BOA, MAD.d. 2387, s.8'de ve yine Bosna eyaletindeki kale ve palankaları gösteren bir başka icmal defteri BOA, D.BKL.d. 32294,

س.9'da

olarak yazılmıştır.

Yukarıdaki tabloda açıkça görüleceği üzere Bosna eyaletindeki kapudanlıklar, sayıca eyaletin coğrafî olarak en büyük sancağı olan Bosna'da yoğunlaşmıştı. Bosna Livası'nda 13 kapudanlık varken Venedik sınırında olan Hersek'te ise 10 kapudanlık bulunur. Bunlardan başka Kilis'te 5, İzvornik'te 3 ve Bihke'de ise yalnızca bir kapudanlık vardır. Karlofça Antlaşması'yla birlikte sınırları oldukça küçülen Kilis Sancağı'nda ve gerek Habsburg gerekse Venedik serhaddinin uzağında olan İzvornik Sancağı'nda az sayıda kapudanlık olması tabii kabul edilebilecekken Bihke'de yalnızca bir kapudanlık olması izaha muhtaç görünmektedir.

Evvela Bihke Sancağı'nın 1683-99 Harbi'nde bazı topraklarını kaybettiğini, bunun neticesinde küçük bir coğrafyayı idare etmek için tek bir kapudanlığın yeterli olacağını pekâlâ düşünebiliriz. Ancak Bihke kapudanına tabi kale ve palankaların çokluğu ve buradaki nefer sayısının fazlalığı, Bâbîlî'nin Bosna'nın en önemli iki kalesinden birini her bakımdan güçlü bir kapudanın idaresine teslim etmek istediğini de düşündürür. Fakat Osmanlı evrakında kapudanların sorumlu oldukları alanı tam manasıyla ortaya koyan bir belgeye tesadüf edemediğimizden, hangisinin doğru olduğuna ancak kanaat getirebiliriz.

Yine de yukarıdaki tablodan hareketle kapudanlar hakkında daha kesin ifadeler kullanmak mümkündür. Her bir kapudanlığın yanında yer alan parantez içindeki harfler, söz konusu kapudanın azeb (a) cemaatine mi, faris (f) cemaatine mi ağalık ettiğini göstermektedir. 18. asrın başında Bosna'daki kapudanların tamamı bu iki sınıftan olup, bir önceki yüzyılda rastlanan martolos kapudanlar ise, her ne kadar Bosna'da ve diğer Osmanlı garnizonlarında martolos cemaatlerine hâlâ tesadüf etmek mümkünse de, defterde görünmez olmuşlardır. Defterde örneğin *cemâ'at-i 'azebân-ı evvel kapudân* yahut *cemâ'at-i fârisân-ı evvel kapudân* olarak yazılan piyade ya da süvari birliklerinin de ağaları olan bu kapudanlar muhafız olarak bulundukları kalelerde bir dizdar olsa dahi, o kalenin en yüksek rütbeli askerî ve idarî sorumlusu idi.³⁵² Yine parantez içindeki sayıların gösterdiği üzere kapudan cemaatleri tek başına bir askerî güç

³⁵² Moaçanın, *Captaincies in the Bosnian Frontier*, s.79.

oluşturacak kadar kalabalık olmadığı gibi, bulundukları kale ya da palankadaki garnizonun gücü de kimi zaman oldukça önemsiz kalabilmektedir.

Kapudan cemaatleri Osmanlı askerî geleneklerine uygun olarak genellikle 40 ila 80 arasında nefere sahipken kale ve palankalardaki asker mevcudu, tabloya bakıldığında görüleceği üzere nadiren 500'ün üzerine çıkıyordu. Garnizon mevcudu hatırı sayılır ölçüde büyük olan sadece, önemine daha önce işaret edilen Bihke ve Banaluka kaleleriydi. Bosna'da Yenipazar, Kamengrad, Yayçe ve Doboy; İzvornik'te Gradçaç ve Bırčka; Kilis'te Karaorman; Hersek'te Cisir-i Tara, Çaçvine, Klobuk, Jupanpotok ve Kluc'daki garnizon mevcutları 200'ü bile bulmuyordu. Hersek'te Cisir-i Tara'da sadece 50 nefer vardı. Bosna Eyaleti'nin asker mevcudu hakkında daha ayrıntılı bilgi ileride verileceğinden, burada 18. asrın başında güçleri oldukça sınırlı görünen kapudanların nasıl olup da bir asır sonra Bosna'da siyasetin seyrini tayin edecek hale geldikleri, hatta yeniçeri ocağının ilgasına en şiddetli tepkinin kapudanların³⁵³ önderliğinde yine Bosna serhaddinde görüldüğü soruları üzerinde düşünmek gerekir.

Mevcut literatürde kapudanlıkların Bosna tarihindeki önemine değinen çalışmalar, bunların toplum içinde seçkin bir yere sahip olduğuna vurgu yapar; kapudanlar askerî güçlerini iktisadî ve idarî güce tahvil etmek için yetkilerini istismar etmişler, bunun sonucunda bütün imparatorluk taşrasında ayanların şahsında temerküz eden yerel iktidarın Bosna'daki sahipleri olmuşlardır.³⁵⁴ Yine bu görüşlere itibaren kapudanlık makamının babadan oğla miras olarak bırakılması ve görevlerine bağlı olarak büyük gelir getiren timarlara tasarruf etmeleri kapudanların yerli bir güç olarak ortaya çıkmalarını hızlandırmıştır.³⁵⁵

Bu noktada, ihdasından ilgasına kadar Bosna kapudanlıklarının tarihinde küçük bir kesite denk düşen döneme ait incelediğimiz kaynaklardan hareketle iki

³⁵³Sučasna, *Osmanlı İmparatorluğunda Bosna*, s.442. Kapudanların önderlik ettiği fakat isyancı figürlerin kapudanlardan ibaret olmadığı Bosna İsyanı hakkında bkz. Fatma Sel Turhan, *Eski Düzen Adına Osmanlı Bosna'sında İsyan (1826-1836)*, İstanbul, 2013.

³⁵⁴Sučasna, *Osmanlı İmparatorluğunda Bosna*, s.437; Džaja, *Konfessionalität und Nationalität*, s.81; Močanin, *Captaincies in the Bosnian Frontier*, s.81; Markus Koller, "Vom Reich der Osmanen zum Osmanischen Reich – Herrschaft, Macht und Gewalt vom 16. bis zum 18. Jahrhundert", *Das Osmanische Europa Methoden und Perspektiven der Frühneuzeitforschung zu Südosteuropa*, (Ed. Andreas Helmedach, Markus Koller, Konrad Petrovsky ve Stefan Rohdewald), Leipzig, 2014, ss. 67-68.

³⁵⁵Turhan, *Eski Düzen Adına*, s.72; Koller, *Vom Reich der Osmanen*, s.67.

tespitte bulunmak gerekir. Evvela bu dönemde kapudanlar vazifeleri karşılığında timar tasarruf etmiyor, fakat diğer serhad neferi gibi ulufe alıyordu. Nitekim Osmanlılar erken denebilecek tarihlerden itibaren serhad neferatına geliri belirsiz müstahfız timarı tayin etmektense ulufe ödemeyi tercih ediyordu.³⁵⁶ 17. asır boyunca, daha önce tasvir edildiği üzere, müstahfız timarları tamamen ortadan kalkmayacak olsa bile, serhaddeki yerli kulu neferata mukataa gelirlerinden tayin edilen ocaklıklarla ulufe ödenmesi hız kazanmıştı. Yine de örneğin Belgrad Kalesi dizdarlarına timar tevcih edilmesi gibi durumlara rastlanıyordu. Ancak Bosna'da kapudanlara defterlerdeki bilgilerin işaret ettiği üzere ulufe tahsis edilmişti; örneğin Bihke Kapudanı Mustafa Ağa yevmi 65 akçe alıyordu.³⁵⁷

Fakat bir kapudanın ya da diğer Osmanlı zabitlerinin elinin değdiği akçe, Bâbîâlî'nin yevmiye olarak tayin ettiğinin çok üzerindeydi. Bunlar çoğu zaman emrindeki neferatın mevacibinin dağıtılmasında, hatta çok daha önemlisi neferatın mevacibi için tayin edilen ocaklıktan gelirlerin toplanmasında da önemli roller oynuyordu. Daha sonra teferruatıyla anlatılacağı gibi Bâbîâlî'nin serhad neferatına ulufesini ödemek için benimsediği ocaklık usûlü yolsuzluk yapılması için oldukça müsaitti; kapudanların da, tıpkı diğer Osmanlı askerî ricali gibi, sahip oldukları makamı önce ekonomik, daha sonra da siyasî güce çevirebilmeleri, bu ocaklık gelirlerine rahatça *tasarruf* etmelerine bağlıydı. Yurtluk ocaklık, ocaklık timar ve mevacip ocaklık arasındaki farklılıklar³⁵⁸ göz önüne alındığında ve Bosna kapudanlarının, kendilerine yurtluk olarak verilmiş timar yahut zeametlere değil³⁵⁹ ulufeye sahip olduklarına dikkat edildiğinde, bunların toplum içindeki gücünün kadim zamanlara dayanan soylu kanlarından değil, fakat elindeki askerî sermayeyi iktisadî ve siyasî sermayeye çevirmedeki

³⁵⁶ Hancı, *XVII. Yüzyılda Bosna*, s.266; Moaçanın, *Town and Country*, s.130.

³⁵⁷ BOA, D.BKL.d. 32293, s.4.

³⁵⁸ Bu konuda bkz. Nejat Göyünç, "Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 1991, ss.269-277; Orhan Kılıç, "Ocaklık", *TDV-İslam Ansiklopedisi*, cilt XXXIII, İstanbul, 2007, ss.317-318. Bosna'daki ocaklık timarın teşekkülü için bkz. Nedim Filipović, "Ocaklık Timars in Bosnia and Hercegovina", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 36, 1987, ss.149-180. Bununla birlikte Bosna'da ocaklık timarların 19. asra kadar görüldüğünü de eklemek gerekir. Bkz. Moaçanın, *Captaincies in the Bosnian Frontier*, s.86.

³⁵⁹ Nitekim 1711 tarihli Bosna Eyaleti timar defterine göre önemli sayıdaki timara Bosna divanının mensupları olan müteferrika, çavuş gibi kimseler tasarruf ediyordu. Bkz. Filipović, *Ocaklık Timars*, ss.171-172.

başarılarından kaynaklandığı öne sürülebilir. Bosna'da yeterli güce ulaşan kapudanlar ise, diğerlerinin de desteğini alarak daha yüksek makamlara, örneğin Bosna valiliğine kendilerini layık görebiliyordu. Aşağıda ayrıntılı bir şekilde anlatılacağı üzere Banaluka Kapudanı Mustafa, Bosna valisi tayin edilebilmek için Bâbıâli'ye arzda bulunacak kadar *sermaye* biriktirmişti.

Diğer taraftan bu birikim, şayet sonraki nesillere aktarılamayacak olsaydı, şüphesiz ki çok şey ifade etmezdi. Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok gedik gibi, tezin sonraki başlıklarında açıkça gösterileceği üzere, kapudanlık gedikleri de veraseten intikal ediliyordu. Bir azeban neferi ya da farisan zabitanın sahip olduğu gediğini evladına bırakabilmek imtiyazı, kapudanlar için de geçerliydi. Ancak kapudanlığın evlada ya da kimi durumlarda kardeşe yani varise bırakılması her zaman için kendiliğinden gerçekleşen bir durum olmadığı gibi,³⁶⁰ nasıl ki bir azeb ya da faris gediği için kişiler arasında Bâbıâli'ye kadar ulaşan kavgalar patlak veriyorsa, çok daha etkili / akçeli bir makam olan kapudanlıklar için de gedik kavgaları yapılıyordu.

Halil Paşa tarafından Bosna'ya cedit nizam verildiği tarihte yeniden organize edildiği anlaşılan Novi Kalesi'nin kapudanlığı için yaşanan gedik kavgası, evrakta sahtecilik de dâhil olmak üzere birçok *silahın* kullanıldığı ve uzun yıllar süren mücadelelere iyi bir örnektir.³⁶¹ Bu tür mücadelelerin uzun sürmesinin sebebi, Bâbıâli'nin kapudanların azil ve tayinlerinde Bosna valilerinin arzlarına göre hareket etmesiydi. Eyalet yeni bir paşa gönderildiğinde, eski defterler yeniden açılıyor ve şansı yaver giderse, bir önceki kavganın mağlubu bu defa kendi lehine Bâbıâli'ye hitaben bir arz yazdırmayı başarıyordu. Sonuç olarak bir kapudanın gücü ve ikbali, 18. asrın başında Bosna'daki Osmanlı paşasının ve nihayet Bâbıâli'nin onayına muhtaçtı. Üstelik kapudanlar sadece gedikleri için değil, hâkim oldukları alanı bir diğerinin aleyhine genişletmek için ya da bir başkasının ihtirasından korumak için de kavga vermek zorundaydı. Örneğin Östervişçe Kapudanı Topal Osman'ın bir zaman önce Mustafa ve Seyfullah paşaların arzı üzerine beratını aldığını kapudanlığına tabi Çetin, İstorlik, İstazin,

³⁶⁰ Michael Robert Hickok, *Ottoman Military Administration in Eighteenth-Century Bosnia*, Leiden, 1997, s.78.

³⁶¹ Bu konuda ve kapudanlık gediği için yapılmış diğer mücadeleler hakkında bkz. *Askerlik Hayatının Diğer Cepheleri: Habsburg Serhaddinin Sosyo-askerî Tarihi* başlıklı bölüm.

İstine, Todornovi, Varoş-ı Kebir, Törökmihalpekler³⁶² ve başka kale ve palankalar “*ba’zı ashâb-ı ağrâz sözü ile aher kapûdânlığa*” katılmak istenmiş, ancak Osman bu tertibi *murâfa’a* ile yani mahkemede davalısı ise yüzleşerek bozmuştu. Fakat rakibi Mustafa “*hilâf-ı inhâ müdâhaleden hâlî*” olmayınca Östervişçe Kapudanı yeniden Bâbîâlî’ye müracaat ederek kaydına şerh düşülmesini ve kendisine murâfa’a beratı verilmesini istemişti.³⁶³

Topal Osman ve rakibi Mustafa arasındaki güç mücadelesinin yeniden alevlenmesinin Bosna’da 1709 senesinde üst üste yaşanan vali değişiklikleri dönemine denk düşmesi basit bir tesadüf değildir. Nitekim daha önce de ifade edildiği üzere, 18. asrın başında Bâbîâlî, askerî, idarî ve iktisadî alanların tamamını istediği kadar kontrol edemiyor olsa bile, yüzyılın sonundaki gibi yerel gücü ayanın / kapudanın eline kaptırmış değildi. Bâbîâlî’nin tayin ettiği paşalar, Bosna’da cedid nizamı tesis ettikleri gibi, eyaletteki nizamı, bu arada çeşitli makamlar için tayin ve azilleri de ihmal etmeyerek, korumak için çalışıyordu.

Karlofça Antlaşması imzalandığında Bosna Eyaleti’nin valisi Köse Halil Paşa’ydı. Halil Paşa, maliye kalemlerinde yetişmiş, çeşitli önemli görevlerde bulunduktan sonra Ekim 1698’de, Daltaban Mustafa Paşa’nın yerine Bosna valisi olarak tayin edilmişti.³⁶⁴ Halil Paşa, Aralık 1702’ye kadar dört sene boyunca bu makamı işgal edecek, ele alınan dönem içerisinde Bosna’da en uzun süre görev yapan vali olacaktı. Halil Paşa, valiliği boyunca iki önemli görevin, Bosna’da imparatorluk sınırlarının tespiti³⁶⁵ ve eyalete yeni askerî nizamı verilmesi işlerinin üstesinden başarıyla gelmişti.

Halil Paşa’dan sonra Bosna’ya on iki paşa daha tayin edildi.³⁶⁶ Bosna’ya geldikten birkaç ay sonra İnebahtı’ya tayin edilen Doğramacı Mehmed Paşa, görevine başlamadan tekaüdlük maaşıyla Dimetoka’ya gönderilen Veli Paşa ve

³⁶²Bugünkü Pećigrad olarak bilinen kalenin ismi hakkında bkz. Moaçanın, *Captaincies in the Bosnian Frontier*, s.88.

³⁶³BOA, D.BKL. 64/61 (14 Ramazan 1121 / 17 Kasım 1709).

³⁶⁴Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, cilt II, ss.587-588; Başağaç, *Bosna Hersek Tarihi*, s.144.

³⁶⁵Güner Doğan, *Osmanlı-Venedik Egemenliğinde Balkanlar ve Dalmaçya Kıyıları: Savaş, Diplomasi ve Sınır (1691-1721)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2016, ss.170-171.

³⁶⁶Ayrıntılar için bkz. EK 1: *Habsburg Serhaddinde Osmanlı Valileri ve Paşaları*. Başağaç 1699-1715 seneleri arasında Bosna’da toplam on beş paşanın bulunduğunu yazar ki burada Osmanlı arşiv vesikalarından ya da vekayinamelerinden hareketle oluşturduğumuz listeden farklı isimler ve tarihler bulunur. Krş. Başağaç, *Bosna Hersek Tarihi*, ss.271-272.

ancak birkaç ay valilik yaptıktan sonra vazifesi başında ölen Saffet Paşa kısa süreyle görev yapmıştı. Keza Ferhadpaşazade Mustafa Paşa da, valilikte bir yılını dolduramadan hayatını kaybetmişti. Sayılan bu isimlerin haricindeki Bosna paşaları ise bir ila iki sene süren valiliklerinden sonra yine Osmanlı serhaddindeki kalelerden birine gönderilmişti ki zaten birçoğunun Bosna'ya gelmeden önceki görevleri yine serhad muhafızlığıydı.

Bâbîâli'nin nazarında “*Bosna Eyâleti kâffe-i umûrunda ziyâde ihtimâma muhtâc memlekettir.*”³⁶⁷ Osmanlı sarayı ve merkezî bürokrasisi özellikle reayanın ve fakirlerin korunmasını arzu ediyordu. 1683-99 Harbi Bosna'da sınır bölgesine büyük bir yıkım getirmişken Prens Eugen'in 1697'deki seferi eyaletin iç bölgelerinin de bu yıkımdan payına düşeni almasına sebep olmuştu.³⁶⁸ Osmanlıların elinden çıkan topraklardaki Müslüman nüfus Bosna'da Bihke ve Tuzla bölgelerine doğru göç etmişti.³⁶⁹ Buna rağmen Rus sefiri Tolstoy, Osmanlı başkentinde topladığı istihbarata dayanarak, Bosna'da nüfus kaybı sebebiyle büyük toprak parçalarının boş kaldığını, halkın fakirleştiğini, Bosna vadilerine yerleşen Arnavutların ise vergi verecek durumda olmadığını yazmıştı.³⁷⁰ Daha önce bahsedildiği gibi Bâbîâli, perişan haldeki Bosna reayasını ekonomik olarak desteklemek için bir süre vergi affı uygulamıştı. Nihayet Eylül 1702'de Bosna valisine gönderilen bir hükümde, harp günlerinde Bosna'nın nizamı bozulduğu halde artık hem Bosna hazinesine, hem de kale ve neferatına nizam verildiğini ve bundan sonra reayadan şeriata aykırı olarak bir nesne istenmemesi emredilmişti.³⁷¹ Bâbîâli'nin bu hükmünün –ve benzerlerinin- Bosna paşalarınca –ya da diğer valiler tarafından- düstur edinildiği söylenemez. Nitekim Elçi İbrahim Paşa'ya gönderilen bir hüküm, Paşa'nın zahire bahanesiyle reayadan

³⁶⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d. 114, 19/72 (Evâsıt-ı Ramazan 1114 / Şubat 1703).

³⁶⁸ Harp senelerinde Bosna'daki yıkım için genel olarak bkz. Halil İnalcık, “Saray Bosna Şer'iyye Sicillerine Göre Viyana Bozgunu'ndan Sonraki Harp Yıllarında Bosna I”, *Tarih Vesikaları Dergisi*, 2/9, 1942, ss.178-187; aynı yazar, “Saray Bosna Şer'iyye Sicillerine Göre Viyana Bozgunu'ndan Sonraki Harp Yıllarında Bosna I”, *Tarih Vesikaları Dergisi*, 2/11, 1943, ss.372-384.

³⁶⁹ Pelidija, *Influence of the Peace*, s.125.

³⁷⁰ Tolstoy, *Tolstoy'un Gizli Raporlarında*, s.46.

³⁷¹ BOA, A.DVNS.MHM.d. 112, 125/400 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1114).

hukuksuz ve kanunsuz vergi topladığını ve bu işlere bir son vermesini açıkça yazar.³⁷²

Banaluka Kapudanı Mustafa'nın, Bosna valiliğine atanabilmek için Bâbiâli'ye bir temessük göndermeye cesaret edebilmesi de tam olarak Osmanlı paşalarının yukarıda anlatılan hukuksuz işlerinin bir sonucuydu. Mustafa'ya göre Bosna'da işler yolunda gitmiyordu; kalelerin çoğu kötü durumdaydı, acilen tamir edilmesi gerekiyordu. Ulufesini sair Osmanlı neferinden farklı olarak gayr-i ez seb'in yani 238 gün hesabı üzerinden alan Bosna neferatı, Bosna paşasına ve defterdarına birer resm / vergi ödüyordu. Paşaların zahire bahası ya da başka gerekçelerle reayadan para toplamaları yetmiyormuş gibi, cizyedarlar da gereğinden fazla akçe talep ediyordu; durum o kadar kötüydü ki harp yıllarında kaçan reaya, kadim yurtlarına dönmeye cesaret edemiyor, Bosna toprakları boş kalıyordu. Ne var ki paşalar şayet bir başlarına Bosna'ya gelmedilerse *"bu makûle teklifleri almadıkları hâlde kapusu halkı ile bir vechile geçinmeğe imkân[ları] dahi yoktur."* Mustafa kendi tayin edildiği takdirde cizyeyi hukukuna uygun olarak toplayacağını, kanunsuz vergi tahsil etmeyeceğini, böylece firar eden reayanın yerlerine döneceğini, neferata merhamet göstereceğini Bâbiâli'ye taahhüt ediyordu. Mustafa'nın vaatleri bunlardan ibaret değildi. Banaluka Kapudanı temessüküne eklediği hesaba göre, kendisine verilecek caize ve eyalet bütçesinden yapılacak tasarrufla elde edilen 39 kese akçeyi de Banaluka Kalesi'nin ferman edilen tamiri dâhil Bosna'daki diğer kale ve palankaların güçlendirilmesine ayıracaktı.³⁷³

Mustafa, bir süre sonra Bosna paşası olarak tayin edildiyse³⁷⁴ de vaatlerini gerçekleştirecek kadar uzun süre iş başında kalamadan ölecektir. Mustafa'yı Bosna valiliğine kadar yükselten birikimi sadece Bosna serhaddinde kapudanlılık yapmasından ileri gelmiyordu. Banaluka Kapudanı Mustafa'nın soyu Bosna'nın ilk valisi olan Sokullu Ferhad Paşa'ya kadar uzanıyordu. Ferhadpaşazade

³⁷² BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 368/1674 (Evâil-i Cemâziye'l-âhir 1116 / Ekim 1704).

³⁷³ BOA, MAD.d. 692, ss.42-43 (16 Rebîü'l-evvel 1120 / 5 Haziran 1708).

³⁷⁴ Habsburg serhad ricali Banaluka Kapudanı'nın Bosna valiliğine tayin edildiğini bildirmekle birlikte, Mustafa Paşa'nın ismini sehven Ali olarak yazmıştır. Bkz. OeStA, KA, Alte Feldaken Kr. 267: Unruhen in Ungarn 1708, 1708/7/6 (27 Temmuz 1708).

Mustafa Paşa, “*Bosna ocakzâdelerinden*” idi.³⁷⁵ Dolayısıyla Bâbîâlî’nin Bosna’ya tayin ettiği Mustafa, Osmanlı siyasetini iyi okuyan zeki bir kapudandan daha fazlasıydı; İstanbul’da ve Osmanlı sarayında tanınan bir aileye mensup olması da bu tayini mümkün kılan nedenler arasındadır. Mustafa Paşa, ele aldığımız dönem içerisinde Bosna’nın yegâne ocakzade valisi değildi. Selefleri arasında yer alan Seyfullah Paşa da Bosna ocakzadelerindendi.³⁷⁶ Seyfullah Paşa’nın geçmişi hakkında (Örneğin kapudan mıdır?) bir malumat bulunmadığı halde, Bosna’da bazı ocakzadelerin, mesela Atlubeyzade Mehmedpaşaoğlu Mehmed’in kapudanlık için mücadele ettiğini biliyoruz.³⁷⁷ Anlaşılan Bosna’da güç sahibi ailelerin bu gücü koruyabilmeleri ya da perçinleştirebilmeleri için sahip olmak istedikleri makamlardan biri kapudanlıktı. Ancak tarih daha önce de söylendiği gibi Mustafa’dan başkasının paşa olmak için girişimde bulunmasına henüz hazır değildir; kapudanlık kavgası veren ocakzadeler dahi imparatorluğun taşrasında hâlâ güç sahibi olan Bâbîâlî’nin kendileri lehine karar vermesine muhtaçtı.

Bâbîâlî’nin ve Bosna paşasının eyaletteki önceliği elbette Habsburglara karşı güçlü bir savunma sistemi kurmaktır. Bosna, Temeşvar’dan kısmen, Belgrad’dan ise bütünüyle farklı olarak, yukarıda söylendiği gibi Osmanlı hâkimiyeti boyunca bir serhad vilayeti idi. Bu nedenle eyalette önemli sayıda asker bulunuyordu. Timarlı müstahfızdan ulufeli serhad neferine dönüşümün hızlandığı 17. asrın başında, 1616 tarihli bir deftere göre Bosna’da müstahfız, azeb, faris, topçu ve martolos sınıflarından mürettep 10 bin 107 nefer mevcuttu.³⁷⁸ Bu sayı sonraki yıllarda artacaktır. H.1045 / m.1635-36 tarihli eyalete ait bir bütçeden anlaşıldığı kadarıyla Bosna’daki ulufeli nefer sayısı 11 bin 473 idi.³⁷⁹

³⁷⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d. 115, 595/2635 (Evâhir-i Rebîü’l-evvel 1120 / Haziran 1708). Mustafa Paşa’ya dair tesadüf ettiğimiz en erken tarihli belge Temmuz 1698 tarihli Bosna kaleleri yoklama defteridir; Mustafa, bu defterde Banaluka Kalesi’nde azebân-ı evvel cemaatinde *Mustafa Ferhadpaşazâde kapûdân* ismiyle kayıtlıdır. Bkz. BOA, D.BKL.d. 32271, s.10.

³⁷⁶ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, s.706; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, cilt V, s.1500.

³⁷⁷ BOA, D.BKL. 63/98.

³⁷⁸ Hancı, *XVII. Yüzyılda Bosna*, s.268. 17. asırda Bosna eyaletindeki sipahi sayısı ise 8 bin olarak verilir. Bkz. Şahin, *Timâr Sistemi Hakkında*, s.912. Yüzyılın sonunda Marsigli bu sayının ancak 772 olduğunu söyler. Bkz. Marsili, *Osmanlı İmparatorluğunun*, s.133.

³⁷⁹ Said Öztürk, “1042-1045 (1632-1635) Yılları’na Ait Bosna Eyaleti Bütçesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 1999, s.336.

On yıl sonra, 1645-46'da Bosna'daki Osmanlı garnizonlarının asker sayısı 14 bini geçmişti. 17. asrın ortasında Bosna'nın askerî durumuna dair en geniş malumatı veren bu defterdeki sayılar incelendiğinde Osmanlı askerinin eyalet içindeki dağılımı hakkında da fikir sahibi olmak mümkündür. Eyaletteki ulufeli neferin önemli bir kısmı, neredeyse üçte biri Bosna Livası'ndaydı ve buradaki Gradiška ve Kostaniçe gibi Sava Nehri kıyısında bulunan iki kaledeki garnizonların asker sayıları bine yakındı. Bihke Kalesi'nde 825; Hersek Livası'ndaki Nove'de 947, Sedd-i İslâm'da 721 nefer vardı. Ayrıca Zaçesne Sancağı'nda bin 173, Kırka Sancağı'nda bin 891 ve Pojega Sancağı'nda bin 349 nefer vardı.³⁸⁰ İsmi geçen bu yerlerden Bihke ve Gradiška haricindekiler 1683-99 Harbi'nde Osmanlıların elinden çıkacaktır; fakat tahmin edileceği gibi eyaletin coğrafyası küçüldüğü³⁸¹ halde, eyaletteki asker sayısı büyümeye devam edecektir.

Bosna'daki asker sayısında artış harp senelerinde vuku buldu. Habsburg ilerleyişine karşı enerjik bir şekilde karşı koyan ve önemli kaleleri yeniden ele geçiren Daltaban Mustafa Paşa'nın 25 Zîl-hicce 1109 / 4 Temmuz 1698'de tamamladığı yoklamaya göre eyaletteki mevcut asker sayısı 15 bin 58 idi.³⁸² Bütün bu bilgilerden hareketle söylenebilir ki, Bosna'da Osmanlı askerinin sayısı 17. asır boyunca 10 binden 15 bine kadar çıkmış, yaklaşık %50 oranında bir artış yaşanmıştı. Tabii Karlofça Antlaşması'yla birlikte eyaletin kaybettiği topraklar da göz önüne alındığında, 1699 tarihi itibarıyla Bosna Eyaleti, öncesinde olmadığı kadar asker yoğun bir coğrafya haline gelmişti.

Karlofça Antlaşması'nı takiben Bosna'daki Osmanlı ordusu, sonraki senelerde Halil Paşa nizamı olarak anılacak yeni bir düzene sokuldu. Karlofça Antlaşması şartlarına göre Osmanlı İmparatorluğu'na bırakılan, fakat bir süre daha Habsburg işgali altında kalan Sokov, Yasenofça, Dubiçe, Doboy ve Brot 1700

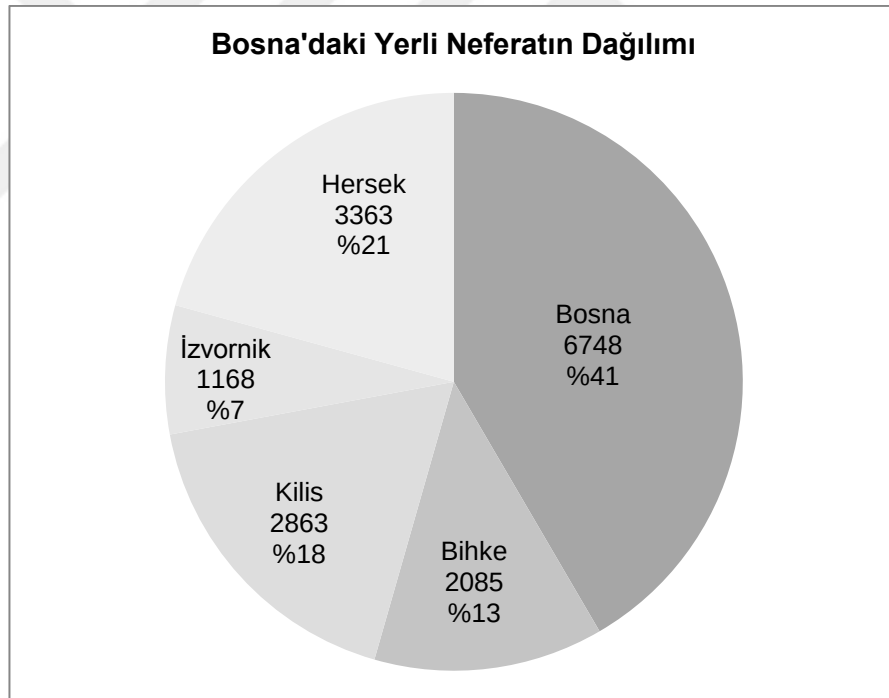
³⁸⁰BOA, D.BKL.d. 32182.

³⁸¹Bosna Eyaleti'nin livaları hakkında bkz. Birken, *Die Provinzen*, ss.43-47. Orhan Kılıç, Karlofça Antlaşması'ndan sonra Bosna eyaletinin sancakları olarak şunları sayar: Paşa sancağı (Bosna), Hersek, İsvornik, Kırka, Kilis, Zaçesna ve Bihke. Bkz. Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında*, s.47. Bununla birlikte incelediğimiz defterlerde Kırka ve Zaçesna sancaklarına rastlamadığımızı belirtmek gerekir.

³⁸²Deftere göre bunlardan başka 608 nefer de namevcuttur. BOA, D.BKL.d. 32271, s.70.

senesi yaz aylarında teslim edildikten³⁸³ sonra söz konusu kale, palanka ve kuleleri korumak için yeni nefer tahrir edildi; ayrıca Venedik tarafından tahliye edilen kalelere de nefer yazıldı.³⁸⁴ Bâbîâlî, Habsburg ve Venedik hudutlarının kesinleşmesinde Osmanlı tezlerini karşı tarafa kabul ettirebilen Halil Paşa'yı valilikte ibka ederken aynı zamanda eyaletteki askerlerin de eksiksiz bir şekilde yoklanmasını ve namevcutların tashihini istemişti.³⁸⁵ Halil Paşa kısa süre içinde Bosna yerlilerinin yoklamasını tamamlayarak esami defterini İstanbul'a gönderdi; Bosna'nın beş sancağına dağılmış kale ve palankalardaki yerli kulu nefer sayısı 16 bin 227 olarak sayılmıştı.³⁸⁶ Bâbîâlî'nin sonraki senelerde Bosna Eyaleti'nin askerî organizasyonu için esas alacağı nizam da böylelikle ortaya çıkmış oluyordu.

Tablo XVIII: Bosna Eyaleti'ndeki yerli neferatın sancaklara göre dağılımı (Ekim 1701)



Sonraki valiler döneminde bu nizama tam anlamıyla riayet edildiğini söylemek mümkün değildir. Nitekim İbrahim ve Osman paşalar zamanında cedid nefer

³⁸³ Gökçe, *Bosna Vilâyeti Hududnâmesi*, s.93.

³⁸⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 411/1410 (Evâil-i Rebiü'l-ahir 1113 / Eylül 1700).

³⁸⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 634/2251 (Evâhir-i Safer 1113 / Temmuz-Ağustos 1701).

³⁸⁶ BOA, KK.d. 4896, s.75.

yazılacak, Bosna'daki Osmanlı yerli neferlerinin mevcudu 20 bine yaklaşacaktı.³⁸⁷ Vakıa Bâbîâli, h.1114 / m.1703 ve h.1118 / m.1706 senelerinde Bosna genelinde kale neferlerinin ve mühimmatının yoklanması istemişti.³⁸⁸ Bâbîâli'nin Bosna'daki yerli kulu mevcudunun bu derece artmış olmasından, bir sonraki başlıkta etraflıca anlatılacağı gibi, Osmanlı askerî bürokrasisinin işleyişi sebebiyle habersiz olması mümkün değildir. Nitekim Halil Paşa zamanında olduğu gibi, ondan sonraki dönemde de Bosna paşaları yahut kapudanlar veya ağalar, hatta ahali dahi nefer tahriri için Bâbîâli'ye müracaat edebiliyordu. Kimi zaman niçin nefer yazılması gerektiği, basit bir cümleyle *lüzumlu / lazımlı mahal* olduğuna işaret edilerek ifade ediliyordu. Bazen bu lüzum daha açık bir şekilde yazılabilirdi; örneğin Bosna'da Sokov Kulesi'nin, karşısında bulunan Kostaniçe Kalesi Habsburg ordusunun kışlağı olması sebebiyle, mevcut 121 neferden daha fazla askerle korunması kararlaştırılmıştı.³⁸⁹

Sadece Habsburg tehlikesine karşı değil, yolların ve geçitlerin güvenliğinin sağlanması, eşkıyalığa karşı önlem alınması ya da iktisadî kaynakların korunması gibi sebeplerle de nefer tahrir ediliyordu. Örneğin Novi Kalesi yakınlarında bulunan Docarine Boğazı'ndan gelip geçenler eşkıyalarla karşılaştıklarında çoğu zaman malını, bazen de canını kaybediyordu. Novi Kalesi'nin ağalarının arzıyla bu geçidi korumak için müceddeden martolos cemaati yazılmıştı.³⁹⁰ Bundan önceki senelerde Novi Kalesi'ne, bu bölgeye yerleşen reayanın istimaleti için zimmî nüfus arasından martolos yazılmasının³⁹¹ da gösterdiği üzere, reayayı ve tüccarı korumak asker yazmayı icap ettirebiliyordu. Keza Karadağ'da bir türlü kontrol altına alınamayan isyanın Hersek köylerini ve kasabalarını tehdit etmeye başlamasıyla sınıra yakın yerlerdeki kalelerde yeni nefer istihdam edilecekti.³⁹² Daha sonraki tarihlerden bazı örnekler ise şöyledir: Östervişçe Kapudanı Topal Osman'ın arızıyla Una Nehri yakınlarındaki İstazin Kalesi'ne, bölgede Lika eşkıyası sebebiyle “*ceng ü*

³⁸⁷BOA, D.BKL. 63/87.

³⁸⁸BOA, A.DVNS.MHM.d. 114, 19/73 (Evâsıt-ı Ramazan 1114 / Şubat 1703); A.DVNS.MHM.d. 115, 100/414 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1118 / Ağustos 1706).

³⁸⁹BOA, C.AS. 423/17533; 867/37172; İE.AS. 56/5024.

³⁹⁰BOA, D.BKL. 54/63.

³⁹¹BOA, D.BKL. 45/31; İE.AS. 53/4830; 66/5938.

³⁹²BOA, D.BKL. 49/98.

cidâl eksik olmayub re'âyâ ve berâyâ zirâ'atinden hâli kalmağla" yeniden nefer yazmak gerekmişti.³⁹³ Bâbîâlî, reayayı ve ziraati olduğu kadar, tüccarı ve ticareti, yolu ve yolcuları korumak için de nefer yazıyordu.³⁹⁴ Üstelik ekonomik faaliyetlerin gözetildiği vakalar bunlarla sınırlı da değildi. Bosna'da Kamengrad kazasına tâbi Boşavik köyünde bulunan bakır madeninin muhafazası için 60 piyade ve 40 süvari yazılacaktı.³⁹⁵

Bâbîâlî'nin imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi Bosna'da da yeni nefer istihdamı söz konusu olduğunda en fazla dikkat ettiği mesele masrafların nasıl karşılanacağı idi. Kadimde müstahfız timarlarına sahip neferatın timarları yeniden şenlenince bunların ulufesi kesiliyor ve tasarruf edilen parayla yeni nefer yazılabiliyordu.³⁹⁶ Bosna'da az sayıda dahi olsa rastlanan müstahfız timarları için Bâbîâlî, h.1114 / m.1702'de genel bir yoklama yapılmasını emretmişti.³⁹⁷ Ancak bütün imparatorlukta olduğu gibi Bosna'da da Bâbîâlî'nin askerî harcamaları için benimsediği usûl ocaklık tayin edilmesi idi.

Bâbîâlî'nin temel prensibi Hazine-i amire giderlerinin önemli bir kısmını oluşturan askerî harcamaların daha fazla artmasını engellemektir. Bu sebeple çoğu zaman yeni neferlere, lüzumu görülmediği için ref edilen yani dağıtılan cemaatlerdeki neferatın mevacibi tayin ediliyordu. Örneğin Yasenofça Kalesi'ne müceddeden yazılan neferatın ulufesinin, daha önce esamisi defterden terkin edilen Hersek Sancağı'ndaki bazı kule neferatının mevacibinden karşılanmasına dair ferman çıkarılmıştı.³⁹⁸ Keza Karadağlı asiler tarafından tehdit edilen Onogošte Kalesi³⁹⁹ için yazılan neferlerin ücretleri de Mostar Kalesi'nde dağıtılan cemaatlerin mevacibinden tahsis edilmişti.⁴⁰⁰

Fakat bütün bu önlemlere rağmen yukarıda değinildiği üzere İbrahim Paşa ve Osman Paşa'nın valilikleri döneminde Halil Paşa nizamından fazla olarak 3 bin

³⁹³BOA, D.BKL. 63/52.

³⁹⁴Bazı örnekler için bkz. BOA, D.BKL. 33/14; 33/15; 33/18; 33/19; 49/98.

³⁹⁵BOA, İE.MDN. 3/178.

³⁹⁶Örneğin Kilis sancağında Glamuç (Belgradcık) Kalesi'ndeki müstahfızlara tekrar kadim timarları tevcih edilince kesilen ulufeleriyle 20 nefer yazılmıştı. Bkz. BOA, C.AS. 838/35731.

³⁹⁷BOA, A.DVNS.MHM.d. 112, 405/1455; 406/1458 (Evâsıt-ı Receb 1114 / Aralık 1702). Bosna'daki timarlı müstahfızlara dair bazı örnekler için bkz. ss.76-77.

³⁹⁸BOA, D.BKL. 44/110.

³⁹⁹Bugün Karadağ Cumhuriyeti sınırları içerisinde Nikšić şehrinde.

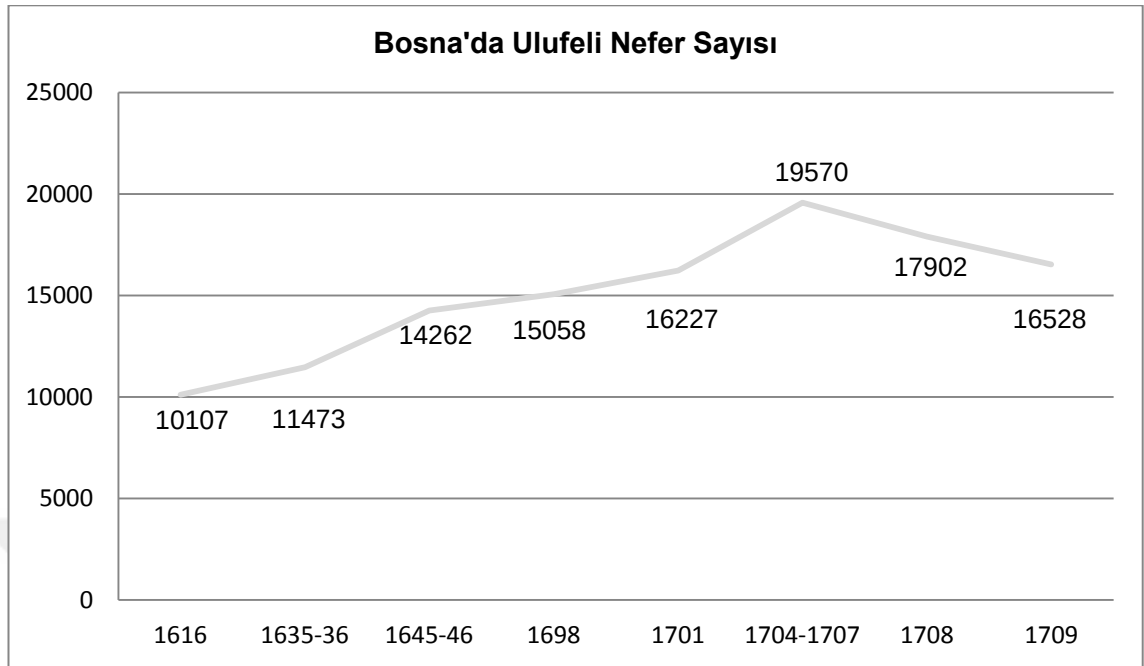
⁴⁰⁰BOA, D.BKL. 49/98.

354 nefer tahrir edilmişti. Bu askerlerin Osmanlı hazinesine maliyeti senede 11 milyon akçenin üzerindeydi; ne var ki defterde kayıtlı 19 bin 570 neferden bin 460'ı namevcuttu. Üstelik eyaletteki askerin yoklamasını yapan Mustafa Ağa'nın ilamına göre Brot, Derbend, Dubiçe ve Yayçe'nin de aralarında bulunduğu birçok kale, palanka, kule ve şaranpoya gereğinden fazla nefer yazılmıştı. Bunların "*bir vechile lüzûmları olmamağla cemâ'atleri ile neferât ve yevmiyyeleri ref*" edilmeliydi. Ayrıca yine bu dönemde reis, kulaguz, kâtip ya da paspan sıfatıyla yazılan veya yevmiyelerine zam yapılan kimseler ise ancak sair neferat gibi ücretlerinde indirim yapıldığı takdirde görevlerine devam edebilirdi. Diğer taraftan Krupa ve İmoçka kalelerindeki neferatın mevacibine de zam yapılarak, diğer Bosna kalelerindeki neferatın mevacibine eşitlenmeliydi; Banaluka, Bihke ve Mostar kaleleri de dâhil olmak üzere birkaç kale ve palankaya ise müceddeden toplam 787 nefer yazılması icap ediyordu. Mustafa Ağa'nın ilamına göre hareket edilirse eyaletin asker mevcudu bin 590 azaltılacak ve böylelikle 4 milyon akçeden fazla para hazinede kalacaktı.⁴⁰¹ Bâbîâli, Mustafa Ağa'nın ilamı üzerine Bosna'daki ordunun mevcudunu 18 bine düşürdü. Takip eden sene içerisinde eyaletin valisi Ferhadpaşazade Mustafa'nın da tedbirleriyle Bosna kale ve palankalarındaki ulufeli asker sayısı 16 bin 528'e kadar indirilecek ve Halil Paşa nizamına yaklaşacaktı.⁴⁰²

⁴⁰¹BOA, D.BKL.d. 32294, ss.10-11.

⁴⁰²BOA, D.BKL. 63/87. Defterde Halil Paşa nizamına göre Bosna'daki asker sayısı, Halil Paşa'nın hazırlattığı esami defterinden farklı şekilde 16 bin 216 olarak verilir. Ferhadpaşazade Mustafa Paşa'nın nizamı için ayrıca bkz. BOA, D.BKL. 63/98.

Tablo XIX: Bosna Eyaleti'ndeki asker sayısının değişimi (1616-1709)



Ferhadpaşazade Mustafa'nın ölümünden hemen sonra neredeyse bütün Bosna kale ve palankalarından kapudanlar, dizdarlar, ağalar hatta ahali dahi Bâbîâlî'ye lağvedilen ya da mevcudu azaltılan cemaatlerin eski hallerine getirilmesini rica eden arzlar gönderildi. Bu arzlardaki ortak dile göre, neferat yoklamada mevcuttu, azledilmeleri için bir gerek bulunmuyordu ve kale yahut palankalar da muhafazası lazım mahallerdi.⁴⁰³ Harp senelerindeki fedakârlıklarından bahseden neferat ise, ulufelerinden başka bir gelirleri olmadığını da arzlarına ekliyor ve hallerine merhamet edilmesini istiyordu.⁴⁰⁴ Bâbîâlî'nin ulufeli nefer kadrolarının şişmemesi için aldığı tedbirlere karşı sadece ağalar ve askerler değil, bazen bölgedeki ahali de itiraz edebiliyordu. Gradişka ve sair Bosna serhaddi ahalisi, Despot Brodu'nun karşısındaki bu kalenin askerinin azaltılmaması için ricacı olmuş ve Bosna valisi ve Saraybosna kadısını da araya sokarak İstanbul'un bu kararını tekrar gözden geçirmesini istemişti.⁴⁰⁵ Hududa yakın kale ve palankaların kapudanları ise karşıdaki düşmanın çokluğunu öne

⁴⁰³Bazı örnekler için bkz. BOA, D.BKL. 64/17; 64/19; 64/21; 64/24; 64/52; 66/24.

⁴⁰⁴BOA, D.BKL. 64/40.

⁴⁰⁵BOA, D.BKL. 72/2; 72/3. Aynı şekilde Östervişçe kapudanlığına tâbi bazı kalelerin neferatının da yeniden deftere yazılması hakkında bkz. BOA, D.BKL. 72/5.

sürüyordu. Örneğin Sokov Kulesi'nin neferatı Mustafa Paşa nizamı ile azaltıldığında, farisan ve müstahfizan cemaatlerinin ağaları *“kalan neferât kalîl olub karşumuzda düşmanımız çok olmağla bir vechile gece ve gündüz muhâfazaya iktidârımız olmamağla”* diyerek Bâbîâli'nin asker sayısını arttırmasını temin edebilmişti.⁴⁰⁶ Ne var ki, Bâbîâli askerî açıdan gerekli olduğuna inanmadığı durumlarda defterden ismi silinen neferlerin yeniden ulufe almasına kolaylıkla rıza göstermiyor, Osmanlı padişahının merhameti ise çoğu zaman 1/10 oranında tecelli ediyordu. Bâbîâli'nin çok sayıda nefer yazılmasına izin verdiği durumlarda ise bu yeni neferatın mevaciplerinin, daha önce esamisi defterden silinenlerin mevaciplerinden ödenmesi ferman ediliyordu. Askerî harcamaların sabit kalması, daha önce de vurgulandığı gibi, Bâbîâli'nin temel prensibiydi.

Bâbîâli, Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra Bosna'daki neferatın ocaklıklarına da düzen vermek için harekete geçmişti. Nitekim eyaletteki askerinin eksiksiz bir şekilde yoklanmasını emrettiği Halil Paşa'dan, aynı zamanda Bosna hazinesinin gelirlerini de tespit edip defterini İstanbul'a yollanması istenmişti.⁴⁰⁷ Bu tarihe kadar eyaletteki yerli kulu neferata ocaklık tayin edildiği halde, hâlâ mevacibini havale usûlüyle alanlar bulunuyordu. Örneğin Bihke veya Kluc gibi kalelerin ve bazı palankaların birkaç cemaatindeki neferata mevacipleri Trablusşam mukataası malından havale edilerek ödenmişti.⁴⁰⁸ Ancak bütün imparatorlukta söz konusu olduğu gibi, Bosna neferatı da havale ile gönderilen ulufelerinden ellerine çok az para geçtiğinden şikâyetçiydi. Mecavipleri için ocaklık tayin edilmesi halinde, gerekirse bir kısmından hazine lehine feragat edebileceklerini dahi ifade eder olmuşlardı.⁴⁰⁹ Fakat Bosna yerli kullarının ocaklıklarına tam manasıyla bir düzen vermek için Bâbîâli, Halil Paşa'nın teftişinin sonucunu bekleyecekti.

Halil Paşa'nın hazırladığı deftere göre Bosna Eyaleti'nin gelirlerinin toplamı 16 milyon akçenin ancak biraz üzerindeydi; bu meblağın önemli bir kısmı barış sonrasında cizye gelirlerindeki artıştan kaynaklanırken, bir kısmını da emaneten

⁴⁰⁶BOA, D.BKL. 71/40.

⁴⁰⁷BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 634/2251 (Evâhir-i Safer 1113 / Temmuz-Ağustos 1701).

⁴⁰⁸BOA, İE.AS. 31/2752.

⁴⁰⁹BOA, D.BKL.d. 32278.

idare edilen iskele gelirleri oluştıuruyordu. Eyaletteki neferatın bir senelik mevacibi ise 40 milyon akçeyi geçiyordu. Bosna Eyaleti'nin mukataa gelirleri ile cizye gelirlerinden başka Üsküp hazinesinden⁴¹⁰ de ocaklık tayin edilmişti. *“Gayr-i ez seb'în bir seneleri 238 gün hesâbında senevî mevâcibleri çürük hesâbı üzere”* yapıldığında dahi Bosna kalelerindeki muhafız neferatın mevacibinin önemli bir kısmı, yaklaşık yarısı için ocaklık bulunamamıştı.⁴¹¹

Bâbîâlî, söz konusu eksiği barış ilan edildikten sonra kadim yurtlarına yerleşen zimmî reayadan tahsil edilecek cizyeden karşılamayı kararlaştırmıştı. Buna karşılık Üsküp, Dupniçe ve Dukakin cizyeleri Bosna yerli kullarının ocaklık beratından çıkarılacaktı. Mevcut açığı kapatmak için Halil Paşa'nın Bosna'daki iskele ve gümrük gelirlerini arttırmış olmasından da istifade edildi. Diğer taraftan Bosna neferatına ocaklık olarak tayin edilen en büyük kalemlerden birisini Üsküp nezareti malı oluştıuracaktı. Kısa bir süre önce Bosna Eyaleti'nin gelirleri eyaletteki yerli kulu neferatın mevacibini karşılayamaz haldeyken, Bâbîâlî'nin yaptığı hesaba göre şimdi Bosna hazinesine 840 binden fazla akçe kalmalıydı.⁴¹²

Bosna neferatının mevacibine ocaklık tayin edilmesi meselesinde Bâbîâlî'nin maliye bürokratlarının asıl başarısı Üsküp nezareti malının kıymetini tespit ederken gösterdikleri sihirbazlıktan ileri geliyordu. Üsküp nezaretinin malı kadimde 6 milyon akçe civarındayken harp senelerinde reayanın perişan olması sebebiyle ancak 1,6 milyon akçeye malikâne usûlü ile satılmıştı. Osmanlı maliyesinin memurları, savaşın sona ermesinden birkaç sene sonra, Üsküp'teki gelirlerin Büyük Harp'ten önceki seviyeye geldiğine inanıyordu. Zaten malikâne şartlarına göre bir mukataanın öncekinden daha düşük bir bedel karşılığında verilmesi mümkün değildi; önceki uygulama sebebiyle Hazine-i amire zarara uğratılmıştı. Oysa Temmuz 1700'de iki parçaya ayrılarak malikâne olarak gelirleri satılan Üsküp nezareti malı, *“kat'a bir mukâta'ası ifrâz olunmayub bi'l-cümle mukâta'ât ve rûsûmât-ı sâ'iresi her ne ise yine kemâ-fî'l-evvel bir*

⁴¹⁰Bosna neferatı ocaklıklarını gösteren bir başka belgeye göre Üsküp hazinesi olarak başlık atılan kalem, Üsküp cizyesinden başka Dupniçe ve Dukakin cizyelerini de kapsıyordu. Bkz. BOA, HAT 1654/53/3 (5 Recep 1114 / 25 Kasım 1702).

⁴¹¹BOA, HAT 1654/53/4 (18 Şaban 1113 / 18 Ocak 1702).

⁴¹²BOA, HAT 1654/53/3.

mukâta'a olmak üzere zabt olunub taraf-ı âherden ferd-i vâhid karışmamak şartıyla Eyâlet-i Bosna'da vâki' ba'zı münâsib olan kılâ' neferâtına mâl-ı kâdîmi ile ocaklık ta'yîn ve neferât tarafından zabt olunmak fermân buyurulur ise cânib-i mîrîye nef'-i küllî hâsıl olacağı mukarrer" idi.⁴¹³

Yukarıda alıntılanan satırlar, Temeşvar ve Belgrad neferlerine ocaklık tayin edilmesi bahislerinde gösterildiği üzere Bâbîâlî'nin alışageldik uygulamalarına işaret eder. Nitekim Osmanlı yerli askerleri, mevacipleri için ocaklık tayin edilmesi halinde, ocaklıklarının bir mültezim tarafından değil, bizzat kendilerinin tasarrufunda olmasını istiyordu. Zira mültezimler çoğu zaman ödemeleri zamanında yapamıyor, kimi zaman da neferatın hakkı olan ulufesini nakit olarak değil de mal olarak vermeyi teklif ediyordu.⁴¹⁴ Daha önce Temeşvar neferatının, Vidin aklamının gelirlerinin ağaları tarafından idare edilmesi halinde, kendi aleyhlerine olan –fakat zaman içerisinde lehlerine çevirecekleri- şartları kabul etmekte zorlanmadıklarına değinilmişti. Bosna yerlilerinin de Üsküp nezaretinin malını kabul etmemesi için bir engel görünmüyordu. Nitekim meseleyi Veziriazam'a arzedan Defterdar Muhsinzade Hacı Mehmed Efendi'ye göre Seyfullah Paşa, eyaletteki kale ve palankalardan henüz ocaklık tayin edilmemiş cemaatlerin ağalarını toplayarak "*söyleşüb ve kabûllerinde hüccet itdirüb ve ağalarından dahi memhûr temessük alub*" arz ettiğinde ocaklıkları tayin edilebilirdi. Buraya kadar her şey normal görünür; Üsküp nezaretinin malı – reayanın harp öncesindeki refah seviyesine ulaştığını kabul edersek- 5.999.400 akçe olarak Bosna neferlerine ocaklık tayin edilecektir.⁴¹⁵ Ancak aslında başka bir hesap söz konusudur.

İki sene önce malikâne olarak satıldığında 2 milyon akçe bile etmezken Bosna neferatına 6 milyon akçe geliri vardır diye verilen Üsküp nezareti malı "*her yüz doksanar akçesi bir guruş hesâbından 94 yük⁴¹⁶ 99 bin 50 akçe*" olarak, yani neredeyse 10 milyon akçe olarak hesaplanmıştı.⁴¹⁷ Bâbîâlî'nin maliye bürokratlarının Hazine-i amire lehine yaptıkları bu hesap sihri, zaten bir senede

⁴¹³ BOA, HAT 1654/53/1 (20 Cemâziye'l-âhir 1114 / 11 Kasım 1702).

⁴¹⁴ Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, s.126.

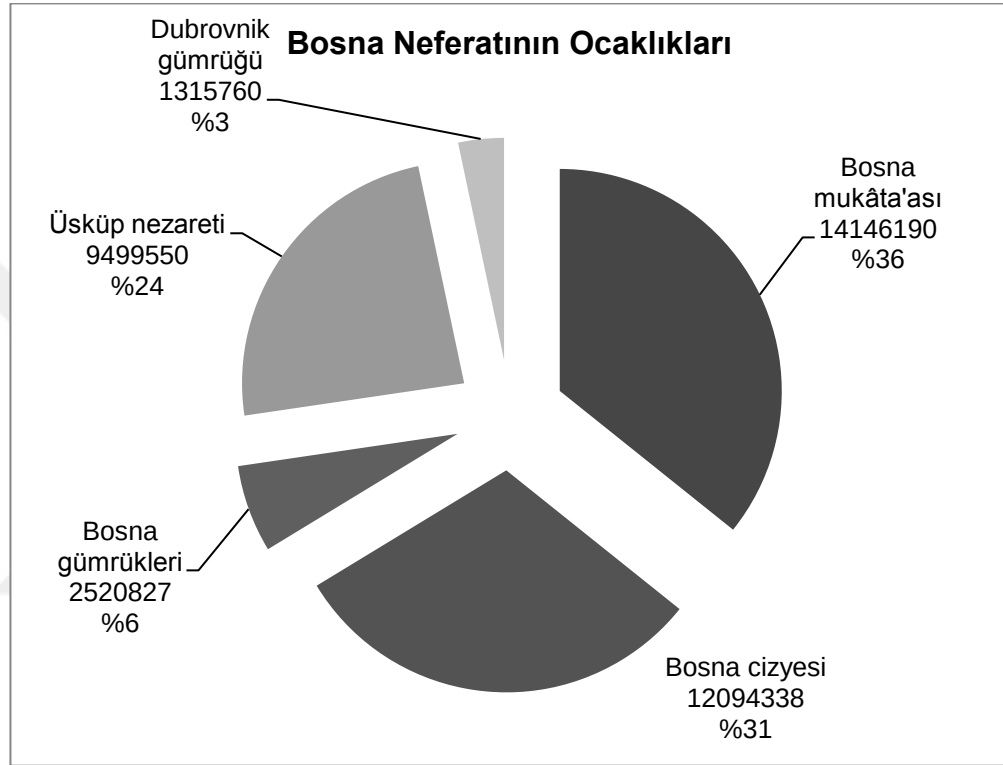
⁴¹⁵ BOA, HAT 1654/53/1.

⁴¹⁶ Bir yük 100 bin akçedir.

⁴¹⁷ BOA, HAT 1654/53/3.

sadece 238 gün yevmiye alan Bosna neferatı için ayrıca bir külfetti. Ancak bu şartlarda bile kabul edildiğine göre, neferatın tasarruf ettiği ocaklıklar, İstanbul'dan gönderilecek havaleye ya da iltizamdan alınacak ocaklığa tercih ediliyordu.

Tablo XX: Bosna yerli kulu neferatının ocaklıkları⁴¹⁸



Tablo XX'de görüleceği üzere Bosna'daki 16 bin 312 neferin 238 gün üzerinden hesaplanan senelik mevaciplerinin %73'ü Bosna Eyaleti'nin gelirlerinden karşılanıyordu. Bu oran, Temeşvar Eyaleti'nin gelirlerinin garnizonun masraflarının ancak %59'unu karşıladığı, Belgrad Kalesi ve tabi kalelerin neferatının ocaklıklarına tayin edilen mukataalardan ancak %52'sini Belgrad cizyesi ve gümrüğü gelirlerinin oluşturduğu düşünüldüğünde oldukça

⁴¹⁸BOA, A.DVN. 283/91 (9 Zî'l-ka'de 1114 / 27 Mart 1703). Anonim Osmanlı Tarihi müellifinin Bosna ocaklıklarına dair verdiği sayıların bazılarında küsuratta farklılıklar görülür. Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi*, s.210.

anlamlıdır.⁴¹⁹ Bu sayılar, Bosna serhaddini koruyan Bosnalı askerlerin mevacibinin Bosna'dan ödendiğini söylemek için yeterli midir, değil midir sorusu tartışmaya açıktır. Ancak bir şeye işaret etmek gerekir: Bosna neferatının ulufesi gayr-i ez seb'în 238 gün üzerinden değil de normal bir şekilde 354 gün üzerinden hesap edilerek ödenmiş olsaydı, 20 milyon akçe daha bulmak gerekecek, Bâbîâli başka kaynaklarını da Bosna neferatının mevacibi için tahsis etmek zorunda kalacaktı.

Nitekim daha önce bahsedileceği üzere Bosna'da Halil Paşa nizamının öngördüğü sayıdan daha fazla asker yazıldığına, Bâbîâli, neferatın mevacibinin ödenebilmesi için başka kaynaklar buldu. Bosna'daki Osmanlı istihkâmlarında kayıtlı nefer sayısı 18 bin 761'e ulaştığında bunların senelik mevacipleri 50 milyon akçenin üzerine çıkmıştı. Yukarıda sayılanlar haricinde Vulçitrın ve Samakov cizyesi, Stari Eflâk mukataası ve bazı yerlerin Kıbtî cizyesi gibi kaynaklar, kimi bir guruh 200 akçe, kimisi bir guruh 210 akçe hesabı üzerinden Bosna neferlerine ocaklık olarak tahsis edilmişti.⁴²⁰ Üzerinde tarih bulunmadığı halde, Bosna neferatı mevcudundan hareketle 1704-07 senelerine ait olduğunu tahmin ettiğimiz defter, neferata tahsis edilen ocaklıkların, çoğu zaman mevacibin tamamını tek bir maldan karşılayacak şekilde değil, birçok farklı mukataadan bir araya getirilerek oluşturulduğunu gösterir. Örneğin Banaluka Kalesi'ndeki muhafız yerli kulu neferatın yaklaşık 4 milyon akçe tutarındaki mevaciplerinin 2 milyon 400 bin akçeden biraz fazlası Bosna gayrimüslim cizyesi malından, kalanı ise Eflâk rûsûmu, Brod kazasının avarız-ı divaniye malı, Yayçe adet-i ağnam vergisi ile Kobaş ve Banaluka'dan bazı başka mukataalardan tahsis edilmişti.⁴²¹

Bu ocaklıklar zaman içinde yeniden düzenlenebilir, garnizonun artan ya da azalan mevcuduna göre ekleme ya da çıkarma yapılabilirdi. Nitekim Ferhadpaşazade Mustafa zamanında eyaletteki nefer sayısı yeniden Halil Paşa nizamına uygun hale getirildiğinde, birçok kale ve palankanın neferine

⁴¹⁹Temeşvar neferatının ocaklıkları için bkz. s.145, Tablo VII: *Temeşvar yerli kulu neferatın ocaklıkları* (h.1114 / m.1702-1703); Belgrad ve havalisindeki kale ve palankalar neferatının ocaklıkları için bkz. s.183, Tablo XIV: *Belgrad Kalesi ve tâbi kalelerin ocaklıkları* (h.1120 / m.1708).

⁴²⁰BOA, MAD.d. 2387, s.9.

⁴²¹BOA, MAD.d. 2387, s.5.

mevacipleri için tayin edilen ocaklıklar yeniden düzenlenmiş ve yeni beratları yazılmıştı.⁴²² Fakat Banaluka gibi stratejik önemi yüksek kaledeki asker sayısının aynı kalmasına özen gösteriliyor ve böyle durumlarda tayin edilen ocaklıklar değiştirilmiyordu. H.1124 / m.1711-12 tarihli Bosna kaleleri neferatının ocaklıklarını gösteren bir deftere göre Banaluka neferatının ocaklıkları aynen korunmuştu.⁴²³

Bosna Eyaleti'ndeki asker mevcudunun önemli bir kısmı kale, palanka, kule ve şaranpo bilcümle toplam sayısı 104 olan istihkâmlarda bulunuyordu. Bunların yarıya yakını Bosna Sancağı'nda (49), diğerleri ise Kilis (21), Hersek (18), İzvornik (9) ve Bihke (7) livalarında bulunuyordu; ancak çok azında dikkate değer sayıda asker mevcuttu. Bazı kalelerdeki nefer sayısı onlarla ifade edilebilecekken, eyalette sadece Banaluka ve Bihke kalelerindeki muhafız sayısı binin üzerindeydi.

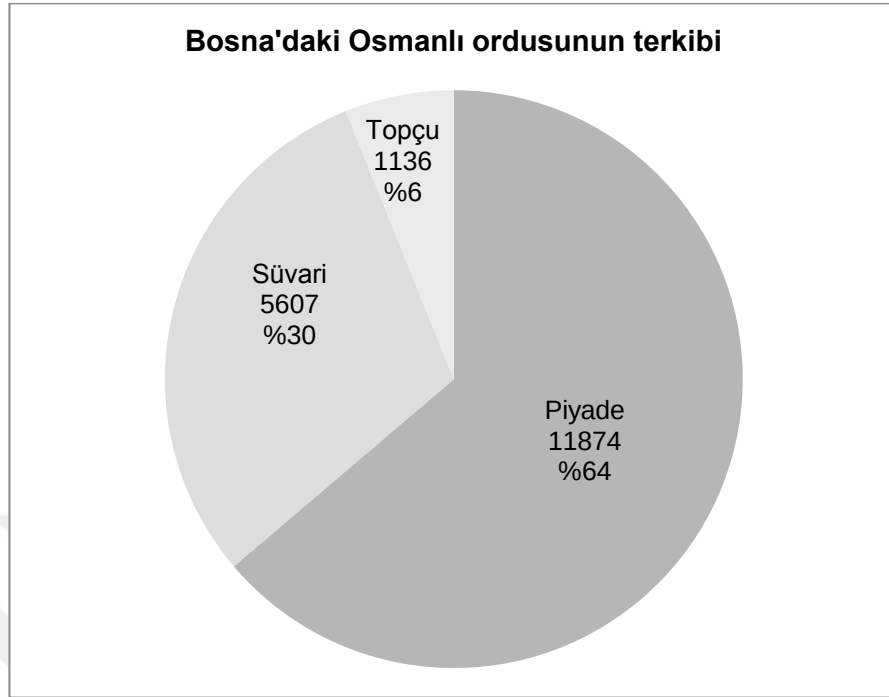
Tablo XXI: Bosna Eyaleti'nde asker mevcudu 500'ün üzerindeki kale ve palankalar⁴²⁴

Kale	Sancak	Mevcut
Bihke	Bihke	1563
Banaluka	Bosna	1225
İhlevne	Kilis	838
Novi	Bosna	714
Cisr-i Kebir	Kilis	595
Şehr-i Brod	Bosna	552
Mostar	Hersek	535

⁴²²BOA, C.AS. 81/3810 (20 Şevval 1120 / 2 Ocak 1709).

⁴²³BOA, MAD.d. 18746, s.2.

⁴²⁴BOA, MAD.d. 2387.

Tablo XXII: Bosna'daki Osmanlı ordusunun terkihi⁴²⁵

Bosna kalelerindeki garnizon mevcutları kadar eyaletteki Osmanlı ordusunun piyade, süvari ve topçu neferatı dağılımı da oldukça ilginçtir. Yukarıdaki tabloda dikkat çeken ilk husus, Bosna Eyaleti'nde bulunan Osmanlı ordusundaki süvari piyade oranıdır. Temeşvar ve Belgrad ile kıyaslandığında Bosna'daki süvari piyade oranı belirgin bir şekilde fazladır; süvari yeri olarak tarif edilen Temeşvar'da süvari oranı %17, Belgrad'da daha düşük olarak ancak %7 idi.⁴²⁶ Bosna'ya özel bu durumun sebebi, eyaletteki kale ve palankaların birçoğunda, yolları ve geçitleri korumak gibi iç güvenlik hizmetinde kullanılmak üzere nefer istihdam edilmesidir. Bunun için askerin hızlı hareket edebilmesi gerekliydi.

Bosna'daki topçu sayısının azlığı da dikkat çeken bir başka olgudur. Yüzün üzerinde kale ve palankanın bulunduğu Bosna Eyaleti'nde topçu neferatının genel içerisindeki oranı %6 idi. Bosna'daki kale ve palankaların ancak 45 tanesinde topçu birliği bulunduğu hesaba katıldığında ise eyaletteki istihkâmların önemli

⁴²⁵ BOA, MAD.d. 2387 numaralı defterden hareketle hazırlanmıştır. Tablo hakkında yapılan yorumların tamamı aksine işaret edilmedikçe bu defterdeki bilgilere dayanmaktadır.

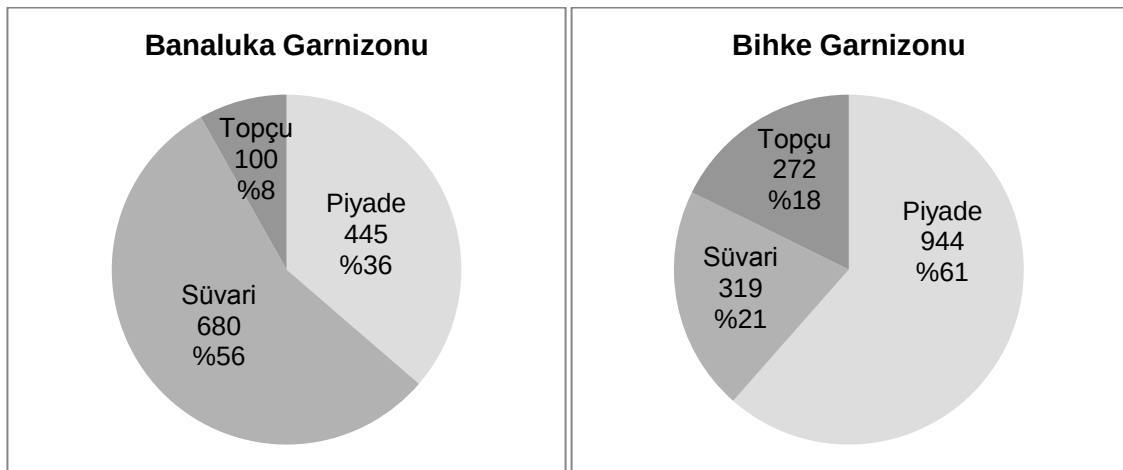
⁴²⁶ Temeşvar Kalesi garnizonu için bkz. s. 154, Tablo XI: *Temeşvar Kalesi'ndeki Osmanlı garnizonunun terkihi (Ocak 1704)*; Belgrad Kalesi garnizonu için bkz. s.191, Tablo XVI: *Belgrad garnizonunun terkihi (1703/04)*.

bir kısmının aslında iç güvenlik karakolları olarak kabul edilmesi gerekir. Bosna'daki Osmanlı ordusunun terkibine bakıldığında bir başka dikkat çekici husus ise yardımcı birliklerin yok denecek kadar az olmasıdır. Mevcutları itibariyle Bosna'daki Osmanlı ordusu içinde önemli bir orana sahip olmayan cebeci ve paspan gibi yardımcı birlikler ile esasen gayr-i muharip bir unsur olan cami hizmetlileri yukarıdaki tabloya dâhil edilmemiştir. Bu iki gruptaki neferat sayısının toplamı ancak 144 olup, oranları %1'i dahi bulmuyordu.

Özellikle cebecilerin eksikliği dikkat çekicidir. Bütün Bosna kaleleri içerisinde sadece Yayçe Kalesi'nde, *cemâ'at-i müstahfizân-ı cebeciyân* unvanı ile bir grup nefer cebecilik yapıyordu.⁴²⁷ Sayıları 15'ten ibaret olan mezkûr cebeci birliği de, Vrbas Nehri'nin kenarında hâkim bir tepede bulunan Yayçe Kalesi'nin konumu ve güçlü yapısı sebebiyle, gerektiğinde Bosna muhafızının yanında bulunan askere yahut kale neferatına verilmek üzere mühimmatın tutulacağı bir cephanelik inşa edilmesi sonrasında yazılmıştı.⁴²⁸ Bosna kalelerindeki mühimmatı muhtemelen müstahfiz birliklerine mensup askerler koruyordu.⁴²⁹

Bosna'da Habsburg tehdidine karşı ana savunma üssü olan Banaluka ve Bihke kalelerindeki garnizonların terkibine bakıldığında ise Bosna genelinde mevzubahis olandan ve birbirinden farklı iki manzara görülür.

Tablo XXIII: Banaluka ve Bihke kalelerindeki garnizonların terkiibi



⁴²⁷ BOA, MAD.d. 2387, s.3.

⁴²⁸ BOA, D.BKL. 31/17 (27 Ramazan 1111 / 18 Mart 1700).

⁴²⁹ Sonraki yıllarda örneğin Bihke Kalesi'ne de yerli cebeci yazılacaktır. Bkz. BOA, D.BKL. 74/45.

Bosna Eyaleti'ni kuzey-güney ekseninde ikiye bölen Vrbas Nehri kenarındaki Banaluka Kalesi, nehrin açtığı vadiyi yani eyaletin iç bölgelerine giden yolları koruyordu. Stratejik önemi nedeniyle Bâbîâli, Banaluka Kalesi'nde, diğer Bosna kalelerine nazaran güçlü bir garnizon bulunduyordu; fakat mevcut gücün yarıdan fazlasını süvari neferleri meydana getiriyordu. Müstahkem mevkilleri korumak için süvari askeri istihdam etmek esasen masraflı bir yoldu; Banaluka Kalesi'ndeki piyade neferi yevmî 10 akçe alırken, süvarilerin yevmiyesi 15 akçe idi.⁴³⁰ Bu nedenle Banaluka garnizonundaki asker sayısı eyaletteki bir diğer önemli kale olan Bihke'deki asker mevcudundan yaklaşık olarak 330 nefer daha az olduğu halde, Banaluka neferatının yevmiyesi Bihke'deki meslektaşlarından sadece bin akçe daha azdı.⁴³¹ Osmanlı Avrupası'nın en batı ucunda bulunan Bihke Kalesi'ndeki Osmanlı garnizonu ise piyade ve süvari oranıyla kale muhafazası için uygun görünmektedir. Bihke'de dikkat çekici olan kaledeki topçu neferinin nisbî olarak Habsburg serhaddindeki, Temeşvar ve Belgrad da dâhil olmak üzere, en büyük sayıya sahip olmasıdır. Bihke nitekim gerek Büyük Harp'te, gerekse 1716-1718 Harbi'nde Habsburg ordusunun hedefleri arasındaydı ve topçu neferi sayısının fazla olması bu bağlamda doğaldı.

Bosna'daki bütün kale ve palankaların cemaatleri tek tek incelendiğinde ise çarpıcı bir başka sonuç ortaya çıkar. Tabloda piyade, süvari ve topçu başlığı altında toplanan Bosna yerli neferatı azeb, faris, müstahfız, topçu, martolos, cebeci ve paspan cemaatlerine dağılmıştır. Bütün Bosna askeri arasında tek bir nefer dahi yerli yeniçeri unvanı taşımaz; Bosna'da yeniçeriyân-ı yerlüyân cemaati bulunmamaktadır. Oysa bir asır sonra yeniçeri ocağının ilgasına ve imparatorluk genelinde yeni bir askerî nizam kurulmasına Bosna'da isyan ile cevap verilecektir.⁴³² 1826'da önce Travnik'te, sonra da Saraybosna'da yeniçeriliğin ilgasını ilan eden fermanın okunmasının hemen ardından Bosna

⁴³⁰ Banaluka Kalesi'ndeki neferatın yevmiyesi için bkz. BOA, KK.d. 4896, ss.9-13. Daha erken tarihli bu defterde Banaluka Kalesi'ndeki topçu sayısı sadece 25 olarak görünmektedir. İleride anlatılacağı üzere Banaluka garnizonuna piyade ve süvari askerinden topçu neferi devşirilecektir. Bkz. BOA, C.AS. 1179/52541.

⁴³¹ BOA, MAD.d. 2387, ss.2, 5.

⁴³² Yerli kulu neferat ile yeniçeriyân-ı yerlüyânın tam manasıyla aynı şey olmadığı halde, modern araştırmalarda çoğu zaman birbirinin yerine kullanılmış ve sonuç olarak Bosna'daki yerli kulu neferatın Bosna yerli yeniçerileri olduğu fikri yerleşmiştir. Krş. Sućeska, *Osmanlı İmparatorluğunda Bosna*, s.36.

yeniçeri ağası Rusçuklu Ali Ağa ve eyaletteki yeniçeri, kapudan ve ulema gibi yerel figürlerin önderliğinde bir isyan çıkacaktı. Bâbîâli, bu isyanı bastırırken yeniçeriliğin ilgasının sadece Dergâh-ı âli yeniçerileri ile ilgili olduğu, kadim askerî düzene, dolayısıyla da Bosnalıların imtiyazlarına halel gelmeyeceği propagandası yapmıştı. Neticede eyalette yeni düzene karşı ilk isyan hareketi bastırılrsa bile daha sonra kapudanların önderlik edeceği ve Bosna toplumunda çok daha kökleşecek bir isyan patlak verecekti.⁴³³

19. asırda yeniçeriliğin ilgasına tepki olarak başlayan isyan öncesinde eyalette ne kadar yeniçeri bulunduğu, bunların ne kadarının Dergâh-ı âli yeniçerisi, kaçının yerli kulu yeniçeri olduğu malum değildir. Asrın başında Bosna'yı ziyaret eden seyyahlar, yeniçerilerin sayısının 78 bini bulduğunu, bunlardan ancak 16 bin kadarının savaflara katılıp ulufe aldıklarını yazarken,⁴³⁴ aşağı yukarı aynı tarihe ait bir Habsburg askerî raporu da sadece Saraybosna'da mevcudu 12 bin olan bir yeniçeri ortasının bulunduğunu haber verir.⁴³⁵ 18. asır boyunca Bosna'daki askerî kompozisyonun nasıl olup da yeniçerilerin hâkim unsur olduğu bir hale dönüştüğü de bir araştırmaya konu olmamıştır. Kesin olarak şu söylenebilir ki, 18. asrın başında Bosna Eyaleti'ndeki yerli nefer kadrolarında yerli yeniçeriler yer almıyordu.

18. asrın başında Bosna'daki kapıkulu yeniçeri sayısı da görmezden gelinecek kadar azdı. Dergâh-ı âli yeniçerilerinin imparatorluk genelinde hangi garnizonlarda bulunduğunu gösteren icmal ve esami defterlerine göre Ekim 1704'te Bosna muhafazasında 28,⁴³⁶ Temmuz 1705'te ise 33⁴³⁷ kapıkulu yeniçerisi vardı. Nisan 1707'de ise *muhâfaza-i kal'a-i Bosna*'daki kapıkulu yeniçeri sayısı ancak 51 idi.⁴³⁸

Bosna Eyaleti'nde kapıkulu askerinin yokluğu, tahmin edileceği gibi, sadece barış zamanlarına özgü bir durumdu. Ancak savaş zamanında dahi bunların mevcudu fazla olmayabilirdi. 1663-64 Harbi sırasında Bosna'daki kapıkulu

⁴³³Sel Turhan, *Eski Düzen Adına*, ss.103-121, 226-228, 266-270.

⁴³⁴Sel Turhan, *Eski Düzen Adına*, s.226.

⁴³⁵OeStA, HHStA, Bosnien, Kr. 1 Konv. 1 (17. und 18. Jahrhundert), *Beschreibung von Königreich Bosnien*, fol.19v.

⁴³⁶BOA, MAD.d. 3923, s.4.

⁴³⁷BOA, MAD.d. 5874, ss.209-210.

⁴³⁸BOA, AE.SAMD.III 115/11331.

yeniçeri sayısı 255 idi.⁴³⁹ 1683-99 Harbi'nin son senelerinde ise Bosna'da 312 ila 489 kapıkulu yeniçeri görevliydi.⁴⁴⁰ 1715'te Venedik'e savaş ilan edildiğinde, ordu-yı hümâyûn Mora'dayken çatışmaların Dalmaçya'da yoğunlaşması ihtimaline karşı, Bosna'daki Osmanlı ordusu İstanbul'dan gönderilen 4 bin yeniçeri, 500 cebeci, 200 topçu ve 100 top arabacısıyla takviye edilmişti.⁴⁴¹ Fakat h.1136 / m.1723-24 tarihli bir başka cetvelden anlaşıldığı kadarıyla savaştan sonra Bosna'daki Dergâh-ı âli yeniçerilerinin mevcudu yeniden azaltılacak, Saraybosna'da 58, İsvornik'te 235 olmak üzere Bosna Eyaleti'ndeki kapıkulu yeniçerilerinin sayısı 293'e kadar düşecekti.⁴⁴² Ne var ki asrın ortasında Bosna'daki Dergâh-ı âli yeniçerilerinin sayısı, hâlâ eyaletteki askerî kompozisyonda hâkim bir güç olmalarına yetecek kadar çok olmasa da, belirgin bir şekilde yüksektir; h.1164 / m.1750-51'de Saraybosna'da 961, İsvornik'te ise 244 olmak üzere kapıkulu yeniçerilerin mevcutları bin 205'e ulaşmıştı.⁴⁴³

Bosna'daki Osmanlı askerî gücünün neredeyse tamamen yerli kulu neferattan ibaret olması keyfiyeti, Bâbîâli'nin eyaleti kendi askerî potansiyeline emanet ettiği ve bu sayede 1715-18 Harbi'nde savaşa en hazır Osmanlı eyaletinin Bosna olduğunu iddia etmeyi kolaylaştırır.⁴⁴⁴ Buna karşın Bosna'daki yerli kullarından mürettep ordunun, harp zamanında İstanbul'dan gelecek yardıma bağımlı olmasından başka, barış senelerinde de özellikle kalelerin tamiri ve Bosna'daki askerî savunmanın planlanması konularında Bâbîâli'nin otoritesini yerel güçlerle paylaşmaya razı olmadığı vurgulanır.⁴⁴⁵ Osmanlı sarayının ve Bâbîâli'nin askerî ve malî bürokrasisinin, asker sayısı ve mevacibi için tahsis edilecek ocaklıklar yoluyla Bosna neferatı üzerinde en azından güçlü bir denetim mekanizması oluşturmak istediği ve kısmen başarılı olduğu söylenebilir. Bosna'daki Osmanlı kalelerinin tamiri ve tahkimi meselesinde de eyaletin askerî ricalinden ziyade Bâbîâli bürokratları başroldeydi.

⁴³⁹Gülay Yılmaz, *The Economic and Social Roles of Janissaries in an 17th Century Ottoman City: The Case of Istanbul*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Montreal: McGill University, 2011, s.255.

⁴⁴⁰BOA, MAD.d. 6683, ss.205-211. Aynı tarihli bir başka belgede de Dergâh-ı âli yeniçeri sayısı 427 olarak verilmektedir. Bkz. BOA, AE.SMST.II 9/867 (22 Receb 1110 / 24 Ocak 1699).

⁴⁴¹Ertuş, *Sultanın Ordusu*, s.202.

⁴⁴²Ahmed Cevad Paşa, *Târih-i 'Asker-i Osmânî*, cilt I, s.108.

⁴⁴³Ahmed Cevad Paşa, *Târih-i 'Asker-i Osmânî*, cilt I, s.105.

⁴⁴⁴Pelidija, *Influence of the Peace*, s.115.

⁴⁴⁵Hickok, *Ottoman Military Administration*, ss.20-21.

Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra Bâbîâli, Bosna'daki kale ve palankaların ne durumda olduğunu ve hangilerinin tamir gerektirdiğini teftiş etmiş ve derhal bu kale ve palankaların tamiri için harekete geçmişti.⁴⁴⁶ Hatırlatmak gerekirse Karlofça Antlaşması'nın şartları Bâbîâli'nin Bosna'daki askerî inşa faaliyetlerini hayli kısıtlıyordu. Gerek her iki imparatorluğun serhaddeki askerî ricali arasında, gerekse başkentlerinde, söz konusu kısıtlamalar sebebiyle ne çeşit tartışmalar yaşandığına daha önce değinildiğinden, burada tekrar yer verilmeyecektir. Fakat bir örnek üzerinden bu anlaşmazlıkların sonuçları hakkında bazı çıkarımlarda bulunmak doğru olacaktır. Antlaşmanın öngördüğü üzere Habsburg askeri Brod Kalesi'ni Osmanlılara teslim etmişti. Fakat kaledeki şans tabyası, soltat odaları yani nefer kışlaları yıkılmış ve hendeği ise yeniden toprakla doldurulmuştu. Bâbîâli, Şehr-i Brod'un kaleyi andıracak şekilde tahkim edilmemesini, ancak Sava Nehri üzerinde ticaret yapan tüccarı korumak için şaranpo çekilmesini istemişti.⁴⁴⁷ Osmanlı askerinin Brod'u teslim alması ve İzvornik Sancağı sipahilerinin şehri çevreleyecek şaranponun inşaatı işine tayin edilmesi aşağı yukarı aynı tarihlerde olmuştu. Habsburg serhad ricalinin yapılan inşaatın antlaşmanın ruhuna aykırı olduğuna dair itirazları da gecikmeyecekti. Taraflar arasındaki görüşmeler neticesinde Habsburg ricali, Brod şehrinin Sava Nehri sahilini ve iskelesini şaranpo ile tahkim edilmesini, kara tarafının ise tamamen korunacak şekilde çardaklarla çevrilmesini kabul etmişti.⁴⁴⁸ Bâbîâli, Novi Kalesi'nin mücavir arazisi henüz Habsburgların elinde iken Viyana'yı kışkırtacak inşa işlerine girişmemesi için Halil Paşa'yı tekrar tekrar uyaracaktı.⁴⁴⁹ Fakat Osmanlı-Habsburg sınırına dair son meseleler halledildikten sonra bile, Bosna'da Osmanlı kale ve palankalarının tahkimi işleri iki imparatorluk arasında sorun olmaya devam edecekti; Bâbîâli de, Viyana'nın işgal ettiği Ortaçağ'dan kalma harabe kaleleri tamir etmesinden şikâyetçi olacaktı.⁴⁵⁰

⁴⁴⁶Bâbîâli'nin Bosna'daki kale ve palankalarının tamirini ferman etmesinden sonra Halil Paşa'nın yaptığı hazırlıklar hakkında bkz. BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 699/2474.

⁴⁴⁷BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 411/1411 (Evâil-i Rebû'l-âhir 1112 / Eylül 1700).

⁴⁴⁸BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 701/2478.

⁴⁴⁹BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 412/1412; 702/2482; 703/2483; 703/2484.

⁴⁵⁰İki imparatorluk arasında diplomatik krizlere de sebep olabilen şikâyetlere bir örnek olarak bkz. BOA, AE.SAMD.III 176/17142 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1118 / Ağustos 1706).

Karlofça Antlaşması şartlarının belirlediği kısıtlamalar gözetilerek Bosna'da birçok kale ve palanka ve bu arada cami, iskele gibi sivil yapılar da tamir ve tahkim edildi. Bâbîâli, eyaletin yeniden inşası için adeta bir seferberlik başlatmıştı. Osmanlı sarayı, 1699 sonrasında Bosna serhaddinde onlarca kale, palanka ve kule tamir ve tahkim ettirdi.⁴⁵¹ Yüzyılın sonunda Bosna'daki istihkâm sayısı, kale, palanka ve kuleler ile birlikte 200'ü bulacaktı.⁴⁵² Yasenofça, Dubiçe (Dubica), Sokov, Şehr-i Brot (Brod), Bihke, Doboy (Doboj), Teşne (Tešanj), Maglay (Maglaj), Krupa, İzacık (Izačić), Tırşiç (Tržac), Berkoviçe, Ostroviç (Ostrožac), İstine (Stijana), İstazin (Cazin), Törökmihalpekler (Pećigrad), Todornovi, Viranovgraç (Vrnograd), Pojin (Bužim), Kıladoş-ı kebîr (Velika Kladuša), Rebce, Ostroviça-i atîk (Ostrovica), Bilay ve Sokoliçe kaleleri Habsburg hududuna yakın yerlerde olup tamir ve tahkim edilen istihkâmlar arasındadır. Mezkûr kalelerdeki tamirat işleri için yapılan harcamaları gösteren masraf defterine göre Hazine-i amireden binlerce guruş çıkmıştı; üstelik birçok yerde yapılan iş hendeklerin temizlenmesi, şaranpo çekilmesi, cephanelik inşası veya tamiri yahut 1683-99 Harbi'nde yıkılan kale duvar ve tabyalarının yeniden inşasından ibaretti. Bâbîâli, bu işler için çoğunlukla etraftaki kazaların reayasını yardıma çağırıyor, küçük çaplı onarım işlerinde muhafız neferatı bedenen çalıştırıyor ya da adet olduğu üzere timarlı sipahileri bu işe koşturuyordu.⁴⁵³ Sadece yukarıda sayılan kalelerin tamiri için değil, sonraki senelerde yapılacak tamir ve tahkim işleri için de, örneğin İzvornik Sancağı sipahileri amele olarak çalıştırılacaktı.⁴⁵⁴ Bâbîâli, kendilerine emredildiği şekilde kale tamirine gitmeyen timar ve zeamet sahiplerini, dirliklerini bir başkasına vererek cezalandırıyordu.⁴⁵⁵

Kolaylıkla tahmin edileceği gibi sonraki senelerde de Osmanlılar, Bosna'daki askerî varlıklarını istihkâmlarla güçlendirmeye devam ettiler. Habsburg serhad ricalinin Viyana'ya gönderdiği raporlardan anlaşıldığı kadarıyla Sava Nehri

⁴⁵¹ Özgüven, *Palanka Forts*, s.175.

⁴⁵² Aydın, *Kaleler*, s.12.

⁴⁵³ BOA, D.BKL.d. 32277, ss.7-11. Yukarıda sayılanlardan başka Venedik hududu yakınlarındaki Vakf-ı Una, Kluc ve Onogošte gibi yerlerin de kaleleri tamir edilmişti.

⁴⁵⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d. 115, 574/2546 (Evâsıt-ı Safer 1120 / Mayıs 1708).

⁴⁵⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d. 115, 283/1220, 1221 (Evâhir-i Muharrem 1119 / Nisan 1707).

boyunca kuleler yapılıyordu.⁴⁵⁶ 17. asır süresince Habsburg akınlarından korunmak için, bilhassa da Uskokların yağma ve talanları sebebiyle güvenlik karakolları olarak Bosna coğrafyasında yayılan kuleler, 1699 sonrasında da benzer amaçla Habsburg hududu boyunca yeniden inşa ediliyordu.⁴⁵⁷ Sadece yeni istihkâmlar yapılmıyor, aynı zamanda yollar da genişletiliyordu. Graz'daki Harp Şurası'nın istihbarat raporu, Osmanlıların Yasenofça'dan Novi'ye giden yolu genişlettiğini haber veriyordu. Aynı tarihteki Habsburg serhad ricalinin gönderdiği haberlere bakılırsa Bâbîâli, eyalette askerini yokluyor ve nemevcutların yerine de yenisini yazıyordu; bütün bu askerî hazırlıklar Venedik Cumhuriyeti'ne karşı yapılan harp hazırlıklarının bir parçasıydı.⁴⁵⁸

Bâbîâli, Karlofça Antlaşması sonrasında, bütün Bosna Eyaleti içerisinde en büyük askerî yatırımı Bihke Kalesi ve etrafındaki kale ve palankaların güçlendirilmesi için yaptı. “*Nemçe tarafında Bosna serhaddinin Bihke Kal'ası sedd-i sedîdi olub ve gereği gibi metânet ve istihkâm üzere ta'mîri ehemmm ü elzem*” olduğundan bir an evvel gerekli çalışmaların başlatılması isteniyordu. Sadece Bihke'de değil etrafındaki bazı kale ve palankalarda da istihkâmların güçlendirilmesi ferman edilmişti.⁴⁵⁹ Yerinde yapılan keşiflerden sonra Bihke Kalesi için 11 bin 980, Tırşiç için 3 bin 200, İzacık için 2 bin 500 guruş masraf tahmin ediliyordu. Ayrıca Berkoviçe, Rebçe, Motinçe ve Sokoliçe için de 2 bin 900 guruş gerekliydi. Bihke Kalesi'nin ve etrafındaki kale ve palankaların tamiri ve tahkimi için gerekli meblağ böylece 20 bin guruştan fazla tahmin edilirken, Bâbîâli ancak 3 bin 200 guruş havale etmişti.⁴⁶⁰

Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu durum, imparatorluğun diğer köşelerindeki serhad kalelerini bir defada tamir etmeye imkân vermediğinden olsa gerek, Bosna'daki kale tamiri işleri de uzun yıllar boyunca sürdü. Osmanlı sınırındaki Habsburg kale komutanlarının Viyana'ya gönderdiği raporlara göre

⁴⁵⁶OeStA, KA, HKR Protokollen 414 (Exp. 1702), 115r. Februar nr.150; HKR Protokollen 425 (Exp. 1704), 1203v. October nr.125.

⁴⁵⁷Kulelerin ve içindeki muhafız neferatın tarifi için bkz. Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I/5. kitap, s.240.

⁴⁵⁸OeStA, KA, HKR Protokollen 451 (Exp. 1708), 403r. März nr.514, 458r. April nr.114, 691r. Juni nr.305.

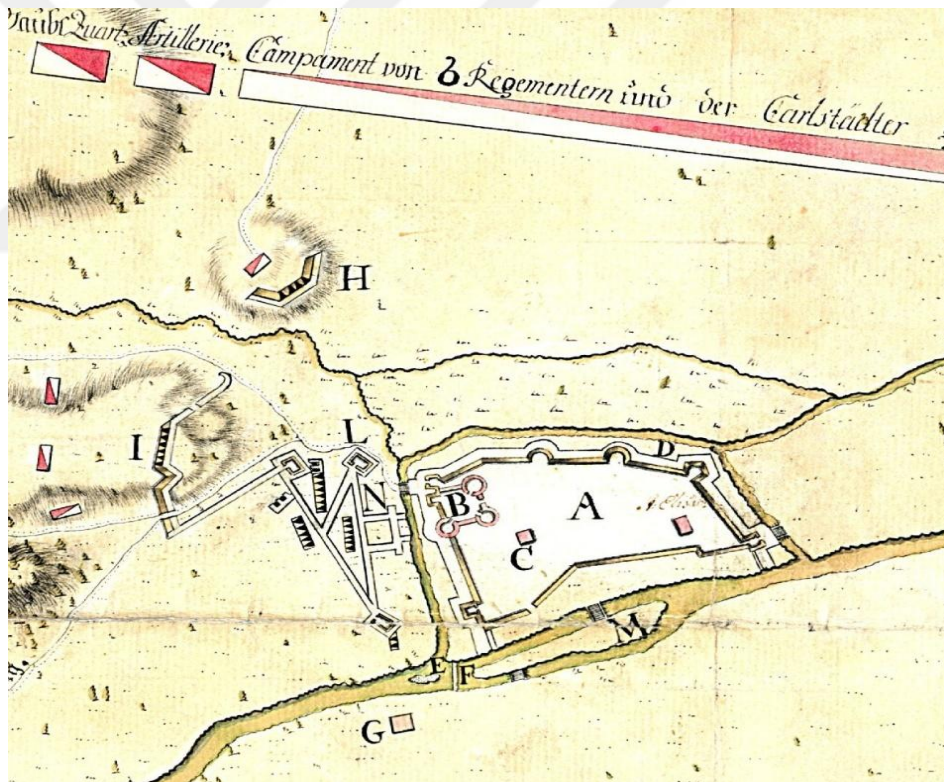
⁴⁵⁹BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 700/2476.

⁴⁶⁰BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 704/2486.

1707 ve 1708'de Bihke Kalesi'nin tahkimi hâlâ devam ediyordu.⁴⁶¹ Keza Banaluka Kalesi'nin güçlendirilmesi için 1703'te başlayan çalışmalar⁴⁶² 1712 senesinde dahi tamamlanamamıştı.⁴⁶³ Banaluka Kalesi'nin tamirinin bu kadar uzun sürmesinin sebebi, daha önce işaret edilen sorunlar haricinde, şehrin ileri gelenlerinin “bize kal'a lâzım değildir” diyerek ahaliyi inşaata yardım etmekten kısa süreliğine men etmesiydi.⁴⁶⁴

Tıpkı Belgrad ve Temeşvar'da veya 18. asrın başında imparatorlukta inşa edilen diğer kaleler için de söz konusu olduğu gibi Bosna'daki kale ve palankaların da harita yahut planları bulunmaz; ancak Habsburg kuşatma planlarından hareketle Bosna'daki Osmanlı kalelerinin şekli hakkında fikir sahibi olabiliriz.

Harita XIII: 1697 Kuşatma planına göre Bihke Kalesi⁴⁶⁵



⁴⁶¹OeStA, KA, HKR Protokollen 446 (Exp. 1707), 1113r. August nr.386; HKR Protokollen 451 (Exp. 1708), 67r. Januar nr.117.

⁴⁶²Banaluka Kalesi'ne Saraybosna'dan mimar ve taş ustası nefer gönderilmesi hakkında bkz. BOA, AE.SAMD.III 128/12577 (11 Receb 1115 / 20 Kasım 1703).

⁴⁶³OeStA, KA, HKR Protokollen 475 (Exp. 1712), 387v. Juni nr.42; 401v. Juni nr.169.

⁴⁶⁴BOA, İE.ŞKRT. 7/660.

⁴⁶⁵OeStA, KA, Kartensammlung H III c 146-1.

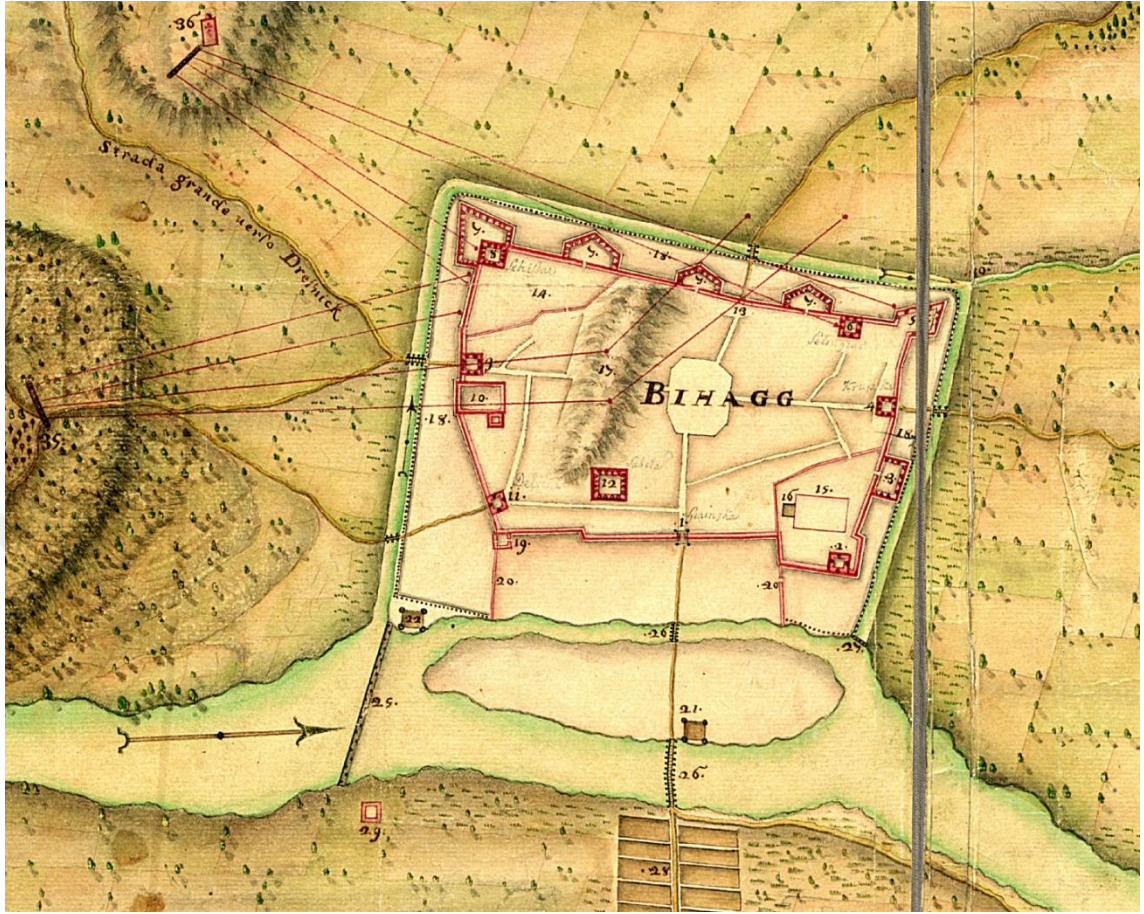
Yukarıdaki haritanın derkenarına düşülmüş notlardan anlaşıldığı kadarıyla kuşatma öncesinde Bihke Kalesi'nin surlarını korumak için kale duvarlarıyla hendek arasına şaranpo (D) çekilmişti. Kalenin güneyindeki surlar boyunca bazı tabyalar inşa edilmişti ve güneydoğudaki iç kale (B) ile birlikte Bihke Kalesi'nin istihkâmları güçlü görünüyordu. Ancak kuşatma sırasında ele geçirilen bir esirin sorugusunda itiraf ettiği gibi, Habsburg ordusunun hedefinin Bihke Kalesi olduğu anlaşıldığında duvarlardaki gedikler sepetler ve sandıklarla doldurulmuştu. Üstelik kalede az sayıda top ve mevcudu ancak 800'ü bulan bir garnizon vardı.⁴⁶⁶ Habsburgların 1697'de Bihke Kalesi'ni ele geçirememesinin en önemli sebebi, Osmanlı ordusunun kuşatma altındaki garnizonun yardımına tam zamanında yetişmesiydi. Râşid Mehmed Efendi, 1697 kuşatması sonrasındaki Bihke Kalesi'ni şöyle tarif eder: “*Kal'a-i merkûmenin binâsı atîk ve der ü dîvârı harâba müşrif olmak hasebiyle top dânelerinden birkaç gün içinde ekser kulle ve burûcu münhedim ve mukaddemâ müceddeden binâ olunan parmaklıktan gayrı cây-ı tahassun u tahaffuz mün'adim oldu.*”⁴⁶⁷ Osmanlıların, Bihke Kalesi'ndeki ilk büyük onarımları, bu kuşatmadan sonrasına tesadüf eder.⁴⁶⁸

Yukarıda anlatıldığı üzere Karlofça Antlaşması'ndan sonra Bâbrâli, Bihke Kalesi'nin tamirine gereken önemi göstermişti. Ancak 1717 tarihli planının gösterdiği kadarıyla Bihke Kalesi'nde yapılan değişiklikler bazı küçük tahkim işlerinden ibaretti. Kale duvarına bitişik olarak inşa edilmiş tabyalar korunmuş, fakat tabyalara ateş sahasını genişletecek şekilde yan cepheler kazandırılmıştı. Bihke Kalesi'ne ayrıca hendek haricinde ana duvardan bağımsız bir tabya yapılmamıştı. Şaranpo ise hendeği koruyacak şekilde inşa edilmişti. Bunlardan başka Bihke Kalesi'nin güneydoğu ve kuzeybatı kanatlarına iki bölme inşa edilerek kale içinde de ayrı savunma hatları meydana getirilmişti. Kalenin içindeki yükseklik üzerine inşa edilmiş kule ise mücavir alanı görmek için son derece elverişli bir mevkideydi. İki kuşatma arasında Bihke Kalesi'ndeki en bariz değişiklik, kalenin ağaç çatma duvarlarının taş duvarlarla değiştirilmesiydi.

⁴⁶⁶ OeStA, KA, Alte Feldakten Kr.206: Türkenkrieg 1697, 1697/5/ad24.

⁴⁶⁷ Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s.540.

⁴⁶⁸ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâiyat*, s.616.

Harita XIV: 1717'de Bihke Kalesi'nin planı⁴⁶⁹

Esasen 1716-18 Harbi'nde Habsburg sarayındaki ricalin savaş planı Bosna için büyük bir sefer öngörmüyordu. Henüz savaş planı yapıldığı tarihte Habsburg askerî serhaddinin önemli komutanlarından biri olan Petrasch, güçlü bir orduyla Banaluka Kalesi'nin kuşatılmasını teklif etmişti. Banaluka ele geçirildiği takdirde Bihke Kalesi'ne yardım ulaştırmak mümkün olmayacaktı. Fakat Eugen, Habsburg ordusunun kaynaklarını tamamıyla bir cephede toplayarak kesin bir zafer kazanmak istiyordu.⁴⁷⁰ Eugen'in öncelikli hedefi Belgrad Kalesi'ni kuşatmaktı; fakat Petervaradin Muharabesi'nden sonra Temeşvar'a yönelmek zorunda kalacaktı.

⁴⁶⁹ OeStA, KA, Kartensammlung H III d 975; Plan, Bihke Kalesi'nin kuşatılmasına hazırlık olarak çizilmiştir.

⁴⁷⁰ Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt XVI, ss.118, 145.

Petrasch'ın fikri kabul görseydi tarih nasıl akardı sorusu üzerine fikir yürütmek gerekme de, Osmanlıların bir kuşatma ihtimalini gözeterek Banaluka'daki garnizonu derhal takviye ettikleri biliniyor. Habsburg istihbarat raporuna göre 1716 Haziranı'nda kaledeki asker sayısı 5 bini bulmuştu, başka takviye gönderilmesi de bekleniyordu.⁴⁷¹ Nitekim bir ay sonra Banaluka'daki asker sayısı 7 bine ulaşacaktı. Bihke, Novi, Gradiška gibi kalelerdeki garnizonlar ise timarlı sipahilerle takviye edilmişti.⁴⁷² Ancak Osmanlılar Sava Nehri kıyısındaki kalelerini savunmayıp birliklerini geri çekmişti; bu sayede Habsburglar az sayıda askerden mürettep ordularıyla nehrin kuzeyindeki Osmanlı istihkâmlarını işgal etmeyi başarmışlardı; sadece Novi Kalesi kuşatıldığı halde ele geçirilememişti.⁴⁷³

Bir sonraki sefer mevsiminde Habsburg ordusu bütün gücüyle Belgrad'a saldırırken, Eugen, Sava Nehri kıyısında girişilecek bir askerî harekâtla Osmanlıların gücünü bölmeyi ümit ediyordu. Fakat Böğürdelen (Šabac) Kalesi'ndeki garnizonun tahmin edilenden uzun dayanması Habsburg savaş planını aksatmıştı. Ağustos ayı içinde Osmanlı ordusunun Belgrad'da aldığı ağır mağlubiyet ve kalenin Habsburgların eline geçmesi ve bu arada Böğürdelen'in teslim olması, Habsburg serhad ricalinin Bosna'ya yönelik bir askerî harekâta Eugen'den bekledikleri yardımı alabileceklerini ümit etmelerine yol açtıysa da, Eugen, harbin uzaması halinde Bosna'nın zenginlikleriyle ordusunu beslemeyi düşünüyordu; serhad milisleri bekleyebilirdi. Bu şartlar altında yeteri kadar piyadesi olmayan Petrasch, İzvornik'i kuşattıysa da alamadı. Eyaletin batısında ise tamamıyla Hırvat grenzerlerden oluşan daha küçük bir ordu Bihke'yi kuşatmak için harekete geçmişti. Eugen, Bihke'nin öneminin gayet farkındaydı ancak serhad ricali evvela Novi'yi ele geçirip daha sonra Bihke üzerine yürümeye karar vermişti. Ancak Habsburg ordusu Novi önünde Bosna askeri karşısında kesin bir mağlubiyet alınca, Bihke'ye yönelik kuşatma planı tatbik edilemedi.⁴⁷⁴ 1718'de Pasarofça Antlaşması imza edildiğinde Osmanlılar Bosna'daki önemli kaleleri hâlâ ellerinde tutuyordu.

⁴⁷¹OeStA, KA, Alte Feldakten Kr.339: Türkenkrieg 1716, 1716/6/10.

⁴⁷²Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt XVI, s.164.

⁴⁷³Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt XVI, s.326.

⁴⁷⁴Odenthal, *Oesterreichs Türkenkrieg*, ss.121-126.

5. NEFER: SULTANIN ASKERLERİ

5.1. ASKERÎ BÜROKRASİNİN ÇARKLARINDA OSMANLI NEFERİ

Talimli ordu kurulmadan önce, reayayı nefere dönüştüren mekanizma Osmanlı askerî bürokrasisinin çarklarıydı. Köylünün nefer yazılmasını men eden kadim nizam, ateşli silahların yaygınlaşması üzerine daha fazla tüfenkendâz nefere ihtiyaç duyulduğu senelerde bir kenara bırakıldı.¹ Bu dönemden itibaren Osmanlı ordusunun kalabalıklaşması ve bürokrasisinin genişlemesine paralel olarak, ordu terkinin timarlı süvariden piyadeye doğru evrilmesinin de tesiriyle piyade neferatının işleriyle ilgilenen kalemler de ihtisaslaşmaya başladı.

Yeniçeri, cebeci, topçu ve top arabacı gibi piyade sınıfından kapıkulu askerinin kayıtlarını tutan *Piyâde Mukâbelesi*, 17. asırda Osmanlı askerî bürokrasisinin önde gelen kalemlerinden birisiydi. 1670'den sonraki bir tarihte *Yeniçeri Kalemî* kurulunca merkezde olsun yahut taşra garnizonlarında fark etmeksizin bütün Dergâh-ı âli yeniçerilerinin kayıtları burada tutulmaya başlandı ve işleri kalem kâtipleri tarafından görülür oldu.² İsmi geçen her iki kalem de esasen Osmanlı maliye bürokrasisi içerisinde yer alıyor, sorumluluk alanında bulunan işler için yapılan harcamaları takip ediyordu;³ kapıkulu ordusunun askerî planlaması ise kapıkulu ocaklarının işiydi.

İmparatorluğun taşra ordusunun askerî planlaması için özel bir askerî bürokrasisi bulunmuyordu. Esasen taşradaki kale ve garnizonlarla meşgul olan kâtipler, henüz 16. yüzyılda *Kılâ' tezkirecisi* sıfatını taşıyor ve Başdefterdar'ın nezareti altında çalışıyordu; Rumeli de dâhil olmak üzere imparatorluğun birçok vilayetindeki kalelerin yerli kulu neferatının beratları kaleler tezkirecisinin eliyle

¹İnalcık, *Military and Fiscal Transformation*, s.286. Bu sürecin ayrıntılı bir tasviri için bkz. Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, s.151 vd.

²Piyâde Mukâbelesi'nde ayrıca alemdar, hassa terzileri, çamaşırcılar, mutfak ve kiler hizmetlileri, çadır mehterleri ve ehl-i hıraf gibi görevlilerin de mevâcip kayıtları tutulurdu. Bkz. Tabakoğlu, *Osmanlı Bütçeleri*, s.411.

³Gülfettin Çelik, "Osmanlı Devletinde Merkezî Hazinesinin Maliye Büroları", *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, cilt I, (Ed. Mehmet Genç ve Erol Özvar), İstanbul, 2006, s.144.

hazırlanıyor, ulufeleri hesap ediliyordu.⁴ Uzunçarşılı, yine bu tarihlerde Osmanlı maliye bürokrasisi içinde Mora Yarımadası ve civarındaki bazı kalelerin berat, ulufe, tezkire gibi işlerini gören bir başka kale tezkirecisinin varlığından bahseder.⁵ Nitekim 17. asrın ikinci yarısında kaleme alınmış ve Osmanlı merkez teşkilatı hakkında bilgi veren eserlerde, Divân-ı hümâyûn'a katılan hâcegan ve şakirtler arasında *tezkire-i kılâ'-i büzürg* ve *tezkire-i kılâ'-i küçük* yani büyük kale ve küçük kale tezkirecileri de sayılır.⁶ 18. asırdan itibaren *Büyük Kale Kalemi* ve *Küçük Kale Kalemi* olarak anılmaya başlanan bu iki kalemde Osmanlı kalelerine ve garnizonlarına yapılan harcamaların kayıtları tutulurdu; az ileride anlatılacağı gibi Osmanlı köylüsünden serhad kalesi muhafızı yapan çarklar burada dönerdi.

Büyük Kale Kalemi, Mora Yarımadası, Arnavutluk ve Ege Denizi adalarındaki kaleler haricinde imparatorluğun geniş coğrafyasındaki kaleler ve buralardaki garnizonlarla ilgilenirdi. Kalemin ismine atfen bunun büyük kalelerdeki muhafızların kayıtlarını tuttuğu yahut sadece Rumeli'deki Osmanlı kalelerinin mevacic işlerini gördüğü iddiaları, bu kalemin evrakına göz atıldığında yanlış veya eksik görünür.⁷ İsmi muhtemelen sorumluluk alanının genişliğine mütenasip bir şekilde çalışan kâtip sayısının çokluğundan alan Büyük Kale Kalemi,⁸ neferatın kayıtlarından başka, kalelerdeki top, humbara ve sair mühimmatın denetimi ve kale tamiri için kaynakların seferber edilmesi gibi konularda da titizlikle çalışırdı.⁹ Bu haliyle Büyük Kale Kalemi, imparatorluğun taşrasındaki, daha doğru bir ifadeyle serhadlerindeki askerî örgütlenmesinin planlamasının değilse bile denetiminin yapıldığı merkezî kurumdu.

İş yükü açısından bakıldığında Büyük Kale Kalemi'nde çalışan kâtipleri en fazla meşgul eden mesele yerli kulu neferatın kayıtlarıydı. Osmanlıların taşra garnizonlarındaki askerleri tam olarak hangi tarihten itibaren yerli kulu olarak

⁴İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1988, ss.341-342.

⁵Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s.345.

⁶Eyyubî Efendi, *Eyyubî Efendi Kanûnnâmesi*, (Haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul, 1994, s.28; Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân*, s.75.

⁷Krş. Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s.351, 358; Tabakoğlu, *Osmanlı Bütçeleri*, s.412; Çelik, *Maliye Büroları*, s.145.

⁸Buna karşın Hammer, aynı işi yapan bu iki kalemin sadece bir diğerinden ayrılabilmesi için büyük ve küçük sıfatlarıyla anıldığını yazar. Bkz. Joseph von Hammer-Purgstall, *Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, cilt II, Viyana, 1815, s.180.

⁹Aydın, *Kaleler*, ss.25-26.

isimlendirdikleri bilinmemekle beraber, erken dönemlerden itibaren ulufesini merkezî hazineden alan kapıkulları ile maaşları için taşradan timar yahut bir mukataadan ocaklık tahsis edilen askerler arasında bir ayırım yapılıyordu.¹⁰ Osmanlı tarihinde *serhad kulu*, *serhadlû*, *yerli kulu*, *neferât-ı yerlûyân* ve *yerliye* isimleri altında rastlanan bu askerlerin vazifesi bulundukları kalelerin muhafazasından ibaretti; ancak gerekirse ordu-yı hümayûna katılmak üzere de seferber edilirdi.¹¹ Bunların sayısı, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarının genişlemesiyle birlikte kapıkulu nefer sayısının serhaddi koruyacak kadar çok askeri olmaması sebebiyle artmıştı.¹² Eklemek gerekir ki bu artışta merkezî iktidarın yerli kulu neferatı akıncılara nazaran daha kolay kontrol edilebilir bulması da etkili olmuştur.¹³

Osmanlı merkezî iktidarının serhad kalelerini muhafaza etmek için istihdam ettiği neferler, devşirme sistemi içinden gelmeyen ve bir dirlik sahibi olmayan, yani askerî sınıfın içinde bulunmayan kimselerdi. Marsigli yerli kulu neferatın önemli bir kısmının hakikaten de muhafaza ettikleri bölgenin *yerlisi* olduğunu iddia eder.¹⁴ Diğer taraftan Anadolu'da yahut Rumeli'de bir işte tutunamamış olanlar da, serhaddin yarattığı ekonomik fırsatların cazibesıyla hudut boylarına yöneliyordu.¹⁵ Osmanlılar bilhassa da yeni fethedilmiş bir kaleye yerli kulu nefer yazdıklarında ilk olarak ordu-yı hümayûnda bulunan insan kaynaklarından faydalanıyordu. Uzun Savaş sonrasında Macaristan'da ele geçirilen kale ve palankalarda istihdam edilen yerli kulu askerler, bir zamanlar köylü olup harp senelerinde orduya alınan ve büyük bir kısmı terhis edilmeyen leventlerden yazılmıştı. Toplumsal kökeni ne olursa olsun alelade bir kimseyi Osmanlı sultanına asker yapan süreç aslında talimden ziyade bir kalem işiydi.

¹⁰Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân*, s.116; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât*, s.175. Bunlar hakkında ayrıca bkz. Abdülkadir Özcan, "Serhad Kulu", *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXXIV, İstanbul, 2009, ss.560-561; aynı yazar, "Yerli Kulu", *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt XLIII, İstanbul, 2013, ss.484-485.

¹¹Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi*, s.95. Aksan, Bâbîâlî'nin ordusundaki asker sayısını çoğaltmak için seferlik yazdığı askerlere de serhad kulu dendiğini ifade eder. Krş. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk*, ss.62-63.

¹²Marsili, *Osmanlı İmparatorluğunun*, s.92.

¹³Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, s.107.

¹⁴Marsili, *Osmanlı İmparatorluğunun*, s.157.

¹⁵Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, cilt I: 1300-1600, (Ed. Halil İnalcık ve Donald Quatert), (Çev. Halil Berktaş), İstanbul, 2004, s.136.

Bir kaleye yerli kulu nefer, genellikle Osmanlı idaresinin yerleşmesinden sonra yazılıyordu. Örneğin Osmanlılar tarafından ele geçirildikten sonra, etraftaki birkaç sancağın birleşmesiyle bir eyalet olarak teşekkül eden Kaniye’de, öncelikle eyaletin vergilendirilebilir ekonomik kaynaklarının tahriri yapılmıştı. Bundan sonra ise çeşitli sınıflardan toplam 2 bin kişilik yerli kulu neferatı yazılmıştı.¹⁶ Osmanlıların bir kalede ya da daha geniş bir bölgede yeni bir askerî nizam kurduğu bu gibi vakalar, Osmanlı askerî bürokrasisinin işleyişini bütün yönleriyle göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu nedenle, daha önce Belgrad ve Temeşvar bahislerinde Habsburg serhaddindeki bu iki önemli kaleye verilen nizam askerî boyutuyla ele alınmışken, burada bürokratik süreci incelemek faydalı olacaktır.

Bâbîâli, Belgrad ve Temeşvar’daki garnizonları Habsburg serhaddindeki askerî stratejisine uygun olarak yeni bir düzene sokmak istediğinde, bu iş için evvela muhafız paşalara hitaben bir ferman çıkartmış, akabinde çok sayıda yeni nefer yazılmasını öngören planı tatbik için İstanbul’dan mübaşir tayin etmişti. Önce mevcut neferatın yoklaması yapılarak, ne kadar asker yazılması gerektiği tespit edilmiş, ardından da nefer tahririne geçilmişti. Osmanlı sarayı ve Bâbîâli, sultanın ordusunda asker olarak istihdam edileceklerin dikkatlice seçilmesini istiyordu; nefer yazılacak kimse yaşlı, çocuk ya da sakat olmamalı, savaşın zor şartlarının icap ettirdiği bedensel özellikleri taşımalıydı.¹⁷ Ne var ki hangi vasıflara sahip nefer tahrir edilmesi gerektiğine dair bilgi veren Osmanlı belgeleri, görevlilerin nasıl asker yazdığı hakkında bir fikir vermez. Ömer Efendi, Temeşvar Kalesi’ne yeni muhafız yazarken, eyaletin kasaba ve köylerini mi dolaşmıştır, yoksa Bâbîâli’nin nefer tahrir ettiğini işiten ahali Temeşvar’a mı toplanmıştır bilinmiyor. Ancak Bâbîâli’ye yazdığı bir takrire cevaben kaleme alınmış hükümden anlaşıldığı kadarıyla Ömer Efendi, Tuna Nehri sahilindeki kasabalara ve Bosna’ya, Temeşvar garnizonunda istihdam etmek üzere asker toplaması için mutemet adamlarını göndermişti.¹⁸ Bu usûl, yani merkezî devlet tarafından asker yazmak için tayin edilen mübaşirin, belirli bölgelere güvenilir ve iş görür adamlarını göndermesi ve onların seçtiklerinin asker yazılacak kaleye

¹⁶Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât*, s.280.

¹⁷BOA, KK.d. 4898, s.2.

¹⁸BOA, KK.d. 4898, s.2.

getirilmesi, etrafında askerî iş gücü pazarının yeterince kalabalık olmadığı yerler için işlevsel görünür.

Yeteri kadar talipli bulunduğu, asker / nefer yazmak fiiline ismini veren işe, esami defterinin yazılmasına geçilirdi. Askerî amaçlı defter hazırlanması, Osmanlılardan çok önce, Abbasiler döneminde İslâm devletlerinin bürokrasilerinde yerleşmiş bir uygulamaydı.¹⁹ Osmanlılar da, İlhanlı tesiriyle askerî ve malî bürokrasilerinde defter usûlünü benimsemiş ve geliştirmişlerdi.²⁰ 18. asırda Osmanlı bürokrasisinin hazırladığı esami defterleri genellikle *Defter-i neferât-ı yerlüyân[-ı piyâdegân ve sūvâriyân]*²¹ başlığını taşır. Başlıkta ayrıca defterin kim tarafından, ne sebeple ve hangi tarihte yazıldığına dair malumat da verilirdi. Başlıktan sonra cemaatler ve bölükler halinde askerlerin adı, baba adı, memleketi ve günlük ücreti yazılırdı. Zabitlerin baba adı yazılmaz, ancak isimlerinin altına ya da üstüne unvanları eklenirdi. Her cemaate ait neferatin esamisi tamamlandıktan sonra *yekûn* çizgisi çekilir ve altında asker mevcudu (*neferen*) ve bunlara ödenecek toplam ücret akçe cinsinden (*yevmen*) belirtilirdi. Bütün cemaatler tek tek yazılıp tamamlandıktan sonra genel toplamı vermek için bir başka *yekûn* çizgisi çekilir ve altına yine neferen ve yevmen defterde kaç askerin yazıldığını ve bunların günlük ücretlerinin toplamda ne kadar tuttuğunu belirten bir not düşülürdü. Bundan sonra defteri tutulan garnizonun bulunduğu kalenin muhafızının ya da eyaletin valisinin yapılan işi kısaca anlattığı bir arz bulunur ve nihayet muhafız paşanın ya da valinin mührü ile defterin yerinde tahrir süreci sona erer, Bâbîâlî kalemlerindeki serüveni başlardı.

Osmanlılar askerî amaçla kullandıkları defterlerin nüshalarını çıkararak farklı yerlerde muhafaza ederdi.²² Hazırlanan defterlerin tamamı önce başkente götürülür ve defterdar veya veziriazam telhisi ile hakkında ferman verilmesi için padişahın onayına sunulurdu. Osmanlı padişahının izni sonrasında, ilgili kalemde saklanmak üzere defterin Başmuhasebe'ye veya Büyük Kale Kalemi'ne kaydı yapılırdı. Bir sureti ise mahalline gönderilmek üzere ayrıca

¹⁹Bernard Lewis, "Daftar", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt II, Leiden, 1986, s.80.

²⁰Nejat Göyünç, "Defter", *TDV-İslam Ansiklopedisi*, cilt IX, İstanbul, 1994, s.90.

²¹Örneğin bkz. BOA, KK.d. 4895; KK.d. 4898; D.BKL.d. 32271.

²²16. ve 17. asırda askerî amaçlı defterlerin nasıl hazırlandığı hakkında bkz. Kılıç, *Teşkilat ve İşleyiş*, ss.88-89.

hazırlanırdı; taşraya gönderilen bu defterler ya eyalet divanında ya da doğrudan eyalet defterdarı tarafından gerektiğinde kullanılmak üzere saklanırdı. Belgrad Kalesi'ndeki yerli kulu neferatın esami defterinin bir kopyası ise Belgrad mukabelesine gönderilmişti.²³ Ancak esas olan yani *düstûr'l-âmel* tutulan defter, Bâbîâlî'de muhafaza edilen defterdi; bütün işlemler bu defterdeki bilgiler kontrol edildikten sonra yapılırdı.

Defterin kaydı için padişahın onayı alındıktan sonra neferlerin beratları yazılırdı.²⁴ Beratlar kimi zaman nefer tahriri sürecinin bir özeti olacak kadar geniş malumat verirken, çoğu zaman sadece muhatabı olan neferin hangi kalenin hangi cemaatinin kaçınıcı odasında ne kadar akçe yevmiye ile istihdam edildiğini bildirir. *Müceddeden tahrîr* vakalarında, yani bir cemaatin ihdas edildiği ve tamamıyla yeni nefer yazıldığı durumlarda genellikle süreç özetlenir, son olarak hangi deftere istinaden berat verildiği de belirtilirdi. Örneğin Bosna'da Östervişçe kapudanlığına tabi Çetine Kalesi'nin on ikinci farisan cemaatine ağa olarak tayin edilen Veli'ye Elçi İbrahim Paşa'nın;²⁵ İslatine Kulesi'ni muhafaza için tayin edilen azeban cemaatinde nefer olan Handan'a ise Osman Paşa'nın²⁶ *müfredât defterine* istinaden beratları verilmişti.

Sadece yeni neferlere değil, aynı zamanda beratını kaybedenlere de yeni berat yazılması icap ediyordu.²⁷ Keza yoklama sonrasında da beratların yenilendiğine rastlanabilir. Örneğin h. 1119 / m.1707-08'de Bosna Eyaleti genelinde yerli kulu neferatın yoklaması yapılmış ve tamamının beratları yenilenmişti.²⁸ Tahta yeni bir padişahın cülus ettiği hallerde de imparatorluk genelinde olduğu gibi, kale muhafızı neferlerin beratları da yeniden yazılır ve üzerine yeni padişahın tuğrası çekilirdi. Edirne Vakası sonrasında III. Ahmed'in tahta çıkması üzerine yerli kulu askerin beratları yenilenmişti; "*üslûb-ı sâbıkâ üzere*" Osmanlı padişahına hizmete devam etmesi istenen kişi ayrıca *resm-i berat* ödeyecekti.²⁹

²³BOA, KK.d. 4895, s.3.

²⁴Berat hakkında genel olarak bkz. Mübahat Kütükoğlu, "Berat", *TDV-İslam Ansiklopedisi*, cilt V, İstanbul, 1992, ss.472-473.

²⁵BOA, AE.SAMD.III 115/11314.

²⁶BOA, AE.SAMD.III 113/11139.

²⁷BOA, D.BKL. 30/33; 30/47.

²⁸BOA, AE.SAMD.III 134/12966; 150/14772; 157/15371; C.AS. 790/33484.

²⁹BOA, İE.AS. 54/4831. Diğer tecdîd-i berât örnekleri için bkz. BOA, İE.AS. 41/3765; 41/3769; 41/3770; AE.SAMD.III 7/512; 13/1159.

Berat resmi sabit bir vergi değildi; oransal olarak %1 ila %3 arasında ödeniyordu.³⁰ Râşid Mehmed Efendi, II. Mustafa'nın cülusunda yenilenen beratların tahakkuk eden ancak harp şartlarında toplanamayan berat vergilerinin kale neferleri için bir aylık ulufeleri miktarında olduğunu yazar.³¹ Bosna yerli kulu neferatı ve zabitleri, Büyük Kale Kalemi'ndeki kâtiplerin harç adı altında beratları için olması gerekenden fazla akçe talep etmeleri üzerine şikâyetçi olduklarında, berat resminin dizdar, ağa ve kapudandan iki, kethüdadan bir buçuk, sair neferattan ise bir guruh olacak şekilde alınması ferman edilmişti.³² Berat vergisi de mahsup edildikten sonra, Osmanlı reayasının sultanın askeri olma süreci Bâbîâli'nin kalem odalarında tamamlanırdı.

Bu süreç sonunda asker yazılanların mesleğe ne kadar uygun olduklarını bilmek mümkün değildir. Bahsedildiği gibi Bâbîâli, en azından yaşı ve sağlığı askerlik için müsait olanlardan nefer yazılmasını bekliyordu. Ancak nefer tahriri için gönderilen mübaşirlerin her zaman için bu şartlara dikkat etmedikleri, ulufeli nefer kadrolarının askerlik işi için uygun olmayanlarca doldurulduğu da oluyordu. Bu usûlsüzlükleri düzeltmenin tek yolu neferatın yoklanmasıydı. Daha önce Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın kaleme aldığı nasihatnamesinde serhadlerde garnizon askerinin yoklanmasına özen gösterilmesi gerektiğine dair fikirlerine değinilmişti. Defterdar, garnizon askerlerinin her sene yoklanmasını, bu iş için güvenilir ve namuslu kimseler seçilmesini, aksi halde yoklamaya memur edilen kimselerin neferat ağaları ile birlik olup kendi menfaatleri için hazineyi zarara uğratmak pahasına namevcutları iş başındaymış gibi gösterdiğini yazıyordu.³³

Bâbîâli'nin yerli kulu neferatı yoklama sıklığı Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın tavsiye ettiği gibi değilse bile, ihtiyaç oldukça bir genel yoklama yapıldığı mevcut yoklama defterlerinden anlaşılır. Bunlardan başka bazı kale ve palankaların garnizonları, neferatın yerinde olmadığı ihbarı üzerine Bâbîâli'nin gönderdiği memurlar tarafından yoklanabiliyordu; Rumeli Eyaleti'nde Baneska

³⁰L. Fekete, "Berat", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt I, Leiden, 1986, s.1171.

³¹Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s.492.

³²BOA, D.BKL. 62/44 (24 Rebîü'l-evvel 1120 / 13 Haziran 1708).

³³Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, s.81.

Palankası'nda müstahfız bulunan 50 nefer böyle bir ihbar sonucunda yoklanmıştı.³⁴ Ancak bu ihbarlar kimi durumlarda başka sorunlar yaratabiliyordu. Karadağ İsyanı'nı bastırmak için Bosna valisi beraberindeki orduda bulunan İskenderiye, Dukakin ve Prizren kalelerinin neferatının firar ettiği ihbarı yapılmış ve Bâbîâli, bunun üzerine yoklama için mübaşir tayin etmişti. Ahmed Paşa'nın hakikati İstanbul'a bildiren arzı sonrasında neferatın "*yoklama ile rencîde*" edilmemesine karar verilecekti.³⁵

Bâbîâli, bir eyaletin ya da kalenin neferatının yoklaması için genellikle İstanbul'dan ya da taşradan tecrübe sahibi birini gönderiyordu. Yoklamada acemilikle hata yapılması Bâbîâli memurlarının o deftere güvenmemesi için yeterli bir sebepti. Örneğin harp senelerinde Bosna neferatı yoklandığı halde "*mübâşirlerin kemâl mertebe vukûfları olmadığından*" hemen sonrasında yeni bir yoklama yapılması gerekmişti. Bu iş için seçilen Ebubekir Efendi, Bosna hazinesinin defterdarı olmakla birlikte, kendisinin "*kılâ' ve neferâtın keyfiyetlerine her vechile vâkıf ve bu emr-i mühimmenin 'uhdesinden gelmeğe kâdir*" olmasına dikkat edilmişti. Ebubekir Efendi'ye Büyük Kale Kalemi tarafından "*icmâl üzere sûret*" verilmiş ve tek bir kişiyi bile koruyup kollamayarak neferlerin tamamını yoklaması, mevcut askerler arasında Kıbtî ve gayrimüslim olmamasına dikkat göstermesi ferman edilmişti. Bâbîâli, Bosna'daki bütün yerli kulu askerlerin tek tek deftere yazılmasını ve defterin mühürlenerek İstanbul'a gönderilmesini istiyordu.³⁶ Bazı hallerde yoklaması yapılan neferattan namevcut olanların ayrı bir deftere yazılması da talep edilebilirdi.³⁷

Bâbîâli, yoklama yapmak üzere görevlendirdiği memurlara yardım edilmesi için taşradaki askerî, idarî ve adlî ricalle hitaben hüküm gönderirdi. 1706 senesinde Bosna askerinin ekserinin muhafaza görevinde bulunmadığı istihbaratını alan Bâbîâli yoklama için İstanbul'dan gönderilen Mustafa'ya yardım etmek üzere eyaletin valisi Osman Paşa'dan başka, Saraybosna kadısına ve sair kadılara,

³⁴BOA, D.BKL. 31/3.

³⁵BOA, İE.AS. 67/6085.

³⁶BOA, D.BKL. 30/49. Yoklama sonrasında Halil Paşa'nın mührüyle Ekim 1701'de başkente gönderilen defter için bkz. BOA, KK.d. 4896.

³⁷BOA, A.DVNS.MHM.d. 115, 225/995 (Evâil-i Zî'l-ka'de 1118 / Şubat 1707). Bu yoklama emri sonrasında hazırlanan h.1119 (Nisan 1707) tarihli Temeşvar mahlûlatı defteri için bkz. BOA, C.AS. 664/27925; 1714 ilkbaharında Belgrad Kalesi yoklamasından sonra Bâbîâli'ye gönderilen bir başka mahlûlat defteri için bkz. BOA, D.BŞM.BLH.d. 16751. Keza bkz. BOA, D.BKL. 74/107.

neferat zabitlerine ve eyaletin defterdarına da hüküm yazılmıştı.³⁸ Hükümde açıkça bütün neferlerin tek tek yoklanması, yerinde bulunmayanlara müsamaha gösterilmeyerek yok yazılması ve bunların beratlarına el konulması, başkasının beratıyla ulufeli neferlik iddia edenlere itibar edilmemesi ve muhafazaya kudreti olmayanların da *mahlûlat defterine* yazılması ferman ediliyor, şayet bu emirlere dikkat edilmezse sorumluların şiddetle cezalandırılacakları hatırlatılıyordu.³⁹

Yoklamaya memur edilenlerin neferleri bizzat görerek, asker olmaya gücünün olup olmadığını (*bi'l-mu'âyene görüp*) da defterde ismi üzerine bir şerh ile düşmeleri gerekirdi.⁴⁰ Fakat yoklama memurlarının kuralları harfiyen takip etmeleri de neferatın şikâyetine sebep oluyordu. Örneğin Moskof serhaddinde önemli bir kale olan Bender'deki yerli kulu neferatın yoklamasına memur edilen Salih Ağa, kaleye girdiği gün yoklamayı tamamlamış, ertesi gün gelip yoklanmak isteyenlere ise yüz vermemişti. Bu şekilde yüze yakın neferin ismi defterden silinmişti. Bir süre sonra Özü Valisi Yusuf Paşa'nın ricası üzerine bunlar yeniden deftere yazılacaktı.⁴¹ Benzer bir vakaya Bosna'da da rastlanır. Bosna yerli kulu askerinin genel yoklaması yapılırken, bu iş için memur edilen Dergâh-ı âli kapıcıbaşı Mustafa Ağa, Pojin Kalesi neferatının elindeki eski beratları hükümsüz saymış, cemaat ağalarının verdiği arzları da dikkate almamıştı. Namevcut yazılan neferler ise bu durumu evvela Bosna Valisi Mustafa Paşa'ya şikâyet etmiş, daha sonra da onun aracılığı ile III. Ahmed'in merhametine sığınmıştı.⁴²

Fakat Bâbîâli'nin yoklama için gönderdiği mübaşirler nadiren yukarıdaki örneklerde anlatıldığı kadar hassas davranıyorlardı. 1714'te Temeşvar'daki garnizon askerlerini yoklamak için eyalete gelen memur, kale ve palankaları gezmek yerine, serhad kullarını Temeşvar'a toplayarak yoklama yapmıştı.⁴³ Habsburg serhad ricalinin raporu sayesinde haberdar olduğumuz bu yoklamanın sonuçları ne kadar sağlıklıydı bilemiyoruz. Hemen sonrasında başlayan savaşın Büyük Kale Kalemi kâtiplerinin yoklamanın sıhhatini

³⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d.115, 100/414.

³⁹ BOA, D.BKL. 74/107.

⁴⁰ Adıyeke, *Girit'te Askeri ve Toplumsal*, s.1613.

⁴¹ BOA, D.BKL. 54/11.

⁴² BOA, D.BKL. 64/24.

⁴³ OeStA, KA, HKR Protokollen 486 (Exp. 1714), 126r. Februar nr.75.

soruşturmalarına imkân vermediğini düşünebiliriz. Ancak daha erken tarihli bazı vakalar yoklamada yapılan suistimalleri ve Bâbîâli'nin aldığı tedbirleri gösterir.

Örneğin 1706 senesinde Belgrad Kalesi ve etrafındaki kale ve palankalardaki yerli neferatın yoklaması için tayin edilen Salih Ağa ve Dergâh-ı âli yeniçerilerinden Kadri Çavuş, yerli yeniçerilerin ağası Yahya başta olmak üzere başka zabitlerle birlikte hareket ederek namevcutları gizlemişti. Bunların yerine “*ecânibden Kıbtî ve sabî makûlesi*” deftere yazılmıştı. Bu usûlsüzlüğün haber alınması üzerine, yoklama için İstanbul'dan gönderilenler de dâhil olmak üzere yolsuzluğa adı karışmış herkes azledilmişti; yerli neferin zabitleri ve Belgrad mukabelecisi de sürülenler arasındaydı. Bâbîâli derhal yoklamanın yenilenmesini istemiş ve bunun için yerli yeniçerilerin ağalığına tayin edilen Alaybeyoğlu Mehmed'i ve Belgrad Kalesi'ndeki Dergâh-ı âli yeniçerilerinin zabiti Turnacıbaşı İbrahim'i görevlendirmişti. Osmanlı sultanının fermanı açıktı: Yoklama neticesinde mahlûl olduğu anlaşılan gediklere “*hıdmete kâdir yarar neferât*” yazılacaktı.⁴⁴ İşler Bâbîâli'nin istediği hızla yürümeyince Turnacıbaşı İbrahim ikaz edilmiş ve bir an evvel yoklamanın tamamlanıp defterinin İstanbul'a gönderilmesi istenmişti. Aksi halde kabahatinin cezasını kesin olarak çekecekti.⁴⁵ Ne var ki bir ay sonra Bâbîâli, bu defa Belgrad Muhafızı Elçi İbrahim Paşa'ya hitaben bir başka hüküm göndererek eksik kalan yoklamanın bitirilmesini yeniden isteyecekti.⁴⁶ Aynı sene, h.1118 / Ocak 1707'de, Temeşvar yoklaması sonucunda da yerli kulu ağalarının boş kadrolara adamlarını yerleştirdiğinin duyulması, neferattan bazılarının ise Kıbtî veya çocuk yaşta olduğunun anlaşılması üzerine yeni bir yoklama yapılması kararlaştırılmış ve bu iş için Dergâh-ı âli yeniçeri ağalarından Mehmed ve Sadr-ı âli ağalarından Ahmed Temeşvar'a gönderilmişti.⁴⁷

Bâbîâli yerli kulu neferatı yoklayarak çeşitli yolsuzluklarla hazinenin zarara uğramasını engellemeyi amaçladığı gibi, serhaddeki ordunun asker gücünü korumayı da hedefliyordu. Yoklama, “*noksânları var ise tekmîl ve 'umûrlarının*

⁴⁴BOA, A.DVNS.MHM.d. 115, 140/577 (Evâil-i Receb 1118 / Ekim 1706).

⁴⁵BOA, A.DVNS.MHM.d. 115, 193/796 (Evâil-i Şevvâl 1118 / Ocak 1707).

⁴⁶BOA, A.DVNS.MHM.d. 115, 210/925 (Evâil-i Zî'-ka'de 1118 / Şubat 1707)

⁴⁷BOA, A.DVNS.MHM.d. 115, 225/995; C.AS. 664/27925.

*tanzîm olunması*⁴⁸ için yapılan bir durum tespitiydi; bu şekilde firarı önlemeye imkân yoktuysa da ordu saflarında gedikler açılmasının önüne geçilebilirdi. Nitekim yerli kulu cemaatlerinde müceddeden olduğu gibi, *mahlûlâta* da yeni nefer yazılır, boşalan gedikler doldurulurdu. Ölüm yahut firar gibi vakalar haricinde, feragat, bir başka gediğe tayin, düşmana esir düşme, ihtiyarlık vb. sebeplerle tekaüde ayrılma, *kendü hevâsında olma* yani askerlik hevesini kaybetme ve *terk-i kal'a* yani muhafazası için görevlendirildiği kaleden ayrılma gibi nedenlerle gedikler mahlûl kalabiliyordu.⁴⁹ Bu hallerde boşluklar mahallinde işleyen karar mekanizmasıyla dolduruluyor ve tabii ki bu işin resmiyete dökülmesi sadece tuğralı berat yazılmasıyla mümkün olabiliyordu.

16. yüzyılda, 1579'a kadar, boşalan gediklere bir nefer yazılacağı zaman doğrudan Osmanlı sarayına müracaat edilerek bir tayin mümkün olduğu halde, bu tarihten itibaren beylerbeyinin elinden geçmeyerek doğrudan İstanbul'a gelen arzların meydana getirdiği sorunların önüne geçilmesi adına boşalan gedikler için yerinde karar verilmesi usûlü benimsenecekti. Budin Beylerbeyi Üveys Paşa'nın tamamladığı bürokratik reforma göre süreç şöyle işliyordu: Cemaatte bir mahlûl meydana geldiğinde ağa, dizdar yahut sancakbeyi durumu beylerbeyine bildirerek bir aday önermek üzere arz kaleme alırdı. Aday gösterilen kimse arzı valiye getirirdi. Bunun üzerine eyalet divanında bulunan defter incelenerek arzda bahsi geçen gedik araştırılır, doğru çıkması halinde defterdeki kayıt yenilenirdi. Bunun için beylerbeyi bir buyruldu yazardı. Daha sonra İstanbul'daki asıl defterde bulunan kaydın da düzeltilmesi için bir tezkire yazılırdı. Gediğin yeni sahibine İstanbul'da veya yerinde beylerbeyi tarafından bir hatt-ı şerif ile beratı verildiğinde süreç tamamlanırdı.⁵⁰

Budin'de başlatılan bu usûlün imparatorluğun diğer eyaletlerinde ne zaman ve ne derecede tatbik edildiğini söylemek mümkün değilse de, 18. yüzyılın başında Habsburg serhaddindeki cemaatlerde bir gedik açıldığında aşağı yukarı aynı şekilde yeni bir tayin yapılıyordu. Bir örnekle incelemek gerekirse: Eğrili Mehmed Muharrem'in ölümü üzerine Belgrad yerli yeniçerileri cemaatinde

⁴⁸BOA, A.DVNS.MHM.d. 115, 100/414 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1118 / Ağustos 1706).

⁴⁹Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen*, ss.69-70.

⁵⁰Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen*, ss.64-66.

boşalan gediği, yerli yeniçerilerin ağası Mustafa'nın "*her vechile mahall ve müstehak olduğu[nu]*" arz ettiği Ahmed İsa'ya, Belgrad Muhafızı Hasan Paşa'nın *fermân-ı şerîfi* ile tevcih edilmişti. Ahmed İsa'nın ismi daha sonra Belgrad mukabelesindeki deftere kaydedilmiş, beratının verilmesi için de tezkire yazılmıştı. Büyük Kale Kalemi kâtipleri tezkiredeki bilgilerin kontrolü için kalemin arşivinde tuttıkları deftere müracaat ederek önce Mehmed Muharrem'in kaydını bulup çıkarmış ve tezkirenin derkenarına not düşmüşlerdi. Daha sonra tezkire üzerine buyuruldu ibaresi ve sahh çekilmişti. Ahmed İsa'nın kaydının deftere işlenmesiyle birlikte mahlûl gedik doldurulmuş oluyordu.⁵¹

Boşalan gediklerde sıradan neferler için yapılacak tevcihlerde cemaat ağalarının arzı önem taşıyordu; ağanın bir kimseyi sultanın neferi olmaya layık gördüğünü ifade etmesi çoğu zaman yeterliydi.⁵² Bosna'da ise kapudanların da boş kadrolarda asker olarak istihdam edilmek üzere arzda bulunma hakları vardı. Aynı zamanda bir cemaat ağası olduğunu daha önce belirttiğimiz kapudanlar, sadece kendi cemaatlerindeki için değil, sorumlu oldukları alanda bulunan cemaatlerde boşalan gedikler için de arzda bulunabiliyordu. Örneğin İhlevne Kapudanı Hüseyin, birçoğu Karadağ'daki isyanı bastırmak için savaşırken ölen neferlerden mahlûl kadrolara, yine önemli bir kısmı eski gedik sahiplerinin oğulları veya kardeşleri olan yeni adayların tevcih edilmesini arz etmişti.⁵³ Bu vakada ilginç olan, Hüseyin Kapudan'ın boşalan gedikler için Bosna valisine değil de, doğrudan İstanbul'a hitaben arzlar kaleme almış olmasıdır. Keza aynı tarihlerde yine Kilis Sancağı'nda bulunan bazı kale ve palankalarda ağaların doğrudan yazdıkları arzlarla nefer tevcih edilmişti.⁵⁴ Bütün bu arzların ortak özelliği mahlûl gediğin hak sahibi olarak oğla veya kardeşe verilmesidir. Belki de bu sebeple ya da aynı tarihlerde bölgedeki neferatın yoklamasının zaten yapılmış olması nedeniyle Bosna valisine arz edilmeksizin nefer yazılmıştı.

Boşalan gediklere nefer tahriri ağa arzı yoluyla yerinde ya da Bâbîâlî'de kolaylıkla gerçekleştirilebiliyorken, zabitlerin tevcihi biraz daha karışık görünür.

⁵¹BOA, İE.AS. 32/2825.

⁵²Örnek olarak bkz. BOA, D.BKL. 30/61; 30/63; 32/62; 32/87; 46/70; 47/2; 47/108.

⁵³BOA, D.BKL. 81/25; 81/49; 81/51; 81/60.

⁵⁴BOA, D.BKL. 81/33; 81/50.

Osmanlı merkezî ordusunda, en azından yeniçeri ocağında, terfiler belirli bir düzene konmuştu.⁵⁵ Fakat Kavânîn-i Yeniçeriyân'ın anonim müellifine göre tayin ve terfiler de dâhil olmak üzere ocağın nizamı henüz 17. yüzyılda *bozulmuştu*.⁵⁶ Osmanlı ordusunun önemli bir birleşeni olan yerli kulu askerinin bir nizamı olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak zaman içinde yerleşmiş ve *kanunlaşmış* geleneklerden bahsedilebilir. Kapudan, dizdar, ağa ve kethüda haricindeki düşük rütbeli zabitler tıpkı nefer tevcihinde olduğu gibi kapudan, dizdar yahut ağa arzıyla tayin ediliyordu. “*Yarar ve emekdâr*” veya “*mahall-i müstehak*” olmak odabaşı, alemdar ya da reis tayin edilmek için yeterliydi; tıpkı sıradan bir nefer gediğinin olduğu gibi zabıt gediğinin de evlada miras bırakılması söz konusuydu.⁵⁷

Bir cemaat ya da bölükte ağadan sonra gelen zabıt olan kethüdanın tayininde ise Bâbüâlî'nin taşradan gelen isteklere karşı daha titiz davrandığı öne sürülür.⁵⁸ Gerçekten de boşalan kethüda gediği için bir isim önerileceği zaman adayın “*erbâb-ı istihkâdan [...] emekdâr*”, “*yarar, emekdâr ve hizmet-i pâdişâhîde sezâvâr*” ve “*yarar ve emekdâr ve her vechile mahall ve sezâvâr ve hidmet-i pâdişâhî 'uhdesinden gelmeğe kâdir*” olduğu vurgulanırdı.⁵⁹ Belgrad garnizonuna yeni nizam verilip Budin ve Varad kalelerinin kadim yeniçerileri bir cemaat olarak yeniden örgütlendiklerinde kethüdalığa tayin edilen İbrahim'in, evvelde Budin yeniçerilerinin ağalığını yaptığı, yani “*emekdâr olub her vechile serhadd-i mansûrede perveriş ve zabt u rabtına kâdir*” olduğu özellikle vurgulanmıştı.⁶⁰ Belgrad Muhafızı Ali Paşa'nın arzıyla kaledeki bir yeniçeri cemaatine kethüda tayin edilen İbrahim'in vakası haricinde, yukarıda alıntı

⁵⁵Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt I, ss.285-287; Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, s.72.

⁵⁶Kavânîn-i Yeniçeriyân, v.136a-141b. Ocağın bozulması hakkında ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt I, ss.477-505. Yeniçeri ocağı nizamındaki çürümenin kaynakları arasında yer alan Kavânîn'in esasen bir kanunnameden ziyade bir nasihatname sayılması gerektiği de iddia edilir. Bkz. Pál Fodor, “Bir Nasihat-name Olarak Kavanin-i Yeniçeriyân”, *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 23-28 Eylül 1985, Tebliğler III. Türk Tarihi*, cilt I, İstanbul, 1985, ss. 217-224. Ocağın bozulması hakkında ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt I, ss.477-505. Şu halde yeniçeri nizamının *bozulmasını* da, pekâlâ Osmanlı *gerilemesi* gibi eleştirel gözle değerlendirmek gereklidir. Bkz. Akdağ, *Yeniçeri Ocak Nizamının*, s.293.

⁵⁷BOA, D.BKL. 30/125; 47/4; 71/56.

⁵⁸Hickok, *Ottoman Military Administration*, s.70.

⁵⁹BOA, D.BKL. 30/124; 66/1; İE.AS. 49/4479.

⁶⁰BOA, İE.AS. 36/3222.

yapılan arzlar ağa ya da kapudan elinden çıkmıştı.⁶¹ Üstelik vakalardan birinde –daha derin bir arşiv taramasında başka örnekler de rastlanması muhtemel bir şekilde- kethüdalığa ölen babanın yerine oğul tayin edilmişti.⁶² Temeşvar garnizonundaki topçu cemaatinin kethüdasının ölümü üzerine boşalan gediği ise, bizzat kendisinin arzıyla el-Hac Mehmed’e verilmişti.⁶³

İstanbul’daki ya da serhaddeki Osmanlı askerî ricalinin kethüda tayinlerinde arzda yazılandan fazlasına dikkat etmiş olabileceklerine dair hiçbir emare bulunmadığı düşünüldüğünde, en azından 18. asrın başı için, Bâbîâlî’nin titizliğinden şüphe edebiliriz. Bu tespit cemaat ağalıklarına ve diğer üst düzey makamlara (dizdar ve kapudan) yapılan tevcihler için de geçerli görünür. Örneğin Selanik Kalesi’nin topçubaşılığına sipahiden Hasan Ahmed tayin edilmiş, fakat topçuluk ilmiyle alakası bulunmadığı anlaşıldığında, mazul topçubaşı İbrahim, “*ata ve dededen topçubaşı oğlu topçubaşı*” olduğu gerekçesiyle yeniden görevine iade edilmişti.⁶⁴ Topçuluk okulunun olmadığı bir çağda, bu ilmin babadan oğla, tıpkı bir zanaat gibi geçtiğini kabul edebiliriz. Ancak kapudanlık, dizdarlık ya da ağalık söz konusu olduğunda da gediğin babadan oğla miras kalabildiği oluyordu. İzvornik Sancağı’nda bulunan Telçak Kalesi’nin dizdarı Mustafa’nın ölümü üzerine gediğine, kaledeki muhafız askerin kethüdası olan oğlu Ali tevcih edilmişti.⁶⁵ Keza Yenipazar Kalesi dizdarlığına da babasının ölümünden sonra kadı ve kapudanın arzı üzerine oğlu Süleyman tayin edilecekti.⁶⁶ Temeşvar garnizonunda azebân ağalığı yine babadan oğla kalıyordu; İbrahim’in askerî meziyetleri varsa bile, Temeşvar Muhafızı Elçi İbrahim Paşa, ahali kendisine gelene kadar bu meziyetlerden habersizdi, fakat oğul İbrahim için bir arz göndermekte tereddüt etmeyecekti.⁶⁷ Lipoşka Kalesi kapudanlığına ise sabık kapudan Mahmud’un ölümünden sonra, Hersek Sancağı Mutasarrıfı Ahmed Paşa’nın “*yarar ve şecâ’at-şî’âr olub mahall ve*

⁶¹Ağa arzıyla kethüda tevcihine iki başka örnek: BOA, AE.SAMD.III 94/9326; D.BKL. 31/40.

⁶²BOA, D.BKL. 30/124.

⁶³BOA, D.BKL. 66/88.

⁶⁴BOA, C.AS. 80/3777. Babadan oğla bir başka topçu cemaati ağalığı tevcihi için bkz. BOA, D.BKL. 66/90.

⁶⁵BOA, D.BKL. 44/97.

⁶⁶BOA, İE.TCT. 24/2543.

⁶⁷BOA, İE.TCT. 7/795.

müstehakdır” diyerek övdüğü Mahmud’un “*sahîh sülbî oğlu Ali*” getirilmişti.⁶⁸ Meselenin sosyo-askerî boyutunu daha sonra ele almak üzere, şimdilik kapudanlık, dizdarlık ve ağalık gibi üst düzey zabıt kadrolarının babadan-oğla (veya kardeşe) geçmesine Bâbîâli’nin müsaade ettiğini, Osmanlı askerî ricalinin bu meselede, tıpkı sipahi dirliklerinin tevcihinde de sipahi oğlu olanların gözetilmesinde olduğu gibi, askerî idare kültürünün korunmasından yana tavır koyduğunu söylemeliyiz. Fakat bunun doğal ve kendiliğinden gerçekleşen bir şey olmadığını, kimi zaman babasının mirası ya da gediği için kavga vermenin icap ettiğini de eklemeliyiz.⁶⁹

Emri altında bir bölük asker, kimi zaman bir kale yahut bir askerî bölgenin bulunduğu ağa, dizdar ve kapudanların tevcihi için Osmanlı ricali arasında sayılabilecek kimselerin arzda bulunması beklenirdi. Bosna’da kendi idaresine tabi bir kalenin cemaat ağalığı için bir kapudanın arzına her zaman için dikkat edilirdi.⁷⁰ Ancak kapudanın bu konuda Bosna valisinin onayını alması gerektiği, arzdan berata kadar uzanan bürokratik süreçte Bosna valisinin tezkiresinin hâlâ son derece önemli olduğu da bir vakıadır.⁷¹ Nitekim daha sonraki senelerde de Bosna valisi, cemaat ağalarının tevcihi için Bâbîâli’ye kendi seçtiği kimseler arasından bir ismi önermeye devam edecekti.⁷² Asrın başında sadece eyaletin valisinin değil aynı zamanda sancakbeylerinin de ağa ve kapudan tayinlerinde önemli bir rol üstlendikleri açıktır. 16. yüzyıldan itibaren, özellikle dizdarların tayin ve azillerinde sancakbeylerinin sözüne itibar edilirdi.⁷³ Örneğin Bihke Sancağı Mirlivası Mustafa Bey’in arzı üzerine, İzacık ve Sokolçe kalelerindeki cemaatlerin ağalıklarına tayinler yapılmıştı.⁷⁴ Yerli kulu askeri organizasyonun içinde yer almadığı halde, burada yapılan tevcihata müdahale sancakbeyleri ile de sınırlı kalmamıştı. Tuna Kapudanı, nehrin sahilinde bulunan Vidin Kalesi

⁶⁸BOA, D.BKL. 66/65.

⁶⁹Özellikle Bosna’da ağa ve kapudan tayinlerinin 18. yüzyılda işleyişi hakkında bkz. Hickok, *Ottoman Military Administration*, s.71.

⁷⁰BOA, D.BKL. 66/60; 75/45; AE.SAMD.III 136/15089.

⁷¹BOA, İE.AS. 80/7250.

⁷²Hickok, *Ottoman Military Administration*, s.71.

⁷³Géza Dávid, *Osmanlı Macaristan’ında Toplum, Ekonomi ve Yönetim 16. Yüzyılda Simontornya Sancağı*, (Çev. Hilmi Ortaç), İstanbul, 1999, s.38.

⁷⁴BOA, İE.TCT. 9/1033; D.BKL. 31/34; D.BKL. 32/66.

yakınlarındaki Arçar Palankası'na dizdar tayin edilmesi için aracı olmuştu.⁷⁵ Keza Bosna hazinesi defterdarı Abdullah Efendi'nin arzı üzerine Bihke Kalesi'ne farisan ağası tevcih edilmişti.⁷⁶

Boşalan bir ağalık gediğini kendisi için isteyenler de olabilirdi. Delibaşı el-Hac Ahmed, geçmişte yaptığı hizmetlere atıfta bulunarak kendisini (Şehr-i) Brot Kalesi kapudanlığına tayin ettirmişti.⁷⁷ Hasan bin İsa ise Lipoška Kalesi'ndeki mahlûl azeban ağalığını bu yolla elde etmişti.⁷⁸ Diğer taraftan yukarıda bir örnek bağlamında zikredildiği üzere, bir ağalık ya da dizdarlık için ahalinin ya da neferatın isim önerdiği de oluyordu. Temeşvar'daki Medova Palankası'na yeni bir dizdar tayini icap ettiğinde, "*serhad ihtiyârları*" bu iş için uygun gördükleri Mahmud'u işaret etmişti.⁷⁹ Belgrad yakınlarındaki Perakin Palankası'nın mazul dizdarı ise, gedik kavgasını kaybettiği halde ya da bu kavgayı devam ettirerek, palankadaki müstahfız ve azeb cemaatlerinin nefer ve zabitlerinin arzı üzerine yeniden tevcih olunacaktı; fakat bu konuda kararı, Belgrad Muhafızı Hasan Paşa vermişti.⁸⁰ Dizdarlık,⁸¹ yani bir kalenin komutanlığı mevzubahis olduğunda, atamalar için, her zaman değilse de, genellikle kale muhafızının önerisi dikkate alınıyordu.⁸²

Tevcih kayıtlarının bazılarında yer alan ifadelerden Bâbrâli'nin ağa ve kapudanlık gibi yüksek rütbeli askerî gediklere tayin yaparken hangi vasıflara dikkat ettiğini ancak tahmin edebiliriz. Hasan Paşa, Belgrad yakınlarındaki bir palankada azeban ağalığı için önerdiği Muharrem'in "*ağalık 'uhdesinden gelmeğe kâdir*" olduğunu bildirmişti.⁸³ Bosna Valisi Ahmed Paşa da İmočka Kalesi kapudanlığına tayin edilmesi için aynı kalede farisan cemaatinin ağası da

⁷⁵Gradeva, *Between Hinterland and Frontier*, s.337.

⁷⁶BOA, İE.AS. 76/6870. Defterdar arzıyla tayin vakası olarak rastladığımız tek örnek budur. Bununla birlikte 17. yüzyılda yerli kulu askerine zabıt tayin edilirken defterdarların daha fazla etkin oldukları da bilinir. Bkz. Şimşirgil, *Slovakya'da Osmanlılar*, s.156.

⁷⁷BOA, AE.SAMD.III 208/20066.

⁷⁸BOA, D.BKL. 71/2.

⁷⁹BOA, C.TZ. 102/5057.

⁸⁰BOA, İE.AS. 32/2839.

⁸¹Kapudan ve ağadan farklı olarak dizdarın görev ve yetkileri daha açıktır. Bkz. Batmaz, *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde*, ss.51-53; Kılıç, *Teşkilat ve İşleyiş*, ss.102-103; Ergenç, *Osmanlı Merkez Askerinin*, s.362.

⁸²Aydın, *Vidin Kalesi*, s.93.

⁸³BOA, AE.SMST.II 45/4469.

olan Hüseyin'in "*kapûdânlık 'uhdesinden gelmeğe kâdir*" olduğunu yazmıştı.⁸⁴ Yine Bosna'da Vidoska Kalesi Kapudanı Ali yolsuzluk sebebiyle azledildiğinde yerine Bosna Muhafızı Osman Paşa'nın arzı ile tayin edilen Ahmed, yarar ve emektar olmaktan başka "*serhadd-i İslâmiyye'nin ahvâline vâkîf ve kâr-güzâr*" olarak tarif edilmişti.⁸⁵

Tevcih için ketum bir ifade yeterli olurken, aziller bazı durumlarda kimlerden zabıt olmaz ya da kimler artık zabıt olamaz sorularına cevap verecek şekilde ayrıntılı yazılabiliyordu. Az önce bahsedildiği gibi yolsuzluk yani en yaygın biçimiyle neferatın hak ettiği ulufesinin zimmete geçirilmesi azil sebeplerinden birisiydi. Diğer taraftan vazifeli olduğu bir kaleden başka bir yerde yaşayanlar da "*terk-i kal'a ve terk-i hidmet*" etmiş sayılır ve azledilirdi.⁸⁶ Banvir Kalesi azeban ağalarından Mehmed Salih ise, sadece kalesini terk etmekle kalmamış, etraftaki "*eşirrâ ile yek-dîl ve yek-cihet*" olup reayadan kanunsuz ve fermansız saliyane namıyla vergi toplamıştı. Mehmed Salih'in kabahati bundan ibaret de değildi; eşkıyalık ediyor ve zenginlik hırsıyla yağma ve çapula çıkıyordu.⁸⁷ Barış şartlarını gözetmeyerek sınırda ve sınır ötesinde eşkıyalık eden veya eşkıyaya yardım ve yataklık eden Sebeş (Temeşvar) varoşundaki iki ağa da azledilecekti. Bunlar kendilerine gönderilen fermana itaat etmediğinden başka, emri altındaki neferlere ve bölgelerindeki reayaya da zulmetmişlerdi.⁸⁸ Bosna'da Seniçe Palankası dizdarlığını yapan Mehmed ise *ehl-i fesâd*, ayrıca sarhoş gezecek kadar içkiye düşkün (*şarâbü'l-hamr*) ve geçimsiz birisi olduğundan kapudan ve ağalar ile anlaşamıyordu.⁸⁹ Bir sonraki başlıkta tartışılacağı üzere doğruluğundan asla emin olamayacağımız fakat Bâbîâli'yi harekete geçirdiği için anlamlı olan bu ifadeleri tersinden okuyarak, Bâbîâli'nin yerli kulu askerini hangi vasıflara sahip zabıtlere teslim etmek istediğini çıkarabiliriz. Zabıtlar askerinin başında durmalı, neferatı ve reayayı incitmemeli, özellikle sınırda bulunanlar barışa riayet etmeli, elindeki gücü kötüye kullanmamalı, emre itaat etmeli ve diğer zabıtlarla uyumlu bir şekilde çalışabilmeliydi.

⁸⁴BOA, D.BKL. 74/64.

⁸⁵BOA, AE.SAMD.III 151/14855.

⁸⁶BOA, İE.AS. 68/6088.

⁸⁷BOA, D.BKL. 56/15.

⁸⁸BOA, AE.SAMD.III 65/6531; D.BKL. 55/101.

⁸⁹BOA, D.BKL. 56/16.

Ancak yukarıdakilere bakarak, 18. yüzyılın başında taşradaki askerî gücü için tayin ve terfi nizamı bulunmayan Bâbîâlî'nin, garnizon kuvvetlerine komutan seçerken askerlik mesleğinin gerektirdiği *rasyonel* karar mekanizmasına sahip olduğu iddia edilemez. İki örnek bu konuda açıklayıcı olacaktır. Yukarıda yolsuzluk sebebiyle azledildiğine işaret ettiğimiz Vidoska Kapudanı Ali'nin azli ve yerine bir başka kapudanın tevcihini aktaran belgeden ayrıca mezkûr Ali'nin "*pîr ve ihtiyâr ve yedi sekiz seneden berü meflûc ve 'amel-mânde olub serhadd-i mansûrenin vâki' olan umûruna ve neferâtın nizâm ve intizâmına 'adem-i iktidârı'*" olduğunu da öğreniyoruz.⁹⁰ Kayıtlardan 12 senedir kapudan olduğu anladığımız Ali'nin nasıl olup da en az yedi yıldır felçli ve iş göremez bir halde kapudanlık gibi önemli bir görevde tutulduğu malum değildir; bu haliyle hayret uyandırır.

Diğer vaka ise daha ilginç görünür. Banaluka Kalesi'nde farisan ağası iken, kapudan ve diğer ağalar tarafından fesat ehli olduğu gerekçesiyle şikâyet edilen ve önce azl sonra hapsedilen Ali Ağa, kalebent olarak tutulduğu Pojin Kalesi'nden firar etmiş ve yakalanınca küreğe mahkûm olmuştu. Bir süre sonra nefisini ıslah ettiğini öne sürerek affını isteyen Ali Ağa serbest bırakılmış ve yine farisan ağalığına tayin edilmişti. Suçu sabit görülerek azledilen, sonra başından hapis, firar ve kürek gibi maceralar geçen Ali Ağa'nın bu siciline rağmen Osmanlı ordusunda yeniden zabıt olarak istihdam edilmesi –üstelik tenzil-i rütbe bile söz konusu değildir- sadece modern zamanların tarihçisi için değil, Ali Ağa'nın çağdaşları arasında dahi hayreti mucib bir şeydir. Nitekim Bosna Valisi Osman Paşa'nın teftişi sonrasında fesattan geri durmadığı anlaşılan Ali Ağa yeniden azledilecek, Banaluka'da "*umûr-ı muhâfazanın ta'tîline ba'is*" olan fitnessinin önüne geçilmesi için kapudan ve ağalar şehirden sürgün edilmesini isteyecekti.⁹¹

Yerli kulu neferata özel, askerî işlerde uzmanlaşmış bir bürokrasisi yokken, ayrıca tayin, terfi ve azil gibi kararların denetlenmesi işini gören bürosu esasında bütçe giderlerini denetleyen kâtiplerin çalıştığı Büyük Kale Kalemî⁹²

⁹⁰BOA, AE.SAMD.III 151/14855.

⁹¹BOA, İE.DH. 26/2359.

⁹²Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, s.110.

olan Bâbîâli için isabetli karar vermek güçtü. Zira zabıt tayinlerinde kilit bir konumda bulunan vali ve muhafız paşalar da daha önce işaret edildiği gibi sıklıkla değişiyordu. Kurumsal hafıza zayıf olduğu gibi, Bâbîâli'nin valilere yönelik tayin siyaseti de şahsi bir hafıza oluşmasına çoğu durumda izin vermiyordu. Üstelik bu durum, tevcihi için bir yolunu bulup taşradan arz ya da tezkire alanlarla sınırlı değildi. Bâbîâli, yerli kulu yeniçerilerinin ağalığı gibi fevkalade önemi haiz bir rütbe için bile yanlış karar verebiliyordu.

Aslında Bâbîâli, yüksek rütbeli zabıtların tevcihinde herhangi bir şekilde titiz davranıyorsa bu yeniçeriyân-ı yerlüyân ağası tayinleri söz konusu olduğunda görülür. İncelediğimiz dönem içerisinde Temeşvar'da yerli yeniçerilerin ağası birkaç defa değişmişti ve bunlardan bazılarının tevcihine dair kayıtlar mevcuttur. Temeşvar garnizonuna Eğri nizamı verildiğinde, yerli yeniçerilerin ağalığına da daha önce Eğri yeniçerilerinin ağası olan Mahmud tecrübesine istinaden tevcih edilmişti.⁹³ Mahmud'un ölümü ile boşalan ağalık makamına Temeşvar Valisi Ali Paşa'nın arzı ile "*zabt u rabt-ı neferâta kâdir*" olduğuna işaret edilen Osman tayin edilmiştir.⁹⁴ Bir süre sonra Osman'ın yerine Mehmed isimli birinin ağa olduğunu ve Mehmed'in ölümü üzerine de yerine hâlihazırda ocak kethüdası, yani yerli yeniçeriler arasında ağadan sonra gelen zabıt olan Mustafa'nın ağalığa getirildiğini öğreniyoruz.⁹⁵

Fakat yerli yeniçeri ağalığı tevcihinde askerî tecrübenin aranmadığı, tayin edilen kimsenin siciline dikkat edilmediği durumlar da oluyordu. Aralık 1710'da İstanbul tarafından Belgrad Muhafızı'nın arzı olmaksızın, üstelik yerli yeniçeri ağası hâlâ vazifesinin başında iken, Macuncu Mustafa isimli birisi Belgrad yerli yeniçerileri cemaatine ağa olarak tayin edilmişti. Haberin Belgrad'da işitilmesinden altı ay sonra ortaya çıkan Macuncu Mustafa'nın kim olduğu soruşturulduğunda meselenin aslı anlaşılmıştı. Macuncu Mustafa, fitne ve fesadı yüzünden Belgrad'dan kaçmak zorunda kalan Mustafa Çorbacı, Ali Odabaşı ve Semendire ve Sirem zaimlerinden Sarı Receb ve Mehmed'in aracılık etmesiyle bir yolunu bulup Bâbîâli'den tevcih beratını almıştı. Bu kimselerin sözüne güven

⁹³BOA, AE.SMST.II 6/555.

⁹⁴BOA, D.BKL. 46/78.

⁹⁵BOA, D.BKL. 62/69.

olmayacağı gibi, Macuncu Mustafa daha önce iki defa yerli ağalığı yaptığı halde birinde yerli neferatın ulufelerinden 7 bin guruşu, diğerinde ise mevacibin tamamını zimmetine geçirdiğinden azledilmişti. Belgrad yerli kulu yeniçerileri, mazul ağaları Mehmed'in "*müstakîm ve dindâr ve Dergâh-ı âli yeniçerilerinin emekdârlarından olub zabt u rabta kâdir*" olduğunu Muhafız Abdi Paşa'ya bildirmiş ve eski ağalarının görevine dönmesini sağlamıştı.⁹⁶

Macuncu Mustafa'nın tayini ve azli hikâyesi Bâbîâli'nin taşradaki garnizon askerine komutan seçerken ne derece doğru / yanlış karar verebileceğini de gösterir. Diğer taraftan bu vakada, Belgrad kadar önemli bir askerî merkezde, Bâbîâli nazarında her bakımdan daha muteber olduğunu tahmin ettiğimiz kapıkulu askerinin zabitlerinin de sözü belirleyici olmuştur. Macuncu Mustafa'nın tevcihi meselesini soruşturanların arasında o tarihte turnacıbaşı unvanı taşıyan yayabaşı, cebecibaşı, topçubaşı ve top arabacıbaşı gibi kapıkulu subayları da yer alıyordu. Bilhassa yayabaşı, ağa vekili sıfatıyla Belgrad muhafazasındaki Dergâh-ı âli yeniçerilerinin kumandanlığını yapar ve gerektiği hallerde kalenin muhafızlığı işine de vekâlet ederdi.⁹⁷ Gücünü Osmanlı askerî ricali arasında seçkin bir yeri olan yeniçeri ağasından alan zabıt, eyalet divanında söz sahibiydi ve valiye itiraz edebilecek kadar da nüfuzluydu.⁹⁸ İleride anlatılacağı gibi, Dergâh-ı âli zabitlerinin taşra garnizonlarındaki görevleri yoklamadan yerli kulu neferatın sebep olduğu sorunların halline kadar geniş bir alana yayılıyordu.

16. asırda I. Süleyman'ın oğulları Şehzade Selim (daha sonra II. Selim) ve Şehzade Bayezid arasındaki mücadelenin Anadolu'da yarattığı güvensiz ortam sebebiyle, yeniçeriler imparatorluğun önemli şehirlerine asayiş sağlamak için gönderilmişti; 17. asrın başında Celali İsyanları'nın da etkisiyle Anadolu'nun neredeyse her bucağında yeniçeri birliği bulunmaya başlamıştı. Bunlar timarlılar ya da diğer yerli kulu askerinin yol açabileceği sorunlara karşı merkezî devletin iktidarını temsil ediyordu.⁹⁹ Serhad kalelerindeki kapıkulu varlığı ise daha

⁹⁶BOA, D.BKL. 72/77.

⁹⁷BOA, A.DVNS.MHM.d. 114, 241/1025 (Evâsıt-ı Receb 1115 / Kasım 1703).

⁹⁸Salamon, *Ungarn im Zeitalter*, s.193.

⁹⁹Akdağ, *Yeniçeri Ocak Nizamının*, s.295; Turan, *Şehzâde Bayezid Vak'ası*, ss.176-176; İnalçık, *Military and Fiscal Transformation*, s.290.

eskidir. II. Mehmed devrinden itibaren Dergâh-ı âli yeniçerileri önemli kalelerde muhafız olarak hizmet ediyordu.¹⁰⁰

Dergâh-ı âli askeri, serhad kalelerine üç sene süreyle muhafızlık etmek üzere tayin edilir, süresini tamamlayan cemaatlerin yerine yenisi gönderilirdi;¹⁰¹ fakat savaş yıllarında ya da bazı başka hallerde bu süre değişirdi.¹⁰² Zamanla imparatorluğun geniş coğrafyasına yayılmış kalelerdeki muhafız kapıkulu askerinin sayısı önemli miktarda arttı; bunların oranı genel içinde %30 ila %60 arasında değişir olmuştu.¹⁰³ Örneğin 1654 senesinde yeniçeri mevcudunun %42'si, 1663'te ise %36'sı taşra garnizonlarına dağılmış bir haldeydi.¹⁰⁴ 1663-64 tarihli bir yeniçeri kütük defterine göre ise Dergâh-ı âli yeniçerilerinin yarısı imparatorluğun kalelerinde muhafız olarak bulunuyordu.¹⁰⁵ Bazı kalelerde yeniçerilerin sayısı binlerle ifade edilecek kadar çoktu.¹⁰⁶ 18. yüzyılın başında, Osmanlı bütçelerindeki sayılara itibar edilirse, garnizonlardaki kapıkulu asker sayısının %39 ila %57 arasında değiştiğine daha önce işaret edilmişti.¹⁰⁷

Marsigli, kapıkulu yeniçerilerin en iyilerinin seçilerek serhad kalelerine gönderildiğini yazsa¹⁰⁸ da, buna dair bir başka belge ya da bilgi söz konusu değildir. Aynı zamanda serhadde muhafız olarak gönderilen yeniçerilerin tamamı bir cemaate mensup olmadığı gibi, aynı cemaat ya da bölüğün neferatının birden fazla kaleye ve farklı serhadlere muhafız olarak dağıtıldığı da belirtilmelidir.¹⁰⁹ Kalelerdeki Dergâh-ı âli yeniçerilerine, bunları İstanbul'da kalan yoldaşlarından ayırabilmek için *nöbetçi*, muhafız gönderildikleri kalelerdeki yerli kulu yeniçerileriyle karışmamaları için de *odalı* denirdi.¹¹⁰ Yeniçeri ocağına

¹⁰⁰ Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, s.79.

¹⁰¹ *Kavânin-i Yeniçeriyân*, v.63b.

¹⁰² Rhoads Murphey, "Yeni Çeri", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt XI, Leiden, 2002, s.327.

¹⁰³ Agoston, *Empires and Warfare*, s.128.

¹⁰⁴ Kolçak, *Yeniçeriler, Ümera Kapıları*, s.221.

¹⁰⁵ Yılmaz, *Roles of Janissaries*, s.255.

¹⁰⁶ Bazı örnekler için bkz. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt I, ss.328-329; Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, cilt II: *Tagayyür ve Fesâd (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*, İstanbul, 2014, s.137. 17. ve 18. yüzyıllarda İran serhaddindeki kalelerde bulunan Dergâh-ı âli yeniçerilerinin sayıları hakkında bkz. Kılıç, *Teşkilat ve İşleyiş*, ss.119-121.

¹⁰⁷ Bkz. s.79, Tablo II: 18. asrın başında garnizon muhafazasındaki kapıkulu askerler.

¹⁰⁸ Marsili, *Osmanlı İmparatorluğunun*, s.82.

¹⁰⁹ Yılmaz, *Roles of Janissaries*, ss.251-267.

¹¹⁰ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt I, s.328, 330.

mensuplar arasından cemaat, sekban ya da bölük askerleri kale muhafazasında bulunurlardı, fakat bir kaledeki bütün Dergâh-ı âli yeniçerilerinin kumandanı, ocakta kıdemce üstün olmaları sebebiyle cemaat ağaları yani yayabaşılardan seçilirdi. Bunlar işgal ettikleri makamın öneminin bir işareti olarak göreve başladıklarında kalenin anahtarını teslim alır, muhafız paşanın yanında at binerdi.¹¹¹ Kale muhafazasındaki yayabaşılardan mutat görevi emri altındaki yeniçerilerin disiplinini sağlamak ve askerin firarını önlemektir; ulufelerin dağıtılması, İstanbul'a döndüğünde varsa fazla akçenin iadesi de yayabaşının vazifeleri arasında sayılır.¹¹²

18. yüzyılın başında yeniçeri zabitanın unvanı kalelerde hangi ortaların muhafız bulunduğu ile doğrudan alakalıydı.¹¹³ H.1117 masar (Mayıs-Temmuz 1705) kayıtlarına göre Belgrad'da 68. cemaat yani turnacılar cemaati ağası Hasan bin Osman yeniçeri zabitiydi.¹¹⁴ Aynı deftere göre Temeşvar Kalesi'ndeki yeniçeri zabiti ise 29. cemaatin ağası şütürban ağaydı.¹¹⁵ Keza Belgrad ve Temeşvar yeniçeri zabitlerine gönderilen hükümlerden de, bu kimselerin unvanı ortaya çıkmaktadır. Örneğin Haziran 1699'da Belgrad'daki yeniçeri zabitanın unvanı zağracıbaşı,¹¹⁶ Temmuz 1700'de Temeşvar'daki en yüksek rütbeli yeniçerinin unvanı ise haseki idi.¹¹⁷

Kale nöbetindeki cemaat ve bölüklerin değişimi de yeniçeri zabitanın eliyle yapılıyordu.¹¹⁸ Yeniçeri zabiti bulunduğu kaleye nöbetçi olarak gelen cemaatin yoklamasını yapıp defterini ağa kapısına göndermekle yükümlüydü.¹¹⁹ Ağa kapısı, kale nöbetindeki yeniçerilere dair kararların alındığı merkezî kurumdur. Burada yeniçeri ağası ve kethüda yeri, garnizonlardaki yeniçeri zabitanına gereken emirleri iletir, nöbete gidecek veya dönecek cemaatler hakkında karar

¹¹¹Marsili, *Osmanlı İmparatorluğunun*, s.74; Ahmed Cevad Paşa, *Târih-i 'Asker-i Osmânî*, cilt I, s.15; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt I, s.160, 215.

¹¹²Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt I, ss.325-326.

¹¹³Krş. Cafer Çiftçi, "Osmanlı Taşrasında Yeniçerilerin Varlığı ve Askerlik Dışı Faaliyetleri", *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 27, Bahar 2010, s.33.

¹¹⁴BOA, MAD.d. 5874, s.128.

¹¹⁵BOA, MAD.d. 5874, s.294.

¹¹⁶BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 28/81.

¹¹⁷BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 343/1185.

¹¹⁸BOA, A.DVNS.MHM.d. 110, 682/3146; A.DVNS.MHM.d. 111, 21/49; 487/1667; 557/1945.

¹¹⁹BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 548/1913 (Evâsıt-ı Zî'l-ka'de 1112 / Nisan 1701).

verir ve uygulamayı takip ederdi.¹²⁰ Yeniçeri esami ya da kütük defterleri, imparatorluğun geniş coğrafyasına yayılmış bu askerî teşkilatın kontrolü için temel araçlardı.

Daha önce İstanbul yangınlarını ve Vaka-i Hayriye badiresini atlatabilmiş pek az yeniçeri kütüğü olduğundan bahsedilmişti. Bu defterler Hazine-i amireden ulufe almaya hakkı olan yeniçerileri gösterir ve 16. yüzyılın sonuna kadar her ulufe döneminde üç nüsha halinde tertip edilirdi.¹²¹ Osmanlılar bir seneyi üçer aydan dörde böler ve ulufeyi kıstlar halinde öderdi. Her bir üç aylık dönemi ifade etmek üzere, o aylar için Bâbîâli kalemlelerinde benimsenmiş kısaltmalardan meydana getirilmiş bir kelime kullanılırdı. *Masar* kıstı muharrem, safer ve rebîü'l-evvel aylarının; *recec* kıstı rebîü'l-âhir, cemâziye'l-evvel ve cemâziye'l-âhir aylarının; *reşen* kıstı receb, şaban ve ramazan aylarının; *lezez* kıstı ise şevvâl, zi'l-ka'de ve zi'l-hicce aylarının kapsadığı dönemi ifade ederdi. Osmanlı maliyesi bir kıstı 85 gün üzerinden hesaplıyordu. Hazine-i amireden düzenli ödeme yapılabildiği senelerde masar kıstı muharrem ayı içinde, recec cemâziye'l-evvelde, reşen ve lezez kıstları ise tek seferde (*kısteyn mevâcibi*) şaban ayında dağıtılırdı.¹²²

Kale nöbetinde bulunan askerin mevacic defterindeki ismi üzerine bulunduğu kaleyi gösteren bir işaret düşülürdü.¹²³ Bunların yoklaması için muhtemelen 17. asrın ortalarından itibaren ayrı defterler tutulmaya başlanmıştı.¹²⁴ Bu defterlerin başında özet bilgi verilen icmaller yer alır. Her bir kale için ayrı tutulan icmalde kalede muhafız olarak bulunan yeniçerilerin zabitanın cemaati (*ağa cemaati*) yazılır, daha sonra diğer cemaat ve bölüklerin numaraları, her birinin başında cemaat mi bölük mü olduğunu gösteren işaretleri takiben sıralanırdı. Cemaatler için *cim* harfi, bölükler için ise *kef* harfi kısaltma olarak kullanılmıştır. Ardından sekban bölükleri ve yamaklara da yer verilirdi. Son olarak icmal kaydının hangi mevacic dönemini gösterdiği ve hazineden havale emrinin ne zaman çıktığı yer

¹²⁰ Ahmed Cevad Paşa, *Târih-i 'Asker-i Osmânî*, cilt I, s.18, 23.

¹²¹ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt I, s.413.

¹²² Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt I, ss.411-412. Ayrıca bkz. Erhan Afyoncu, "Mevâcib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXIX, 2004, s.419. Osmanlıların farklı tarihlerde başka hesap usûlleri de vardı. Bkz. Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen*, s.74.

¹²³ Mevacip defteri hakkında bkz. Ahmed Cevad Paşa, *Târih-i 'Asker-i Osmânî*, cilt I, ss.81-82; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt I, ss.431-463.

¹²⁴ Bu tez için yapılan arşiv çalışmalarında incelenen Dergâh-ı âli yeniçerileri icmal ya da nöbetçi defterleri şunlardır: BOA, MAD.d. 1729; MAD.d. 3923; MAD.d. 5874; MAD.d. 6683.

alırdı. Bütün bu bilgilerin siyakat yazısıyla istiflendiği kümenin altına ise yine divan sayılarıyla toplamda kaç nefer bulunduğu ve bunların yevmiyelerinin kaç akçe olduğu yazılır, altına ise söz konusu mevâcip döneminde ödenen ulufenin toplam meblağı belirtilirdi. Hangi tarihte icmal verildiğine dair bir kayıt düşüldükten sonra başka ekleme yapılmazdı.

Tablo XXIV: H.1115-16 tarihli icmâl defterinden Belgrad Kalesi'ne ait bir kayıt¹²⁵

	İcmâl-i Der-muhâfaza-i kal'a-i Belgrad Mevâcib-i ba'zı yeniçeriyân-ı Dergâh-ı 'âli der-muhâfaza-i kal'a-i Belgrad c. 68 cemâ'at-i ağa ve c. 11 ve c. 12 ve c. 18 ve c. 19 ve c. 35 ve c. 73 ve c. 75 ve c. 83 ve c. 84 ve c. 85 ve c. 98 ve k. 2 ve k. 12 ve k. 22 ve k. 23 ve k. 39 ve k. 49 ve k. 2 sekbân ve k. 19 sekbân ve k. 24 sekbân ve k. 30 sekbân ve yamâkân der-vâcib-i masar ve recce ve reşen ve lezez sene 1116 'an hîzâne sitâden fermûde fî 29 cemâziye'l-ahir sene mim neferen: 2392 ; fî yevm: 20414 el-mukarrer fî 4 kîst: 7226556 İcmâl-dâde fî't-târih-i mezbûr sene 1116

Defterin içinde ise cemaatler ve bölükler halinde kale nöbetindeki yeniçerilerin esamisi ve günde kaç akçe ulufesi olduğu yazardı. Kale nöbetindeki yeniçerilerin esami listesinin hazırlanma prensipleri, mevâcip defteri ile

¹²⁵ BOA, MAD.d. 3923, s.5.

aynıdır.¹²⁶ Cemaat ve bölükler kıdemlerine göre sırayla deftere yazılır; cemaat ya da bölük çizgisinin sol üstüne numarası not düşülürdü. Sonra isimler listelenirdi; her satırın bir tarafında, o satırdaki yeniçerilerin günlük ücretlerinin tutarı toplanırdı. Sayfanın sonunda bu günlük ücretler, şayet cemaatteki bütün yeniçerilerin ismi bir sayfaya sığmaz da bir başka sayfada devam ediyorsa kolaylık olsun diye toplanırdı. Bütün isimler bir sayfada listelendiyse, neferen ve yevmen yekûn hesabı yapılırdı. Bir kaledeki bütün cemaatler, bölükler ve varsa yamaklar ile mütekaitler de yazıldıktan sonra *cem'an* çizgisi çekilir ve altında yekûnlar toplanarak kaledeki muhafız nöbetçilerin mevcudu ve bunlara günlük ne kadar akçe verilmesi gerektiğinin toplamı yazılır, daha sonra yeni bir sayfada bir başka kalenin muhafız yeniçerileri listesine geçilirdi.¹²⁷ Bu defterler ve yeniçeri cemaat ve bölüklerinin muhafız olarak gönderildikleri kalelerde zabitleri tarafından yapılan yoklamanın defterleri, Osmanlıların taşraya gönderdiği merkezî ordu askerlerini olabildiğince kontrol etmek istediğini gösterir.¹²⁸

Fakat garnizon askerini kontrol etmek bahsinde Bâbiâli yapısal bazı sorunlarla maluldü. Osmanlı bürokrasisi sadece kapıkulları ile yerli kullarının defterini değil, aynı zamanda Dergâh-ı âli yeniçerileri ile diğer nöbetçi kapıkullarının defterlerini de ayrı tutuyordu.¹²⁹ Bu durum şüphesiz İstanbul'daki askerî ricalin serhad kalelerindeki garnizonların kontrolünü güçleştirmiş olmalıdır; zira bir kaledeki asker sayısını ortaya koyabilmek için yerli kullarının sayısı Büyük Kale Kalemi'nden sorulmalı, kapıkullarının sayısı ise yeniçeri, cebeci, topçu ve diğer ocaklardan yahut ilgili kalemlerden öğrenilmeliydi.

Sınırın diğer tarafındaki Habsburg askerî örgütlenmesine bakıldığında ise daha farklı bir yapı görünür. Saray Harp Şurası'ndan daha önce bahsedilmişti; yalnızca Habsburg ordusunun bütün planlamasının burada yapıldığını hatırlatmak yeterli olacaktır. Habsburglar da hazineden gereksiz para çıkmasını önlemek ve orduda yeterli sayıda askeri hazır bulundurabilmek için yoklama

¹²⁶Krş. Stein, *Osmanlı Kaleleri*, s.59.

¹²⁷H.1110-11 / m.1699 tarihinde Temeşvar Kalesi'nde bulunan Dergâh-ı âli yeniçerilerinin esami listesi için bkz. BOA, MAD.d. 6683, ss.97-127.

¹²⁸Örneğin, Temeşvar Kalesi'ne gönderilen muhafız nöbetçi yeniçerilerin yoklanıp defterinin bir an evvel İstanbul'a gönderilmesi hakkında Saksonsubaşı Abdullah'a hüküm için bkz. BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 297/1402 (Evâsıt-ı Rebîü'l-evvel 1116 / Temmuz 1704).

¹²⁹Stein, *Osmanlı Kaleleri*, s.57.

usûlüne başvuruyordu. Harp senelerinde her ay yoklama cetvelleri hazırlanır, sefer mevsimi başlamadan önce ve kışlağa çekilirken iki defa genel yoklama yapılırdı. Aylık yoklama cetvellerini her alayın harp komiseri (*Kriegscomissar*) hazırlarken, muhtemel yolsuzluk vakalarını engellemek için genel yoklamaları, yoklaması yapılacak alayla daha önce bağı bulunmayan bir başka harp komiseri yapardı. Saray Harp Şurası, birliklerin yoklaması, asker olamayacak kimselerin defterden çıkarılması, eksiklerin yerine yeni askerlerin yazılması için geniş yetki verdiği harp komiserlerini her sene bir başka alaya tayin ediyor ve böylece bir yerde kök salmasına izin vermiyordu.¹³⁰

Fakat askerî bürokrasisini merkezileştirebilmesine rağmen, Habsburg ordusunda da hâlâ kadim gelenekler gözetiliyordu. Alaylar komutanın ismiyle anılıyordu; piyade ve süvari birlikleri standartlaşma yolunda hızla ilerliyordu ama Osmanlı hudut boylarındaki ordusunda çeşitli isimler altında birlikleri vardı. Topçu ya da cebeci gibi uzmanlık gerektiren sınıfları bir kenara bırakırsak, esasen asker eskilerinden meydana gelen düzenli garnizon askeri (*Freikorps*),¹³¹ yerel ahaliden yazılmış milis kuvveti olan *grenzerler*, süvari sınıfları (*Cürassier, Dragoner, Huszaren*), imparatorluğun Macar ve Hırvat bölgelerinden yazılan askerlerden oluşan *Hayducken* bunlar arasında sayılabilir.¹³²

Osmanlı askeriyesi de kadim geleneklerine bağlıydı; Habsburglarla kıyas edildiğinde Osmanlı ordusundaki çeşitlilik başdöndürür. En büyük ayırım tabii olarak kapıkulları ve yerli kulları arasındaydı. Bâbîâli, Dergâh-ı âli ya da kapıkulu olsun fark etmez, neferatının çok önemli bir kısmının ulufesini merkezî hazinenin gelirleriyle ödediği halde, kapıkulu ve yerli kulu ayırımında 18. yüzyıl boyunca ısrar etti. Osmanlı ordusunun ihtiyaçlarına artık cevap veremediğinden devşirme sisteminin terk edildiği bir çağda, kapıkulları ile yerli kulları arasındaki ayırım, ilkinin İstanbul'dan gönderildiği, diğerinin ise yerli nüfus arasından yazıldığından ibaret görünür. Ancak mesele sadece askerin nereden geldiği ile ilgili coğrafi bir sorudan daha fazlasıdır; Bâbîâli, Dergâh-ı âli yeniçerilerini

¹³⁰ *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt I, ss.285-286.

¹³¹ *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt I, s.208; Hochedlinger, *Austria's Wars*, ss.87-88.

¹³² *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt I, ss.206-211, 454.

Osmanlı padişahının hükmünü ya da başka bir ifadeyle kendi iktidarını imparatorluğun taşrasına taşıyan güç olarak görüyordu.¹³³

Yerli kulları, imparatorluğun erken dönemlerinden itibaren kaleler muhafazasında istihdam edilen kapkıkulu ve tımarlı sipahiler haricindeki neferattan meydana gelir. 18. yüzyılda serhad kalelerindeki garnizonlarda yerli yeniçerilerden başka müstahfız, azeb, faris, gönüllü, martolos, topçu, cebeci, humbaracı, barutçu, bentçi, köprücü ve paspan gibi farklı isimler altında piyade, süvari, topçu ve yardımcı birlikler bulunuyordu. Bunlardan başka lağımbağlayıcı, lağımçı, su yolcu gibi istihkâm sınıflarından askere de tesadüf edilir.¹³⁴

İsmi geçen bu unsurlar arasında, daha önce zikredildiği gibi yerli yeniçerilerin bulunmadığı Bosna haricinde Habsburg serhaddindeki Osmanlı ordusunun asıl unsuru *yeniçeriyân-ı yerlüyân* olarak görünür. Osmanlıların hangi tarihten itibaren yerli kulu neferata yeniçeri unvanı verdiği bilinmiyor; fakat 16. asrın sonundaki defterlerde böyle bir unvana rastlanmadığı düşünüldüğünde, muhtemelen 17. asırdan itibaren yerli askerler arasında bir gruba, imparatorluğun en prestijli sıfatlarından birisi olan yeniçeri denmeye başlanmıştır.

16. yüzyıldan kalma yerli kulu defterine göre, Budin kalesinde müstahfız, azeb, faris, gönüllü, topçu ve diğer yardımcı unsurlar bulunuyordu.¹³⁵ III. Murad devrinde ise *atlu ulufeci* ve *hisareri*¹³⁶ gibi başka nefer tiplerine rastlandığı halde serhad kulları arasında yerli yeniçeriler yoktu. Hisareri yahut *merdân-ı kal'a* da denilen zümre, yaşı ilerlemiş Dergâh-ı âli yeniçerileri eskilerinden ya da kabahati nedeniyle ismi yeniçeri kütüğünden çıkarılanlardan oluşuyordu.¹³⁷ Dizdara bağlı olarak hizmet görmeleri ve eskiden yeniçeri olmaları sebebiyle bunlar müstahfızla karıştırılır; hatta hisareri, müstahfız ve yerli yeniçerilerin aynı şeyi ifade ettiği öne sürülür.¹³⁸ Yerli yeniçerilik, müstahfızların ve hisarerlerinin

¹³³Anastasopoulos, *Imperial Geography and War*, ss.120-121.

¹³⁴BOA, C.AS. 541/22676; İE.AS. 35/3197; 43/3880.

¹³⁵Bkz. *Ottoman Garrisons on the Middle Danube*.

¹³⁶Schwarz, *Osmanische Sultansurkunden*, ss.17-18 ve başka yerlerde.

¹³⁷Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt I, s.327; Schwarz, *Osmanische Sultansurkunden*, s.244.

¹³⁸Stein, Osmanlı garnizon kuvvetlerini geniş bir şekilde ele aldığı kitabında yeniçeriler bahsinde yerli kulu yeniçerilerden bahsetmeyip sadece müstahfızları anlatırken bu ikisinin aynı olduğunu iddia eder. Bkz. Stein, *Osmanlı Kaleleri*, s.79. Aynı şekilde bu üç sınıfın da aynı olduğu düşünen

17. asırda aldıkları unvan olsaydı ya da Osmanlılar garnizonlarında istihdam ettiği piyadenin ismini bir süre sonra yerli yeniçeri olarak değiştirmiş olsaydı, bu iki sınıfın 18. asırda yerli kulu neferat arasında artık yer almaması gerekirdi. Nitekim hisarerleri 18. yüzyılda serhad kalelerinde değilse de, örneğin Varna Kalesi'nde hâlâ iş başındaydı.¹³⁹ Müstahfızlara ise neredeyse bütün kale ve palankalarda rastlanıyordu.

Şu halde yerli yeniçerilerinin köklerini başka yerde aramak lazım gelir. Vekayinameler hangi tarihten itibaren Osmanlı taşra ordusunda yerli yeniçeriler bulunduğunu yazmasa da, Naîmâ Mustafa Efendi'nin naklettiği bir vaka yerli yeniçerilerin kökeni hakkında bir fikir vermektedir. 1658'de Şam'da yerli kulu yeniçerilerin isyanı bahsinde müverrih, bu yeniçerilerin kadimde Şam Kalesi'ni muhafaza için İstanbul'dan gönderilen Dergâh-ı âli yeniçeri olduğunu, fakat bunların nöbetleri bittiğinde geri çağrılmalarının ihmal edildiğinden bir zaman sonra “*yerli kulu nâmiyle deftere kayd olunup mevâcipleri[nin] Şâm hazînesinden ta'yîn*” edildiğini yazar.¹⁴⁰ Bir sonraki başlıkta ele alınacağı üzere, söz konusu kimselerin ekonomik hayatta kendilerine birçok imtiyaz sağlayan yeniçeri unvanından vazgeçmeyip kendilerini deftere yerli yeniçeri olarak yazdırdıklarını tahmin edebiliriz. İmparatorluğun uzun savaşlar, iç isyanlar, ekonomik ve siyasî buhranlarla uğraştığı bir dönemde, diğer önemli kalelerde ve serhadde buna benzer başka vakalar meydana gelmiş midir; yerli yeniçerilerin kökeni, nöbetle gönderildikleri kalede tavattun eden yani yerleşen Dergâh-ı âli yeniçerilerinden mi gelmektedir, bunu şimdilik bilmiyoruz.

Bir diğer ihtimal ise, yerli yeniçerilerin, *gönüllü* adıyla toplanmış ve isimleri deftere yazılana kadar ulufe almadan hizmet edenlerden geliyor olabileceğidir. Şehir ve kasaba ahalisi arasından, yeniçeriliğin imtiyazlarının yarattığı cazibe ile serhaddeki yeniçeri zabitanın defterine isimlerini kaydettirenler oluyordu.¹⁴¹ Keza serhaddin yarattığı ekonomik fırsatlar, timar ya da ulufe peşinde koşanların gönüllü namıyla buralara toplanmasına sebep olmuştu; yeniçeri çocukları

başka çalışmalar da vardır. Bkz. Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen*, s.23; Kılıç, *Teşkilat ve İşleyiş*, s.114.

¹³⁹ BOA, D.BKL. 46/85.

¹⁴⁰ Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ*, cilt IV, s.1823.

¹⁴¹ Kılıç, *Teşkilat ve İşleyiş*, ss.95-96; Koller, *Vom Reich der Osmanen*, ss.65-66.

(*kuloğulları*), isimleri defterden çıkarılmış timarlılar veya askerler de gönüllü yazılırdı.¹⁴² Gönüllülerin tarihi 16. asra kadar geri gitmektedir; piyade ve süvari cemaatleri halinde bir ağanın komutanlığında kale muhafazasında bulunuyorlardı;¹⁴³ ancak gönüllüler 17. asırda yerli kulu neferat içinde ulufeli süvariler arasında sayılmalıdır. Osmanlılar bu ayrıma dikkat etmiş, örneğin Budin Kalesi'ndeki gönüllüler arasında at ve sair süvari teçhizatı olmayanların piyade yazılmasını emretmişti.¹⁴⁴ Şayet yerli yeniçerilerin kökeni gönüllüler ise, bu ancak 17. asırdan itibaren Osmanlı garnizonlarında artık rastlamadığımız piyade gönüllülerin yerli yeniçeri yazılmış olmasıyla mümkündür.

Yerli yeniçerilerden başka Osmanlı kalelerindeki piyade askerini müstahfız, azeb ve martoloslar meydana getirmektedir. Müstahfızlar, daha önce işaret edildiği gibi, neredeyse bütün Osmanlı kalelerinde rastlanan bir asker grubudur. Bunlar esasen tüfekli piyadedir.¹⁴⁵ Stratejik önemi yüksek olmayan, Bâbıâlî'nin muhafız paşa tayin etmediği kale ve palankalarda müstahfız cemaatinin ağası genellikle dizdar olurdu.¹⁴⁶ Müstahfız neferi barış zamanında kalenin tamirinde bedenen çalışır, harp zamanında ise kalesini korumak üzere savaşırdı; ancak ordu-yı hümayûna katılmak üzere sefere çağrılmazdı.¹⁴⁷

Azeb ya da azep, Osmanlı askerî teşkilatında kendine yer bulmuş oldukça eski bir asker grubuydu. Osmanlılardan önce de Anadolu Selçukluları döneminde ya da Aydınoğulları zamanında donanmanın ihtiyacı için istihdam edilen bekâr erkeklere azeb denilmekteydi; Osmanlılar da yeniçeri ocağının kurulmasından önce ok ve yayla donattıkları hafif piyade azeb askeri kullanıyordu.¹⁴⁸ Azebler bir süre sonra sadece savaşlarda hafif piyade olarak değil, aynı zamanda kalelerde de muhafız asker olarak istihdam edilecekti. Buna dair en eski kayıt II. Mehmed döneminde Semendire Kalesi'ne muhafız olarak azeb askerinin

¹⁴² Stein, *Military Service*, ss.460-461. Buna karşın gönüllülerin İslâm'ı kabul eden yerli ahaliden oldukları hakkında bkz. Şimşirgil, *Slovakya'da Osmanlılar*, s.163.

¹⁴³ Halil İnalçık, "Gönüllü", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt III, Leiden, 1991, ss.1120-1121.

¹⁴⁴ Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi*, ss.89-90.

¹⁴⁵ Schwarz, *Osmanische Sultansurkunden*, s.234.

¹⁴⁶ Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen*, s.24.

¹⁴⁷ Gradeva, *War and Peace*, s.158; Stein, *Osmanlı Kaleleri*, ss.79-80.

¹⁴⁸ İdris Bostan, "Azeb", *TDV-İslam Ansiklopedisi*, cilt XIV, İstanbul, 1991, s.312; H. Bowen, "Azab", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt III, Leiden, 1991, s.807.

bırakıldığını gösterir.¹⁴⁹ Bunlar genel anlamda kale ve şehirlerdeki güvenlikten sorumluydular; kale kapılarında nöbet tutarlardı. Azeban savaş zamanında eyalet valisinin idaresi altında sefere katılabildiği gibi, lağım kazılması, köprü kurulması ya da metris açılması gibi işlerde de çalışırdı.¹⁵⁰ Yerel ahali arasından yazılması sebebiyle bir iş imkânı olan azeb gediklerinin miras olarak bırakılması hakkı daha sonra diğer birliklere de tanınacaktı. Fakat erken dönemlerde azebana mahsus olan bu imtiyaz, Osmanlı taşra ordusu içinde bu sınıfı cazip hale getiriyordu. Azeb yazılan kişi sadece kendisi için değil, aynı zamanda ailesi için de uzun seneler devam edecek bir gelir kapısı elde ediyordu.¹⁵¹ Denizci geçmişleriyle beraber, azeban cemaatlerinde *reis* unvanlı bir zabıt bulunması sebebiyle kale muhafazasındaki azebler kimi durumlarda donanma azebleriyle karışabilmektedir.¹⁵² Ancak Habsburg serhaddindeki kalelerde bulunan azeblerin piyade neferi olduğuna dair şüphe bulunmaz.¹⁵³

Bununla birlikte martolosların piyade veya süvari sınıflarından hangisine dâhil edilmesi gerektiği her zaman için açık değildir. 15. yüzyılın erken dönemlerinde askerî ve kolluk görevler için işpence ödememek, öşür ve avarızdan muaf olmak ve angarya işlerde çalışmamak gibi imtiyaza karşılık istihdam edilen martoloslar, zaman içerisinde özellikle Macaristan'da ve sair Habsburg serhaddindeki garnizonlarda ulufeli nefer olarak kendilerine yer bulmaya başlamışlardı.¹⁵⁴ Fakat martolosların imparatorluğun sadece Rumeli topraklarında değil, aynı zamanda Anadolu'da da, örneğin Van Kalesi'nde veya Trabzon Sancağı'nda, görev yaptıklarını da belirtmek gerekir.¹⁵⁵ Modern araştırmalar martolosların önceleri ekseriyetle Osmanlı padişahının gayrimüslim

¹⁴⁹Schwarz, *Osmanische Sultansurkunden*, s.243.

¹⁵⁰Hayne, *Kriegskunst der Türken*, ss.73, 289; Marsili, *Osmanlı İmparatorluğunun*, s.254; Murphey, *Functioning of the Ottoman Army*, s.178; Hancı, *XVII. Yüzyılda Bosna*, s.267; Bowen, *Azab*, s.807; Bostan, *Azeb*, s.312.

¹⁵¹Stein, *Military Service*, s.463; Kılıç, *Teşkilat ve İşleyiş*, s.112.

¹⁵²Örneğin Kırım'da Kefe Kalesi'ndeki azeb cemaatinin, kalenin deniz kıyısında olduğu için denizci kabul edilmesi hakkında bkz. Yücel Öztürk, *Osmanlı Hâkimiyetinde Kefe (1475-1600)*, İstanbul, 2014, s.221. Keza bkz. Dimitrov, *Introduction*, ss.14, 17.

¹⁵³Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen*, s.27; Gradeva, *War and Peace*, s.158.

¹⁵⁴Vasić, *Osmanlı İmparatorluğunda*, ss.49-50; Bilge Keser, "Osmanlı Devletinde Martolos Teşkilatı", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 12, 1999, s.274.

¹⁵⁵Kılıç, *Teşkilat ve İşleyiş*, s.117; Bilgehan Pamuk, "XV-XVI. Yüzyıllarda Trabzon Sancağı'nda Martoloslar", *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 14, 2003, ss.185-216.

tebaasından yazıldığı tespitinde ittifak ederler.¹⁵⁶ Ancak 16. asrın ortalarından itibaren martolos birliklerinde Müslümanlar ya da baba adının Abdullah olarak yazılması sebebiyle ihtida etmiş olarak kabul edilen *yeni* Müslümanlar da görülmeye başlanmıştı.¹⁵⁷ Yine bu dönemde Osmanlı sarayının martolosların imtiyazlarına dikkat etmediği ve Osmanlı tebaası için bu işin artık cazip olmadığı, buna paralel olarak Osmanlı ordu teşkilatı içinde martolosların oranının giderek azaldığı öne sürülür.¹⁵⁸ 16. yüzyılda martoloslar Osmanlı garnizonlarındaki neferlerin üçte birini meydana getirdiği halde, daha sonra bu oran giderek azalmıştır.¹⁵⁹ Ancak bu durum timarlı müstahfızların ulufeli nefere dönüşmesi ve kale defterlerinde görülmeye başlanması ile de ilgili olabilir. Yine de 17. asır boyunca bazı kalelerde hâlâ önemli sayıda ve oranda martolos bulunuyordu; mesela Peşte'deki Osmanlı askerinin %27'si martolos birliklerine kayıtlıydı.¹⁶⁰ 18. yüzyıla ait yerli kulu neferatın esami defterleri incelendiğinde, martolosların sayılarının daha da azaldığı ortaya çıkar. Temeşvar garnizonunda sadece iki martolos cemaati vardı ve toplam sayıları ancak 80 neferdi; bu da garnizon içindeki oranlarının %2'yi dahi bulamadığı anlamına gelir.¹⁶¹ Bosna Eyaleti'nde ise hem sayıca hem de oran olarak biraz daha fazla martolos bulunduğu halde, anlamlı bir farklılık söz konusu değildir. Önemli bir kısmı Novi Kalesi'nde istihdam edilen martolosların Bosna yerli kulu ordusu içindeki oranı %7 idi.¹⁶²

Derbend ve geçitlerin korunmasından sorumlu olanlar haricinde, Osmanlı garnizonlarında ve ordusunda asker olarak ulufe karşılığı hizmet eden martoloslar, denizci, piyade ya da süvari olabilirdi.¹⁶³ Osmanlı kaynakları çoğu zaman martolos cemaatleri hakkında hangi askerî sınıfa ait olduklarına dair açık bilgi vermezken, Temeşvar'a verilen Eğri nizamına ait defterde bunlar piyadeler

¹⁵⁶Vasić, *Martoloslar*, s.62; Stein, *Osmanlı Kaleleri*, s.82; Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk*, s.72; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, İstanbul, 1990, ss.20-21; Robert Anhegger, "Martoloslar Hakkında", *Türkiyat Mecmuası*, 7, 1942, s.292.

¹⁵⁷Dimitrov, *Introduction*, s.21; Stein, *Osmanlı Kaleleri*, s.83.

¹⁵⁸Vasić, *Martoloslar*, s.52.

¹⁵⁹Stein, *Osmanlı Kaleleri*, s.84.

¹⁶⁰Stein, *Military Service*, s.463.

¹⁶¹BOA, D.BKL. 31/14.

¹⁶²BOA, MAD.d. 2387, ss.2-9.

¹⁶³Anhegger, *Martoloslar Hakkında*, s.19; Vasić, *Martoloslar*, s.52; Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen*, s.31; Abdülkadir Özcan, "Martolos", *TDV-İslam Ansiklopedisi*, cilt XXVIII, İstanbul, 2003, s.65.

arasında sayılmıştır.¹⁶⁴ Vakıa Osmanlı yerli kulu askerleri arasında en az günlük ücreti almaları sebebiyle, martolosların, en azından 18. yüzyılda süvari olmanın gereklerini yerine getirebilecekleri son derece şüphelidir; bu sebeple incelediğimiz dönem içerisinde Osmanlı garnizonlarında görülen az sayıdaki martolosun piyade sınıfına dâhil edilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Osmanlı serhad askeri içerisinde süvari sınıfını meydana getiren neferler yukarıda bahsedildiği üzere gönüllüler ve farisan idi. Faris sıfatı, 18. yüzyılda daha önce *atlu ulufeci*, *ulûfeciyân-ı süvârî* ya da *beşlü* olarak da ismi geçen¹⁶⁵ süvari neferinin artık neredeyse standartlaşmış ismi olarak kullanılıyordu. Osmanlı ordusunun ulufeli askeri içinde en yüksek günlük ücret farisana ödenirdi; bu bağlamda Bâbıâli'nin Temeşvar Kalesi'nde istihdam etmek üzere düşük ücretle süvari askeri bulmakta güçlük çektiğini ve bir süre sonra askerî iş pazarındaki ücreti kabul etmek zorunda kaldığını hatırlatabiliriz. Bunun sebebi farisanın atlarının bakımını ve giderlerini bizzat üstlenmiş olmalarıdır.¹⁶⁶ Ancak yine de birçoğunun tam manasıyla teçhizatlı süvari neferi olduğunu düşünemeyiz; nispeten daha iyi ücret alan gönüllüler dahi 17. yüzyılda süvari teçhizatını tamamlamakta zorluk yaşıyordu.¹⁶⁷ Ancak bu durum Osmanlılara özgü değildi. 18. asırda Habsburg süvarisinin de önemli bir kısmının atı dahi yoktu.¹⁶⁸

Osmanlı kalelerindeki neferler elbette piyade ve süvariden ibaret değildi. Topçular ve yardımcı sınıflar da bu bahiste zikredilmelidir. Serhad garnizonlarında kapıkulu ocaklarından nöbetçi olarak gönderilmiş Dergâh-ı âli ve bunlardan başka yerli kulu olmak üzere aynı işi yapan farklı topçu ve cebeci birlikleri bulunurdu. Osmanlıların, imparatorluğun erken tarihlerinden itibaren garnizonlarda topçu neferi istihdam ettiğine daha önce işaret edilmişti. Sonraki yüzyıllarda top ve diğer ateşli silahlar Osmanlı kalelerinin cephaneliklerinin önemli bir parçası olduğu gibi, topçular da –ister kapıkulu olsun, ister yerli kulu- Osmanlı garnizonlarının en önemli unsurlarından birisi haline geldiler. Sayısal

¹⁶⁴ BOA, D.BKL. 31/14.

¹⁶⁵ Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen*, s.29; Stein, *Osmanlı Kaleleri*, s.70.

¹⁶⁶ Stein, *Osmanlı Kaleleri*, s.71.

¹⁶⁷ Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi*, s.90.

¹⁶⁸ Hochedlinger, *Austria's Wars*, s.111.

olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun ateş gücü, hem top hem topçu sayısı bakımından, çağdaşı devletlerin üzerinde olduğu gibi, 15. yüzyıldan itibaren düzenli topçu birliklerine sahip olması sebebiyle, Osmanlı ordusu aslında bir *zanaatkâr* olan Avrupalı topçulardan daha ehil topçu neferlerine sahipti.¹⁶⁹ Fakat 17. asırda Osmanlı topçusu için manzara değişmişti. Gerçi Montecuccoli Osmanlı topçusunun ateş gücünü tehlikeli buluyordu; Türkler, Avrupalıların topçuluk alanındaki ilerlemesine ulaşamadıysa da iyi gözlemciydi.¹⁷⁰ Çağdaşı Paul Ricaut da, Osmanlıların savaşta esir ettiği topçuların tecrübesinden azamî derecede faydalanmak için onları asker yazdığını belirtir.¹⁷¹ Topçuluk alanında Avrupa'daki gelişmeler 17. asrın ikinci yarısında İstanbul'da da takip ediliyordu.¹⁷² Ancak asker yazılmasındaki düzensizlikler, eksik talim ve yetersiz zabıtlar Osmanlı topçusunun ehliyeti bahsinde kale komutanlarının dahi şikâyet sebepleri arasındaydı.¹⁷³

Oysaki kanuna göre Osmanlı topçusu haftada iki gün talim yapmak zorundaydı; Osmanlı sarayı, valilerine bu hususa dikkat göstermeleri gerektiğini hatırlatan hükümler göndermiştir.¹⁷⁴ İmparatorluğun sınırlarının genişlemesi üzerine yerli topçu sayısı artarken, kapıkulu topçuların az sayıdaki mevcutlarıyla yerli topçulara teknik uzmanlıklarını aktarmaları birincil vazifeleri haline gelmişti; bir anlamda modern taktik ve teknikleri yerli kulu neferata talim ettiriyorlardı.¹⁷⁵ Ancak başkentteki topçu ocağının ulufeli neferlerinin de işlerinde usta oldukları iddia edilemez. Topçu ocağının esamileri, ocak ağasına geçimlik olmuştu; harp ilan edildikten sonra mahlûl gedikleri doldurmak için ocağa yeni nefer yazılırdı.¹⁷⁶

1714'te Venedik seferi için İstanbul'da yapılan hazırlıkları bildiren Habsburg elçisi Fleischmann, Osmanlı topçusunun, bir süre önce idam edilen Eflâk ve Boğdan voyvodalarının terekesinde buldukları topçulukla ilgili bir kitabı tercüme

¹⁶⁹ Ağoston, *Barut, Top ve Tüfek*, ss.52, 58-59; aynı yazar, *Teknolojik Diyalog ve Osmanlı*, s.154.

¹⁷⁰ Montecuccoli, *Vom Kriege mit den Türken*, ss.505-506.

¹⁷¹ Ricaut, *History of the Present State*, ss.375-376.

¹⁷² Marsili, *Osmanlı İmparatorluğunun*, s.164.

¹⁷³ Ağoston, *Barut, Top ve Tüfek*, s.64.

¹⁷⁴ Kılıç, *Teşkilat ve İşleyiş*, s.109.

¹⁷⁵ Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, s.86.

¹⁷⁶ Hayne, *Kriegskunst der Türken*, s.37.

ettirdiklerini ve sadece bunu okuyarak kısa zamanda topçulukta usta olunabileceğine inandıklarını kaleme almıştı.¹⁷⁷ Ancak Habsburg topçusunun da durumu iyi sayılmazdı. Topçu birlikleri ordunun teşkilatıyla tam manasıyla bütünleşebilmiş değildi, topçular hâlâ zanaat sahibi kimseler olarak kabul ediliyordu.¹⁷⁸ 18. yüzyılın başında Eugen tarafından topçu sınıfı için bir mühendishane açılana kadar da bu durum devam edecekti.¹⁷⁹ Nitekim Petervaradin Kalesi'ndeki topçuların son derece eğitimsiz ve tecrübesiz olması sorun olunca, Viyana'dan Osmanlı sınırındaki kaleye tecrübeli topçu gönderilmesi istenmişti.¹⁸⁰ Kaledeki mühimmatı korumakla mükellef cebeciler de acemiydi; kale komutanı Nehem bunların da bir an evvel değiştirilmesini arzetmişti.¹⁸¹

Ne var ki usta topçu kolay yetişmiyordu. 17. yüzyılda neredeyse lonca usûlü çalışan topçu birliklerinde usta olmak için zorlu çıraklık yıllarını geride bırakmak gerekiyordu. Top ve humbara kullanmayı öğrenmekle başlayan eğitim, daha sonra mühimmatın hazırlanması konusundaki bilgiyi edinmekle devam ediyordu. İş top atışı bahsine gelince, çıraklıktan ustalığa geçişin sırrı burada yatıyordu. Bir topçu 500 adımlık mesafeden yani 375 metreden isabetli bir atış yapmalı; bin adımlık mesafeden –ki bu da neredeyse 750 metre demektir– aşırı atışta da hedefe isabet ettirmeliydi. Asıl mesele bin 500 adımlık bir uzaklıktan (bin 125 metre) bir top güllesini yerde üç defa sektirerek atış (*ricochet*) yapabilmekteydi. Bu üçüncü atışta başarılı olamayanlar topçuluk için mezun olamıyordu.¹⁸² Sektirme atışlar, topçu bataryalarının etkili olabileceği mesafeye asla yaklaştıramadığı çağda son derece önemliydi. Taş duvarlar için etkili atış mesafesi sadece 50 metreydi; hedefine bu kadar yaklaştığı takdirde topçu, düşman piyadesinin ateş menzili içinde kalıyordu. İlk olarak 1688 Philipsburg Kuşatması'nda denenen bu usûle göre az miktar barutla hedefe

¹⁷⁷OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica Kr. 180 Konv. 1 (1714), fol.177r.

¹⁷⁸*Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt I, s.398.

¹⁷⁹Johann Christoph Allmayer-Beck, "The Establishment of the Military Academy in Wiener Neustadt", *East Central European Society and War in the Pre-Revolutionary Eighteenth Century*, (Ed. G.Rothenberg, B.K.Kiraly ve P.F.Sugar), New York, 1982, ss.117-118.

¹⁸⁰OeStA, KA, HKR Protokollen 419 (Exp. 1703), 709r. August nr.269.

¹⁸¹OeStA, KA, HKR Protokollen 433 (Reg. 1705), 749r. 13 Juni nr.142.

¹⁸²Ortenburg, *Heerwesen der Neuzeit*, s.115.

paralel ateşlenen top, kale duvarlarında birkaç defa sekerek azamî ölçüde zarar verebiliyordu.¹⁸³

Mevcut bilgiler ışığında 18. yüzyılda Osmanlı kalelerindeki topçuların ustalığı hakkında çok fazla söz söyleme imkânı bulunmaz. Serhad kalelerine gönderilen humbaracıların “*beklemek ve ta'allüm eylemek*”¹⁸⁴ vazifelerinin bir parçası olduğu halde, birçok humbaracı, bu işin zorluğundan şikâyet ederek timarını eşkinci ya da lağımcı timarına çevirmek için Bâbîâlî'ye müracaat ediyordu. Humbaracıbaşı Osman Ağa, humbaracıların nizamına hâlel getirdiği için bu keyfiyetin önüne geçilmesini istemişti.¹⁸⁵ Ancak humbaracıların da meslekte yetersiz oldukları daha önceki bir tarihte, 1683'te anlaşılmıştı.¹⁸⁶

Topçular için ise her hangi bir belgede talim ya da benzeri bir kelimeye tesadüf etmediğimizi vurgulamak lazımdır. Bâbîâlî, serhad kalelerine yerli topçu neferi yazılacağı zaman, neferin sanatında mahir olmasını, ehil olmayanların ve çocukların asla deftere yazılmamasını istiyordu.¹⁸⁷ Fakat örneğin Temmuz 1703'te, Bihke Kalesi'ne kısa bir zaman önce gönderilen topları kullanacak kadar nefer olmadığından topçu yazmak icap ettiğini arzden Bihke kapudanına ve topçu cemaatinin ağası Mustafa'ya, kaledeki müstahfız neferleri arasından topçu yazılması şartıyla izin verilmişti; bunların ağalığına ise kadimde topçubaşı olan Selim getirilmişti.¹⁸⁸ Birkaç yıl sonra Bihke'deki askerî rical, kaledeki topçu sayısının yetersiz olduğu gerekçesiyle yeniden Bâbîâlî'ye müracaat ettiğinde, Bâbîâlî, sadece topçu neferatına lüzum var mıdır, yok mudur diye soruşturmuştu. Neticede ihtiyaç olduğu anlaşıldığında yeni nefer tahririne izin verilmişti; topçuların hangi vasıflara sahip olması gerektiğinden ise söz edilmiyordu.¹⁸⁹ Ağustos 1707'de aynı gerekçelerle Banaluka Kalesi'ne topçu neferi yazmak gerektiğinde, bir kısmı azeban arasından, bir kısmı da farisandan olmak üzere toplamda 100 kişilik bir topçu cemaati tertip edilmişti.¹⁹⁰ Mamafih Bâbîâlî nefer sınıflarının değişimine, martolosların azebe, azebin farise

¹⁸³Lepage, *Vauban and the French Military*, s.35.

¹⁸⁴BOA, C.AS. 474/19780.

¹⁸⁵BOA, C.TZ. 154/7672.

¹⁸⁶Agoston, *Barut, Top ve Tüfek*, ss.64-65.

¹⁸⁷Adıyeke, *Girit'te Askeri ve Toplumsal*, s.1617-18.

¹⁸⁸BOA, D.BKL. 44/99.

¹⁸⁹BOA, D.BKL. 56/112.

¹⁹⁰BOA, C.AS. 1179/52541.

dönüşmesine de rıza gösteriyordu.¹⁹¹ Fakat topçuluk, yukarıda anlatıldığı gibi uzun, yorucu ve emek gerektiren bir sınıftı. Bir askerin sıfatını değiştirerek bir zamanların piyade ya da süvarisinin topçu yapılması ancak kâğıt üstünde, yani defterde ve beratta yapılacak değişikliklerle sınırlı kalıyordu.

Topçu neferinin zabiti olan topçubaşı tevcihinde de pek fazla titiz davranıldığı söylenemez. Daha önce bu konuda örnekler verilmişti; Bâbîâlî, topçubaşılık gibi son derece ustalık gerektiren bir gedik için bile olağandışı atamalar yapabiliyordu. Tek bir örnekle vurgulamak gerekirse; Hersek'te Vidoska Kalesi'nin topçubaşılığı Mehmed İsmail'in uhdesindeyken, Seyfullah Paşa'nın arzıyla bu göreve İbrahim isimli birisi tayin edilmişti. Fakat sadece Vidoska Kalesi'ndeki cemaat ağaları değil, Mostar başta olmak üzere Hersek'teki başka kalelerin ağaları ve ahalisi, İbrahim'in topçuluktan anlamadığı gibi çocuk yaştta olduğunu ihbar etmişti; Bâbîâlî'den Mehmed İsmail'in yeniden görevine iadesi isteniyordu.¹⁹²

Bir sonraki başlıkta daha fazla örnek vermek imkânının olacağı benzer gedik kavgaları, Osmanlı zabitlerinin yetenekleri konusunda akıllarda soru işareti bırakır. Defterlerden ya da diğer arşiv belgelerinden Osmanlı ordusundaki zabitlerin askerî meziyetleri hakkında fikir sahibi olmak mümkün değildir. Ancak yerli kulu defterleri pekâlâ Osmanlı garnizonlarındaki birliklerde bulunan zabıt sayısını ortaya koymamıza imkân verir.¹⁹³ Osmanlılar taşra ordularındaki birliklerini, cemaatler ya da söz konusu yerli yeniçeriler ise cemaatlerle birlikte bölükler halinde örgütlemişti. Her birinin altında ise oda ya da bölük olarak isimlendirilen daha küçük birimler bulunurdu. Kural olarak oda ve bölüklerdeki asker sayısı on idi; fakat bu sayı bazı durumlarda azalır, bazen ise artabilirdi.¹⁹⁴ 18. yüzyıla gelindiğinde bu yapının büyük oranda korunduğunu söyleyebiliriz. Aşağıdaki tablo, bu askerî yapı içerisinde bulunan Osmanlı zabitlerini ve karşılaştırma imkânı vermesi açısından Habsburg piyade ve süvari birliklerindeki subayları gösterir.

¹⁹¹BOA, AE.SAMD.III 117/11549; 134/13148; 219/21126.

¹⁹²BOA, İE.AS. 72/6483.

¹⁹³Engin, *İbrail Kalesi*, ss.25-26.

¹⁹⁴Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen*, s.32.

Tablo XXV: 18. asrın başında Osmanlı¹⁹⁵ ve Habsburg birliklerinde zabıtlar

Yeniçeriler ¹⁹⁶	Müstahfizân	Farisân	Habsburg Piyadesi ¹⁹⁷	Habsburg Süvarisi ¹⁹⁸
Çorbacı Serpiyâde ¹⁹⁹	Ağa ya da Dizdar	Ağa	Hauptmann Yüzbaşı	Rittmeister Süvari yüzbaşı
Kethüda	Kethüda	Kethüda	Lieutenant Teğmen	Lieutenant Teğmen
Kâtip	Kâtip	Kâtip	Fähndrich Alemdar	Cornet Alemdar
Alemdar	Alemdar	Alemdar (x2)	Fourier Kâtip	Wachtmeister Süvari çavuşu
	Çavuş(lar)	Çavuş(lar)	Führer Klavuz	Fourier Kâtip
	Serbölükler	Kulâgûz	Feldscherer Cerrah	Feldscherer Cerrah
		Serbölükler	Musterschreiber Yoklama kâtibi	Musterschreiber Yoklama kâtibi
			Corporal (x6) Serbölük	Corporal (x3) Serbölük
			Gefreite (x12) Onbaşı	

Yukarıdaki tablo Osmanlı birliklerindeki zabıt sayısının, çağdaşı Habsburg piyade ve süvari birliklerindeki zabıtlara nazaran az olduğunu ortaya koyar. Yerli yeniçeriler haricindeki Osmanlı piyade ve süvari birlikleri genellikle 40 ila 80 nefer mevcuduna sahipti; şu halde bölükbaşı ya da odabaşı da denilen serbölükler haricinde ağa, kethüda, kâtip, alemdar ve çavuş (Bu son ikisi nadiren birden fazla olurdu.) birliği savaşta ve barışta idare etmek zorundaydı. Esasen bu zabıt nefer oranı olarak çok kötü bir rakama denk düşmüyordu. Zabıt sayısı daha fazla görünen Habsburg piyade birlikleri 150, süvari birlikleri ise

¹⁹⁵ BOA, KK.d. 4912; MAD.d. 6376 numaralı Temeşvar ve Belgrad kalelerine ait defterlerden hareketle hazırlanmıştır.

¹⁹⁶ Yeniçeriler deftere cemaatler ve bölükler halinde yazılırdı; burada sayılan zabıtlar her bir cemaat ya da bölükteki rütbelilerdir. Bunlardan başka mütekait yeniçeriler bölüğü altında kaledeki yerli yeniçerilerin ağası ve varsa başka rütbelileri de yazılırdı. Örneğin Belgrad'da üç tane halife bulunmaktadır. Bunların tam olarak ne görev yaptıkları anlaşılamamışsa da yerli yeniçerilerin kâtibi oldukları tahmin edilmektedir.

¹⁹⁷ *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt I, s.207. Burada gösterilenlerden başka kâtip için muhafız asker ve 3 ya da 4 kişilik mehter takımı bulunurdu.

¹⁹⁸ *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt I, ss.210-211. Yukarıda sayılanlar haricinde birer nefer olmak üzere trompetçi, saraç ve nalbant istihdam edilirdi.

¹⁹⁹ Temeşvar Kalesi'ndeki yerli yeniçeri cemaatlerinin ağaları serpiyâde unvanı taşırdı. Bkz. BOA, KK.d. 4912.

yaklaşık olarak 100 kişilik mevcuda sahipti.²⁰⁰ Her iki ordunun birlikler düzeyindeki örgütlenmesindeki bariz farklılık, sayıları bir kalede bazen bini bulan yerli kulu yeniçerilerin çok az zabitanın olmasında bulunur. Belgrad Kalesi'ndeki yerli yeniçerilerin h.1126 / m.1714 tarihli yoklamasına göre örneğin yerli yeniçerilerin 38 mevcutlu birinci cemaatinde bir çorbacı ve bir alemdar vardı; 44 mevcutlu ikinci cemaatte ise zabıt olarak sadece çorbacı görünür.²⁰¹ Açıktır ki ismi dolayısıyla serhad kullarının seçkin askeri olduğu zannedilecek yerli yeniçerilerin savaşta ve barışta idaresi için yeteri kadar zabiti yoktu.

Habsburg zabitlerine göz atıldığında her birlikte bir cerrah ve bir yoklama kâtibi olduğu görülür. Osmanlı serhad askeri arasında *cerrahî* adıyla bir doktor görev yapardı;²⁰² fakat bunlara her cemaatin kadrosunda rastlamak mümkün değildir. Bazen kalede cerrahlık yapanların esamisi üzerine not düşülmemiş olabileceğini de farzetmek gerekir. Mesela Temeşvar ve Belgrad'ın kaybından sonra Vidin'de yaşamaya başlayan Yahudi hekim Yako, Vidin garnizonunda ulufeyle tabiplik yapmak istediğinde, ne Temeşvar ne de Belgrad defterlerinde ismi bulunmuştu.²⁰³

Defterdeki isimlere bakıldığında, bazı kalelerde ayrı cemaatler halinde yazılan cami hizmetlileri, çavuş ve şakirt gibi vazifelilerden başka, birliğin bir askeriymiş gibi görünenlerin örneğin sıbyan muallimi ya da imam olabileceği anlaşılar.²⁰⁴ Buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Fakat asıl merak uyandıran soru, yerli kulu defterinde ismi çoğu zaman güçlkle okunan *Osmanlı neferinin* kim olduğudur.

²⁰⁰ *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt I, ss.207, 210-211.

²⁰¹ BOA, MAD.d. 6376, ss.16-17.

²⁰² Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen*, s.25.

²⁰³ BOA, C.SH. 6/296.

²⁰⁴ BOA, D.BKL. 71/71; İE.AS. 56/5024.

5.2. ASKERLİK HAYATININ DİĞER CEPHELERİ: HABSBURG SERHADDİNİN SOSYO-ASKERİ TARİHİ

Önceki bölümlerde incelenen askerî strateji, taşra garnizonlarının yeniden örgütlenmesi, askerî bürokrasinin işleyişi ve benzeri konuların dayandığı arşiv belgeleri ve vekayinameler, tarihî bir figür olarak Osmanlı neferinin hayatını yeniden inşa etmeye yarayacak çok az malzeme verir. Mesele Osmanlı neferini sadece *asker* değil aynı zamanda *insan* olarak, yani garnizon mevcudu içinde bir rakamdan ziyade kendine ait dünyası olan sosyal varlık olarak ele almaya gelince kaynaklar sessizdir. Birçoğunun tarihte bıraktığı şahsi izi esami defterinde küçük bir yer tutan künyesinden ibarettir. Günlük, anı, mektup gibi birincil metinler Osmanlı neferleri söz konusu olduğunda sayılıdır; 1683-99 Harbi'nde Habsburglara esir düşen Temeşvarlı Osman Ağa'nın hatıratı²⁰⁵ haricinde serhadde gün geçirmiş Osmanlılardan kalan pek şey yoktur.

Kaynakların sessizliği kadar Osmanlı askerî tarihini çalışanların yerleşik açıklamaları terk etmekte isteksiz olmaları da neferi, yani Osmanlı ordusunun ana maddesini tarihçinin merceğinden uzak tutmuştur. Hal böyle olunca, Osmanlı askeri tarihçiliğine derinlik katacak bakış açısı eksik kalmıştır.²⁰⁶ Askerî tarih çalışmalarına ivme kazandıran *yeni askerî tarihçilik*ten ilham alan araştırmacıların Osmanlı neferinin hikâyesine de çalışmalarında yer vermesi oldukça yenidir.²⁰⁷ Oysaki askeriye'nin sosyal tarihi meselesi uzun zamandır Avrupa tarihçiliğinin gündemindedir; üstelik kaynakların yetersizliği Avrupa askerî tarihi için de söz konusudur.²⁰⁸ Bu noktada askerî tarihin sınırlarını genişletip erken modern dönemde orduyu hiyerarşik bir kurumdan ziyade sosyal bir örgütlenme²⁰⁹ olarak ele alarak sosyo-askerî tarih mümkün müdür sorusunun peşinden gitmek faydalı olacaktır.

²⁰⁵ *Kendi Kalemile Temeşvarlı Osman Ağa Bir Osmanlı Türk Sipahisi ve Esirlik Hayatı*, (Haz. Haldun Tolasa), Ankara, 2004.

²⁰⁶ Murphey, *Osmanlı'da Ordu*, s.192.

²⁰⁷ Bu cümleden olmak üzere bkz. Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi*, ss.336-375.

²⁰⁸ Hansen, *Zum Problematik*, ss.428, 445-446.

²⁰⁹ Hansen, *Zum Problematik*, s.434.

Sosyo-askerî tarih, her şeyden evvel Osmanlı neferini yeniden sosyal varlık alanına, beşeriyete çekmeyi icap eder. Ne var ki, belki de Osmanlı devletinin kuruluşunda gaza ve cihadın yeri üzerine yapılan tartışmaların etkisinde kalarak, Osmanlı neferi, sanki sanayi çağının fabrika bandında üretilmiş standart bir nesne gibiymişçesine ordu-yı hümâyûndaki sosyal çeşitlilik görmezden gelinerek, kutsal bir davanın taşıyıcısı olarak karikatürize edilir.²¹⁰ Osmanlı ricalinin İslâm'ın yayılması ya da tek imparatorluk gibi emperyal fikirlerini ne derece benimsedikleri bir yana, sıradan insanların sultanın ordusuna asker yazılmanın başka motivasyonları da vardır.

Zorunlu askerliğin icadını mümkün kılacak araçlardan mahrum olan erken modern dönemde devletler, ateşli silahların yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan savaşçı ihtiyacını düzenli orduya geçişe kadar paralı asker havuzundan karşıladılar. Ordunun sağladığı iş imkânı gönüllülerin asker yazılmasında başlıca çekici unsurdu; suçlular da hapis yerine cezasını askerlik yaparak çekmeyi kabul ediyordu.²¹¹ Düzenli orduya geçildiğinde ise yeni asker ihtiyacı ortadan kalkmadığı gibi, ölüm, firar ya da başka sebeplerle ordu mevcudunun azalmasını önlemek için sürekli olarak taze kana ihtiyaç duyuldu.²¹² Buna bağlı olarak nefer tahririnde birçok sorun yaşanmaya başlanacaktı. Otuz Yıl Savaşları sırasında Fransız ordusuna nefer yazan memurlar, gerekli sayıyı tamamlayamadıkları hallerde yoldan geçenleri çevirerek asker yazıyor ya da hanelere veya kamu binalarına girerek yaşı uygun erkekleri cebren kralın ordusunda savaşmak üzere alıkoyuyordu. 18. yüzyılda böylesi uygulamalar yasaklandığı halde, benzer şikâyetlerin ardı kesilmeyecekti.²¹³

Cebren askere alınanlar ya da maceraperestler bir kenara koyulduğunda, 17. ve 18. yüzyıllarda asker yazılanların ortak motivasyonu daha iyi hayat şartlarına kavuşmak olarak özetlenebilir. Maddî kazanç ve toplum içinde daha iyi bir yere gelebilmek arzusu ve imkânı, sıradan bireyleri bedenini uzun yıllar için bir hükümdara kiralamaya itiyordu. Örneğin Portekiz'in sömürge topraklarındaki

²¹⁰ Murphey, *Osmanlı'da Ordu*, s.167.

²¹¹ Parker, *Askeri Devrim*, ss.82-84, 86.

²¹² Peter Wilson, "The Politics of Military Recruitment in Eighteenth-Century Germany", *English Historical Review*, 117/472, Haziran 2002, s.539.

²¹³ Lynn, *Giant of the Grand Siècle*, ss.360-361. Ayrıca bkz. Parker, *Askeri Devrim*, s.84.

kalelerini soylular (*fidalgo*) arasından seçilip dört seneliğine garnizon görevi yapan *frontierolar* ile birlikte savunan –ve bunlarla sosyal bir rekabet içinde olan- *moradoreler* toplumsal olarak yükselebilmek için askerlik yapıyordu.²¹⁴ Büyük Kuzey Harbi için bütün hür erkekleri asker olmaya çağırdığında, Çar Petro'nun sesine kulak verenler günlük 11 rubleyi bulan ulufeyle birlikte sıcak yemeğe ve yeni kıyafete ikna olan Moskova meyhanelerinin sarhoşlarıydı.²¹⁵ Buna rağmen her zaman için parası karşılığında savaşacak asker bulmak kolay olmayabilirdi; Osmanlılar, 1691-92'de günlük 8 akçe ücret ve savaş sonrasında da yaşamlarını sürdürebilmeye yetecek kadar parayla mütekaitlik vaat ettikleri halde nefer yazmayı başaramamıştı.²¹⁶

Ulufe kadar ilk günden verilen bahşiş de, işsizlerin asker yazılması için oldukça çekici bir etkidir. Habsburg askeri, sadece nefer yazıldığında değil, savaştan sonra terhis edildiğinde de bahşiş alırdı; fakat imparatorun ordusunda asker olanlar ganimetin de cazibesine kapılmıştı.²¹⁷ Osmanlı askeri için, temel motivasyonun gaza yahut cihat olduğunu kabul etsek bile, maddî zenginlik yani *doyumluk* da en az Avrupalı meslektaşları için olduğu kadar önemliydi. Hem onlar da Katolik ya da Ortodoks inancın müdafaası için savaşmıyor muydu? Osmanlı padişahı, ordusundaki kapıkulu askerini terakki ve bahşiş gibi ekonomik teşviklerle zinde tutarken, 16. ve 17. yüzyıllarda garnizonlardaki, bilhassa da serhad kalelerindeki neferlerin en büyük beklentisi ganimetti.²¹⁸

17. asrın ortasında Osmanlı serhadlerini dolaşan ve 1663-64 Osmanlı-Habsburg Savaşı'nda cephede bulunan Evliyâ Çelebi'nin bu bahiste zikrettikleri önemlidir. Osmanlı seyyahı *gâzi* sıfatını çekinmeden kullandığı Osmanlı serhad neferinin sık sık “*çete ve poturalara*” giderek ganimetle döndüğünü yazar.²¹⁹ Kimi durumlarda serhad kullarının ganimet iştahı, eyalet valisinin siyasetini zorlayacak derecede yüksek olabiliyordu.²²⁰ Keza Evliyâ Çelebi, Eğri Kalesi'nin zenginlik kaynağı olarak birçok “*garîb yiğit ma'zûlcü 'askerîleri*” çektiğini

²¹⁴Vidal, *Mazagao*, s.20.

²¹⁵Keep, *Soldiers of the Tsar*, s.103.

²¹⁶Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt V, s.206.

²¹⁷Hansen, *Zum Problematik*, s.441; Hochedlinger, *Onus Militare*, s.96.

²¹⁸Murphey, *Osmanlı'da Ordu*, s.49.

²¹⁹Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I/6. kitap, s.162.

²²⁰Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s.125.

yazmaktadır. Bunlar yerli kulu cemaatlerinde bir gediğin boşalması halinde mevaciip defterlerine isimlerini yazdırabilmek için cesaretlerini kanıtlamak zorundaydı.²²¹

Osmanlılar da, ateşli silahların yaygınlaşmasına bağlı olarak artan asker ihtiyacını karşılamak üzere devşirme sisteminin sağladığı asker havuzundan ve timarlı sipahilerden daha fazlasını temin etmek zorunda kalmıştı. Osmanlı ordusunun yeni iş gücünü, topraksız köylülerden başka büyük şehirlerdeki işsiz gençler, tarımın verimsiz olduğu Bosna, Arnavutluk ve Kafkasya gibi bölgelerin köylüleri oluşturuyordu.²²² Gedik elde etmek –aşağıda anlatılacağı gibi- belki senede birkaç gurusluk ulufe sahibi olmaktan daha fazlasını beraberinde getiriyordu. Sultanın ordusuna nefer yazılmak, askerî sınıfa dâhil olmak, reaya karşısında kendisini *devletlû* olarak konumlandırabilmek anlamına geliyordu. Bu öylesine büyük bir nimet olarak görülüyor olmalıydı ki, Balkanlarda İslâm'a geçen gayrimüslim kimselerin çoğunu, basitçe cizye yükünden kurtulmak değil, aynı zamanda yeniçerilik başta olmak üzere bir esami elde etmek fırsatı da harekete geçiriyordu.²²³ Nitekim Halepli ya da Antepli Müslümanlar da, yeniçeriliğin sağladığı imkânlardan, örneğin yeniçeri yoldaşlığının himayesinde ticaret yapmak fırsatından yararlanmak için, bu seçkin zümreye girmek istiyordu.²²⁴

Yeniçeri sıfatıyla Osmanlı neferi olmak sosyal statünün yükselmesi, ticarî hayatta güçlü ve yerel siyasette nüfuz sahibi kimselerin şemsiyesi altında kâr etmek demektir. Aynı zamanda kanun dairesinin dışına çıkmak için de cesaret kaynağıydı. Belgrad Kalesi'ne Budin nizamı verilirken yerli yeniçeri yazılan "*re'âyâ makûlesi*", zabitlerinin aç gözlülüğünden istifade ederek en fazla bir iki

²²¹ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, II/7. kitap, s.63. Osmanlı serhaddinin ekonomik ve sosyal yükselme için bir fırsatlar diyarı olduğundan daha önce bahsedilmişti. Ayrıca bkz. Stein, *Osmanlı Kaleleri*, ss.7-8, 14-15; Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s.125.

²²² İnalçık, *Military and Fiscal Transformation*, ss.286; aynı yazar, *Devlet-i 'Aliyye*, s.9; Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, s.171.

²²³ Evgeni Radushev, " 'Peasant' Janissaries? ", *Journal of Social History*, 42/2, 2008, ss.448-449. Yeni Müslümanlar sadece yeniçeri ocağına değil, cebeci, bostancı ya da sipahi ocaklarına da yazılmayı talep ediyordu. Bkz. Minkov, *Conversion to Islam*, ss.75-76, 128-129.

²²⁴ Abraham Marcus, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep*, (Çev. Mehmet Emin Baş), İstanbul, 2013, s.83; Hülya Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntab Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, (Çev. Zeynep Yelçe), İstanbul, 2009, s.110. Ayrıca bkz. Çiftçi, *Osmanlı Taşrasında Yeniçerilerin*, ss.38-41.

ay muhafazada bekleyip sonra izin alarak memleketlerine dönmüş ve kanunsuz işlere bulaşmıştı. Bosna'da İzvornik Sancağı'dan nefer yazılan söz konusu Belgrad yeniçerileri "*yeniçeri olduk deyü re'âyâyı tahrîk ve izlâl ve rûsûm-ı ra'îyyetlerin zâbitlerine virdirmeyüb ihtilâle*" sebep oluyordu. Belgrad muhafızı paşadan kale neferatının taşraya çıkmasına engel olmasını isteyen Bâbîâlî, İzvornik sancakbeyinden de söz konusu kimselerin "*kıyâfetlerin bozub fî-mâ-ba'd yerli yeniçerilik iddiâsı*" ettirmeyecek şekilde tedbir almasını emretmişti.²²⁵ Bu hüküm belli ki sonuçsuz kalmıştı. Bir sene sonra, Şubat 1703'te bu defa bütün Bosna kadılarına ve Bosna'daki yeniçeri serdarına yeni bir hüküm gönderildi. Gerek harp senelerinde gerekse daha sonra kapıkulu veya yerli kulu yeniçeri yazılan kale muhafızlarının, yeniçerilik iddiasıyla kale tamirinde çalışmadıkları ve yardım etmesi gereken reayaya da engel oldukları şikâyet konusu olmuştu; Bâbîâlî, eyalette genel bir teftiş yapılarak yeniçeri defterinde ismi olanların serhadde memur oldukları kaleye gitmelerini, defterde ismi bulunmayanların ise yeniçerilikle alakaları olmadığından reaya kaydedilmesini istemişti.²²⁶

Osmanlı neferinin motivasyonuna dönecek olursak; serhad kulları için Osmanlı ordusunda asker olmanın maddî kazancı ulufede değil ganimetteydi. Evliyâ Çelebi, 1664'te Habsburg köylerini yağmalayan Kanije askerinin beraberinde getirdiği ganimeti satmasının günlerce sürdüğünü, neticede 80 bin guruştan fazla gelir elde edildiğini yazar. Bu gelirin bir kısmının mal ve değerli eşyanın satışından sağlandığını düşünsek bile, biliyoruz ki, bu akın sırasında esir alınanlar da satılmış ya da fidyesi karşılığında serbest bırakılmıştı; yüksek rütbeli subaylar bin altın karşılığında alıcı bulabiliyordu.²²⁷

Esir ticaretinde kârlılık oranı o kadar yüksekti ki, bazı durumlarda esirleri satmak hakkının kimin olduğu sorusuyla başlayan tartışma açık çatışmaya dönüşebilirdi. Örneğin 1638'de Osmanlı köylerini yağmalamak için akın düzenleyen Karlovac generalinin oğlu Bihke yerli kulu tarafından yakalandığı halde, Kostaniçe ve Östervişçe kapudanları esiri saklamış, daha sonra

²²⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d. 112, 38/71; 39/73 (Evâil-i Cemaziye'l-evvel 1113 / Ekim 1701).

²²⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d. 112, 9/25 (Evâil-i Şevvâl 1114).

²²⁷ Stein, *Military Service*, s.459; Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s.100, 125.

meseleye Bosna defterdarı dâhil olmuş, nihayet hem Bosna hem de Budin beylerbeyileri mezkûrun kendilerine teslim edilmesini istemişlerdi. Haber İstanbul'a ulaştığında bu kadar üst rütbeli biri esir alındığında padişaha göndermenin kanun olduğu iddia edilecekti. Ne var ki, Bosnalılar esiri İstanbul'a göndermek yerine, Habsburg tarafında esir bulunan yoldaşlarından bazılarının serbest kalması ve ayrıca kendilerine 15 bin gurusu verilmesi karşılığında ailesine teslim etmişlerdi. Fermanı hilafına hareket edildiğini öğrendiğinde IV. Murad, 40 bin gurusu olduğunu işittiği fidyenin kendisine gönderilmesini, aksi halde kulluk dairesinden çıkan serhadlülerin kırılarak kalelere yeni nizam verilmesini emretmişti. İşin hayat memmat meselesi halini aldığını gören neferat ise, olanların sorumlusu olarak, zaten bir süredir yolsuzlukları sebebiyle şikâyetçi oldukları eyaletin defterdarı Mahmud Efendi'yi görüyordu. Ölmektense öldürmeyi seçen Bosna neferatı defterdarı almak için Banaluka'ya yürüdüysede, 11 Haziran 1638'de paşa sarayını ateşe vererek başlattıkları çatışmayı kaybedeceklerdi; birçoğunun cesedi günler sonra Vrbas Nehri'nde bulunacaktır.²²⁸

Sınırın diğer tarafında da benzer bir manzara görülür. Habsburg *grenzer*lerin pek azı ulufe alıyordu, önemli bir kısmı savaş ekonomisine bağlı bir hayat sürüyordu.²²⁹ Viyana'da Saray Harp Şurası, serhad kalelerinde istihdam ettiği askere fazla para ödememekten memnun olsa da, bunların yağma ve akınları sadece Osmanlılarla değil, Venedik'le de diplomatik sorunlara yol açıyordu. Habsburg ricali bu akınları kontrol altına almak istese de, örneğin Senj'i teftiş için gönderdiği komiseri Rabatta'nın öfkeli ahali tarafından parçalanmasında olduğu gibi, güçlü bir tepkiyle karşılaşacaktı. Senjli Uskoklar, Venedik köylerine yağma akınlarının yasaklanmasına rıza gösterebilirlerdi ama Rabatta'nın sert tavrı sonraki on yılda sürececek bir kavganın ilk ateşi olmuştu. 1606'da Osmanlı köylerinin yağmalanmasının da yasaklanması, Senj'deki askerlerle Viyana'daki merkezî idare arasındaki husumetin uzun sürmesinin nedenleri arasındadır.²³⁰ Viyana, Senjli Uskokların dağıtılmasıyla güç savaşını kazandığı halde 17. yüzyıl

²²⁸ Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ*, cilt II, ss.914-918.

²²⁹ Štefanec, *Soziale Unruhen*, s.192.

²³⁰ Catherine Wendy Bracewell, *16. Yüzyılda Adriyatik'te Korsanlık ve Eşkiyalık: Senjli Uskoklar*, İstanbul, 2009, s.315 vd.

boyunca, aynı sebeplerle *Militärgrenze*de başka isyanlar da çıkacaktı. 1665-66'da Hırvatistan'da Novigrad ve Sisak'ta ulufenin düzenli ödenmemesi ve ganimete el konulması gibi sebeplerle patlak veren isyan kanlı bir şekilde bastırılabilirdi.²³¹

Osmanlı neferinin ulufe haricinde bir gelire ne kadar önem verdiğini Evliyâ Çelebi'nin şu satırlarından da anlayabiliriz: Özü Kalesi'nin neferlerini sayarken Osmanlı seyyâhı, burada Dergâh-ı âli yeniçerisi bulunmadığını çünkü “*duramazlar, zîrâ kazanç ve kâr [u] kisb*” olmayan bir yerde yeniçeri de olmayacağını haber verir.²³² Evliyâ Çelebi'den on yıllar sonra, h.1131 / m.1718-19'da Bâbiâli'ye gönderdikleri arz ile isyan etmek üzere olduklarını bildiren Niş Kalesi'ndeki nöbetçi yeniçeriler de, “*serhadde alışveriş yok, ancak bir ulûfeye muhtâcız ânı dahi göndermiyorlar. Hem serhad beğlik dirler, hem ulûfemizi virme-yüb karnımızı doyurmazlar, bu nasıl merhametsizliktir*” diyecektir.²³³ Kâr olmayınca serhad beklemeye gitmeyen yeniçerilerin ulufeye muhtaç kaldıkları, ulufeyle ancak karınlarını doyurabildikleri şeklinde yorumlanabilecek bu bilgiler, Osmanlı neferinin *askerlik* işinden ne kazandığına daha yakından bakmaya teşvik eder.

Daha önce Kanuni'nin şehzadeleri arasındaki taht mücadelesi sırasında sipahilerin ulufeli olmak için yevmlü yazıldıklarına işaret edilmişti.²³⁴ Bu durum 16. asrın ortalarından itibaren sipahilerin ulufeye rağbet ettiklerini gösterir. Oysa bir asır öncesinde yeniçeriler timarla mükâfatlandırılıyordu; 17. yüzyıldan itibaren ise yeniçerilerin timara rağbeti tamamen son bulacaktı.²³⁵ Esasında bu durum Osmanlı sipahisinin timarının gelirleriyle cebeli teçhiz edemeyecek, kimi hallerde ise geçinemeyecek kadar fakirleşmesinin bir sonucuydu. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekonomiye hâkim olan yüksek enflasyon, fiyat devrimi ve büyük taşşışler sipahinin gücünü azaltırken, Osmanlı sarayı da sipahiyi desteklemek için—mesela bunların topladığı vergiyi arttırmak gibi— gerekli

²³¹ Ştefanec, *Soziale Unruhen*, s.194.

²³² Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I/5. kitap, s.95.

²³³ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, s.902.

²³⁴ Bu konuda ayrıca bkz. Mustafa Akdağ, “Timar Rejiminin Bozuluşu”, *Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 3/4, 1945, s.295.

²³⁵ Darling, *Nasihatnameler, İcmal Defterleri*, s.204; Koller, *Osmanische Herrschaft in Ungarn*, s.169.

adımları atmadı. Askerî devrimin icabı olarak ordusunda süvari yerine ateşli silahlarla mücehhez piyade istihdam etmek zorunda kalan Osmanlılar, avarız-ı divaniye ya da tekâlif-i örfiye isimleri altında vergi topladılar; zamanla kırsaldan toplanan vergilerin önemli bir bölümü de iltizam usûlüyle tahsil edilir oldu.²³⁶ Bu tarihten itibaren Osmanlı sipahisi sosyo-ekonomik olarak giderek güçleşen bir hayat sürecekti.²³⁷ Aynî Ali Efendi'nin timar sistemindeki yozlaşma olarak gördüğü gelişmelere atfen 17. asrın başında kaleme aldığı nasihatnamesinde yazdığı gibi “*ibtidâ emrine rağbet kalmamıştır [...] kapukulu olmak mümkün olacak timara istihkaka kim bakar.*”²³⁸

Sipahilik kazançlı bir iş olmaktan çıktığı halde, ulufeli nefer olmak ne derecede zenginlik sebebiydi? Sipahiler, hazinenin nakit gelirlerini arttırmak için devletin takip ettiği malî politikaların mağduru olurken, ulufeli neferlerin gelirleri taşşış ve enflasyon karşısında ne derece korunmuştu? Ezcümle ulufe bir zenginlik kaynağı mıydı? Bütün bu soruların cevabını bir solukta vermek kolay değildir. Fakat imparatorluğun içinde bulunduğu ekonomik durumun yeniçeriler de dâhil olmak üzere ulufeli her hangi bir neferi etkilememiş olacağını düşünmek mümkün değildir. Nitekim yüzyıllar içinde yeniçerinin ulufesine çeşitli defalar zam yapıldığı halde, akçenin içindeki gümüş oranının sürekli olarak azalması sebebiyle bu artış sadece nominal kalmış, yeniçeri ulufesi reel olarak değer kaybetmişti. Mustafa Akdağ'ın hesabına göre, enflasyon ve taşşış karşısında değer kaybeden yeniçeri ulufesinin 16. yüzyılın son çeyreğinde iki asır önceki değerini koruyabilmesi için en az günlük 20 akçe olması gerekirdi. Oysa 1585'te yeniçeriler ortalama 7-8 akçe alıyordu.²³⁹ Üstelik bu ortalamaya yıllar içinde alınan terakkiye yani zamlarla ulaşılıyordu. 17. yüzyılın başında ocağa giren acemilerin günlük ücreti sadece 3 akçeydi; sıradan bir yeniçerinin alabileceği en yüksek yevmiye ise 12 akçeden fazla değildi.²⁴⁰ 1663-64 mevâcip defterine göre ise yeniçeriler 8 ila 15 akçe arasında, ortalama olarak ise 9 akçe yevmiye ile

²³⁶ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul, 2012, s.140. Bu sürecin geniş bir tasviri için ayrıca bkz. Öz, *Osmanlı'da Çözülme*, ss. 30-47.

²³⁷ Bruce McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800*, Cambridge, 1981, s.57.

²³⁸ Akdağ, *Timar Rejiminin*, s.425.

²³⁹ Akdağ, *Yeniçeri Ocak Nizamının*, s.298.

²⁴⁰ Rhoads Murphey, “Ulufe”, *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt X, Leiden, 2000, s.811.

Osmanlı padişahı adına savaşıyordu.²⁴¹ Neticede yeniçeri ulufesi geçinmeye yetmiyor, kapıkulu yeniçerileri –ileride gösterileceği üzere- başka işler de yapıyordu; ocak disiplinini korumanın imkânı kalmamıştı.²⁴²

Serhad kalelerindeki Osmanlı neferlerinin içinde bulunduğu ekonomik şartlar ise daha elverişsizdi. Bunların birçoğu 16. yüzyılda 4 ila 8 akçe ücret alıyordu; serhad kulları içinde süvari neferleri, bunlar arasında da gönüllüler en yüksek ücreti alan ulufelilerdi. 16. yüzyılın ilk yarısında gönüllü cemaatlerindeki neferler 10 ila 12 akçe yevmiye sahibiydi.²⁴³ Zaman içinde bu ücretlerin arttığı kesindir. Bir asır sonra, 1670’lerde Uyvar Kalesi’nde yerli kulu yeniçeri 8 akçe, faris 17 akçe, gönüllü neferi ise 18 akçe alacaktı.²⁴⁴

Buna rağmen sultanın neferi, Osmanlı iş gücü piyasasına nazaran düşük ücretle çalışıyordu. Bir karşılaştırma yapabilmek açısından, 1677’de Bosna’da Gradiška Kalesi’nin tamirinde çalışan demirci ustasının günde 40 akçe, duvarcı ustasının ise 25 akçe aldığını eklemek gerekir.²⁴⁵ Aşağı yukarı aynı tarihlerde İstanbul’da vasıfsız bir işçi günde 18 akçe, ustalık sahibi bir işçi ise ortalama 23 akçe kazanıyordu.²⁴⁶ Benzer şekilde Fransa’da da işçiler askerlerden daha yüksek ücretle iş bulabiliyordu.²⁴⁷

Şu halde reaya neden işçi değil de nefer olmak istiyordu? Osmanlı ekonomisi, erken modern dönemde birçok yerde söz konusu olduğu üzere, devletin askerî sahada yapacağı yatırımlara bağımlıydı ve bu manada devlet, ordusunda istihdam ettiği on binlerce kişiye istinaden tek büyük işverendi. 18. asrın ilk çeyreğinde Bosna’dan gelen arzlarda reayanın yapacak başka işi olmadığından dağılmaması adına nefer olarak istihdam edilmesi gerektiğine dair satırlar bu iddiayı destekler.²⁴⁸ Diğer taraftan kolaylıkla tahmin edilebileceği gibi, diğer

²⁴¹Yılmaz, *Roles of Janissaries*, s.187.

²⁴²Akdağ, *Yeniçeri Ocak Nizamının*, s.299, 301; İnalçık, *Devlet-i ‘Aliyye*, s.147.

²⁴³Schwarz, *Osmanische Sultansurkunden*, ss.17-18; Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen*, ss.24-30, Dimitrov, *Introduction*, ss.16-17.

²⁴⁴Şimşirgil, *Slovakya’da Osmanlılar*, s.158, 166, 168.

²⁴⁵Stein, *Military Service*, s.457.

²⁴⁶Süleyman Özmucur ve Şevket Pamuk, “Real Wages and Standarts of Living in the Ottoman Empire, 1489-1914”, *The Journal of Economic History*, 62/2, Haziran 2002, s.301.

²⁴⁷Lynn, *Giant of the Grand Siècle*, ss.151-152.

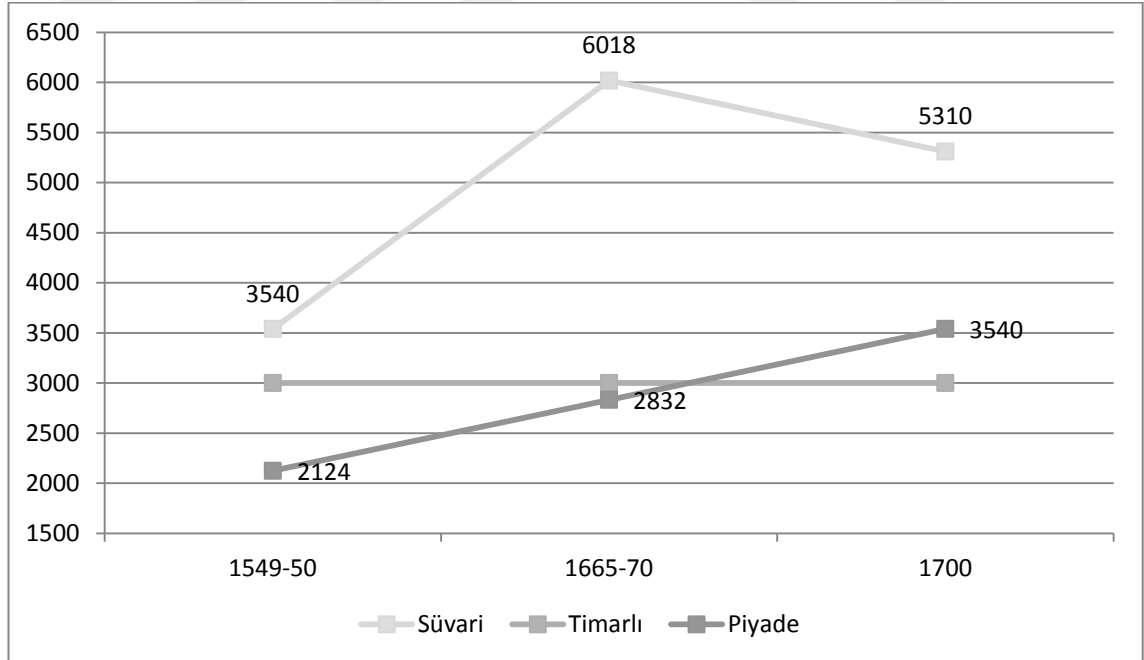
²⁴⁸BOA, D.BKL. 64/40; 74/69.

sektörlerin bu kadar işçiyi istihdam etmesine olanak bulunmadığı gibi, herhangi bir işte ustalık sahibi olmak da Osmanlı ordusunda asker olmaktan daha zordu.

Öte yandan en azından 16. yüzyıl boyunca Osmanlı serhad kulları, Habsburg askerinden daha iyi bir hayat sürüyor ve daha iyi besleniyordu. Vakıa Habsburg sarayı askerlerine daha fazla para ödüyordu; örneğin Habsburg piyadesi ortalama 10 akçe, süvarisi ise 20 akçe alıyordu. Ancak ekmek ve et gibi temel gıda fiyatları daha yüksekti.²⁴⁹ Ne var ki 17. yüzyılda Osmanlı akçesinin istikrarsızlığı bu durumu değiştirmiş olabilir; Bâbiâli'nin Osmanlı para birimi üzerindeki kontrolünü kaybetmesi ulufenin değerini olumsuz etkiliyordu.²⁵⁰

Bâbiâli, 18. asrın başında Habsburg serhaddinde inşa etmeye çalıştığı askerî strateji için istihdam ettiği yeni neferleri ise piyade 10, süvari 15 akçe günlük ücret ile işe almıştı. Buradan hareketle, akçenin gümüş içeriği üzerinden yapılacak bir değerlendirme, zaman içinde Osmanlı serhaddinde istihdam edilen yerli kullarının *gerçekte* ne kazandığını görmemizi kolaylaştırır.

Tablo XXVI: 16.-18. asırlarda yerli kulu neferin ulufesindeki değişim (akçe)

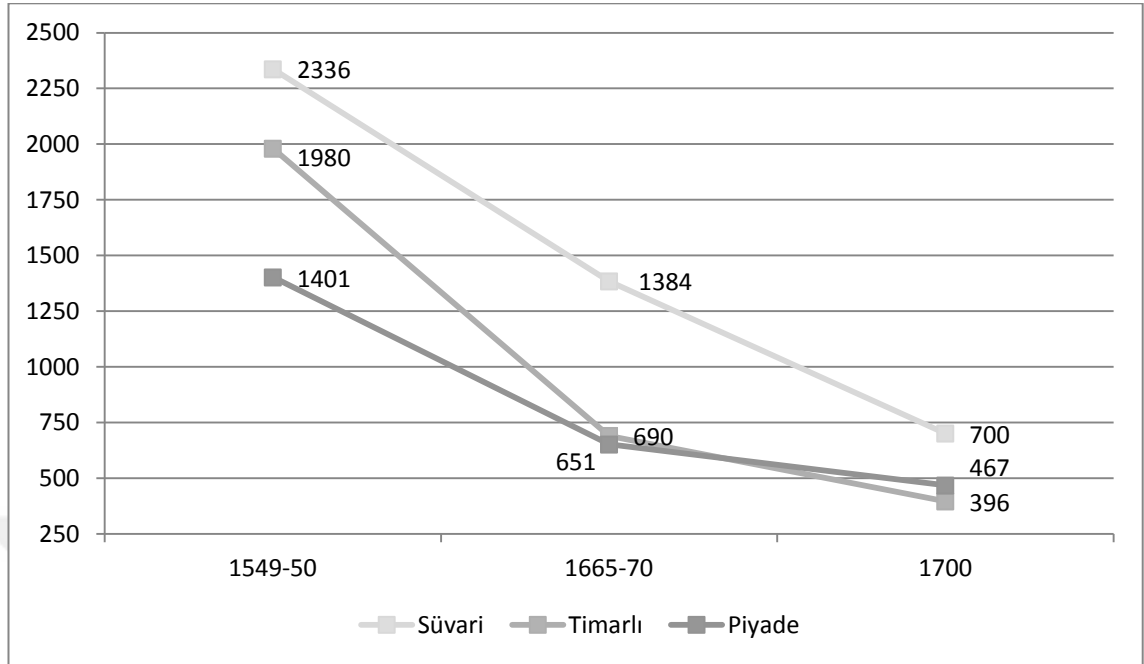


²⁴⁹Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen*, ss.34-35, 57.

²⁵⁰Pamuk, *Paranın Tarihi*, s.174.

Yerli kulu neferin ulufe gelirlerinin 150 yıl içerisindeki değişimini gösteren yukarıdaki tablo, daha önce verilen nefer yevmiyelerinin 354 gün hesabıyla senelik gelire çevrilmesi sonucunda hazırlandı; ulufeli neferin timarlı sipahi karşısındaki durumunu gösterebilmek için ibtida timarın senelik geliri, yani 3 bin akçe sabiti de ayrıca verildi. Açıkça görüleceği üzere serhaddeki Osmanlı süvarisi arasında en az kazananların dahi senelik gelirleri timarlı sipahinin gelirinden yüksekti; üstelik zaman içinde süvari askerin mevacibi büyük oranda artmıştı. Yerli kulu piyade ise 17. asrın ortasında timarlı sipahi ile neredeyse aynı gelire sahipken 18. yüzyılda yaklaşık 500 akçe daha fazla kazanacaktır. Fakat mevacip ve timar geliri gümüş üzerinden hesaplandığında işin aslı ortaya çıkar. Serhad kulları da imparatorluğun içinde bulunduğu ekonomik durumdan son derece etkilenmişti; 1660'lardan 1700'lere gelindiğinde hâlâ timarlı sipahilerden fazla kazanıyorlardı ancak asrın başında yevmiyelerinde yapılan tenzilatla nominal olarak da mevacipleri azalan süvari askerinin reel kazancı neredeyse yarı yarıya azalmış, piyadelerin kaybı ise %30'a ulaşmıştı. 1683-99 Harbi'nde görülen ekonomik buhran bu kötüleşmeyi ciddi oranda beslemişti. Fakat bu Osmanlıya özgü bir durum değildi. Fransa'da XIV. Louis'nin ordusunda da gerek asker, gerek zabıt ücretleri yarım asır içinde yaklaşık olarak %40 oranında azalmıştı.²⁵¹

²⁵¹Lynn, *Giant of the Grand Siècle*, s.148, 151.

Tablo XXVII: 16.-18. asırlarda yerli kulu neferin ulufesindeki değişim (gümüş)²⁵²

Habsburg askerleri için de aynı yargıya varmak mümkündür; üstelik 17. yüzyılda Viyana, ordusunda ya da kalelerinde istihdam ettiği askerlerin ücretinde kesintiye gitmişti. 1699'daki nizamnameye göre piyade aylık 3 flori, süvari ise 4 florinin biraz üzerinde ücret alıyordu. Süvari maaşında, yaz aylarında atları için daha az harcama yaptıkları düşüncesiyle kesintiye gidilirdi. Neferat söz konusu maaşlarından ayrıca iaşeleri için de harcama yapmak zorundaydı. 18. yüzyılın başında Habsburg askerinin toplum içindeki yeri dramatik ölçüde kötüleşmişti.²⁵³ Habsburg askerî serhaddindeki *grenzer*lerin de aylık 2 ila 3 flori ulufe almaya hakları olduğu halde bunun ancak üçte biri nakit olarak ödeniyor, kalanına karşılık ekip biçimleri için değişen büyüklüklerde arazi veriliyordu. 1699 sonrasında ele geçirilen Macar kırsalında ise bu ücretler ve tahsis edilen arazinin büyüklüğü belirgin şekilde daha azdı.²⁵⁴

Sınırın iki tarafında da askerlerin ulufesiyle geçinmesi mümkün değildi; gerek Osmanlı, gerekse Habsburg neferi erken dönemlerden itibaren başka işlerle

²⁵² Akçenin gümüş içeriğine dair verilen Pamuk, *Paranın Tarihi* künyeli eserden alınmıştır.

²⁵³ *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt I, ss.282-283; Hochedlinger, *Onus Militare*, ss.126-128.

²⁵⁴ Fr. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze*, s.134.

de uğraşmak zorundaydı.²⁵⁵ Osmanlı askerinin, ismiyle anmak gerekirse yeniçerilerin tarım ve ticaretle uğraşmalarının tarihi, ulufeleriyle eline geçen paranın pul olmasından daha öncesine, II. Mehmed zamanına kadar geri gider.²⁵⁶ En geç 1490'da yeniçerilerin ticaretle uğraştıkları resmî yetkililerce de biliniyordu.²⁵⁷ 16. yüzyıl boyunca yeniçerilerin şehirlerden kasaba ve köylere kadar uzanan alanda ticarete ve tarıma giderek daha fazla hâkim olmaya başladıkları, bu durumun Osmanlı vergi düzenini bozduğu, fakat önüne geçilemediği de biliniyor.²⁵⁸ Yine bu dönemde, özellikle de imparatorluğun uzak vilayetlerinde yerli kulu neferatın, Osmanlı sarayının iradesi gereğince, vergi tahsili gibi ekonomik işlerle resmen ilgilendiğini de belirtmek gerekir.²⁵⁹

Merkezî devletin yeniçeri ve esnaf kaynaşmasına, yeniçerilerin askerî disiplinini korumak zaviyesinden baktığı söylenemez. Vaki 16. yüzyıl sonunda ve 17. yüzyıl başında askerin ticaret yapmasını engellemek üzere ferman çıkarıldığı da olmuştu.²⁶⁰ Ancak Osmanlı yetkilileri, yeniçeriler askerlik haricinde başka akçeli işlerle uğraştığında değil, fakat daha çok ticarî hayatı düzenleyen kurallara (örn. narh gibi) uymadıklarında müdahale eğilimi gösteriyordu.²⁶¹ 17. asrın ikinci yarısından itibaren yeniçerilerin esnaflaşması hız kazandı; pek çoğu aile kuran yeniçeriler, geçinmek için başka bir işle uğraşmak zorunda kaldıklarında askerlikten uzaklaşırken, Osmanlı padişahının kapısında kul olmalarının getirdiği imtiyazları korumak için de siyasî ve sosyal alanda mücadele ettiler.²⁶²

İstanbul gibi aynı zamanda imparatorluk ekonomisinin kalbi de olan bir şehirde yeniçeriler, örneğin gıda sektörüne yatırım yapmışlardı. 1682'de başkentte gıda işiyle uğraşan dükkânların %6'sına beşe unvanlılar sahipti. Beşe unvanı

²⁵⁵ Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen*, s.36; Hochedlinger, *Austria's Wars*, s.87.

²⁵⁶ Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s.215.

²⁵⁷ Cemal Kafadar, "Yeniçeri Nizamının Bozulması Üzerine", *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken- Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, İstanbul, 2009, ss.33-34.

²⁵⁸ Akdağ, *Yeniçeri Ocak Nizamının*, s.300. Ayrıca Sirem ve Semendire sancaklarında askerli harici işlerle uğraşan neferler hakkında bkz. Moaçanın, *Town and Country*, ss.97-99.

²⁵⁹ Özbaran, *Osmanlı Ekonomisinin*, s.219.

²⁶⁰ Mehmet Doğan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Yeniçeriler", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. 31/1, 2014, s.142.

²⁶¹ Çiftçi, *Osmanlı Taşrasında Yeniçerilerin*, ss.39-41, 48. Ticarî hayatta yeniçerilerin usûlsüzlükleri hakkında ayrıca bkz. Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, ss.457-458.

²⁶² Ağoston, *Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya'da*, s.250.

taşıyanların yeniçerilikle alakası açıkken,²⁶³ ağa ve bey unvanı taşıyanların sahibi olduğu toplam içinde %15'i bulan dükkânların ne kadarının yeniçeri ocağıyla bağı bulunanlara ait olduğunu kestirmek güçtür.²⁶⁴ Taşradaki yeniçeri garnizonlarının da ticaretle meşgul oldukları kesindir. Bunlar arasından bazılarının ortaların ihtiyacını karşılamak üzere ticaret yaptıkları biliniyor.²⁶⁵ Bâbîâli, en azından 1663-64 Harbi'nden sonra ticaret bahanesiyle Belgrad'da kalmak isteyen kapıkulu ve yerli kulu neferata izin verilmemesini istese²⁶⁶ bile, bunun askerin ticaretten men edilmesinden ziyade, en azından evvela kışlasına çekilmesini sağlamaya yönelik bir tedbir olduğu düşünülebilir. Zira aynı tarihlerde Uyvar Kalesi'ne iâşe taşıyan gemileri işletme hakkının kadimden kendilerine ait olduğunu ileri süren Estergon yerli kulu neferatı, ahaliden bazılarının da bu işe el atarak zarar etmelerine sebep oldukları için Bâbîâli'ye şikâyetçi olmuştu.²⁶⁷ Dergâh-ı âli ya da yerli kulu olsun fark etmez serhadde bekleyen neferler için Balkanlarda kurulan fuarlar da, uluslararası ticarete dâhil olmaları için bir imkândı; örneğin Ösek'te kurulan fuarı Kanije askeri korur, buna karşılık dükkânların geliri de ağaları tarafından tahsil edilirdi.²⁶⁸

Mamafih az ücretle istihdam edilen neferlerin zanaate ve ticarete bulaşmaları Osmanlılara özgü değildi. Barış senelerinde ulufeleri azalan askerler çiftçilik yapıyordu.²⁶⁹ Asker yazılmadan önce bir zanaat öğrenmek fırsatı bulanlar ise, yine barış zamanlarında zaten azalan ulufelerinden vazgeçerek fakat garnizon sınırlarını terk etmemek kaydıyla, bu becerilerini paraya çevirebilirdi. 18. asrın ortalarında Berlin garnizonundaki neferlerin önemli bir kısmı bu şekilde çalışıyordu.²⁷⁰ Fakat Osmanlı neferi, hem askerlik hem de zanaatiyle uğraşabilir, hatta sınır ötesinde uzanacak şekilde ticaret de yapabiliirdi; sultanın neferinin bu imkânlarıyla çağdaşı olan meslektaşlarından ayrıldığı kesindir.

²⁶³ Bkz. Gradeva, *War and Peace*, ss.156-157; Yılmaz, *Roles of Janissaries*, ss.121-122.

²⁶⁴ Yılmaz, *Roles of Janissaries*, s.200.

²⁶⁵ İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye*, s.137.

²⁶⁶ Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi*, s.365.

²⁶⁷ Koller, *Osmanische Herrschaft in Ungarn*, s.157.

²⁶⁸ Koller, *Osmanische Herrschaft in Ungarn*, ss.158-159.

²⁶⁹ Jutta Nowosadtko, "Ordnungselement oder Störfaktor? Zur Rolle der stehenden Heere innerhalb der frühneuzeitlichen Gesellschaft", *Klio in Uniform? Probleme und Perspektiven einer modernen Militärgeschichte der Frühen Neuzeit*, (Ed. Ralf Pröve), Viyana, 1997, ss.11-12.

²⁷⁰ Hansen, *Zum Problematik*, ss.447-448.

Karlofça Antlaşması ile sınır ötesine yağma ve akın önceki muahedelerden daha güçlü bir şekilde yasaklandığında, Osmanlı neferinin ganimetten gelir elde etme kapısı kapanmıştı. Sultanın neferi olmak bir kimseye toplum içinde muhakkak bir itibar kazandırıyordu. Ancak yukarıda gösterildiği üzere sadece bir neferin değil, orta, hatta kimi yerlerde yüksek rütbeli zabitlerin dahi ulufeleri ancak geçimlikti; Osmanlı neferinin ya da zabitinin sadece mevaciplerinden gelen parayla toplum içinde ekonomik olarak temayüz etmesine imkân yoktu. Fakat sultanın neferi olarak edindikleri toplumsal sermayeyi ticaret yoluyla ekonomik alana tahvil edebilmek mümkündü. Ganimet kapısı kapanmışken, Habsburg serhaddinde istihdam edilen neferler için sınır ötesinde ticaret yapabilmek kapısı hâlâ açıktı.

Kalabalık heyetlerle Habsburg başkentine giden Osmanlı elçilerinin temin ettiği diplomatik koruma sayesinde uluslar arası ticaretle meşgul olan Osmanlı askerinin Viyana'ya kadar gittiği biliniyor. Ahmed ve Bugtay (?) bunlar arasında ismini bildiğimiz iki Osmanlıdır. İsimlerini Habsburg evrakına sokan hikâyeleri alacaklıları olan Yusuf Ağa'nın kendilerinden şikâyetçi olmalarıyla başlamıştı. Belgradlı bir yeniçeri olan Yusuf Ağa²⁷¹ ortadan kaybolduğunu düşündüğü borçlularının Petervaradin komutanı Nehem vasıtasıyla teslim edilmesini istemişti.²⁷² Saray Harp Şurası memurlarının yürüttüğü soruşturmaya göre, Yusuf Ağa'ya borcu olan Osmanlılar, Karlofça Antlaşması'nın mübadelesi için gönderilen el-Hac İbrahim Efendi'nin (daha sonra Elçi İbrahim Paşa) beraberinde Viyana'ya gelmişti. Belgrad yerli yeniçerilerinden olan Ahmed ve Bugtay, Viyana'da mallarını satmak için biraz daha uzun kalmak üzere izin istemişti.²⁷³ Kısa sürede satabileceklerinden fazla mal ile mi Viyana'ya gitmişlerdi, yoksa getirdikleri mallara rağbet mi yoktu, bilmiyoruz. Fakat kesin olarak söyleyebiliriz ki, mezkûr iki şahısla birlikte başka Osmanlı tüccarına da mallarını satana kadar Viyana'da kalmaları için izin verilmişti. Habsburg idaresi bunun yanı sıra, alacaklarına mahsuben Yusuf Ağa'ya bir miktar para verilmesini, Yusuf Ağa'nın diğer borçluları olan Yekdes (?) ve Ali'nin Belgrad muhafızına teslim edilmek üzere yola çıkarıldığını Nehem'e bildirmişti. Ahmed'in

²⁷¹OeStA, KA, HKR Protokollen 413 (Reg. 1701), 397v. 13 August nr.96.

²⁷²OeStA, KA, HKR Protokollen 411 (Exp. 1701), 537v. August nr.42; 543r. August nr.83.

²⁷³OeStA, KA, HKR Protokollen 412 (Exp. 1701), 783v. Dezember nr.76.

ise Viyana'ya yol izni olmadan gelerek ticaret yaptığı anlaşılmıştı. Bu durumda borcuna karşılık Nehem'in bir yükümlülüğü yoktu; fakat diğerleriyle birlikte elindeki malları satarak geri dönmesi için Ahmed'e de iki hafta süre verildiğini Yusuf Ağa'ya bildirebilirdi.²⁷⁴

Habsburg başkentine gönderilen elçiler, Osmanlı askerlerinin Viyana'da ticaret yapabilmeleri için bir kalkan sağlıyordu. Örneğin Bektaş Beşe, Habsburg süvarisine satacağı atlar için yeniden Belgrad'a gitmesi gerektiğinde bu sayede yol izni almıştı.²⁷⁵ Bir başkası da, belgede yazdığına göre kapıkulu yeniçerilerindendir, Habsburg mülkünde ticaret yapmak için kendisine yol izni verilmesini, ayrıca yasal %3 gümrük vergisinden başka para talep edilmemesi için yol iznine bir ifade eklenmesini istemişti.²⁷⁶ Genellikle beşe sıfatını kullandıkları için Osmanlı neferi olduğunu düşündüğümüz birçok kişi Habsburg makamlarına yol izni almak için müracaat etmişti. Sınır şehirlerinde değil, imparatorluğun iç bölgelerinde ticaret yapabilmek için Osmanlıların yol iznine ihtiyacı vardı.²⁷⁷

Budin, Bratislava ve Raab / Yanık gibi şehirlerde ticaretle uğraşan yeniçeriler adlî vakalara da karışmıştı. Budin'de bulunduğu sırada ölen İsmail Beşe'nin terekesi belediye tarafından kayıt altına alınmıştı.²⁷⁸ Bratislava'da alışverişini tamamlayan Osmanlı tüccarları ise memleketlerine dönerken soyguna uğramıştı.²⁷⁹ Bunların zararının tazmin edilmesi gerektiğini Viyana'ya bildiren Petervaradin komutanı, ayrıca tercüman Mustafa Zaim (Sınır tercümanı mıdır, yoksa zeamet sahibi bir Osmanlı mıdır?) ve arkadaşlarının, hiç olmazsa kendilerine 740 gurus borçlu olan Ermeni tüccardan alacaklarının tahsil edilmesini istemişti.²⁸⁰ Bir başkası, Belgrad yerli yeniçerilerinden Ali Beşe ise üzerinde silah bulundurduğu gerekçesiyle Raab'da tutuklanmıştı.²⁸¹

²⁷⁴ OeStA, KA, HKR Protokollen 413 (Reg. 1701), 498v. 18 October nr.151; 507r. 29 October nr.188.

²⁷⁵ OeStA, KA, HKR Protokollen 424 (Exp. 1704), 771v. Juni nr. yok.

²⁷⁶ OeStA, KA, HKR Protokollen 424 (Exp. 1704), 902v. August nr.yok.

²⁷⁷ At tüccarı İbrahim Beşe ve başka beşe unvanlı Osmanlı tüccarlarının yol izni müracaatları için bkz. OeStA, KA, HKR Protokollen 464 (Exp. 1710), 670v. August nr.146.

²⁷⁸ OeStA, KA, HKR Protokollen 495 (Reg. 1715), 19r. 4 Januar nr.46.

²⁷⁹ OeStA, KA, HKR Protokollen 480 (Exp. 1713), 327v. April nr.438.

²⁸⁰ OeStA, KA, HKR Protokollen 486 (Exp. 1714), 66r. Januar nr.233.

²⁸¹ OeStA, KA, HKR Protokollen 481 (Exp. 1713), 522r. Juli nr.120; 544r. Juli nr.264; 608v. August nr.179.

Yeniçeri tacirlerin üzerinde silahlarıyla yakalanması bir meseleyken, silah ticareti yapanlar her iki imparatorluğun serhad ricalinin sınır diplomasisi yürütmesine neden olacak kadar büyük sorunlar çıkarıyordu. Segedin'de Habsburg gümrük yetkilileri tarafından eşyası içinde 42 adet tüfek (*Karabiner: Süvari filintası*) bulunan Osmanlı tüccarına ne yapılması gerektiği yerel yetkililer ve Viyana arasında çeşitli yazışmalara konu olmuş, sonunda el konulan tüfekler Osmanlı tüccarına iade edilmişti.²⁸² Bir yıl sonra yine Segedin'de yeniçeri tüccarların ellerindeki tüfek ve pistollere el konulacak, bu defa paraları iade edilecekti.²⁸³ Aynı günlerde eşyası arasında çok miktarda silah bulunan Süleyman isimli bir yeniçeri ise, Temeşvar paşasının araya girmesiyle, silahlarını Segedin'de satmak şartıyla serbest bırakılmıştı.²⁸⁴ Bu gibi vakaların artması üzerine Viyana'da hem Saray Harp Şurası, hem de Hofkammer silah ticaretinin kesinlikle yasaklanmasını ve Osmanlı tüccarlarının mallarının dikkatle aranmasını emretmişti.²⁸⁵ Fakat kısa süre önce son bulan Rákóczi İsyanı sebebiyle Habsburg pazarlarında silah satışını engellemek mümkün olmuyordu. Mehmed Beşe, yakalandığında verdiği ifadeye göre Graz'daki pazarda Ösekli bir tüccardan 200 adet pistol satın almıştı.²⁸⁶ Petervaradin komutanı Löffelholz, Belgrad'da çok sayıda Habsburg silahının alınıp satıldığını Viyana'ya haber vermişti.²⁸⁷

Habsburg siyasetine yön veren Viyana'daki rical yalnızca silah ticaretinin önüne geçmeye çalışmıyordu. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nda üretilen tuzun Habsburg pazarlarına girişinin engellenmesi Viyana'nın askerî ve iktisadî çıkarları için son derece önemliydi. Habsburg maliyesinin bürokratları, Türk tuzunun Hırvatistan, Slavonya ve Avusturya'ya kadar yayılmasının merkezî hazinenin aleyhine olduğunu, bunun mutlaka önüne geçilmesini istiyordu.²⁸⁸ Esasında sınır kalelerindeki komutanların şahsi kullanımı için Osmanlılardan tuz almalarına izin veriliyordu. Fakat Habsburg pazarlarında satılan tuzdan daha

²⁸² OeStA, KA, HKR Protokollen 480 (Exp. 1713), 34v. Januar nr.49; 149v. Februar nr.345.

²⁸³ OeStA, KA, HKR Protokollen 486 (Exp. 1714), 557r. Juni nr.298.

²⁸⁴ OeStA, KA, HKR Protokollen 489 (Reg. 1714), 685r. 4 Juli nr.68.

²⁸⁵ OeStA, KA, HKR Protokollen 490 (Reg. 1714), 1304v. 12 Dezember nr.193.

²⁸⁶ OeStA, KA, HKR Protokollen 494 (Exp. 1715), 839r. August nr.303.

²⁸⁷ OeStA, KA, HKR Protokollen 486 (Exp. 1714), 565v. Juni nr.356.

²⁸⁸ OeStA, KA, HKR Protokollen 438 (Exp. 1706), 1028v. Juli nr.355.

ucuz ve kaliteli olan Türk tuzu, maliye bürokratlarının şüphesine kulak verilecek olursa, Sava Nehri kenarındaki komutanlarının ihmali ya da işbirliği sayesinde kaçak yollardan piyasaya dağıtılıyordu.²⁸⁹ Uzun süren ikazlar ve nihayet yapılan teftiş sonrasında yasa dışı tuz ticaretinin Yasenofça, Dubiçe ve Kostaniçe üzerinden gerçekleştiği anlaşılmıştı.²⁹⁰

Habsburg kale komutanlarının Türk tuzunu Hırvatistan'a ve daha iç bölgelere sokmasına yardımcı olanlar, en azından tuzu bunlara satanlar kimlerdi tam olarak bilemiyoruz. Osmanlı İmparatorluğu'nda tuzun üretimi, dağıtımı ve ticareti sıkı kurallara bağlıydı ve tuzdan elde edilen gelirler merkezî hazinenin önemli bir kalemini oluşturuyordu.²⁹¹ Ancak bu denetime rağmen tuz ticareti son derece kârlıydı; örneğin 17. yüzyılda serhad kalelerinde bulunan neferat, ulufelerini karşılık göstererek aldığı borcu tuz ticaretine atılırken sermaye yapıyordu.²⁹² 18. yüzyılın başında, özellikle İzvornik'deki tuzlalarda üretilen tuzun Osmanlı neferinin de bir parçası olduğu ticaret ağıyla batıya taşınmış olabileceğini pekâlâ düşünebiliriz. Fakat Habsburg kayıtları, belki de büyük bir kısmı kaçakçılık yoluyla girdiği için tuz ticaretini kimlerin yaptığı hakkında malumat vermez. Bu konudaki tek kayıt Belgradlı İbrahim Efendi isimli birisine aittir. Yaklaşık 2 ton tuzu satmak için yol izni isteyen ve alan Belgradlı İbrahim Efendi, unvanı düşünüldüğünde askerden ziyade bir Osmanlı bürokrati olmalıdır.²⁹³

Yeniçeri tüccarların bu kadar fazla değeri olan bir malın ticaretini yapıp yapmadıklarını şimdilik bilmiyoruz. El konulan ya da başka yazışmalara konu olan malların kıymeti yazmadığı gibi, çoğu zaman miktarı da belirtilmezdi. Habsburg gümrük memurlarıyla ödemesi gereken yol vergisi sebebiyle kavga ettiğinden mallarına el konulan yeniçeri Hacı Ali'nin 300 okka kahvesi, bu anlamda elimizdeki az sayıdaki ölçülerden birisidir. İmparatorluğun her bölgesinde kahvenin fiyatının aynı olmayacağını, bir malın fiyatının aynı zamanda ithal edildiği bölgeye olan uzaklığıyla orantılı olarak artacağını hatırd tutarak şu hesabı yapabiliriz: 1704-07 senelerinde Balıkesir'de kahvenin 6

²⁸⁹ OeStA, KA, Alte Feldakten Kr.235: Akten des Karlstädter Generalats 1706, 1706/7/ad10.

²⁹⁰ OeStA, KA, HKR Protokollen 475 (Exp. 1712), 746r. November nr.292.

²⁹¹ Lütfü Güçer, "XV-XVII. Asırda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tuz İhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizami", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23/1-2, 1963, ss.118-133.

²⁹² Stein, *Osmanlı Kaleleri*, ss.126-127.

²⁹³ OeStA, KA, HKR Protokollen 486 (Exp. 1714), 559v. Juni nr.319.

dirhemi 1 para olmak üzere narh konmuştu.²⁹⁴ 400 dirhem bir okka; 1 guruş 40 para olmak üzere hesaplandığında Hacı Ali'nin satmak için yanında bulundurduğu kahvenin değeri en az 500 guruştur. Günlük ancak birkaç akçelik yevmiyesi olan bir yeniçeri için 500 guruş önemli bir meblağdır. Ancak başka belgelerdeki sayılara itibar edilecek olursa Hacı Ali'nin ticaretinin aslında orta ölçekli olduğu anlaşılır.

1707 ilkbaharında Rákóczi taraftarlarının elinde bulunan Kecskemét'e ticaret yapmak üzere giden kalabalık bir grup Osmanlı tüccarı, Rákóczi'nin belirlediği narha göre mallarını satmak istememiş ve şehirdeki ikametlerini mecburen bir süre uzatmak zorunda kalmışlardır. Bu sırada kaleyi aniden kuşatan Sırp milislerden sultanın tebaası oldukları gerekçesiyle endişe etmelerine gerek olmadığı cevabını alan Osmanlı tüccarları, ne var ki bütün çatışmalar sona erdiğinde –saklanmayı başaran bir ikisi haricinde- tamamen katledilmiştir.²⁹⁵ Bu katliam ve başka bazı anlaşmazlıklar daha sonra iki taraf arasında müzakere konusu olmuş ve nihayet Habsburg tarafı katledilen Osmanlı tüccarlarının zararını tazmin etmeyi kabul etmişti. Müzakerelerde Osmanlı heyetinde yer alan Temeşvarlı Osman Ağa, Viyana'nın 70 kese yani 35 bin guruş ödemeyi kabul ettiğini yazar.²⁹⁶

Tazminat talebi için tek tek katledilen Osmanlı tüccarını ve bunların mallarının toplam değerini (Malların listesi henüz tamamlanmamıştır.) liste halinde Petervaradin'e gönderen Belgrad Muhafızı Elçi İbrahim Paşa'nın kâğıdından daha fazla şey öğrenmek mümkündür. Listede kayıpları ayrı ayrı belirtilmiş kimselerin 20 ila 50 bin taler ya da guruşluk²⁹⁷ mal sahibi oldukları iddia ediliyordu. Listedeki isimlerin hangilerinin Osmanlı askeriyesiyle bağı olduğunu tam olarak anlamak mümkün değildir; bazı isimlerin önünde ya da arkasında unvan yoktur. Bunlar ya yazılmamıştı ya da tercüme edilmemişti. İbrahim Paşa, listeyi hazırlatırken en azından yeniçerilerin unvanlarına dikkat etmiş olmalıdır,

²⁹⁴Kütükoğlu, "1116-1119/1704-1707 Tarihleri Arasında Balıkesire Ait Narh Düzenlemeleri", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 23, 2003, s.20.

²⁹⁵Pešalj, *Early Eighteenth Century*, ss.33-34.

²⁹⁶*Kendi Kalemile*, s.225.

²⁹⁷Listedeki Osmanlı tüccarının kaybı *thaler*, *para* ve *asper* olarak yazılmıştır. *Para*, Habsburg para sisteminde kullanılmayan bir birimdir. Böyle bir birimin tercüme edilmeden bırakılması, İbrahim Paşa'nın gönderdiği listede kur hesabı yapılmamış olabileceğini düşündürür.

nitekim isimlerden birkaçının askerlikle bağı açıktır. Buna göre Belgrad'da İsmail Odabaşı 842; bir başka odabaşı 3 bin 72; Temeşvar'dan Mustafa Beşe 2 bin 380; Ahmed Beşe 585; diğer Ahmed Beşe 53; Kara Mehmed Beşe 2 bin 187 gurusluk mal sahibiydi. Sırp milisler tarafından yağmalanan mallarına 20 bin gurusun üzerinde kıymet biçilen Ahmed'in mesleğini bilmek ise mümkün değil.²⁹⁸ Keza 1710'da Dergâh-ı âli yamaklarından Mehmed ve Yusuf, ortakları olan gayrimüslim Osmanlı tüccarlarının Tise Nehri'nde baskına uğrayıp hayatlarını kaybettikleri ve mallarının da gasp edildiğini, zararlarının 23 bin gurusun daha fazla olduğunu Bâbîâli'ye bildirmişti. Bâbîâli, meseleyi Belgrad paşasına havale etmişti.²⁹⁹ Bu hüküm, Osmanlı askerinin sadece kendi adıyla değil, aynı zamanda ortaklıklar kurarak da uluslararası ticarette bir yer bulmak için uğraştığını gösterir.

Osmanlı askeri içerisinde sadece askerî ve siyasî olarak değil, ekonomik olarak da en güçlü zümre olduğu anlaşılan yeniçerilerin, askerlik haricindeki akçeli işleri sınır ötesi ticaretle sınırlı değildi. Bunlar aynı zamanda kredi ticareti de yapıyorlardı. Yeniçeri ortasında biriken paraların zaman içinde devlet adamlarına borç vererek değerlendirildiği, ihtiyacı olanların, hatta gayrimüslim din adamlarının dahi orta sandıklarından borç aldığı bilinmektedir.³⁰⁰ Örneğin 16. asrın sonunda Diyarbekir beylerbeyi olan Kuyucu Murad Paşa, savaş sebebiyle harçlığı gelmeyince yeniçeri ocağından borç alarak geçinmişti.³⁰¹ Zaman içinde bu borç alışverişi ocaklı neferler arasında yaygınlaşmıştı; öyle ki 17. asrın ortalarındaki tereke kayıtlarına bakıldığında arkasında milyonlarca nakit akçe bırakan yeniçerilerin olduğu görülür.³⁰² Serhaddeki cemaat ve bölüklerinin sandıkları vardıysa da buna dair bir belge bulunmuyor. Serhad neferlerinin alacaklı olduğu bazı vakalara rastlanır,³⁰³ ancak belgelerde daha çok borçlu taraf olarak görünürler.

²⁹⁸OeStA, KA, HKR Akten Kr.102 (1708 Exp. August-Reg. October), 1708 September 320, fol.2.

²⁹⁹BOA, A.DVNS.MHM.d. 120, 117/456 (Evâhir-i Muharrem 1126 / Şubat 1714).

³⁰⁰Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s.471.

³⁰¹Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ*, cilt II, s.374.

³⁰²Yılmaz, *Roles of Janissaries*, s.224-227. Ayrıca bkz. Adıyeke, *Girit'te Askeri ve Toplumsal*, s.1613.

³⁰³Örneğin bkz. OeStA, KA, HKR Protokollen 486 (Exp. 1714), 119r. Februar nr.21; 432v. Mai nr.275; 449v. Mai nr.396.

Örneğin 1699'da Edirneli Yahudi tacir İsak'tan 27 bin 358 guruş borç alan Temeşvar farisan ağası Kılıç Ali ile yerli yeniçeri ağası Mehmed, İsak'ın ölümü üzerine bu borcun ödenmesini uzun süre geciktirmiş, İsak'ın varisleri ise bu iki Osmanlı neferinden Bâbîâli nezdinde davacı olmuştu.³⁰⁴ Temeşvarlı ağaların bu parayı niçin borç aldıkları belli değildir. Fakat yerel mahkemede çözülemeyerek İstanbul'da Divân-ı hümâyûn'a kadar uzanan bir başka alacak davasından anlaşıldığı kadarıyla, Temeşvar azeban ağası Mahmud cemaati adına şehrin zenginlerinden olduğu anlaşılan Çınarlı Mustafa'dan 2 bin 150 guruş borç almıştı.³⁰⁵ Aynı şekilde Belgrad yeniçerilerinin mevacibi tam olarak ödenmediğinde, eksik kalan 30 bin 800 guruşu çorbacı, çavuş ve kâtib gibi cemaat ve bölüklerin zabitleri, hep birlikte kefaletle borç alarak neferata dağıtmıştı.³⁰⁶

Sadece ağalar değil, sıradan neferler de büyük miktarda borç alabilirdi. Belgrad yerli yeniçerilerinden Hamamcı Osman, Hüseyin ve Çukadar Yusuf isimli üç kişi, Kara Hasan isimli birisinden 7 bin guruş borç almış, ancak bunun sadece 4 bin guruşunu ödemiş, kalanını ise faiz haramdır diyerek vermemişlerdi. Taraflar arasındaki uzlaşmazlık kadı huzurunda yeniçeriler lehine çözülecekti, zira Kara Hasan borç senedine açıkça 3 bin gurun anaparanın faizi olduğunu yazmıştı.³⁰⁷

Mezkûr yeniçerilerin parayı ne için kullandıklarını ancak tahmin edebiliriz. Toplumda ekonomik olarak da iyi bir yere gelebilmek için yeniçerilik sermayelerini kullanarak kolaylıkla borçlanan bu kimseler muhtemelen ticarete yatırım yapıyordu. Belgrad Kalesi gibi beslenmeye muhtaç bir asker nüfusunu barındıran şehirde gıdaya yatırım yapmak kârlı olabilirdi. Nitekim Belgrad yeniçerilerine dağıtılan ekmek için Defterdar Ahmed Efendi tarafından mubayaa edilen arpa ve buğday, içlerinde Belgrad'da sakin Hüseyin Beşe, Karamanî Mehmed Beşe ve Ahmed Beşe'nin de olduğu tüccarlardan satın alınmıştı.³⁰⁸

³⁰⁴ BOA, A.DVNS.MHM.ZYL.d. 12, 6/9 (Evâsıt-ı Cemaziye'l-evvel 1117 / Eylül 1705).

³⁰⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d. 121, 221/1308 (Evâhir-i Zî'l-hicce 1125 / Ocak 1714).

³⁰⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d. 119, (Evâil-i Receb 1124 / Ağustos 1712).

³⁰⁷ BOA, İE.ADL. 11/752.

³⁰⁸ BOA, İE.ADL. 8/491.

Belgrad'ın kasaplar kethüdası da, yani şehirdeki kasapların en önde gelen temsilcisi de, Ebubekir Beşe isimli bir yeniçeriydi.³⁰⁹

Yeniçeriler ticaretle uğraşarak bir servet biriktirebilirdi. Belgrad yerli yeniçerilerinin 12. bölümünde Aşçı Mustafa isimli birisi, varis bırakmadan öldüğünde terekesi beytülmale kalmak üzere kayıt altına alınmıştı. Aşçı Mustafa arkasında 2 bin 500 gurus ederinde Mısır parası, 4 bin 500 gurus değerinde altın, bin 500 gurusluk emtia bırakmıştı. Mustafa'ya ait olduğu anlaşılan, içinde dükkân ve hamamların bulunduğu 4 parça mülke ise değer biçilmemişti.³¹⁰ Aşçı Mustafa'nın serveti, 18. yüzyılın başında yerli yeniçerilerin 10 akçe günlük ile istihdam edildikleri düşünülüğünde bir anlam kazanır; ancak Mustafa'nın terekesine bakarak sosyal konumunu söylemek, mezkûr yeniçerinin zengin mi, orta halli mi öldüğünü tahmin etmek güçtür.³¹¹ Fakat yeniçerilik ya da sultanın ordusunda bir başka unvanla asker olmak zenginlik garantisi de değildi; örneğin 17. yüzyılda Antep yeniçerilerinin bazısı arkasında borç bırakarak ölmüştü.³¹²

Keza askerlik haricinde akçeli bir işle meşgul olan her neferin de ticaretle uğraştığını ya da esnaf içinde güçlü bir pozisyona ulaşabildiğini düşünemeyiz. Osmanlı neferleri çiftçilik de yapıyordu. Bâbiâli her ne kadar “*çiftçi ve Kıbtî* [değil] ‘*askerî oğlu* ‘*askerî*”³¹³ kimseler arasından nefer yazılmasını istese de, bazen bu mümkün olmayabiliyordu. Nitekim daha önce çiftliklerinde oldukları için yoklamada namevcut yazılan Bender Kalesi neferlerinin durumuna işaret edilmişti. Fakat daha erken tarihlerde, örneğin fethinden sonra Uyvar'da, Osmanlı idaresinin kale neferlerinin bağ ve bahçecilik yapmasına izin verdiğini biliyoruz.³¹⁴ Keza Bosna'da da, Kamengrad kazasında timar, zeamet ya da vakıf kaydı bulunmayan bir parça arazi, ekip biçimleri ve Bosna hazinesine vergilerini vermek şartıyla devlet eliyle Östervişçe neferlerinin tasarrufuna

³⁰⁹BOA, AE.SAMD.III 78/7832.

³¹⁰BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 103/571 (Evâhir-i Şaban 1115 / Ocak 1704).

³¹¹Tekeresi üzerinden ölen kişinin hangi sosyal sınıfa dâhil edilmesi gerektiği hakkında bilhassa Edirne örneğinden hareketle bkz. Gülser Oğuz, *Bir Osmanlı Kentinde Taşınır ve Taşınmaz Mal Varlığına Dayalı Servet Analizi: Edirne Örneği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, 2013, s.83 vd.

³¹²Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntab*, s.122.

³¹³BOA, D.BKL. 64/44.

³¹⁴Şimşirgil, *Slovakya'da Osmanlılar*, s.212.

bırakılmıştı.³¹⁵ Çiftçilerden başka, zanaat erbabına da Osmanlı neferleri arasında rastlanırdı. 1699 sonrasında Temeşvar'daki Osmanlı garnizonlarını desteklemek için Vidin'den nakledilen müstahfız neferatı arasında berber, terzi, derici ve kasap gibi çeşitli meslek gruplarından zanaatkârlar da vardı. Askerlik haricindeki bir işte dikiş tutturamamış olanların da mevcut olabileceğini farz edersek, Bâbîâlî'nin tayin ettiği ulufeye muhtaç olarak yaşayan birçok nefer bulunuyordu. Bir başka açıdan, ulufe sebebiyle garnizonlarda yaşanan sorunlara dikkat edilirse, Osmanlı neferinin önemli bir kısmının buradan gelecek birkaç akçeye hayat memmat derecesinde bağımlı oldukları ortaya çıkar. Nitekim Bosna'da bazı kale ve palankalar neferatı, mevaciplerinin erken ödenmesi için gönderdikleri arzlara "*gayr-i kâr ü kesbleri*" olmadığını açıkça yazarak merhamet istemişti.³¹⁶

Bâbîâlî, neferatın mevacibinin zamanında ve eksiksiz ödenmesi için eyalet valileri, muhafız paşalar ve defterdarlara hitaben hüküm gönderiyordu.³¹⁷ Ancak Osmanlı sultanının ve onun İstanbul'daki bürokratlarının hükmü taşrada her zaman için karşılık bulmayabilirdi. Sık rastlanan sorunlardan birisi, ocaklık olarak tayin edilen mukataanın gelirlerinin tahsil edilmesinde yaşanan usûlsüzlüklerdir. Serhad neferatının ulufesini saliyane yani merkezden gönderilen havale ile almayı arzu etmediklerine, iltizama verilmiş mukataadan ocaklık tayin edilmesindense biraz indirim karşılığında ocaklıklarına kendilerinin tasarruf etmek istediklerine daha önce değinmiştik. Zira saliyane ile gönderilen mevacibin havaleciler tarafından fazla masraf gösterilerek yapılan kesintilerden sonra ancak küçük bir kısmı neferatın eline geçiyordu.³¹⁸ Bir mültezimin idaresinde olan mukataadan ocaklık tayin edildiğinde ise, mültezimler çoğu zaman kendi kârlarını düşünerek iş yapıyorlardı. Örneğin; Bosna'da Tuzla Palankası'nın neferatına İzvornik tuz mukataasından ocaklık tayin edilmişti. Adı geçen mukataaya tasarruf eden Fazlıbölükbaşı Ömer, neferatın mevacibi için ödemesi gereken meblağı ocaklık beratında kararlaştırıldığı şekilde bir guruşu

³¹⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d. 116, 110/453 (Evâhir-i Safer 1121 / Mayıs 1706).

³¹⁶ BOA, D.BKL. 71/22; 71/26; 71/32.

³¹⁷ Örneğin Temeşvar yerli kullarına mevaciplerinin zamanında ve eksiksiz ödenmesi hakkında bkz. BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 534/1829 (10 Şevval 1112 / 20 Mart 1701); D.BKL. 32/52.

³¹⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d. 111, 634/2251 (Evâhir-i Safer 1113 / Temmuz-Ağustos 1701).

190 akçe üzerinden değil, fakat 240 akçe üzerinden hesaplayarak ödemek istediğinde sorun çıkmıştı.³¹⁹

Yayçe Kalesi neferatının mevacibi ise Bosna Eyaleti'nin cizye gelirlerinden ödeniyordu. Ne var ki Bosna cizyedarı paraya düşkünlüğü sebebiyle, kaime resmi adı altında aslı olmayan bir vergi talep ederek neferata mevaciblerini eksik ödüyordu. Bâbîâli, bu durumu haber aldığı anda Yayçe neferatının ocaklığını değiştirecekti.³²⁰ Tek tek vakalar üzerinden başka örnekler de verilerek Bâbîâli'nin neferatın hakkı olan mevaciplerinden türlü isimler altında kesinti yapılmasının önüne geçemediği anlatılabilir. Mayıs 1714'te Bosna valisine, kadılarına ve zabitlerine hitaben gönderilen genel bir hüküm, yolsuzlukların Bâbîâli'ye rağmen süre gittiğini gösterir. Buna göre Bosna neferatının mevacibinden kapu harcı, mübâşiriye ve konak akçesi adı altında hukuksuz para alınıyor, havaleciler de türlü bahanelerle neferatın eline geçmesi icap eden ulufeyi eksiltiyordu. Bu yolsuzluklar “*dîn ü devlete hıyânet ve ihânet*” olduğundan yasak edilmişti; devam etmesi halinde sorumluların “*serhaddin zâif* [düşmesine] ve *nizâmlarının ihtilâl ve inhilâline* [... ve] *nizâm-ı âlem ve umûr-u serhaddin muhtell olmalarına bâ'is oldukları için*” azledilmekle kalmayıp şiddetle cezalandırılacakları da hükümde ayrıca belirtiliyordu.³²¹

Yine mezkûr hükümden öğrendiğimiz kadarıyla, ocaklık olarak tayin edilen mukataaları işleten mültezimler ya da eyalet defterdarı, neferata nakit para yerine çuka ve aba gibi kumaş ya da tütün (*duhân*) veriyordu. Erken modern dönemde yaygın olarak görülen ulufe yolsuzluklarından birisi nakit yerine çeşitli eşyalarla ödeme yapılmasıydı. Defalarca yasaklanmasına rağmen, Habsburg askerine bazı yerlerde ulufelerinin yarısı nakden, diğer yarısı ise kumaş ile ödeniyordu.³²² Kumaş yahut örneğin Uskoklara verildiği gibi kimi zaman tahıl olsun fark etmez, askerler eline geçen bu malı paraya çevirmek için zabitleriyle işbirliği yapan tüccarlara müracaat etmek zorundaydı; bu ticaretten kârlı çıkmadıkları ise kesindir.³²³ Bosna yerli kulu neferatının elindeki kumaşı nasıl

³¹⁹ BOA, AE.SAMD.III 61/6119.

³²⁰ BOA, D.BKL. 49/90.

³²¹ BOA, A.DVNS.MHM.d. 120, 189/757.

³²² Hochedlinger, *Onus Militare*, s.98.

³²³ Bracewell, *Adriyatik'te Korsanlık*, ss.123-124.

nakde çevirdiğini bilmesek de, bir başka vaka sayesinde fikir yürütme şansımız vardır.

H.1121 / m.1709'da üç senedir Belgrad ve Temeşvar kalelerinde bulunan Dergâh-ı âli topçuları ulufelerinin ödenmediği gerekçesiyle Bâbîâlî'ye şikâyetle bulundular. Son üç senedir (h.1118-1119-1120) mevacipleri için Samakov, Yanya, Sofya, Üsküp ve Rumeli Eyaleti'nin başka yerlerinden havale emri verilmiş ve ulufeleri başçavuşları olan İbrahim eliyle tahsil edilmişti. Ancak İbrahim, h.1118 ve h.1119 senelerinde neferata ulufesini nakden değil, aynı olarak, yani kumaşla ödemişti. Mağdur olduklarını öne süren topçu neferatına göre, İbrahim ortağı olan bir Yahudi'den aldığı bir zirâsı 1,5 guruşluk çukayı 5 guruş olarak hesap etmişti. Bundan başka nefer başına da ancak iki zirâ (yaklaşık 136 cm.) çuka dağıtmıştı. H.1120 mevacibi için ise çuka dahi gelmeyip İbrahim ortadan kaybolunca topçu neferatı hakkını Bâbîâlî nezdinde aramaya karar vermişti. Şikâyetçilerin hesabına göre her iki kaledeki topçu neferatına ödenmesi gereken mevacipten İbrahim'in zimmetinde kalan para 38 bin guruştan daha fazlaydı.³²⁴

Ulufe yolsuzluğu meselelerinde sadece yerli kulu neferatın mağdur olmadığını, pekâlâ Dergâh-ı âli neferlerinin de kaybedenler arasında olabileceğini göstermesi bakımından değerli olan bu vaka, aynı zamanda bir başka açıdan da oldukça ilginçtir. Topçu neferatı en az iki sene boyunca mevaciplerine karşılık olarak kumaş almıştı. Belgrad ve Temeşvar kalelerinde nöbetçi olarak bulunan topçuların büyük bir askerî disiplinle kendilerine verilen tayinatı yiyip içip kışlalarında beklediğini düşünsek bile, ailelerinin geçimini nasıl sağladıkları sorusuna da cevap vermek gerekir. Şu halde, topçu neferatı eline geçen kumaşı satmak zorundaydı ve her birine ancak bir parça kumaş verildiğine göre, ortak hareket etmeleri gerekiyordu. Muhtemelen zabıtları olan İbrahim'den aldıkları kumaşı topluca satmış ve ellerine geçen parayla bir süre idare etmişlerdi. İbrahim üçüncü sene kumaş bile getirmeyince, aralarında var olduğu anlaşılan uzlaşmayı da bozulmuş kabul ederek şikâyetçi olmuşlardı.

³²⁴BOA, A.DVNS.MHM.d. 116, 116/478; 117/480 (Evâil-i Rebîû'l-evvel 1121 / Mayıs 1709); İE.AS. 76/6846.

Esasen ağa ve diğer zabitlerin neferatın mevacibi ile ortadan kaybolması neredeyse alışageldik olaylardandı.³²⁵ Bir başka sorun ise ağaların noksan ya da zayıf akçe üzerinden mevacip vererek neferatı mağdur etmesiydi. Daha önce yolsuzluğu sebebiyle azledildiğine değindiğimiz Vidoska Kalesi'nin kapudanı Ali'nin bu yolla zimmetine geçirdiği para 1.800.000 akçe, yani 15 bin guruştur.³²⁶ Bosna'nın Kilis Sancağı'ndaki Cısr-i Kebir Kalesi'nin kapudanı olan Kulenoğlu Salih ise, askerlerine mevacibini bir sene verip bir sene vermemeyi adet edinmişti; sadece neferata değil kapudanlığına tabi cemaatlerin zabitlerine de ulufelerinin ancak bir kısmını veriyordu.³²⁷ Keza Belgrad yerli kullarının “*zâbitleri ve söz sâhipleri*”, h.1124 ve h.1125 (m.1712-13) senelerinde askerin bir kıst mevacibini vermemiş, h.1126 / m.1714'te ise bir kıstlarını 85 yerine 57 gün olarak hesap etmişlerdi.³²⁸

Bâbîâli yukarıda sayılan vakaların hepsinde soruşturma yapılması ve neferatın hakkının teslimi için emir vermişti. Fakat Osmanlı başkenti, imparatorluğun taşrasında istihdam ettiği sultanın neferlerine düzgün ödeme yapılması için kaç ferman çıkarırsa çıkarsın, taşra bürokrasisine söz geçiremiyordu. Bilhassa serhadlerin nizamından sorumlu olan muhafız paşalar ile eyalet idaresinde söz sahibi bulunan defterdarın adının geçtiği yolsuzluklar dikkat çeker. H.1118 / m.1706'da Temeşvar Kalesi gönüllüleri ağası İbrahim ve Dizdar Hasan ile birlikte hareket ederek *mesârif akçesi* adı altında yerli kulu neferatın mevaciplerinden 2,5 aylık ulufelerini zimmetine geçiren Defterdar Ömer Efendi, neferattan mevaciplerinin tamamen ödendiğine dair zorla temessük almıştı. Ömer Efendi'nin Temeşvar'ın o tarihteki muhafızı Ali Paşa'ya güvenerek böyle hukuksuz işlere bulaştığı düşünülüyordu. Bâbîâli, Temeşvar kadısından meselenin soruşturulmasını, neferatın ulufesine el koyanların tespit edilmesini ve gereğinin yapıldıktan sonra başkente bildirilmesini istemişti.³²⁹

Temeşvar kadısının yaptığı tahkikatın sonuçlarını, mezkûr Ali Paşa'nın suçunun sabit olup olmadığını şimdilik bilmiyoruz. Fakat iki sene sonra Ali Paşa'nın ismi,

³²⁵ Örneğin neferatının mevacibi olan bin 500 guruşla firar eden Özü Kalesi azaban ağası hakkında bkz. BOA, AE.SMST.II 2/197.

³²⁶ BOA, AE.SAMD.III 151/14855.

³²⁷ BOA, D.BKL. 73/54; 73/62; 73/66.

³²⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d. 122, 158/469 (Evâsıt-ı Ramazan 1126 / Eylül 1714).

³²⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d. 115, 16/44 (Evâhir-i Muharrem 1118 / Mayıs 1706).

bu defa muhafız tayin edildiği Belgrad Kalesi'nin yerli yeniçerilerinin mevaciplerini zimmetine geçirdiği iddiasıyla gündeme gelecekti. Belgrad Kalesi yerli yeniçerilerinin mahzarını İstanbul'a götüren Odabaşı Muhammed'in ifadesine göre, Ali Paşa muhafız tayin edildiğinde ilk olarak daha önce "*hıyânetleri sebebiyle*" azledilmiş Yahya ve Mustafa'yı tekrar yeniçeri ağası ve kethüdası tayin ettirmişti. Neferatın ocaklığını işleten mültezimlerden önceki iki senenin (h.1118 / m.1706 ve h.1119 / m.1707) mevacibini alan, fakat askere dağıtmayan Ali Paşa, h.1120 senesi de dâhil olmak üzere 3 senelik mevacibin teslimi için, neferata alacaklarının olmadığına dair bir temessük vermelerini şart koşmuştu. "*Vâli-yi vilâyet olduğundan kelâmına muhâlefet idemeyüb [...] neferât tarafından cebren memhûr temessük ve hüccet*" alınmıştı. Fakat Ali Paşa, temessük aldıktan sonra geçmiş iki senenin mevacibinden bir akçe bile vermediği gibi, h.1120 / m.1708 mevacibinden de ancak nefer başına 8 guruş vermiş, kalanı için masraf göstermişti. Odabaşı Muhammed'in ifadesine göre Ali Paşa'nın zimmetine geçirdiği para 80 bin guruş civarındaydı. Belgrad yerli yeniçerilerinin temsilcisi, meselenin aslının hâlihazırda İstanbul'da bulunan sabık defterdar da dâhil olmak üzere bilenlerden soruşturulmasını istemişti. Bâbîâlî'nin, dolayısıyla da Osmanlı padişahının adaletine sığınmış Belgrad yerli kulları adına Muhammed son olarak şöyle diyordu: "*Neferât fukarâsının ahvâli gâyet ile mükedder ve diğer-gündür. [...] Belgrad Kal'ası [...] pâdişâh-ı 'âlem-penâh hazretlerininindir ve vâli-yi vilâyet ve neferât fukârası dahi kullarıdır.*"³³⁰

Neferatın ulufesini alamaması *perişân* ve *perâkende* olacağı anlamına geliyordu.³³¹ Neferatın dağılması yani firar ulufenin ödenmemesi durumunda akla gelen ilk seçeneklerden birisiydi. Esasında firarın birçok sebebi vardı; nasıl asker olduğu (Cebren mi, gönüllü mü?), birliklerin iaşesinin durumu, yetersiz ödeme önde gelen sebepler arasındadır.³³² Osmanlı askeri de, gerek seferdeki

³³⁰BOA, D.BKL. 63/104. Keza aynı tarihlerde Belgrad etrafındaki palankalarda istihdam edilen neferatın mevacibi de ortadan kaybolmuştu. Bkz. BOA, MAD.d. 692, s.24.

³³¹BOA, A.DVNS.MHM.d. 119, 41/262 (Evâhir-i Şaban 1123 / Ekim 1711); C.AS. 447/18641.

³³²Hansen, *Zum Problematik*, s.437; Lynn, *Giant of the Grand Siècle*, ss.409-411. 18. asırda genel olarak firar olgusu için bkz. Michael Sikora, "Das 18. Jahrhundert: Die Zeit der Deserteure", *Armeen und ihre Deserteure. Vernachlässigte Kapitel einer Militärgeschichte der Neuzeit*, (Ed. Ulrich Bröckling ve Michael Sikora), Göttingen, 1998, ss.86-111; firarın nedenleri için özellikle bkz. *aynı makale*, ss.91-92.

ordudan³³³ gerekse kalelerdeki garnizonlardan aynı sebeplerle firar ediyordu; fakat Bâbrâli'nin firar vakaları karşısında kesin bir tavrı söz konusu değildir. 17. asrın ilk yarısında IV. Murad, Budin Valisi Musa Paşa'dan “*kendü hevâsında olanlar[ın ...] sâ'ir ihmâl üzere olanlara sebeb-i nasîhat*” için şeriat ve kanuna göre cezalandırılmasını, dirliklerinin de başkalarına tevcih edilmesini istemişti.³³⁴ Yüzyılın ortasında Banaluka kadısına hitaben yazılan fermana ise, kale muhafazasında durmayarak evinde ya da çiftliğinde kendi işiyle ilgilenenlerin idam edilmesi emrediliyordu.³³⁵ Ancak her zaman için bu kadar sert ceza verilmediğini, üstelik bazı hallerde ceza dahi verilip verilmediğinin belli olmadığını belirtmek gerekir. Osmanlılar, 16. yüzyıldan itibaren kaledeki görevi başından her ne sebeple olursa olsun ayrılanları *kendü hevâsında olmak*, *terk-i kal'a* ya da *terk-i hidmet* gibi terimlerle anıyordu; düşman karşısında kaçanlar yahut kalesinden ayrılarak suça bulaşanlar *firâr* etmiş sayılırdı.³³⁶

Esasen bu ayrım, yani ordudan ayrılanların firari olarak kabul edilmesi, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülür. Öncesinde örneğin Almancada firariler *Ausreißer* yani kopup gidenler olarak anılırken, bir suç olarak firarın icadından sonra bunlar *Deserteur* olarak takibata uğrayacaktı.³³⁷ Hazineyi büyük miktarda zarara uğratan ve ordunun zayıf düşmesine neden olan firarın engellenmesi için, Hasbsburg ordusunda firarilerin kulakları ya da burunları kesiliyordu.³³⁸ Ancak firar için sebep ve imkân olduğu sürece, bu gibi cezalar yetersiz kalmaya mahkûmdu. Osmanlı serhaddindeki Habsburg kalelerinin komutanlarının kaleminden çıkan sayısız rapor, garnizonların sefil bir halde bulunduğunu, acilen iaşe ve erzak yardımı yapılması gerektiğini, ücretlerin bir an evvel ödenmesinin elzem olduğunu haber veriyordu. Kale komutanları bu şartlarda firarı engelleyemeyeceklerini açıkça yazmaktan da çekinmiyordu. Askerin firar istikameti çoğu zaman Osmanlı topraklarıydı. Bunların derhal yakalanıp iade

³³³ Osmanlı ordusundan firarlar hakkında bkz. Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi*, ss.363-375.

³³⁴ *Sultan Dördüncü Murad'ın*, s.99.

³³⁵ Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi*, s.343.

³³⁶ Bkz. Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, ss.413, 420; BOA, A.DVNS.MHM.d. 114, 208/887 (Evâhir-i Safer 1115 / Temmuz 1703).

³³⁷ Peter Burschel, “Die Erfindung der Desertion. Strukturprobleme in deutschen Söldnerheeren des 17. Jahrhunderts”, *Armeen und ihre Deserteure. Vernachlässigte Kapitel einer Miliärgeschichte der Neuzeit*, (Ed. Ulrich Bröckling ve Michael Sikora), Göttingen, 1998, s.72.

³³⁸ *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt I, s.340, 350.

edilmesi istense de,³³⁹ bazıları İslâm'ı kabul ederek bu ihtimalin önüne geçiyordu.³⁴⁰ Habsburg komutanlarının kimi zaman tek çaresi, sınır geçişini zorlaştırmaları için Osmanlı palankalarındaki dizdar ve ağalarla dostluk kurmaktı.³⁴¹ Fakat nasıl önlem alınırsa alınsın, Habsburg askerinin Osmanlı tarafına geçmesi engellenemedi; üstelik daha geç tarihlerde bile, örneğin 1742'de Slavonya'daki Habsburg piyade garnizonundaki askerler uzun süredir ödenmeyen ulufelerini bahane ederek firar ettiklerinde Osmanlı tarafına geçeceklerdi.³⁴²

Osmanlılar küçük garnizonlardan firarı önlemek için kendilerine has yöntemler geliştirmişti. Kefaletle nefer yazmak bunlardan birisiydi. Osmanlı ordusunda özellikle levent istihdam edileceği zamanlarda, bunların firarını önlemek, daha doğrusu firar halinde hazinenin zararını tazmin etmek üzere bahşiş ve peşin ödenen ulufelerini geri almak için kefile nefer yazılırdı.³⁴³ Kale neferleri için bu duruma sık rastlanmasa da, 1699'da Bosna'da Vranduk Kalesi'ne "*kal'a derûnunda ve kal'a varoşunda mesken peydâ ve ehl ü 'iyâliyle cümlesi sâkin olmak şartıyla*" ağaları Mahmud'un kadı huzurunda *hüccet* vermesinden sonra 60 yeni nefer yazılmıştı.³⁴⁴

Bâbîâli, kale ve palanka muhafazasında istihdam ettiği neferlerin o bölgenin yerli halkından olmasına özen gösteriyordu, zira bir kaleden bir başkasına birlik kaydırmak çoğunlukla neferatın direnciyle karşılaşılıyordu. Banaluka yakınlarındaki tophanenin korunması için kale garnizonundan nefer kaydırılması gerektiğinde Bâbîâli, gitmek istemeyen olursa gediğinin elinden alınıp bir başkasına verilmesini emretmişti.³⁴⁵ Ancak Yasenofça Kalesi'ni muhafaza etmek üzere Gradişka garnizonundan nöbet usûlüyle birlik gönderilmesinden, buraya nakledilecek askerin "*mevcûd itdirilmesine imkân olmadığından*"

³³⁹ OeStA, KR, HKR Protokollen 430 (Exp. 1705), 456r. März nr.588; HKR Protokollen 475 (Exp. 1712), 336v. Mai nr.84; 361v. Mai nr.290.

³⁴⁰ OeStA, KR, HKR Protokollen 411 (Exp. 1701), 187v. März nr.106; HKR Protokollen 413 (Reg. 1701), 125r. 18 März nr.128; 246r. 30 Mai nr.246.

³⁴¹ OeStA, KR, HKR Protokollen 411 (Exp. 1701), 556v. August nr.173; HKR Protokollen 416 (Reg. 1702), 547r. 11 September nr.133; 591v. 2 October br.25.

³⁴² Hochedlinger, *Austria's Wars*, s.132.

³⁴³ BOA, İE.AS. 33/3005.

³⁴⁴ BOA, D.BKL. 30/11.

³⁴⁵ BOA, D.BKL. 38/19.

vazgeçilmişti. Zira “*aher mahalden nefer nakl ve ta'yîn olduğu sûretde gelüb sâkin olmazlar, ancak kadîmî yerlüsünden hîn-i istilâda perâkende ve perîşân olan ağavât ve neferât [...] tavattun eylemeleriyle yine yerlüsünden olmak üzere*” nefer yazılmasına karar verilmişti.³⁴⁶ Nitekim Bosna’da İstermiçe Palankası’nın neferatının tamamen firar ettiği anlaşıldığında, hudud-ı selâse yani üç devletin sınırlarının kesiştiği yerde olması sebebiyle muhafazası fevkalade önemli olan bu yere, “*binâ-yı palanka-i mezbûr civârında emlâk ve arâzi ashâbından, ehl ü 'iyâllerile derûn-ı kal'ada sâkin olub hidmet-i muhafazada mevcûd bulunmak şartıyla*” nefer yazılmıştı.³⁴⁷

Daha büyük garnizonlarda ise, önceki bölümlerde anlatıldığı üzere, firarı önlemek için muhafız paşaların ve zabitlerin tedbirlerine güveniliyordu. Örneğin h.1124 / m.1711’de ordu-yı hümâyûna piyade levant yazılan ya da ticaret bahanesiyle kaleden ayrılan neferatın defterden çıkarılıp yerlerine yenilerinin yazılması istenmişti.³⁴⁸ Fakat Bâbîâlî’nin bu bahiste görmezden geldiği mesele, geçim derindeki neferatın, ulufesi de ödenmediği durumlarda kalesinde durmayacağıydı.

Firar askerlik hayatının elverişsiz şartlarına karşı bireysel bir eylemken, isyan toplu olarak gösterilen daha güçlü bir tepkiydi. Askerî tarih çalışmaları, tabii Osmanlı askerî tarihi araştırmaları da, isyanları genellikle bir disiplin sorunu olarak görmek eğilimindedir; oysaki bunları sosyal patlamalar olarak da okumak mümkündür.³⁴⁹ Nitekim 17. ve 18. yüzyıllarda esasen etrafı tahkimatlarla çevrilmiş şehirlerde yaşayan neferler doğal olarak teşehhür ediyor, yani şehirlileşiyordu ve bu durum garnizon askerlerinin kışlalara kapatılmasına kadar böyle devam edecekti.³⁵⁰

Ulufenin ödenmemesi orduda ya da garnizonlarda asker isyanlarının en açık tetikleyicisiydi. 16. yüzyılda Habsburg mızraklı piyadesinin (*Landsknecht*)

³⁴⁶BOA, D.BKL. 31/6; 44/110.

³⁴⁷BOA, D.BKL. 56/43.

³⁴⁸BOA, MAD.d. 10155, s.20.

³⁴⁹Hansen, *Zum Problematik*, s.428.

³⁵⁰Holger Th. Gräf, “Militärisierung der Stadt oder Urbanisierung des Militärs? Ein Beitrag zur Militärgeschichte der frühen Neuzeit aus stadthistorischer Perspektive”, *Klio in Uniform? Probleme und Perspektiven einer modernen Militärgeschichte der Frühen Neuzeit*, (Ed. Ralf Pröve), Viyana, 1997, ss.93-94.

kendilerine verilen sözlerin tutulmaması halinde isyan etmeleri meşru görülüyordu.³⁵¹ 17. yüzyılda ise isyan ordunun nizamını bozan bir eylem olarak damgalansa da, bilhassa işverenin malî yükümlülüklerini yerine getirmediği durumlarda askerler tarafından hâlâ etkili bir silah olarak kullanılıyordu. Aslına bakılırsa, firar gibi askerî yükümlülüklerden kaçıştan ziyade, bunları bir süreliğine bir kenara koymak anlamına geldiğinden isyan, askerî rical arasında da kabul edilebilir bulunuyordu; günümüz iş dünyasına ait bir benzetmeyle isyan, bir çeşit grevdi.³⁵²

Tarihinin erken dönemlerinden itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda askerî isyanlar görülmüştür. Garnizonlarda bulunan neferat da hakları olanı ancak cebren alabileceklerine inandıkları zamanlarda isyan etmekten çekinmiyordu. Bu cümleden olmak üzere 1564'te Budin'deki Dergâh-ı âli yeniçerilerinin ulufelerini alamadıkları için isyan edip defterdarı öldürmelerini literatürde rastladığımız en erken tarihli garnizon isyanı olarak zikretmek gerekir.³⁵³

1683-99 Harbi'nde ise kale ve garnizonlardaki isyanlar bilhassa kanlı bir hal almıştı. Ordu-yı hümayûndaki isyanın da etkisiyle, 1687-88'de ilk olarak Kandiye'de işaret fişeği yakılan Osmanlı kalelerindeki isyan dalgası, kısa zaman sonra Temeşvar, Kamaniçe ve Eğriboz kalelerinde de görülmüştür. Bunlardan bazısı Osmanlı kroniklerine “*bî-sebeb*” olarak geçerken, bir kısmı ulufelerin ödenmemesi meselesinden patlak vermişti. İsyen eden asker ilk olarak kale muhafızı paşayı öldürüyor, daha sonra ise paşaların ve diğer önde gelen ricalin mallarıyla birlikte masum ahalinin evlerini yağmaliyordu.³⁵⁴

Karlofça Antlaşması sonrasında ulufe sebebiyle ilk isyanlar 1703-04 kışında Belgrad ve Temeşvar kalelerinde, neredeyse aynı anda çıktı. Belgrad Kalesi'nin yerli kulu neferatı mevacipleri için kendilerine havale emri verilen bazı mukataalardan alacakları olan 55 bin gurus henüz gelmediği için 1703'ün son

³⁵¹Hochedlinger, *Austria's Wars*, s.101.

³⁵²Michael Kaiser, “Ausreißer und Meuterer im Dreißigjährigen Krieg”, *Armeen und ihre Deserteure Vernachlässigte Kapitel einer Militärgeschichte der Neuzeit*, (Ed. Ulrich Bröckling ve Michael Sikora), Göttingen, 1998, s.56. İsyen ve grev benzetmesi için ayrıca bkz. Hochedlinger, *Onus Militare*, s.96.

³⁵³Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s.125.

³⁵⁴Bu konuda bkz. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s.1474; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, ss.290, 293, 315-316, 701; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, ss.341, 343, 358, 404-405.

günlerinde isyan etmiş, ganimet için şehri yağmalamıştı. Bâbîâli, isyan haberini aldığı anda meselenin aslını araştırmış ve nihayet Belgrad garnizonu askerlerinin mevacibi için Adana, Yenişehir, Karlili, Aydın ve Maraş gibi yerlerin mukataa, adet-i ağnam, bedeliye ya da avarız mallarından havale emri verildiği anlaşılmıştı. Ancak hicrî takvimle tabiatın zamanı birbirine uymuyordu; söz konusu mallardan bazıları ancak 1704 senesi mart ayı içinde tahsil edilecekti. Belgrad neferatının isyanı “*sû-i edebe mutazammın hareket*” idi, fakat “*neferâtın hâllerine merhameten*” kapıkullarının mevacibi için tahsis edilmiş Samakov ve Sofya cizyelerinden derhal havale yapılması emredilmişti.³⁵⁵ Belgrad’da isyan ateşinin sönmesi sonrasında neferatın affedildiğini duyuran Bâbîâli, isyanın elebaşları olan yerli kulu başçavuşu da dâhil olmak üzere odabaşlarının Semendire Kalesi’ne kalebend olarak kapatılmalarını istemişti.³⁵⁶

Bâbîâli, Belgrad’daki yerli kulu isyanı ile ilgili son sözlerinde ise kaledeki Dergâh-ı âli yeniçerilerine hitap etmişti. Belgrad’daki kapıkulu yeniçerilerin ağalarına, “*dîn ü devlet-i ‘aliyyeye sadâkat ve istikâmet üzere*” hizmet edip isyan dairesine girmedikleri için Osmanlı padişahının nezdinde itibar kazandıkları yazılmış, isyancı elebaşların Semendire Kalesi’ne kapatılmasındaki hizmetleri sebebiyle de ayrıca memnun olunduğu belirtilmişti.³⁵⁷

Temeşvar’daki yerli kulu isyanı ise her bakımdan daha kanlı geçmişti.³⁵⁸ Başrolünde Eğri Kalesi’nin kadim yerli yeniçerilerinin bulunduğu isyan, bir senedir ulufesini alamayan neferatın tahammül eşiği aşıldığında patlamıştı. Olayları Arad’daki Habsburg generaline haber veren Temeşvarlı Osman Ağa’ya göre yerli kulunun uğruna isyan ettiği para 300 bin taler civarındaydı.³⁵⁹ İsyancı kitlenin hedefinde yerli yeniçerilerin ağası Mahmud, azeban ağalarından Abbas, Temeşvar çavuşları kethüdası Hüseyin, Dizdar Mustafa gibi kimseler vardı. Can

³⁵⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 104/575 (Evâhir-i Şaban 1704 / Aralık 1703-Ocak 1704).

³⁵⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 108/591 (Evâhir-i Şaban 1704 / Aralık 1703-Ocak 1704).

³⁵⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 105/579; 130/689 (Evâhir-i Şaban 1704 / Aralık 1703-Ocak 1704).

³⁵⁸ İsyanın seyri ile ilgili en ayrıntılı bilgi, isyan sırasında Temeşvar valisi bulunan Yusuf Paşa’nın Bâbîâli’ye gönderdiği kaimesinin genişçe özetlendiği bir hükümde bulunur. Aksi gösterilmediği üzere bütün bilgiler mezkûr hükümden alınmıştır. Bkz. BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 117/631 (Evâsıt-ı Ramazan 1115 / Ocak 1704).

³⁵⁹ OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 219: Unruhen in Ungarn 1702-03, 1703/12/46b (28 Aralık 1703).

havliyle paşa sarayına sığınan bu kimseler, Temeşvar Valisi Yusuf Paşa isyanı yatıştırmak için çabalarken, 800 kadar Eğri yeniçerisinin sarayı bastıkları sırada paşanın gözleri önünde öldürülmüştü. İsyancılar paşa ve defterdara üç gün içinde alacakları ödenmediği takdirde kendi hayatlarının da tehlikede olduğunu hissettirmişlerdi.³⁶⁰

İsyancılar daha sonra saraydan çıkarak Cami-i Kebir'e gitmişti. Hak arayışları için başlayan isyanın muhtemelen kontrollerinden çıkması sebebiyle yeniden şeriat dairesine dönmek isteyen isyancılar Temeşvar Kadısı İsmail'i Yenipalanka'ya sürmüş, yerine de Yanovalı Köse Mehmed'i müftü tayin etmişlerdi. Daha sonra ise katlettikleri zabıtların yerine yenilerini seçmişlerdi. Ardından Cami-i Kebir'de meşveret ederek bir mahzar hazırlamış ve Temeşvar Valisi Yusuf Paşa'ya teslim edip İstanbul'a gönderilmesini istemişlerdi. İsyancıların ifadesine göre h.1107 / m.1695-96 senesinden itibaren ulufeleri ellerine tam olarak geçmediği gibi, geçen sene tek bir akçe bile alamamışlardı; *"beklemeyüb derhâl bir senelik mevâciblerimizi isterüz"* diyerek üç günlük süreyi tekrar hatırlatmışlardı. Yusuf Paşa, Temeşvar hazinesinde bunların dört beş aylık ulufelerine yetecek kadar para bulunduğunu, kalanının ise defterdar tarafından borç alınarak ödendiğini ve isyancıların dağıldığını kaimesinin sonuna eklemişti.

Osmanlı sarayı ve Bâbıâli isyandan son derece huzursuz olmuş ve Belgrad yerlilerine gösterilen merhameti Temeşvar'daki Eğri yeniçerilerinden esirgemişti. Sorumluların tespit edilerek isimlerinin derhal İstanbul'a bildirilmesi ferman edilmişti.³⁶¹ Bu sırada Temeşvar paşası da değiştirilmiş ve Yusuf Paşa'nın yerine, o tarihte Niş muhafızı bulunan Dellak Ali Paşa tayin edilmişti. Ali Paşa'nın hazırladığı defterde ismi geçen başta Eğri yeniçerilerinin yeni ağası İbrahim olmak üzere birçok ağa ve sair zabıtların idamı istenecekti.³⁶² Anlaşıldığı kadarıyla Ali Paşa sadece isyana önderlik eden ağaları değil, Dergâh-ı âli yeniçerilerinin yardımıyla³⁶³ asi askerleri de kanlı bir şekilde dağıtmıştı. Ocak 1705'te tamamlanan bir yoklamaya göre Eğri yerli yeniçerilerinden yaklaşık 900

³⁶⁰ OeStA, KA, Alte Feldakten Kr. 219: Unruhen in Ungarn 1702-03, 1703/12/46.

³⁶¹ BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 117/631.

³⁶² BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 181/884 (Evâsıt-ı Zî'l-ka'de 1115 / Mart 1704).

³⁶³ BOA, A.DVNS.MHM.d. 114-1, 131/692 (Evâsıt-ı Şevval 1115 / Şubat 1704).

nefer yani birliğin %60'ı artık yoktu.³⁶⁴ Bunların bazısı katledilmiş, bazısı ise Arad Kalesi komutanı Löffelholz'un ifadesiyle canını kurtarmak için Rákóczi'nin ordusuna katılmıştı.³⁶⁵

1703-04 kışında Belgrad'da ve Temeşvar'da görülen isyanlar incelediğimiz dönemde Habsburg serhaddindeki ne ilk ne de son isyanlardı. Aralık 1710'da Belgrad'da bir başka isyan çıkacak, öldürülmekten korkan Belgrad muhafızı isyanın şiddeti azalınca kadar birkaç gün saklanacaktı. Petervaradin'deki Habsburg ricaline göre şehirdeki bazı Habsburg tüccarlarının malları da isyan sırasında yağmalanmıştı. Bâbrâli, isyan sonrasında muhafız paşayı değiştirmişti.³⁶⁶

Köse Halil Paşa da, 1713'te Belgrad'da yerli kullarını mevacic meselesinde rencide etmesi üzerine çıkan isyan sonrasında azledilecek, yerine gönderilen Köprülü Numan Paşa'nın aldığı sert tedbirler Belgrad neferlerinin önemli bir kısmının firar etmesine sebep olunca onun yerine de Çerkes Mehmed Paşa getirilecekti.³⁶⁷ Sonuçları her zaman neferat için hayırlı olmasa da bu örnekler, yerli kulu neferatın en azından taşra siyasetinde kanlı yöntemlerle bile olsa söz hakkı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bilhassa ricalin kendilerini rencide etmesi ihtimaline karşı Osmanlı sultanının neferi olmak şayet bir koruma kalkanı sağlamıyorsa, paşaya ya da ağaya karşı olsun fark etmez, silaha sarılmak bir başka yoldu. Sadece mevacic için değil, sultanın neferi olmanın itibarını toplum içinde ya da reaya karşısında zedeleyecek davranışlarla karşılaştıklarında da isyan silahı çekiliyordu. Nitekim 1699-1700 senelerinde Belgrad'da ciddi can kaybına yol açan veba salgını sebebiyle Muhafız Moralı Ali Paşa'nın hastalık nedeniyle ölen yeniçerilerin gasl, cenaze ve definlerinin kalede yapılmasına müsaade etmemesi üzerine çıkan isyanda, yeniçeriler paşayı düşünmeden katletmişti.³⁶⁸

³⁶⁴BOA, D.BKL. 56/26; D.BKL.d. 32301, s.10.

³⁶⁵OeStA, KA, HKR Protokollen 423 (Exp. 1704), 417v. April nr.498.

³⁶⁶OeStA, KA, HKR Protokollen 469 (Exp. 1711), 45r. Januar nr.57; 46r. Januar nr.62; 240v. März nr.87.

³⁶⁷Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt II, s.898.

³⁶⁸Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, s.457; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, cilt I, s.595.

Yeniçeri yoldaşlığı ya da bir cemaatte asker olmak *devletlüler* eliyle gelecek zulme karşı sıradan insanlara bir koruma vaat ediyorken, sultanın neferi olmak sıfatı da yine aynı kimseleri en azından kendi küçük dünyalarında reaya karşısında *devletlû* konumuna yükseltiyordu. Osmanlı ordusuna nefer yazılanlar *devletlû* olmak sermayesini kolayca ekonomik ve toplumsal alanda güç kazanmak için kullanıyorlardı. Tam da bu sebeple ulufesi ne kadar az olursa olsun, nefer yazılmak önemliydi. Bu gücün korunması ve sonraki nesillere aktarılması için ise gedik kavgası dediğimiz çetin bir mücadele yaşıyorlardı.

Daha önce işaret edildiği üzere Osmanlılar, bir gediğin babadan oğla ya da bir başka akrabaya geçmesine çoğu durumda rıza gösteriyordu. Sadece sıradan nefer gedikleri söz konusu olduğunda değil, serbölük, topçubaşılık, ağalık ve sair zabıt gedikleri de mahlûl kaldığında, üstelik aynı unvanla evlada ya da kardeşe verilirdi. Bu konuda daha önce Osmanlı askerî bürokrasisinin zabıtlığa tevcih bahsinde yeteri kadar örnek verilmişti ve bunları çoğaltmak mümkündür.³⁶⁹ Şayet ölen kişinin oğlu ya da kardeşi yoksa, “*karib akrâbasından* [...] *hakk-ı sarîh*” olanlara da gediğin veraseten nakli söz konusu oluyordu.³⁷⁰ Üstelik gediğin tevarüsü için eski sahibinin ölmesi gerekmiyordu; Belgrad Kalesi’nde farisan ağası olan Mehmed Mustafa bir başka dirliğe geçince, boşalan gediğine Muhafız Hasan Paşa’nın arzı ile oğlu Bektaş tayin edilmişti.³⁷¹

Ölümden önce bir gediğin devri için *kasr-ı yed* yani kendi rızasıyla bir kişinin lehine olacak şekilde feragat etmek yeterli oluyordu. Elbette ki böylesi durumlarda ağa, dizdar, kapudan ya da paşanın arzı gerekliydi; tayin edilecek kişinin göreve layık olup olmadığı ancak bu şekilde *ortaya çıkıyordu*. Kasr-ı yed ile gediğini oğluna ya da kardeşine devreden kimseler, sultanın neferi olarak toplum içinde edindikleri imtiyazlı konumu sonraki nesillere de en emin şekilde aktarmanın bir yolunu bulmuş oluyordu. Yaşlılık ve iş görememezlik bu devir teslim için en önde gelen mazeretlerdi.³⁷² Yeri gelmişken belirtmek lazımdır ki,

³⁶⁹Örneğin babadan oğla topçubaşılık için bkz. BOA, AE.SMST.II 2/177. Dizdarlığın oğla tevcihi için bkz. BOA, D.BKL. 74/76. Babasından mahlûl ağalıklara tevcih edilen oğullar için bkz. BOA, D.BKL. 62/22; 74/74. Ağalık ya da nefer gediklerinin kardeşe tevcihi için bkz. BOA, D.BKL. 62/12; 71/36; 75/25.

³⁷⁰BOA, D.BKL. 72/66.

³⁷¹BOA, AE.SMST.II 138/15251.

³⁷²Bkz. BOA, D.BKL.31/52; 63/22; 71/20; 72/33; 75/95.

sadece evladına ya da kardeşine değil, uygun gördüğü bir başka kişiye de yine yukarıdaki mazaretleri ve yerine önerdiği kimsenin meziyetlerini ifade ederek bir kişinin gediği kasr-ı yed etmesi mümkündü.³⁷³ Başka bir dirliğe geçenlerin de böyle bir hakkı bulunuyordu. Bihke Kalesi'nde topçubaşı olan Mehmed Ali, bir başka dirliğe tasarruf ettiğinden gediğini Mustafa isimli birisine bırakmıştı.³⁷⁴ Sadece ast rütbeler ya da ağalıklar için değil, kapudanlık gibi daha geniş sorumluluk alanının söz konusu olduğu pozisyonlar için de kasr-ı yed yapıldı.³⁷⁵

Babasının gediğini sağlığında kasr-ı yed ile alamayacak ya da ölümünden sonra ağa veya paşa arzıyla bu gediğe tayin edilemeyecek yaşta olanlar ise 17, 18 yaşlarına geldiklerinde hak iddia edebilirlerdi. Ancak bu hallerde, bir gedik üzerinde hak iddia edenle gediğe tasarruf eden arasında, taşradan Bâbîâli'ye kadar uzanan bir mücadele başlardı. Örneğin Belgrad'da ince donanmanın kapudanlığı için "*babam etmeğidir deyü*" ortaya çıkarak hak iddia eden ve evvelce babasına ait olan gediğe tayin edilen Yahya oğlu Ahmed'in bu işin üstesinden gelemediğini ispat etmek için mazul kapudan Mustafa'nın şahitler bulması gerekmişti. Aralarında Semendire ve Sirem sancakbeylerinin de dâhil olduğu çok sayıda ağa, zabıt ve sair rical, Mustafa'nın 16 senedir kusursuz şekilde vazifesinin gereklerini yerine getirdiğine ve Ahmed'in tayininden sonra işlerin aksadığına şahitlik etmişlerdi. Bâbîâli, bu durumda kararını değiştirip Mustafa'yı görevine iade edecekti.³⁷⁶

Buna benzer bir vaka, bir gedik kavgasının uzun yıllar boyunca sürebileceğini açıkça göstermektedir. Bihke Kalesi'nde farisan cemaatlerinden birinde ağa olan merhum babasının kadim gediğinin artık reşit olduğu için kendisine verilmesini isteyen Ali, rakibi Süleyman'ın üzerinde bir başka ağalık olmasının da hukuksuz olduğunu savunarak Bâbîâli'den beratını almayı başarmıştı. Süleyman'ın ağalıktan kolayca vazgeçmeyeceği anlaşıncı Ali her türlü müdahalenin yasaklanması için kaydına şerh düşülmesini istemişti. Ali'nin arzına Büyük Kale Kalemî'nden düşülen derkenara göre babası Yusuf 1699'da

³⁷³Bazı örnekler için bkz. BOA, D.BKL. 32/55; 54/71; 72/7; 72/30.

³⁷⁴BOA, D.BKL. 31/70.

³⁷⁵BOA, D.BKL. 54/69; 74/77.

³⁷⁶BOA, C.AS. 925/40017.

ağalığa tevcih edilmişti. Ancak Yusuf da gediğin önceki sahibi Mustafa ile uzun süre mücadele etmiş, Bihke Kalesi farisan cemaatinin ağalığı, *terk-i kal'a, aher dirliğe sülûk* ya da *aher sancakta sâkin olmak* gibi sebeplerle çeşitli defalar bu iki şahıs arasında el değiştirmişti. Büyük Kale Kalemi'nin kaydına göre Yusuf, Ağustos 1686'da görevi başında olmadığından azledilmiş, yerine yine mezkûr Mustafa tayin edilmişti. Mustafa ise yaşlılığı sebebiyle iş göremez durumda olduğundan dirliğini yukarıda ismi geçen Süleyman'a 1693 senesinde bırakmak zorunda kalmıştı. Mayıs 1703'te, Yusuf'un oğlu Ali ortaya çıkarak babasının dirliği üzerinde hak iddia etmiş ve gedik kavgasını kazanmıştı.³⁷⁷

Gedik kavgaları ile ilgili sayısız örnek verilebilir. *Hilâf-ı inhâ* yani usûlsüz ve hukuksuz bir şekilde gediğine müdahale edilen kimseler bunu bir şekilde ispat etmek zorundaydı; yukarıda işaret edildiği gibi taşradaki Osmanlı ricalinin önde gelenlerinin şahitliğine itimat edilirdi. Keza ağa, dizdar ya da kapudanın arzı da çoğu zaman işin aslının anlaşılmasına yardımcı oluyordu. Örneğin İzvornik Kalesi'nde azeban ağası olan Abdullah Yusuf, asılsız bir şikâyetle azledilince kapudan arzıyla "*babası etmeği*" olan görevine iade edilmişti.³⁷⁸ Öldüğü haberi çıkınca uhdesinde bulunan ağalığın bir başkasına tevcih edildiğini öğrenen Ali Hasan'ın görevine iadesi ise, ölüm haberinin aslı olmadığını Cısr-i Kebir Kapudanı Hasan, Bosna Valisi Ahmed Paşa'ya bildirince mümkün olmuştu.³⁷⁹ Böyle asılsız ihbarlarla gediğini kaybetmek istemeyen kimseler Bâbîâlî'ye müracaat ederek, kayıtlarına *murâfa'a* şerhi düşülmesini talep ediyordu.³⁸⁰ Ne var ki mahkeme ile ya da ricalin şahitliği ile görevine iade edilenlerin dirlikleriyle ilgili rahata kavuştukları söylenemez. Örneğin Temeşvar'da Sebeş Palankası farislerinin mazul ağası Hasan, yeni tayin edilen ağa Mehmed'in göreve başlamasına engel olmuştu.³⁸¹

Bâbîâlî'nin kararına rağmen gediği cebren elinde tutmak mümkün değildi. Gedik kavgasında kaybeden taraf çoğu zaman uygun fırsatı kollamak üzere sadece bir süreliğine geri çekiliyor, başarılı olacağına inandığı zaman yeniden harekete

³⁷⁷ BOA, D.BKL. 44/105.

³⁷⁸ BOA, D.BKL. 74/68

³⁷⁹ BOA, C.AS. 125/5584.

³⁸⁰ Bu konuda daha önce Östervişçe Kapudanı Topal Osman'ın davasına işaret edilmişti. Bkz. ss.222-223.

³⁸¹ BOA, AE.SAMD.III 65/6531. Benzer bir örnek için bkz. BOA, D.BKL. 46/18.

geçiyordu. Bu keyfiyet gedik kavgalarının senelerce sürmesine sebep oluyordu. Bosna'da İhlevne kapudanlığı için Hüseyin ve Bosna ocakzadelerinden Atlubeyzade Mehmedpaşa-oğlu Mehmed'in gedik kavgası üç sene devam etmişti. Hüseyin'in neferatın idaresinde zafiyet gösterdiğini iddia eden Atlubeyzade Mehmed, o tarihte Bosna valisi bulunan sabık Banaluka Kapudanı Ferhadpaşazade Mustafa Paşa tarafından Mayıs 1708'de kapudanlığa tayin edilmişti.³⁸² Atlubeyzade Mehmed, hamisi Mustafa Paşa'nın ölümü sonrasında, ikinci defa Bosna valiliğine getirilen Seyfullah Paşa'dan da ibkası için bir arz almıştı. Kendisi de Bosna ocakzadelerinden olan Seyfullah Paşa, Hüseyin'i "*bir hâlim kimse*" diye tarif ederken mahmisi Mehmed'i ise "*neferâtın zabt u rabt ve nizâmına iktidarı*" olduğu için övüyordu.³⁸³

Seyfullah Paşa'nın yerine Bosna'ya Saffet Paşa tayin edildiğinde Hüseyin İhlevne kapudanlığını geri almıştı; üstelik rakibi Atlubeyzade Mehmed'i tamamen yok etmek için elinde kalan farisan ağalığını da hamisi olduğu Osman'a tevcih ettirmek için uğraşıyordu. İki sene önce arkasındaki Bosna paşalarının desteğiyle kapudanlığını teminat altına aldığını zanneden Mehmed'in, şimdi ağalığı için de mücadele ediyor olması, 18. asırda Osmanlı dünyasının ne kadar kaygan bir zemine sahip olduğunu gösterir. Mehmed, kendisi yerine tavsiye edilen Osman'ın savaşta firar eden bir korkak olduğunu ispat edince ağalığını elinde tutabildi.³⁸⁴ Mehmed, rakibi Hüseyin'e karşı yeni bir hamle yapmak için Bosna valisinin değişmesini beklemiş, daha sonra da kale neferatını arkasına alarak harekete geçmiş ve hedefine ulaşmıştı. Bosna Valisi Karayılıanoğlu Ali Paşa, Mehmed'in İhlevne kapudanı olarak tevcih edilmesi için Bâbîâlî'ye bir arzda³⁸⁵ bulunduğu halde, tevcih biraz gecikince Hüseyin de karşı hamlesini yapmıştı: Kilis Sancağı'nda zeamet sahibi olan Atlubeyzade, İhlevne Kalesi'nde ağa olmasına rağmen başka yerde ikamet ediyordu. Hüseyin'e göre, ne kapudanlıkla ilgili meselelerde ne de ulufelerin ödenmesi gibi akçeli işlerde bir kusuru olduğu halde, türlü iftiralarla kapudanlığını elinden almak isteyen Atlubeyzade neferatı da isyana kıskırtıyordu. Hüseyin Kapudan, arzına kale

³⁸²BOA, D.BKL. 63/98.

³⁸³BOA, D.BKL. 64/11.

³⁸⁴BOA, D.BKL. 66/87.

³⁸⁵BOA, D.BKL. 72/6.

neferatının ve ahalinin şahitliğini de ekledikten sonra, Bosna valisinden ümidini kestiğinden olsa gerek, bu defa Belgrad Muhafızı Abdi Paşa'ya müracaat etmişti. Belgelerden takip edebildiğimiz kadarıyla İhlevne kapudanlığı meselesi, Abdi Paşa'nın arzıyla Hüseyin'in görevinde ibka edilmesiyle sonuçlanmıştı.³⁸⁶

Novi kapudanlığı için Küçük İbrahim ile Diroğlu İbrahim'in mücadelesi ise beş seneden uzun sürmüştü. Küçük İbrahim, daha önce "*cümlenin rey'i ve ittifâkıyla*" kapudan seçilmiş ve Halil Paşa tarafından tayin edilmişti. Şimdi Bosna sipahilerinden Diroğlu İbrahim, Banaluka kapudanının da yardımıyla, Novi kapudanlığında hak iddia ediyordu. Bu durum karşısında Küçük İbrahim, şimdiye kadarki hizmetlerini delil göstererek azline gerek olmadığını öne sürmüştü. Bosna Valisi Seyfullah Paşa, iki tarafın da iddialarını soruşturduğunda, Sipahi Diroğlu İbrahim'in "*kapûdanlığı almak sevdâsıyla neferât beyrinde ihtilâle bâ'is olduğunu*" tespit etmişti; Novi, Dubiçe, Sokov ve Maden-i atik ağalarından başka Bosna Eyaleti'nin halef selef iki defterdarı Süleyman ve Mahmud efendilerin de, haklılığına şahitlik etmelerinden sonra Küçük İbrahim kapudanlığında ibka edilmişti.³⁸⁷

Bosna valisi değiştiğinde, Diroğlu Sipahi İbrahim'in Novi kapudanlığını almak için teşebbüste bulunduğu ve bunda başarılı olduğu anlaşıyor, zira Küçük İbrahim, Bosna paşası değiştikten sonra hakkını aramak için harekete geçmişti. Diroğlu'nu Novi kapudanlığına getiren Elçi İbrahim Paşa'nın Eğriboz'a tayininden sonra, rakibinin hamisinin Bosna'dan uzaklaşmasından faydalanmak isteyen Küçük İbrahim, meseleyi kendi usûlünce halletmek isteyince daha büyük zarara uğramıştı. Küçük İbrahim, sabık Bosna Valisi İbrahim Paşa'nın eski bir beratını bularak üzerindeki mührü kesip Novi kapudanlığına kendisinin tevcih edildiğini gösteren sahte beratın üzerine yapıştırmıştı. Bununla da kalmayıp hasmı Diroğlu'nu kalebind yapmış ve 2 bin 500 gurusş ödemeye mahkûm ettirmişti. Küçük İbrahim'in sahtekârlığı ortaya çıktığında, Diroğlu serbest bırakılarak zararı tazmin ettirilmiş ve yeniden Novi kapudanlığına getirilmişti.³⁸⁸

³⁸⁶BOA, D.BKL. 72/69.

³⁸⁷BOA, AE.SAMD.III 59/5941 (21 Cemâziye'l-evvel 1115 / 2 Ekim 1703).

³⁸⁸BOA, A.DVNS.MHM.d. 115, 104/429 (Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1118 / Eylül 1706).

Osmanlı belgelerine yansıdığı kadarıyla Novi kapudanlığı için üçüncü celse Mayıs 1708'de açıldı. Küçük İbrahim, sahte beratla iş çevirdiğini anlayan ve kendisini kalebind olarak kapattıran Osman Paşa'nın Bosna'dan ayrılmasından sonra –arşiv belgelerinde takip edebildiğimiz kadarıyla- son bir defa daha hamle yapacak fakat bu defa da başarısız olacaktı. Diroğlu İbrahim kapudanlıkta kalırken, ibka beratında Küçük İbrahim'in önceden “*hüsn-i ihtiyâriyle [...]* *kapûdânlığından kasr-ı yed*” ettiği şimdi ise sahte tezkire ile kapudanlığı kendine tevcih ettirmek için uğraştığı yazar.³⁸⁹

Küçük İbrahim'in rakibi Diroğlu Sipahi İbrahim'e kapudanlığını ne zaman (ve niçin?) kasr-ı yed ettiğini, kapudan tayin edilmek için ikinci defa sahte tezkire hazırlamaya nereden cesaret bulduğunu bilmiyoruz. Bâbîâli kâtiplerinin elinden çıkan evrâkın hakikati ne derece yansıttığı da malum değildir. Gedik kavgasına tutuşarak mağdur olduğunu ifade eden birçok kişi, rakibinin “*kuvvet-i mâliyye ile 'arz ve mahzar peydâ*” ettiğini öne sürüyordu.³⁹⁰ Küçük İbrahim'in belki de davasında *haklı* olabileceğini, ancak bu haklılığını ispat edebilecek malî güçten mahrum bulunabileceğini de hatırimızda tutmalıyız.

Osmanlı İmparatorluğu'nda bir göreve tayin ya da görevinde ibka edilen kimselerin caize vermelerinin³⁹¹ adet olduğu akla gelirse *kuvvet-i maliyenin* ne derece belirleyici olduğu da anlaşılabilir. Örneğin daha önce Temeşvar'da ve Belgrad'da adı yolsuzluklara karışmış Ali Paşa'nın, bu valilikleri sırasında tuttuğu irad ve masraf defterinde yerli neferata zabıt tayin edildiğinde aldığı caizeler açıkça yazar: Örneğin Belgrad'da yerli ağasının ibkasında ve gönüllü ağasının tevcihinde biner guruş caize verilmişti.³⁹² Sadece tevcih ve ibka hallerinde değil, kimi zaman gedik kavgasında rakibini susturmak için de para harcanıyordu. Örneğin Kamengrad Kalesi'nde babasının dirliği olan farisan ağalığı için mücadele eden ve “*serhadd-i mansûrenin kâ'idesi üzere*” aslında hak sahibi bulunan İbrahim, rakibine 250 guruş ödemişti.³⁹³

³⁸⁹ BOA, D.BKL. 62/63.

³⁹⁰ BOA, D.BKL. 73/30.

³⁹¹ Mustafa Uzun, “Câize”, *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt VII, 1993, s.29.

³⁹² BOA, AE.SAMD.III 80/8043.

³⁹³ BOA, D.BKL. 55/24.

Parası sayesinde bir ağalık elde edenlerin bu yatırımdan kâr etmek isteyecekleri muhakkaktı. Erken modern dönem ordularında rütbe ticareti yaygın olarak görülüyordu. Askeri rütbelerin alışverişinin, orduyu ticarî bir kurum, zabıtlığı de menkul bir değer haline getirdiği için yasaklanması isteniyordu ancak bu merkezî bütçenin askeriye'nin bütün harcamalarını karşılayacak kadar büyük olmadığı bir dönemde mümkün değildi.³⁹⁴ Fransa 18. asrın dönemecinde rütbe alışverişini yasaklarken, Habsburglar da bazı kısıtlamalar getirerek, hiç olmazsa acemilerin subay olmalarının önüne geçmeye çalışıyordu; hizmette belirli bir süresini doldurmuş subaylar ancak bir üst rütbeyi satın alabilirdi.³⁹⁵

Osmanlı taşra ordusunda ise, yukarıda bahsedildiği üzere neferatın mevacibinin ağa ve sair zabıtlarının eliyle dağıtılması, malî gücüyle zabıtlık elde edenlerin bu iş için yaptıkları yatırımdan kâr etmelerine bir imkân sağlıyordu. Bazı hallerde ise ağa, dizdar yahut kapudanlar, başka cemaatlerin ağalıklarına ya da diğer kadrolarına kendi adamlarını tayin ettirmeye çalışarak hem nüfuz alanlarını hem de iktisadî zeminlerini genişletmeye çalışıyorlardı. Bâbîâlî'ye verdiği temessükle kendisini Bosna valisi tayin ettirmeyi başaran Ferhadpaşazade Mustafa'nın, Banaluka kapudanlığı sırasında diğer ağalıkları da yakın adamları adına ele geçirmek için çaba göstermesi bu manada önemlidir.³⁹⁶ Nitekim fırsatını bulanlar, kendilerini birkaç cemaate birden ağa olarak tayin ettirebiliyordu. Temeşvar'da azeban-ı evvel ve azeban-ı salis cemaatlerinin ağası aynı kişiydi; üstelik ölümünden sonra her iki ağalığı da oğluna tevcih edilmişti.³⁹⁷ Bosna'da ise Bihke Kalesi'nde İbrahimpaşazade Mahmudbey-oğlu Mehmed, müstahfızan, farisan ve azeban ağalıklarını uhdesine almayı başarmış, şikâyet edilene kadar da bu görevlerini sürdürmüştü.³⁹⁸

Nüfuz ve iktidarını genişletme çabaları sadece ağaları yahut zabıtları etkilemiyordu. İstermiçe Palankası'nın neferatı, Osmanlı sultanının ordusunda asker olmanın gereklerini layıkıyla yerine getirdikleri halde, belli ki herhangi bir kalede ağa dahi olmayan Ali ve Mustafa isimli iki kişinin "*kuvvet-i mâliyye ile*

³⁹⁴ Fiedler, Fiedler, *Kriegswesen und Kriegsführung*, s.40.

³⁹⁵ Hochedlinger, *Austria's Wars*, s.116. Habsburg ordusundaki yerleşik *caize* uygulamalarından bazı örnekler için bkz. *Feldzüge des Prinzen Eugen*, cilt I, s.265.

³⁹⁶ BOA, D.BKL. 54/61.

³⁹⁷ BOA, D.BKL. 32/72.

³⁹⁸ BOA, D.BKL. 73/24.

aher neferât ta'yîn itdirüb” kendilerini gadre uğrattıklarını iddia etmişti.³⁹⁹ Ocaklıklarını işleten mültezimin, ulufelerini dağıtan ağalarının ya da muhafız paşaların tek akçesine bile dokunmadığı hallerde dahi eline çok az bir para geçen ve ailesini geçindirmek için başka işler tutmak zorunda kalan Osmanlı neferi, gediğini korumak için barış zamanında bile savaşmak zorunda kalıyordu.

³⁹⁹BOA, D.BKL. 62/55.

6. SONUÇ

1715-18 Harbi, Osmanlılar için Habsburg cephesinde felâketle bitti. Adriyatik'te ve Dalmaçya'da önemli bir başarı kazanamadıkları halde, Osmanlılar Mora Yarımadası'nı yeniden fethetmeyi başarmışlardı. Fakat Habsburg İmparatorluğu'nun savaşa Venedik lehine dâhil olmasından sonra işin rengi değişmişti. 1716 ve 1717'de, yalnızca iki senede, önceki on yıllar boyunca Osmanlıların tahkim ettiği Habsburg serhaddi düştü. Osmanlılar Temeşvar Kalesi'yle birlikte Macaristan'daki son topraklarını da kaybettiler; Bâbîâli'nin büyük yatırımlarla inşa ettiği ve güçlü bir garnizonla savunduğu Belgrad Kalesi, yani Rumeli'nin kilidi de Habsburgların eline geçmişti. Bosna'da ise iki büyük kale hâlâ Osmanlıların elindeydi ama Sava Nehri'nin sağladığı koruma duvarı yıkılmıştı.

1683'ten itibaren Osmanlı ordusunun aldığı yenilgilere istinaden imparatorluğun bütün kurumlarıyla *gerilemeye* başladığını iddia eden tarih yorumu, Osmanlı askeriyesinin Avrupa'da askerî devrim ile başlayan teknolojik gelişmeleri takip edemediğini kabul eder. Buna karşılık, şayet topyekûn gerileme önermesi doğru olsaydı, imparatorluğun tarihi boyunca yaşadığı en ağır mağlubiyetlerden biri olan 1683-99 Harbi (18. ve 19. yüzyıllarda daha kötüler de olacaktır.) sonrasında Osmanlı'nın çökmüş olması gerekeceği de ifade edilir.¹ Son yıllarda yapılan askerî tarih araştırmaları teknolojik anlamda geri kalmışlık paradigmasının sorgulanmasına yol açmışken, toprak kayıplarını da beraberinde getiren ağır mağlubiyetleri nasıl açıklamak gerekir?

Bu bağlamda Osmanlı topraklarının değilse bile Osmanlı kalelerinin çağın gerisinde olduğu bir açıklama olarak akla gelebilir. Nitekim Osmanlı kalesinin neye benzediğini gösteren arşiv malzemesinin azlığı, diğer taraftan Osmanlı istihkâmalarını tarif eden Avrupalı seyyah, elçi yahut askerlerin yazdıklarına güvenmekte tereddütsüz iyi niyet gösterilmesi, Osmanlı kalelerinin teker teker düştüğü gerçeğiyle desteklendiğinde kendi içinde tutarlı bir hikâye ortaya çıkar.

¹Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk*, s.49.

Fakat Osmanlı kalesi çağın askerî icaplarına göre ve yeni istihkâm ilminin prensipleri dikkate alınarak güçlendirilmişti. En azından 18. asrın başında Habsburg serhaddindeki Osmanlı kaleleri söz konusu olduğunda, bunların Ortaçağ'dan kalma yapıların etrafına gelişigüzel çatılmış bazı yeni, fakat askerî geometrinin mantığından uzak tabyalardan ibaret olmadığı açıktır. Bunlar barut devrimin tetiklediği askerî mühendisliğin mantık temelinde bulunan düşmanı kalenin ana gövdesinden uzakta tutmak prensibine göre, fakat Osmanlı mimarlığı ve mühendisliğinin yerleşik gelenekleri de terk edilmeden güçlendirilmişti.

Sonuçta Osmanlı kaleleri, *şeklen* değil *fiilen* mercek altına alındığında, çağın askerî uzmanlarının beklentisini karşılıyordu. 1716-18 Osmanlı-Habsburg Harbi'nde Osmanlı kaleleri, Vauban'ın –mademki Fransız askerî mühendis bu konuda bir otorite olarak kabul ediliyor- bir kalenin başarıyla savunulabileceğini öngördüğü azamî süre kadar, hatta Belgrad örneğinde biraz daha uzun, kuşatma ordusuna direnmişti. Askerî geometrinin kuşatma savaşlarındaki etkisi 18. asır öncesinde hissedilir olmuştu ancak henüz belirleyici değildi.² Keza 19. yüzyılın ilk yarısında dahi, örneğin Afyon Savaşları'nda Avrupaî tarzda güçlendirilmeyen Çin kalelerinin İngiltere topçusunun ateşine karşı durabilmesi gibi, kuşatma savaşlarında teknik üstünlük mutlak bir zafer anlamına gelmiyordu.³

Erken modern dönemde kalenin gücü sadece tabyalarının *trace italienne* üslûbu ile inşa edilmiş olmasından ileri gelmiyordu. Güçlü bir garnizon, erzakla dolu anbarlar ve zengin cephanelik de aynı derecede önemliydi. Osmanlı bürokrasisi savaş organizasyonu söz konusu olduğunda, 18. asrın başında hâlâ iaşe ve mühimmatın temini meselesinde başarılıydı. Nitekim Temeşvar ve Belgrad kalelerini ele geçiren Habsburg ordusunun kayıtları da bunu teyit eder.

Güçlü garnizon bahsine gelince; Bâbîâli, serhad kalelerini kalabalık sayıda nefer ile işgal etmeyi askerî stratejisinin bir parçası olarak görüyordu. 1699 sonrasında Habsburg serhaddinde istihdam edilen on binlerce yerli kulu neferi ve bunları evvelemirde takviye, gerektiğinde de kontrol etmek için gönderilen

²Agoston, *Empires and Warfare*, s.132.

³Şakul, *Military Engineering*.

Dergâh-ı âli askerinin varlığı bunun bir delilidir. Ne var ki, defterdeki asker sayısı ile gerçekte serhad muhafazasında bulunan asker mevcudu arasında ciddi bir fark söz konusudur. Firar, bütün erken modern dönem ordularında olduğu gibi Osmanlı ordusu için de ciddi bir sorunken, Bâbıâli savaş zamanında garnizonu güçlendirmek için elindeki asker potansiyelini değerlendirmekten asla çekinmiyordu.

Şu halde, askerî devrimin gerektirdiği istihkâmlarla güçlendirilmiş, yeteri kadar erzakı ve mühimmatı olan kalabalık bir garnizonla savunulan Temeşvar ve Belgrad kaleleri neden düşmüştü? Habsburg askeriyesinin temel savaş stratejisini savunma doktrininden hücumla çeviren Eugen,⁴ Vauban'ın askerî mühendislik dehasının rafine bir buluşu olan paraleller sistemiyle Osmanlı kalelerini kuşatmıştı. Lağım patlamalarının kale duvarlarında bir gedik açmasından sonra birçok askerın hayatına mal olan genel bir hücumla kaleyi ele geçirmek yerine, top ve havanı mümkün olduğu kadar kaleye yaklaştırıp yoğun ateş gücü sayesinde düşmanın direncini kırarak teslim olmaya zorlamak düşüncesine dayanan bu kuşatma taktiği çoğu zaman başarılı oluyordu. Ancak 18. yüzyılda savaşın kaderini kuşatmalar değil, meydan muharebeleri belirliyordu; kaleler, ancak bir meydan savaşından sonra zaferi taçlandırmak için hedef alınıyordu. Osmanlı kalelerinin 1716-18 Harbi'nde Habsburg ordusu karşısında kaderini belirleyen de, ordu-yı hümâyûnun aldığı açık mağlubiyetler sonrasında kale muhafazasındaki askerın savaşmak için bir sebebinin kalmamasıydı.

Habsburglar Prens Eugen'in şahsında yetenekli, cesur ve şanslı bir general bulmuşlardı. Eugen, Habsburg askeriyesinde 1683 kuşağı olarak tarif edilen başarılı generaller çağının belki de en parlak ismiydi. Osmanlı tarafında ise savaş meydanında çoğu zaman iyi belirlenmemiş askerî hiyerarşi nedeniyle düzensizlik görülüyordu.⁵ Askerî geleneğin ve birikimin sözlü olarak aktarıldığı Osmanlı İmparatorluğu'nda 1683-99 Harbi'nde yaşanan paşa ve zabıt kıyımı, tamiri kolay olmayan hasara sebep olmuştu. Osmanlı ordusunun yenilgilerinde askerın disiplinsizliğine dikkat çeken çalışmalar genellikle bu keyfiyeti

⁴Hochedlinger, *Austria's Wars*, s.141.

⁵Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk*, s.110.

ıskalamaktadır.⁶ Garnizonlarda ya da ordu-yı hümâyûnda askerin kontrolünü, muharebenin kritik anında doğru karar verilmesini ve bu kararın doğru bir şekilde uygulanmasını sağlayacak kadar zabıt olmaması da Osmanlı askeriyesinin bir başka sorunuydu.

Oysaki 17. asrın ortasında Habsburg generali Montecuccoli'nin işaret ettiği gibi, Osmanlı askeri büyük bir cesaretle savaşıyordu.⁷ Üstelik geçimine yetmeyen birkaç akçelik ulufesi için çoğu zaman paşa, ağa ya da diğer zabıtlere karşı hakkını aramak zorunda kalan, bazen bunun için isyan eden Osmanlı neferi, askerlik hayatının diğer cephelerinde de savaşmak zorundaydı. Bâbîâlî'nin taşradaki askerî gücüne yeteri kadar nüfuz edememesi, Osmanlı neferini kendi başının çaresine bakmaya itiyordu.

Esasen Bâbîâlî içinde, İstanbul'da ve taşrada Osmanlı siyasetinin alamet-i farikası olarak çok sık el değiştiren veziriazamlık ya da muhafız paşalık gibi karar mercilerine yardım edecek, siyaseti / askerî stratejiyi tayin etmese bile bunun gereğini yerine getirecek bir askerî bürokrasinin bulunmayışı, Osmanlıları hasımları olan diğer devletlere nazaran zayıf bırakıyordu. 1736-39 Harbi, bu zayıflığa rağmen Osmanlıların savaş kazanabileceklerini göstermesi bakımından önemlidir. Belki de bu savaşta Belgrad'ın yeniden fethi, Osmanlı askeriyesinde 1718 sonrasında başlayan ve sonraki senelerde orduyu ve orduyla birlikte devleti de dönüştürebilecek olan reform ihtiyacını gölgelemişti. Bu tarihten sonra serhad kaleleri ve garnizonları da dâhil olmak üzere Osmanlı ordusunun organizasyonunu başkentten kontrol edebilecek bürokratik bir yapı ortaya çıkmadığı gibi, ocaklık usûlüyle mevacic ödenmesi başta olmak üzere askeriyeye-maliye-iktidar üçgeninde kilit öneme sahip olan, fakat her bakımdan suistimale açık tayin, terfi ve nefer tahriri gibi işler, gücün Osmanlı sarayı ve Bâbîâlî'nin elinden kayarak, kendine taşrada başkente rağmen bir iktidar alanı yaratan ayanın eline geçmesine yol açacaktı.

⁶Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, s.148, 204.

⁷Montecuccoli, *Vom Kriege mit den Türken*, s.492.

KAYNAKÇA

Yayınlanmamış Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul.

Bâb-ı Asafi

Divân-ı Hümâyûn Kalemi (A.DVN.)

A.DVN. 283.

Divân-ı Hümâyûn Defterleri (A.DVNS.)

Mühimme Defterleri: A.DVNS.MHM.d. 110; 111, 112; 114; 114-1; 115; 116; 117; 119; 120; 122.

Mühimme Zeyli Defterleri: A.DVNS.MHM.ZYL.d. 12.

Bâb-ı Defterî

Büyük Kale Kalemi Belgeleri (D.BKL.)

D.BKL. 30; 31; 32; 33; 38; 44; 45; 46; 47; 49; 54; 55; 56; 57; 60; 62; 63; 64; 66; 71; 72; 73; 74; 75; 80; 81.

Büyük Kale Kalemi Defterleri (D.BKL.d.)

D.BKL.d. 32301; 32310; 32376; 32182; 32271; 32277; 32278; 32293; 32294.

Başmuhasebe Kalemi Defterleri (D.BŞM.)

Başmuhasebe Kalemi Defterleri: D.BŞM.d. 957; 1029.

Başmuhasebe Kalemi Belgrad Hazinesi Defterleri: D.BŞM.BLH.d. 16751.

Kamil Kepeci Tasnifi Defterleri (KK.d.)

KK.d. 4895; 4896; 4898; 4912.

Maliye'den Müdevver Defterler Tasnifi (MAD.d.)

MAD.d. 692; 1005; 1030; 1729; 2387; 2545; 3798; 3923; 4849; 5874; 6376; 6683; 10155; 18746.

Ali Emirî Tasnifi Belgeleri (AE)

Sultan Ahmed III: AE.SAMD.III 7/512; 13/1159; 20/1849; 59/5941; 61/6119; 63/16634; 65/6531; 78/7832; 80/8043; 94/9326; 113/11127; 113/11139; 115/11314; 115/11331; 117/11549; 126/12432; 128/12577; 134/12966; 134/13148; 136/15089; 150/14772; 151/14855; 157/15371; 176/17142; 208/20066; 216/20890; 219/21126.

Sultan Mustafa II: AE.SMST.II 2/177; 2/197; 3/282; 6/555; 9/867; 10/965; 45/4428; 45/4469; 136/15067; 138/15251.

İbnülemin Tasnifi Belgeleri (İE)

Adliye: İE.ADL. 8/491; 11/752.

Askeriye: İE.AS. 31/2754; 32/2825; 32/2839; 33/3005; 35/3197; 36/3222; 40/3696; 41/3765; 41/3769; 41/3770; 43/3880; 45/4076; 45/4108; 46/4151; 48/4347; 53/4830; 54/4831; 56/5024; 66/5938; 67/6085; 68/6088; 68/6109; 72/6470; 72/6483; 76/6846; 76/6870; 80/7250; 89/8218.

Dahiliye: İE.DH. 15/1413; 20/1885; 21/1925; 24/2189; 26/2359; 28/2547.

Evkâf (Vakıf): İE.EV. 40/4538.

Hariciye: İE.HR. 8/783; 13/1287.

Maâdin: İE.MDN. 3/178.

Maliye: İE.ML. 49/4723; 50/4842; 82/7705; 96/9048; 112/10678; 115/10879.

Şükr ü Şikâyet: İE.ŞKRT. 7/660.

Tevcihat: İE.TCT. 7/795; 9/1033; 9/1096; 24/2543.

Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri

Adliye: C.ADL. 19/1146.

Askeriye: C.AS. 10/4966; 68/28894; 81/3810; 93/4259; 125/5584; 369/15279; 423/17533; 447/18641; 474/19780; 492/20569; 501/20922; 541/22676; 644/27118; 664/27925; 657/2764; 790/33484; 837/35730; 838/35731; 867/37172; 871/37371; 925/40017; 946/41063; 1179/52541.

Bahriye: C.BH. 181/8494.

Evkâf: C.EV. 513/25924.

Maliye: C.ML. 44/2005.

Sıhhiye: C.SH. 6/296.

Timar: C.TZ. 102/5057; 138/6852; 139/6908; 154/7672.

Hatt-ı Hümayûn Tasnifi Belgeleri (HAT)

HAT 1654/51; 1654/52; 1654/53.

Avusturya Devlet Arşivleri (OeStA: Österreichisches Staatsarchiv), Viyana

Hanedan, Saray ve Devlet Arşivi (HHStA: Haus-, Hof- und Staatsarchiv)

Türkei I: Turcica Kr. 175; 180.

Bosnien: Kr. 1.

Harp Arşivi (KA: Kriegsarchiv)

Saray Harp Şurası: Hofkriegsrat Akten (HKR Akten)

HKR Akten Kr. 73; 86; 102; 114.

Saray Harp Şurası: Hofkriegsrat Protokollen (HKR Protokollen)

HKR Protokollen 405 (Exp. 1699); 407 (Reg. 1699); 409 (Exp. 1700); 411 (Exp. 1701); 412 (Exp. 1701); 413 (Reg. 1701); 414 (Exp. 1702); 416 (Reg. 1702); 418 (Exp. 1703); 419 (Exp. 1703); 420 (Reg. 1703); 423 (Exp. 1704); 424 (Exp. 1704); 425 (Exp. 1704); 430 (Exp. 1705); 432 (Exp. 1705); 433 (Reg. 1705); 437 (Exp. 1706); 438 (Exp. 1706); 439 (Exp. 1706); 444 (Exp. 1707); 445 (Exp. 1707); 446 (Exp. 1707); 447 (Reg. 1707); 448 (Reg. 1707); 451 (Exp. 1708); 452 (Exp. 1708); 463 (Exp. 1710); 464 (Exp. 1710); 469 (Exp. 1711); 475 (Exp. 1712); 480 (Exp. 1713); 481 (Exp. 1713); 486 (Exp. 1714); 489 (Reg. 1714); 490 (Reg. 1714); 493 (Exp. 1715); 494 (Exp. 1715); 495 (Reg. 1715).

Alte Feldakten (AFA)

Alte Feldakten Kr. 206: Türkenkrieg 1697; 210: Türkenkrieg 1698-1699; 219: Unruhen in Ungarn 1702-03; 234: Akten des Karlstädter Generalats 1705; 235:

Akten des Karlstädter Generalats 1706; 267: Unruhen in Ungarn 1708, 301: Unruhen in Ungarn 1711; 339: Türkenkrieg 1716; 343: Türkenkrieg 1716; 345: Türkenkrieg 1716; 345a: Türkenkrieg 1716; 352: Türkenkrieg 1717; 354: Türkenkrieg 1717.

Graz Harp Şurası: Inner Österreichischer Hofkriegsrat Akten

İÖ.HKR Akten Kr. 20.

Harita Koleksiyonu: Kartenammlung

H III c 143 K2; H III c 146-1; H III c 163; H III d 975.

Bibliothèque nationale de France, Paris

Département Estampes et photographie

EST VA-68 (4): *Plan du neuf Brisach*, 1698 : Ağ içi erişim için bkz. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b69023223.r=neuf%20brisach> (Son erişim: 11.05.2016).

Moravya Devlet Kütüphanesi (Moranská Zemská Knihovna), Brno

Moll Koleksiyonu (Mollova mapová sbírka)

Moll-0003.308: Etienne Briffaut, Evžen Savojský ve J.J. Khevenhüller-Metsch, *Le Royaume de Bosnie, dans son entier Carte Originale et particuliere de la Bosnie ...*, Viyana, 1738. Ağ içi erişim için bkz. <http://mapy.mzk.cz/de/mzk03/001/052/598/2619316507/> (Son erişim: 13.04.2016).

Moll-0003.332: Christoph Weigel, *Mappa der zu Carlovitz geschlossenen und hernach durch zwey gevollmächtigte Commissarios vollzogenen Kaiserlich-Türkischen Grantz-Schneidung: so in dem früh Jahr 1699 angefangen und nach verfliessung 26. Monaten vollendet worden*, Nürnberg, 1701-1725. Ağ içi erişim için bkz. <http://mapy.mzk.cz/de/mzk03/001/052/765/2619316667/> (Son erişim 13.04.2016).

Moll-0003.362: Heinrich Jonas Ostertag, *Belgrad schloss, Welches vom Carnaro Anno 1696 erbauet werden*, Regensburg, 1717. Ağ içi erişim için bkz. <http://mapy.mzk.cz/en/mzk03/001/052/805/2619316606/> (Son erişim 10.04.2016).

Moll-0003.365: A. Ribro Couttats, *Belgradi, Seu Albegraecae Vera, Et Noua Delineatio 1717*, Viyana, 1717. Ağ içi erişim için bkz. <http://mapy.mzk.cz/en/mzk03/001/052/810/2619316691/> (Son erişim: 10.04.2016).

Hessen Devlet Kütüphanesi (Hessisches Staatsarchiv), Marburg

Wilhelmshöher Kriegskarten

WHK 6/44: *Plan der Angriffsanlagen vor der Festung Belgrad, 1688*. Ağ içi erişim için <http://www.digam.net/document.php?dok=2635> (Son erişim: 07.04.2016).

Gazeteler

Wienerisches Diarium no.158, 4-6 Şubat 1705; no.163, 21-24 Şubat 1705; s.24; no.164, 25-28 Şubat 1705; no.181, 25-28 Nisan 1705.

Yayınlanmış Kaynaklar

Abdurrahman Abdi Paşa. *Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi*, (Haz. Ahmet Aslantürk), İstanbul, 2012.

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704), (Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara, 2000.

Bayramoğlu Ali Ağa. *Ümmü'l-Gaza Harp Sanatı ve Aletleri (İnceleme-Çeviriyazı-Tıpkıbasım)*, (Haz. Salim Aydüz ve Şamil Çan), İstanbul, 2013.

Benaglia, Johanne. *Ausführliche Reiß-Beschreibung von Wien nach Constantinopel und wieder zurück in Teutshcland, auch was sich*

Merckwürdiges dabey zugetragen: deß hoch-Gebohrnen Grafen und Herrn Albrecht Caprara, Frankfurt, 1687.

Beydilli, Kemal ve İsmail E. Erünsal. "Prut Savaşı Öncesi Diplomatik Bir Teşebbüs Seyfullah Ağa'nın Viyana Elçiliği (1711) (142 sayfa belge ile birlikte)", *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 12/26, 2001, ss.1-181.

Brenner, Domokos. *Histoire des révolutions de Hongrie, où l'on donne une idée juste de son légitime gouvernement*, cilt V: *Qui contient les Memoires du prince François Rakoczy sur la guerre de Hongrie, depuis 1703 jusqu'à sa fin*, Den Haag, 1739.

Busching, A.F. *A New System of Geography*, cilt III, Londra, 1762.

Cantemir, Dimitrie. *Historie de L'Empire Othoman où se Voyent les Causes de son Aggrandissement et de sa Decadence*, (Çev. M. de Jonquieres), cilt II, Paris, 1743.

de La Colonie, M. *The Cronicles of an Old Campagnier (1692-1717)*, (Çev. Walter C. Horsley), Londra, 1904.

de La Motraye, Aubry. *Travels through Europe, Asia, and into Part of Africa*, 2 cilt, Londra, 1723.

de Warnery, Charles. *Des Herrn Generalmajor von Warnery Sämtliche Schriften*, cilt VI: *Bemerkungen über das türkische und russische Militair*, (Çev. W. von Zechau), Hannover, 1787.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa. *Devlet Adamlarına Öğütler- Osmanlılarda Devlet Düzeni*, (Haz. Hüseyin Ragıp Uğural), Ankara, 1969.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa. *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara, 1995.

Demiryürek, Mehmet ve Güner Doğan (Haz.). *Boundary Letters Ottoman Officials to Luigi Ferdinando Marsili (1699-1701)*, Ankara, 2015.

Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, (Haz. Robert Dankoff, S.A.Kahraman, Y.Dağlı v.d.), İstanbul, 2011.

Eyyubî Efendi. *Eyyubî Efendi Kanûnnâmesi*, (Haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul, 1994.

Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen, cilt I: *Einleitung zur Darstellung der Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*, (Ed. Abtheilung für Kriegsgeschichte des k.k. Kriegs-Archives), Viyana, 1876.

Friedens-Schluß zwischen Ihrer Römischen Kayserlichen Majestat Eines und der Ottomanischen Porten Andern Theils zu Carlowitz bey Simach In der General Versammlung der hohen Aliirten Plenipotentiarien aufgerichtet und den 26. Januarii st. n. 1699 unterschrieben, tz.,

Genç, Mehmet ve Erol Özvar (Haz.). *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, cilt II, İstanbul, 2006

Gökçe, Turan. "1699-1700 Tarihli Bosna Vilâyeti Hududnâmesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 16, 2001, ss.75-104.

Grimm, Jacob ve Wilhelm Grimm. *Deutsches Wörterbuch*, Leipzig, 1971.

Hayne, J.C.G. *Abhandlung über die Kriegskunst der Türken, von ihren Märchen, Lägern, Schlachten und dergleichen derjenigen Völker, welche unter dem Osmanischen Schutze stehen, als: Griechen, Armenier, Araber, Drusen, Kurden, Jesiden, Tatern, Wallachen, Moldauer u.d. gl. nebst einer militärischen Geschichte der drey letzten Türkenkriege in Ungarn*, Viyana, 1788.

Heller F. (Haz.). *Militärische Korrespondenz des Prinzen Eugen von Savoyen. Aus österreichischen Quellen*, cilt I: *Jahr 1694-1702*, Viyana, 1848.

Hezârfen Hüseyin Efendi. *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, (Haz. Sevim İlğürel), Ankara, 1998.

Hurmuzaki, Eudoxiu (Haz.). *Documente privitoare la Istoria Românilor*, cilt VI: *1700-1750*, Bükreş, 1878.

- Karahasanoğlu, Selim. *Kadı ve Günlüğü Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*, İstanbul, 2013.
- Kavânîn-i Yeniçeriyân – Yeniçeri Kanunları*, (Haz. Tayfun Toroser), İstanbul, 2011.
- Kendi Kalemıyla Temeşvarlı Osman Ağa Bir Osmanlı Türk Sipahisi ve Esirlik Hayatı*, (Haz. Haldun Tolasa), Ankara, 2004.
- Kluge, Friedrich. *Etimologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Strazburg, 1899.
- Kołodziejczyk, Darius. *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century) An Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents*, Leiden, 2000.
- Marsili, Graf (Luigi Ferdinando). *Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitâtı Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti*, (Çev. Kaymakam Niyazi), Ankara, 1934.
- Matuschka, Ludwig. *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen Nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen*, cilt XVI: *Der Türken-Krieg 1716-18. Feldzug 1716*, Viyana, 1891.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmânî*, cilt II, III, V, (Haz. Nuri Akbayar), İstanbul, 1996.
- Meninski, François à Mesgnien. *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicæ, Arabicæ, Persicæ*, Viyana, 1680.
- Montecuccoli, Raimond. "Vom Kriege mit den Türken", *Ausgewählte Schriften des Raimond Fürsten Montecuccoli General-Lieutenant und Feldmarschall*, cilt II: *Militärische Schriften*, (Ed. Alois Veltzé), Viyana, 1899.
- Muâhedât Mecmûası*, cilt III, Ankara, 2005.
- Mustafa Nuri Paşa. *Netâyicü'l-Vukûât. Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi*, (Haz. Yılmaz Kurt), Ankara, 2008.
- Naîmâ Mustafa Efendi. *Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn)*, IV cilt, (Haz. Mehmet İpşirli), Ankara, 2007.

- Oruç Beğ. *Oruç Beğ Tarihi (Giriş, Metin, Kronoloji, Dizin, Tıpkıbasım)*, (Haz. Necdet Öztürk), İstanbul, 2008.
- Ottendorf, Henrik. *Von Wien auff Temeswar, 1663*, (Haz. İoan Haşegan), Temeşvar, 2006.
- Ottoman Garrisons on the Middle Danube Based on Austrian National Library MS MXT 562 of 956/1549-1550*, (Haz. Asparuch Velkov ve Evgeni Radushev), Budapeşte, 1996.
- Öztürk, Said. "1042-1045 (1632-1635) Yılları'na Ait Bosna Eyaleti Bütçesi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 1999, ss.325-337.
- Râşid Mehmed Efendi. *Târih-i Râşid ve Zeyli*, cilt I ve II, (Haz. Abdülkadir Özcan, Y.Uğur, B.Çakır ve A.Z.İzgöer), İstanbul, 2013.
- Ricaut, Paul. *The History of the Present State of the Ottoman Empire*, Londra, 1686.
- Ricaut, Paul. *The History of the Turks beginning with the Year 1679*, Londra, 1700.
- Selânikî Mustafa Efendi. *Tarih-i Selânikî*, cilt I: (971-1003/1563-1595), (Haz. Mehmet İpşirli), Ankara, 1999.
- Seyfried, J.Heinrich. *Poliologia, das ist accurate Beschreibung aller vornehmsten in der ganzen Welt befindliche Städten, Schlössern und Befestigungen*, Nürnberg, 1695.
- Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa. *Nusretnâme Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*, (Haz. Mehmet Topal), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2001.
- Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa. *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa- Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca. 1106/1654-7 Şubat 1695) (Tahlil ve Metin)*, (Haz. Nazire Karaçay Türkal), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2012.

Simperto. *Diarium, oder ausführliche curiose Reiß-Beschreibung von Wien nach Constantinopel und von dar wieder zuruck in Teutschland*, Augsburg, 1735.

Sultan Dördüncü Murad'ın Hatt-ı Hümayûnları- Suver-i Hutût-ı Hümayûn, (Haz. Önder Bayır), İstanbul, 2014.

Tafferner, Paul. *Curiose und eigentliche Beschreibung des von Ihro Röm. Kays. Maj. an den Türkischen Hoff abgeschickten Groß-Botschaffters ... Herrn Graff Walther von Leslie*, Leipzig, 1700.

Tolstoy, Pyotr Andreyeviç. *Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu- İstanbul'daki Rus Büyükelçi Pyotr Andreyeviç Tolstoy ve Onun Osmanlı İmparatorluğu'na Dair Hatıraları (XVIII. Yüzyılın İlk Çeyreği)*, (Ed. M.R.Arunova ve F.S.Oreškova), (Çev. İbrahim Allahverdi), İstanbul, 2009.

Unat, Faik Reşit. "Ahmet III. Devrine Ait Bir Islahat Takriri- Muhayyel Bir Mülâkatın Zabıtları", *Tarih Vesikaları Dergisi*, 1/2, 1941, ss.

Vaniček, Fr. *Specialgeschichte der Militärgrenze, aus Originalquellen und Quellenwerken Geschöpft*, cilt I, Viyana, 1875.

Veterani, Federico. *Des Grafen Veterani, Kaiserlichen Feldmarschalls, Feldzüge in Ungarn und den angränzenden Provinzen, vom Jahre 1683 bis 1694. Aus dem Italianischen neu übersetzt, mit Zusätzen und Auszügen aus authentischen Handschriften*, Dresden, 1788.

von Angeli, Moritz. *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen*, cilt II: *Feldzüge gegen die Türken 1697-1698 und der Karlowitzer Friede 1699*, Viyana, 1876.

von Diersburg, Philipp Röder. *Des Markkgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken, größtentheils nach bis jetzt unbenützten Handschriften*, cilt II, Karlsruhe, 1842.

Araştırmalar

Abou-el-Haj, Rifa'at. *The Reisülküttab and Ottoman Diplomacy at Karlowitz*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Princeton: Princeton University, 1963.

Abou-el-Haj, Rifa'at. *Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev. Oktay Özel ve Canay Şahin), İstanbul, 2000.

Abou-el-Haj, Rifa'at. *1703 İsyanı Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, (Çev. Çağdaş Sümer), Ankara, 2011.

Abou-el-Haj, Rifa'at. "The Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe: 1699-1703", *Journal of American Oriental Studies*, 89, 1969, ss.467-475.

Adanır, Fikret ve Suraiya Faroqhi. "Giriş", *Osmanlı ve Balkanlar. Bir Tarih Yazımı Tartışması*, (Ed. Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi), (Çev. Beril İdemen), İstanbul, 2011, ss.7-70.

Adanır, Fikret. "Bosna-Hersek'te 'Müslüman' Bir Ulusun Oluşumu: Bir Tarihyazımı Tartışması", *Osmanlı ve Balkanlar. Bir Tarih Yazımı Tartışması*, (Ed. Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi), (Çev. Beril İdemen), İstanbul, 2011, ss.307-350.

Adıyeke, Nuri. "Girit'te Askeri ve Toplumsal Bir Kurum: Yerli Yeniçeriler-Gönüllüyan Zümresi", *XV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Eylül 2006: Kongreye Sunulan Bildiriler*, cilt IV/3, Ankara, 2010, ss.1611-1620.

Afyoncu, Erhan. "Mevâcib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXIX, 2004, ss.418-420.

Ágoston, Gábor. *Barut, Top ve Tüfek Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, (Çev. Tanju Akad), İstanbul, 2006.

Ágoston, Gábor. "Review: Mark L. Stein, Guarding the Frontier. Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe", *Journal of Economic and Social History of Orient*, 52, 2009, ss.159-163.

Ágoston, Gábor. "Empires and warfare in east-central Europe, 1550-1750: the Ottoman-Habsburg rivalry and military transformation", *European Warfare*,

1350-1750, (Ed. Frank Tallett ve D.J.B. Trim), Cambridge, 2010, ss.110-134.

Ágoston, Gábor. “Çevre ve Sınır Tarihi Çalışmalarının Buluştuğu Yer: Macaristan’daki Osmanlı-Habsburg Sınırı Boyunca Nehirler, Ormanlar, Bataklıklar ve Kaleler”, *Osmanlı’da Strateji ve Askerî Güç*, (Çev. Fatih Çalışır), İstanbul, 2012, ss.97-130.

Ágoston, Gábor. “Avrupa-Asya Arasındaki Teknolojik Diyalog ve Osmanlı İmparatorluğu: Barut Çağı’nda Askerî Teknoloji ve Uzmanlık”, *Osmanlı’da Strateji ve Askerî Güç*, (Çev. Fatih Çalışır), İstanbul, 2012, ss.151-168.

Ágoston, Gábor. “Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya’da Askerî Dönüşüm, 1500-1800”, *Osmanlı’da Strateji ve Askerî Güç*, (Çev. M. Fatih Çalışır), İstanbul, 2012, ss.213-266.

Ágoston, Gábor. “Habsburglar ve Osmanlılar: Savunma, Askeri Değişim ve Güç Dengesindeki Kaymalar”, *Osmanlı’da Savaş ve Serhad*, (çev. Kahraman Şakul), İstanbul, 2013, ss.111-132.

Ágoston, Gábor. “Venedik ve Avusturya’ya Karşı Osmanlı Savaşları: 18. Asır Başlarında Tuna Boylarında Değişen Askerî Güç Dengesi”, *Osmanlı’da Savaş ve Serhad*, (Çev. Kahraman Şakul), İstanbul, 2013, ss.133-154.

Ágoston, Gábor. “Esnek Bir İmparatorluk: Sultan Buyruğu ve Osmanlı Serhatlerindeki Sınırları”, *Osmanlı’da Savaş ve Serhad*, (Çev. Kahraman Şakul), İstanbul, 2013, ss.155-177.

Ágoston, Gábor. “Macaristan’daki Osmanlı Fethi ve Osmanlı Askerî Serhaddi”, *Osmanlı’da Savaş ve Serhad*, (Çev. Kahraman Şakul), İstanbul, 2013, ss.179-202.

Ágoston, Gábor. “Macaristan’da Osmanlı-Habsburg -Serhaddi (1541-1699): Bir Mukayese”, *Osmanlı’da Savaş ve Serhad*, (Çev. Kahraman Şakul), İstanbul, 2013, ss.203-224.

Ahıskalı, Recep. “Râmi Mehmed Paşa”, *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXXIV, İstanbul, 2007, ss.449-451.

Ahmed Cevad Paşa. *Târih-i 'Asker-i Osmânî*, cilt I: *Yeniçeriler*, İstanbul, 1299.

Ahmed Refik (Altınay). *Felâket Seneleri (1094-1110)*, İstanbul, 1332.

Akdağ, Mustafa. "Timar Rejiminin Bozuluşu", *Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 3/4, 1945, ss.419-431.

Akdağ, Mustafa. "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu", *Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5/3, 1947, ss.291-313.

Aksan, Virginia. *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1800*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul, 2010.

Aksan, Virginia. "Locating the Ottomans Among Early Modern Empires", *Journal of Early Modern History*, 3/2, 1999, ss.103-134.

Aksulu, Nurdan Melek. *Die Hohe Pforte, Türkenkriege, Konflikte und Beziehungen zwischen Abendland und der Türkei (1703-1738)- Aus deutschsprachigen Zeitungen des 18. Jahrhunderts*, Norderstedt, 2009.

Aktepe, Münir. "1711 Prut Seferiyle İlgili Belgeler", *İ.Ü. Tarih Dergisi*, 34, 1984, ss.19-55.

Allmayer-Beck, Johann Christoph. "The Establishment of the Military Academy in Wiener Neustadt", *East Central European Society and War in the Pre-Revolutionary Eighteenth Century*, (Ed. G.Rothenberg, B.K.Kiraly ve P.F.Sugar), New York, 1982, ss.115-121.

Anastasopoulos, Antonis. "Imperial Geography and War- The Ottoman Case", *Imperial Geographies in Byzantine and Ottoman Studies*, (Ed. Sahar Bazzar, Yota Batsaki ve Dimiter Angelov), Vaşington, 2013, ss.111-132.

Anhegger, Robert. "Martoloslar Hakkında", *Türkiyat Mecmuası*, 7, 1942, ss.282-320.

Arık, Özgür. *1699 Karlofça Antlaşmasına Göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Sınırları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2001.

Aslantaş, Selim. "Belgrad-ı Dârü'l-cihâd", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 2011, ss.13-38.

- Aslantaş, Selim. “Avusturya Saray ve Devlet Arşivi’ndeki (Haus-, Hof- Und Staatsarchiv) Türkiye Fonları”, *Belleten*, 77/278, 2013, ss.109-118.
- Avcı, Casim. “Sugür”, *TDV-İslam Ansiklopedisi*, cilt XXXVII, İstanbul, 2009, ss.473-474.
- Aydın, Mahir. *Vidin Kalesi Tuna Boyu’ndaki İnci*, İstanbul, 2015.
- Aydın, Mahir. “Faş Kalesi”, *Osmanlı Araştırmaları*, 6, 1986, ss.67-138.
- Aydın, Mahir. “Kaleler”, *Osmanlı Askerî Tarihi- Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, (Ed. Gültekin Yıldız), İstanbul, 2013, ss.11-33.
- Aydüz, Salim. “Osmanlı Askerî Teknoloji Tarihi: Ateşli Silahlar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2/4, 2004, ss.265-295.
- Babinger, Franz. “Die Donau als Schicksalsstrom des Osmanenreiches”, *Südosteuropa-Jahrbuch*, cilt V: *Die Donau in ihrer geschichtlichen, wirtschaftlichen und kulturellen Bedeutung*, (Ed. Rudolf Vogel), Münih, 1961, ss.15-25.
- Bardakoğlu, Ali. “Had”, *TDV-İslam Ansiklopedisi*, cilt XIV, İstanbul, 1996, ss.547-551.
- Barta, János. “Habsburg Rule in Hungary in the Eighteenth Century”, *Hungarian Studies Review*, 28/1-2, 2001, ss.133-161.
- Başagiç, Safvet Beg. *Bosna Hersek Tarihi 1463-1850*, (Çev. Saffet Atalay), İstanbul, tz.
- Batmaz, Eftal Şükrü. *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu’da Kalelerin İdari ve Askeri Fonksiyonları (1550-1750)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, 1989.
- Bıyık, Ömer. “1652-53 Tarihli Şer’iye Sicili’ne Göre Temeşvar”, *Karadeniz Araştırmaları*, 45, Bahar 2015, ss.233-251.
- Biggs, Michael. “Putting the State on the Map: Cartography, Territory and European State Formation”, *Comparative Studies in Society and History*, 41/2, 1999, ss.374-405.

- Bilge, Sadık Müfit. *Osmanlı'nın Macaristanı: Osmanlı Hâkimiyetindeki Macaristan'ın Tarihi Coğrafyası ve İdarî Taksimatı*, İstanbul, 2010.
- Birken, Andreas. *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*, Wiesbaden, 1976.
- Boeck, Brian. "When Peter I Was Forced to Settle for Less: Coerced Labor and Resistance in a Failed Russian Colony (1695-1711)", *The Journal of Modern History*, 80, 2008, ss.485-514.
- Bostan, İdris. "Azeb", *TDV-İslam Ansiklopedisi*, cilt XIV, İstanbul, 1991, ss.312-313.
- Bosworth, C. "al-Thugûr", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt X, Leiden, 2000, ss.446-447.
- Bowen, H. "Azab", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt III, Leiden, 1991, s.807.
- Bracewell, Catherine Wendy. *16. Yüzyılda Adriyatik'te Korsanlık ve Eşkiyalık: Senjli Uskoklar*, İstanbul, 2009.
- Braubach, Max. *Prinz Eugen von Savoyen – Eine Biographie*, cilt III: *Zum Gipfel des Ruhmes*, Viyana, 1964.
- Brauer, Ralph W. "Boundaries and Frontiers in Medieval Muslim Geography", *Transactions of the American Philosophical Society*, New Series 85/6, 1995, ss.1-73.
- Brummet, Palmira. "The Fortress: Defining and Mapping the Ottoman Frontier in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed. A.C.S. Peacock), Oxford, 2009, ss.31-55.
- Burschel, Peter. "Die Erfindung der Desertion. Strukturprobleme in deutschen Söldnerheeren des 17. Jahrhunderts", *Armeen und ihre Deserteure. Vernachlässigte Kapitel einer Miliärgeschichte der Neuzeit*, (Ed. Ulrich Bröckling ve Michael Sikora), Göttingen, 1998, ss.72-85.
- Buzov, Snježana. "Friendly Letters. The Early 18th Century Correspondence between Venetian and Ottoman Authorities in Dalmatia", *Tolerance and Intolerance on the Triplex Confinium, Approaching the 'Other' on the*

- Borderlands Eastern Adriatic and beyond 1500-1800*, (Ed. Egidio Ivetic ve Drago Roksandić), Padova, 2007, ss.215-221.
- Canard, M. "al-Awasim", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt I, Leiden, 1986, s.761.
- Canbakal, Hülya. *17. Yüzyılda Ayntab Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, (Çev. Zeynep Yelçe), İstanbul, 2009.
- Cezar, Mustafa. *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul, 1965.
- Chase, Kenneth. *1700'e Kadar Ateşli Silahlar Tarihi*, (Çev. Füsün Tayanç ve Tunç Tayanç), İstanbul, 2008.
- Çalışır, Muhammed Fatih. *War and Peace in the Frontier: Ottoman Rule in the Uyvar Province, 1663-1685*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Bilkent Üniversitesi, 2009.
- Çelik, Gülfettin. "Osmanlı Devletinde Merkezî Hazinesinin Maliye Büroları", *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, cilt I, (Ed. Mehmet Genç ve Erol Özvar), İstanbul, 2006, ss.115-147.
- Çetinsaya, Gökhan. "Türkiye'de Siyaset Tarihçiliğinin Yükselmeden Düşüşü: Gök Ekini Biçmiş Gibi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1/2, 2003, ss.7-15.
- Çiftçi, Cafer. "Osmanlı Taşrasında Yeniçerilerin Varlığı ve Askerlik Dışı Faaliyetleri", *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 27, Bahar 2010, ss.27-57.
- Dabić, Vojin S. "The Habsburg-Ottoman War of 1716-1718 and Demographic Changes in War-Afflicted Territories", *The Peace of Passarowitz, 1718*, (Ed. Charles Ingrao, Nikola Samardžić ve Jovan Pešalj), West Lafayette, 2011, ss.191-208.
- Danişmend, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, cilt V, İstanbul, 1971.
- Darling, Linda. "Osmanlı Maliye Tarihinde Gelir-Toplama ve Meşruiyet", *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, cilt I, (Ed. Mehmet Genç ve Erol Özvar), İstanbul, 2006, ss.39-50.

- Darling, Linda. "Nasihatnameler, İcmal Defterleri, and the Timar-Holding Ottoman Elite in the Late Sixteenth Century", *Osmanlı Araştırmaları*, 43, 2014, ss.193-226.
- Darling, Linda. "Nasihatnameler, İcmal Defterleri, and the Timar-Holding Ottoman Elite in the Late Sixteenth Century- Part II, Including the Seventeenth Century", *Osmanlı Araştırmaları*, 45, 2015, ss.1-23.
- Dávid, Géza. *Osmanlı Macaristan'ında Toplum, Ekonomi ve Yönetim 16. Yüzyılda Simontornya Sancağı*, (Çev. Hilmi Ortaç), İstanbul, 1999.
- Dávid, Géza. "Eğri", *TDV-İslam Ansiklopedisi*, cilt X, İstanbul, 1994, ss.489-491.
- Dávid, Géza. "The Eyalet of Temesvár in the Eighteenth Century", *Oriente Moderno*, New Series 18 (79)/1: *The Ottoman Empire in The Eighteenth Century*, (Ed. Kate Fleet), 1999, ss.113-128.
- Dávid, Géza. "Temeshwar", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt X, Leiden, 2000, s.417.
- Dávid, Géza ve Pál Fodor, "Osmanlı Tarihi İle İlgili Macaristan'daki Çalışmalar ve Bunların Değerlendirmesi", *XIII. Türk Tarih Kongresi Ankara, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler*, cilt I, Ankara, 2002, ss.1-37.
- Dávid, Géza ve Pál Fodor. "Changes in the Structure and Strength of the Timariot Army from the Early Sixteenth to the End of the Seventeenth Century", *Eurasian Studies The Skilliter Centre-Istituto per l'Oriente – Journal for Balkan, Eastern Mediterranean, Anatolian, Middle Eastern, Iranian and Central Asian Studies*, 4/2, 2005, ss.157-188.
- de Vaux, Carra [J.Schlacht]. "Hadd", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt III, Leiden, 1986, ss.20-21.
- Deák, Antal András. "Zur Geschichte der Grenzabmarkung nach dem Friedensvertrag von Karlowitz", *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie, Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Institus für Österreichische Geschichtsforschung Wien, 22.-25. September 2004*, (Ed. Marlene Kurz, Martin Scheutz, Karl Vocelka ve Thomas Winkelbauer), Viyana, 2005, ss.83-96.

- Deák, Antal András ve Miljenko Lapaine, Ivka Kljajić, “Johann Christoph Müller (1673-1721)”, *Kartografija i Geoinformacije*, 3, 2004, ss.68-80.
- Demircan, Yasemin. *Osmanlı İdaresinde Limni Adası (XVI. Yüzyıl)*, Ankara, 2014.
- Dimitrov, Strashimir. “Introduction”, *Ottoman Garrisons on the Middle Danube Based on Austrian National Library MS MXT 562 of 956/1549-1550*, (Haz. Asparusch Velkov ve Evgeni Radushev), Budapeşte, 1996, ss.9-28.
- Djurdjev, B. “Belgrade”, *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt I, Leiden, 1986, ss.1163-1165.
- Djuric-Zamolo, Divna. “Belgrad”, *TDV-İslam Ansiklopedisi*, cilt V, İstanbul, 1992, ss.407-409.
- Doğan, Güner. *Osmanlı-Venedik Egemenliğinde Balkanlar ve Dalmaçya Kıyıları: Savaş, Diplomasi ve Sınır (1691-1721)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2016.
- Doğan, Güner. “Seyyah ve Diplomat İtalyan Luigi Ferdinando Marsigli’nin Osmanlı’sı (1658-1730)”, *Türk Yurdu*, 102/310, Haziran 2013, ss.147-155.
- Doğan, Güner. “The Rivers of Ottoman in the Balkans on the Reports of Luigi Ferdinando Marsili (1699-1719)”, *Boundary Letters. Ottoman Officials to Luigi Ferdinando Marsili (1699-1701)*, Ankara, 2015, ss.23-32.
- Doğan, Mehmet. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Esnaf Yeniçeriler”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. 31/1, 2014, ss.137-152.
- Dolleccek, Anton. *Geschichte der Österreichischen Artillerie von den frühesten Zeiten bis zur Gegenwart*, Viyana, 1887.
- Duffy, Christopher. *The Fortress in the Age of Vauban and Frederick the Great 1660-1789*, Londra, 1985.
- Duffy, Christopher. *Fire & Stone. The Science of Fortress Warfare, 1600-1860*, Londra, 1996.
- Dursteler, Eric. *Dönme Kadınlar: Toplumsal Cinsiyet, Kimlik ve Sınırlar*, (Çev. Deniz Koç), İstanbul, 2013.

- Džaja, Srećko. *Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina- Voremanzipatorische Phase 1463-1804*, Münih, 1984.
- Egger, Rainer. "Hofkriegsrat und Kriegsministerium als Zentrale Verwaltungsbehörden der Militärgrenze", *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 43: *Festschrift Kurt Peball*, 1993, ss.74-93.
- Eichberg, Henning. "Ordnen, Messen, Disziplinieren. Moderner Herrschaftsstaat und Fortifikation", *Staatsverfassung und Heeresverfassung in der europäischen Geschichte der frühen Neuzeit*, (Ed. Johannes Kunisch ve Barbara Stollberg-Rilinger), Berlin, 1986, ss.347-375.
- Eichberg, Henning. "Geometrischer Krieg. Über frühmodernes Befestigungswesen und die gesellschaftliche Relativität zweckrationalen Handelns", *Krieg in der europäischen Neuzeit*, (Ed. Thomas Kolnberger ve Ilja Steffelbauer), Viyana, 2010, ss.131-165.
- Elibol, Numan. "XVI-XVIII. Yüzyıllarda Rumeli ve Orta Avrupa Toprakları Arasındaki Ticaret Faaliyetleriyle İlgili Bazı Tespitler", *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/2, 2004, ss.39-50.
- Emecen, Feridun. "Osmanlı Sınırları Nerede Başlar, Nerede Biter?", *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul, 2009, ss.195-217.
- Emecen, Feridun. "Ateşli Silahlar Çağı: Askeri Dönüşüm ve Osmanlı Ordusu", *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul, 2010, ss.27-70.
- Engin, Hakan. *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu: Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre (1736-1819)*, İbrail, 2012.
- Erdoğan Özünlü, Emine. *Ayntâb Sipahileri Bir Osmanlı Sancağında Timarlı Sipahi Olmak (1530-1647)*, Ankara, 2011.
- Erdoğan, Muzaffer. "Osmanlı Mimari Tarihinin Arşiv Kaynakları", *İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi*, 3/5-6, ss.95-123.
- Ergenç, Özer. "Osmanlı Merkez Askerinin Nitelik ve Fonksiyonları Üzerine", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul, 2013, ss.356-366.

- Ergenç, Özer. "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Malî Nitelikleri", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul, 2013, ss.367-382.
- Ertaş, Mehmet Yaşar. *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714-1716)*, İstanbul, 2007.
- Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? Kaynaklara Giriş*, (Çev. Zeynep Altok), İstanbul, 2001.
- Fedakâr, Cengiz. *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı. Kırım'a Giden Yolda Anapa Kalesi (1781-1801)*, İstanbul, 2014.
- Fekete, L. "Berat", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt I, Leiden, 1986, ss.1170-1171.
- Fekete, L. "Budin", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt I, Leiden, 1986, ss.1284-1286.
- Feneşan, Costin. "O Descriere a Cetății Timișoara din August 1716", *Analele Banatului, Serie Nouă, Archeologie – Istorie*, 22, 2014, ss.295-299.
- Fenzl, Otto. *Zustandekommen, Vorbereitung und Druchführung des Türkenkrieges 1716-1718*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Viyana: Universität Wien, 1950.
- Fiedler, Siegfried. *Kriegswesen und Kriegsführung im Zeitalter der Kabinettskriege*, Koblenz, 1986.
- Filipović, Nedim. "Ocaklık Timars in Bosnia and Hercegovina", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 36, 1987, ss.149-180.
- Finkel, Caroline. *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, Viyana, 1988.
- Finkel, Caroline ve Victor Ostapchuk. "Outpost of Empire: An Appraisal of Ottoman Building Registers as Sources for the Archeology and Construction History of the Black Sea Fortress of Özi", *Muqarnas*, 25, 2005, ss.150-188.

- Fisher, Alan. "Azov in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *A Precious Balance: Conflict, Trade and Diplomacy on the Russian-Otoman Frontier*, İstanbul, 1999, ss.61-78.
- Fodor, Pál. "Bir Nasihat-name Olarak Kavanin-i Yeniçeriyan", *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 23-28 Eylül 1985, Tebliğler III. Türk Tarihi*, cilt I, İstanbul, 1985, ss. 217-224.
- Fodor, Pál. "A temesvári vilajet a török hódoltságban", *In Memoriam Barta Gábor – Tanulmányok Barta Gábor emlékére*, Peşte, 1996, ss.195-208.
- Genç, Mehmet. "Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün İlkeleri", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, 2000, ss.39-48.
- Genç, Mehmet. "Osmanlı Maliyesinde Mukataa Kavramı", *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, cilt I, (Ed. Mehmet Genç ve Erol Özvar), İstanbul, 2006, ss.57-64.
- Georgita, Mihai. "Der Festungsbau im westlichen Siebenbürgen im 18. Jahrhundert", *Festung und Innovation*, (Ed. Harald Heppner ve Wolfgang Schmale), Bochum, 2005, ss.27-39.
- Gerhard, Dietrich. "The Frontier in Comparative View", *Comparative Studies in Society and History*, 1/3, 1959, ss.205-229.
- Goichon, A.M. "Hadd", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt III, Leiden, 1986, ss.21-22.
- Göyünç, Nejat. "Osmanische Festungen auf dem Balkan im 18. Jahrhundert", *Internationaler Kongress für Militärgeschichte Wien 6.-10. Juni 1983, Beiträge*, Viyana, 1983, ss.79-83.
- Göyünç, Nejat. "Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 1991, ss.269-277.
- Göyünç, Nejat. "Defter", *TDV-İslam Ansiklopedisi*, cilt IX, İstanbul, 1994, ss.88-90.

- Gradeva, Rossitsa. "War and Peace along the Danube: Vidin at the End of the Seventeenth Century", *Oriente Moderno*, New Series 20 (81), 2001, ss.149-174.
- Gradeva, Rossitsa. "Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries", *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed. A.C.S. Peacock), Oxford, 2009, ss.331-351.
- Gräf, Holger Th. "Militärisierung der Stadt oder Urbanisierung des Militärs? Ein Beitrag zur Militärgeschichte der frühen Neuzeit aus stadtgeschichtlicher Perspektive", *Klio in Uniform? Probleme und Perspektiven einer modernen Militärgeschichte der Frühen Neuzeit*, (Ed. Ralf Pröve), Viyana, 1997, ss.89-108.
- Güçer, Lütfü. "XV-XVII. Asırda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23/1-2, 1963, ss.118-133.
- Gümüüşçü, Osman. "Siyasi Coğrafya Açısından Sınırlar ve Tarihi Süreç İçinde Türkiye'de Sınır Kavramı", *Bilgi*, 52, 2010, ss.79-104.
- Gverlac, Henry. "Vauban: Bilimin Savaş Üzerindeki Etkisi", *Modern Stratejinin Ustaları*, (Ed. Edward Mead Earle), (Çev. Selma Koçak), İstanbul, 2007, ss.43-77.
- Haake, Paul. "Die Türkenfeldzüge Augusts des Starken 1695 und 1696", *Neues Archiv für sächsische Geschichte und Altertumskunde*, 24, 1903, ss.124-154.
- Haas, Haagen. "Belagerungskrieg: Absolutistische Festungstädte im Ausnahmezustand", *Krieg in der europäischen Neuzeit*, (Ed. Thomas Kolnberger ve Ilja Steffelbauer), Viyana, 2010, ss.289-318.
- Hadduri, Macid. *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*, (Çev. Fatih Gedikli), İstanbul, 1999.
- Hancıç, Adem. "XVII. Yüzyılda Bosna Eyaletinde Sınır Karakollarının Teşkilâtı Hakkında", *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 23-28 Eylül 1985, Tebliğler III. Türk Tarihi*, cilt I, İstanbul, 1985, ss.263-270.

- Hansen, Ernst Willi. "Zum Problematik einer Sozialgeschichte des Deutschen Militärs im 17. und 18. Jahrhundert", *Zeitschrift für Historische Forschung*, 6/4, 1979, ss.425-460.
- Hathaway, Jane. "Rewriting Eighteenth-Century Ottoman History", *Mediterranean Historical Review*, 19/1, 2004, ss.29-53.
- Hegyi, Klára. *A török hódoltság várai és várkatonasága*, 3 cilt, Budapest, 2007.
- Hegyi, Klára. "Ottoman Network of Fortresses in Hungary", *Ottomans, Hungarians, and the Habsburgs in Central Europe The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, (Ed. Géza Dávid ve Pál Fodor), Leiden, 2000, ss.163-194.
- Heppner, Harald. "Die Entwicklungsmöglichkeiten für die südosteuropäische Gesellschaft infolge der habsburgisch-osmanischen Auseinandersetzungen des 16. bis 18. Jahrhunderts", *Österreich und die Osmanen- Prinz Eugen und seine Zeit*, (Ed. Erich Zöllner ve Karl Gutkas), Viyana, 1988, ss.203-218.
- Hertz, A.Z. "Ada Kale: Key to the Danube", *Archivum Ottomanicum*, 3, 1971, ss.170-184.
- Hess, Andrew. *Unutulmuş Sınırlar 16. Yüzyıl Akdeniz'inde Osmanlı-İspanyol Mücadelesi*, (Çev. Özgür Kolçak), İstanbul, 2010.
- Heywood, Colin. "The Frontier in Ottoman History: Old Ideas and New Myths", *Frontiers in Question. Eurasian Borderlands 700-1700*, (Ed. Daniel Power ve Naomi Standen), Londra, 1999, ss.228-250.
- Hickok, Michael Robert. *Ottoman Military Administration in Eighteenth-Century Bosnia*, Leiden, 1997.
- Hintze, Otto. "Soziologische und geschichtliche Staatsauffassung", *Gesammelte Abhandlungen*, cilt II: *Soziologie und Geschichte: Gesammelte Abhandlungen zur Soziologie, Politik und Theorie der Geschichte*, (Ed. Gerhard Oestreich), Göttingen, 1964, ss.239-305.

- Hlavka, Gertrud. *Johann Ludwig Graf Bussy de Rabutin. Feldmarschall, geheimer Rat und kommandierender General in Siebenbürgen 1642-1716*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Viyana: Universität Wien, 1941.
- Hochedlinger, Michael. *Austria's Wars of Emergency War, State and Society in the Habsburg Monarchy 1683-1797*, Londra, 2003.
- Hochedlinger, Michael. "Der gewaffnete Doppeladler. Ständische Landesdefension, Stehendes Heer und 'Staatsverdichtung' in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie", *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740*, (Ed. Petr Mat'a ve Thomas Winkelbauer), Stuttgart, 2006, ss.217-250.
- Hochedlinger, Michael. "'Onus Militare'. Zum Problem der Kriegsfinanzierung in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie 1500-1750", *Kriegsführung und Staatsfinanzen Die Habsburgermonarchie und das Heilige Römische Reich vom Dreißigjährigen Krieg bis zum Ende des habsburgischen Kaisertums 1740*, (Ed. Peter Rauscher), Münster, 2010, ss.81-136.
- Hummelberger, Walter ve Kurt Peball. *Die Befestigungen Wiens*, Viyana, 1974.
- Imber, Colin. *The Ottoman Empire, 1300-1650: The Structure of Power*, New York, 2002.
- Ingrao, Charles. *The Habsburg Monarchy 1618-1815*, Cambridge, 2003.
- Işıkse, Güneş. "16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Safevî Sınırında Eşkıyalar: Bir Çözümleme Denemesi", *Kebikeç*, 33, 2012, ss.35-48.
- Itzkowitz, Norman. "Eighteenth Century Ottoman Realities", *Studia Islamica*, 16, 1962, ss.73-94.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul, 2003.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, cilt I: 1300-1600, (Ed. Halil İnalcık ve Donald Quatert), (Çev. Halil Berktaş), İstanbul, 2004.

- İnalcık, Halil. *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, cilt II: *Tagayyür ve Fesâd (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*, İstanbul, 2014.
- İnalcık, Halil. "Saray Bosna Şer'iyye Sicillerine Göre Viyana Bozgunu'ndan Sonraki Harp Yıllarında Bosna I", *Tarih Vesikaları Dergisi*, 2/9, 1942, ss.178-187.
- İnalcık, Halil. "Saray Bosna Şer'iyye Sicillerine Göre Viyana Bozgunu'ndan Sonraki Harp Yıllarında Bosna I", *Tarih Vesikaları Dergisi*, 2/11, 1943, ss.372-384.
- İnalcık, Halil. "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, 6, 1980, ss.283-337.
- İnalcık, Halil. "Dar al-'Ahd", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt II, Leiden, 1986, s.116.
- İnalcık, Halil. "Gönüllü", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt III, Leiden, 1991, ss.1120-1121.
- İnalcık, Halil. "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna XV. Asırda Rumeli'de Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri", *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, İstanbul, 1993, ss.67-108.
- İnalcık, Halil. "Osmanlı Devleti'nde Uc (Serhad)lar", *Doğu Batı Makaleler -II-*, İstanbul, 2008, ss.45-60.
- İnalcık, Halil. "Timar", *TDV-İslam Ansiklopedisi*, cilt XLI, İstanbul, 2012, ss.168-173.
- İnciciyan, P.L. ve H.D. Andreasyan. "Osmanlı Rumelisi Tarihi Coğrafyası", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2-3, 1973-74, ss.11-88.
- İnciciyan, P.L. ve H.D. Andreasyan, "Osmanlı Rumelisi Tarihi Coğrafyası", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4-5, 1975-76, ss.101-152.
- İreçek, Josef Konstantin. *Belgrad-İstanbul-Roma Askeri Yolu*, (Çev. Ali Kemal Balkanlı), Ankara, 1990.

- Jelavich, Barbara. *Balkan Tarihi*, cilt I: 18. ve 19. Yüzyıllar, (Çev. İhsan Durdu), İstanbul, 2006.
- Jordan, Klaus. *Bibliographie zur Geschichte des Festungbaues von den Anfängen bis 1914*, Marburg, 2003.
- Jörgensen, Christer ve Michael F.Pavlovic vd. *Dünya Savaş Tarihi*, cilt II: *Erken Modern Çağ, 1500-1763*, (Çev. Özgür Kolçak), İstanbul, 2011.
- Junkelmann, Marcus. *Kurfürst Max Emanuel von Bayern als Feldherr*, Münih, 1979.
- Kaiser, Michael. "Ausreißer und Meuterer im Dreißigjährigen Kreig", *Armeen und ihre Deserteure Vernachlässigte Kapitel einer Militärgeschichte der Neuzeit*, (Ed. Ulrich Bröckling ve Michael Sikora), Göttingen, 1998, ss.49-71.
- Kafadar, Cemal. "Yeniçeri Nizamının Bozulması Üzerine", *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken- Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, İstanbul, 2009, ss.29-37.
- Karagöz, Hakan. "Osmanlı Askerî Tarihinin Kaynağı Olarak Avusturya Arşivleri", *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar & Yeni Yaklaşımlar*, (Ed. Cevat Şayin ve Gültekin Yıldız), İstanbul, 2012, ss.109-129.
- Karaman, Kıvanç ve Şevket Pamuk. "Avrupa Devletleriyle Bir Karşılaştırma Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapının Evrimi", *Toplumsal Tarih*, 191, 2009, ss.26-33.
- Kaser, Karl. *Freier Bauer und Soldat Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft in der kroatisch-slavonischen Militärgrenze (1535-1881)*, Graz, 1986.
- Kaser, Karl. "Das 'Kriegstheater' zwischen den Kulturen - Die habsburgische Militärgrenze in Kroatien", *Krieg und Akkulturation*, (Ed. Thomas Kolnberger, Ilja Steffelbauer ve Gerald Weigl), Viyana, 2004, ss.85-101.
- Keep, John L.H. *Soldiers of the Tsar Army and Society in Russia 1462-1874*, Oxford, 1985.

- Keser, Bilge. "Osmanlı Devletinde Martolos Teşkilatı", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 12, 1999, ss.267-275.
- Kılıç, Orhan. *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ, 1997.
- Kılıç, Orhan. "Ocaklık", *TDV-İslam Ansiklopedisi*, cilt XXXIII, İstanbul, 2007, ss.317-318.
- Kılıç, Orhan. "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri", *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 31, 2012, ss.87-127.
- Kıvılcımlı, Hikmet. *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, İstanbul, 2007.
- Kissling, Hans Joachim. "Betrachtungen über Grenztradition und Grenzorganisation der Osmanen", *Scientia Revue Internationale de Synthèse Scientifique*, 104 (Septième Série 63), 1969, ss.1-10.
- Kissling, Hans Joachim. "Balyemez", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt I, Leiden, 1986, ss.1007-1008.
- Kolçak, Özgür. *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2012.
- Kolçak, Özgür. "Kitâbiyat: Mark L. Stein, Guarding the Frontier. Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe", *Osmanlı Araştırmaları*, 37, 2011, ss.232-238.
- Kolçak, Özgür. "Yeniçeriler, Ümera Kapıları ve Tımarlı Sipahiler: 1663-64 Osmanlı Habsburg Savaşlarında Osmanlı Ordu Terkibi", *Yeni Bir Askerî Tarih Özlemi – Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar*, (Ed. Kahraman Şakul), İstanbul, 2013, ss.217-251.
- Koller, Markus. *Eine Gesellschaft im Wandel- Die osmanische Herrschaft in Ungarn im 17. Jahrhundert (1606-1683)*, Stuttgart, 2010.
- Koller, Markus. "Vom Reich der Osmanen zum Osmanischen Reich – Herrschaft, Macht und Gewalt vom 16. bis zum 18. Jahrhundert", *Das*

Osmanische Europa Methoden und Perspektiven der Frühneuzeitforschung zu Südosteuropa, (Ed. Andreas Helmedach, Markus Koller, Konrad Petrovsky ve Stefan Rohdewald), Leipzig, 2014, ss.53-72.

Kołodziejczyk, Darius. "Between Universalistic Claims and Reality: Ottoman Frontiers in the Early Modern Period", *The Ottoman World*, (Ed. Christine Woodhead), New York, 2012, ss.205-219.

Köhbach, Markus. "Das Schicksal des Qibleli-Zade Ali Beg und die Dimension des Großvesirs Amuca-Zade Köprülü Hüseyin Paşa", *Südost-Forschungen*, 40, 1981, ss.18-30.

Köhbach, Markus. "Sozioökonomische Auswirkungen der Türkenkriege im Osmanischen Reich", *Beiträge zur historischen Sozialkunde*, 12/4, 1982, ss.126-130.

Kreiser, Klaus. "Osmanische Grenzbeschreibungen", *Studi preottomani e ottomani. Atti del Convegno di Napoli (24-26 settembre 1974)*, Napoli, 1976, ss.165-172.

Kunt, Metin. *Sancaktan Eyalet 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul, 1978.

Kurat, Akdes Nimet. *Prut Seferi ve Barışı 1123 (1711)*, cilt I, Ankara, 1951.

Kütükoğlu, Mübahat. "Berat", *TDV-İslam Ansiklopedisi*, cilt V, İstanbul, 1992, ss.472-473.

Kütükoğlu, Mübahat. "1116-1119/1704-1707 Tarihleri Arasında Balıkesire Ait Narh Düzenlemeleri", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 23, 2003, ss.11-21.

Lazanin, Sanja ve Nataša Štefanec, "Habsburg Military Conscription and Changing Realities of the Triplex Confinium (16th-18th Centuries)", *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium –International Project Conference Papers 2 "Plan and Practice. How to CONstruct a Border Society? The Triplex Confinium c. 1700-1750"*, (Graz, December 9-12, 1998), (Ed. Drago Roksandić ve Nataša Štefanec), Budapeşte, 2010, ss.91-116.

- Lepage, Jean Denis G.G. *Vauban and the French Military under Louis XIV: an illustrated history of fortifications and strategies*, Jefferson, 2010.
- Levy, Avigdor. "Military Reform and the Problem of Centralization in the Ottoman Empire in the Eighteenth Century", *Middle Eastern Studies*, 18/3, 1982, ss.227-249.
- Lewis, Bernard. *The Political Language of Islam*, Şikago, 1991.
- Lewis, Bernard. "Daftar", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt II, Leiden, 1986, ss.77-81.
- Liedl, Gottfried. "Wettrüsten oder Der Weg der Kanone", *Im Zeichen der Kanone Islamisch-christlicher Kulturtransfer am Beginn der Neuzeit*, (Ed. Gottfried Liedl, Manfred Pittoni ve Thomas Kolnberger), Viyana, 2002, ss.43-84.
- Lynn, John A. *Giant of the Grand Siècle The French Army, 1610-1715*, Cambridge, 1997.
- Madunić, Domagoj. "Capi di Morlacchi: The Integration of the Morlacchi in the Venetian defensive System in Dalmatia and the Formation of the Morlacchi Elite (1645-1699)", *Türkenkriege und Adelskultur in Ostmitteleuropa vom 16. bis 18. Jahrhundert*, (Ed. Robert Born ve Sabine Jagodzinski), Memmingen, 2014, ss.29-47.
- Majer, Hans Georg. "Albaner und Bosnier in der osmanischen Armee. Ein Faktor der Reichsintegration im 17. und 18. Jahrhundert", *Jugoslawien. Integrationsprobleme in Geschichte und Gegenwart Beiträge des Südosteuropa-Arbeitskreises der Deutschen Forschungsgemeinschaft zum V. Internationalen Südosteuropa-Kongreß der Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen –Belgrad, 11.-17. September 1984*, (Ed. Klaus-Detlev Grothusen), Göttingen, 1984, ss.105-117.
- Marcus, Abraham. *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep*, (Çev. Mehmet Emin Baş), İstanbul, 2013.
- Maxim, Mihai. "Tımişvar", *TDV-İslam Ansiklopedisi*, cilt XLI, İstanbul, 2012, ss.94-95.

- McGowan, Bruce. *Economic Life in Ottoman Europe Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800*, Cambridge, 1981.
- McGowan, Bruce. "Ayanlar Çağı, 1699-1812", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, cilt II: 1600-1914, (Ed. Halil İnalcık ve Donald Quatert), (Çev. Ayşe Berktaş), İstanbul, 2004, ss.761-884.
- McNeill, William. *Europe's Steppe Frontier, 1500-1800*, Şikago, 1964.
- Minkov, Anton. *Conversion to Islam in the Balkans. Kisve Bahası Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730*, Leiden, 2004.
- Moačanin, Nenad. *Town and Country on the Middle Danube, 1526-1690*, Leiden, 2006.
- Moačanin, Nenad. "Exposing Existing Fallacies Regarding The Captaincies in the Bosnian Frontier Area between the 16th-18th Centuries", *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium International Project Conference Papers 2: 'Plan and Practice. How to Construct a Border Society? The Triplex Confinium c. 1700-1750' (Graz, December 9-12, 1998)*, (Ed. Drago Roksandić ve Nataša Štefanec), Budapeşte, 2000, ss.75-89.
- Molnár, Monika. "Borders of the Ottoman Empire: Theoretical Questions and Solutions in Practice (1699-1856)", *Regions, Borders, Societies, Identities in Central and Southeast Europe, 17th-21th Centuries- Bulgarian-Hungarian History Conference, Sofia 16-17 May 2012*, (Ed. Penka Peyskova ve Gábor Demeter), Sofya ve Budapeşte, 2013, ss.35-49.
- Mrva, Ivan. "Vom Brennpunkt zur Peripherie. Festungswesen und Innovation auf dem Gebiet der heutigen Slowakei im 18. Jahrhundert", *Festung und Innovation*, (Ed. Harald Heppner ve Wolfgang Schmale), Bochum, 2005, ss.17-26.
- Murphey, Rhoads. *The Functioning of the Ottoman Army under Murad IV (1623-1369/1032-1049): Key to the Understanding of the Relationship Between Center and Periphery in Seventeenth-Century Turkey*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Şikago: University of Chicago, 1979.

- Murphey, Rhoads. *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, (Çev. M. Tanju Akad), İstanbul, 2007.
- Murphey, Rhoads. "Continuity and Discontinuity in Ottoman Administrative Theory and Practice during the Late Seventeenth Century", *Poetics Today*, 14/2: *Cultural Processes in Muslim and Arab Societies: Medieval and Early Modern Periods*, 1993, ss.419-443.
- Murphey, Rhoads. "Ulufe", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt X, Leiden, 2000, ss.811-812.
- Murphey, Rhoads. "Yeni Çeri", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt XI, Leiden, 2002, ss.322-331.
- Müller, Rolf-Dieter. *Militärgeschichte*, Köln, 2009.
- Münkler, Herfried. *İmparatorluklar: Eski Roma'dan ABD'ye Dünya Egemenliğinin Mantığı*, (Çev. Zehra Aksu Yılmaz), İstanbul, 2009.
- Nikiforuk, Andrew. *Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, (Çev. Selahattin Erkanlı), İstanbul, 2010.
- Northedge, A. "Sur", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt IX, Leiden, 1997, ss.881-883.
- Nowosadtko, Jutta. "Ordnungselement oder Störfaktor? Zur Rolle der stehenden Heere innerhalb der frühneuzeitlichen Gesellschaft", *Klio in Uniform? Probleme und Perspektiven einer modernen Militärgeschichte der Frühen Neuzeit*, (Ed. Ralf Pröve), Viyana, 1997, ss.5-34.
- O'Reilly, William. "Border, Buffer and Bulwark. The Historiography of the Military Frontier, 1521-1881", *Frontiers and the Writing of History, 1500-1800*, (Ed. Steven G. Ellis ve Raingard Eßer), Hannover, 2006, ss.230-231.
- Odenthal, Josef. *Oesterreichs Türkenkrieg 1716-1717*, Düsseldorf, 1938.
- Oğuz, Gülser. *Bir Osmanlı Kentinde Taşınır ve Taşınmaz Mal Varlığına Dayalı Servet Analizi: Edirne Örneği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, 2013.
- Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, İstanbul, 1990.

- Ortenburg, Georg. *Heerwesen der Neuzeit: Waffen der Kabinettskriege 1650-1792*, Augsburg, 2005.
- Oruç, Hatice. “15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı”, *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 18, 2005, ss.249-271.
- Ostapchuk, Victor ve Svitlana Bilyaveya. “The Ottoman Northern Black Sea Frontier at Akkerman Fortress: The View from a Historical and Archaeological Project”, *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed. A.C.S. Peacock), Oxford, 2009, ss.137-170.
- Öz, Mehmet. *Osmanlı'da Çözölme ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*, İstanbul, 1997.
- Özbaran, Salih. “Osmanlı Ekonomisinin Sınır Bekçileri: Gönüllüyan, Müstahfızan, Azeban, Merdan”, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, İstanbul, 2004, ss.216-225.
- Özcan, Abdülkadir. “Defterdar Sarı Mehmed Paşa”, *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt IX, İstanbul, 1994, ss.98-100.
- Özcan, Abdülkadir. “Martolos”, *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXVIII, İstanbul, 2003, ss.64-66.
- Özcan, Abdülkadir. “Mustafa II”, *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXXI, İstanbul, 2006, ss.275-280.
- Özcan, Abdülkadir. “Serhad Kulu”, *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXXIV, İstanbul, 2009, ss.560-561.
- Özcan, Abdülkadir. “Yerli Kulu”, *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt XLIII, İstanbul, 2013, ss.484-485.
- Özel, Oktay. “Bir Tarih Okuma ve Yazma Pratiği Olarak Türkiye’de Osmanlı Tarihçiliği”, *Dün Sancısı Türkiye’de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik*, İstanbul, 2012, ss.1-14.
- Özel, Oktay ve Gökhan Çetinsaya. “Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı: Bir Bilanço Denemesi”, *Dün Sancısı Türkiye’de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik*, İstanbul, 2012, ss.15-50.

- Özel, Ahmet. "Dârüssulh", *TDV-İslam Ansiklopedisi*, cilt IX, İstanbul, 1994, ss.5-6.
- Özgüven, Burcu. *Osmanlı Macaristan'ında Kentler, Kaleler*, İstanbul, 2001.
- Özgüven, Burcu. "Palanka Forts and Construction Activity in the Late Ottoman Balkans", *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed. A.C.S. Peacock), Oxford: Oxford University Press, 2009, ss.171-187.
- Özkan, Selim Hilmi. *Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1644-1702)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2006.
- Özmucur, Süleyman ve Şevket Pamuk. "Real Wages and Standarts of Living in the Ottoman Empire, 1489-1914", *The Journal of Economic History*, 62/2, Haziran 2002, ss.293-321.
- Öztelli, Cahit. *Uyan Padişahım*, İstanbul, 1976.
- Öztürk, Yücel. *Osmanlı Hâkimiyetinde Kefe (1475-1600)*, İstanbul, 2014.
- Özvar, Erol. *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul, 2003.
- Pálffy, Géza. "The Origins and Development of the Border Defence System Against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century)", *Ottomans, Hungarians, and the Habsburgs in Central Europe The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, (Ed. Géza Dávid ve Pál Fodor), Leiden, 2000, ss.3-70.
- Pálffy, Géza. "Die Akten und Protokolle des Wiener Hofkriegsrats im 16. und 17. Jahrhundert", *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert) Ein exemplarisches Handbuch*, (Ed. Josef Pauser, Martin Scheutz ve Thomas Winkelbauer), Viyana, 2004, ss.182-195.
- Pamuk, Bilgehan. "XV-XVI. Yüzyıllarda Trabzon Sancağı'nda Martoloslar", *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 14, 2003, ss.185-216.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul, 2012.

- Papp, Sandor. "Kımtatarische und ungarische Interessengemeinschaft während des Rákóczi-Freiheitskampfes", *Studia Caroliensia*, 3-4, 2004, ss.63-78.
- Parker, Geoffrey. *Askeri Devrim, Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*, (Çev. Tuncay Zorlu), İstanbul, 2006.
- Parker, Geoffrey. "Barut Devrimi", *Cambridge Savaş Tarihi*, (Ed. G. Parker), (Çev. Füsun Tayanç ve Tunç Tayanç), İstanbul, 2014, ss.111-125.
- Parker, Geoffrey. "Hanedan Savaşları (1494-1660)", *Cambridge Savaş Tarihi*, (Ed. Geoffrey Parker), (Çev. Füsun Tayanç ve Tunç Tayanç), İstanbul, 2014, ss.163-182.
- Peacock, Andrew C.S. (Ed.). *The Frontiers of the Ottoman World*, Oxford, 2009.
- Peacock, Andrew C.S. "Introduction: The Ottoman Empire and its Frontiers", *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed. A.C.S. Peacock), Oxford, 2009, ss.1-27.
- Pedani, Maria Pia. "The Border from the Ottoman Point of View", *Tolerance and Intolerance on the Triplex Confinium, Approaching the 'Other' on the Borderlands Eastern Adriatic and beyond 1500-1800*, (Ed. Egidio Ivetic ve Drago Roksandić), Padova, 2007, ss.195-214.
- Pelidija, Enes. "The Influence of the Peace of Passarowitz on Bosnia", *The Peace of Passarowitz, 1718*, (Ed. Charles Ingrao, Nikola Samardžić ve Jovan Pešalj), West Lafayette, 2011, ss.111-130.
- Perbellini, Gianni. "The Military Architecture of Venetian Famagusta", *Medieval and Renaissance Famagusta Studies in Architecture, Art and History*, (Ed. Michael J.K. Walsh, Peter W. Edbury ve Nicholas S.H. Coureas), Farnham, 2012, ss.187-198.
- Pešalj, Jovan. "Early 18th-Century Peacekeeping: How Habsburgs and Ottomans Resolved Several Border Disputes after Karlowitz", *Empires and Peninsulas Southeastern Europe between Karlowitz and the Peace of Adrianople, 1699-1829*, (Ed. Plamen Mitev, I.Parvev, M.Baramova ve V.Racheva), Berlin, 2010, ss.29-42.

- Petri, Anton Peter. *Die Festung Temeschwar im 18. Jahrhundert*, Münih, 1966.
- Power, Daniel. "Introduction –Frontiers: Terms, Concepts, and the Historians of Medieval and Early Modern Europe", *Frontiers in Question Eurasian Borderlands, 700-1700*, (Ed. Daniel Power ve Naomi Standen), Londra, 1999, ss.1-12.
- Radushev, Evgeni. " 'Peasant' Janissaries? ", *Journal of Social History*, 42/2, 2008, ss.447-467.
- Rahimguliyev, Bayram. *Osmanlı Edebiyatında Dönüşümün Şiiri: Sulhiyeler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Bilkent Üniversitesi, 2007.
- Ratzel, Friedrich. *Politische Geographie*, Leipzig, 1897.
- Regele, Oskar. *Der Österreichische Hofkriegsrat 1556-1848*, Viyana, 1949.
- Rieber, Alfred J. "Changing Concepts and Constructions of Frontiers: A Comperative Historical Approach", *Ab Imperio*, 1, 2003, ss.23-45.
- Rill, Robert. "Das Festungswesen im Habsburgerreich des 18. Jahrhunderts im Überblick", *Festung und Innovation Jahrbuch der österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts*, (Ed. Harald Heppner ve Wolfgang Schmale), Bochum, 2005, ss.37-52.
- Rothenberg, Gunther E. *The Austrian Military Border in Croatia, 1522-1747*, Urbana, 1960.
- Römer, Claudia. *Osmanische Festungsbesatzungen in Ungarn zur Zeit Murads III., dargestellt an Hand von Petitionen zur Stellenvergabe*, Viyana, 1995.
- Rüstow, Wilhelm. *Militärisches Hand-Wörterbuch*, cilt II, Zürich, 1859.
- Sahillioğlu, Halil. "Sıvış Yılı Buhranları", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 27/1-2, 1967, ss.75-111.
- Salamon, Franz. *Ungarn im Zeitalter der Türkenherrschaft*, (Çev. Gustav Jurany), Leipzig, 1887.
- Samardžić, Nikola. "The Emergence of the Baroque in Belgrade", *The Peace of Passarowitz, 1718*, (Ed. Charles Ingrao, Nikola Samardžić ve Jovan Pešalj), West Lafayette, 2011, ss.255-266.

- Sándor, Mária. "Balkanische Elemente in der türkischen Militärarchitektur in Ungarn im 16.-17. Jahrhundert", *Electronic Journal of Oriental Studies*, 4, 2001, ss.1-6.
- Schreiber, Wilhelm. *Max Emanuel, Kurfürst von Bayern*, Münch, 1861.
- Schwarz, Klaus. *Osmanische Sultansurkunden aus der Zeit Murads III*, (Doçentlik Tezi), Viyana: Universität Wien, 1988.
- Sel Turhan, Fatma. *Eski Düzen Adına Osmanlı Bosna'sında İsyan (1826-1836)*, İstanbul, 2013.
- Sel Turhan, Fatma. "Bosna-Hersek'teki Osmanlı Tarihi Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8/15, 2010, ss.231-244.
- Sikora, Michael. "Das 18. Jahrhundert: Die Zeit der Deserteure", *Armeen und ihre Deserteure. Vernachlässigte Kapitel einer Militärgeschichte der Neuzeit*, (Ed. Ulrich Bröckling ve Michael Sikora), Göttingen, 1998, ss.86-111.
- Spevak, Stefan. "Unde potentia Turcicum pulsi, bonis universis amissis- Die Emigration der Familie de Vuko et Branko aus dem Osmanischen Reich nach Ungarn (1688-1828)", *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie, Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Wien, 22.-25. September 2004*, (Ed. Marlene Kurz, Martin Scheutz, Karl Vöcelka ve Thomas Winkelbauer), Viyana, 2005, ss.579-596.
- Štefanec, Nataša. "Soziale Unruhen im Königreich Dalmatien, Kroatien und Slawonien (16.-18. Jahrhundert)", *Die Stimme der ewigen Verlierer? Aufstände, Revolten und Revolutionen in den österreichischen Ländern (ca. 1450-1815) –Vorträge des Jahrestagung des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung (Wien, 18.-20. Mai 2011)*, (Ed. Peter Rauscher ve Martin Scheutz), Viyana, 2013, ss.177-200.
- Stein, Mark. *Osmanlı Kaleleri Avrupa'da Hudut Boyları*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul, 2007.

- Stein, Mark. "Military Service and Material Gain on the Ottoman-Hapsburg Frontier", *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed. A.C.S.Peacock), Oxford, 2009, ss.455-468.
- Stoye, John. *Marsigli's Europe, 1680-1730: The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier and Virtuoso*, Londra, 1994.
- Stoye, John. *Viyana Kuşatması*, (Çev. Derin Türkömer), İstanbul, 2003.
- Sučeska, Avdo. "Osmanlı İmparatorluğunda Bosna", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 30: III. Međunarodni Simpozijum za Predosmanske i Osmanske Studije, Sarajevo, 18-22. septembra 1978, 1980, ss.431-447.
- Sugar, Peter. "A Near Perfect Military Society: The Ottoman Empire", *War: A Historical, Political and Social Study*, (Ed. Lancelot L. Farrar), Santa Barbara, 1978, ss.95-104.
- Szakály, Ferenc. "The Hungarian-Croatian Border Defense System and Its Collapse", *From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, (Ed. János M. Bak ve Béla Király), New York, 1982, ss.141-158.
- Szalontay, Tibor. *The Art of War during the Ottoman-Habsburg Long War (1593-1606) According to Narrative Sources*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Toronto: University of Toronto, 2004.
- Şahin, İlhan. "Timâr Sistemi Hakkında Bir Risâle", *İ.Ü. E.F. Tarih Dergisi*, 32: Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, 1979, ss.905-935.
- Şakul, Kahraman. "Batı'da ve Türkiye'de Yeni Askeri Tarihçilik", *Toplumsal Tarih*, 198, 2010, ss.31-35.
- Şakul, Kahraman. "Military Engineering in the Ottoman Empire", *Military Engineers and the Development of the Early-Modern European State*, (Ed. Bruce P. Lenman), Dundee, 2013, ss.179-199.
- Şakul, Kahraman. *Military Engineering in the Ottoman Empire (The Original Version)*,

https://www.academia.edu/19826125/Military_Engineering_in_the_Ottoman_Empire_The_Original_Version (Son erişim 10.01.2016).

Şimşirgil, Ahmet. *Slovakya'da Osmanlılar Türk Uyvar 1663-1685*, İstanbul, 2015.

Tabakoğlu, Ahmet. *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul, 1985.

Tabakoğlu, Ahmet. *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul, 2014.

Tabakoğlu, Ahmet. "XVII. ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 41/1-4, 1985, ss.389-414.

Toifl, Leopold ve Hildegard Leitgeb. *Die Türkeneinfälle in der Steiermark und in Kärnten vom 15. bis zum 17. Jahrhundert*, Viyana, 1991.

Tosh, John. *Tarihin Peşinde Modern Tarih Çalışmasında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular*, (Çev. Özden Arıkan), İstanbul, 1997.

Turan, Şerafettin. *Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası*, Ankara, 1961.

Turner, Frederick J. "The Significance of the Frontier in the American History", *Rereading Frederick Jackson Turner- "The Significance of the Frontier in the American History" and Other Essays*, (Ed. J.M.Faragher), New York, 1999, ss.31-62.

Türkmen, İlhan. *XVI. Yüzyılda Belgrad*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi, 2014.

Uyar, Mesut ve Edward J. Erickson. *Osmanlı Askeri Tarihi*, (Çev. Mesut Uyar), İstanbul, 2014.

Uzun, Mustafa. "Câize", *TDV-İslâm Ansiklopedisi*, cilt VII, 1993, ss.28-29.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, 2 cilt, Ankara, 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, cilt III/I: *II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Antlaşmasına Kadar*, Ankara, 1995.

- Vasić, Milan. "Osmanlı İmparatorluğunda Martoloslar", (Çev. Kemal Beydilli), *İÜEF Tarih Dergisi*, 31, Mart 1977, ss.47-64.
- Vidal, Laurent. *Mazagao Şehirler de Göçer – Fas'tan Amazon'a (1769-1783)*, (Çev. Nedim Demirtaş), İstanbul, 2010.
- Vocelka, Karl. "Die inneren Auswirkungen der Auseinandersetzung Österreichs mit den Osmanen", *Südost-Forschungen*, 36, 1977, ss.13-34.
- Vogler, Günter. "Borders and Boundaries in Early Modern Europe: Problems and Possibilities", *Frontiers and the Writing of History, 1500-1700*, (Ed. Steven G. Ellis ve Raingard Eßer), Hannover, 2006, ss.21-38.
- von Hammer-Purgstall, *Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, cilt II, Viyana, 1815.
- von Hammer-Purgstall, Joseph. *Geschichte des Osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven*, cilt VII: *Vom Carlowiczer bis zum Belgrader Frieden 1699-1739*, Peşte, 1831.
- Völkl, Ekkehard. "Militärgrenze und 'Statuta Valachorum'", *Die österreichische Militärgrenze Geschichte und Auswirkungen*, (Ed. Gerhard Ernst), Regensburg, 1982, ss.9-24.
- Wilson, Peter. "The Politics of Military Recruitment in Eighteenth-Century Germany", *English Historical Review*, 117/472, Haziran 2002, ss.536-568.
- Winkelbauer, Thomas. *Österreichische Geschichte 1522-1699 Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im Konfessionellen Zeitalter*, cilt I, Viyana, 2004.
- Winkelbauer, Thomas. "Nervus rerum Austriacum. Zur Finanzgeschichte der Habsburgermonarchie um 1700", *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740*, (Ed. Petr Mat'a ve Thomas Winkelbauer), Stuttgart, 2006, ss.179-215.
- Yardımcı, Mehmet Emin. *15. ve 16. Yüzyılda Bir Osmanlı Livası Bosna*, İstanbul, 2006.

- Yeşil, Fatih. “Mühendis ve Tarihçi: Askerî Tarihçilikte Disiplinlerarasılık ve Asker-Sivil Diyalogu”, *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar*, (Ed. Cevat Şayin ve Gültekin Yıldız), İstanbul, 2012, ss.23-28.
- Yıldız, Gültekin. “Bütüncül, Karşılaştırmalı ve Felsefî Bir Askerî Tarih’e Doğru: Türkiye’de Askerî Tarih Araştırması ve Öğretiminin Geleceği Üzerine”, *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar & Yeni Yaklaşımlar*, (Ed. Cevat Şayin ve Gültekin Yıldız), İstanbul, 2012, ss.3-22.
- Yıldız, Hakan. *Haydi Osmanlı Sefere! Prut Seferi’nde Organizasyon ve Lojistik*, İstanbul, 2006.
- Yılmaz, Fehmi. “The Life of Köprülüzade Fazıl Mustafa Pasha and His Reforms (1637-1691)”, *Osmanlı Araştırmaları*, 20, 2000, ss.165-221.
- Yılmaz, Gülay. *The Economic and Social Roles of Janissaries in an 17th Century Ottoman City: The Case of Istanbul*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Montreal: McGill University, 2011.
- Zachariadou, Elizabeth. “Udj”, *Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, cilt X, Leiden, 2000, s.777.
- Zarinebaf, Fariba. “Review: Mark L. Stein, Guarding the Frontier. Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe”, *European History Quarterly*, 41/1, 2011, ss.171-173.
- Zhelyazkova, Antonina. “Bir Tarihyazımı Sorunsalı Olarak Balkanlar’da İslamlaşma: Güneydoğu Avrupa Perspektifi”, *Osmanlı ve Balkanlar. Bir Tarih Yazımı Tartışması*, (Ed. Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi), (Çev. Beril İdemen), İstanbul, 2011, ss.259-306.
- Zimmermann, Jürg. *Militärverwaltung und Heeresaufbringung in Österreich bis 1806*. Frankfurt am Main, 1965.
- Zinkeisen, Johann Wilhelm. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt V: 1699-1774, İstanbul, 2011.

EKLER

Ek 1: Karlofça Antlaşmasına Göre Osmanlı-Habsburg Sınırı

Ek 2: Habsburg Serhaddinde Osmanlı Valileri ve Muhafız Paşaları

Ek 3: Temeşvar Kalesi'nin Kuşatma Planı (1716)

Ek 4: Belgrad Kalesi'nin Kuşatma Planı (1717)

Ek 5: Etik Kurul İzni Muafiyet Formu

Ek 6: Orijinallik Raporu

Ek 7: Özgeçmiş



Ek 1: Karlofça Antlaşması'na Göre Osmanlı-Habsburg Sınırı



Ek 2: Habsburg Serhaddinde Osmanlı Valileri ve Muhafız Paşaları

Ek-2a Temeşvar valilerinin listesi

Vali	Tevcih / İbka	Azı	Nereden	Nereye	Kaynak
Ahmed Paşa (Kasım 1700 sonrasında 1702'ye kadar muhafız paşa olarak Temeşvar'da kalmıştır.)	Ekim 1698	Kasım 1700	Bosna? / Yanova	Temeşvar/Tekaüd?	SO I/207; MHM. 110 492/2292; MHM. 111 457/1554; MHM. 112 226/815
Elçi el-Hac İbrahim Paşa	Kasım 1700	Ekim 1702	Viyana'da elçi	Rumeli	MHM. 111 456/1552; MHM. 112, 226/813; İE.TCT. 7/838
Hüseyin Paşa	Ekim 1702		Rumeli		İE.TCT. 7/839
Ali Paşa	Aralık 1702		Eğriboz		DSM 753
Yusuf Paşa	Şubat 1703				MHM. 114 8/24
İzmirli Dellak Ali Paşa	Mart 1704	h.1117/1705-06	Niş	Rumeli	SO I/283; MHM. 114-1 365/1659
Karayılanıoğlu Ali Paşa	Haziran 1706	Ekim 1708		Belgrad	SO I/289; RME II/795
Çakırcıbaşı Hasan Paşa	Ekim 1708	Aralık 1709	Selanik	Eğriboz	MHM. 115 697/3006; RME II/795; MHM. 116 288/1193; İE.DH. 27/2378; İE.TCT. 23/2451
Seyfullah Paşa	Aralık 1709	---	Bosna	Vefat	İE.DH. 27/2378
Sarı Mustafa Paşa (Sabıka Defterdar)	Aralık 1709	Kasım 1712?	Yanya sancağı ile Bender muhafızı	Eğriboz ya da Rumeli	MHM 116, 288/1192; İE.DH. 27/2378; C.AS. 143/6319; SO IV/1205
Çakırcıbaşı Hasan Paşa (ikinci defa)	Kasım 1712		Eğriboz		C.AS. 143/6319; İE.TCT. 25/2665
Mustafa Paşa	Kasım 1713		Özü		İE.TCT. 14/1559

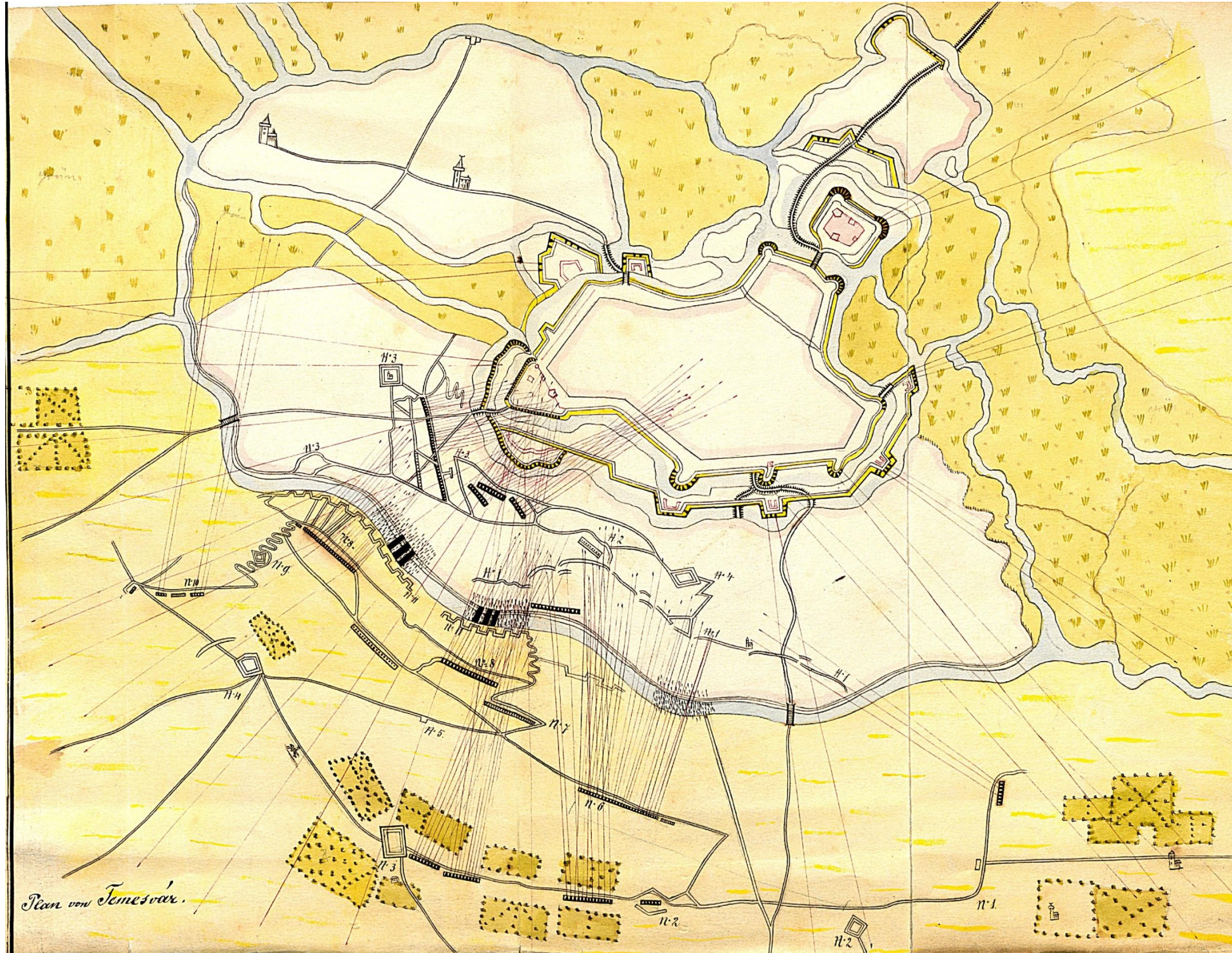
Ek-2b Bosna valilerinin listesi

Vali	Tevcih / İbka	Azı	Nereden	Nereye	Kaynak
Köse Halil Paşa	1698	Aralık 1702		Kandiye	DSM 752 İE.TCT. 14/1604
Seyfullah Paşa	Aralık 1702 Şubat 1703 (ibka)				DSM 752 MHM. 114, 19/72
Doğramacı Mehmed Paşa	h.1115/1704	Mart 1704	Yeniçeri ağalığı	?	DSM 829, 838.
Elçi el-Hac İbrahim Paşa	Mart 1704	Nisan 1706	Rumeli	Eğriboz	DSM 838; MHM. 114-1, 365/1660; İE.TCT. 19/2146
Osman Paşa	Nisan 1706 Şubat 1707 (ibka)	Haziran 1708	Eğriboz	İstanbul	İE.TCT. 19/2146; AE.SAMD.III 204/19961; MHM. 115 595/2635
Veli Paşa	Şubat 1707	Şubat 1707	?	Tekaüd	AE.SAMD.III 204/19961
Ferhadpaşazade Mustafa Paşa	Haziran 1708	Mayıs 1709	Banaluka kapudanı	Vefat	MHM. 115 595/2635 OK 96
Seyfullah Paşa	?	?		Temeşvar	İE.DH. 27/2378; D.BKL. 64/11
Saffet Paşa	?	Aralık 1709		Vefat	RME II/828
Köprülü Numan Paşa	Aralık 1709	1710	Eğriboz	Belgrad	MHM. 116 280/1167; RME II/829
Karayılanoğlu Ali Paşa	1710	1712	Belgrad	Konya?	SO I/289
Ahmed Paşa	Temmuz 1712	Mayıs/Haziran 1713			OK 96
Ebubekir Paşa	Mayıs 1713		Yeniçeri ağası		İE.TCT. 14/1554

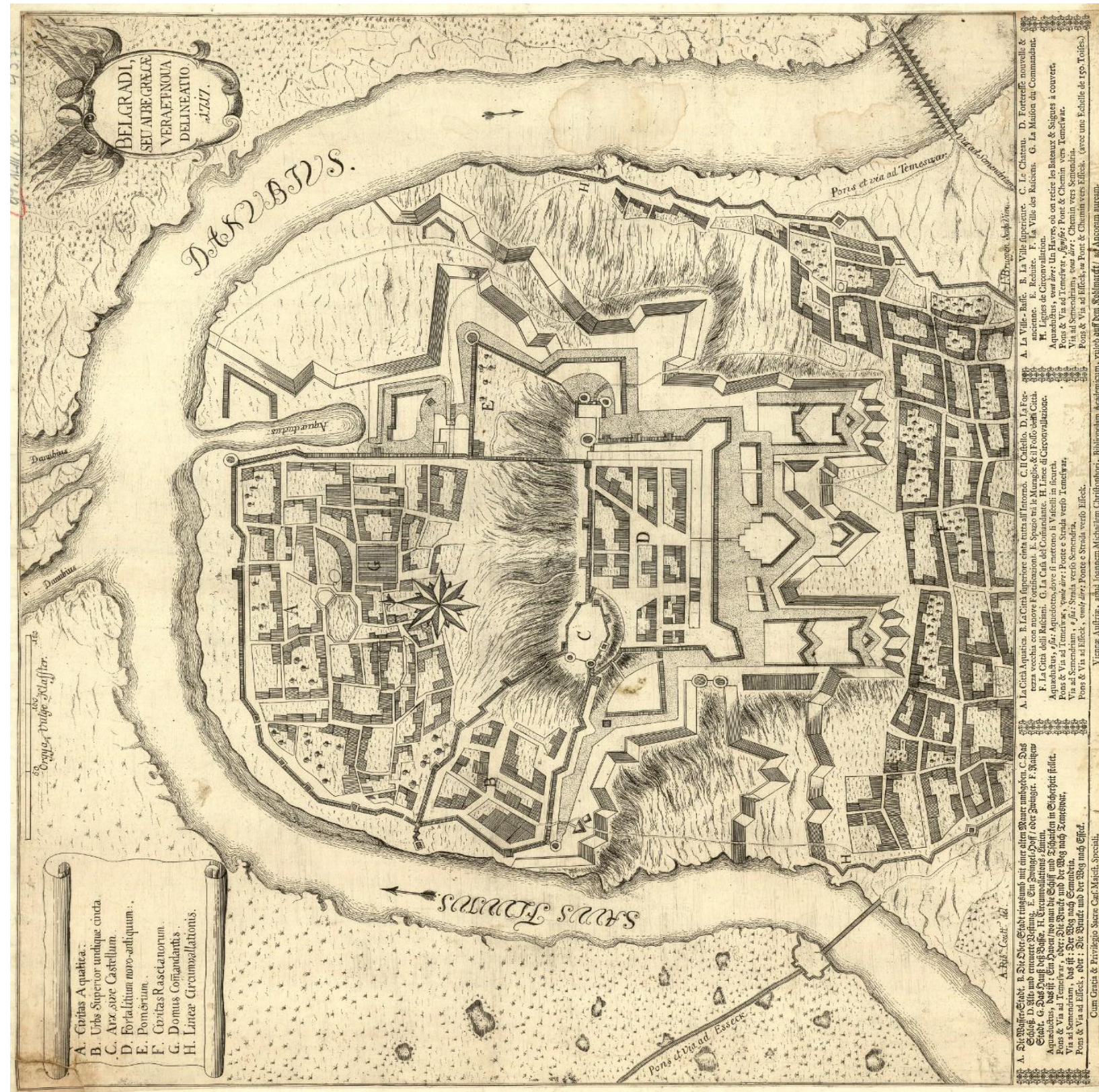
Ek-2c Belgrad muhafızlarının listesi

Vali	Tevcih / İbka	Azı	Nereden	Nereye	Kaynak
Moralı Ali Paşa	1697	-		Katı	SO II/288
Hüseyin Paşa	?	1702		Tekaüd	DSM 753
Hasan Paşa	Mayıs 1702 (ibka)	Haziran 1703		İstanbul	MHM. 112 232/829; MHM. 114 232/975
İzmirli Dellak Ali Paşa	Haziran 1703	?	Yeniçeri ağası	Niş	MHM. 114 207/883; RME II/641; DSM 838
Hasan Paşa	Eylül 1704 (ibka)	Kasım 1706		Selanik	MHM 114-1 365/1658; C.DH. 32/1557
Yusuf Paşa (Özü ahalisinin arzı ile eski vazifesine iade olunmuştur.)	Ocak 1706	Ocak 1706	Özü	Özü	MHM 114-1 697/3139; MHM. 114-1 286/1357
Elçi el-Hac İbrahim Paşa	Kasım 1706	Ekim 1708	Eğriboz	Vefat	C.DH. 32/1557; MHM. 115 697/3005
Eyüp Paşa (Vekaleten)	Ekim 1708		Tuna Kapudanı	Tuna Kapudanı	MHM. 115 697/3005
Karayılanoglu Ali Paşa	Ekim 1708	1710	Temeşvar	Bosna	MHM. 115 697/3005
Köprülü Numan Paşa	1710	1710	Bosna	Veziriazam	RME II/836; İOTK V/52
Köprülü Abdullah Paşa	1710				RME II/836
Abdi Paşa	Ekim 1711 (ibka)				MHM. 119 50/294
Köse Halil Paşa	Mayıs 1713	Kasım 1714	Mısır	Kal'a-i cedid	İE.DH. 28/2547; İE.DH. 27/2407
Köprülü Numan Paşa	Kasım 1714	Nisan 1715			İE.DH. 27/2407
Çerkes Mehmed Paşa	Nisan 1715		Sadaret Kaymakamı		RME II/898

Ek 3: Temeşvar Kalesi'nin Kuşatma Planı (1716)



Ek 4: Belgrad Kalesi Planı (1717)



Ek 5: Etik Kurul İzni Muafiyet Formu

 HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA
Tarih: 30/06/2016
Tez Başlığı / Konusu: Kale ve Nefer: Habsburg Sınırında Osmanlı Askerî Gücünün Yeniden Örgütlenmesi (1699-1715)
Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam;
1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılması gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.
Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.
Gereğini saygılarımla arz ederim.
30.06.2016
Adı Soyadı: Ömer Gezer Öğrenci No: N09148414 Anabilim Dalı: Tarih Programı: Doktora Statüsü: ☐ Y.Lisans ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.
DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI
 Prof. Dr. Mehmet Öz
Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr Telefon: 0-312-2976860 Faks: 0-3122992147 E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr
 HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES ETHICS BOARD WAIVER FORM FOR THESIS WORK

Ek 6: Orijinallik Raporu

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA	
Tarih: 21/07/2016	
Tez Başlığı / Konusu: Kale ve Nefer: Habsburg Sınırında Osmanlı Askerî Gücünün Yeniden Örgütlenmesi (1699-1715)	
Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 401 sayfalık kısmına ilişkin, 21/07/2016 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 7 'dir.	
Uygulanan filtrelemeler: 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, 2- Kaynakça dâhil 3- Alıntılar dâhil 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç	
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Adı Soyadı: Ömer Gezer Öğrenci No: N09148414 Anabilim Dalı: Tarih Programı: Doktora Statüsü: ☐ Y.Lisans ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.	 21/07/2016
DANIŞMAN ONAYI	
UYGUNDUR.  Prof. Dr. Mehmet Öz	

Ek 7: Özgeçmiş**ÖZGEÇMİŞ****Kişisel Bilgiler**

Adı Soyadı : Ömer Gezer

Doğum Yeri ve Tarihi : Berlin, 27.01.1981

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü, 2003

Yüksek Lisans Öğrenimi : Hacettepe Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, 2006

Bildiği Yabancı Diller : Almanca, İngilizce

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü, 2011-...

İletişim

E-Posta Adresi : omergezer@hacettepe.edu.tr

Tarih 30.06.2016